

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**ANTİK YUNAN TOPLUMUNDA EĞİTİM HAYATINDA KADIN
(Arkaik Çağ'dan Helenistik Dönem Sonuna Kadar)**

Nuriye KÜLAHLI

DOKTORA TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Özdemir KOÇAK

Konya-2021

ÖNSÖZ

Antik Yunan kavramı tarih öncesi dönemlerden Helenistik dönemin sonuna kadar çok büyük bir zaman dilimi ve geniş bir coğrafyayı içine almaktadır. Batı dünyasının temellerini oluşturmuş olan bu kavram içinde bahsi geçen geniş coğrafya ve uzun süreç içindeki Antik Yunan kadınına ait olan statüler, yargılar, inançlar, zorunluluklar ve sınırlılıklar çalışmamıza ışık tutmuştur. Amacımız kadının ekonomik ve kültürel konumunu vermek olmasa da Antik Yunan’da eğitimde kadının yerini anlamak adına toplumlardaki kadının yerini ve önemini bilmek elbette ki bizleri doğru sonuca götürecektir.

Ataerkil olan toplumlar içinde yetişmiş ve erkek olan antik yazarların eserlerinden faydalanılarak Yunan kadının toplumdaki yerini anlamak ve yine erkek egemen bilimin, felsefenin ve edebiyatın içinde kadınların konumlarını ve etkilerini incelemek çalışmamızın asıl amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda, çocukluktan itibaren kadınların almış oldukları eğitim bizler için önem teşkil etmektedir. Nitekim ailede başlayan eğitimi hayatlarının ilerleyen yıllarına taşıyabilen ve toplumda eğitilmiş olarak kabul görmüş kadınların varlığı ve onların Antik Yunan eğitimindeki rolleri üzerinde durulmuştur.

Eğitime olan ilgimi Antik Yunan alanına yönlendirmemde rehber olan, değerli görüşleri ve yardımları ile doktora eğitim sürecimin başından beri beni teşvik eden ve cesaretlendiren danışmanım saygıdeğer Prof. Dr. Özdemir KOÇAK’a; doktora eğitimimde bana en başından beri güvenen, derslerinden çok şey öğrendiğim, çalışmamın ismini belirlemede büyük katkısı olan ve çalışma sırasında desteklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Hasan BAHAR’a; bilimsel görüşleri ve tavsiyelerine ek olarak kaynaklarımı çoğaltmamda desteğini esirgemeyen ve bana güvenenerek çalışmamı sonlandırmamda büyük katkısı olan kıymetli hocam Prof. Dr. Hamdi ŞAHİN’e sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

Tez çalışmamın her aşamasında vermiş olduğu değerli fikirleri ile sayın Doç. Dr. Fatih Mehmet BERK’e ve çalışmamın dönemleri konusunda bilimsel fikirlerinden ve değerlendirmelerinden yararlandığım sayın Prof. Dr. Mehmet KURT’a şükranlarımı sunuyorum.

Hep yanımda olarak gerek kaynak desteği ile gerekse değerli fikirleri ve yorumları ile tezimi sonlandırmada büyük çabası ve emeği olan sevgili dostum çok değerli Dr. Öğr. Üyesi Esra ATCI’ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Her türlü endişe ve mutluluk anlarımda beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan, benimle aynı duyguları paylaşıp yardımlarını esirgemeyen ve vermiş oldukları çok değerli fikirleri ile çalışmama yön veren çok kıymetli dostlarım Öğr. Gör. Burcu YAĞLI ve Öğr. Gör. Emine ÖZENÇEL'e minnettarım.

Desteklerini ve yardımlarını hep hissettiğim değerli annem, babam ve kardeşlerime sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak, doktora eğitim sürecimde en başından beri muhtemelen ilgimi ve zamanımı az paylaşabilmiş olduğum ancak anlayışlarına sığındığım, beni her zaman anlayan ve yanımda olan canım kızlarım Aslınur Bahçe ve Elif Ceren Bahçe'ye sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Antik Yunan Toplumunda Eğitim Hayatında Kadın adlı bu tez çalışmamı onlara armağan etmek istiyorum.

Nuriye KÜLAHLI

Konya, 2021

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı: Nuriye Külahlı

Numarası: 144102002001

Ana Bilim / Bilim Dalı: Tarih/Tarih

Programı

☐ Tezli Yüksek Lisans

☒ Doktora

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Özdemir Koçak

Tezin Adı: Antik Yunan Toplumunda Eğitim Hayatında Kadın (Arkaik Çağ'dan Helenistik Dönem Sonuna Kadar)

ÖZET

Antik Yunan Toplumunda Eğitim Hayatında Kadını ele aldığımız bu çalışmada tarih öncesi dönemlerden Helenistik dönemin sonuna kadar Kıta Yunanistan, Batı Anadolu, Girit ve Helenistik Krallıklar içerisindeki kadının eğitim faaliyetleri içindeki yeri ve önemi, konumu doğrultusunda incelenmeye çalışılmıştır. Tarih öncesi dönemlerde kadının toplumdaki konumu oldukça önemli sayılmış olup tanrıçalık sıfatına ulaşmıştır. Bu değer dönemin dini inancı doğrultusunda buluntu topluluklarında kendini göstermiştir. Kent devletlerinin güçlenmesi ve sosyal sınıfların artması ile kadının toplumdaki yeri de değişime uğramıştır. Toplayıcı ve şifacı olarak saygı gören kadın artık evde, kocası ve çocukları ile izole bir hayata mahkûm olmuştur. Arkaik ve Klasik dönem kadını genel itibari ile ev yönetiminden ve çocuk eğitiminden sorumlu tutulmuştur. Eğitim alabilen kız çocukları ise varlıklı ailelerden olmak zorunda kalmıştır. Bu duruma istisna olan Sparta'da ve zamanla diğer kent devletlerinde kadının eğitime verilen değer artarak eğitilmiş kadınlar ve gerçek anlamda eğitim veren kadınlar öne çıkmaya başlamıştır. Helenistik dönemde ise özgür ve güçlü kadınların varlığı artık tam anlamıyla eğitimde hissedilmeye başlamış ve bu gelişme Roma kadınına örnek olmuştur.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı: Nuriye Külahlı

Numarası: 144102002001

Ana Bilim / Bilim Dalı: Tarih/Tarih

Programı

Tezli Yüksek Lisans

Doktora

Tez Danışmanı Prof. Dr. Özdemir Koçak

Tezin İngilizce Adı: Women In Education In Ancient Greece

ABSTRACT

In this study, Women in Education in Ancient Greece, from the prehistoric ages to the end of the Hellenistic Age, the place and importance of the women in Greece, Western Anatolia, Crete and Hellenistic Kingdoms in education has been tried to be examined in accordance with their positions. In prehistoric ages, women were so regarded that they were considered as the goddess. This value was seen in the findings in the direction of the religious beliefs of the period. As the city states got stronger and social classes increased, the place of women in society started to change. The women who were respected as the gatherers and healers started to stay at home and were exposed to an isolated life with their husbands and children. The women in Archaic and Classical Ages were in charge with the home management and the child education in general terms. The girls that were educated had to be come from the wealthy families. In Sparta, the only exception, and in time in other city states the value of the women education increased and educated women and the women who gave education in real terms started to be prominent. In Hellenistic Age, the presence of the free and powerful women was entirely seen in education and this advance set Roman women an example.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	xii
HARİTALAR LİSTESİ.....	xiii
RESİMLER LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERDE YUNANİSTAN'DA KADIN

1.1. Paleolitik Çağ'dan Tunç Çağı'na Kadar Yunanistan'da Kadın.....	4
1.1.1. Paleolitik Çağ Kadını.....	4
1.1.2. Mezolitik Çağ Kadını.....	8
1.1.3. Neolitik Çağ Kadını	11
1.1.4. Kalkolitik Çağ Kadını	17
1.2. Tunç Çağı'nda Yunanistan'da Kadın	18
1.2.1. İlk Tunç Çağ Kadını.....	19
1.2.2. Orta Tunç Çağ Kadını.....	22
1.2.3. Son Tunç Çağ Kadını.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

ARKAİK DÖNEM ÖNCESİ EĞİTİMDE KADIN

2.1. Arkaik Dönem Öncesi Eğitim	26
2.2. Arkaik Dönem Öncesi Eğitimde Kadın.....	28
2.2.1. Arkaik Dönem Öncesi Kadın.....	29
2.2.2. Arkaik Dönem Öncesi Eğitimde Kadın	34
2.2.2.1. Ev Yönetiminde Kadın.....	35

2.2.2.1.1. Ev İşleri ve Dokuma Eğitiminde Kadın	35
2.2.2.1.2. Çocuk Eğitiminde Kadın	38
2.2.2.2. Meslek Eğitiminde Kadın.....	41
2.2.2.3. Dini Eğitimde Kadın	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARKAİK DÖNEM'DE EĞİTİMDE KADIN

3.1. Arkaik Dönem Yunan Kent-Devletlerinde Eğitim.....	44
3.1.1. Elit Eğitimi.....	45
3.1.2. Aile Eğitimi.....	47
3.1.3. Edebiyat Eğitimi	48
3.2. Arkaik Dönem'de Eğitimde Kadın.....	49
3.2.1. Atina'da Eğitimde Kadın	49
3.2.1.1. Atina Kadını	50
3.2.1.2. Ev Yönetiminde Kadın.....	52
3.2.1.3. Dini Eğitimde Kadın	53
3.2.2. Sparta'da Eğitimde Kadın.....	56
3.2.2.1. Sparta Kadını.....	56
3.2.2.2. Fiziksel Eğitimde Kadın.....	58
3.2.2.3. Beşeri Bilimler Eğitiminde Kadın.....	62
3.2.2.4. Dini Eğitimde Kadın	64
3.2.3. Diğer Kent Devletlerinde Eğitimde Kadın	65
3.2.3.1. Kent-Devletlerinde Kadın	66
3.2.3.2. Çocuk Eğitiminde Kadın.....	66
3.2.3.3. Dini Eğitimde Kadın	67
3.2.3.4. Edebiyat Eğitiminde Kadın	69
3.2.3.5. Felsefe Eğitiminde Kadın.....	71

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KLASİK DÖNEM’DE EĞİTİMDE KADIN

4.1. Klasik Dönem’de Eğitim	75
4.1.1. Sofistler ve Felsefe Okulları	76
4.1.2. Aile Eğitimi.....	78
4.1.3. İdealist Eğitim.....	78
4.1.4. Okul Eğitimi.....	80
4.1.4.1.Fiziksel Eğitim	82
4.1.4.2. Diğer Derslerde Eğitim	84
4.2. Klasik Dönem’de Kadın	85
4.3. Klasik Dönem’de Eğitimde Kadın	88
4.3.1. Ev Yönetiminde Kadın	88
4.3.1.1. Dokuma Eğitiminde Kadın.....	90
4.3.1.2. Çocuk Eğitiminde Kadın.....	92
4.3.1.2.1. Anneler	92
4.3.1.2.2. Hemşireler/Dadılar	96
4.3.2. Meslek Eğitiminde Kadın	98
4.3.2.1. Saygın Meslekler.....	99
4.3.2.2. Köleler.....	102
4.3.2.3. Hetairalar.....	103
4.3.3. Okul Eğitiminde Kadın	105
4.3.3.1. Atina Kadını	105
4.3.3.2. Sparta Kadını.....	107
4.3.3.3. Edebiyat Eğitiminde Kadın	111
4.3.3.4. Felsefe Eğitiminde Kadın.....	111
4.3.4. Dini Eğitimde Kadın	119
4.3.4.1. Kültler.....	119

4.3.4.2. Geçiş Ayinleri	126
4.3.4.3. Rahibeler	133
4.3.4.4. Cenaze Törenleri ve Ağıtlar	135

BEŞİNCİ BÖLÜM

HELENİSTİK DÖNEM'DE EĞİTİMDE KADIN

5.1. Helenistik Dönem'de Eğitim	138
5.1.1. Kütüphaneler	141
5.1.2. Edebiyat	142
5.1.3. Okul Eğitimi	145
5.1.3.1. İlkokul Eğitimi	145
5.1.3.2. Ortaokul Eğitimi	148
5.1.3.3. Yüksek Eğitim (Meslek Eğitimi)	151
5.1.3.3.1. Ephebe Eğitimi	153
5.1.3.3.2. Felsefe Eğitimi	154
5.2. Helenistik Dönem'de Eğitimde Kadın	156
5.2.1. Helenistik Dönem Kadını	157
5.2.1.1. Kraliçeler	157
5.2.1.1.1. Makedon Kraliçeleri	158
5.2.1.1.2. Ptolemaios Kraliçeleri	160
5.2.1.1.3. Seleukos Kraliçeleri	162
5.2.1.1.4. Anadolu'daki Kraliçeler	166
5.2.1.2. Soylu Kadınlar	169
5.2.1.3. Roma Kadını	175
5.2.2. Helenistik Dönem'de Eğitimde Kadın	179
5.2.2.1. Çocuk Eğitiminde Kadın	179
5.2.2.1.1. Okul Öncesi Eğitiminde Kadın	179
5.2.2.1.2. İlkokul Eğitiminde Kadın	185

5.2.2.1.3. Ortaokul Eğitiminde Kadın	188
5.2.2.1.4. Dini Eğitimde Kadın.....	193
5.2.2.2. Meslek Eğitiminde Kadın.....	196
5.2.2.2.1. Dokuma Eğitiminde Kadın.....	197
5.2.2.2.2. Ticaret Eğitiminde Kadın	199
5.2.2.2.3. Tıp Eğitiminde Kadın	201
5.2.2.2.4. Sanat Eğitiminde Kadın.....	203
5.2.2.2.4.1. Edebiyat Eğitiminde Kadın.....	204
5.2.2.2.4.2. Müzik ve Dans Eğitiminde Kadın.....	215
5.2.2.2.4.3. Resim Eğitiminde Kadın.....	217
5.2.2.2.5. Felsefe Eğitiminde Kadın	218
5.2.2.2.6. Dini Eğitimde Kadın.....	227
5.2.2.2.7. Eğitimli Hetairalar	233
SONUÇ.....	236
KAYNAKÇA	246
EK-1. HARİTALAR	285
EK-2. RESİMLER	286

KISALTMALAR

Anth. Graec. Anthologia Graechia

Bkz: Bakınız

Çev: Çeviren

CGRN: Collection of Greek Ritual Norms

CIL: Corpus Inscriptionum Latinarum

Ed: Editör

Fig: Figür

Gai Inst: Gaius, Institutiones.

İÜHFİM: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası

MASROP: Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu

MÖ: Milattan Önce

MS: Milattan Sonra

OGIS: Orientis Graeci Inscriptiones Selectae.

P.Cair. Zen: Papyri Cairo Zenon

Res. : Resim

S: Sayfa

SEG: Supplementum Epigraphicum Graecum

Yay: Yayıncılık

yy: Yüzyıl

vd : Ve Diğerleri/ve devamı

HARİTALAR LİSTESİ

Harita-1: Antik Yunan Kent Devletleri

RESİMLER LİSTESİ

Resim-1: Bir Baston Üzerinde Av Faaliyetine Katılmayan Kadın Tasviri

Resim- 2: Mağara Resimlerinde Kadın Kıyafetinde Dokuma İşlemesi Tasviri

Resim-3: Duvar Resimlerinde Etekli Kadınların Tasviri

Resim-4: Kadın Figürinleri

Resim-5: Kadın Figürin Tasvirleri

Resim-6: Kumaş ve Ahşap Dokuma Kalıplar & Dokuma Ağırşaklar, Mühür ve Ağırlıklar

Resim-7: Kumaşa Sarılı Bir Kadın Figürini

Resim-8: Kadın Figurin Tasvirleri

Resim-9: Bir Mermer Kadın Figurini

Resim-10: Bir Çömlek Üzerinde Kadın-Erkek Tasviri

Resim-11: Kilden Bir Kadın Figürinin Ağıtçı Tasviri

Resim-12: Minos Dönemi'ne Ait Olan Mirtos Tanrıçasının Temsil ettiği Çocuk Bakıcısı İdolü ve Elinde Tuttuğu Çocuğu Simgeleyen Testicik

Resim-13: Girit Ritüellerinde Görev Alan Bir Kadın Tasviri

Resim-14: Knossos Saray Freski Üzerinde Dansçı Kadın Tasviri

Resim-15: Miken Dönemi'ne Ait Olan Fildişinden Yapılmış Üçlü Kadın Buluntusu

Resim-16: Kırmızı Renkli Bir Vazo Üzerinde Mitolojik Kadınların Tasviri

Resim-17: Bir Vazo Üzerinde Yün Sepeti Yanındaki Helen Tasviri

Resim-18: Bir Pyxis Üzerinde Yün Çilelerinden Oluşan Olan Sepeti Tutan Kadın Tasviri

Resim-19: Penelope Rölyefi

Resim-20: Bir Pyxis Üzerinde Iphigeneia'nın Kapı Sahnesi

Resim-21: Spartalı Kadın Atlet Heykeli

Resim-22: Bir Terrakota Figürinde Kadın-Kız Çocuk Yemek Pişirme Sahnesi

Resim-23: Bir Terrakota Figürinde Bir Kadının Çocuğunu Yıkama Sahnesi

- Resim-24:** Kadın Adak Törenini Gösteren Ahşap Tablet
- Resim-25:** Bir *Aryballos* üzerinde Dans Eden Kadınların Tasviri
- Resim-26:** Ephesos Şahin Rahibe Figürinleri
- Resim 27:** Myrina Antik Kentine Ait Dansçı Kadın Heykelciği
- Resim-28:** Bir *Hydria* Üzerinde Sappho ve Öğrencilerinin Tasviri
- Resim-29:** Bir Vazo Üzerinde Annesine/Dadısına Emekleyen Çocuk Tasviri
- Resim-30:** Bir Vazo Üzerinde Bebeğini Dadıdan Alan Anne Tasviri
- Resim-31:** Bir Vazo Üzerinde Kucağında Bebeği Zıplatan Anne Tasviri
- Resim-32:** Yazılı Biberon Örneği
- Resim-33:** Bir *Khous* Üzerinde Pişmiş Toprak Lazımlıktaki Çocuk Tasviri
- Resim-34:** Bir Mezar Steli Üzerinde Güvercinli Kız Çocuğu Tasviri
- Resim 35:** Bir Mezar Steli Üzerinde Elinde Oyuncacı ve Yanında Kaz Olan Kız Çocuğu Tasviri
- Resim-36:** Bir Vazo Üzerinde Dokuma Yapan Kadınların Tasviri
- Resim-37:** Bir *Hydria* Üzerinde Dans Öğrenen Hetairaların Tasviri
- Resim-38:** Bir *Stamnos* Üzerinde Çamaşır Yıkayan Hetairaların Tasviri
- Resim-39:** Bir *Hydria* Üzerinde Dokuma Öğrenmekte Olan Hetairaların Tasviri
- Resim-40:** Bir *Hydria* üzerinde Lir Çalan ve Kitap Okuyan Hetairaların Tasviri
- Resim-41:** Yazı Yazmakta Olan Kız Çocuğu Heykeli
- Resim-42:** Bir *Stamnos* Üzerinde Kitap Okuyan Saygın Kadın Tasviri
- Resim-43:** Bir *Kylix* üzerinde Okula Giden Kızlar
- Resim-44:** Bir *Kylix* Üzerinde Ata Binen Sparte Adlı Kız
- Resim-45:** Bir *Kylix* Üzerinde Maenadların Danslarını ve Müzik Aletlerini Gösteren Tasvir
- Resim-46:** Bir *Stamnos* Üzerinde Dionysus Kültündeki Kadın Tasvirleri
- Resim-47:** Ksenokrateia Adlı Bir Kadının Irmak Tanrısına Adağı
- Resim-48:** Aristylla Adlı Bir Kızın Mezar Kabartması
- Resim-49:** Olympias'ın Altın Madalyon Üzerindeki Portresi

Resim-50: Berenike Portresi

Resim-51: II. Arsinoe Portresi ve Kült Vazosu

Resim-52: Tanagra Figürinleri

Resim 53: Helenistik Dönem Kadın Takı ve Mücevherleri

Resim 54: Helenistik Dönem Saygın Kadın Büstü

Resim-55: İskenderiyeli Kadın Portreleri

Resim 56: Örnek Roma Kadın Heykeli

Resim 57: İmparatoriçe Julia Domna'nın *mater castrorum* ünvanı taşıyan Qazion yazıtı

Resim-58: Damous Adlı Bir Kızın Mezar Steli ve Evcil Hayvanı

Resim-59: İskenderili Tablet Tutan Kız Çocukları

Resim-60: Kitap Tutan Menophila Adlı Bir Kızın Mezar Steli

Resim-61: Saygın Yunan Kadını Atinalı Hegeso ve Kölesi

Resim-62: Saygın İskenderiyeli Niko ve Kölesi

Resim-63: İlk Kadın Doktor Agnodike Tasviri

Resim-64: Agnodike Anasirmos Tasviri

Resim-65: Şair Aristomache'nin Mezar Steli

Resim-66: Şair Erinna'nın Mermer Heykeli

Resim-67: Şair Erinna'nın Distaff Şiiri

Resim-68: Şair Korinna'nın Heykeli

Resim-69: Müzisyen Satyra'dan Bahseden bir Zenon Mektubu

Resim-70: Hipparchia ve Krates Duvar Boyaması

Resim-71: Hermione Adlı Bir Kadının Adak Steli

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

“Antik Yunan Toplumunda Eğitim Hayatında Kadın” adlı bu çalışmada Antik Yunan kadınının farklı toplumlar içindeki statüsü ve almış olduğu eğitim ile eğitim faaliyetleri içindeki rolleri bölümler halinde ele alınmıştır. Beş bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde tarih öncesi dönemlerde kadına bakış açısı ve toplumdaki yeri anlatılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, bir geçiş dönemi niteliğinde olan Arkaik dönem öncesini aydınlatan Homeros ve Hesiodos destanları detaylı olarak incelenmiş ve bu eserlerdeki kadın kavramı ve eğitimdeki yerleri belirlenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise Arkaik dönem içinde güçlenen kent devletleri içindeki kadının farklı konumları ve eğitim içindeki yerleri ile etkileri üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde Klasik dönem içinde meydana gelen gelişmeler neticesinde kadının statüsü ve eğitim alanındaki yenilikler ışığında kadının almış olduğu eğitim ve eğitim faaliyeti içindeki rolleri detaylı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Son bölümde ise Helenistik Çağ toplumları içindeki kadın kavramı, kadının toplumlardaki statüsü ve eğitim alanında gelmiş olduğu yer üzerinde durulmuştur.

2. Amaç

Çalışmamızın amacı Antik Yunan’da kadının çocukluktan yetişkinliğe kadar almış olduğu eğitimi ve eğitim faaliyetleri içindeki önemini açıklamaktır. Antik Yunan kadının ekonomik, kültürel ve sosyal konumunu belirlemek asıl amacımız olmasa da Paleolitik dönemden Helenistik dönem sonuna kadar kadının Yunan toplumu içindeki konumu geniş bir şekilde tanımlanmaya çalışılmıştır. Kadınlı ilgili geniş bir tanımlama yapmamızın nedeni kadının eğitimle ilgili durumunu tanımlamak için kökleri tarih öncesi dönemlere kadar giden gelenek ve kültürleri tanımlamak gerekliliğidir. Bu bağlamda, dönemsel olaylar, inançlar, yargılar ve beklentiler doğrultusunda zaman içerisinde değişime uğrayan kadının konumu ve statüsü ortaya konulmak istenmiştir. Bahsi geçen süre içinde kadının çocukluktan itibaren aldığı eğitimin içeriği ve eğitim faaliyetleri içindeki kadının yeri ve önemini incelemek çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

3. Araştırma Yöntemi

Antik Yunan toplumunda eğitim hayatında kadın üzerine yapılan bu çalışma öncesinde temel aldığımız sorular kapsamında araştırmalarımızı gerçekleştirmiş bulunmaktayız. Bu sorular, “Batı dünyası kadınlarının ataları olarak kabul edilen Antik Yunan kadınları, erkek egemen aileler tarafından nasıl eğitilmişlerdir? Aldıkları aile eğitimleri içinde annelerinin ve çevrelerindeki kadınların görevleri neler olmuştur? Aile dışında da Yunan kadınları okul eğitimi almışlar mıdır? Çok gelişmiş olan Yunan edebiyatı, felsefesi ve tıp alanlarında eğitim alma şansları olmuş mudur? Kadın, eğitmen ve öğretmen rollerine sahip olabilmiş midir? Antik Yunan kadını, Batının kadına hangi alanlarda örnek olmuştur?” şeklinde belirlenmiş olup tarih öncesi dönemlerden Helenistik dönemin sonuna kadar olan süreçte Antik Yunan kadınının eğitimdeki yerini tüm boyutlarıyla aktarabilmek için bütüncül bir yaklaşım esas alınmıştır.

Yazılı kaynaklardan yoksun olan tarih öncesi dönemleri aydınlatması adına Yunanistan anakarası ve yakın çevresinde yapılmış olan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları detaylı olarak incelenmiş ve elde edilmiş olan bilgilerden faydalanılmıştır. Buna ek olarak, söz konusu yerlerdeki duvar resimleri ve mezar buluntuları da çalışmamızın ilk bölümüne ışık tutmuştur. Çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan Arkaik dönem öncesi adına ise Homeros ve Hesiodos’un destanları detaylı olarak incelenmiş ve elde edilen bilgiler modern kaynaklar ve döneme ait vazo tasvirleri ile desteklenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar bakımından zengin olan ve çalışmamızın asıl alanını oluşturan Arkaik, Klasik ve Helenistik Dönem’lerde öncelikle konumuzla ilgili bilgi veren antik yazarların eserleri incelenmiştir. Bu inceleme sonrasında elde edilen bilgilere ek olarak daha önceden tercüme edilmiş tabletler, mektuplar ve yazıtlardan yararlanılarak ayrıntılı olarak bilgiler somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda, dönemlere ait olan vazo tasvirleri ve mezar kabartmaları görsel olarak ihtiyacımız olan bilgiyi bizlere sağlamıştır. Arkaik dönemde kadının eğitimdeki yeri adına Atina, Sparta ve diğer kent devletleri ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Ancak, Klasik dönemde bu ayrım yapılmamış olup okul eğitimi başlığı altında bu ayrım yapılmak zorunda kalınmış ve Atina ile Sparta ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Diğer kent devletlerinde ise edebiyat ve felsefe eğitimi içinde kadınlar daha fazla yer almışlardır. Helenistik dönemde kent devletleri ve bölge ayırımı yapmadan eğitim başlıkları altında söz konusu olan yerlerden bahsedilmiştir.

Çalışma alanımız kapsamında Kıta Yunanistan, Adalar, Batı ve Güneybatı Anadolu kıyıları sınırlarımızdır. Bunun yanında gerekli olduğu müddetçe Greklerle ilişkili olabilecek farklı coğrafyalardaki (Mısır, Suriye, İtalya gibi) örneklere de değinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERDE YUNANİSTAN'DA KADIN

Tarih öncesi dönemde Yunanistan anakarası ve etki alanı içindeki yerlerde kadının statüsünü, rollerini ve görevlerini anlamak için öncelikle Paleolitik Çağ'dan Tunç Çağı'na kadar olan uzun süreci anlamamız gerekmektedir. Tunç Çağı'nda ise birçok yönden değişmiş olan topluluklar içindeki kadının yeri detaylı olarak açıklanacaktır.

1.1. Paleolitik Çağ'dan Tunç Çağı'na Kadar Yunanistan'da Kadın

Kıta Yunanistan ve çevresindeki Paleolitik, Mezolitik, Neolitik ve Kalkolitik dönemlerin kültür özellikleri içinde kadının toplum içindeki konumu, rolü ve eğitim faaliyetlerindeki görevleri kadının tarih öncesi dönemini yansıtmaları bakımından oldukça önem taşımaktadır. Bu bağlamda, dönemler kendi içinde farklılıklar gösterdiğinden ayrı başlıklar altında incelenecektir.

1.1.1. Paleolitik Çağ Kadını

Paleolitik Çağ, insanlık tarihinin en uzun dönemlerinden birini oluşturmaktadır ve bu dönem bazı bölgelerde GÖ yaklaşık 1 milyon-15.000 tarihlerini kapsamaktadır¹. Kıta Yunanistan'ın sözü edilen döneme kadar uzanan köklü bir geçmişinin olduğu arkeolojik veriler neticesinde tespit edilmiştir. Adı geçen bölgede bu dönemin temsil edildiği en önemli merkezler arasında Güney Yunanistan'da Argolis Bölgesi'nde bulunan Frankti Mağarası² öne çıkmıştır. Epeiros, Teselya, Korkira, Makedonya, Elis ve Girit'teki Asphendou Mağarası³ ve Plakias ile Gavdos Adası diğer Paleolitik merkezlerdir⁴. Mani Yarımadası'nda bulunan Kalamakia Apidima, Kolominitsa, Kastanis, Laconis ve Melitzia adlı mağaralarda döneme ait insan ve hayvan fosilleri bulunması sebebiyle son yıllarda yapılan çalışmaların diğer odak noktaları olmuştur. Elde edilen bilgilere göre bu mağaralarda hem bölge halkı hem de hayvanlar yaşamıştır⁵.

Batı Anadolu'da, diğer bölgelere kıyasla bu dönem buluntuları çok daha az olsa da son yıllarda yapılan çalışmalar neticesinde elde edilen Çanakkale ve İzmir çevresindeki buluntular bizleri aydınlatmaktadır. Çanakkale çevresinde Küçükkuyu, Yılanlı, Ayazma, Kurudere ve

¹ Esin, 1969: 79; Aydın, 2013: 7. Batı Anadolu kronolojisi kesinleşmemiştir. Bkz. Erdoğan ve Çevik, 2015: 32-33.

² Prof. Thomas Jacobsen tarafından halen kazılmakta olan çok önemli bir mağaradır. Bkz. R. J. Braidwood, 2008: 160. Bu mağaraya oldukça yakın mesafede bulunan ve son yıllarda yapılan çalışmalar ile öne çıkmaya başlayan Klisoura Mağarası da önemli buluntular sunmaya devam etmektedir. Bkz. Koumouzelis vd. 2001: 533.

³ Batı Girit'te Sphakia bölgesinde bulunan mağaradır ve tarihin ilk sanat eserlerine örnekler sunar. Duvar resimleri için, bkz. Strasser vd. 2018: 100-108.

⁴ Tekin, 2008: 42.

⁵ Kolendrianou vd. 2020: 1-17.

İnkaya mağaralarından⁶; İzmir’de Karaburun-Kömürburnu alanı, Narlıdere ve Urla-Menteş bölgesinden elde edilen buluntular Paleolitik dönem özelliklerini yansıtmaktadır. Kömürburnu, Midilli-Rodafnidia ve Girit ile buluntu bakımından benzerdir⁷.

Gerek fosil buluntuları⁸ ve aletler⁹ gerekse mağaralardaki duvar resimleri¹⁰ Paleolitik dönemde toplumsal yapının temelini avcı-toplayıcılık olduğunu göstermektedir¹¹.

Antropologlar bu dönemde kadın ve erkek arasındaki eşitlik kavramının varlığına dair kesin bir yargıda bulunamamakla birlikte, erkek egemen toplum yapısının kuvvetle muhtemel olduğunu düşünmektedirler. Bu dönemde ekonomik faaliyetlerde aktif olarak yer almayan kadının annelik ve kadınlık dışında başka rollere sahip olmadıkları ileri sürülmektedir.¹² Ancak bazı modern yazarlar, kadınların bu rollerin yanı sıra az da olsa ekonomik faaliyetlerde bulunduklarını savunmaktadırlar¹³.

En önemli geçim kaynağı olan av faaliyetlerinde kadının ve erkeğin rolleri hakkında bizlere ışık tutması bakımından Fransa’daki La Vache Mağarası’nda ortaya çıkarılmış olan bir baston üzerinde yer alan tasvirler oldukça ilgi çekicidir (Res. 1)¹⁴. Bu baston üzerinde, ren geyiği olduğu düşünülen bir hayvanın arkasında ayakta duran iki erkek ve aralarında bir kadın figürü bulunmaktadır. Sözü edilen tasvirde, kadının elinde silah bulunmamasından onun bizzat av faaliyetine katılmadığı anlamı çıkarılabilir. Bu bağlamda, bu buluntu, Paleolitik Çağ kadınlarının ava katılmalarına rağmen avcılıkta etkin olmadıklarını ancak toplayıcı rol üstlendiklerini düşündürmektedir. Bu örneğin benzerlerine Alaska ve Avusturalya’da da rastlanmıştır¹⁵.

Kıta Yunanistan’daki topluluklar içinde yaşayan, doğum yapabilecek yaşa gelen ve bebek bakan kadınlar kamptan çok uzaklaşmamışlardır. Bu nedenle kadınların daha çok kampa yakın alanlarda küçük hayvanlar yakalayarak, tüketime uygun otlar toplamış olmaları

⁶ Özer-Şahin, 2017: 2-25.

⁷ Çilingiroğlu vd. 2018: 65-74.

⁸ Güney Yunanistan’da Klisoura Mağarası’ndan elde edilen kemik buluntuların içinde kuş, geyik ve sincap gibi hayvanların da avlandıkları anlaşılmıştır. Bkz. Koumouzelis, 2001: 533. Çanakkale çevresinde at, fil, keç ve geyik gibi karasal hayvanların kemiklerine rastlanmıştır. Bkz. Özer ve Şahin, 2017: 10-14.

⁹ Avcılık faaliyetinin yapılmakta olduğunu gösteren bir başka kanıt çeşitli yontmataş aletlerdir. Çanakkale çevresindeki açık alanlarda bulunan bu aletler avcılığın farklı yerlerde yapıldığını ve İnkaya mağarasındakiler ise yerleşik olarak avcı toplumun varlığını işaret etmektedir. Bkz. Özer ve Şahin, 2017: 23.

¹⁰ Paleolitik dönemin sanatını yansıtan bu duvar resimlerinde avlanan dört ayaklı hayvanlar tasvir edilmiştir. Örneğin, Girit’teki bahsi geçen mağaradaki yabani hayvan tasvirleri hem bu sanatın ilk örnekleri olurlarken hem de dönemin temel geçim kaynaklarından birinin varlığına ışık tutmaktadır, bkz. Strasser vd. 2018: 100-108. Aynı şekilde Fransa’da Lascaux Mağarası boğa, at ve geyik gibi avlanan hayvanların tasvirlerine sahiptir. Bkz. Jennett, 2008: 6.

¹¹ Bar-Yosef, 2002: 369; Martin, 2017: 28; Tourloukis ve Harvati, 2017: 1-18.

¹² Rosalda-Lamphere, 1974: 3; Kuhn-Stiner, 2006: 953-981; Martin, 2017: 29; Evecen-Beydiz, 2018: 307.

¹³ Kuhn-Stiner, 2006: 958; Evecen-Beydiz, 2018: 307.

¹⁴ Kolankaya-Bostancı, 2014: 191.

¹⁵ Kuhn-Stiner, 2006: 956; Kolankaya-Bostancı, 2014: 191.

muhtemeldir. Erkekler daha çok büyük hayvanları avlarken kadınların da genel olarak ot ve bitki toplama iş ile ilgilenmiş oldukları düşünülmektedir¹⁶.

Bu avcı-toplayıcı topluluklarda cinsiyete dayalı bir iş bölümünün varlığının bulunmuş olabileceğini göstermektedir. Kadının bu topluluklardaki yeri ve onların ekonomide oynadıkları rol arasında kuvvetli bir ilişki olmalıdır. Bu sıkı ilişkide toplayıcılık işinin kadınlar tarafından yapıldığına inanılmaktadır¹⁷. Üstelik bu görevleri ile beslenme ekonomilerinin büyük kısmını oluşturmakta olduklarına inanılmaktadır¹⁸. Sanayinin en önemli dallarından olan toplayıcılık ile kadınlar ekonomide önemli bir yer tutarak büyük bir güç elde etmişlerdir. Bu gücün onlara saygınlık ve toplum içinde söz söyleme hakkı kazandırdığı düşünülmektedir¹⁹.

Kadınların topladıkları bitkileri dönemin el sanatları olarak nitelendirilebilecek olan ürünlere dönüştürmeleri sıradan bir durum olmalıdır. Örneğin, bitki ürünlerini dokuyarak kıyafete, ahşap malzemeleri işleyerek sepet haline dönüştürmüşlerdir. Ayrıca hasırdan şapkalar, liften saç filesi, saç bantları gibi değerli eşyalar; ipten etekler ve kemerler yapacak kadar dokumada ileri gitmişlerdir. Bu bağlamda, dokuma ve sepetçilik kadına ait üretim işleri olarak yerini almıştır²⁰.

Giyimli kadın tasvirleri ise dokuma faaliyetinin onlarla ilişkilendirilmesini gösteriyor olmalıdır. Ancak, çalışma alanımızda buluntular mevcut olmadığından yakın çevrelerdeki bulgulardan örneklendirme yapılacaktır. Nitekim Paleolitik dönemin kadın tasvirlerine ışık tutacak bir buluntu Anadolu'da Latmos Mağarasında (Uludağ)²¹ yerleşim yerinde bulunan kaya resimleridir. Bu tasvirlerde erkeklerin çıplak olarak tasvir edildiği bu resimlerdeki giysili insan tasvirlerinin kadınlar olduğu düşünülmektedir. Kadınların kıyafetlerinin üzerinde bulunan desenin dokuma deseni olduğuna inanılmaktadır (Res. 2)²². Kuzeybatı Anadolu'daki bu buluntu Paleolitik kadınların örnek modeli olabileceği fikrini düşündürmektedir. Aynı şekilde, İspanya Kongul'da bulunmuş olan duvar resimlerinde kürk olduğu düşünülen etekler giymiş olan kadınlar tasvir edilmiştir. Tasvirde kırmızı ve siyah renkteki etekli dokuz tane üstsüz kadının dans ediyor olarak resmedilmesi ise dönem özelliklerine göre oldukça farklı ve

¹⁶ Kuhn-Stiner, 2006: 958; Martin, 2017: 28-29. Ancak, kadın ve çocukların büyük hayvan avlamada erkeklerle ortak hareket ettikleri düşünülmektedir. Bkz. Kuhn-Stiner, 2006: 958.

¹⁷ Murdock, 1937: 551-553; Soffer vd. 2000: 522; Kuhn-Stiner, 2006: 953; Martin, 2017: 28; Evecen-Beydiz, 2018: 307.

¹⁸ Kolankaya-Bostancı, 2014: 191.

¹⁹ Erbil, 2012: 32-37.

²⁰ Soffer vd. 2000: 520-525.

²¹ Şahin, 2018: 171-174. Bursa'daki diğer dönem mağaraları için bkz. Şahin, 2018: 170-179.

²² Evecen-Beydiz, 2018: 318.

önemli bir yeniliktir (Res. 3)²³. Dokuma ile ilişkilendirebilen kadın tasvirleri açısından Anadolu ve İspanya kadın tasvir örnekleri dönemin giyimli kadın figürinleri ile desteklenmiştir²⁴.

Mevcut etnografik buluntular yardımıyla Paleolitik Çağ kadınlarının yaş gruplarına göre görev dağılımlarının olduğu ifade edilmektedir. Yaşça genç olarak nitelendirilen yani doğurganlık dönemine girmemiş kızlar, yaşça daha büyük ve tecrübeli kadınlardan yapılması gereken işleri öğrenmiş olmalıdırlar. Kadınların kontrolünde yiyecek toplama ve hazırlama, bulundukları yerin temizliğini yapma, ateş yakmak için yakacak toplama, barınma yerleri hazırlama ve çocuk bakımı gibi günlük işler yaşça büyük olan kadınlar tarafından genç kızlara da öğretilerek birlikte görev paylaşımı yapılmıştır. Ayrıca erkeklerin avladıkları hayvanların deri ve kürklerinden kıyafet dikme, sepetçilik²⁵ ve günlük hayatta kullandıkları taş aletlerin²⁶ üretimi gibi önemli becerileri olan kadınlar kız çocuklarına bu yeteneklerini aktarmışlardır²⁷. Nitekim çocukların da kadınlar ile birlikte toplayıcı görevlerinin olduğu bilinmektedir²⁸.

Genç kızların günlük işleri öğrenmelerinin yanı sıra hayvanlardan ve bitkilerden elde edilen çeşitli maddelerle ilaç hazırlama ve hastalıkların tedavisi konusunda da eğitildikleri düşünülmektedir. Nitekim toplayıcı görevindeki kadının bir diğer önemli görevi bitkilerle şifa olmaya çalışmasıdır²⁹. Hastalıklara iyi gelen bitkileri deneme yanılma yoluyla bulmaya çalışan kadınlar bulduğu şifayı kullanmaya ve nihayetinde kız çocuklarına aktarmaya hazır hale gelmiş olmalıdırlar.

Yaşça büyük olarak nitelendirdiğimiz kadınlar anne olma statüsüne sahip olup çocuklarını büyütürken genç kızken öğrendiklerini onlara öğretmekle kalmamış aynı zamanda yukarıda sayılı olan işleri de yapmakla yükümlü olmuşlardır³⁰. Ancak yaşlı olarak kabul edilen kadınlar hala anne olup toplayıcılık yapıyor olsalar da daha farklı iş kollarına sahip olabilmışlerdir. Bu kadınların ebe, danışman ve ya öğretmen oldukları düşünülmektedir³¹.

²³ Evecen-Beldiz, 2018: 317-318.

²⁴ Evecen-Beldiz, 2018: 317.

²⁵ Soffer, 2000: 154; Soffer vd. 2000: 524; Kuhn-Stiner, 2006: 960; Kolankaya-Bostancı, 2014: 192.

²⁶ Koumouzelis, 2001: 525-536; Gero, 2002: 167-168; Bar-Yosef, 2002: 365-374, 383; Kuhn-Stiner, 2006: 960; Kolankaya- Bostancı, 2014: 192.

²⁷ Kolankaya- Bostancı, 2014: 192.

²⁸ Kuhn-Stiner, 2006: 954.

²⁹ Kolankaya- Bostancı, 2014: 192. Bu alanda kullandıkları bitkiler konusunda bilgi bulunmasa da Güney Yunanistan'daki Klisoura Mağarası'ndan elde edilen bitki doku örneklerinden fikir sahibi olabilmekteyiz. Bölge halkının topladığı ve kullandığı bitkilerin çeşitli meyveler, kökler ve tohumlardan oluştuğu anlaşılmıştır, bkz. Koumouzelis, 2001: 532; Bar-Yosef, 2002: 380. Mağarada bulunmuş olan bir başka bitki topluluğu çalı, çim ve nişastadır. Bkz. Koumouzelis, 2001: 532.

³⁰ Kolankaya- Bostancı, 2014: 192; Evecen-Beldiz, 2018: 307.

³¹ Kolankaya- Bostancı, 2014: 192.

Kadınların ekonomide üstlendiği bu etkin rol, onların konumunu yükselterek “Tanrıça” sıfatına erişmelerini mümkün kılmıştır³². Birçok yerde kadın figürinlerinin bulunmuş olması kadının toplumlardaki konumunun ve görevlerinin önemli sayıldığına işarettir. Özellikle Üst Paleolitik dönemde *Venüs* adı verilmiş olan kadın heykelciklerinin ya da kabartmalarının birçok yerde bulunmuş olması bu dönem itibari ile kadına verilen önemi yansıtmaktadır³³.

Venüs figürinleri benzer özellikleri temsil ettikleri gibi kadın tasvirleri de benzerlik göstermektedir. Hepsinde iri göğüsler, karınlar ve kalçalar belirgin olmuştur. Verimlilik sembolü olduğu düşünülen bu kadın figürinlerinin ileriki dönemlerde sayıları artacak olan bereket tanrıçalarının ilk örnekleri olabileceği düşünülmektedir³⁴. Ayrıca bazılarının başlarındaki liften örülmüş şapka ya da çizgili başlık, saç filesi, çizgili etekler ve kemerler sepet yapımı tekniğinde kullanılan yöntemle benzetilmektedir. Kadınların kendi cinsiyetlerini ve konumlarını belirleme isteği ile bu özel eşyaları yaptıkları düşünülmektedir³⁵.

Bu isteklerinin yanı sıra onların giyimli olmaları özel anlamlar yüklenmesine sebep olmuştur. Örneğin, Pireneler’de Rideaux Mağarası’nda bulunmuş olan “*Lespugue Venüsü*” olarak bilinen heykelcik olabilir. Çizgili etek giymiş olan bu kadın figürin iki farklı sembolü temsil etmektedir. İlk olarak kadının gizli bölgelerini kapatma ihtiyacı ve diğeri ise onun doğurganlık özelliğinin vurgulanması ile evliliğe hazır olmasıdır. Bir kadının etek giymesi gelin olarak evliliğe hazır olduğu anlamına gelmektedir³⁶. Birinci fikir aslında yaygın olan ve alışık olduğumuz bir inanıştır ancak ikincisinin kattığı anlam çok daha değerlidir. Yeterince olgunlaştığını ve aldığı eğitimle evlenmeye hazır olduğunu vurgulaması toplumdaki kadın yargısını açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda genç kızın topluma vermek istediği mesaj önem teşkil etmektedir.

1.1.2. Mezolitik Çağ Kadını

Son Buzul Çağı’nın sona ermesi ve iklimin ılımanlaşması ile yaşanan Mezolitik/Epipaleolitik Çağ, GÖ 10.000 yıl önceki ara dönemdir. Avcılık-toplayıcılık devam ederken toplum yaşamında da bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler üreticiliğin

³² Erbil, 2012: 32-37.

³³ Yunanistan anakarasında örneklerine rastlanamamış olsa da yakın çevrelerden bulunmuş olan örnekler Yunanistan kadını için de bir fikir sunabilmektedir. Fransa’dan Sibirya’ya kadar uzanan bölgede ve özellikle Orta ile Doğu Avrupa’da oldukça yaygındır. Doğum, hamilelik, ölüm, bereket ve yeniden doğuş gibi sembollerini olduğu düşünülen bu heykellerin bazılarının temsil ettiği kadınların özel güçleri olduğuna inanılmaktadır. Örneğin, doğum yaptıran, hastalıklara şifa olan ve evleri koruyabilen, hayvan hareketlerini kontrol altına alarak avlanma esnasında başarılı olunmasını sağlayan kişiler olarak kabul görmüşlerdir. Bkz. Jennett, 2008: 5- 32; Kolankaya- Bostancı, 2014: 191-204; Robb, 2015: 635-654.

³⁴ Soffer vd. 2000: 514-515; Jennett, 2008: 5-60.

³⁵ Soffer vd. 2000: 517-520; Jennett, 2008: 5-60; Evecen-Beldiz, 2018: 317-329.

³⁶ Evecen-Beldiz, 2018: 317.

başladığı Neolitik Çağ'a geçiş için oldukça önemli bir aşamadır. Dolayısıyla hem Paleolitik hem de Neolitik Çağ özelliklerini yansıtan bu dönem kültürlerinde, kullandıkları günlük aletlerde küçülme (mikrolitler) ve yenilikler, avladıkları hayvanlarda ve topladıkları bitkilerde farklılaşma ve yavaş yavaş hayvan evcilleştirme faaliyetleri başlamıştır³⁷.

Mezolitik Çağ'da göçebe hayat devam ederken yerleşmeler seyrek nüfuslu olmakla birlikte iki ana bölgeye yayılmıştır ve bunlar genelde deniz kıyısındadır. Sözü edilen yerleşmeler arasında Yunanistan'ın doğusu Kuzey-Doğu Attika, Argolid, Korfu, Akaron ve kuzey-batı Yunanistan Preveze sayılabilir. Bunların arasından, Sidari, Korfu; Güney Argolid-Frankti; Zaïmis, Attica, Ulbrich ve Argolid³⁸ ile son yıllarda çalışmalar yapılmış olan Peloponnessos'taki Klisoura Mağarası ve Teselya'daki Theopetra Mağarası bu dönem için önemli buluntu yerleri olmuştur³⁹. Ayrıca Ege adalarında bulunan Youra Adası'ndaki Kyclops Mağarası ve Kiklad Adaları'ndan Kythnos'daki Maroulas'ta az da olsa Mezolitik yerleşimler bulunmuştur⁴⁰. Özellikle Youra ve Frankti yerleşmelerindeki değişimler döneme damgasını vurmuştur ve buralardaki bahsi geçen değişimin Batı Anadolu kökenli olduğu düşünülmektedir⁴¹.

Frankti Mağarası'nda tespit edilen buluntular ışığında bölge halkının beslenme düzenin değişmekte olduğunu öğrenmekteyiz⁴². Beslenmedeki bu farklılık Youra- Kyclops Mağarası'ndaki buluntularda da kendini göstermiştir⁴³. Aynı şekilde Korfu⁴⁴ ve Maroulas Mağaralarındaki toplulukların⁴⁵ beslenme farklılıkları ve balıkçılık konusunda ilerlemiş

³⁷ Perles, 2004: 20-37; Galanidou, 2011: 219-242; Martin, 2017: 32. Batı Anadolu için GÖ 12 bin yıl öncesine tarihlenmektedir, bkz. Erdoğu ve Çevik, 2015: 32-33. Bu farklılaşma çevre kültürlerin etkisini ve aralarındaki iletişimi de göstermektedir. Bunun sonucunda dönemin sonlarında bitkileri ekme-biçme faaliyetleri de başlamış olmaktadır. Bu faaliyet için kullanılan aletlerin Avrupa kaynaklı taş araç endüstrisi ve yonga tekniği ile düzgün şekilde yapılmış olan bıçaklar olduğu düşünülmektedir. Bkz. Evecen-Beydiz, 2018: 308.

³⁸ Demoule ve Perles, 1993: 364; Perles, 2004: 20; Galanidou, 2011: 219-242; Evecen-Beldiz, 2018: 308.

³⁹ Galanidou, 2011: 219-242.

⁴⁰ Galanidou, 2011: 220-223; Efstratiou, 2018: 30.

⁴¹ Sampson, 2008: 506.

⁴² İklim değişikliği sonucunda deniz seviyesinin yükselmesiyle beraber civardaki vahşi hayvanlar azalmaya başlamış, ağırlıklı olarak alageyik, tavşan ve bir takım kuş avcılığı devam edebilmiştir. Bunun sonucunda beslenmeye artık deniz hayvanları da eklenmiştir. Bkz. Demoule and Perles, 1993: 361; Perles, 2004: 17; Galanidou, 2011: 222-223; Crombé-Robinson, 2014: 2623-2638; Martin, 2017: 32-33; Efstratiou, 2018: 30-31. Frankti Mağarası'nda bulunan balık pulları ve bıçak ağızları deniz hayvan avcılığını kanıtlar niteliktedir. Bkz. Koumouzelis vd. 2001: 522. Meyveler, bitki kökleri, yabani tahıllar, zeytin, meşe palamudu, asma sarmaşığı, çiçek soğanı, yapraklı birkiler gibi günümüzde de yenen sebze topluluğu beslenme içine girmiştir. Bkz. Demoule- Perles, 1993: 361.

⁴³ Galanidou, 2011: 222. Nitekim Youra Adası'nda bulunan kemik olta iğneleri kıyı balığı türlerinin varlığını, liften yapılmış ağlar ise derin deniz balığı kemikleri ve deniz memelilerinin varlığını göstermektedir. Bu adada sistematik balıkçılık yapıldığına dair bu kesin bulgulara ilave olarak, otuz farklı deniz canlısı türüne ait olduğu düşünülen on binlerce yumuşakça kalıntısı da bulunmaktadır. Bkz. Efstratiou, 2018: 31.

⁴⁴ Galanidou, 2011: 223.

⁴⁵ Galanidou, 2011: 223.

oldukları anlaşılmıştır⁴⁶. Buna ek olarak toplayıcılık faaliyeti vadi ve yamaçlardan mercimek, yulaf, arpa, burçak ile armut gibi yabancı bitkiler üzerine kurulmuştur⁴⁷. Besinlerin yenebilir hale gelmesini sağlayan ve üretimdeki işlemlerde kullanılan öğütme aletleri Kiklad Adası'ndaki Maroulas'ta elde edilmiştir⁴⁸. Bu teknoloji yani tarımın bilgisi artık yavaş yavaş Yunanistan'a yayılmaya başlamıştır⁴⁹. Nitekim iklimsel düzelme, bitki örtüsü değişiklikleri ve yiyecek toplama faaliyetindeki artış Ege Adaları ve Yunanistan halklarının yerleşik hayata geçiş eğilimine işaret olarak yorumlanmaktadır⁵⁰.

Beslenmedeki bu değişim balıkçılık adına ağ, sepet ve sal üretimini zorunlu kılmıştır. Avcı-toplayıcı Mezolitik Çağ erkekleri muhtemelen sözü edilen malzemelerin üretimi için gerekli olan keten lifini elde etmek amacıyla taş aletleri kullanmışlardır⁵¹. Kadınlar ise bitki toplamaya devam etmiş hatta bu iş tamamen onlara bile kalmış olabilir. Bitkilerdeki çeşitlilik toplayıcılık görevlerinin artmasına sebep olmuş olmalıdır. Nitekim ağ ve sepet yapımında gerekli keten lifi elde etmek için bitkiler hammaddeyi oluşturmuştur⁵². Kadınlar bu çağda da sepet yapımına ilave olarak ana besinlerden biri olan balık için gerekli ağ yapımında erkeklerle yardım etmiş olabilirler. Dolayısıyla kadın işgücünün arttığını düşündüğümüz bu dönemde önceki Dönem'deki gibi bilgi ve sorumluluklarını çocuklarına aktarmış olmaları da mümkün görünmektedir.

İşgücünün artmış olduğu anlaşılan bu dönemde kadın-erkek arasındaki eşitsizliğin de başlamış olduğu düşünülmektedir⁵³. Son yıllarda yapılan çalışmalarda Avrupa'daki yaklaşık 250 Mezolitik mezar incelenmiş ve gömü yöntemleri ve buluntularından iki cinsiyet arasındaki farklılıklar nispeten ortaya çıkarılmış olmaktadır. Gömülerin pozisyonlarındaki farklılıkların ölünün cinsiyeti ve yaşı ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Kadınlar ve çocuklar erkeğin sağına ve soluna bilinçli olarak yatırılmış olmalıdır. Nitekim erkeklerin sağında yaşça

⁴⁶ Bu iki mağara yerleşkesindeki buluntulardan anlaşıldığı üzere buralardaki halkın bir başka öne çıkan özelliği keçi ve domuz gibi yavru hayvanları beslemeleridir. Bu durum, hayvanların üzerindeki insan kontrolünü temsil etmekle kalmayıp onları evcileştirmenin ilk örnekleri de sayılabilmektedir. Önceki dönemden farklı olan bu yeniliğe ilaveten kır tavşanı, tilki, gelincik ve kuş türleri gibi farklı hayvanları avladıkları ve bunların avlanma sebebinin ise tüğ, deri ve kürk için olduğu düşünülmektedir. Bkz. Galanidou, 2011: 223.

⁴⁷ Meyve ve sebze çeşitleri ile Akdeniz bitki örtüsü olan garig bu mağara topluluklarının beslenmesinde görülmüştür. Meşe palamudu, üzüm, yabancı zeytin, havuç ya da yapraklı bitkiler de geniş bitki grubundan sayılabilenler arasındadır. Avcı-toplayıcı topluluklar hayatta kalmak için yabancı hayvan avlamak yerine bitkilere daha bağımlı olmuş ve güvenli gıda sağlama sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır. Binlerce yıl süren deneme yanılma yöntemleriyle hasattan tohumların ayrılması ve sonraki hasadı üretmek için onları kullanmak bu sorunun çözümü olabilmıştır. Bkz. Perles, 2004: 17; Crombé-Robinson, 2014: 2623-2638; Martin, 2017: 32-33.

⁴⁸ Galanidou, 2011: 223.

⁴⁹ Perles, 2004: 17; Crombé-Robinson, 2014: 2623-2638; Martin, 2017: 32-33.

⁵⁰ Efstratiou, 2018: 32.

⁵¹ Perles, 2004: 36. Taş alet kullanımı için bkz. Galanidou, 2011: 219-235.

⁵² Crombé-Robinson, 2014: 2629.

⁵³ Grünberg, 2017: 185-196; Cobb-Jones, 2018: 368.

büyük kadınlar solunda ise yetişkin kadınlar ve çocuklar bulunmaktadır. Genelde erkeklere ait olan mezarlar oldukça süslü iken bazı kadınlarınkinde de bu ihtişama rastlanmıştır. Kadın-erkek arasındaki ayrım İtalya'daki mezarlarda çok net anlaşılmaktadır. Erkeklerin günlük eşyalarının mezar eşyaları olarak yanlarında gömüldüğü anlaşılrken kadınlarda bir mezar dışında hiçbir eşya bulunmamıştır. O mezarda da bulunan nesneler kadınları simgeleyen eşyalar değil çakmak taşıdır. Ancak, Sibirya'da erkek mezar eşyaları aynı özelliklere sahip iken kadınların da mezar eşyalarına rastlanmış olduğu bilinmektedir. Örneğin, boynuz, kemik ve taştan yapılmış 50 adet eşya kadın mezarlarında bulunmuştur. Bu eşyalar, öğütme taşları, küçük bıçaklar ağızları, zımparalar, yiyecek sıyırıcılar ve delicilerdir. Üstelik Avrupa'nın birçok yerinde bazı kadın ve kız çocuklarının kemerleri ile gömüldükleri anlaşılmıştır⁵⁴.

Bu cinsiyet farklılıklarının iş gücü ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Nitekim bitkileri toplama ve saklama işlemleri kadınlara bırakılmıştır. Bu durum mezar buluntularındaki kullandıkları aletlerde kendini göstermiştir. Erkekler mikrolitleri, avlanmak için kullanırken kadınlar topladıkları bitkileri ve avlanan hayvanları pişirmek ve üretime dönüştürme işlemleri için gereken kazıyıcı ve sıyırıcı gibi eşyaları kullanmışlardır. Cinsiyet ve iş dağılımı ile kullanılan aletlerin farklılığı doğru orantılı olup günümüz kadın-erkek iş dağılımını da belirlemiş olmaktadır⁵⁵.

Sahip olduğu yenilikler ve devam eden toplum özellikleri ile Mezolitik dönem halkına avcı-balıkçı-toplayıcı demek yanlış olmayacaktır⁵⁶. Aslında sahip olduğu bu yeni kimlikle bir sonraki döneme geçiş dönemi sağlamıştır. Mezolitik dönemin avcıları, balıkçı ve toplayıcıları yeni dönemin çiftçileri olacaklardır⁵⁷. Bu bağlamda, bu dönemi ilkelikten uygarlığa geçiş dönemi olarak da adlandırmak yanlış olmayacaktır⁵⁸.

1.1.3. Neolitik Çağ Kadını

Tarım bilgisinin artışı, daha iyi tarım yapmak adına mahsulleri depolama zorunluluğu, hayvan evcilleştirme, çanak çömlek kullanımı ve ardından yerleşik hayata geçilmesi gibi değişimler tam olarak Neolitik Çağ (MÖ 8000-5500)'da kendini bulmuştur⁵⁹. Arkeolojik kazılardan elde edilen bulgulara göre Neolitik Çağ'da Girit'te- Knossos'da⁶⁰ ve Kıta

⁵⁴ Grünberg, 2017: 185-196.

⁵⁵ Cobb-Jones, 2018: 368-369.

⁵⁶ Galanidou, 2011: 232; Grünberg, 2017: 23.

⁵⁷ Galanidou, 2011: 235; Evecen-Beydiz, 2018: 307-308.

⁵⁸ Evecen-Beydiz, 2018: 307-308.

⁵⁹ Childe, 1983: 39; Martin, 2017: 34; Efstratiou, 2018: 34; Evecen-Beldiz, 2018: 308-309. Batı Anadolu için de yaklaşık aynı tarihlleme yapılsa da özellikle dönemin sonu için kesinlik yoktur. Tarihlleme ve kronoloji sorunları için bkz. Erdoğan-Çevik, 2015: 31-35.

⁶⁰ Efstratiou, vd. 2013: XXV-XXVII; Papadatos ve Tomkins, 2013: 353- 377; Efstratiou, 2018: 46.

Yunanistan'ın kuzeyindeki Teselya Bölgesi'nde Larisa ile Volo'da ve Güney Yunanistan Frankti Mağarası'nda yerleşim izlerine rastlanmıştır. Bu yerleşimlerden Argisa başta olmak üzere, Soufli, Otzaki ve Melissochori merkezlerinde çanak çömleksiz, Volo bölgesindeki Sesklo'da (Teselya A) ise çanak-çömlekli bir kültür ortaya çıkmıştır⁶¹. Batı Anadolu'da, yaklaşık MÖ 7.bin yıla tarihlenen çanak çömlekli Neolitik Çağ yerleşmelerinden⁶² İzmir ve çevresindeki Ulucak Höyük⁶³, Yeşilova⁶⁴, Yassitepe ve Çakallar Tepesi Höyüğü⁶⁵, İpeklikuyu⁶⁶, Çukuriçi⁶⁷, Urla'daki Dedecik-Heybelitepe⁶⁸, Ege Gübre⁶⁹ ve Çanakkale yakınlarındaki Coşkuntepe⁷⁰ gerek beslenme düzenleri, gerekse ekonomik faaliyetler bakımından Kıta Yunanistan ve Ege Adaları ile yakın ilişki içinde bulunmuştur⁷¹.

Bu gelişmiş teknolojinin tarım bilgisinin Yakındoğu'da başladığı ve Yunanistan'a MÖ 7000 yıllarında geldiği düşünülmektedir⁷². Bu bölgede tarım bilgisi bulunuşundan sonra yayılmış olsa da Neolitik Çağ kadınlarının bu teknolojinin ve tarım için gerekli kazma sopaları ve öğütme taşları gibi aletlerin ortaya çıkmasında katkıları büyüktür. Avcı-toplayıcı toplumda bitkilere ait en önemli bilgiyi kadınlar elde etmiştir çünkü onlar bu yiyeceğin asıl toplayıcısı olmuşlardır. Erkekler avlanmayı sürdürdükleri için tarımın yapılması adına gerekli işgücünün büyük kısmı kadınlara ait hale gelmiştir. Tarımın yanı sıra hayvanların yiyecek amaçlı yetiştirilmesi ve sürü halinde güdülmesi kadınların öğrenmekte olduğu konular arasına

⁶¹ Mansel, 1971: 8-12; Braidwood, 2008: 183, Dimoula, 2017: 209-211

⁶² Çanak çömleksiz Neolitik yerleşmeleri ilk olarak MÖ 9. bin yıla ait olduğu düşünülen Fethiye yakınlarında Girmeler Mağaralarında tespit edilmiştir. Bkz. Erdoğan-Çevik, 2015: 33.

⁶³ Çilingiroğlu vd. 2012: 158-168; Erdoğan-Çevik, 2015: 34-35.

⁶⁴ Derin, 2007: 377-384; Erdoğan-Çevik, 2015: 35.

⁶⁵ Derin, 2006: 1-15.

⁶⁶ Derin, 2006: 2.

⁶⁷ Derin, 2006: 5-6; Koder- Ladstatter, 2008: 321-322, Horejs, 2012: 117-131; Erdoğan-Çevik, 2015: 34-35.

⁶⁸ Derin, 2006: 5-6; Lighter- Meriç, 2012: 133-138.

⁶⁹ Sağlamtimur, 2012: 197-225; Erdoğan ve Çevik, 2015: 34-35.

⁷⁰ Takaoglu, 2005: 419-429.

⁷¹ Akdeniz, 2011: 419-433. Nitekim bu etkileşim, Ege Adaları'nda MÖ 6.000 civarında Kuzey Sporatlar'daki Kyra Panagia Koyu'nda bulunan ve çiftçiler tarafından kurulduğu düşünülen Agios Petros Erken Neolitik dönem yerleşmelerinden birinde kendini göstermiştir, bkz. Efstratiou, 2018: 34. Midilli, Limni, Sakız Adası ve Anadolu kıyılarındaki adalar henüz araştırılmamıştır. Bkz. Efstratiou, 2018: 36.

⁷² Demoule and Perles, 1993: 363; Martin, 2017: 33-34; Efstratiou, 2018: 33-34. Evcilleşme ve üretimi en güzel yansıtan yerleşme olarak Kuzey Yunanistan'da erken Neolitik dönem köylerinden biri olan Nea Nikomedyia sayılabilir. Nitekim bahsi geçen yeni hayat düzeni içinde kullanılan eşyalar bu yerleşmede bulunmuştur. Örneğin, kilden ağırsaklar ve kaşıklar, kepçeler, taş havanlar, eziciler, öğütücüler ve taş değirmenler evcilleşme modelinin örnekleridir. Bızlar, iğneler, kazıyıcılar, parlaticılar ve kancalar gibi kemikten aletler ise çok çeşitlidir. Baltalar ve keskiner ise taş aletler grubunda bulunmaktadır. Bkz. Demoule ve Perles, 1993: 375-377. Orta Neolitik dönemine tarihlenen ilk yerleşme olduğu bilinen Sparta yakınlarındaki Kouphovouno Höyüğü büyük bir köy yerleşmesi olarak dönem özelliklerini yansıtmaktadır. Tunç Çağı'nda daha da gelişen yerleşme Roma döneminde de yerleşmeye sahip olabilmektedir. Frankti Mağara buluntuları ile benzer özellikler gösterse de Son Neolitik döneme geçişi temsil eden bir yerleşme olarak kabul edilmektedir. Ağırlıklı olarak çeşitli mutfak araç gereçleri niteliğindeki seramikler olmak üzere, kiremitler, taş aletler, taş baltalar, öğütücüler, figürin parçaları ve çeşitli tahıllara ait tohumlar Neolitik dönem köylerinin ne derece gelişmiş olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bkz. Mee vd. 2014: 65-95.

girmiştir. Yiyecek amaçlı evcilleştirilen hayvanları evin yakınında tutma kuralı erkekler kadar kadınları ve çocuklarını da ilgilendirmiş olmalıdır⁷³.

Hayat tarzları değişmeye başlamış Neolitik toplumların içerisindeki kadınlar elde ettiği tarım bilgileri sayesinde öncelikle tıbbi bitki ve ilaç bilgilerini de iletmiş olabilirler. Nitekim kadınların özel iyileştirme güçleri olduğuna inanılmış ve bu yüksek statüleri ile çanak çömlek yapımında da kendilerini göstermişlerdir. Böylece günlük kaplarını üretmeyi öğrenmişler⁷⁴ ve nüfus arttıkça bu bilgiyi önceki dönemlerdeki gibi çocuklarına aktarmış olmaları gerekmektedir. Bu değerli bilgi ve aktarımlar anaerik olan bu toplumlar için oldukça önemli sayılmış olmalıdır. Nitekim ev işlerinin yönetimini üstlenen, anaerik ailelerin üretim faaliyetinin en önemli unsuru olan kadınlara karşı büyük bir saygı gösterilmiştir⁷⁵.

Kadınların iyileştirici güçleri, üretkenlikleri ile toprağın verimliliğine katkı sağladıkları inancı ile Neolitik dönem anaerik inanç sistemi kendini göstermiştir⁷⁶. Bu inanç sistemin daha iyi anlamak için kadın figürinleri bu döneme ışık tutmaları bakımından eşsizdir. Bunlar malzeme, şekil ve sayıca bolluk olarak farklı bölgelerde benzer özellikleriyle karşımıza çıkarlar (Res. 4-5)⁷⁷. Bu özellikleri ile figürinler, kadınların doğurganlık, aile ve bereket gibi özel güçlere sahip olduğunu işaret etmektedirler⁷⁸.

Tarımdaki üretim artışı ve hayvan yetiştiriciliğindeki artışa bağlı olarak çeşitlilik kazanan kadın figürinlerinin Ana Tanrıça sembolleri olarak ritüellerde kullanıldıkları kabul edilmektedir. Asıl rollerinin bir çeşit büyü aracı olmasının yanında bu figürinlerin farklı amaçları da bulunmuştur. Örneğin, bazılarının çocukların oyuncak bebeği, bazılarının ise öğretim aracı olduğuna inanılmaktadır. Kadının bu şekilde yaygın bir biçimde temsil aracı

⁷³ Martin, 2017: 33-34. Dönemin başından beri koyun başta olmak üzere, keçi, domuz, büyük baş hayvan ve köpek bulunmaktadır ancak yerel bir evcilleştirme ile ilgili kesin kanıt bulunmamaktadır. Ancak buluntulardan anlaşıldığı üzere tarımın yapıldığı alanlarda hayvanlar uzun süreli yaşamış ve beslenmişlerdir. Bkz. Demoule-Perles, 1993: 363.

⁷⁴ Weinberg, 1951: 121-133

⁷⁵ Diakov-Kovalev, 2008: 33, 46

⁷⁶ Diakov-Kovalev, 2008: 52; Roller, 2004: 24.

⁷⁷ Evans, 1901: 185; Weinberg, 1951: 121-133, Levha 1/ A-B-C-D; Demoule-Perles, 1993: 385-386; Akalın, 2003: 18; Robb, 2015: 643

⁷⁸ Akalın, 2003: 17-18; Perles, 2004: 301-302; Roller, 2004: 24; Orphanidis ve Malakasioti, 2011: 105-106. Örneğin, Nea Nikomedia köyünün en büyük binasında bulunan beş kadın figürini bereketi temsil ederken bu durum binanın da aslında dini bir amaca hizmet ettiğini göstermektedir. Ayrıca binada bulunan kadın figürinlerin sayısı erkeklerinkinden daha çoktur. Bu kadın figürinlerinin abartılı şekilleri ve çıplak olarak saklı tutulmuş olmaları, bu dönem doğurganlık inancının Neolitik toplumun önemli bir parçası olduğuna işaret etmektedir. Bkz. Rodden, 1965: 85-90; Demoule-Perles, 1993: 386. Teselya'da ve Batı Anadolu yerleşmelerinden Ulucakhöyük'te bulunmuş olan kadın figürinlerinin çeşitliliği ve sayıları artmıştır. Bkz. Sampson, 1992: 78; Çilingiroğlu vd. 2012: 162. Bu bölgeyi etkileyen inanç sistemi Ege ve Akdeniz'deki Ana Tanrıça tapınımına işaret etmektedir. Bkz. Roller, 2004: 24.

olarak kullanılma gerçeği, onun üretkenlik faaliyetlerindeki rolünün daha önemli hale geldiğini işaret ediyor olmalıdır⁷⁹.

Geç Neolitik Çağ MÖ 5300-4300 yılları arasına denk gelen ve yaklaşık 1000 yıl süren dönemdir⁸⁰. Bu çağın özelliklerini tam yansıtan Dimini Kültürü (Teselya B) çanak çömlekli, üretim yapan tam bir köy yerleşimine sahip, tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir kültür olarak karşımıza çıkar⁸¹. Dönemin sonlarında Erken Tunç Çağı kültür oluşumunu sağlayan Attika-Kephala ve Rachmani kültürlerinde önceki döneme göre önemli farklılıklar görülmüştür. Tharrounia Mağarası (Euboea), Sarakenos Mağarası (Boeotia), Corycian Mağarası (Güney Yunanistan) Halieis ve Frankti Mağaraları (Argolis), Agios (Batı Yunanistan), Kiklad Adaları'ndan Kephala (Keos) ve Kiklop Mağarası (Youra) bu döneme tarihlendirilmiş olan en önemli yerleşmelerdir⁸². Bazı yerleşme yerleri terkedilirken özellikle Teselya Bölgesinde olmak üzere yeni yerleşme yerlerinde artış görülmüştür. Güney Yunanistan'da Paros, Saliagos, Naxos, Samos ve Rhodes gibi daha küçük Ege Adaları'nda yerleşmeler başlamıştır⁸³.

Bu dönemde cinsiyet rollerine göre iş dağılımının ortaya çıkması, avcı-toplayıcı toplumda var olduğu düşünülen kadın-erkek eşitliğinin yok olmaya başladığını göstermektedir. Tarım teknolojisindeki ilerleme ile beraber erkekler tarlaları ekime hazırlamak için sabanları kullanmaya başlamıştır. Bu durum fiziksel güç üstünlüklerinden dolayı muhtemelen erkekler tarafından yapılmıştır. Ayrıca büyükbaş hayvan sürüleri ile ilgilenmek avcı-toplayıcı dönemdeki gibi yine erkeklerin sorumluluğunda olmuş ve sürüleri otlatmak için uzak yerlere gidebilmişlerdir. Bu durumda çocuk bakımı yine kadınlarda kalmış olmalıdır. Üstelik artan tarımsal faaliyetler ile işgücüne duyulan talep sebebiyle kadınların daha fazla çocuk doğurmak zorunda kaldıkları düşünülmektedir. Dolayısıyla bu durum onları yaşadıkları yere bağımlı kılmıştır. Kadınlar büyük baş hayvanların ürünlerini işleyerek aile ekonomisine katkıda bulunmuşlardır. Sütü işlemeyi öğrenip peynir ve yoğurt üretmeye; yünü eğirmeyi ve dokumayı da öğrenip kumaş üretimine başlamışlardır⁸⁴.

⁷⁹ Sampson, 1992: 78. Figürinler tanrıça gibi dini rolleri temsil ederken, büyücü, kabile başkanı ve iyileştirici sosyal rolleri de simgelemektedir. Bkz. Evans, 1901: 185; Akalın, 2003: 18; Robb, 2015: 646.

⁸⁰ Sampson, 1992: 66; 95; Bonga, 2013:i(3); Oakley, 2013: 147; Evencen-Beldiz, 2018: 325. Batı Anadolu'da MÖ 6000- 5700 yılları arasına tarihlenmektedir ve Neolitik yerleşim gelenekleri devam ederken doğusundaki Erken Kalkolitik yerleşmeleri de ile çağdaş özellikler içermektedir. Bkz. Erdoğu ve Çevik, 2015: 32.

⁸¹ Mansel, 1971: 14; Demoule-Perles, 1993: 387; Martin, 2017: 34.

⁸² Sampson, 1992: 61-79; Demoule-Perles, 1993: 387-388; Coleman, 2011: 13-20.

⁸³ Demoule-Perles, 1993: 389.

⁸⁴ Sherratt, 1981: 285-299; Çilingiroğlu, 2009: 14; Schoop, 2014: 422- 423.

Kadınların üretimdeki bu rolleri, Kıta Yunanistan, Batı Anadolu, Kiklad Adaları ve Girit arasındaki iletişimin yoğunluğu ile daha net anlaşılmaktadır⁸⁵. Nitekim Dimini yerleşmeleri bu dönemin sonunda gelinen yerin ne denli farklı olduğunu gösterir niteliktedir. Geniş evlerin içinde depolama kapları, fırınlar ve ocaklar artan nüfusun ve yemek faaliyetinin izleridir⁸⁶. Batı Anadolu Ulucak Höyük'ten elde edilen buluntulardan iğneler, bızlar, delik deniz kabukları, boncuklar, dokuma baskı kalıpları ve ağırşaklar da bölgenin dokuma üretim yeri olabileceğine işaret etmektedir (Res. 6)⁸⁷. Üstelik çağın sonlarına tarihlenen kumaş sarıli halde bulunmuş olan kadın figürini (Res. 7)⁸⁸ ve Çanakkale Gülpınar'da bulunmuş olan dokuma kumaşa sarıli testi, bölgedeki keten kullanımına dikkat çekmektedir ve dokuma faaliyetindeki kadını temsil etmeleri bakımından önemlidir. Ayrıca Gülpınar'daki dört adet ağırşak da dokumanın yaygın olduğunun bir diğer kanıtı sayılabilir⁸⁹. Girit'te ise Kephala Petras ve Konossos yerleşmelerinde elde edilen kumaşlı testiler ve sürahiler⁹⁰ bölgeler arası ilişkinin bir başka örneğidir. Kadınlardan tarafından kullanıldığı düşünülen tekstil malzemelerinin yün, kıl ve bitki liflerinden yapıldıkları ve yünlerin bugünkü gibi düzgün biçimde eğrilmiş olduğu bilinmektedir⁹¹.

Bu çağın sonlarında emeğin uzmanlaşması çok net bir biçimde kendini göstermiştir. Bu uzmanlaşmada erkeklere ait görevler daha da saygınlık kazanmış böylece cinsiyetler arası eşitsizliğin büyümesi kaçınılmaz olmuştur⁹². Sosyal statülerin belirginleşmesine doğru gidilen bu dönemde Geç Neolitik Çağ kadın figürinlerin azlığı bu eşitsizliğin bir sonucu olabilir. Bu bağlamda, Yunan kültürünün en önemli toplumsal özelliği olan eşitsizliğin temeli Neolitik

⁸⁵ Sampson, 2008: 507-508; Çilingiroğlu, 2009: 14; Özdemir ve Bamyacı, 2018: 2. Bu güçlü iletişimin sonucunda ilk defa metal nesneler kullanılmaya başlanmıştır. Kıta Yunanistan'da Sitagroi, Dimini ve Sesklo, Korinthos ve Rodos'da bulunan bakır eşya buluntuları Balkanlar üzerinden geldiğini düşündürmektedir. Bkz. Demoule-Perles, 1993: 394-395.

⁸⁶ Demoule ve Perles, 1993: 391. Öğütücüler, ezme taşları ve diğer mutfak araç gereçleri oldukça fazla çeşite sahiptir. Süslü ağırşaklar, kilden ve taştan makaralar çok yaygındır ve dokumanın artan önemini gösterir durumdadır. Sepetler, hasırlar, kumaşlar ve kilimler ise bu dokuma sonucunda yapılmış eşyalara örnek teşkil etmektedirler. Bkz. Demoule-Perles, 1993: 391. Güney Yunanistan'daki Tharrounia köyünde Skoteini Mağarası yiyeceklerin depolandığı mağara olarak kullanılmıştır. Süt ve peynir depolarının çokluğu süt üretiminin arttığını düşündürmektedir. Mağarada et ve katı yağın tuz içinde saklanması önemli buluntular arasındadır. Tohumların ve tahılların fazla miktarda olmaları ise tarımın yoğun şekilde devam ettiğini göstermiştir. Bkz. Sampson, 1992: 96-97. Hayvancılıkta ileri gitmiş bir yerleşme olduğu elde edilen büyükbaş ve küçükbaş hayvan buluntularından anlaşılmıştır. Hayvanlardan elde edilen ürünlerden yararlanıldığının en güzel örnekleri bu mağarada bulunmaktadır. Bkz. Sampson, 1992: 61, 95-98.

⁸⁷ Çilingiroğlu, 2009: 14.

⁸⁸ Çilingiroğlu, 2009: 15-17, fig. 7.

⁸⁹ Takaoglu, 2006: 307.

⁹⁰ Tomkins-Papadatos, 2013: 356-360.

⁹¹ Geç Neolitik dönem buluntuları arasında tezgâh ağırlıkları bulunmuştur. Bu dokuma tezgâhların kullanımı İtalya'da Val Carmonica'da kaya resimlerinde tasvir edilmiştir. Özellikle pişmiş topraktan yapılmış olan bu ağırlıklar dönemin dokuma faaliyetinin en güzel kanıtları arasındadır. Bkz. Evecen ve Beldiz, 2018: 312-313.

⁹² Hansen vd. 2015: 365-404; Martin, 2017: 37-38.

Çağ'da atılmış olmalıdır. Bu bağlamda, Kıta Yunanistan buluntu topluluğu içinde Orta ve Geç Neolitik dönemde farklı yerlerde değişkenlik gösteren az sayıdaki figürinler (Res. 8) kadına bakış açısının değişmekte olduğunu göstermektedir⁹³.

Orta Yunanistan'da, Peloponnessos'ta ve Ege Adaları'nda günümüze kadar çok az figürin ele geçirilebilmiştir⁹⁴. Bu figürinlerin yansıttığı doğurganlık ortak özellikleri olup, kadın figürinler çocuklarıyla birlikte tasvir edilmeye başlanmışlardır⁹⁵. Çağın sonlarına denk gelen ve Sesklo'da bulunmuş olan figürinde bir kadın tabureye oturmuş ve kucağında polos adlı bir çeşit şapka giymiş bebeğini taşımaktadır. Bu örnek Antik Yunan sanatında ve daha sonraları batı sanatında devam edecek olan çocuğunu besleyen kadının ilk örneğidir⁹⁶.

Doğurganlık özellikleri dışında da anlamları olan bu figürinlerden Teselya'daki mermerden yapılmış olanlar az sayıda olmasına rağmen, Minos–Girit ve Miken'de Tunç Çağı boyunca süren tanrıça kavramının ilk örnekleri olarak sayılabilirler (Res. 9)⁹⁷. Figürinlerin dini anlamlarının arttığını düşündüğümüz bu dönemde Batı Anadolu'da ise Ege Gübre'deki kadın ve erkeğin yan yana tasvirinin bulunduğu kap (Res. 10)⁹⁸ ve Çanakkale Gülpınar I'de⁹⁹ bulunmuş ve toplumda önemli bir kişilik olmakla beraber dini ritüellerde ağıtçı olarak görev yaptığına inanılan kilden yapılmış kadın figürini (Res. 11)¹⁰⁰, kadının Batı Anadolu'da etkinliğinin kıta Yunanistan'ınki ile yakın ilişkili olduğuna örnek gösterilebilir¹⁰¹.

⁹³ Sampson, 1992: 79.

⁹⁴ Sampson, 1992: 76. Elde edilen figürinlerden Tharrounia'daki Skoteini Mağarası'nda bulunanların özellikle uğur getirmesi amaçlı kullanıldıkları ve bu mağaranın da bir kült merkezi olduğu düşünülmektedir, bkz. Sampson, 1992: 79. Ancak kadın figürinlerinin azaldığı bu dönemde Girit'te Pelekita ve Trapeza Mağaraları ile Stravomyti Mağarası'ndaki kadın idollerin bolluğu dikkat çekmektedir. Bu durum ise bölgedeki doğurganlık ritüellerinin varlığını işaret etmektedir. Bkz. Tomkis-Papadatos, 2013: 368.

⁹⁵ Oakley, 2013: 147; Akalın, 2003: 18.

⁹⁶ Demoule-Perles, 1993: 397; Oakley, 2013: 147. Bu ve bunun gibi birkaç örnek hariç genel itibariyle kalite yönünden çok daha zayıflardır. Bkz. Demoule-Perles, 1993: 397.

⁹⁷ Sampson, 1992: 79. Frankti Mağarası ve Korinthos'ta bulunmuş olan az sayıdaki kil heykelcikler, çizgili süslemelerle tasvir edilmiş ve başları olmayan kadın heykelciklerdir. Süslemelerin yanı sıra kemerleri de dikkat çekmektedir. Bu dönemdeki süsleme ve gösterişin ön plana çıkmaya başlaması da yeni bir özelliktir. Bu özellik ise bu bölgelerin çevre bölgeler ile olan iletişimin güçlü olduğunu göstermektedir. Bkz. Evencen ve Beldiz, 2018: 324-325.

⁹⁸ Sağlamtimur-Ozan, 2012: 234.

⁹⁹ Geç Neolitik (I) ve Erken Kalkolitik (II) dönemleri için, bkz. Özdemir ve Bamyacı, 2018: 2.

¹⁰⁰ Takaoğlu, 2006: 306.

¹⁰¹ Tomnkis-Papadatos, 2013: 368. Figürinlerin ender bulunmasına karşın Sesklo'da bulunan ritüel eşyalar ve güney'de Elateia'daki ritüel kaplar ve riytonlar dönem için yeni eğilimleri açığa çıkarmaktadır. Avrupa kaynaklı gibi görünen bu akım, gruplar arasındaki artan sosyal farklılıkları ortaya çıkarmakla aslında sadece cinsiyet farklılıklarını değil gruplar arası sınıflara da işaret etmektedir. Bkz. Demoule-Perles, 1993: 397-398.

1.1.4. Kalkolitik Çağ Kadını

Son Neolitik¹⁰² olarak da adlandırılan dönem aslında Bakır Çağı da denilen¹⁰³ Kalkolitik Çağ'dır ve Batı Anadolu'da yaklaşık MÖ 5650- 3000 tarihleri arasını¹⁰⁴ ve Yunanistan'da ise yaklaşık M.Ö 4500 ile 3500 arasını kapsayan¹⁰⁵ dönemdir¹⁰⁶. Bu çağ, Batı Anadolu'da Ulucak, Gökçeada Uğurlu Erken dönem yerleşmeleri, İzmir ve çevresinde Limantepe ve Yeşilova, Çanakkale çevresinde Gülpınar II, Kumtepe, Beşik-Sivritepe, Hanaytepe ve Alacalıgöl Orta dönem yerleşmeleri ve son olarak da Kumtepe, Limantepe devam etmekle beraber Baklatepe, Efes Çukuriçi, İzmir Ege Gübre, Kuşadası Kadıkalesi Geç dönem yerleşmeleri olarak karşımıza çıkar¹⁰⁷. Bu yerleşmelerde, başlarda Neolitik Çağ gelenekleri devam etse de zamanla kültürel değişim içine girilmiştir¹⁰⁸. Kıta Yunanistan'da Sitagroi III, Dikilitaş, Mandalo, Pevkakia, Kitsos, Tharounia, Tho rikos, Marathon, Kephala, and Knos bakır buluntuları yönünden zengin bölgelerdir¹⁰⁹.

Dönemin tarihleme probleminden dolayı toplum yapısı hakkında yorum yapabilmek oldukça zordur. Kazılan yerlerin azlığı nedeniyle elde edilen buluntulardan yola çıkarak Geç Neolitik özelliklerinin korunduğu anlaşılmaktadır. Artan nüfus, kolay ulaşım ve yerel işgücü oluşumu ticaretin gelişimini de beraberinde getirmiş ve kadınlar, değerinde artış olan malların üreticisi konumuna gelebilmişlerdir ¹¹⁰. Bu ticaret ağında başı çeken dokuma faaliyeti genel olarak Geç Neolitik özelliklerine sahip olmuştur. Kadın, örme işinde tamamen serbest bırakılmıştır. Dokuma tamamen kadının görevleri arasına girmiş olmalıdır¹¹¹. Bu

¹⁰² Demoule-Perles, 1993: 398.

¹⁰³ Esin, 1969: 20.

¹⁰⁴ Erdoğan-Çevik, 2015: 36-40.

¹⁰⁵ Sampson, 1992: 66; Coleman, 2011: 13-15. Yaklaşık bu tarihlemeye sahiptir: 5800/5700-4800/4600, bkz. Demoule-Perles, 1993: 398. Yunanistan Anakarası'nda Geç Neolitik ve Son Neolitik olarak adlandırılan bu çağda Batı Anadolu, Ege Adaları ve Yunanistan'ın doğusu kültürel birliktelik içindedir. Bkz. Sampson, 2008: 507-508; Özdemir-Bamyacı, 2018: 2.

¹⁰⁶ Kalkolitik Çağ, Kıta Yunanistan ve Batı Anadolu'da farklı kronolojilerde başlayıp bitmiş ve kendi içlerinde yer yer Neolitik özellikler korunmuştur. Son dönemleri ise Tunç Çağı kültürlerinin temellerini oluşturmuştur. Özellikle Batı Anadolu Kalkolitik yerleşmelerinde mimari, çanak çömlek ve ekonomi gibi kültür öğelerinde köklü değişimler meydana gelmiştir. Bkz. Erdoğan-Çevik, 2015: 36-39.

¹⁰⁷ Erdoğan-Çevik, 2015: 36-39.

¹⁰⁸ Harmankaya, 1998: 7-8; Erdoğan-Çevik, 2015: 32, 36.

¹⁰⁹ Demoule-Perles, 1993: 402.

¹¹⁰ Sherratt, 1981: 285-299; Schoop, 2014: 422- 423.

¹¹¹ Sherratt, 1981: 283; Schoop, 2014: 423- 424. Çanakkale bölgesinde yapılan araştırmalar sonucunda Kumtepe B'deki keten tohumları, bkz. Riehl, 1999: 104,150; Efes bölgesinde Çukuriçi Höyük'teki keten otu buluntuları, bkz. Schoop, 2014: 426; Kıta Yunanistan'da Arapi Magula, Arkadikos, Dikilitaş, Mandalo ve Makriyalos yerleşmelerindeki keten tohumu, bkz. Valamoti, 2011, 550-551. Üstelik dokuma faaliyetinin oldukça ilerlemiş olduğu bilinmektedir. Örneğin, Kephala bölge buluntularında yün ve ketenden kumaşlar kullanılarak dokumada dört ayrı teknik kullanılarak dokuma örnekleri üretilmiştir. Bkz. Demoule-Perles, 1993: 401. yün için gerekli hayvanlar olarak koyun ve keçi bol miktarda ve giderek artan bir oranda Ulucak Höyük ve Çukuriçi'nde yetiştirilmiştir. Bkz. Schoop, 2014: 428. Dokuma faaliyetinin gerçekleşebilmesi için gerekli en önemli şey yünü ya da keteni işleyecek aletlerdir. Ağırşak ve dokuma tezgâh ağırlıkları dediğimiz bu aletler çağın başlarında

önemli görev ise Yunanistan Anakarası, Girit ve Ege Adaları ile Batı Anadolu’da arttığı gözlenen dokuma üretimi bu dönemin ticaret ağının güçlendirmekle kalmamış aynı zamanda bu çağın en önemli özelliği olan iletişim ve takas ağının da temel taşlarından biri haline gelmesini sağlamıştır¹¹².

Geç Kalkolitik dönem içinde Çukuriçi Höyük’te rastlanan taş sıraları ve elde edilen incir, üzüm tohumları ve diğer botanik kalıntılar ışığında bu bölgede bu taşların üzerinde meyve kurutulduğunu düşündürmektedir. Ayrıca elde edilen taş aletler, havanlar, tokmak ve öğütme taşları yiyecek hazırlandığının kanıtı olmuştur. Hazırlanan bu yiyecekler ise etrafta bulunan depolama kaplarından da anlaşıldığı üzere etraftaki yapıların içinde ya da dışında depolanmaktadır¹¹³. Yiyecek hazırlama ve depolama işleri eve ait işler olarak kabul edildiğinden ve bu işlerin önceki dönemlerden süregeldiği gibi kadınların görevleri arasında olduğu düşünülebilir. Bu süreçte yemek yapmanın bir derece ötesine geçen kadınlar artık yiyecekleri kurutma ve depolama işlerini de öğrenmek zorunda kalmışlardır. Kadının iş yükü artmış olmasına rağmen Orta Yunanistan, Pelopennes ve Ege Adaları’nda kadınlara ait figürinlerin azlığı ve Euboia Bölgesinde ise hiç bir örneğe rastlanmaması ile Neolitik sonrası özelliğini korumaktadır¹¹⁴.

1.2. Tunç Çağı’nda Yunanistan’da Kadın (MÖ 3200-1050)

Kalkolitik Çağ’ı sonlandıran Tunç Çağ’ı, kendi içinde farklı kronolojilere sahip bir dönemdir. Uzun bir dönemi kapsadığından İlk Tunç, Orta Tunç ve Son Tunç olmak üzere üç alt bölüme ayrılıp incelenmiştir. İlk Tunç Çağı kültürleri Yunanistan, Girit ve Kiklad Adaları tarihlemesi ile MÖ 3200- 1050 yılları arasını kapsayan dönem kültürleridir¹¹⁵. Batı Anadolu

özellikle Ulucak ve çağın sonlarında özellikle Gülpınar ve Kumtepe’de karşımıza çıkar. Bkz. Sperling, 1976: 326; Çilingiroğlu, 2009: 14-15, fig. 5. Gülpınar’da bulunmuş olan ağırşaklar ve iğler dokuma teknolojisinin başlıca malzemesi olan iplik üretiminin yoğun oranda gerçekleşmiş olduğunun kanıtıdır, bkz. Özdemir ve Bamyacı, 2018: 3. Kıta Yunanistan’da ise karşımıza çıkan ağırşaklar ve dokuma tezgâh ağırlıkları burada da dokuma işinin yoğunluğunu işaret etmektedir. Bkz. Valamoti, 2011: 558.

¹¹² Scwall-Horejs, 2018: 61.

¹¹³ Depolama işlerinin varlığı Doğu Ege Adaları’ndan Lemnos’da ve Batı Anadolu Baklatepe’de ve Limantepe’de de görülmüştür. Bkz. Schwall-Horejs, 2018: 59-60.

¹¹⁴ Sampson, 1992: 76-79. Ancak bu dönemde kült eşyalarının arttığı ve kadın figürinlerinin öneminin çok olduğu bilinen bölge Yakın Doğu’da Levant Bölgesinin güneyidir. Tanrıçayı temsil ettiği düşünülen “Gilat Kadını” olarak bilinen kadın figürünü verimlilik sembolü olmuştur. Ayrıca “keman figürini” olarak tanımlanan küçük idoller ve içki kapları da bu bölgede bu kült ile ilişkilendirilmiştir. Bkz. Joffe vd.2001: 8-23. Ayrıca dönemin sonlarında Baklatepe’de farklı modellerdeki figürinlerin sayısı çoktur. Bkz. Erdoğu-Çevik; 2015: 39.

¹¹⁵Yunan, Girit ve Kikladlar tarihlemesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Kouka, 2009: 133-149; Hemingway, 2012: 48; Martin, 2017: 53-70.

Tunç Çağı tarihlemesi ise MÖ 3000- 1200 yılları arasındır¹¹⁶. Yunanistan’da Tunç Çağı Hellas; adalarda Kiklad; Gritte’de Minos diye isimlendirilir¹¹⁷.

1.2.1. İlk Tunç Çağ Kadını

İlk Tunç Çağı’nı MÖ 3000 kültürleri oluşturmuştur¹¹⁸. Bu dönemde aletlerdeki çeşitlilik, teorinin uygulama tekniklerine dönüşmesi, bakırın yaygın olmasının yanı sıra madenciliğin artışı, yeni metalürji endüstrinin oluşmasıyla arz ve talep artışı ve ticaretin hızlanması dönem özellikleri arasındadır¹¹⁹. Mısır ve Mesopotamya’daki gelişmeler¹²⁰ gibi Kıta Yunanistan ve Batı Anadolu’da da yerleşme sayılarında ciddi oranda artış olmuştur. Batı Anadolu’daki en önemli yerleşmeler Çanakkale-Kumtepe, Troia ve Beşiktepe, Urla-Limantepe, Baklatepe ve İzmir Bölgesi –Ulucak, Kulaksızlar ve Çeşme-Bağlararası’dır.¹²¹ Kiklad Adaları’nda Grotta-Pelos, Kampos, Keros- Syros, Agia-Irini, Kastri ve Phylakopi kültürleri öne çıkmıştır¹²². Zas Mağarası ve Grotta (Naxos), Skarkos (Ios) ve Akrotiri (There) önemli yerleşim yerleridir. Kıta Yunanistan’da Teselya’dan Peloponnessos’un güney ucuna kadar uzanan alanda Orta Yunanistan’da Orhomenos ve Evtresis, Peloponnessos’ta Korinthos bölgesinde Koraku ve Ziguriyes’te bambaşka bir kültürün izleri bulunmaktadır¹²³. Proskynas (Lokris), Thebes ve Tsepi (Marathon), Kolonna (Aegina), Petri ve Tzoungiza (Nemea), Geraki (Laconia), Aigio Helike, Olympia ve Nydri (Levkas) en önemlileridir. Girit’te Chania, Poros Irakleiou, Kefala Petra ve Petras’da ve son olarak da Ege Adaları’da Mikro Vouni (Samothrace), Palamari (Skyros), Myrina ve Koukonisi (Lemnos) önemli Tunç Çağı yerleşimleridir¹²⁴.

Artan yerleşim sayılarının yanı sıra deniz ticaretinin de artmasıyla bölgeler arasındaki ilişkiler yoğunlaşmış ve sosyal sınıflar daha da belirginleşmiştir. Metal teknolojisinin çok

¹¹⁶ Batı Anadolu tarihlemesi konusunda detaylı bilgi için, bkz. Olsen, 1998: 381; Harmankaya, 2002: 9-30; Kouka, 2009: 133-149; Martin, 2017: 50-70.

¹¹⁷ Olsen, 1998: 381; Powell, 2001: 95; Hemingway, 2012: 48; Nikolaidou, 2012: 38; Doğan, 2019: 10-11. Biz burada bir karışıklığa yol açmaması adına “Tunç Çağı” kavramını kullanmayı uygun gördük.

¹¹⁸ Batı Anadolu tarihlemesi ile bu çağ yaklaşık MÖ 3500’de başlamış ve MÖ 2000 civarında bitmiştir, bkz. Harmankaya, 2002: 9-30; Kouka, 2009: 133-149; Martin, 2017: 50-70. Girit, Kiklad Adaları, Kıta Yunanistan ve Ege Adaları için aynı tarihleme yaklaşık MÖ 3200- 3100’de başlamış ve MÖ 2200’de sona ermiştir. Bu yerler için sırasıyla Erken Minoan (EM), Erken Kiklad (EK) ve Erken Heladik (EH) terimleri güncel olarak kabul edilmiş tarihlemelerdir. Bkz. Kouka, 2009: 133-134; Hemingway, 2012: 48.

¹¹⁹ Childe, 1957: 2-5.

¹²⁰ Childe, 1957: 6.

¹²¹ Kouka, 2009: 137,140, 141. Çanakkale-Troia için bkz. Mansel, 1971: 23-27.

¹²² Mansel, 1971: 20-21; Barber- MacGillivray, 1980: 143, Tablo.1; Rutter, 1983: 75; Kouka, 2009: 134-135, 138; Renfrew, 2010: 286.

¹²³ Mansel, 1971: 16-17.

¹²⁴ Mansel, 1971: 20-21; Kouka, 2009: 140.

geliştiği, dericilik ve dokumacılığın devam ettiği, kullanımı ve üretiminin de artığı; tarım ve hayvancılığın geliştiği elde edilen arkeolojik bulgulardan anlaşılmaktadır¹²⁵.

Batı Anadolu’da ilerleyen tarım bilgisi ile tarım teknolojisi sayesinde gelişen ziraat erkek gücüne dayandırılmaktadır¹²⁶. Ancak mahsulün artması sebebiyle depolama sorunu ile karşı karşıya kalınmış olmalıdır ki zamanla *üretim yerleri* ortaya çıkmış ve ev içinde depolama işlemi geçerliliğini yavaş yavaş yitirmiştir¹²⁷. Bu durumda kadınların önceki dönemde yaptığı depolama işleminin azalmış olduğu düşünölmektedir. Yeni yerlerde çalışanların kadınlar olduğuna dair kanıt da bulunmamaktadır.

Aynı iklim ve üretim koşullarına sahip Yunanistan anakarasında, Girit ve Kiklad’larda da bu gelişmeler meydana gelmiştir. Üretimde uzmanlaşma modeli¹²⁸ ile takas ve üretim eşitsizlikleri sonucunda elit grubun ortaya çıkması bu gelişmelerin sonucu sayılmaktadır¹²⁹. İlerleyen tarım teknolojisi sayesinde kullanılan sabanlarla birlikte hayvan kullanımı zorunlu hale gelmiştir. Tarımda kullanılan hayvan gücü, üretimi ve ürün çeşitliliğini arttırmıştır. Hayvan kullanımının artmasının dokuma üretiminde hızlı bir artışa sebep olduğu düşünölmektedir¹³⁰.

Ege Dünyası’nda dokumacılık üretiminde ilerlemiş olmasına sebep olan ihtiyaç ve artan nüfus kadar kadınların yardımı da hatırlanmalıdır. Ancak, Demircihöyük Nekropolü’nde ele

¹²⁵ Rutter, 1993: 758-770; Harmankaya, 2002: 13; Schoop, 2014: 425; Martin, 2017: 51-52. Batı Anadolu’daki yerleşmelerden Çanakkale-Troia bölgesi buluntu topluluğundan anlaşıldığı üzere çağın başlarında el sanatları ağırlıktadır. Kemik ve metalden iğneler, bızlar, el değirmenleri ve taş öğütücüler, ağırşaklar ve tezgâh ağırlıkları yiyecek üretimi ve dokumanın bu dönemde de varlığının devam ettiğinin hatta daha da arttığının kanıtı olmuştur. Bkz. Riehl, 1999: 8. Kalkolitik Çağ’da başlayan yiyecek kurutma işlemi bitki çeşitliliğine bağlı olarak Kumtepe’de artarak devam etmiştir. Bkz. Riehl, 1999: 38.

¹²⁶ Riehl, 1999: 75.

¹²⁷ Riehl, 1999: 77; Martin, 2017: 52-53.

¹²⁸ Renfrew, 1972: 481-482. Bu model tarımın ilerlemesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve bu uzmanlaşma özellikle üzüm ve zeytin gibi değerli ürünlerin depolanması işinde oldukça önemli olmuştur. Bkz. Pullen, 1992: 46.

¹²⁹ Pullen, 1992: 45-46; Riehl, 1999: 80.

¹³⁰ Pullen, 1992: 47-49. Dokuma için gerekli olan bir başka malzeme ise ketendir. Kıta Yunanistan’da çok fazla yerleşim yerinden elde edilen bulgulardan bu çağda keten tohumu kullanımının arttığını görmekteyiz. Arkondiko, Kastanas, Agios, Argissa, Pefkakia Lerna ve Assiros bunlardan en önemlileridir. Bkz. Valamoti, 2011: 550. Keten üretimi için gerekli olan keten tohumunun fazla olması dokuma üretimin arttığını göstermektedir. Girit’te ise Geç Neolitik Çağ’da görölen kumaşa sarılı testiler gibi seramik parçaları bu çağda da devam etmiştir. There, Melos, Amorgos ve Keros yerleşmelerinde dokumanın yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Tomkins ve Papadatos, 2013: 359-361. Mezar buluntularındaki ağırşak örnekleri ve mühürler üzerindeki tasvirler dokuma imalatının arttığına işaret etmektedir. Bkz. Nikolaidou, 2012: 46. Çanak çömlekteki bu moda Kikladlar’da da etkisini göstermiştir. Seramik çeşitliliği bakımından Girit ile arasında farklılıklar olsa da kumaş kullanma geleneği burada da kendini göstermiştir. Bkz. Tomkins-Papadatos, 2013: 363. Batı Anadolu’da ise özellikle Troia’dan elde edilen tezgâh ağırlıkları ve hayvan figürinleri dokuma üretiminin ilerlemiş olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca çokça bulunan ağırşak ve sıra halinde bir evde bulunan ağırlıklar dokumanın ne denli önemli olduğuunu göstermektedir. Bkz. Riehl, 1999: 9, 69. Aynı şekilde, Çukuriçi Höyük’te dokuma araç gereçleri buluntuların büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Nitekim 56 ağırşak (iğ ağırlıkları) ve 14 tezgâh ağırlığı elde edilmiştir. Bu bölgedeki dokumada elyaftan çok yün tercih edildiğini düşünölmektedir. Bkz. Britsch-Horejs, 2014: 229-231.

geçirilen ağırşaklar hem erkek hem de kadın mezarlarından çıkarılmış olması, bu iş dalının artık tamamen kadına ait bir görev olmaktan çıktığını düşündürmektedir¹³¹. Ev içi faaliyeti olmaktan çıkan dokumacılık, üretim yerlerine taşınsa da başlarında kadınların olduğu ve bu işi öğrenmekle kalmayıp aile ekonomisine katkıda bulundukları düşünülmektedir. Bunu yaparken ise yanlarında bulunan kızlarına bu işin eğitimini verdikleri kuvvetle ihtimaldir.

Ege'nin tarihöncesi endüstrisinin özellikle kadınların elinde olduğu gerçeği çoğunlukla Yunanistan Anakarası'nda Tunç Çağı'nda kendini bulmuştur diyebiliriz. Bu da tarihöncesi Ege dininde kadınlar tarafından oynanan rolün bu çağda daha da artmış olduğuna işaret etmektedir¹³². Nitekim bereketi ve doğurganlığı temsil eden kadın figürinleri Tunç Çağı'na geldiğimizde tam anlamıyla Erken Minos ve Miken figürinlerinin ilk örnekleri olarak karşımıza çıkarlar. Bunlar artık tam olarak "*tanrıça*"yı sembolize etmektedirler. Bu rollerinin yanı sıra çocuk bakıcılığı ve yetiştiriciliği görevinin anneye ait olduğunu bildiren bakıcı anneyi sembolize eden "*Mirtos Tanrıçası*" oldukça ünlüdür. Tanrıçanın elinde çocuğu simgeleyen bir testicik bulunmaktadır. Çağın sonlarında bu sembol üzerine yapılacak olan figürinler sayıca artacaktır (Res. 12) ¹³³. Aynı şekilde, Batı Anadolu ve Kuzeybatı Anadolu'yu etkilemiş olan Troia yassı mermer idoller bu bölgeler ile benzerlik içindedir ve şematik özelliktedir¹³⁴.

Farklı yerlerdeki ancak aynı anlamları temsil eden kadın figürin ve idollerindeki artış kadının toplumdaki sosyal statüsünü belirlemektedir. Bereket ve verimlilik sembollerine sahip olan kadın anne statüsüyle toplumda değerli kabul edilmektedir. Annelik ve çocuk büyütmek Tunç Çağı itibari ile çok önemli sayılan ancak henüz detaylı araştırılamamış konulardan biri

¹³¹ Ayrıca, dokumacılık için üretilen bu aletlerin yapımında değerli maddelerin kullanılmaya başlanması ile mezar eşyalarında da farklılıklar yaşanmıştır. Örneğin, güçlü ya da yüksek rütbedeki kişilerin mezarlarında bu değerli ağırşak ve ağırlıklar önemli eşyalar arasında yerini almıştır. Bkz. Schoop, 2014: 438.

¹³² Rutter, 1993: 758.

¹³³ Mansel, 1971: 51-56; Olsen, 1998: 388-389 (Res.12- s. 389); Nikolaidou, 2012: 40-46. Aslında bunlar Son Neolitik'in son evresinde bulunanlardır. Bkz. Sampson, 1992: 79. Bu figürinler Ege figürinleri olarak birbirine benzerdir, bkz. Yunanistan Tsankli ve Sesklo kadın figürinleri bu dönemi yansıtmaktadır. Bkz. Weinber, 1951: Levha 3 /A. Girit - Kania Bölgesi'ndeki kadın figürinlerin özellikle Platyivola Bölgesi'ndeki Erken Kiklad figürinleri ile ilişki içinde olduğu ve sayılarının çağın sonlarına doğru arttığı düşünülmektedir. Bkz. Mansel, 1971: 21-22; Moody vd. 1996: 274.

¹³⁴ Troia, Aphrodisias ve Baklatepe bu idollerin Anadolu'da öncüleri olmuştur. Bu idoller içinde barındırdığı tanrıça, bereket ve üretkenlik anlamıyla uluslararası bir görev taşımaktadır. Ana tanrıçayı sembolize eden bu idoller, figürinlerden çok farklı olmasına rağmen aslında aynı şeyi sembolize etmektedirler. Özellikle halka idoller bütün Anadolu'yu etkisi altına alırken Kıta Yunanistan Teselya Bölgesi'nde de etkinliğini göstermiştir. Halka idol tasvirleri Yortan Bölgesi kaplar üzerinde görüldüğü gibi Dimini ve Sesklo kültürüne ait boya bezemeli çanak çömlekte de karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Mansel, 1971: 26; Keskin, 2011: 195-222.

olmuştur. Tarih öncesi dönemler içinde anneliğin nasıl olduğuna dair yeterli bilgi bulunmamaktadır¹³⁵.

1.2.2. Orta Tunç Çağ Kadını

Orta Tunç Çağı (MÖ 2200/ 1500) da denilen Orta Helladik Çağ¹³⁶, kùltürlerin sosyal ve politik yapısında değişikliklerin izlendięi¹³⁷ bir dönem olmuştur. Yunanistan’da ve Ege Adaları’nda yerleşmelerin çoğu terkedilmiştir. Ancak Anadolu ve Girit’te kùltürel yapılanma büyük bir gelişme göstermiş, saray yapıları ve güçlü kent devletleri meydana gelmiştir. Ege Dünyası Girit-Minos kùltür etkisine girmiştir. Dönemin sonlarında ise Yunan-Miken kùltürü Ege dünyasına hâkim olmuştur¹³⁸.

Girit- Minos döneminde¹³⁹ hasat o kadar çok önemli bir duruma gelmiş ve mahsul alımının her aşaması ayinlerle ilişkilendirilmiştir. Günümüzdeki bazı Girit evlerinin giriş kapılarına asılmış olan başak demetleri geleneği bu dönemlerden geliyor olmalıdır¹⁴⁰. Orta Tunç Çağı ekonomisi içinde hasat kadar önemli yer tutan dokuma, seramik faaliyetinde de kullanılmaya başlanmıştır. Seramikteki kumaş kullanımı Geç Neolitik Girit’te görüldüğü gibidir ve bu gelenek bütün Ege’ye yayılmıştır¹⁴¹.

Tanrıçaların önemli hale geldiği bu dönemde kadınların dini ritüellerde büyük rol oynadıkları bilinmektedir. Bu dönemi en güzel temsil eden tasvirin Girit ritüellerinde kadınların da tıpkı erkekler gibi sağ ellerini başlarına doğru kaldırarak tanrıçayı selamlamakta

¹³⁵ Ancak Avusturya’da bulunan Erken Tunç Çağı mezar buluntuları bereketi ve kutsallığı temsil eden annelerin sosyal statüleri hakkında verdikleri bilgiler açısından önem teşkil etmektedirler. Yapılan detaylı araştırmalar neticesinde iskeletlerin kemik ve diş buluntuları ve mezar eşyaları ile gömölme şekillerinden anlaşıldığı üzere üreyebilen kadınlar ile onların sosyal statüleri arasında doğrudan bir ilişki bulunmuştur. Üstelik kadının ilk hamileliğindeki yaşı, iki gebelik arasındaki dönemi ve sahip olduğu çocuk sayısı yapılan mezar araştırmalarında açığa çıkarılmıştır. Bkz. Salisbury, vd. 2018: 71-134. Buradaki sonuçlar Avrupa kadınları için ortak kabul edilebilmektedir. Nitekim annelik rolü ve sahip olduğu sosyal önemi dönem itibari ile de evrensel sayılmalıdır.

¹³⁶ Rutter, 1993: 746; Powell, 2001: 95; Olsen, 1998: 381; Hemingway, 2012: 48.

¹³⁷ Mısır ve Mezopotamya etkileri için, bkz. Chlide, 1957: 6-12.

¹³⁸ Chlide, 1957: 6-15; Mansel, 1971: 29-48; Tartaron, 2008: 95-6; Sarı, 2012: 113-114, 134; Pullen, 2013: 550; Martin, 2017: 53-54. Girit-Minos ve Kikladlar kùltürü Ege dünyasında etkinliğini seramik, madencilik, silahlar, mücevher ve muhtemelen mezar mimarisinde göstermiştir. Bkz. Mansel, 1971: 29-48; Rutter, 1993: 774; Martin, 2017: 53-63. Bu değişimlerin etkisi altındaki Batı Anadolu’da Troia kùltür bölgesinde çanak çömlek, yiyecek üretimi gelişmiş olup, ürün çeşitliliği artmıştır. Bkz. Riehl, 1999: 82.

¹³⁹ Yiyecek üretimi önemli oranda artmış olup özellikle şarap ve zeytinyağı üretim ve tüketimi öne çıkarak Son Tunç Çağı’nı başında zirveye ulaşmıştır. Öyle ki saray kompleksi içinde elitlerin bulunduğu şarap üretim atölyeleri kurulmuştur. Bkz. Hamilakis, 1999: 45; Martin, 2017: 54-63; Girit özellikle tahıl üretimi için gerekli depolama işinde birçok yapı kullanmıştır. Bkz. Sarpaki, 2009: 59; Martin, 2017: 54-55.

¹⁴⁰ Sarpaki, 2009: 61.

¹⁴¹ Rutter, 1993: 775. Troia kùltür etkisindeki Batı Anadolu’da az da olsa bulunan keten tohum örnekleri dokumanın devam etmekte olduğunu göstermektedir. Bkz. Riehl, 1999: 104. Ege dininde hep önde olmuş olan kadın figürinlerinin özellikle dönemin başlarına tarihlenen örneklerinde şık giyimli olanları Minos kadınlarının dokumada ne kadar yetenekli olduğunu göstermektedir. Kadınların bu elbiseleri kendileri yapmış oldukları kadar bu onları giyerek dini ritüellere katılmış olduklarına inanılmaktadır. Bkz. Nikolaidou, 2012: 46.

ya da ellerini göğüslerinin üzerine koymakta oldukları bilinmektedir (Res. 13)¹⁴². Bu ritüellerde kadınlar ve genç kızlar tanrıça, rahibe ve hizmet görevlerinde bulunmuşlardır¹⁴³. Elde edilen figürinlerden ise verimliliği vurgulanan kadının bu çağda en önemli sosyal görevinin annelik ve çocuk yetiştiriciliği olduğu sonraki Miken kaynaklarından da kesinleşmiş olmaktadır¹⁴⁴.

Tanrıçalara verilen önem ve figürinlerdeki artış doğru orantılı olarak kadının toplumdaki yerinin de değiştiğini işaret etmektedir. Özellikle Girit saray fresklerinde kadın ve genç kızların tasvirlerine geniş oranda yer verilmiştir¹⁴⁵. Bu fresklerin varlığı ve sayıca giderek artmış olması Minos toplumunun savaşçı olduğu ve sahip olduğu saray gücünün yanı sıra kadın merkezli bir kültüre sahip olduğunu da düşündürmektedir¹⁴⁶. Tanrıçalara olan bağlılıklarının göstergesi olarak kadınların aldıkları eğitim içinde dans etmek de bulunmaktadır. Nitekim MÖ 15. yüzyıla ait olduğu düşünülen Knossos sarayındaki freskte dansçı bir kadın tasvir edilmiştir (Res. 14)¹⁴⁷.

1.2.3. Son Tunç Çağ Kadını

Son Tunç Çağı'na (MÖ 1500-1200) ya da diğer adıyla Geç Helladik döneme¹⁴⁸ gelindiğinde ise Anadolu'da Hitit Devleti hakim iken Batı Anadolu'da Arzava, Milavanda ve Ahhiyawa Krallıkları kurulmuştur. Yunanistan, Ege Adaları ve Girit arasındaki kuvvetli ilişkiler ile Grek kültürü yani Miken kültürü Batı Anadolu'da özellikle seramikte etkisini

¹⁴² Mansel, 1971: 55-56.

¹⁴³ Nikolaidou, 2012: 42. Bu durum Kiklad Adaları'nda da aynı şekilde devam etmiştir. Örneğin, MÖ 1700' lü yıllara ait olduğu düşünülen Akrotiri, There'daki Geç Kikladik' ait olan bir duvar resminde, rahibe olduğu düşünülen bir genç bir kızın dini görevinin tasvir edildiği kabul edilmektedir. Verimliliği ve olgunluğu temsil eden bu tasvirdeki genç kızın kıyafeti, takıları ve elindeki sunusu dikkat çekmektedir. Bkz. Nikolaidou, 2012: 51-52. Orta Tunç Çağı Girit Minos ve Kiklad figürinlerinin yakın ilişki içinde olduğu bilinmektedir. Bkz. Vianello, 2010: 73. En yaygın Minos kadın figürünü ise Yılan Tanrıça'dır. Göğsü açıkta, ellerinde yılan tutan ya da vücudunda yılan sarılı olan tanrıçayı simgeleyen bu figürinler verimliliği, anneliği ve emzirmeyi sembolize etmektedir. Bkz. Boze, 2016: 9, 21. Elindeki yılan "doğanın üretken gücü" olarak sembolize edilmiş olup kadının en çok bu hayvanla kuvvetli bağları olduğuna inanılmıştır. Aynı şekilde kadın elinde ip ve kordon tutuyorsa bu doğum öncesi çocukla anne bağını ve sonrasında aile bağını sembolize etmektedir. Elinde başak varsa doğanın verimliliğini, kolye varsa statüsünü sembolize ediyor demektir. Bu bağlamda, bu çağa ait Minos figürinleri kadının, gücünü, değerini ve toplum içindeki yerini oldukça iyi bir biçimde sembolize etmektedir. Bkz. Olsen, 1998: 382; Nikolaidou, 2012: 44-45; Boze, 2016: 24.

¹⁴⁴ Olsen, 1998: 380. Üretkenlik ve besleme özellikleri ile öne çıkan kadının gücü ve değeri bu dönemin sonlarına tarihlenen bir vazoda daha net anlaşılmaktadır. Doğu Girit'teki Mochlos'ta bir mezarda bulunmuş olan "tanrıça riyton"unda göğüslerini tutan bir kadın tasvir edilmiştir. Bereketi temsil eden bu örnek kadın tasvirleri bu dönemde oldukça yaygın olmaya başlamıştır. Bkz. Nikolaidou, 2012: 45.

¹⁴⁵ Mansel, 1971: 40-42; Nikolaidou, 2012: 40-41. Örneğin, MÖ 16. yüzyıla ait olduğu düşünülen Knossos saray fresklerinden birinde modern yazarlar tarafından "Parisli kız" olarak adlandırılan oldukça bakımlı genç bir kız tasvir edilmiştir. Bkz. Mansel, 1971: 40-42.

¹⁴⁶ Martin, 2017: 56-57.

¹⁴⁷ Nikolaidou, 2012: 41.

¹⁴⁸ Rutter, 1993: 746; Olsen, 1998: 381, Powell, 2001: 95; Hemingway, 2012: 48; Nikolaidou, 2012: 38, Doğan, 2019: 10-11.

göstermiştir¹⁴⁹. Merkezi krallıklar sadece Anadolu’da değil Yunan ve Girit’te de kendini göstermiştir¹⁵⁰. Ege dünyası, saray yapılarının içinde depolama ve üretim faaliyetlerini iletmiş olup sosyal ve ekonomik anlamda tam değişim içindedir¹⁵¹.

Miken figürinlerinin topluma ve kültürlere kattıkları anlam büyük olmuştur¹⁵². Miken figürinleri dini anlamlarda soyutlaştırılarak insan vücudu ile zihnini temsil ederken tanrıçayı da simgelemektedir¹⁵³. Bu bağlamda, onlar, kadınların dini eğitimlerini aldıkları rahibeler adına da önemli bilgiler sunmaktadır. Saygın bir meslek haline geldiği düşünülen rahibeligi temsil eden kadın figürinler şık bir şekilde giyimli kadın tasvirleridir¹⁵⁴. Girit kültüründeki kadınların dini törenlerde önemli görevler almış olmaları ve görünümüne dikkat ederek ritüellere bakımlı ve gösterişli giyinerek katılmış olmaları onların hem dini eğitimlerine verdikleri öneme hem de onların toplumdaki rollerine verilen öneme işaret etmektedir.

Aynı zamanda kadının anne rolünü vurgulayan emziren ve çocuk taşıyan kadın figürinleri çocuk bakımını, sevgiyi ve bağı temsil etmeleri bakımından çok değerlidir¹⁵⁵. Bu figürinler, annenin doğum ve bakıcılık konusundaki biyolojik yeteneklerini temsil ederken onun çocuğu yetiştirirken ve eğitirken sahip olduğu sosyal yeteneklerini ve ihtiyaçlarını da temsil etmektedir. Bu sosyal kimliği ile annelik kurumu sadece tek bir kişiye ithaf edilmemektedir. Çocuğun büyümesinde katkısı olan tecrübeli yetişkin kadınlar ve dini eğitimde uzman kadınlar tarafından verilen eğitimsel süreci de vurgulamaktadırlar¹⁵⁶.

Bu vurguyu gözler önüne seren en güzel örnek MÖ 16. Yüzyıla tarihlenen Miken dönemine ait olan fildişinden yapılmış üçlü kadın buluntusudur (Res. 15) . İki yetişkin kadın birbirlerine sarılmakta ve dikkatli bir şekilde yanlarındaki çocuğa bakmaktadır. Bu bakış, bu kadınların koruyucu görevlerini ve “sosyal annelik” rollerini işaret etmektedir. Buradaki

¹⁴⁹ Oyman-Girginer, 2006: 103-112. Bu bakımdan bu döneme Miken dönemi de denilmektedir, bkz. Rutter, 1993: 746; Olsen, 1998: 380-392; Hemingway, 2012: 8.

¹⁵⁰ Rutter, 1993: 746.

¹⁵¹ Allen, 2006: 209-210. Hasat, tarımda o kadar önemli hale gelmiştir ki önceki dönemde dini törenlerle ilişkilendirilen başak taneleri seramik parçaları üzerindeki el işlerinde sembolleştirilmiştir. “Tarımsal Tapınma” anlamına gelen sembol Geç Kiklad döneminde bir testi üzerine işlenmiştir ve bu testi Ege dünyasında tarımın kutsallığını anlatması bakımından eşsiz kabul edilmektedir. Bkz. Sarpaki, 2009: 66.

¹⁵² Bu figürinlerin Minos ve Kiklad figürinlerinden önemli derecede ayrılan farklılıklarıyla etki alanlarının çok daha fazla bir alana yayıldığı bilinmektedir. Bkz. Vianello, 2010: 73.

¹⁵³ Vianello, 2010: 74-75.

¹⁵⁴ Örneğin, MÖ 14. yüzyıla ait olduğu düşünülen Girit-Melos’ta bulunmuş olan pişmiş toprak figürini oldukça özenli biçimde giyimli ve değerli takı eşyaları ile tasvir edilmiştir. “Phylakopi Kadını” isimli bu örnek dönemin kült faaliyetlerindeki kadını ve rahibelerine örnek olması bakımından eşsiz sayılmaktadır. Bkz. Nikolaidou, 2012: 42-43.

¹⁵⁵ Nikolaidou, 2012: 48.

¹⁵⁶ Nikolaidou, 2012: 49.

çocuğun kız olduğu ve yanındaki kadınların da kıyafetlerine bakılacak olursa dini ve sosyal eğitilmiş ve yetenekli danışmanlar olduğu düşünülmektedir¹⁵⁷.

Bu kadın figürinler mezarlarda bulunan gömülerden anlaşıldığı üzere çağın sonlarına doğru sayıca artmıştır. Verimlilik ve çocuklarını koruyan anneyi sembolize eden bu figürinler "tanrıça ve kutsal hemşire" rollerine sahip olmuşlardır. Kıta Yunanistan'da çok sayıda yerleşim yerinden çıkarılmış olmaları ise bunların Ege dünyasına yayıldığını göstermektedir. Örneğin, emziren anne figürünü ilk olarak Argolid'de bir mezar odasında bulunmuştur ve zamanla yayılmıştır¹⁵⁸. Yerleşim içi çocuk mezarlarından da çıkarılan bu figürinlerin bunların çocuklar tarafından oyuncak olarak kullanılmış olması ihtimalini akıllara getirmektedir¹⁵⁹.

Bu oyuncakların eğitimsel bir özelliğe sahip olduğu düşünülmektedir. Çocuk, bir birey olarak bu oyuncaklar yardımı ile sembolik anlamları edinebilecek, bu eğitimsel oyuncaklar çocukluğunun basit bir hatırlatması olacak ve atalarının ya da ataları ile ilgili varlıkların temsili olacaktır. Böylece atalarının anıları ona ait olduğu toplumun bireylerini hatırlatacaktır. Çağın sonlarına doğru iyice gelişen ve oyuncak işlevine sahip olduğu düşünülen bu figürinlerin hepsi kadındır¹⁶⁰. Bu bağlamda, oyuncak olarak da kullanılan kadın figürinleri çocuğun genel kültür ve tarihi eğitiminde önemli sayılmaktadır.

Linear B kayıtlarındaki Miken yazılı belgelerinde ve anne - çocuk sanatsal tasvirlerinden de kadınların başlıca sosyal rollerinin annelik ve bakıcılık olduğuna inanılmıştır. *Kourotrophos* denilen çocuk yetiştiriciliği, Girit'te Pylos ve Knossos'da çıkarılan Linear B tabletlerinden anlaşıldığı üzere kadınların sorumluluğundadır¹⁶¹. Nitekim Miken tabletlerinde üç yerde karşımıza çıkan çocuklara¹⁶² iş öğretilirken kadınlara eşlik ettikleri belirtilmiştir. Cinsiyet ve yaşa göre gruplara ayrılan çocuklar kadınlar eşliğinde eğitimlerini almışlardır. Erkek çocukların babaları ile değil annelerinden iş eğitimi almaları ise ilginçtir. Erkekler ancak kendi ticaret dalında gelişeceklerse yaşları büyüdüğünde babalarının yanında eğitilmişlerdir¹⁶³.

¹⁵⁷ Nikolaidou, 2012: 49-50.

¹⁵⁸ Olsen, 1998: 385-388. Ayrıca, Girit-Knossos yakınlarındaki bir mezardan çıkarılan kadın tanrıça figürünü elinde bir erkek çocuğu tutan anneyi temsil etmektedir. Bu figürünün Geç Minos kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Bkz. Olsen, 1998: 389-390.

¹⁵⁹ Olsen, 1998: 385-388; Vianello, 2010: 74-75.

¹⁶⁰ Vianello, 2010: 74-75.

¹⁶¹ Olsen, 1998: 389-390; Nikolaidou, 2012: 48-50. Bu görevleri dışında kadınların erkeklerle paylaştığı işler dini görevler, kölelik, ayrı yerlerde olmak kaydıyla dokumacılık ve dericilik olmuştur, bkz. Olsen, 1998: 389-390.

¹⁶² "aile birliği unsurları, hissedarlar ve uzman işçileri takip eden çalışma grupları", bkz. Olsen, 1998: 382-384.

¹⁶³ Olsen, 1998: 382-384.

İKİNCİ BÖLÜM

ARKAİK DÖNEM ÖNCESİ EĞİTİMDE KADIN

Arkaik Dönem öncesi olarak adlandırılan bu geçiş döneminde öncelikle toplumlarda meydana gelen eğitim faaliyetlerindeki yenilikler açıklanacaktır. Bu dönem ile ilgili Homeros ve Hesiodos adlı ozanların şiirleri destanlaşarak toplumların inanç ve eğitim anlayışını belirlemiş olduğundan bu iki şairin eserlerindeki kadın kavramı ve eğitimdeki yerleri detaylı olarak ifade edilmeye çalışılacaktır.

2.1. Arkaik Dönem Öncesi Eğitim (yak. MÖ 1200-800)

Antik Yunanistan'da yerel savaşlar, ekonomik çöküş ve Dor göçlerinin ardından yaşanan dönem Karanlık Çağ olarak da adlandırılmaktadır. Kaynaklarımızın sınırlı olduğu bu dönemde önemli gelişmelerin olduğu bilinmektedir. Miken uygarlığı yıkılmış, nüfus ve tarım faaliyetleri azalmış (MÖ 1000-900); Fenike alfabesi kullanılmaya başlanmış (MÖ 950-750); demir, alet ve silah yapımında kullanılmaya başlanmış ve tarım faaliyetleri tekrar canlandırılmış (MÖ 900-800) ve Olimpiyat Oyunları (MÖ 776) yapılmıştır. Bu dönem hakkında bilgi veren kaynaklar, arkeolojik buluntular ve yazılı kaynaklardır. Bu dönem hakkındaki en önemli bilgileri Homeros ve Hesiodos'un eserlerinden edinmekteyiz. Karanlık Çağ, sonraki çağlarda ortaya çıkacak olan Yunan gelenekleri, değerleri ve sosyo-politik yapısı bakımından Antik Yunan toplumunun ortaya çıkmaya başladığı dönem olarak kabul edilmektedir¹⁶⁴.

Bu dönemi anlamamızı sağlayan Homeros'un¹⁶⁵ ünlü şiirleri İlyada ve ardından Odysseia'nın MÖ 850-750 yılları arasında yazıya geçirildiği düşünülmektedir¹⁶⁶. Destanlaşmış bu şiirler yazıya geçirilene kadar Yunan toplum yapısını, gelenek ve inançlarını

¹⁶⁴ Mansel, 1971: 93-104; Pomeroy, 1975: 32; Martin, 2017: 63-70. Saray kültürünün çöküşü yaşansa da Minos kültür izleri ara vermeden devam etmiştir. Bkz. Griffith, 2015b: 32; Martin, 2017: 63-70. Anadolu'da ise bu çağ Demir Çağı olarak adlandırılmaktadır. Ancak Deniz Kavimlerinin gelmeleri ile Hitit Devleti yıkılmış ve yerine ardılı olan devletler kurulmaya başlamıştır. Özellikle Geç Hitit Şehir Devletleri'nden Kargamış ve ayrıca Friglerin başkenti Gordion ile yoğun ilişki içinde olan Yunanlılar, buradaki Luvi halkıyla benzer kültür özelliklerine sahip olmuşlardır. Özellikle Gordion'un kralı zengin Midas'ın hem Yunanlılarla hem de çağdaşı Asurlularla olan ilişkileri oldukça kuvvetli olmuştur. Bu ilişki bu bölgelerde kullanılan dillere de yansımıştır. Nitekim Frigçe Yunancaya benzer bir yapıdadır. Bkz. Griffith, 2015a: 13-14; Martin, 2017: 66-70.

¹⁶⁵ Homeros, Yunan dünyasında en çok araştırılan ozandır. Plato'ya kadar eserleri sayfalarca ezberlenmiş olan ozanın eserleri kutsal kitap değerine sahip olmuştur. Plato'nun Homeros anlayışı ile bu ozanın hayatı araştırılmaya başlanmıştır. Helenistik Çağ'da bilimin ana konusu Homeros olmuştur. Homeros'un İzmirli olduğu ve Sakız Adası'nda yetiştiğine büyük oranda inanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Homeros, 2016: ix- xiii.

¹⁶⁶ Marrou, 1956: 3. Yazıya geçiriliş için bkz. Homeros, 2016: xiv, xvii. İlyada, MÖ 630'lu yıllarda ve Odysseia MÖ 520'li yıllarda oluşturulmuş olduğu düşünülmektedir. Bkz. West, 1999: 364. Sözlü geleneğin ürünü olan İlyada ve Odysseia'nın, İon-Aiol lehçesiyle yazıldığı ve sonradan İonya'dan Atina'ya getirilip Attika diline uydurulmak için bazı değişiklikler yapıldığı düşünülmektedir. Bkz. Homeros, 2016: xii. Destanların yapıları adına detaylı bilgi için bkz. Meier-Brügger, 2006: 417-426; Visser, 2006: 427-436.

yansıtan en önemli kaynaklar olmuştur. Din, askerlik, politika, hekimlik, gemicilik gibi alanlarda Yunan halkının “*canlı bir kitaplık*” gibi içinde taşıdığı ve ezbere bildiği bu destanlar Yunan eğitiminin temelini oluşturmuştur. Gençlerin yaşça büyüklerinden aldığı ahlak eğitiminin Homeros’un destanları üzerine kurulduğu herkes tarafından bilinmekte ve bütün Yunan devletleri Homeros’u bir tür kutsal kitap olarak görmekteydiler¹⁶⁷.

Öyle ki 4. yy’da Plato, “Homeros’un bakış açısı Grekleri eğitmiştir” cümlesini sık sık dile getirmiştir¹⁶⁸. Onun şiiri Atinalı her öğrencinin eğitiminde büyük öneme sahip olmuştur. Ksenophon, Nikeratus adlı bir kişinin deneyiminden bahseder: “ Benim iyi bir insan olmam için uğraşan babam, Homeros’un bütün şiirlerini ezberlemeye zorlamıştı ve böylelikle ben hala İlyada ve Odysseia’yı ezbere okuyabilirim”¹⁶⁹.

Helen ruhunun sembolü olan Homeros şiirlerinin sonraki dönemin kültürü üzerinde biçimlendirici bir etkiye sahiptir¹⁷⁰. Bu etki, Yunan eğitim anlayışının temelinde olan asil ve aristokratik toplum yapısını oluşturmak ve devam ettirmek amacı ile örtüşmektedir¹⁷¹. Bu bağlamda, Homerik şiirler Miken uygarlığının kahramansı değerlerinin birleşimidir¹⁷². Yunan eğitimi üstün savaşçılar yetiştirmek adına şekillenmiştir. “Mükemmel şövalye” yaratmak amacı taşıyan bu eğitim modeli Homeros Destanları’nda hayat bulmuştur. İlyada’da Akhillus’un öğretmeni Kiron ve Phoniks bu görevi üstlenmiştir¹⁷³. Odysseia’da da Tanrıça Athene Telemachus’a Mentos kılığına girerek eğitmenlik yapmıştır¹⁷⁴.

Farklı yollarla da olsa İlyada ve Odysseia’da Delphoi’deki Apollon Tapınağı’nda yazan, Grek kültürünün iki harika özdeyişinin vurgulandığı düşünülmektedir: “*Kendini bil*” ve “*Aşırılıktan kaçın*”¹⁷⁵. Homeros kahramanının iki hedefinin olması aldığı eğitimin de iki yönlü olmasını sağlamıştır. Bu, teknik ve etik eğitim şeklinde olmuştur. Teknik eğitimde çocuk, aşamalı olarak ve yaş grubuna göre hayata hazırlanmıştır. Silah kullanmada, spor ve asker oyunlarında eğitim alan çocuklara müzik alanında şarkı söylemek, dans etmek ve lir çalmak da öğretilmiştir. Ayrıca hitabet dalında da eğitim almış olan çocukların etik

¹⁶⁷ Homeros, 2016: x. Bkz. Joyal vd. 2009: 2.

¹⁶⁸ Plato, *Devlet*, X. 606e-607a.

¹⁶⁹ Plato, *Şölen*, III. 11.

¹⁷⁰ Sowerby, 2012: 7. Örneğin, destanlardaki insan karakterleri ve hayat hikâyeleri sonraki destanlara ve 5 yy. Atina tiyatrosuna konu olmuştur. Bkz. Lefkowitz, 1987: 503-504. Aynı zamanda, sözlü şiirin ürünleri olan bu destanlar öncelikle Roma ve ardından Avrupa edebiyatının temelini oluşturmaktadır. Bkz. İplikçioğlu, 1997: 78; Visser, 2006: 427-436.

¹⁷¹ Marrou, 1956: 5.

¹⁷² Sowerby, 2012: 11.

¹⁷³ Homeros, *İlyada*, XI. 832; IX. 434 vd. Bkz. Marrou, 1956: 7-8; Létoublon, 2011: 31.

¹⁷⁴ Homeros, *Odysseia*, I. 80 vd.

¹⁷⁵ Sowerby, 2012: 23. Bu özdeyişler, evliliğe geçiş ile ilgili bilgiler açısından da önem teşkil etmektedir. Bkz. Fantham vd. 1994: 22.

eğitiminde ise birtakım ahlaki kurallardan daha fazlası bulunmuştur. İdeal insan yetiştirmek bu eğitimin temel amacı olmuştur. Eğitimdeki bu amaç Homeros destanlarında başlamış ve zamanla özellikle Klasik Çağ'da Yunan eğitiminin temel taşı olmuştur. İdeal insan, onur ahlakına ve zafer aşkına sahip olmalıdır. Bu ise erdemli olmayı gerektirmektedir. Cesur kahraman bu niteliğe sahip olmak ve bunu devam ettirmek için yaşamalı ve ölmelidir¹⁷⁶.

Bu bağlamda, Homeros'un eğitiminin gerçek önemi, kahramanlarının ahlaki değerlerinde ve hayat tarzlarında yatmaktadır. Homeros'un ortaya koyduğu bu sistem, kendi kahramanlarının aldığı eğitim ve genç nüfusun alması gereken eğitimdir. Nitekim bu eğitim, Akhilleus'un, babası Peleus ve öğretmeni Phoiniks'ten; Telemakhos'un Athene'dan aldığı eğitimin ta kendisidir¹⁷⁷. Bu danışman veya eğitmenler eski efsane ve destanlardaki büyük ve önemli örnekleri kahramanlarının önüne sunarak model almalarını sağlamışlardır¹⁷⁸. Bu model alma eğitimi Homeros'la başlamış ve ileriki çağlarda bu eğitim okullarda öğretilen en önemli ders haline gelmiştir ve zamanla onun kahramanları Yunan ruhunun adeta içine işlemiştir¹⁷⁹.

Homeros'tan sonra Yunan Eskiçağı'nın en büyük ozanı sayılan Hesiodos¹⁸⁰, didaktik epiğin yaratıcısı olarak¹⁸¹ eseri İşler ve Günler'de çiftçilik, denizcilik, ticaret ve ev işleri gibi konularda bilgi verirken kardeşi Perses'i eğitmeye çalışmaktadır¹⁸². Bu sırada kadın-erkek farklılıklarını ve toplumdaki rollerini de açıkça ifade etmektedir.

Arkaik Çağ öncesi için önemli kaynakların yaratıcıları olan Homeros ve Hesiodos'un başlattıkları sözlü gelenek özellikle Anadolu'da hala canlılığını devam ettirmektedir¹⁸³. Eğitim ruhunun nasıl verildiği ve eğitmenlerin görevlerini açığa çıkaran bu eserler Antik Yunan dünyasında temel teşkil ederken, Anadolu'da da o dönemlerde eğitimin başladığının kanıtı olmuştur.

2.2. Arkaik Dönem Öncesi Eğitimde Kadın

Yunanistan'ın Arkaik dönem öncesi ile ilgili elimizde yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntular mevcuttur. Yazılı verilerimizin önemli bir kısmı Homeros ve Hesiodos'un destan

¹⁷⁶ Marrou, 1956: 8-11.

¹⁷⁷ Marrou, 1956: 10; Kitto, 2017: 58.

¹⁷⁸ Marrou, 1956: 12-13.

¹⁷⁹ Marrou, 1956: 13; West, 1999: 379.

¹⁸⁰ Hesiodos ve Homeros farklılıkları için bkz. Hesiodos, Hesiodos ve Eseri ve Kaynakları, 1991: 1-5. Ayrıca bkz. Joyal, 2009: 3.

¹⁸¹ Akurgal, 2003: 27.

¹⁸² Beall, 2005: 235-246; Gagné, 2010: 5-21.

¹⁸³ Hesiodos, 1991: 1-3.

metinlerinden gelmektedir. Bu yazınsal kaynaklar bize “Karanlık Çağ” da kadının toplumdaki konumunu ve yer yer de eğitim faaliyetlerindeki rolünü göstermektedir.

2.2.1. Arkaik Dönem Öncesi Kadın

Arkaik dönem öncesini aydınlatan Homeros ve Hesiodos’un destanları, Yunan kadın modelini genel itibari ile açıklamaktadır. Bu bağlamda, her iki şairin destanlarındaki kadınların toplumları içindeki konumlarını bilmek gerekmektedir.

Homeros destanları genel itibari ile birbirinden farklı iki destandır. Bu bakımdan her iki destandaki Yunan kadını ayrı ayrı incelenecektir. İlyada Destanı bir kadının kaçırılması üzerine başlasa da akabinde ortaya çıkan savaşı konu alması bakımından erkek unsuru ön planda olan bir destandır¹⁸⁴. Ön planda olan kahramanların yanında koruyucu tanrıçalarının¹⁸⁵ olması ise erkeğin yanındaki kadın gücünü temsil ediyor olmalıdır. Savaşın iki tarafındaki başrole sahip erkeklerin koruyucu tanrıçaları farklıdır ve savaş boyunca onları desteklemiş ve korumak için ellerinden geleni yapmışlardır¹⁸⁶.

Ön plandaki kahramanların yanlarındaki iki kadın dikkatleri çekmektedir. Troialı Paris ile kaçan ve savaşa sebep olan Sparta kraliçesi Helen ve ailenin canlı sembolü olan Troialı Hektor’un karısı Andromakhe farklı özellikleri ile destanda öne çıkmışlardır. “Tutku” ve “evcimenlik” gibi iki zıt özelliklere sahip bu iki kadın Yunan kadın anlayışının iki yönlü olduğunu göstermektedir. Güçlü bir kadın karakteri olan Andromakhe, erkeklerin cesaretlerini göstermeleri uğruna katil olmalarının gerekmediğini düşünen ve bunu her fırsatta dile getiren anaerkil düzenin değerlerine sahip çıkan bir kadın olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁸⁷. Euripides’in eserinde erdemli bir kadın olarak bahsedilen Andromakhe, kocasına bağlılığını da açıkça dile getirmektedir¹⁸⁸.

Andromakhe, kocasını savaşa göndermek istemeyen ya da gönderirken onu dikkatli olması konusunda uyaran bir Homeros kadınıdır. Bu yönü ile erkeğin dünyasında olup biteni bildiği ve savaşın olası sonuçlarını görebilme açısından kocasından çok daha iyi durumda

¹⁸⁴ Erhat ve Kadir, 1965: 45; Griffin, 1977: 42-43; Papadogiannaki, 2009: 124-125; Homeros, Ody. XI. 383-384, 403.

¹⁸⁵ Detaylı bilgi adına bkz. Betancourt, 2001: 17-35.

¹⁸⁶ Troia halkı için Aşk Tanrıçası Aphrodit Paris’in koruyucusudur. Bkz. *İlyada*, II. 819-821; IV. 10-12. Akhalar halkı için ise Erdem Tanrıçası Athene, Menelaos ve Akhilleus’un koruyucusu olmuştur. Bkz. Homeros, *İlyada*, I. 193-222; IV. 7-23; XVIII. 203-206; XIX. 349-356; XXI. 284-298. Tanrıça Here ise Akhalar tarafında Akhilleus’un koruyucusu olmuştur. Bkz. Homeros, *İlyada*, XX. 33-74; XX112-181. Deniz tanrıçası Thetis ise oğlu Akhilleus’u her zaman desteklemiştir. Bkz. Homeros, *İlyada*, I. 348-430, XVIII. 22-147; XIX. 1-39; Betancourt, 2001: 27-28.

¹⁸⁷ Betancourt, 2001: 28-32.

¹⁸⁸ Euripides, *Troyalı Kadınlar*, 34.

olduğu düşünülmektedir¹⁸⁹. Andromakhe, bu güçlü ve kadınsal değerlere sahip çıkan özellikleri ile Tanrıça Thetis'e benzetilmektedir. İkisi de erkeler gibi güçlü, temelde asi ama kadına ait özelliklerini de koruyan karakterlerdir. Tanrıçanın kendini koruyan güçlü özelliği Andromakhe ile bir insana ait hale gelmiştir¹⁹⁰.

Tutkuyu temsil eden Helen ise saygın kadın profilinin tam aksi olarak tasvir edilmektedir. Eşini terkedip Paris'e kaçan vefasız kadın olarak Troia Savaşı'na neden olmuştur. Ancak, Homeros onun bu özelliği ile her iki destanında üzerine gitmemiştir. Nitekim o, kaderini yaşayan güzelliğinin esiri olmuş bir kadındır¹⁹¹. Üstelik Troia sarayında da saygıyla ve anlayışla karşılanan Helen, saygın bir kraliçeye yakışır şekilde üzüntü ve pişmanlık içinde olmuştur¹⁹².

Savaş içindeki toplumların kadınları genel itibari ile arka planda ve özgürlükleri oldukça kısıtlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Onlar, babaları, kocaları veya oğullarının himayesi altında olmak zorunda kalmışlardır. Ancak, her kahramanın bir karısı kesinlikle vardır ve evinin hanımı olarak ona değer vermektedir¹⁹³.

Kadının içinde bulunduğu halk savaşta yenilirse, yenildiği topluma köle olması kaçınılmaz bir durumdur. Bu durumda, önceki toplumunda saygın bir yerde ve kocasının korumasında iken köle olduktan sonra bir kadının emri altında çalışacaktır. Bu da kadının savunmasız ve korunmaya muhtaç olduğunun açık kanıtı sayılmalıdır¹⁹⁴. Sadece köleler değil özgür kadınların bile hakları ağır bir şekilde kısıtlanmış olmasına rağmen, Homeros, kadınlarını sık sık konuşturmuş ve destanlarda geçen olaylar konusunda yorum yapmalarına da izin vermiştir. Örneğin, kadınların söylemleri, onların oğullarına veya kocalarına olan bağlarını ve sevgilerini göstermektedir. Onların korunması için dikkat etmeleri gerekenleri söyleyip onları uyarırken aynı zamanda kendi karakterlerini de ortaya koymaktadırlar. Bu

¹⁸⁹ Lefkowitz, 1987: 508; Betancourt, 2001: 30-31.

¹⁹⁰ Betancourt, 2001: 27-33.

¹⁹¹ Prunhuber, 2014: 58.

¹⁹² Homeros, *İlyada*, III. 160-170; 170-180.

¹⁹³ Erhat ve Kadir, 1965: 45; Lefkowitz, 1987: 503-504.

¹⁹⁴ *İly.* VI. 457-458; XXIV. 725-735. Kadının içine düştüğü bu durum nadir de olsa olumlu sonuçlanmıştır. Nitekim kralların ve önderlerin aynı zamanda kadın esirleri de olabilmektedir. Esir edilen bu kadınlar eğer güzel, hamarat ve soylu ise kahramanlar tarafından asıl karıları gibi sevilip değer görmüşlerdir. Esir alınan kadınlar ise sahiplerine bağlı olmuşlardır. Örneğin, Khryseis (*İly.* I. 111, 143, 182, 310, 439 ve Griffin, 1977: 41) ve Briseis (*İly.* I. 184, 318- 348; II. 688-694; IX, 106, 132, 272; XIX, 175-178, 246, 258-264 ve Griffin, 1977: 44; Werner, 2008: 12) seferde esir alınan kadınlardır ve tamamıyla erkek efendileri gözetimindedir. Bkz. Lefkowitz, 1987: 503. Agamemnon Khryseis'i, karısı Klytimestre kadar üstün tutmuş ve yaşlanıncaya kadar ondan ayrılmayacağını ifade etmiştir. Bkz. *İly.* I. 29-31 ve Lefkowitz, 1987: 504. Aynı şekilde Akhileus da Briseis'e olan bağlı ve ona zarar vermediğini her fırsatta söylemiştir. Bu şekilde karısına olan bağlılığını da açıkça ifade ederken onu kaçıran Agamemnon'a olan öfkesini de sürekli dile getirmiştir. Bkz. *İly.* IX. 335-345.

durum, Homeros'un kadınlarının ailesindeki erkeklere büyük ölçüde ahlaki baskı uyguladığını da düşündürmektedir¹⁹⁵.

Homeros'un diğer destanı Odysseia, İlyada'dan farklı olarak temelde savaşı anlatan bir destan değildir¹⁹⁶. Ancak, değer yargıları İlyada Destanı ile benzerlik gösterir¹⁹⁷. Ancak, tanrıçaların destan kahramanlarına olduğu kadar kadın karakterlere de yardım ve destekleri önemli sayılmalıdır¹⁹⁸.

Destanda erkek unsuru yine ön planda gibi görünse de kadınların varlığı çok daha fazla hissedilmektedir. İlyada'daki kadına dair genel bakış açısında olduğu gibi Odysseia Destanı'nda da yer yer kadının yalancı, kışkırtan ve güvenilmez olduğuna dair atıflar¹⁹⁹ bulunsa da kadınların bu destanda Yunan kadın modeline uygun davranışları ön planda olmuştur. Nitekim erdem ve bilgelik örneği olan saygın kadın modeli destanda karşımıza sıklıkla çıkmaktadır. Örneğin, kocasına sadık kalan Penelope, elinde sürekli dokuduğu kumaşı bahane ederek taliplerini oyalamış ve yeniden evlenmeyi reddetmiştir²⁰⁰. Ev içi faaliyeti olan ve kadınların yetenekleri ile övündükleri dokuma faaliyetini kendini korumak amacı ile kullanması onun zekasının bir örneği sayılmalıdır²⁰¹.

Penelope kocasını yıllarca sevgi ve özlemle yurduna dönmesi için bekleyen cefakâr, vefalı ve akıllı bir kadındır²⁰². Penelope, sahip olduğu erdem ve bilgelik gibi özelliklerin yanı sıra kraliçe olarak ülke yönetimindeki gücü de onun ayırt edici özelliklerinden biri olmuştur. Nitekim kocasının yokluğunda ülkesi İthaka'yı yönetmedeki gücü kadınlarda bulunan alışılmış bir özellik değildir. Nitekim o, oğlu ile birlikte krallığı en iyi şekilde yönetmesi ile ünlenmiştir. Penelope'nin çok iyi bir yönetici olduğu kocası Odysseus tarafından kusursuz bir

¹⁹⁵ Lefkowitz, 1987: 503.

¹⁹⁶ Kahraman Odysseus'un yolculuğunu anlatan destanda insan ilişkileri ve faaliyetleri çok daha sıklıkla görüldüğünden, Yunan toplumunu daha net anlamamızı sağlamaktadır. Bkz. Wen, 2009: 23-60.

¹⁹⁷ Örneğin, kahramanların cesaretlerini babalarından aldıkları kadar annelerinden de aldıkları açıktır. Mentor kılığındaki Athene, Telemakhos'a yolculuğunda başarılı olacağını ve bunun sebebinin de annesi Penelope ve babası Odysseus olmasında kaynaklandığını ifade etmektedir. Bkz. Homeros, *Ody.* II. 270-275.

¹⁹⁸ Tanrıça Athene, Odysseus'u savunur, ona yol gösterir ve onu cesaretlendirir. Bkz. *Ody.* I. 58, 81; V.7; XX.30; VII. 19; XIII. 190. Telemakhos'a öğüt verir ve ona da yol gösterir. Bkz. *Ody.* I. 271; II. 267. Penelope'nin acısına ortak olur, onu avutur ve ona destek olur; ayrıca onu güzelleştirir. Bkz. *Ody.* IV. 795; XVIII, 190. Tanrıça Aphrodit, Pandareus'un öksüz kızlarını beslemiştir. Bkz. *Ody.* XX. 68; Athene ise onlara dokuma yapmayı öğretmiştir. Bkz. *Ody.* XX. 72. Odysseus'un yolculuğu sırasında yardımcı kadınlardan birisi de Kallipso'dur. İhtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda ona tavsiyeler de vermiştir. Bkz. *Ody.* V. 230, 90.

¹⁹⁹ *Ody.* XI. 427-428, XV. 20-23; IV. 788, 808, 830; XIII. 406.

²⁰⁰ *Ody.* II. 93-110; XIX. 135-151; XXIV. 128-129. Bkz. Fantham, 1994: 33; Turner, 2008: 68; Wen, 2009: 19; Canevaro, 2013: 201.

²⁰¹ Estin-Laporte, 2002: 176; Wen, 2009: 41-42; Canevaro, 2013: 201. Estin-Laporte, 2002: 176.

²⁰² *Ody.* I. 325 vd.; XXIII. 205-245.; V. 218. XI. 181; XV. 314; XVI. 435; XVII. 36; XVII. 100, 162, 390, 493, 497, 528, 553, 562; XVIII. 159, 177; XVIII. 245, 250, 285; XIX. 60, 89, 103, 308, 349, 375, 508, 559, 588; XX. 387; XXI: 2, 311, 321, 330; XXIII, 10, 58, 80, 104, 173, 256, 361; XXIV. 194-198. Bkz. Erhat, 1984: 268-269; Lefkowitz, 1987: 516; Turner, 2008: 71; Wen, 2009: 5.

krala benzeterek dile getirilmiştir²⁰³. Aynı şekilde, Arete de erdemli, cömert, misavirperverdir ve Phaiaklar arasında hatırı sayılır bir kadındır ve güçlü bir kraliçedir. Kocasını da ona oldukça bağlıdır ve saygı duymaktadır²⁰⁴.

İlyada ile tanıdığımız Helen ise bu destanda kocasının sarayına geri dönmüş saygın bir kraliçe olarak karşımıza çıkmaktadır. Odysseus ve Penelope'nin oğlu Telemakhos'un babasını arama yolculuğu esnasında belki de en sıcak karşılama ve ev sahipliği Menelaos'un sarayındaki kraliçe Helen'den gelmiştir²⁰⁵.

Her iki destandan yola çıkarak Homeros'un kadınlarının rollerinin çok net belirlendiğini görebilmekteyiz. Homeros destanları ağırlıklı olarak sarayda yaşayan ve soylu kadınların hayatları hakkında bizleri aydınlatmıştır. Oikos²⁰⁶ denilen evin içine ait oldukları anlaşılan bu kadınların yapmaları gereken görevleri ve toplumdaki statüleri de oldukça açıktır²⁰⁷. Bu kadınlar, Antik Yunan kadının savaştaki oğluna cesaret veren ve onu kahraman yapan değerleri öğreten anneler; kocasının zaferleriyle veya başarılarıyla övünen eşlerdir. Aslında ağırlıklı olarak ev işleri görevleri ile sınırlandırılmış bir hayata sahip olan kadınların belirlenmiş bu rolleri Helenistik döneme kadar özelliğini koruyacaktır²⁰⁸.

Bu kadınlar, sahip oldukları özellikleri ile öne çıkarken Anadolu'da mevcut olan anaerki ailenin özelliklerini de yansıtmaktadır. Oğulları, kızlarına ve eşlerine bağlılıkları ve sevgileri ile öne çıkarılarken ailede ve toplumdaki saygınlıkları oldukça fazla olmuştur. Hektor'un annesi Hekabe ve karısı Andromakhe gibi Anadolu kadını ile Helen ve Penelope gibi Yunanlı kadınlar aynı özelliklere sahip olmuşlardır. Nitekim Troia sarayında Kral Priamos, bütün aile bireyleri ile sevgi ve saygı içinde yaşarken Yunan erkekleri kızlarını kurban etmekte ve genç kadınları köleliğe sürüklemektelerdir²⁰⁹.

Homeros'un kadınlarında ortak olan bir başka özellik ise onların soylu kadınlar olarak ileriki dönemlerde çok daha ünlü olacak olan erkeklerin şölenleri anlamına gelen sempozyumlarına katılabilmeleridir. Üstelik bu durum Homeros'un kadınları için oldukça

²⁰³ Ody. XIX. 106- 115. Penelope, sahip olduğu bu gücü ve yetkisinden ötürü ülkenin erkekleri tarafından sürekli sorgulanmıştır. Bkz. Wen, 2009: 19-20. Bu sorgulama onunla evlenmek isteyen erkeklerin baskısıyla da devam etmiştir. Bkz. Wen, 2009: 28-29. Bu baskıyı ise dokumayı onlardan kaçma aracı olarak kullanarak yok etmeyi başarmıştır. Bkz. Estin-Laporte, 2002: 176; Wen, 2009: 41-42; Canevaro, 2013: 201. Estin-Laporte, 2002: 176.

²⁰⁴ Ody. VII. 65-70, 115.

²⁰⁵ Ody. IV. 220-234.

²⁰⁶ Oikos terimi sadece çekirdek aileyi kapsamaz aynı zamanda mal, köleler, tarlaları da içine alan ekonomik ve fiziksel birliği de kapsamaktadır. Ayrıca, oikos dini bir birliktir ve aile mezarlarının korunmasına önem vermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Dillon-Garland, 2000: 427.

²⁰⁷ Olsen, 2015: 125-129.

²⁰⁸ Lefkowitz, 1987: 517.

²⁰⁹ İly. XXII. 38 vd; Erhat, 1984: 276.

doğal kabul edilmiştir. Yabancılarla ve soylu erkek misafirler ile yemek masasına oturup içki sohbetlerine katılmada özgür olmuşlardır. Örneğin, Arete, kocası ile beraber yabancı olan soylu erkek misafirleri ile şölene katılmıştır²¹⁰. Üstelik Helen Troia'dan kendi sarayuna döndüğünde Telemakhos ve ardaşının misafirlikleri sırasında onlarla yemek şölenine katılmakla kalmamamış, şöleni organize eden olmuştur ve eğlenmek için hikaye anlatımını önermiştir²¹¹. Nausika'nın da Oysseus'un geldiği şölene katılması ile sadece evin kraliçeleri değil genç kızların da anneleri gibi bu geleneğe katılabildiklerini anlamış bulunmaktayız²¹².

Soylu kadınların bu yönleri erkekler ile birlikte şölenlere katılmış oldukları şairler tarafından tiyatro eserlerine de konu olmuştur. Nitekim Aeschylus'un eseri Agamemnon'da, koronun açıklamasına göre Iphigenia, babası Agamemnon'un akşam yemeği ve içki toplantılarına katılmış ve zafer şarkıları söylemiştir²¹³. Euripides' in Elektra adlı eserinde ise Klytemnestra'nın yabancı erkeklerin olduğu şölene katılmasının beklendiği anlaşılmaktadır²¹⁴.

Homeros gibi destanlarıyla Yunan toplum yapısını anlatan Hesiodos, İşler ve Günler ile Tanrıların Doğuşu adlı her iki destanında da kadını Homeros'a kıyasla sert bir şekilde eleştirir. İşler ve Günler eserinde tanrı soylarıyla anlatım başlarken toplumdaki kadın kavramı daha destanın başında netlik kazanır. Kadının yaratılışının detaylı olarak tasvir edildiği bu destanda, aslında ilk kadın, tanrı ve tanrıçaların insanlaştırdığı bir kadın figürüdür²¹⁵. Hesiodos, kadını yaratılışından itibaren erkeklere sıkıntı yaratan bir nesne olarak gösterirken onun isminin Pandora olduğunu da belirtmiştir²¹⁶. Pandora ile Homeros'un ortaya koyduğu toplum yapısı ve kadın algısı tamamen değişmiş ve toplumun ata-erkil özelliği ortaya çıkmış olmaktadır. Hesiodos'tan sonra kadın algısını bu kadar sert dille ele alan olmamıştır²¹⁷.

²¹⁰ Ody. VII. 134-143. Bkz. Burton, 1998: 145.

²¹¹ Ody. IV. 219-264. Bkz. Burton, 1998: 145. Bu teklif ile birlikte Helen akşam yemeği geleneğini siyasi bir amaç için kullanmış olmaktadır. Troia'ya kaçan Yunan kraliçesi olarak bilinen kötü ününü yok etmek istemiştir.

²¹² Ody. VIII. 457-462. Bkz. Burton, 1998: 145.

²¹³ Aeschylus, *Agamemnon*, 243-247. Bkz. Burton, 2019: 145.

²¹⁴ Euripides, *Elektra*, 640-644. Bkz. Burton, 2019: 145.

²¹⁵ Zeus'un isteği üzerine Hephaistos, onu toprak ve su karışımı ile yaratıp ona ses ve güç vermiştir. Yüzü tanrıçalara, vücudu genç kızlara benzemiştir. Hermeias, ona köpek kalbi ve tilki huyu verirken, onun kalbine yalanları da yerleştirmiştir. Athene dokuma dahil bütün el işlerini öğretmiş ve onu giydirerek süslemiştir. Aphrodit ise ona acıları ve arzuları vererek onu büyüleri ile sarmıştır. Bkz. Hesiodos, *İşl. Gün.* 61-80 ve Wickkiser, 2010: 560-563.

²¹⁶ Tüm tanrıların hediyesi olan bu ilk kadının ismi Pandora olmuştur. Pandora, Zeus tarafından Epimetheus'a verilmesi gereken bir kutudan sorumludur. Pandora'nın kutuyu açması insanlara acı ve dert getirmesi anlamına gelmektedir. Bkz. *İşl. Gün.* 80-100 ve Rexine, 1969: 30; Beall, 2005: 243; Wickkiser, 2010: 558; Fraser, 2011: 9-16; Canevaro, 2013: 186-188.

²¹⁷ Erhat, 1984: 258; Uslu, 2018: 34-37.

Homeros, Anadolu etkisi altındayken Yunanistan'da yaşayan Hesiodos'un kadın algısı Yunan geleneksel bakış açısı ile aynıdır²¹⁸.

Tanrıların Doğuşu adlı destanında ise Hesiodos, kadının yaratılışından sonra onun ilk olarak nasıl süslendiğini detaylı olarak anlatmaktadır²¹⁹. Kadının neden insanların derdi olduğu²²⁰ ve bir erkek iyi kadınla evlense bile kötü şeyler yaşamaya mecbur kalacağı²²¹ da ifade edilmektedir. Kadının aslında erkeklerin uğraşması gereken bir dert ve ceza olduğu detaylı olarak anlatılırken kadının adı verilmemektedir²²².

İsimsiz olan bu kadın süslü, sessiz ancak zararlı olarak tanımlanmıştır. Bu kadının hem güzelliğinden hem de kötü ve dert olduğundan bahsedilmesi ile iki zıt özelliği gözler önüne serilmiş olmaktadır. Bu bağlamda, kadın, güzelliğini kullanan ve erkekleri zor durumlara düşüren bir varlık konumunda bulunmuş olmaktadır. Nitekim süslenmesindeki detaylı anlatım da bunu doğrulamaktadır²²³.

2.2.2. Arkaik Dönem Öncesi Eğitimde Kadın

Arkaik dönem öncesini aydınlatan savaşta ve dolayısıyla destanlarda kahraman olarak karşımıza çıkmayan kadınlar, Yunan kadın davranışlarını tamamen yansıtmaktadır. Bu kadınlar, dokuma tezgahı başında çalışan, ev içi işleri ve ölümlerin ağıtlarını planlayan heyecanlı ve aynı zamanda duygusal karakterler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Acılarını ve korkularını ifade etmekten çekinmeyen kadınlar etraflarında olan herşeyin farkında olan ve sonuçlarını da anlayıp gerekli uyarıları yapmayı ihmal etmeyen kişiler olmuşlardır. Bu bağlamda, onların ailede ve toplumda ahlaki dengeyi sağlamış oldukları düşünülmektedir²²⁴.

Bu rolleri ve özellikleri ile eğitimin içinde sahip oldukları konumlarını anlamak için onların evde ve dışarda bir anne, ev hanımı ve kentinin yurttaşı olarak neler yaptıklarını ifade etmek gerekmektedir.

²¹⁸ Uslu, 2018: 34-37.

²¹⁹ Hesiodos, *Tan. Doğ.* 571-590. Bkz. Wickkiser, 2010: 560. Hephaistos ve Athene'nin yetenekleriyle ve ortak çabaları ile ortaya çıkan bu kadının İşler ve Günler'de anlatılan Pandora'dan farklı olarak insani özellikleri belirtilmemiştir. Hareketsiz olan ve abartılı bir biçimde giydirilmiş bir el sanatı ürününe benzemektedir. Bkz. Wickkiser, 2010: 562-564.

²²⁰ Kadınlar, fakirliğe katlanmasını bilmeyen, sürekli bolluk isteyen yaratıklardır. Bu halleri ile sadece kötülük yapan eşek arılarına benzetilmiştir. Diğer arılar petek yaparken onların sırtından geçinen eşek arıları gibi kadınlar da diğer insanların sırtından geçinen ve onlara dert olan yaratıklardır. Aslında kadınların bütün işleri dert ve sıkıntı üretmektir. Üstelik iyiliğe karşı da kötülük yapmaktadırlar. Bkz. *Tan. Doğ.* 591-610 ve Wickkiser, 2010: 569.

²²¹ *Tan. Doğ.* 591-610. Bkz. Wickkiser, 2010: 569.

²²² Rexine, 1969: 30; Beall, 2005: 243; Wickkiser, 2010: 558-569; Fraser, 2011: 16.

²²³ *Tan. Doğ.* 589. Bkz. Rexine, 1996: 31; Wickkiser, 2010: 569-571; Canevaro, 2013: 189.

²²⁴ Lefkowitz, 1987: 513-514.

2.2.2.1. Ev Yönetiminde Kadın

Özellikle, Homeros'un kadınlarından öğrendiğimiz üzere, evin içindeki işlerin yapılmasından ve yaptırılmasından sorumlu kişiler kadınlardır. Kölelere veya hizmetçilere işlerin öğretilmesi kadınların sorumluluğunda olmuştur. Bu işler arasında dokuma en önemli alana sahiptir.

2.2.2.1.1. Ev İşleri ve Dokuma Eğitiminde Kadın

Homeros kadının erkeğe verdiği güç dışında asıl görevinin evin hanımı olduğu anlaşılmaktadır. Evin içinde düzen ile ilgili olarak sahip olduğu yetkiler erkeğinkinden fazladır. Kadın ev düzeninden tamamen sorumludur. Bu bağlamda, kadın, hizmetçilere ve kâhya kadınlara emir verip işleri planlayan kişidir²²⁵.

İlyada destanında, Hektor, karısı ile vedalaşırken onu düşünmemesini evine, işlerinin başına dönmesini istemiştir. Bu işler, tezgâhında dokuma yapmak, hizmetçilere buyruk vermektir²²⁶. Evin hizmetindekilere bir iş yaptırmak isteyen erkek önce karısına söyler ve işleri yaptıran ve sorumlu olan kadındır. Bu durumun somut bir örneği ise evdeki kilerin anahtarının evin hanımının elinde olmasıdır. Bu kilerde büyük küpler içinde dokumalar, örtüler, değerli silahlar, yiyecek ve içecekler bulunur. Evin hanımı kilerin ne zaman açılacağını bilir ve ancak o isterse açılır²²⁷.

Kadının evde sorumlu olduğu ilk iş ise evde yaşayanların giyimini sağlayacak kumaşlar dokumaktır²²⁸. Asıl işi dokuma faaliyeti olan kadın, dokuma konusunda ne kadar yetenekli ise kadınlık değeri de o denli yüksek olmuştur. Dokuma sadece giyim için yapılan bir faaliyet olmamış, aynı zamanda farklı eşyalar da nakış işleri ile süslenmiştir. Bu nakış işini çok güzel yapan Maionialı ya da Kariyalı olduğu düşünülen bir kadından övgüyle bahsedilmektedir²²⁹. Nitekim Homeros, Anadolu kadınlarını dokumada üstün tutmuş ve Troialı kadınlara da *helkesipeplos* (elbisesi yerde sürünen) adını vermiştir²³⁰. Örneğin, Helen, büyük bir kumaş işlemekte ve savaş resimleri tercih etmektedir²³¹. Bu resimler, içlerinde bulundukları Akha ve Troyalılar arasındaki savaşı temsil etmiş olmalıdır.

²²⁵ İly. VI. 286-296. Bkz. Erhat ve Kadir, 1965: 45; Olsen, 2015:130. Andromakhe'nin dokuduğu kumaş büyük ve desenlidir. Bkz. Lefkowitz, 1987: 511.

²²⁶ İly. VI. 490-492.

²²⁷ Örneğin, Hekabe, Tanrıça Athene'ya işlemeli örtü hediye etmek istediğinde hizmetçileri yanında kilere inmiştir. Bkz. İly. VI. 286-296 ve Olsen, 2015: 130.

²²⁸ Erhat ve Kadir, 1965: 45; Lefkowitz, 1987: 513; Canevaro, 2013: 200.

²²⁹ İly. IV. 141-145.

²³⁰ İly. 1xvi.

²³¹ İly. III. 125-130. Bkz. Lefkowitz, 1987: 505.

Nitekim British Müzesi'nde bulunan ve MÖ 5.yüzyıla tarihlenen (MÖ 475-470) kırmızı renkli bir vazo üzerinde (Res. 16)²³² mitolojik kadınlardan bazılarının isimleri ve temsil ettikleri işlere baktığımızda²³³ en solda oturan kadının Helen olduğu ve önündeki *kalathosta* bulunan yün ile çalışmakta olduğu tasvir edilmiştir (Res. 17)²³⁴. Aynı vazo üzerinde ayakta duran iki kadın görselinden soldakinin elinde tuttuğu sepet dikkat çekmektedir (Res. 18). İçinde görünen beyaz topların yün çileleri ya da meyve olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu kadın sepeti sağdaki Kassandra olduğu düşünülen kadına uzatmaktadır²³⁵.

Kadınlar gibi tanrıçalar da dokuma faaliyeti ile ilişkilendirilmişlerdir. Örneğin, Troyalı Tanrıça Aphrodit yaşlı bir kadın kılığına girip Helen'i kandırmaya çalışırken kadının yün eğiren bir kadın olduğunu ve yünden güzel şeyler yaptığını ifade etmektedir²³⁶.

Destanda dokuma faaliyeti evin istikrarının ve işlerin yolunda olduğunun kanıtı gibidir. Eğer bu faaliyet durursa veya durdurulsa bir sıkıntı var demektir. Örneğin, Andromakhe'nin surların ötesinden ağlamaları duyduğunda elindeki mekiği yere düşürmesi olası bir kargaşayı işaret etmektedir²³⁷.

Odysseia'da Penelope sahip olduğu idari gücünün yanı sıra ev içindeki işlerin idaresinde de kadının sahip olduğu rolleri anlamamızı sağlamıştır. Üst sınıfa ait kadın evin işlerinden tamamen sorumludur. Emrindeki hizmetçileri kontrol eden ve yöneten evin hanımının asıl işi ev halkının ihtiyacı olan dokuma faaliyetidir²³⁸. Dokumanın yanı sıra, mirasçı yetiştirip büyütmek, ev işlerini düzenlemek, köleleri yönetmek kadının ev içi görevleridir. Kadın özellikle kocası savaşırken ve ya görevdeyken evden tamamen sorumlu

²³² Envanter no: E773. Kozmetik ya da parfüm kutusu anlamına gelen “ Kahraman kadınların *pyxis*”in kullanım amacı tam olarak bilinmese de ölmüş bir kadına adanmış, genç bir kıza düğün hediyesi olmuş ya da bir erkekte karısına hediye olduğu düşünülmektedir. Bkz. Mangieri, 2010: 429, Fig.a.

²³³ Bu isimlerin Geç Arkaik dönem ressamı Douris'in takipçilerinden biri tarafından isimler verilmiş olduğu düşünülmektedir. Bu mitolojik kahramanlar Helen, Klytaimnestra, Kassandra, Iphigeneia ve Danae'dir. Bkz. Mangieri, 2010: 429, Fig. b.

²³⁴ Mangieri, 2010: 429-435. Karşısındaki kadının ise Helen'in kız kardeşi, Agamemnon'un karısı ve Miken kraliçesi olan Klytaimnestra olduğu düşünülmektedir. Elinde alabastron taşımaktadır. Parfüm şişesi anlamına gelen bu nesne aslında bir kadının kocasına bağlılık hizmetini temsil etmektedir. Ancak burada bir ironi yapılmış olmakta ve onun bağlı bir eş olmadığı vurgulanmaktadır. Bkz. Mangieri, 2010: 435.

²³⁵ Mangieri, 2010: 436, Fig. c. Kassandra, geleceği görme yeteneği olan ancak kimse tarafından inanılmayan talihsiz Troia prensesidir.

²³⁶ *İly.* III. 385-388.

²³⁷ *İly.* XXII. 446-447. Bkz. Canevaro, 2013: 201.

²³⁸ Ev içinde çalışanların ve yaşayanların kıyafetlerinin yapımından sorumlu olan evin hanımı bu görev dışında bir şeye karıştığında ise evin erkeği tarafından uyarılmaktadır. Bkz. *Ody.* I. 356-359; *Ody.* XXI. 350-353 ve Fantham vd. 1994: 33. Penelope ile öne çıkan ve üst sınıf kadınlarının en önemli görevi sayılan dokuma Tanrıçalar için bile bir görev gibi görünmektedir. Örneğin, Odyseus'u tutsak eden “yüce tanrıça” Kalypso bile dokuma işi ile ilgilenmektedir. Bkz. *Ody.* V. 61-62.

olmuştur²³⁹. Örneğin, Telemakhos'un ziyareti esnasında Menelaos'un karısı Helen, sarayın hizmetçilerine ev işleri için emir vererek evin hakimi olduğunu göstermektedir²⁴⁰.

Odyseus'un yolculuğu sırasından yanındaki kadınlardan biri olan Nausika ocak başında hizmetçileriyle otururken "*deniz gibi alacalı örekesini*" çevirirken karşımıza çıkmaktadır²⁴¹. Mükemmel bir evlilikte kadının sahip olması gereken roller Nausika'da bulunmaktadır. Bu rollerden muhtemelen en önemlisi dokuma eğitimi almış olmasıdır. Nitekim uyumlu bir eş ve güçlü bir kadın olarak tanımlanan annesi kraliçe Arete'nin²⁴² sarayı burada çalışan kadınların dokuduğu örtülerle doludur ve Arete'nin asıl ilgisi de kızı ve dokumalarıdır²⁴³. Üstelik burada çalışan elli kadın hizmetçinin dokumada çok üstün oldukları ifade edilmektedir²⁴⁴. Bu bağlamda, Arete'nin dokuma faaliyetindeki eğitimi sadece kızına değil emrinde çalışan hizmetçilere de fayda sağlamış olmalıdır.

Aynı şekilde sütüne Eurykleia, Odysseus'a namuslu olan ve olmayan kadınları anlatırken elli hizmetçi kadını olduğunu ve el işlerini ve yün eğirmeyi onlara kendisi öğrettiğinden bahsetmektedir²⁴⁵.

Hesiodos, İşler ve Günler'de kardeşi Perses'i tavsiyeler vererek eğitirken aslında bütün erkekleri kadınlar konusunda uarmaktadır²⁴⁶. Ancak, erkek için evliliği onaylamakta ve iyi bir eş bulmanın önemini de vurgulamaktadır. İyi ve kötü kadın seçimine dikkat etmesi gereken ise erkektir²⁴⁷. Ancak, evlenirken kadına para ödenmesi gerektiği ve bu kadını "*öküzlerinin arasında yürüyecek biri*" olarak nitelendirmesi aslında kadının evlilikteki durumuna işaret etmektedir²⁴⁸. Nitekim çocuksuz köle bir kadının bir eşten daha faydalı olduğunu dile getiren Hesiodos, köle kadınların iş yükünün fazla olduğunu ve evdeki işleri

²³⁹ Fantham, 1994: 33.

²⁴⁰ Ody. IV. 300-305.

²⁴¹ Ody. VI. 52-53; VI. 303-306. Bkz. Olsen, 2015: 128. Nitekim Nausika, destanda mükemmel ve uyumlu evlilik kurma isteği olan genç bir kız olarak bilinmektedir. Bkz. Ody. VI. 26-34, 275-90 ve Turner, 2008: 21, 95; Wen, 2009: 31-33; Olsen, 2015: 126. Odyseus'un karısı Penelope'ye oldukça benzeyen yönleri destanda vurgulanmaktadır. Bkz. Turner, 2008: 95.

²⁴² Ody. VII. 65-70, 115. Bkz. Wen, 2009: 34-35.

²⁴³ Olsen, 2015: 128.

²⁴⁴ Ody. VII. 103-111.

²⁴⁵ Ody. XXII. 419-425.

²⁴⁶ Kadınlara güvenmeyi hırsıza güvenmek ile eş tutmaktadır çünkü kadınların niyeti erkeklerin elindeki kaynakları tüketmek ve onların üretme ihtiyaçlarını artırmaktır. Bu bakımdan, erkekleri kadınlara kapılmamaları konusunda uarmaktadır. Bkz. İşl. Gün. 373-376 ve Rexine, 1969: 31; Canevaro, 2013: 188.

²⁴⁷ Bu seçim esnasında ise dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Örneğin, kadın geliştikten dört yıl sonra evlenecek yaşa hazır demektir. İyi bir kadın yakın çevreden seçilmelidir. Bkz. İşl. Gün. 695-705 ve Rexine, 1969: 31-32; Canevaro, 2013: 189; 196. Buradaki amaç kadının tanıdıkların arasından olması ve erkeğin araştırmasını kolay yapabilmesidir. Bkz. Canevaro, 2013: 196.

²⁴⁸ İşl. Gün. 406-407. Bkz. Rexine, 1969: 31-32.

onların yaptığını ortaya koymaktadır²⁴⁹. Bu bağlamda, erkek tercih yapmak durumunda kalırsa çocuğu olmayan köle bir kadını evlenmeye tercih etmelidir. Nitekim kadın demek ev işlerini yapan demektir. Ancak, bu işleri yapan ve aynı zamanda iyi özellikleri olan bir eş bulmak köle bulmaktan daha zordur.

Hesiodos, insan olarak kadından bu denli ağır biçimde bahsederken Demeter'i, Bereket Tanrıçası olarak hasattan ve bolluktan sorumlu olduğunu sık sık vurgulayarak övmektedir²⁵⁰. Üstelik kadınların da hasat topladığını ve bunu yaparken de erkeklerden daha istekli ve hızlı olduklarını da ifade etmektedir. Aslında bu durum kadın-erkek arasındaki zıtlığı belirten bir durum olmasına rağmen kadın için olumlu bir düşünce sayılmalıdır²⁵¹. Ev yönetimi içinde söz hakkı olmayan kadının mahsüllerin toplanması gibi önemli bir işi yapıyor olması aslında onun evin bereketini de sağlamakta olduğu anlamına gelmelidir.

Destanda kadının üretkenliğinin vurgulandığı bir başka alan alışık olduğumuz gibi dokuma faaliyeti olmuştur. Ancak, kadınların dokumayı yapması gereken günler vardır ve buna dikkat etmelidirler²⁵². Destanın neredeyse bütününe kadını erkeğin ürettiğini tüketen bir dert olarak anlatan Hesiodos'un, destanın bitişinde kadının üretkenliğinden bahsetmesi şaşırtılacak bir durumdur. Aslında kadının dokuma faaliyetindeki üretkenliğinin sayesinde kadın oikos için bir tehlike değil büyük bir katkı sağlamış olmaktadır. Erkeğin çalışmasına ve işgücüne bağlı oikos ekonomisi kadının dokuma üretimi ile gelişmiş olmaktadır²⁵³. Ekonomiye katkısı olan kadının, kızlarını da bu doğrultuda yetiştirmiş olması da kaçınılmazdır.

2.2.2.1.2. Çocuk Eğitiminde Kadın

Evden sorumlu olan kadınların oğullarının hayatları ve eğitimleri için de önemli rolleri bulunmaktadır. Kahramanların hayatlarında tanrıça olmayan kadınlardan bazıları onların yetişmesinde önemli rollere sahiptir. Çocuğu eğitmekle görevli olan kişi olan kadınlar başta anneleri olmak üzere nineleri ve dadıları olmuştur.

İlyada Destanı'nda kadınlar, kahraman olamamış ancak kahramanların anneleri olabilmişlerdir. Kahramanların sosyal görevi babalarının yerine geçmektir ancak onların

²⁴⁹ *İşl. Gün.* 405-406, 502-503, 765-767, 602-603. Bkz. Beall, 2005: 241.

²⁵⁰ *İşl. Gün.* 300, 391, 598, 806. Tanrıçalara duyduğu saygı için, bkz. Rexine, 1969: 31.

²⁵¹ *İşl. Gün.* 586. Bkz. Canevaro, 2013: 192.

²⁵² Örneğin, örümceğin ağını ördüğü ve karıncanın yiyeceğini topladığı her ayın on ikinci günü kadınlar dokuma yapmalıdır. Bkz. *İşl. Gün.* 776-779 ve Canevaro, 2013: 199-200.

²⁵³ Canevaro, 2013: 201-202.

doğal yeteneklerini anneden almış oldukları kuvvetle ihtimaldir²⁵⁴. Homeros, anne rolündeki kadınların etkisini yarışlarda ve savaşlarda gözler önüne sermektedir. Oğulları üzerinde uyguladıkları ahlaki baskı ve sonrasındaki övgü şekilleri oğullarını nasıl eğittiklerini anlamamızı sağlamaktadır²⁵⁵.

Oğlu, savaşta birini öldürürse, annesi sevinç ve keyif duymaktadır. Örneğin, Hektor, karısı ve oğluyla vedalaşırken annesi Hekabe, oğlunun babası gibi savaşıp yurduna dönmesi için tanrılara yalvarırken bu durumun bir anne olarak onda yarattığı mutluluğu da ifade etmekten kaçınmamaktadır. Hekabe, savaşı bırakıp yanına gelen oğlu Hektor'a savaşa tekrar gitmesi konusunda uyarılarda da bulunup onu cesaretlendirmiştir²⁵⁶. Nitekim eğer kahraman, savaşı terkedip karısına dönerse korkak olarak nitelendirilip kadına benzetilmiştir²⁵⁷. Erkeklerin cesaretli olmaları ile kadınların korkaklığı burada karşı karşıya getirilmiştir. Erkek savaştan çekilmek isterse kadın davranışı olan korkaklık göstermiş olacağından bu durum utanılacak ve dalga geçilecek bir konu haline gelecektir. Bu bakımdan savaşta erkeklerle kadınlar örnek verilerek cesaretleri artırmaya çalışılmıştır.

Kahramanlar, babalarından aldıkları sosyal rolleri ve annelerinden aldıkları güç ve baskı ile çoğunlukla savaşta sonuna kadar durmak istemektedirler. Yine bu kahramanlar evde onları bekleyen eşlerine de bu gücü ispatlamak dürtüsü içindedirler²⁵⁸.

Odysseia Destanı'nda, en önemli anne, Odysseus'un karısı ve Telemakhos'un annesi Penepole'dir (Res. 19)²⁵⁹. Çocuk eğitiminin onda olduğu çok net anlaşılmaktadır²⁶⁰.

²⁵⁴ Erhat ve Kadir, 1965: 47; Redfield, 1975: 119-120; Griffin, 1977: 42. Örneğin, Akhileus, Peleus'dan gelen yüksek soyunu Zeus'a dayandırıp açıkça övünürken, yüce kişiliğini ve gücünü deniz tanrıçası olan annesinden-Thetis'ten- aldığını da eklemektedir. Bkz. *İly.* XXI. 107-109. Güzel konuşan Bilge Nestor, Akhileus'a tanrıça bir anneden gelmenin gücünü hatırlatmıştır. Bkz. *İly.* I. 280. Thetis, erdemli anneliğin sembolüdür, bkz. Betancourt, 2001: 27. Babadan gelen güç ve yiğitlik ile anne-oğul ilişkileri Anadolu izlerine işaret etmektedir. Bkz. Erhat ve Kadir, 1965: 47.

²⁵⁵ Bu bağlamda, kahramanın başarısının iki yönü olduğu düşünülmektedir. Savaşta kahramanlığı ve cesareti, babası ya da diğer büyük erkek üyelerinki gibidir; ancak bu kahramanlık ve cesaret ona, annesi ve yakınındaki kadınlardan geçmiştir. Bkz. Erhat ve Kadir, 1965: 47; Redfield, 1975: 120. Kahramanlar, savaşta olamayan eşleri ve çocukları için savaşmaktadır. Bkz. Werner, 2008: 1-17. Onların varlığı savaşta motivasyon kaynağı olarak kullanılmıştır. Örneğin, Akhalar'ın bekçisi, yaşlı Nestor savaşçılara seslenmekte ve onlara, eşlerini, çocuklarını, anne ve babalarını düşünerek korkup kaçmamaları için yalvarmaktadır. Bkz. *İly.* XV. 659-666.

²⁵⁶ *İly.* VI. 251-262.

²⁵⁷ Bu durumda korkaklık kadına ait bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Hiçbir erkek bu özelliğe sahip olmak istemeyeceğinden toplumun önde gelenleri tarafından bu özellik bir tehdit unsuru olarak kullanılmıştır. Örneğin, Hektor'un kardeşi Helenos savaştan kaçanlar olmasın diye karılarına dönen askerleri örnek vererek onların korkaklığı ile dalga geçmektedir. Bkz. *İly.* VI. 78-82. Aynı şekilde, Hektor, Tydeusoğlu'na eski gücünü hatırlatmak için kadın gibi davrandığını söyleyerek cesaretlendirmek istemiştir. Bkz. *İly.* VIII. 162-164.

²⁵⁸ Örneğin, Hektor'un, karısı Andromakhe ile vedalaşırken bu istek içinde olduğu çok nettir. Karısının endişesini gidermek için kendi sahip olduğu gücü hatırlatmış ve bunu savaşın erkeklerin işi olduğunu çok açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bkz. *İly.* VI. 486-493.

²⁵⁹ *Ody.* I. 325 vd. XXIII. 205-245; V. 218; XI. 181; XV. 314; XVI. 435; XVII. 36; XVII. 100, 162, 390, 493, 497, 528, 553, 562; XVIII. 159, 177; XVIII. 245, 250, 285; XIX. 60, 89, 103, 308, 349, 375, 508, 559, 588;

Anne dışında evin yaşça büyük tecrübeli kadınları da çocuk eğitiminde önemli kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Örneğin, Odysseus'un oğlu Telemakhos'un hayatındaki en önemli kadınlardan biri dadısı/ninesi olan Eurykleia'dır. Bebekliğinden beri onunla ilgilendiği, onu yetiştirdiği ve eğittiği destandan çok net anlaşılmaktadır²⁶¹. Bu kadın Odysseus'u da emziren, büyüten uslu, akıllı ve görgülü olarak tanımlanan bir kadındır²⁶². İkisi arasındaki bağ o kadar güçlüdür ki Telemakhos babasını aramaya giderken ilk dadısına haber vermiştir ve kimseye söylememesi için dadısından yemin almıştır²⁶³. İkisinin arasındaki sevgi ve güven o kadar çoktur ki Odysseus yıllar sonra evine bir dilenci kılığında döndüğünde onu ilk tanıyan Eurykleia olmuş ve ona bunu gizli tutmak için de söz vermiştir²⁶⁴. Aynı şekilde, Odysseus'a evine dönmesi için yardım eden Nausika adlı kızı büyüten ve yetiştiren oda hizmetçisi olan kadın Eurymedousa adlı Epiroslu bir ihtiyardır²⁶⁵.

Bir erkeğin mirasçısı olarak sadece bir oğlunun olmasının yeterli olacağı tavsiye edildiği²⁶⁶ ve kız çocuklarının uğursuz görüldüğü²⁶⁷ İşler ve Günler destanında kız çocuklarının aldığı eğitim ile ilgili normal olarak yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Hesiodos'un kadın algısı aslında *oikos* içindeki kadının olması gereken durumu yansıtmaktadır²⁶⁸. Bir kızın annesi ile birlikte evinde güvende olduğu, kendine yetecek şekilde işlerini yaptığı ve masumluğu vurgulanmaktadır. Aphrodit'in etkisi altında olamadığından ise bir tehdit olarak görülmediği ima edilmektedir²⁶⁹. Bu durumda, anne kızının yanındaysa ve onun eğitiminde kalırsa kızının zarar görmeyeceği düşünülmektedir.

Bir çiftçiye tavsiye verirken, çocuksuz köle bir kadının bir eşten çok daha yararlı olduğunu ifade eden Hesiodos, çocuklu bir kadının asıl görevini ortaya koymaktadır²⁷⁰. Bu bağlamda, çocuk olduğu sürece ister özgür olsun ister köle, kadının temel işinin çocuklarına bakmak, onları yetiştirmek ve eğitmek olduğunu söyleyebiliriz²⁷¹.

XX. 387; XXI. 2, 311, 321, 330; XXIII. 10, 58, 80, 104, 173, 256, 361; XXIV. 194-198. Bkz. Erhat, 1984: 268-269; Lefkowitz, 1987: 516; Turner, 2008: 71; Wen, 2009: 5. Res.19- Rölyef parçası Vatikan Müzesi'nde olan alçı formatı ise Münih'te bulunan Penelope rölyefi, bkz. Palagia, 2008: 224-225.

²⁶⁰ *Ody.* XIX 265-267.

²⁶¹ *Ody.* I. 433 vd. Bkz. Papadogiannaki, 2009: 125; Olsen, 2015: 124; Castelli-Rothstein, 2019: 33.

²⁶² *Ody.* XIX. 350-355; 483- 485

²⁶³ *Ody.* II. 349-380.

²⁶⁴ *Ody.* XIX 492- 494.

²⁶⁵ *Ody.* VII. 7-14.

²⁶⁶ *İşl. Gün.* 376-380. Bkz. Rexine, 1969: 31; Canevaro, 2013: 191.

²⁶⁷ *İşl. Gün.* 751-781.

²⁶⁸ Canevaro, 2013: 193.

²⁶⁹ Bu genç kız "yumuşak tenli" olarak betimlenmiştir. Bkz. *İşl. Gün.* 519-525. Bkz. Canevaro, 2013: 194-195.

²⁷⁰ *İşl. Gün.* 405-406, 502-503, 765-767, 602-603. Bkz. Beall, 2005: 241.

²⁷¹ Pomeroy, 1975: 33.

2.2.2.2. Meslek Eğitiminde Kadın

Kadının evin ve ailenin tamamından sorumlu olmasının yanı sıra ev dışında çalışmak zorunda olan kadınların varlığı da bu destanda oldukça net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Ithaka sarayında çalıştığı bilinen elli kadın işçiden bahsedilmektedir²⁷². Bu görevler için alanlarında eğitilmiş oldukları düşünülen kadınlar kahya²⁷³, dadı²⁷⁴, değirmenci²⁷⁵ ve hamam işçisi²⁷⁶ olarak görev almış bulunmaktadırlar²⁷⁷. Ayrıca dokuma, yıkama, giydirme, su dökme, ve misafirleri karşılama gibi daha az uzmanlık gerektiren işleri yapan ve hizmetçi olarak nitelendirilen kadınlardan sıkça bahsedilmektedir²⁷⁸.

Hmeros, destanlarında kadınların ev içi rollerinin yanı sıra iyileştirici ve şifacı rollerinin de varlığını göstermektedir. Sonraki dönemlerde kadınların çalışma alanları içinde görülecek olan bu alan İlya'da destandaki Hekamede adlı kadın ile başlamıştır Nestor'un esir kadınlarından biri olan Hekamede, yaptığı ilaçlarla savaştaki yaralı askerleri iyileştirmektedir. Şarap, peynir ve arpa unu karışımı ile elde ettiği bir tür şifalı ilacı yaralıları iyileştirmek için kullanan Hekamede yetenekli olarak tasvir edilmiştir²⁷⁹. Bu kadının almış olduğu herhangi bir eğitimden bahsedilmese de iki yerde bu kadının yaraları iyileştirdiği ifade edilmektedir.

Odysseia'da ise Helen Mısırlı Polydamna adlı bir kadından öğrenmiş olduğu tıbbi yöntemler sayesinde Telemakhos'a bir ilaç hazırlamıştır. Bu ilaç onun acılarını unutturacak ve öfkesini dindirecek türdendir. Nitekim Mısır'ın bereketli topraklarında yetişen bilgili doktorların kullandığı bir ilacı Helen de öğrenmiş ve bu bilgisini kullanarak misafirine yardım etmek istemiştir²⁸⁰.

2.2.2.3. Dini Eğitimde Kadın

İlyada, kadın merkezli bir destan olmadığından kadınların dini hayattaki görev ve almış oldukları eğitimlerini anlamak oldukça zordur. Ancak, Hmeros, kadınların, yurtlarının kurtulması adına Tanrıça Athene'ya sunu bıraktıklarını ifade etmektedir²⁸¹. Dönem gereği

²⁷² *Ody.* XXII. 421-422. Bkz. Olsen, 2015:122.

²⁷³ *Ody.* I.138, III. 479-80, III. 391-92.

²⁷⁴ *Ody.* II. 361

²⁷⁵ *Ody.* XX. 105

²⁷⁶ *Ody.* XX. 297

²⁷⁷ Olsen, 2015: 122.

²⁷⁸ *Ody.* I. 136; XVII. 88-95. Bkz. Olsen, 2015: 123.

²⁷⁹ *İly.* XI. 624-641; XIV. 6. Bkz. Castelli-Rothstein, 2019: 26-29.

²⁸⁰ *Ody.* IV. 220-234.

²⁸¹ Örneğin, Hektor'un kardeşi Helenos, Hektor'dan anneleriyle konuşmasını ve Hekabe'nin de diğer kadınları alıp kaleye gitmelerini, Athene'ya yalvarmalarını ve on iki tane buzağı kurban etmelerini istemektedir. Bkz. *İly.* VI. 86-310.

Miken kadınlarında kültlere katılım oldukça yaygın iken bu destanda kadınların bu kültlere katıldıklarına dair bilgi yetersizdir²⁸².

Buna rağmen, kadınların cenaze törenlerine katılımları ve ağıtları oldukça fazla oranda karşımıza çıkmaktadır. Kadınların cenaze törenlerindeki ağıtları ve ölümlerin gömülme faaliyetini yönetmek gibi sorumlulukları oldukları düşünülmektedir²⁸³. Ayrıca, kocalarının savaşta cesaretleri ile övülen kadınlar, zaman zaman onların savaşa gitmelerine engel olmak için de ağıt yakmışlardır²⁸⁴.

Nitekim döneme ait vazo resimlerinde kadınların ağıtlara katılmış olduğu tasvir edilmiştir. Kadınlardan bazılarının baş ağıtçı olarak hizmet ettiği ve yanlarında köle kadınların da onlara eşlik ettiği bilinmektedir. Cesedi yıkayıp giydiren ve cenaze dansı eşliğinde ağıtlarını gerçekleştiren kadınların bu dönemde başlattıkları gelenek günümüz Yunanistan'ında hala devam etmekte ve kadınlar hala cenazelerde duygularını yansıtmada erkelere oranla çok daha özgür olmaktadır²⁸⁵. Nitekim MÖ 760 yılına tarihlenen büyük bir amforada cenaze töreninde kadınlar erkeklerle birlikte saçlarını yolarak ağıt yakmaktadırlar²⁸⁶.

MÖ 900-700 yılları arasında cenaze törenlerinin sembolize edildiği vazo resimlerinde yetişkinlerin yanında çocuklar da görülmektedirler. Gerek erkek gerek kadınların yanında görselleştirilen çocuklar bazen de diğer dini ritüellerde lir çalan bir erkekle ya da bir kadın korosunda görülebilmektedir²⁸⁷. Bu durumun, çocukların yetişkinlerden almakta oldukları dini eğitimin görsel ifadesi olduğu düşünülmektedir.

İlyada destanı, felaketlerden korunmak için genç kızların kurban edildiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Nitekim Agememnon ve Klytaimnestra'nın kızları Yunan prensesi Iphigeneia, Troia savaşında Yunanlıların kazanması adına Artemis'e kurban edilmiştir. Bu adak aslında evlilik çağındaki bir kızın kurban edilmesi bakımından önem taşımaktadır.

²⁸² Olsen, 2015: 130-131.

²⁸³ Lefkowitz, 1987: 512-514; Olsen, 2015: 127. Örneğin, Helen kendine kucak açan aileye olan bağıını Hektor'un ölümü üzerine yaktığı ağıtta çok net göstermiştir. Bkz. *İly.* XXIV. 761-776. Bkz. Lefkowitz, 1987: 513-514; Olsen, 2015: 127. Andromakhe'nin kocasının ölmü üzerine ağıtı için bkz. *İly.* XXIV.723-746 ve Betancourt, 2001: 31.

²⁸⁴ Aslında bu durum İlyada kadınına ters düşmektedir. Ancak, kocalarının savaşta ölme ihtimalinin kuvvetli olduğu durumlarda acılarını bu şekilde ifade etmiş oldukları düşünülmektedir. Nitekim Hekabe, kocası Priamos'un ve Andromakhe, kocası Hektor'un savaşa gitmemeleri için onlara yalvarmaları ve bağıra bağıra ağlamaları destanda detaylı olarak belirtilmiştir. Bkz. *İly.* XXIV. 187-227, VI. 432-435 ve Betancourt, 2001: 30-31.

²⁸⁵ Pomeroy, 1975: 43-44.

²⁸⁶ Fantham vd.1994: 47.

²⁸⁷ Oakley, 2013: 148.

Nitekim Akhilleus ile evleneceğini düşünen prenses kandırılmış ve kurban edilmiştir. Bir genç kızın evliliğe geçişinin çok önemli olduğu ve bu duygusu ile kandırılan prensesin durumu, British Müzesi'ndeki "kahraman kadınlar pyxis" i üzerinde tasvir edilmiştir (Res. 20). Kapı önünde duran bu genç kız tasviri, onun evliliğe geçişini yani genç kızlıktan kadınlığa geçişini temsil etmektedir²⁸⁸. Genç kızların hayatlarında geçiş ayinlerinin yeri ileriki dönemlerde daha da netlik kazanacaktır.

İlyada'da yeterli bilgiye ulaşamadığımız kadınların ve çocuklarının dini ritüellere katılmış oldukları gerçeği Odysseia destanı ile nispeten ortaya çıkmıştır. Telemakhos'un gidişi onuruna Nestor'un Athene'ye düve kurban etmesi üzerine yapılan şölene Nestor'un karısı Eurydike, kızları ve gelinleri katılmış ve hatta şöleni onlar düzenlemiştir. Bu ritüelde kadınların ağıt yaktığı da bilinmekte olup onların rahibe görevini üstlenmiş oldukları düşünülmektedir. Bu adak ritüeli destandaki en güzel örneği oluşturmaktadır²⁸⁹. Dini eğitimlerini çocukken almaya başlayan kadınlar, adaklar yardımı ve ritüel görevleri ile tanrı ve tanrıçalara şükranlarını sunmakla kalmamış çocuklarını da dini hayatlarında yapmaları gerekenler konusunda bilgilendirmiş olmaktadır.

Karanlık Çağ içinde ortaya çıkmış olan ve Yunan kültürünü açık bir şekilde tanımlayan bu önemli destanlar kadının rolünün bir önceki dönem özelliklerini devam ettirdiğini vurgulamaktadır. Kadının ev işlerinden ve dokumadan sorumlu olmaya devam ediyor olması kadın mezarlarında bulunan eşyalardan da netlik kazanmaktadır. Bu mezarlardaki ağırşaklar ve yemek pişirme kapları bulunan mücevherler kadar kadının rolünü belirleyen nesneler olmuşlardır²⁹⁰.

²⁸⁸ Mangieri, 2010: 430, Fig. d, e 434. Aynı şekilde karşısındaki kadının da Argos prensesi Danae olduğu düşünülmektedir. Elinde bir sandık taşıyan prenses onun babası tarafından bir felakete karşı ahşap kutu içinde denize bırakılması ve Poseidon'a kurban edilmesi anlamını taşımaktadır. İkisinin de babaları tarafından kurban edilmeleri aynı kadere sahip olduklarını göstermektedir. Bkz. Mangieri, 2010: 434. Iphigeneia'nın kurban edilişi sonrası Artemis tarafından kurtuluşu ve sonrasındaki durumu için bkz. Euripides, *Elektra*, Iphigeneia, 279-410.

²⁸⁹ *Ody.* 420-469. Bkz. Olsen, 2015:131. Ayrıca, Odysseus, yolculuğu sırasında gittiği Aiolos Adası'nda Kral Aidos'un 12 çocuğunun da "saygıdeğer analarının yanında" şölene katıldıkları belirtilmiştir. Bkz. *Ody.* X. 5-10.

²⁹⁰ Pomeroy, 1975: 55.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARKAİK DÖNEM'DE (MÖ 800-500) EĞİTİMDE KADIN

Arkaik dönem içinde yapılan kent devletlerinde ortaya çıkmakta olan her yenilik gibi eğitimde de yenilikler ve ilerlemeler kendini göstermiştir. Bu bağlamda, ilk olarak, kent devletlerinin genel anlamda sahip olduğu ortak eğitim yargılarını anlamak gerekmektedir. Eğitim faaliyetleri konusunda kent devletleri içinde öne çıkmış olan ve birbirinden farklı yapıya sahip Atina ve Sparta'daki eğitim modelleri ve onların uygulanma sürecindeki kadının yeri detaylandırılmalıdır. Aynı zamanda, diğer kent devletlerindeki kadının eğitim faaliyetlerindeki konumları ve etkilerini de tanımlamak coğrafyamız gereği önem teşkil etmektedir.

3.1. Arkaik Dönem Yunan Kent-Devletlerinde Eğitim

MÖ 8. yüzyılın ortalarında Antik Yunan dünyasında önemli sosyal ve ekonomik gelişmeler ortaya çıkmıştır. Arkaik Çağ ismi verilen bu dönemin başlarında hali hazırda yıkılmış krallıkların ardından kurulmuş olan aristokrat hükümetler, kent-devletlerini²⁹¹ (polis) yönetmektedirler. Buna bağlı olarak artan koloni hareketleri ve Yunan sanayisinin büyümesiyle köle ticareti²⁹² ortaya çıkmıştır. Para ekonomisine geçiş ile birlikte artan sınıf mücadelesi sonucunda ortaya çıkan kargaşa sonucunda kanunlar yazı ile belirlenmeye başlamış ve Yunan tarihi demokratik rejimle tanışmıştır. Aristokrat ve demokratik rejim arasında yer alan ve “tiranlık” adı verilen yeni bir hükümet şekli de ortaya çıkmıştır²⁹³. Tarih öncesi Yunan, yerini yarı-tarihsel Yunan'a bırakmıştır. Bahsi geçen döneme ait arkeolojik bulgular mevcuttur ancak bu dönem hakkında günümüze ulaşabilen bilgiler tartışmalıdır²⁹⁴.

Önemli değişikliklerinin görüldüğü Arkaik dönem, Yunan tarihinin yaratıcı dönemi olarak adlandırılmaktadır. Sosyal, siyasal ve ekonomik hayatta yaşanan ilerlemeler ve reformlar bu önemli iki yüzyıl içerisinde gerçekleştiğinden, bu durum kültür hayatına da yansımıştır. Belli

²⁹¹ Arkaik dönemde kurulmuş olan kent devletleri Orta Yunanistan'da, Aitolia ile Attika arasındaki, Atina, Delphoi, Thebai ve Megara; Euboia Adası'nda, Khalkis ve Eretria; Peloponnesos' da, kuzey-doğuda, Korinthos; iç kesimde, Megalopolis, Mantinea ve Argos; batıda, Olympia; güneyde, Messene ve Sparta'dır (Lakedaimon). Batı Anadolu kıyılarına yakın, kuzeyden güneye, Lesbos (Midilli), Khios (Sakız), Samos (Sisam), Kos (İstanköy) ve Rhodos (Rodos); Yunanistan'a yakın olarak ise Euboia (Eğriboz) ve en güneyde Kyklad Adaları ile Girit Adası'dır. Batı Anadolu'da ise, Miletos, Ephesos, Smyrna, Byzantion, Aspendos, Perge önemli kentler arasındadır, bkz. Tekin, 1995: 15, 46; Boardman, 2005: 7-12. Kent devletleri adına detaylı bilgi için bkz. Dillon-Garland, 2000: 326-327; Garrison, 2004: 53-57; Kitto, 2017: 69-83; Lang, 2007: 183-193.

²⁹² Detaylı bilgi için, bkz. Dillon-Garland, 2000: 360-365; Rhodes, 2006: 2-3; Rhodes, 2019: 32 vd. Antik yazarlarda köle ticareti için bkz. Herodot, VIII.105. 1-106. 4; Thukidides, V.116. 2-4; Ksenofon. *Hell.* II. 2. 3-4, Lys. XIII. Against Agoratos 67; Ar. Wealth 509-2.

²⁹³ Mansel, 1971: 173-183; Pomeroy, 1975: 34; Redfield, 1978: 151-153. MÖ 750-500 yılları Arkaik dönem için, bkz. Martin, 2017: 103-156.

²⁹⁴ Rhodes, 2014: 29.

bir şekilde giren kültür, demokratik rejimle beraber halk arasında yayılmakla kalmamış felsefe, sanat ve edebiyat alanlarında eski geleneklerin dar çerçevesinden kısmen de olsa dışarı çıkılabilmektedir²⁹⁵.

Bu değişikliklere rağmen yazıyı bilen insan sayısı azdır ve henüz bir okul kavramı oluşmamıştır²⁹⁶. Yazı bilgisi edebiyat alanında gerekli olmuştur ve öncelikle Homeros destanları üzerinde çalışmalar yapılarak bu şiirlere son şekli verilmiştir²⁹⁷.

Bu destanların bir araya getirilerek yazıya geçirildiği yer ilk Yunan Kütüphanesi olarak kabul edilen Atinalı Tiran Peisistratos'un kurduğu kütüphanedir (MÖ 556-527). Para karşılığında toplanan destan bölümleri Peisistratos'un bizzat kendisi tarafından derlenmiştir. Bu kütüphanede destanlar ve diğer edebi konular çalışılmış ve dönemin edebiyat eğitimi buradan çıkmış olmaktadır²⁹⁸. Bütün bu destanlar bir önceki çağdaki önemlerini devam ettirerek Yunan halkının eğitim anlayışının temelini oluşturmuştur.

3.1.1. Elit Eğitimi

Arkaik dönem içerisinde meydana gelen reformlardan biri olan Solon Yasalarında eğitimin nasıl olması gerektiği ile ilgili doğrudan bir yasa bulunmamasına rağmen, Yunan kent devletlerinde gelenekselleşmiş bir eğitim modelinin temellerinin atılmış olduğu bilinmektedir. Bu yasalarda, çocukların ilk eğitimlerini annelerinden, ebelerinden ve evdeki öğretmenlerinden aldıkları ve aileleri tarafından seçkin birer vatandaş olabilmeleri için daha sonrasında okuma-yazma, aritmetik, müzik ve spor dallarında bilgi sahibi olmalarının teşvik edildiği anlaşılmaktadır. Bu eğitimin ise sistematik olduğu, hem vücudu hem de ruhu eğittiği düşünülmektedir²⁹⁹. Atina kent devleti dışında bulunan vazolar üzerinde yer alan tasvirlerden edindiğimiz bilgiler ışığında genç erkek çocuklar Arkaik dönem içerisinde gerek atletizm gerekse müzik ve dans yarışmalarına katılmışlar ve bu konuda eğitim almışlardır³⁰⁰.

MÖ 6. yüzyılın ortalarında eğitimin temel itibarıyla askeri karakterini kaybettiği bilinmektedir. Nitekim askeri eğitim ve öğretim, eğitimin genelinin en önemli amacı olmaktan çıkmış gibi görünmektedir. Bunu ilk başaran Atina kent devleti olmuştur ve kent zamanla

²⁹⁵ Mansel, 1971: 209-210; Martin, 2017: 158-164

²⁹⁶ Martin, 2017: 113.

²⁹⁷ İşin uzmanları yeni kazanılan alfabeyi Homeros destanlarını yazıya geçirmek için kullanabilmişlerdir. Halk arasında yaygın olan diğer mitoslar Homeros tarzında düzenlenerek "kiklos destanları" adını almıştır. Bu destanlar hem aristokrat çevrelerde hem de halk bayramlarında okunmuştur. Bkz. Mansel, 1971: 210.

²⁹⁸ Bu kütüphanenin, başka tiranların da kütüphane kurma girişimlerinin öncüsü olduğu bilinmektedir. Örneğin, Samos tiranı Polikrates'in bu çabasının olduğundan söz edilse de aslında onun ünü ilk kitap toplayıcısı olduğu yönündedir. Bkz. Yıldız, 1985: 41-46.

²⁹⁹ Davidson, 2008: 80-84; Bitros-Karayiannis, 2009: 13.

³⁰⁰ Örneğin Korinthos'te bulunan Arkeoloji Müzesi'ndeki bir yağ kabı üzerinde bir erkek korosuna aulos çalan başka bir erkek çocuğu sahnelemektedir. Lider konumunda olduğu düşünülen bu çocuk, Sparta dansı olarak bilinen bibasisi icra etmektedir. Bkz. Oakley, 2013: 152.

felsefe ve bilimin katkılarıyla kültürel gelişime açık hale gelen bir kent devleti halini almıştır. Bu bağlamda, Atina eğitimi Klasik Yunan'ın tamamı için bir model ve ilham kaynağıdır³⁰¹.

Nitekim Atina eğitimi özel bir eğitim iken Sparta eğitimi devlet eğitimi özelliğine sahiptir. Sparta savaş için gençleri eğitirken, Atina barış için eğitmektedir. Atina'nın hedefi "akıllı devlet" içinde "akıllı insan" yetiştirmektir ancak Sparta'nın hedefi her zaman güç ve kuvvet sahibi olmaktır. Bu bağlamda, Atina eğitiminin amacı zorbalık olmadan doğal bir şekilde medenileşmiş insan yetiştirmek olmuştur. Devlet ve insan arasındaki dengeyi korumaya çalışırken yurttaşların titiz bir deneme sürecinden sonra eğitimin gerçekleşebileceğine inanmıştır. Bu eğitim ise akedemik bir derece haline gelmiş yurttaşlık şartı demektir³⁰².

Belirginleşen sınıf ayrımı içinde köleliğin de MÖ 600'den sonra yaygın hale gelmesiyle, zengin aileler, çocuklarının bu eğitimi için Yunan köleleri kullanmaya başlamışlardır. Çocuklarını gönderebilecekleri bir devlet okulu olmadığından, özel eğitmenlik adı altında bu köleleri görevlendirmişlerdir. Aslında diğer köleler gibi ağır işlere verilmeyen bu köleler bir nevi zengin ailelerce ödüllendirilmektedirler³⁰³.

Genel anlamda eğitimin amacına ve içeriğine bakıldığında, ahlak eğitiminin devam ettiği ancak yönteminde değişiklikler olduğu anlaşılmaktadır. Arkaik dönem özellikleri gereği ve Homeros destanlarının devam eden etkisi ile "elit eğitimi" terimi ortaya çıkmış olmalı ki eğitilmiş insanlar üst sınıfa ait ailelerden oluşmaktadır. Dönem özelliklerini eserlerinden öğrendiğimiz Theognis³⁰⁴ ve Pindaros³⁰⁵ gibi şairlerin eğitimdeki yerleri büyük olmuştur. MÖ 6. yüzyıl eğitim anlayışını şiirlerinde konu alan bu şairlerin geleneği devam ettirerek bütün

³⁰¹Marrou, 1956: 36-37; Davidson, 2008: 80. Bu durum Antik Yunan'ın farklı bölgelerinde dikkate değer şekilde çeşitlilik gösterebilmektedir. Örneğin, Sparta kent devletinde 7. yüzyılda eğitim tamamen askeri niteliktedir ve toplumdaki tüm bireyler buna tabidir. Bkz. Marrou, 1956: 36-37.

³⁰²Davidson, 2008: 80-82.

³⁰³Martin, 2017: 124.

³⁰⁴7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen (Rhodes, 2014: 30) Megaralı yazarın hayatı için bkz. Szeb, 1979: 205; Dillon ve Garland, 2000: 46. Ayrıca, Theognis, eğitim sürecinde herhangi bir resmi okulun varlığından ya da sistematik bir öğrenmeden bahsetmemektedir. Ancak verilen ahlaki eğitimin büyüğün küçüğü eğitmesi şeklinde devam ettiğini ve bunu da tavsiyeler üzerinden bir öğretme olduğunu açıklamıştır. İyi ve kötü kavramlarını kullanarak sınıf farklılıkları ile öğrenme arasındaki farka işaret etmiştir. Buna da "babadan kalma bilgeliği" adını vermiştir. Bkz. Marrou, 1956: 32; Dillon-Garland, 2000: 476; Joyal, McDougall, Yardley, 2009: 4.

³⁰⁵Thebaili yazarın hayatı için bkz. Szeb, 1979: 208-209; Dillon ve Garland, 2000: 515. Pindaros, Theognis'in öğretilerinden bir adım daha ileri giderek, öğrenmenin "yaratılıştan" olduğunu ve bunun da ancak zengin ailede doğduysan mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Bu durumda, üst sınıfa mensup olmak öğrenmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda, öğrenme tek başına yeterli olmayacaktır. Yaratılıştan gelen yani Allah'ın verdiği yetenekler ile öğrenme birleşince amacına ulaşmaktadır. Bu doğuştan gelme özelliği ile sınıf farkının üzerinde duran Pindaros, şiirlerini soylu kimselere ve aristokratlara ithafen yazmıştır. Bkz. Marrou, 1956: 32; Joyal, McDougall, Yardley, 2009: 6-7. Şiir örnekleri için bkz. Dillon-Garland, 2000: 27, 61, 236, 327, 488; Koiv, 2003: 19; Dillon, 2004: 78, 132, 155, 171, 202, 211.

Yunan eğitim anlayışını temsil ettikleri bilinmektedir³⁰⁶. Aynı şekilde, Tyrtæus ve Alkman adlı lirik şairler de Sparta kent devleti için eğitimin nasıl olması gerektiği konusunda bizleri aydınlatmaktadırlar³⁰⁷.

3.1.2. Aile Eğitimi

Temel anlamda çocukların aldığı eğitim önceki dönemlerden de anlaşıldığı gibi ailede başlamaktadır. Kız ve erkek çocuklara göre farklılık gösteren eğitim ailede baba ve anne rollerini de belirlemektedir. Yine bu dönemde de önceki çağlarda olduğu gibi bu roller devam etmekte olup, daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir.

Solon yasalarına göre aileler çocuklarına mesleklerini öğretmekle sorumlulardır. Örneğin, bir baba oğluna geçim kaynağı olan ticaret dalını öğretmekle veya o dalı öğrenecek desteği vermek zorundadır. Aks takdirde çocuklarına uygun eğitim vermede zaaf gösteren anne ve babalar yaşlılık dönemlerinde onlardan her türlü desteği bekleme haklarından mahrum olacaklardır³⁰⁸. Konu ile ilgili Ksenophon da bu destek üzerinde durmakta ve tarım ekonomisinde ailelerin çocuklarına vermeleri gerek iş desteğinin altını çizmektedir³⁰⁹. Nitekim özel bir bilgi birikimi gerekmeyen tarım alanında çocuklar ailelerinden gerekeni öğrenmek zorundadır³¹⁰. Bu durum anne ve babaların çocukların eğitim hayatlarındaki önemlerini de ortaya çıkarmaktadır.

Arkaik döneme ait vazo resimleri Yunan aile hayatını anlatmaları bakımından önemli materyaller olmuştur. Çocukların dönemin ilk başlarında mitolojik ve ritüel sahnelerinde görünmesi bir önceki dönem özelliklerinin devam ettiğini göstermektedir. MÖ 6. yüzyılın ortalarında bu durum değişmiştir ve çocuklar ebeveynleriyle birlikte günlük hayatın içinde düzenli olarak görülmeye başlamıştır³¹¹. Nitekim mezar buluntuları, ağıt sahneleri ve küçük pişmiş toprak figürinleri çocukları tasvir etmiştir³¹².

Çocukların da günlük işlerde ailesi ya da bir büyüğünün yanında yer alırken gösterilmesi, aldıkları eğitim ile de yakından ilgili olmalıdır. Nitekim erkek çocuklarının babalarından aldıkları çıraklık eğitimi ön plana çıkmıştır³¹³.

³⁰⁶ Marrou, 1956: 32; Joyal, McDougall, Yardley, 2009: 6-7. Elit eğitim veren diğer şairler için bkz. Dillon-Garland, 2000: 499.

³⁰⁷ Marrou, 1956: 17-18.

³⁰⁸ Pomeroy, 2020: 156; Davidson, 2008: 82.

³⁰⁹ Ksenophon, *Oeconomicus*, VII.12.

³¹⁰ Pomeroy, 2020:156.

³¹¹ Oakley, 2013: 150-152; Langdon, 2013: 173.

³¹² Langdon, 2013: 173.

³¹³ Erkek çocuklarının babalarından aldığı çıraklık eğitimi için bkz. Langdon, 2013: 175-177; Pomeroy, 2020: 156-157.

Aynı şekilde Atina kent devletine ait vazo resimleri de Arkaik dönem çocuklarına dair bilgiler veren önemli kaynaklardır. Özellikle dönemin sonlarına tarihlenen bir amforada görülen bir erkek çocuğun bir ayakkabı tamircisinde çalışmakta olduğu ve bir yağ kabında görülen bir erkek çocuğunun da ebeveyninden ceza almakta olduğu düşünülmektedir. Yetişkin bir erkekten şiddet görmek üzere olan bir çocuğun muhtemelen annesi olan kadına doğru kaçmasının tasvir edildiği seramikten, Arkaik dönemde bile eğitimde cezanın var olduğunu düşündürmektedir³¹⁴.

Nitekim Atinalı ailelerin çocuklarına vermeleri gereken en önemli özellik iyi davranışa sahip olmalıdır. Dayağı eğitimde kullanmaları gerektiğine olan inançları disiplini sağlamak istemelerindendir. Küstah ve bilmiş olan çocuk övülmez aksine bu tutumda olmamalar için sürekli uyarılmışlardır³¹⁵.

Ailelerin vermeye çalıştıkları eğitimin içinde oyunun da çok büyük önemi bulunmaktadır. Çocuklar sadece beden ve akıllarını kullanmakla kalmıyor aynı zamanda adil davranmak ve ortak amaçlarda buluşmayı da öğreniyorlardı. Bu bağlamda, oyun eğitimi çocuğun uygun davranışı oluşturmada çok etkili sayılmıştır³¹⁶.

Vazo resimlerindeki döneme ait tasvirler eğitimin ağırlıklı olarak erkek çocuklar için olduğunu göstermektedir. Nitekim kız çocukları toplumda eğitimlerini evde annelerinden almaya devam etmişlerdir. Bu konudaki istisna Sparta kent devletine aittir³¹⁷.

3.1.3. Edebiyat Eğitimi

Homeros destanlarını esas alan bir eğitim anlayışına sahip Yunan toplumunda çizgi dışına çıkabilen bazı kişiler Yunan edebiyatında yeni bir edebiyat türünü başlatmışlardır. Homeros'un anlatı tarzındaki şiirleri ve Hesiodos'un öğretici tarzındaki şiirlerinden çok daha farklı olan bu yeni tür, lirik şiir türüdür. Kişisel duyguları ve düşünceleri konu alan bu şiirlerin ortaya çıkmasında Batı Anadolu'dan (Lidya-Frigya) Yunanistan'a giren müzik etkili olmuştur. Lirik şiirler, farklı türlerde ve konularda olmalarına rağmen muhakkak müzik eşliğinde söylenmiştir. Lir³¹⁸ ve aulos³¹⁹ eşliğinde yapılan müzik, lirik şiirin baş tacıdır. Koro ozanları bu şiirleri farklı amaçlar için kullanmışlardır. Dini halk bayramlarında tanrıları onurlandırmak,

³¹⁴ Oakley, 2013:152.

³¹⁵ Davidson, 2008: 83.

³¹⁶ Davidson, 2008: 83-84.

³¹⁷ Oakley, 2013: 150.

³¹⁸ Şiire adını veren müzik aleti, bir Tanrı tarafından çalınmış olmasıyla ve akla ve duygulara huzur vermesiyle bilinmektedir. Bkz. Sarıboğa-Akıncı, 2017: 14.

³¹⁹ Flüt adı da verilen iki borulu bir nefesli çalgıdır. Bkz. Sarıboğa-Akıncı, 2017: 8

kent tarihinin önemli olaylarını kutlamak ve spor yarışmalarının kazananlarını övmek bu amaçların başında gelmektedir³²⁰.

Bu dönemdeki edebiyat alanındaki değişiklik ve yenilik ile duygular da eğitimin içine girmiştir ve hepsi Atina dışındaki kent devletlerinde çok daha belirgin olmuştur. Bu yeni türün öncülerinden olan şairler arasında bir de kadın şair bulunmaktadır³²¹. Genç kızların eğitimini üstlenen bu şairlerden Alkman,³²² Pindaros,³²³ Simonides,³²⁴ Bacchlides³²⁵ ve Sapho³²⁶ genç kızların koroları için şarkılar yazıp onların öğretmenleri olmuşlardır³²⁷.

Lirik şiir bu dönemde Yunan kadınlarını öne çıkarmıştır. Sonraki dönem olan Klasik Çağ'da övülen ve isimleri alıntı yapılan bu kadın şairler özellikle kişisel duygular üzerinde durmuş olup, genç kızların eğitimine katkıda bulunmuşlardır³²⁸. Lirik şiir, günümüz şairlerine ilham vermeye devam etmektedir. Bu bağlamda Yunan sanatının yeni bir evresini temsil eden bu türün, alanında öncü olduğunu düşünmemiz yanlış olmaz.

Lirik şiirin ayrılmaz parçası olan müzik eğitimde çok önemli bir yer tutmuştur. Sparta kent devleti bu konuda “*müziğin başkenti*” olarak anılmaktadır. Nitekim MÖ 7. yüzyılın sonu 6. yüzyılın başlarında Sparta'da iki müzik okulunun varlığından bahsedilmektedir³²⁹.

3.2. Arkaik Dönem'de Eğitimde Kadın

Arkaik Çağ'da eğitimde kadını anlamak için bu dönemde kurulmuş olan kent devletlerinin eğitim anlayışlarına ve bu eğitimin içindeki kadının katkısını ve aynı zamanda kadının almış olduğu eğitimi bilmek gereklidir. İki güçlü kent devleti olan Atina ve Sparta'da bu dönem içerisinde eğitimde kadının yerini incelemek kent devletlerinin geneli adına bir örnek oluşturacaktır. Diğer kent devletlerinde eğitimde kadının yeri ise ayrıca incelenecektir.

3.2.1. Atina'da Eğitimde Kadın

Kent devletleri arasında günümüze ulaşan bilgiler çoğunlukla Atina'ya aittir³³⁰. Atina'da hayat bulan her gelişme bütün Yunan'ın genel anlamda bu gelişmeleri yaşadığı

³²⁰ Lirik şairler için bkz. Mansel, 1971: 210-214; Szerb, 1979: 204-205; Martin, 2017: 158-160.

³²¹ Mansel, 1971: 214; Joyal, McDougall, Yardley, 2009: 7-8.

³²² Marrou, 1956: 18; Dillon, 2004: 211; Garland, 2013: 220, 389, 411.

³²³ Szerb, 1979: 208-209; Garland, 2013: 237-239; Obbink, 2016a: 48; Olsen, 2019: 326.

³²⁴ Szerb, 1979: 208; Koiv, 2003: 19; Dillon, 2004: 212.

³²⁵ Szerb, 1979: 208; Dillon, 2004: 212.

³²⁶ Garland, 2013: 220, 404-405; Joyal, McDougall, Yardley, 2009: 7-8.

³²⁷ Aralarındaki farklar için bkz. Klinck, 2001: 276-279.

³²⁸ Pomeroy, 1975: 52.

³²⁹ Birincisi, Terpanter tarafından kurulmuş, 7. yüzyılın başlarında etkinliğini göstermiş ve enstrümental solo dersleri eğitimi vermiştir. İkincisi ise 7. yüzyılın sonları ve 6. yüzyılın başlarında etkin olan ve “dramanın (tragedyanın) doruk noktası” olarak anılan bir okuldur. Bu okul daha çok koro şarkıları ve müzisyen yetiştirmede uzmanlaşmıştır. Thaletas, Xenodamus, Xenocrites, Polymnestus ve Sacadas gibi müzisyenler bu okulda yetişmiştir. Bkz. Marrou, 1956: 17.

gerçeğini düşündürmektedir. Bu bağlamda, bir nevi Yunan'ın örnek modeli olan Atina'da yaşananların Yunan Arkaik Çağı'nı resmetmekte olduğunu ifade edebilmekteyiz.

3.2.1.1. Atina Kadını

Bilindiği gibi Antik Yunan toplumunun kalbi olan Atina'da erkek egemen bir yapı vardır. Önceki dönemde baskın olan Homeros ve Hesiodos'un erkek ve kadın algısı devam etmektedir. Kadın ya eş ya da anne olarak iyi rollere sahipken sevgili, isyankâr ya da cadı gibi kötü olarak da tanımlanmıştır. Ancak, Arkaik dönem sonlarında yeni bir düzenleme³³¹ ile karşılaşan Atina'da kadınların statüsü ile birlikte aldıkları roller de değişmeye başlamıştır³³².

Ksenophon'un düşündüğü tarzda olan kadın algısı Arkaik dönemin başları için geçerlidir³³³. Ona göre Yunan kadını yeni evlendiğinde kocasına bağlı kalması gerektiğinde evde eğitilmesi daha uygundur. Bu eğitim ancak çocuk doğurmak ve onları yetiştirmek, ketum olmak, öz denetimini sağlayabilmek, evi idare edebilmek, köleleri denetlemek, dokuma yapabilmek ve kölelere dokuma öğretebilmek şeklinde olmalıdır. Yani kocasına, çocuklarına ve evine bağlı eğitilen kadın tam anlamıyla erdemli kadındır³³⁴.

Arkaik dönemin sonlarına doğru Solon Yasaları sayesinde Atinalılar sahip oldukları demokrasileriyle, Yunan tarihinde bu zamana kadar rastlanmamış şekilde yurttaşlarına bireysel özgürlük sağlayarak, Yunan'ın ilk ve en ünlü demokrasisini kurmuşlardır³³⁵. Bu yasalarda oligarşik, aristokratik ya da monarşik hükümetlerde görevli olan yönetici üst sınıfa ait kadınlar dolaylı bir güç elde etmişlerdir. Bu güce sahip kadınlar Homeros destanlarındaki güçlü kadın karakterlerine benzemektedirler³³⁶.

Yurttaşlık statüsü yani *politeia*³³⁷ ile toplumdaki sınıf ayrımını daha da belirginleşmiştir. Kadınlar, kent-devletlerinin yurttaşları olmuşlardır ve onların sahip oldukları statü, yerel haklar, yerleşik yabancılar ve kölelere sağlanmamıştır. Yurttaş kadın yani *politis*³³⁸, kaçırılma veya köle olarak satılmalarına karşı yasal olarak korunmaktadırlar. Aynı zamanda, bu kadınlar anlaşma adına mahkemeye başvurabilmekte ancak kendilerini temsil edememektedirler. Aynı zamanda, yanlarında onların hakkını savunacak bir erkek vasi yani *kyrios* bulundurma

³³⁰ Dillon-Garland, 2000: 326; Garrison, 2004: 54; Martin, 2017: 115. Atina'nın dönem özellikleri için bkz. Rhodes, 2006: 5-6.

³³¹ Değişiklikler için bkz. Koiv, 2003: 9-12.

³³² O'Neal, 1993: 115-121.

³³³ Boardman, 2005: 8.

³³⁴ Ksen. *Oeconomicus*; VII.1-43. Bkz. Pomeroy, 1975: 41; Cameron-Kuhrt, 1983: 82; Katz, 1992: 74; O'Neal, 1993: 118-119.

³³⁵ Martin, 2017: 132. Detaylı bilgi için, bkz. Mansel, 1971: 183-206 ve Dillon-Garland, 2000: 67-101; 333-341.

³³⁶ Fantham vd. 1994: 75.

³³⁷ Dillon-Garland, 2000: 341.

³³⁸ Yurttaş erkek olan *polites*'in dişi karşılığıdır. Bkz. Martin, 2017: 117.

zorunluğ olmasıyla yurttaş bile olsa kanun önünde erkekle eşit olamamışlardır. Bu bağlamda kadınların siyasete katılma hakkı yoktur. Siyasi toplantılara katılamamış ve oy kullanamamışlardır³³⁹.

Bu bağlamda, kadınların önceki dönemdeki erkeklerin şölenlerine katılma özgürlükleri bu dönem itibari ile kısıtlanmıştır. Nitekim bu şölenler artık aristokrat sınıfın erkekleri ile sınırlandırılmış olup soylu kadınların girişi engellenmiştir. Ancak, hetairaların girişine izin verilmiştir³⁴⁰.

Ancak, siyasette rol alamamaları da kadınların bu yeni statüleri³⁴¹ ile toplum içinde daha rahat oldukları ve toplumsal görevlerin içinde rol aldıkları anlaşılmaktadır. Bu gruptaki kadınlar saygı duyulan ve başka işlerde çalışmayacak kadar varlıklı kadınlardır. Bu saygının kanıtı olarak da, kadınların aile mezarları, mezar taşları, beraberindeki anıtlar³⁴² ve mezara bırakılan eşyalar³⁴³ gösterilmektedir³⁴⁴. Nitekim yasalarıyla erkek egemen toplum güçlenirken ve kadının da yeni statüleri bulunurken onun ev içi görevleri çoğunlukla aynı kalmıştır. İtaatkâr, alçakgönüllü, göze çarpmayan, sessiz ve iffetli olmak zorunda olan kadının ev içindeki görevlerinde eksilme olmamıştır³⁴⁵.

Bunu açıkça ifade etmiş olan Hesiodos'un yolundan giderek Theognis³⁴⁶, eş olarak kadının toplumdaki ve ailedeki yerinin ve etkisinin dikkate alınması gerektiğini şiirlerinde açıkça vurgulamaktadırlar. Aslında bu vurgu, kadın düşmanı bakış açısının açık bir kanıtı niteliğindedir. Ancak kadının iyi olabilmesi için kocasına, evine ve çocuklarına bağlı olması gerektiği de açıkça görülmektedir³⁴⁷. Nitekim Theognis, bir kadını tarif ederken “*bağlı ve adamış*” sıfatlarını kullanmıştır³⁴⁸. MÖ 7. yüzyıl yazarı Semonides³⁴⁹ ise Hesiodos'un düşüncelerini tekrarlamış ancak bir kadının eş olarak evin refahına ve konforuna önemli bir katkısı olduğunun da altını çizmiştir³⁵⁰.

³³⁹ Pomeroy, 1975: 57; Dillon-Garland, 2000: 419; Powell, 2001, 137; Burton, 2003: 20-24; Martin, 2017: 117-118; Che, 2017: 97-98.

³⁴⁰ Burton, 2019: 146.

³⁴¹ Nafissi, 2004: 393-394; James ve Dillon, 2012: 174.

³⁴² Dikili taşlar ve kadın heykeller için bkz. Pomeroy, 1975: 44-47; Burton, 2003: 20-24.

³⁴³ Pomeroy, 1975: 42-43.

³⁴⁴ Pomeroy, 1975: 43. Mezarlarda bir önceki dönemdeki bluntular devam etmiştir. Bkz. Spears, 1984: 34; Fantham vd. 1994: 79.

³⁴⁵ Spears, 1984: 34; Fantham vd. 1994: 79.

³⁴⁶ MÖ 6. yy Yunan lirik şairi; bkz. Knox, 1985: 138. Homeros ve Hesiodos'tan sonraki ilk MÖ 6.yy Yunan şairi, bkz. Allen, 1905: 386. Erken tiranlığı anlatmasıyla Solon'a, veciz ölçüsü kullanması ile Hesiodos'a benzer ve Megaralıların tarihi için önemli bir kaynaktır. Detaylı bilgi için bkz. Highbarger, 1927: 170-198.

³⁴⁷ Dillon ve Garland, 2000: 428;

³⁴⁸ Theognis, *Elegy and Iambus*, I. 1. 2.

³⁴⁹ Bir kısa bir uzun hece ölçüsünün kurucusu Samoslu Arkaik şair adına detaylı bilgi için bkz. Constantakopoulou, 2014: 258-260.

³⁵⁰ Pomeroy, 1975: 49-51; Dillon-Garland, 2000: 428.

Hesiodos ve sonrasındaki bu iki şair, Homeros'un kadın yargısını sürdürerek Erken Arkaik dönem için Yunan toplumunun kadına bakış açısını anlamamızı sağlamaktadırlar³⁵¹.

3.2.1.2. Ev Yönetiminde Kadın

Kadının alması gereken eğitim de sadece ev işleri ile ilgili olmalıdır. Hatta genç bir kızın evlenene kadar alması gereken eğitim, kadının evdeki bu rolü için hazırlık çalışması niteliğindedir. Ev idaresi dışında kadın mümkün olduğu kadar az şey bilmelidir. Genç kızlar da evlenirken edebi anlamda az şey bilmelidir. Okur-yazarlık kadınlara sadece ev işlerini idare edecek kadar ve kayıt tutabilecek kadar öğretilmelidir³⁵².

Nitekim erkekler gibi hükümette görev alma yetkisine sahip olmadıklarından okuma-yazma bilgisine de ihtiyaç duyulmamıştır³⁵³. Bu genel yargı ve anlayıştan ötürü kadınların aldığı eğitim hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Ancak, genç kızların tamamen annelerinden aldıkları bir eğitim ve öğretim olduğu bilinmektedir. Bu eğitim hem ev içindeki öğretim hem de “*kadınsal erdem*” eğitimidir. Bu eğitimleriyle kadın “*mükemmel Penelope*”³⁵⁴ olmalıdır. Genç kızların annelerinden almaları beklenen bu eğitim evlendikleri kişi yani kocaları tarafından da tamamlanmaktadır³⁵⁵.

Nitekim bu eğitimi anlamamıza yardımcı olan döneme ait vazolar üzerindeki tasvirlerde³⁵⁶ kadınlar genellikle erkeklerin dünyasından uzakta, ev içinde yün dokuyarak ve sepet taşıyarak resmedilmektedir³⁵⁷. Bu durum Arkaik Çağ'da da kadının büyük oranda ev içinde sıkışıp kaldığının göstergesidir³⁵⁸.

Kadınların mezar buluntuları arasında ağırşak, mücevher, yemek pişirme kapları, mızrak ve kalkanlar ile az da olsa kalathoi denen küçük sepetler bulunmaktadır. Bu sepetleri kadınların ürettikleri ve yün taşımak için kullandıklarına inanılmaktadır. Bu eşyaların kadın mezarlarında bulunmuş olması ise kadınların devam eden ev işleri görevlerinin göstergesidir³⁵⁹.

Atina'da erkeklerin politika ve sosyal konulardan sorumlu olmasıyla kadının toplumdaki sorumluluğu da ona göre şekil almış olabilir. Böylelikle, evinde üretkenlik beklenen kadından edebi anlamda verimliliğe fırsat verilmemiştir³⁶⁰. Kocasına ve ailesine

³⁵¹ Spears, 1984: 33.

³⁵² Powell, 2001: 352-353.

³⁵³ Pomeroy, 2002: 5.

³⁵⁴ O'Neal, 1993: 118.

³⁵⁵ Katz, 1992: 74; O'Neal, 1993: 118.

³⁵⁶ Bu resimlerden 143 tanesinden 7 tanesi kült sahnelerinden oluşmaktadır. Bkz. Goff, 2004: 259.

³⁵⁷ Powell, 2001: 387.

³⁵⁸ Powell, 2001: 352.

³⁵⁹ Spears, 1984: 34; Fantham vd. 1994: 79.

³⁶⁰ Pomeroy, 1975: 56.

bakıp ilgilenmek, çocuklarını yetiştirip büyütmek gibi görevleri olan bir genç kadın, eğitimini de bu doğrultuda almaktadır. Yurttaş olan bir kadının aldığı bu tür eğitim, onun bu rolüne hazırlık aşaması olmalıdır³⁶¹.

Bu rol ise kocası yaşlandığında ona hizmet edecek bir eş ve o öldükten sonra mirasını alıp malını koruyacak çocuklar yetiştirmeyi hedeflemektedir³⁶². Kız, evlenene kadar evde annesi tarafından ev işleri konusunda eğitilirken aynı zamanda evliliğe de hazırlanmaktadır. Eşinin soyunu devam ettirebilecek bir erkek çocuk doğurup yetiştirmek ise evlendikten sonraki görevidir³⁶³.

Kadınların, *oikos*³⁶⁴ içindeki görevleri aynı kalmasına rağmen sahip oldukları statüleri ile güçlenerek artık aile içinde yasal mirasçı olabilmişlerdir. Ancak bu kanunların kadınlar için diğer iki amacı kadınların toplumdaki görünümelerini kontrol etmek ve kocaları üzerindeki dolaylı etkilerini kaldırmaktır³⁶⁵. Hayatlarını evin içinde sürdürmek zorunda kalan bu zengin kadınların sorumlulukları da bu dönemde artmıştır. Kocalarının dışarıdaki görevlerinin artmasıyla ve verilen yurttaşlık haklarıyla evin ekonomik yönden idaresi yani *oikonomia*³⁶⁶ kadınlara verilmiştir. Evin ödeme ve harcama kayıtlarını tutan kadınlar³⁶⁷ *oikos* içine getirdikleri eşyaların çıkarılmasını veto etme gücü ile evliliklerinin bitmesi halinde çeyizleri ile çıkabilme hakkına da sahip olmuşlardır. Bu bağlamda, sosyal ve ekonomik anlamda emsallerine göre çok daha fazla güç elde etmiş olmaktadır³⁶⁸.

Elde ettikleri bu ekonomik gücün büyük kısmı dokumacılık faaliyetiden gelmektedir. Nitekim Geç Arkaik döneme tarihlenen ve sayıları arttığı bilinen vazo resimlerindeki kadın tasvirlerinden anlaşıldığı üzere dokumacılık konusunda kadınların ekonomiye katkılarının arttığı düşünülmektedir³⁶⁹. Evin içindeki görevlerinin yanı sıra avlu içindeki işler de büyük oranda kadınlara ait hale gelmiştir³⁷⁰.

3.2.1.3. Dini Eğitimde Kadın

Kadınların evin dışında resmedilmesi ise kadının saygıdeğer bir konumda olduğuna işaret etmektedir. Özellikle MÖ 6. yüzyılın sonlarında, dereden su taşıyan kadınların

³⁶¹ Powell, 2001: 352.

³⁶² Martin, 2017: 129.

³⁶³ Spears, 1984: 37.

³⁶⁴ Aile ekonomi teşkilatı için bkz. Nafissi, 2004: 378-410. Ev ve ev işleri için bkz. Westgate, 2007: 236.

³⁶⁵ Fantham vd. 1994: 75.

³⁶⁶ Ev işlerinin yönetilmesi için bkz. Westgate, 2007: 235.

³⁶⁷ Dillon-Garland, 2000: 428; Martin, 2017: 127-129.

³⁶⁸ Nafissi, 2004: 393.

³⁶⁹ Bundrick, 2008: 288.

³⁷⁰ Westgate, 2007: 235. Avlu evlerinin gelişim süreci ile cinsiyet rolleri adına detaylı bilgi için bkz. Morris, 1999: 308-311. Ayrıca Arkaik Yunan evleri için bkz. Lang, 2007: 183-193.

resmedilmesi oldukça yaygındır³⁷¹. Üstelik festival ve ritüellerde birçok isimsiz genç kızın adaklarda görevlendirildiği bilinmektedir³⁷². Bu görevler arasında sepet taşıma³⁷³, ve su taşıma³⁷⁴ en yaygın olanlarıdır. Ritüellerdeki adaklarda kullanılan suyun, evlenmemiş özgür ailelerin kızları tarafından getirildiğine inanılmaktadır³⁷⁵.

Bu bağlamda, ritüellerde tasvir edilen kız çocuklarının varlığı, onların almış oldukları dini eğitime işaret etmektedir. Dini sorumlulukların öğrenilmesi ve ardından yerine getirilmesinde yaşça büyük kadınlardan bilgi ve tecrübe edinimi şarttır.

Kadınların önceki dönemlerden devam eden bir diğer görevleri ise ritüel ve dini törenlerde ağıtçı olmalarıdır³⁷⁶. Ancak, uzun yıllardır devam eden önemli görevlerinden biri olan ağıtçılık Solon kanunları ile yok olmaya başlamıştır³⁷⁷.

Kadınların katıldığı bu ağıtlarda yanlarında erkek ve kız çocuklarının bulunduğu da bilinmektedir. Aynı ağıtları onların da yapıyor olduğu MÖ 6. yüzyıla tarihlenen vazo resimlerinden anlaşılmaktadır³⁷⁸. Kız çocuklarının burada yapmaları gerekeni öğrendikleri kişiler ya anneleri ya da yakın çevrelerindeki diğer kadınlar olmaktadır. Birlikte yaptıkları şeyler ise mezarın boş bırakılmaması ve sık sık ziyareti ile sunu bırakılması görevleri olmuştur. Bu aktivite ise toplumdan uzak tutulan kadınlar için dışarı çıkabilmeleri adına bir fırsat olabilmıştır³⁷⁹.

Arkaik dönem içinde kadınların bu ayinlerde daha farklı görevlerinin olduğu ve bu görevleri sayesinde kadınların toplumda daha yararlı oldukları düşünülmektedir. Çok farklı adları olan ritüellerden³⁸⁰ Atina'daki en ünlülerinin başında Demeter ayini³⁸¹ gelmektedir³⁸².

³⁷¹ Powell, 2001: 387.

³⁷² Dillon, 2004: 4-36.

³⁷³ Dillon, 2004: 37-42; Goff, 2004: 37, 42.

³⁷⁴ Goff, 2004: 55-56.

³⁷⁵ Goff, 2004: 55-56.

³⁷⁶ Vazo resimlerinde kadınların cesedi yıkadıkları ve giydirdikleri resmedilmektedir Kadınlardan bazıları baş ağıtçı olup kiralanırlar bazıları ev köleleriyle katılmaktadırlar. Saçlarını yolup, başlarına vuran, ağıt dansları sergileyen bu kadınlar erkeklerden çok daha özgür davranabilmektedir. Bkz. Pomeroy, 1975: 44; Fantham vd. 1994: 44; Goff, 2004: 33-34. Atina'da bulunan MÖ 6. yüzyıla tarihlenen siyah renkli bir kapta iki pişmiş topraktan yapılmış kadın figürininin elleri başlarında ağıt yakar şekilde tasviri yapılmıştır. Bkz. Dillon, 2004: 281.

³⁷⁷ Kadınların sadece ağıt yapmaları değil gürültülü feryat edip ağlamaları da yasaklanmıştır. Kadınlar cenaze törenlerine katılmaya devam etmişler ancak daha sessiz olarak ve evlerinde ağıt yakmak zorunda kalmışlardır. Ağıtçı olarak ise başka kişiler kiralayıp görevlendirilmeye başlanmıştır. Bkz. Fantham vd. 1994: 46-49.

³⁷⁸ Fantham vd. 1994: 49-50.

³⁷⁹ Salisbury, 2001: 141.

³⁸⁰ James-Dillon, 2012: 196.

³⁸¹ Tarım teknolojisini Yunanlara öğreten vazgeçilmez tanrıça, Dillon ve Garland, 2000: 423; Martin, 2017:127. Farklı yerlerdeki Demeter ayinleri için bkz. Cronkite, 1997: 288-548.

³⁸² Bu ayin bereketi temsil etmekte olup evli kadınlar için önem teşkil etmektedir. Kadınların yanlarında erkek olmadan katıldıkları ayinlerde, kendi güçlerini fark ettiklerine ve bundan mutlu olduklarına dair bir inanç bulunmaktadır. Evli kadınlardan oluşan ve anne rolüne sahip olan bu grubun, bu güç ve mutlulukla yanlarında getirdikleri kızları ile aralarındaki ilişkilerin de güçlendiği bilinmektedir. Bkz. James-Dillon, 2012: 192-196.

Bu ritüeller bir sonraki hasat adına gerekli tohum verimliliğini artırması için düzenlenmiş olabilir³⁸³. Bu bağlamda, bahsi geçen dönemde evli kadınların verimliliği arttırdığı fikrinin devam ettiğini söyleyebilmekteyiz.

Kadınlarla birlikte genç kızların da bütün gece boyunca el ele tutuşup ağlama ritüeli ile birlikte dans ettikleri bilinmektedir. Bu dansı ise *aulos* çalan bir kadın yönetmektedir. Bu dansın bir evlilik ritüeli parçası olması muhtemeldir. Özellikle genç kızların tanrıların onuruna bu dansı yapıyor olmaları³⁸⁴ evlilikten alınacak olan verim adına bir çeşit dua olabilir. Bu gelenek uygulanırken anne olan kadınların yanlarında kızlarını da getirmiş olduklarını ve burada yapmakta oldukları gerek ağıt gerek dans ve gerekse müzik aleti çalma gibi yeteneklerini kızlarına aktardıkları düşünülebilir.

Bu dans ve koro şarkılarında görev almak genç kızların aristokrat dini ritüellere daha geniş ölçüde katılabilmelerinin tek yoluydu³⁸⁵. Koro performansları sayesinde genç kızlar tanrıya şükran ve memnuniyetlerini sunarak tanrıların onurlandırmaktadırlar. Bu performansların genç kızlar için amaçlanmış bir eğitim şekli olduğuna ve onları evliliğe hazırlayarak topluma sunulmalarına araç olduğuna inanılmaktadır³⁸⁶.

Nitekim *korai* denen ve mermerden yapılmış genç kız heykellerinin varlığı Arkaik dönem içinde oldukça fazladır. Tam olarak neye hizmet ettikleri kesinleşmese de “*tanrıçaya hizmet eden güzel bir kızı*” temsil ettiğine inanılmaktadır³⁸⁷.

Ritüellere katılım ve orada yapmakta oldukları görevlerinin artmasının yanı sıra, Arkaik dönem içinde kadınlar bir ilki daha gerçekleştirmiştir. İlk defa Atina şehrinin kadın rahibesi Atina kent tapınağında çalışmaya başlamıştır³⁸⁸.

Ayrıca, bu ayinler bütün yurttaş kadınların evli kadınlar için katıldığı gizli bir kutlama şeklindedir. Kadınlar üç gün evlerini terk edip, kutsal bir alanda çadırlarda kalmaktadırlar. Bkz. Dillon-Garland, 2000: 423; Dillon, 2004: 4.

³⁸³ Dillon-Garland, 2000: 423; Dillon, 2004: 4.

³⁸⁴ Dillon, 2004: 67.

³⁸⁵ Atina’da evlenmemiş genç kızlar Atina’nın büyük festivali olan Panatheneia Bayramı ile ilgili olan “bütün gece festivali” adı verilen ve neşe içinde geçen ritüelde dans etmektedirler. Bkz. Euripides, *Heraclidae*, 782-3; Goff, 2004: 37; James-Dillon, 2012: 201; Garland, 2013: 220.

³⁸⁶ James-Dillon, 2012: 202.

³⁸⁷ Pomeroy, 1975: 47; Fantham vd. 1994: 19; Dillon, 2004: 12, 38. Antik Yunan’da kadınların, ayinlerde tanrılara adak adamaları Arkaik dönem içinde de devam etmekte ve hatta gelenek haline geldiği bilinmektedir. Bu uygulamada erkekler kadar kadınlar da özgürdür ve istedikleri şeyi adayabildikleri gibi yer yer pahalı eşyalar adayarak sınıf farklılığını ve aile statülerini de ortaya çıkarmaktadırlar. Bkz. Dillon, 2004: 4-36; Goff, 2004: 28, 44, 69-76. Bu adakların içinde dokuma ile ilgili olanlar oldukça dikkat çekmektedir. Kadınların kendi dokudukları ve değer verdikleri eşyalarını adak olarak sunmaları onların dokuma faaliyeti konusundaki sorumluluklarını bir kez daha göstermektedir. Ancak Tunç Çağı’ndaki kadar çok olmayan bu dokuma adakları kadının bu görevinin hala devam ediyor olması bakımından değerlidir. Bkz. Goff, 2004: 53; Neils, 2009: 136-147; Meyer, 2013: 250-269.

³⁸⁸ İki kadın yardımcısı olan bu rahibe adak ritüellerini düzenlemekle ve tapındaki tanrıça heykelini korumakla görevli olmuştur. Karşılığında sunulan adaklardan kendine de pay aldığı tam olarak bilinmemekle birlikte, 6. yüzyıl kaynaklarında yaklaşık 2 litre arpa ve buğday ile ölen her vatandaştan ve çocuğu yeni doğan babadan da

Homeros'un ağırlıklı olarak tanımlamış olduğu üst sınıfa ait kadınlar, bütün bu özellikleri ile tipik Atina kadını sayılmalıdır. Yine, destanlardan bildiğimiz köle kadınlar ise sınıf ayrımının³⁸⁹ belirginleşmesi ile artan köleliğin sonucunda farklı iş alanlarında çalışmaya devam etmişlerdir³⁹⁰.

3.2.2. Sparta'da Eğitimde Kadın

Sparta (Lakedaimon)³⁹¹ kent devleti diğer kent devletlerinden oldukça farklı bir yapıya sahip olmasıyla tanınmaktadır³⁹². Yunan eğitim ve kültür tarihinde de özel bir konumu olan Sparta, Arkaik devlet yapısı ve ilerlemiş devlet modeli içinde eski Yunan medeniyetini anlamamızı sağlamaktadır. MÖ 7. yüzyıl, Sparta için önemli bir çağ olmuştur ve kent, gelişiminin en yüksek noktasına bu çağda ulaşmıştır³⁹³.

Bu çağda Sparta, farklı özellikleri ile öne çıkarken eğitim alanında da dikkatleri çekmektedir. Özellikle eğitim faaliyetleri içinde kadınların varlığını hissetmek adına Sparta kent devleti eşsiz sayılmalıdır.

3.2.2.1. Sparta Kadını

Erkeklerin sert kurallarla örülmüş hayatları Spartalı kadınların yaşam modellerini de şekillendirmiş bulunmaktadır. Spartalı kadınlar, diğer kent devletlerindeki kadınların hayatlarından oldukça farklı bir hayat sürmek zorunda kalmışlardır³⁹⁴. Onlar, hem çok hayran olunan hem de çok kötülen kadınlar olmuşlardır³⁹⁵. Örneğin, Lakedaemonialı kadınların

bir gümüş sikke aldığı düşünülmektedir. Nitekim Arkaik dönem Yunan dünyası için bir kadın rahibinin devletten maaş alabileceği konusu da pek akla yatmamaktadır. Daha sonraki dönemlerde adaklardan pay alma uygulamasının devam etmekte olduğunu da düşünülünce rahibelerin adaklardan pay aldıklarına inanmak daha kolay gelmektedir. Bkz. Dillon, 2004: 84-85. İsimleri bilinmeyen rahibeleri temsilen MÖ 540 yılına tarihlenen siyah renkli vazo tasviri önemli sayılmaktadır. Rahibe olduğu düşünülen ve üzerinde uzun ve şık bir elbise olan kadın Athene'ya doğru yaklaşmakta ve adak töreni için hazır görünmektedir. Her iki elinde de bitki dalları bulunmakta ve arkasında kurban hayvanı ile sakallı ve yaşça büyük bir erkek ve iki erkek daha onu takip etmektedir. Bkz. Dillon, 2004: 87-88.

³⁸⁹ Aristo. *Politika*, 7. 3-4. Bkz. Dillon-Garland, 2000: 83-84.

³⁹⁰ Özgür işçiler ve köleler toplumunda her işi yapabilmekte ve genelde kadın olan ev köleleri tehlikesiz işlerde çalışmaktadırlar. Örneğin, önceki dönemlerden de anlaşıldığı üzere kadın köleler evi temizlemek, yemek pişirmek, dışarı çıkıp su taşımak, dokumacılık faaliyetinde ev sahibi kadına yardım etmek, evin çocuklarına bakıcılık etmek gibi günlük ev işlerini yapmakla sorumlu olmuşlardır. Bkz. Martin, 2017: 125.

³⁹¹ Sparta, Pelopennes'in güney-doğusunda bulunan ve Pitana, Mesoa, Limnai and Kynosoura gibi dört ana köyden oluşan bir kent devletidir. Lakonia olarak bilinen bölgedeki halk "eşitler" olarak adlandırılmıştır. Bkz. Dillon ve Garland, 2000: 166. Arkaik Sparta'nın durumu için bkz. Marrou, 1956: 15. Birçok kent devletinden büyük ve denizden 48 km içerde olan kent, günümüzde Sparta olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Shipley, 2004: 592. Ayrıca, Sparta'nın dönem özellikleri için bkz. Rhodes, 2006: 4-5.

³⁹² Marrou, 1956: 14; Salisbury, 2001: 330; Fleck ve Hanssen, 2005: 7. Atina ile farkları için, bkz. Cartledge, 1998: 39-47.

³⁹³ Marrou, 1956: 14. Dönem özelliklerini öğrendiğimiz iki büyük lirik şair Tyrtaeus ve Alkman'dır. Yabacılar, sanata, güzelliğe ve sonralardan reddeceği her şeye açık olan büyük bir kültürel merkezdir. Ancak, bu durum Atina'nın 5. yüzyıla kadar gelemediği bir durumdur. Bu gelişim süreci için bkz. Marrou, 1956: 15-19. Döneme ait siyasi bilgi için bkz. Dillon-Garland, 2000: 166-167.

³⁹⁴ Salisbury, 2001: 330; Powell, 2001: 247; Kitto, 2017: 245-249.

³⁹⁵ Zweig, 1993: 47-48; Fantham vd. 1994: 63; Salisbury, 2001: 330.

giydiği ve vücutlarının sağ tarafını tamamen açıkta bırakan elbise olan *peplos*³⁹⁶ giymiş kadınlar Atinalı kötü niyetli kişilerce “*kalçaları çıplak kadınlar*” olarak alay konusu olmuştur. Ancak, Sparta kadınının emsallerinden farklı hayat sürmesi almak zorunda olduğu eğitimle doğrudan ilgilidir. Bu durum, Yunan dünyası içinde Sparta’nın bir çelişki devleti olarak da görülmesinin sebebidir. Bu yönüyle Sparta, ütöpik kuramcılar tarafından ya utanılacak işler yapmasıyla gözden çıkarılmış ya da tutkulu bir şekilde hayran olunmuştur.³⁹⁷

Farklı hayat sürmek zorunda kalan Spartalı kadınların öncelikli görevlerinde ve sorumluluklarında klasik Yunan kadını modeline oranla farklılıklar bulunmaktadır. Erkeklerin bütün zamanlarını orduda geçirme zorunlulukları Sparta kadınlarının erkeklerin görevlerini üstlenmelerine yol açmıştır. Örneğin, kadınlar erkeklere oranla tarım faaliyetleri ile daha çok uğraşmak zorunda kalmışlardır. Kadınların doğaları gereği ev içinde zaman geçirmeleri geleneği bu dönemde Sparta kadınları için geçerli olmamıştır³⁹⁸. Bahsi geçen tarımsal faaliyetler Ksenophon’un açıklamasıyla hayvan seçimi, toprağı işleme yöntemlerini belirleme, doğru tohumu depolama gibi yetenekleri içermiştir³⁹⁹.

Toprağı işlemek, ekmek ve hasat yapmak gibi görevleri tamamen hellotlara bırakılmıştır. Bu bağlamda, bu dönemdeki yurttaş kadınlara kalan tarımsal faaliyetler güç kullanımından ziyade akıl yürütme ve sahip oldukları bilgi ile yakından ilgili olmuştur. Dolayısıyla, eğitimli bir Sparta kadınının, eğitimli bir Sparta erkeği ile denk konumda yer alabilme potansiyeli hayli yüksek olmuştur⁴⁰⁰. Nitekim kadınların sahip oldukları haklar⁴⁰¹ onlara erkeklerinkine yakın bir ekonomik statü kazandırmıştır⁴⁰². Bu statü ile evi ve malları yönetmek gibi görevlere⁴⁰³ de sahip olmaya başlayan kadınların ev içindeki statülerinde de değışiklik olmuştur.

Kadınların gelenekselleşmiş ev işlerindeki görevlerinde harcadıkları zamanda dikkate değer bir azalma meydana gelmiştir. Zamanın azalmasının sebebi *oikos* içindeki üretimin azalmasıyla ilgili olmuştur. Bu durumda ev işlerini idare etmek için kadınlar çok zaman harcamamaya başlamışlardır. Nitekim ev halkı için dokuma yapmaları konusunda

³⁹⁶ Dorian Peplos da denilen bu elbise Spartalı kızların kalçasını bile açıkta bırakacak kadar hareket özgürlüğü sağlayan bir elbisedir. Bu yönüyle emsalleri olan Atinalı kızların giydiği İonian chiton’dan farklıdır. Bkz. Pomeroy, 1975: 36. Omuzları örten bir çeşit bolero, bkz. Ducat, 2006: 236.

³⁹⁷ Marrou, 1956: 14; Pomeroy, 1975: 36.

³⁹⁸ Fleck-Hanssen, 2005: 9-10.

³⁹⁹ Ksen. Hell. 3.3.5.

⁴⁰⁰ Fleck-Hanssen, 2005: 10.

⁴⁰¹ Sahip oldukları haklar için bkz. Pomeroy, 1975: 39- 41; Zweig, 1993: 47-48.

⁴⁰² Zweig, 1993: 48; Fleck-Hanssen, 2005: 15-16.

⁴⁰³ Pomeroy, 1975: 39.

zorunluluklarının olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur⁴⁰⁴. Üstelik bu tip işler daha alt sınıf kadınlarının yapması gereken bir iş olarak kabul görmüştür⁴⁰⁵. Diğer kent devletlerinde bu durumun tersi olduğunu düşününce Spartalı kadınların ev içindeki rollerinin ve sorumluluklarının değiştiğini anlayabilmekteyiz. Ev içindeki Spartalı kadın her şeyden önce annedir.

3.2.2.2. Fiziksel Eğitimde Kadın

Bu dönem eğitimi adına bilgi edinebildiğimiz antik yazarlar, Ksenophon,⁴⁰⁶ Plutarkhos⁴⁰⁷ ve dönem şairlerinden Alkman⁴⁰⁸, Simonides⁴⁰⁹ ve Tyrtaios⁴¹⁰’tur.

Arkaik Sparta eğitimi temelde askeri nitelikte olan ve savaş sanatının hem pratik hem de teorik çıraklığını içeren bir nitelikte olmuştur⁴¹¹. Yunanistan Anakarası’nın güney yarımadası olan Peloponneses’in köleleştirilmiş yerli halkının *-hilotların*⁴¹²- isyanından korkan Sparta kent devleti, kentlerini askeri kamp şeklinde yapılandırmıştır. Erkekler genç yaşlardan itibaren yetişkinliklerinin büyük bir kısmında barakalarda hayat sürecektir şekilde çok sıkı bir eğitime⁴¹³

⁴⁰⁴ Pomeroy, 2002: 51, Fleck-Hanssen, 2005: 11.

⁴⁰⁵ Pomeroy, 1975: 36.

⁴⁰⁶“Spartalıların Anayasası’nda”- *Lakedaimonion Politeia*’da Sparta toplum yapısından ve eğitim anlayışından bahsetmiştir. Bkz. Ksen. *Lak.* I-XV.

⁴⁰⁷ Plt. *Lyc.*’da eğitimin içinde olması gereken erdemlerden bahsetmektedir. Bkz. Plutarkos, *Paralel Hayatlar*, Lycurgos, 16.

⁴⁰⁸ Sardis’li olduğu kesin olan ünlü şair ve müzisyen, bkz. Marrou, 1956: 17. Dor diyalekti kullanarak yazdığı aşk şiirlerinden ve genç kız şarkılarından oluşan 6 tane kitabı vardır. MÖ 631-625 yıllarında (37. Olimpiyat oyunlarında) ünlü olmuştur. Hayatı ve antik yazarların atıfları için ayrıca bkz. Lyra Graeca, 1921: 44-135. MÖ 600 yıllarına tarihlenen lirik şair, tarihi konulardan uzak ve kişisel duygular üzerinde şiirler yazarak eğitim içinde görev almıştır. Genç kız korolarının öğretmenini, bkz. Tsitsibakou-Vasalos, 2001: 27. Onun ölümü ile sözlü şiir geleneği bitmiş sayılmaktadır. Bkz. Cartledge, 2002: 46-47.

⁴⁰⁹ 6. yy. sonları 5. yy. başlarında şair olduğu düşünülen ve muhtemelen Sparta eğitiminden ilk bahseden kişidir. Bkz. Ducat, 2006: 35.

⁴¹⁰ Atinalı ünlü şair ve müzisyen, bkz. Marrou, 1956: 17. Savaşta kahramanları öven şiirleriyle şair, Yunan kültüründeki askeri idealin önemini ortaya koymuştur. Eski ve yeni idealleri kıyaslayan bir şairdir, bkz. Marrou, 1956: 15-16. Efsaneye göre Spartalılara yardım için Atina tarafından gönderilen total öğretmen onları savaşa teşvik etmiştir. Bkz. Szerb, 1979: 205. Şiirlerinin Sparta’nın savaşçı halkını cesaretlendirdiği bilinen ve alıntıları sonraki yazarlardan bizlere ulaşan şair. Bkz. Tyrtaios, *Elegy and Iambus*, Vol. I. Kendini Spartalı olarak adlandıran şair, bkz. Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, VIII. 4.10, Tyrtaeus 2. 12-15, Sparta’nın başarılı savaşlarını şiirlerine konu olarak seçmiştir, bkz. Strabon, VI. 3. 3- Tyrtaios 5; 10, 11. Askerlerin cesaretlerinin çok önemli olduğundan bahsetmektedir. Bkz. Tyrtaios, 12-23-44. Hepsini için bkz. Dillon-Garland, 2000: 169-174 ve Koiv, 2003: 19, 40. Şiirleri özel sempozyum gruplarından ziyade hoplitlerin meydanlarında söylenirdi. Bkz. Griffith, 2001: 48. MÖ 650 yıllarına tarihlenen lirik şair fikirleri ve dil yeteneğiyle Sparta halkını eğitmek için uğraşmıştır. Bkz. Cartledge, 2002: 46.

⁴¹¹ Tyrtaios, bir askerin ülkesi için savaşıp ölmesinin soylu bir iş olduğunun altını çizirken askerin bunu yapmadığı sürece hatırlanmaya layık biri olmayacağını vurgulamaktadır. Bu yönü ile aslında Antik Yunan’ın eğitim anlayışındaki amacı yansıtmaktadır. Bkz. Marrou, 1956: 15-16.

⁴¹² Yunanistan’ın en çok köleleştirilmiş Lakonia halkı için, bkz. Kennell, 1995: 15; Davidson, 2008: 58. Yarı köle olarak toprağa bağlı şekilde çalıştırılan insanlar için bkz. Dikyol, 2016: 192.

⁴¹³ Erkek çocukları ayakkabısız gezdirilerek acı çekmeleri sağlanırdı. Ancak bu yolla, yamaçlarda ve engebeli yerlerde dimdik durabilme alışkanlığına sahip olacaktı ve böylelikle yamaçlara çok daha kolay tırmanıp inebileceklerdi. Ayrıca erkek çocuklarını ağırlıkla terbiye etmek için karınları tamamen doyurulmazdı. Az ile yetinmeyi öğretmek amaçlanmıştı. Bedenlerinin şeklini koruyacak şekilde sağlıklı yiyecekler yemeleri gerekmekteydi. Farklı hava olaylarına dayanmak adına yıl boyunca tek bir çeşit kıyafet giymek zorundaydılar.

tabi tutulmuşlardır. Böylelikle, Spartalılar, başka kent devletlerinin korkacakları güçlü askerler yaratmışlardır⁴¹⁴. Bu yönüyle diğer kent devletlerinin terk ettikleri eski gelenekleri önemle devam ettiren Sparta, MÖ 750-650 yılları arasında ⁴¹⁵ uygulanmaya başladığı bilinen askeri eğitimin⁴¹⁶ seviyesini arttıran tutucu bir kent devleti olarak tanınmıştır⁴¹⁷.

Eğitim *-paideia-*, Sparta'yı diğer kent devletlerinden ayıran en önemli özelliği olmuştur⁴¹⁸. Sparta eğitiminden ilk bahseden kişi olduğu düşünülen Simonides, eğitimin anlamını *"insan terbiyecisi"* olarak açıklamıştır. Sonrasındaki Yunan yazarlar Sparta'nın eğitim sisteminin merkezinde bu terbiyenin olduğunun ve eğitimin kentin başarısı içindeki rolünün de farkında olmuşlardır. Sparta kent devleti, eğitim sistemindeki bu amaç sayesinde nitelikli bir devlet olmuştur. Bu amaç, yurttaşı eğitmek ve terbiye etmektir⁴¹⁹. Plutarkhos, Sparta'nın itaat ve erdem eğitiminin öğretmeni konumunda olduğunu ifade etmiştir⁴²⁰.

*Agoge*⁴²¹ adı verilen bu eğitim Sparta devleti tarafından karşılanan, zorunlu ve her çocuk için eşit şartlarda olan bir sistemdir⁴²². Devletin amaçları için verilen bu sistem neredeyse diğer Grek eğitim sistemlerinden bu yönü ile ayrılmaktadır⁴²³. Dayanma gücü, itaat ve fiziksel iyileştirme gibi özellikleri kazandırmayı amaçlayan bu eğitim sistemi⁴²⁴ içinde

Yiyecek bulmak ve savaş hileleri öğrenmek için yiyecek çalmalarına izin verilmiş hatta ödüllendirilmişti. Hırsızlığın ödüllendirilmesindeki amaç ise zor şartlarda hayatta kalabilme becerilerini arttırmaktı. Ancak yakalandıkları takdirde cezalandırılmaktaydılar. Bu çocukları yöneten liderleri bulunmaktaydı ve onlara itaat etmek zorundaydılar. Bkz. Ksen. *Lak.* I-II. İnanılmaz bir hırsızlık örneği için bkz. Plutarkhos. *Lyc.* 18. 1; ayrıca bkz. Powell, 2003: 234.

⁴¹⁴ Plutarkos, *Lyc.* 24. I. Bkz. Salisbury, 2001: 330. Bu askerlerin hepsinin aynı eğitime tabi tutulması, Antik Sparta eğitiminin tek ve ortak bir amacının olması ile doğrudan ilgilidir. Bu amaç bireysel kahramanlar yetiştirmek değil kahramanlar devleti yaratmaktır. Aynı zamanda bu kahramanlar, gerektiğinde bütün ülkesi için hayatlarını feda etmelidirler. Bkz. Marrou, 1956: 16.

⁴¹⁵ Dillon-Garland, 2000: 167.

⁴¹⁶ Sparta'da uygulanan askeri eğitimde detaylı bilgi için, bkz. Aristo. *Plt.* 1269a37-9; Marrou, 1956: 14-17.

⁴¹⁷ Hem pratik hem de teorik olarak savaş sanatı öğretilen eğitim içinde erdem eğitimi de bulunmaktadır. Askeri eğitim ve erkek çocukların yaşlarına göre almaları gereken eğitim için bkz. Marrou, 1956: 14-17; Karagianni, 2018: 49.

⁴¹⁸ Ducat, 2006: 41.

⁴¹⁹ Ducat, 2006: 35.

⁴²⁰ Plt. *Lyc.* 30.4-6.

⁴²¹ Erkek çocukların yedi yaşında evlerini terk ederek aldıkları bu yorucu devlet eğitimi için, bkz. Cartledge, 1981: 90. Eğitim anlamındadır, bkz. Zweig, 1993: 44. Spartalı yurttaşları eğiten sistem, bkz. Kennell, 1995: 5; 2013: 381. Toplumda uyumluluk ve tek düzelik sağlayacak ve çocukluktan itibaren savaş sanatı öğretilen bir sistemdir, Bkz. Dillon-Garland, 2000: 167. Sparta eğitim sistemi, bkz. Shipley, 2004: 570. 20 yaşına kadar erkek çocukların yaşadığı, yemek yediği ve uyuduğu yer olan kamu eğitim sisteminin adıdır. Bkz. Fleck ve Hanssel, 2005: 11. Yaygın Yunan terimi olup (yönlendirmek, liderlik yapmak) anlamı Sparta disiplini ve çocukların ve diğerlerinin eğitimi demektir, Bkz. Ducat, 2006: xiii, 70. Rehberlik, yetiştirmek, büyütmek, yöntemler ve entelektüel miras anlamlarına gelmektedir, bkz. Karagianni, 2018: 49. Detaylı bilgi için bkz. Ksen. *Spartalıların Anayasası*, 2. 1-8.

⁴²² Hansen ve Nielsen, 2004: 140; Davidson, 2008: 59; Christesen, 2012: 226-227; Karagianni, 2018: 49.

⁴²³ Çocukluk, çocukluk ve gençlik arası dönem, gençlik, erkeklik olarak dört bölüme ayrılmıştır. Bkz. Davidson, 2008: 59.

⁴²⁴ Kennell, 1975: 83.

erkek çocuklar hayatta kalma tekniklerini ve *hoplit*⁴²⁵ olabilmeleri adına gereken yetenekleri öğrenmek için erken yaşlarda evlerini terk etmektedirler⁴²⁶. Nitekim askeri eğitimlerini aldıkları ve spor faaliyetlerini yaptıkları yer olan *gymnasia* bu dönemde kent devletinin dışında kurulmuştur⁴²⁷.

Sparta'nın Olimpiyat Oyunlarında⁴²⁸ en fazla galibiyet kazanan kent devleti olmasında, yarışçıların fiziksel yetenekleri kadar aldıkları eğitim yönteminin mükemmelliği ve yoğunluğu da etkili olmuştur⁴²⁹. Bu tarz bir eğitim alan erkeklerin beşeri ilimler ile ilgilenmeye vakitleri pek kalmamıştır. Bu yüzden bahsedilen ilimler kız çocuklarının uğraş alanları içinde yer almıştır⁴³⁰.

Bu öncelikli görevini daha detaylı anlatmak gerekmektedir. Nitekim Spartalı bir erkeğin görevi iyi bir asker olmak iken, Spartalı bir kadının görevi iyi bir asker olabilecek bir erkek çocuk doğurup büyütmektir⁴³¹. Sparta'nın efsanevi kanun koyucusu olarak bilinen Lykurgos⁴³², Yunan geleneğinden ayrılan bir kişidir. Diğer devletlere ters düşen bu uygulamadan dolayı Ksenophon ona hayran olmuştur⁴³³.

Sparta dışındaki kadınların yaşam tarzını eleştiren Ksenophon, Lykurgos'un kadınlar için koyduğu farklı kuralları detaylı olarak açıklamıştır. Bu kurallara göre, evin içinde yaşayıp sadece dokuma yapan kadınların, münzevi dünyalarından çıkmaları ve güçlü çocuklar doğurmaları gerekmektedir. Köle kadınlar evin ihtiyacı kadar dokuma yapmalı buna karşılık özgür kadınlar ise tıpkı erkekler gibi eğitilmeli ve sıkı bir atletizm eğitimi⁴³⁴ almalıydılar. Bu eğitim, koşu, güreş, disk ve cirit atma eğitimidir. Bu sıkı eğitim sayesinde kadınlar güçlü

⁴²⁵ Ağır silahlı piyade, bkz. Marrou, 1956: 15.

⁴²⁶ Plt. Lyc. 24.I. Bkz. Redfield, 1977: 148; Cartledge, 1981: 90; Spears, 1984: 35; Griffith, 2001: 49; Pomeroy, 2002:4.

⁴²⁷ Hansen-Nielsen, 2004: 141.

⁴²⁸ Detaylı bilgi için bkz. Salisbury, 2001: 257-258. Sparta'nın bu oyunlardaki ilk başarısı MÖ 720 yılındadır. Arkaik dönem boyunca MÖ 720 ile 576 yılları arasında bilinen 81 Olimpiyat yarışları kazananı arasında 46'sı Spartalıdır. Koşu yarışları için ise bilinen 36 şampiyondan 21'i Spartalıdır, Marrou, 1956: 16. "Dayanıklılık yarışmaları" adı altında yapılan bu yarışlar Arkaik dönemin başlarında görülmüştür. Bkz. Kennell, 1995: 78-79.

⁴²⁹ Marrou, 1956: 16-17.

⁴³⁰ Pomeroy, 2002: 5. Ancak erkeklerin de müzik ve dans yarışmalarına katıldıkları ve *bibasis* adlı dans eşliğinde aulos çaldıkları vazo resimlerinden tasvir edilmiştir. Bkz. Oakley, 2013: 152. Nitekim Antik Yunan geleneğine göre elit erkekler gün içerisinde eğitimlerini aldıktan sonra akşamları yemek sırasında sohbet ederek ve şairlerin şiirleri ve şarkıları eşliğinde "yüksek eğitim" almış olmaktadır. Bkz. Griffith, 2001: 56.

⁴³¹ Zweig, 1993: 44-47; Karagiani, 2018: 49.

⁴³² En geniş bilgi Ksenophon tarafından verilmiştir. Onu, en akıllı adam olarak tanımlamıştır, bkz. Ksen. Lak. I. Ayrıca hayatı için bkz. Plt. Lyc. 1.1. Modern kaynaklarda, bkz. Pomeroy, 1975: 36; Spears, 1984: 34; Zweig, 1993: 44; Kennell, 1995: 6- 7; Dillon ve Garland, 2000: 166; Fleck ve Hanssen, 2005: 11-12; Davidson, 2008: 57, Christesen, 2012: 193-194.

⁴³³ Ksen, Lak. I.3-4. Fikirlerinin çoğunu Girit'ten almıştır. Bkz. Davidson, 20008: 57.

⁴³⁴ Karagiani, 2018: 49. Kızların fiziksel eğitimi için bkz. Ducat, 2006: 227-229.

çocuklar doğurabileceklerdir⁴³⁵. Bu bağlamda, erkeklerin aldığı eğitim kadar kadınların da güçlü çocuklar doğurması önemli hale gelmiş olmaktadır.

Nitekim Antik Yunan için kutsal sayılan ve devlet görevi kabul edilen *teknopoiia* yani “evlilik kurumu içinde çocuk doğurmak”⁴³⁶, Antik dönem Sparta kent devleti içinde önemli sayılmıştır. Nitekim Antik yazarlar, Ksenophon⁴³⁷ ve Plutarkhos⁴³⁸ bu terimin öneminden ve kızların bu amaç için fiziksel eğitim alması gerektiğinden bahsetmişlerdir⁴³⁹.

Bu önemin devam ettiği hatta arttığını gördüğümüz Sparta’da kız çocukları, Sparta’nın ihtiyacı olan en iyi ve en güçlü *hoplit*leri yetiştirecek anneler olabilmeleri için eğitilmişlerdir. Bu bakımdan, bütün kızlardan aynı çeşit anne olmaları beklenmiştir ve dolayısıyla onlara verilen eğitim sistemi de aynı olmuştur. Bu eğitim için erkeklerin yaptığı kadar tüm gün süren bir çalışma gerekmemektedir⁴⁴⁰. Ancak, *agoge*’ye benzer nitelikte bir devlet eğitimi almışlardır⁴⁴¹. Onların aldıkları bu fiziksel eğitim Sparta’yı diğer kent devletlerinden ayıran bir diğer özellik olmuştur. Nitekim kızlara devlet eğitimi verilen tek kenti devleti Sparta olabilmıştır⁴⁴².

Spartalı genç kızlar aldıkları fiziksel eğitimin içinde oldukça hareketli olmak zorundadır. Yarışmak, güreşmek, disk ve cirit atmak aldıkları eğitimin en önemli unsurlarıdır⁴⁴³. MÖ 6. yy’ın ikici yarısına tarihlenen dört bronz heykelin kadın güreşçileri temsil ettiği düşünülmektedir⁴⁴⁴. Yine aynı döneme tarihlenen siyah figürlü bir amforada bir kadının bir erkekle güreşmekte olduğu tasvir edilmiştir⁴⁴⁵.

Orthia Tapınağı’nda bulunmuş olan pişmiş toprak figürinleri ve at adakları kızların binicilik eğitimi almaya başladıklarını ve atlı araba kullanımının öğrendiklerini işaret etmektedir⁴⁴⁶. Şair Alkman Parthenion adlı eserinde genç kızların ata bindiğini hatta at yarışı yaptıklarını ifade etmektedir⁴⁴⁷. Spartalı kızlar, erkekler gibi tamamen çıplak çalışmak yerine hareket özgürlüğü saylayacak ölçüde giyimlidirler. MÖ 6. yüzyıla tarihlenen bir heykelde

⁴³⁵ Ksen, *Lak.* I.3-4. Bkz. Pomeroy, 1975: 36; Cartledge, 1981: 92; Spears, 1984: 34; Salisbury, 2001: 330; Powell, 2001: 247-248; Joyal vd. 2009: 22; Ducat, 2006: 227; Karagiani, 2018: 49-50.

⁴³⁶ Cartledge, 1981: 95; Ducat, 2006: 239.

⁴³⁷ Kse. *Lak.* I.4.

⁴³⁸ Plt. *Lyc.* 14.3.

⁴³⁹ MÖ 6. yüzyıla tarihlenen ve Sparta’ya ait mermer heykel ve figürinlerde verimlilik ve çocuk doğumunun önemi dikkat çekmektedir. Bkz. Cartledge, 1981: 95.

⁴⁴⁰ Pomeroy, 2002: 4; Ducat, 2006: 243-244.

⁴⁴¹ Cartledge, 1981: 91; Ducat, 2006: 242.

⁴⁴² Fantham vd. 1994: 59.

⁴⁴³ Cartledge, 1981: 91; Spears, 1984: 36; Salisbury, 2001: 330; Ducat, 2006: 227-229.

⁴⁴⁴ Ducat, 2006: 229.

⁴⁴⁵ Spears, 1984: 35.

⁴⁴⁶ Pomeroy, 2002: 19.

⁴⁴⁷ Clay, 1991: 50-60; Tsitsibakou-Vasalos, 2001: 34; Pomeroy, 2002: 20.

yarışma için giyimli bir genç Sparta kadını tasvir edilmiştir (Res. 21)⁴⁴⁸. *Chiton*⁴⁴⁹ giyimli, bacakları kaslı ve koşmakta olan bu genç kız tasviri saç modeliyle de tipik Arkaik genç kızlarının örneğini teşkil etmektedir⁴⁵⁰.

Fiziksel eğitimin içindeki jimnastik ve spor derslerinde erkekler gibi kızlar da sıkı bir şekilde kontrol edilmişlerdir. Onların eğitimlerinde, müzik, dans ve şarkı söyleme diğer kent devletlerine oranla daha az önem teşkil etmiştir. Bir kadına ait olan zarafet kavramı Arkaik Sparta için önemli olmamıştır. Kadınların ilk görevi mümkün olduğu kadar çok gülbüz çocuk doğurmaktır ve onlara eğitim verilmesinin tek amacı da budur. Spartalı her kadın vücutlarını güçlendirerek, bayramlarda ve törenlerde çıplak görünerek sahip oldukları bütün nezaket ve kadınsal hassasiyetlerini bir kenara koyabilmeyi öğrenmek zorundadır⁴⁵¹.

Lykurgos'a göre aldıkları bu eğitim aracılığı ile nezaket kurallarına ve münzevi hayata karşı savaşılmış olmaktadır⁴⁵². Bu durum hem Homeros'un eğitim anlayışına hem de diğer kent devletlerindeki eğitim modeline ters düşmektedir. Nitekim Arkaik dönem Yunan kültür özelliklerine baktığımızda müziğin, dans aracılığı ile jimnastik ve şarkı söyleme ile de dönemin tek edebi formu olan şiirle bağlantılı olduğunu kanıtlamaktadır⁴⁵³.

3.2.2.3. Beşeri Bilimler Eğitiminde Kadın

Erkeklerin aksine evlerinde anneleriyle yaşayabilen ve ev işlerinde annelerinden eğitim alan ve kendilerine zaman ayıracak kadar da boş vakitleri kalan kızlar istedikleri şeyleri yapmak konusunda diğer kent devletlerindeki emsallerinden çok daha özgürdürler⁴⁵⁴. Kızların emsallerine göre çok daha geç bir yaş olan 18 yaşına yani “*olgun sayılan bir yaşa*”⁴⁵⁵ gelene kadar evlenmemeleri gerekmektedir. Bu bağlamda, hayatlarını eğitime adanmaları da normal sayılmaktadır. Bu bakımdan okuma yazma oranı Spartalı kızlar arasında çok fazla olmuş müzik, dans ve şiir gibi temel ilimlerle de ilgilenebilmiş ve hatta eğitilmişlerdir. Bu sayede erkeklere oranla kültür seviyeleri çok daha yüksek olabilmıştır⁴⁵⁶.

⁴⁴⁸ Spears, 1984: 36; Salisbury, 2001: 330.

⁴⁴⁹ Kısa etek, bkz. Cartledge, 1981: 91; Spartalı kızların elbisesi, bkz. Ducat, 2006: 236.

⁴⁵⁰ Fantham vd. 1994: 59-60; Spears, 1984: 35.

⁴⁵¹ Marrou, 1956: 23; Powell, 2001: 248.

⁴⁵² Karagiani, 2018: 50.

⁴⁵³ Marrou, 1956: 17.

⁴⁵⁴ Pomeroy, 1975: 36; Cartledge, 1981: 90-92; Pomeroy, 2002: 4.

⁴⁵⁵ Cartledge, 1981: 94; Pomeroy, 1975: 42. Antik kaynaklarda, “olgun sayılan yaş” için tam bir rakam verilememiştir. Ancak vücutun gelişimini tamamlaması beklenmelidir yasasına göre ve kızların agoge’de aldıkları eğitim yaşları hesaba katılınca bu yaşı minimum 18 olduğu düşünülmektedir. Bkz. Hdt. VI. 61. 5 ve Plt. Lyc. 15.4. Ayrıca bkz. Cartledge, 1981: 94.

⁴⁵⁶ Pomeroy, 2002: 5, 8.

Kız çocuklarına çocukluktan itibaren eğitim hakkı veren tek kent devleti olan Sparta'da⁴⁵⁷ MÖ 7. yüzyıl sonları ile 6. yüzyıl başlarında müzik eğitimine verilen önemin artmasıyla, erkeklerin müzik okullarında aldıkları derslerin yanı sıra kızlara da *mousike* yani müzik, dans, şarkı söyleme ve şiir eğitimi verilmeye başlanmıştır⁴⁵⁸. Bu eğitim dini bayramlar ve yarışmalarda kızların korolarda şarkı söylemesi ve dans etmesi içindir⁴⁵⁹. Nitekim Yunanistan'ın müzik başkenti kabul edilen Arkaik Sparta'da iki tane müzik okulunun⁴⁶⁰ varlığı bilinmektedir. Bunlardan ikincisi olan “*catastasis*” koro şarkıları konusunda uzmanlaşmış olup o dönemde çok ünlü olan ancak günümüzde tanınmayan müzisyenler yetiştirmişlerdir⁴⁶¹. Genç kızlar koro eğitimlerini muhtemelen bu okulda almış olmalıdırlar.

Koroların başlarında “*erkek öğretmen*”⁴⁶² olduğu düşünülen Alkman adlı şair, Spartalı kızların söylediği koro şarkılarını yazıp bestelemiştir⁴⁶³. Alkman'dan ders alabilen kızlar aristokrat ailelerin kızları olmuştur⁴⁶⁴.

Okur-yazar kadınlardan daha ileriye gitmiş olan ve edebiyat alanında çalışmalar yapmış olan iki eğitilmiş kadın örneği Arkaik Sparta içinde karşımıza çıkmış bulunmaktadır. Eserleri günümüze ulaşmayan bu iki kadın şair dönem içindeki başka şairlere konu olmuştur. Haklarında çok fazla bilgi bulunmayan şairlerden ilki, şair Alkman'ın arkadaşı olduğu düşünülen ve hakkında saygıyla bahsettiği Megalostrata'dır⁴⁶⁵ ve Alkman tarafından “*sarı saçlı genç kız*” olarak bahsedilmiştir. Sohbeti ile dinleyicilerini etkilediğini ve hatta kendisine Alkman'ı bile aşık ettiğini öğrendiğimiz şairin Spartalı olmadığı ancak isminin bir Spartalıya uygun olduğuna inanılmaktadır⁴⁶⁶. Megalostrata, güzelliği kadar eğitimci rolü ile de ön planda olmuştur. Şarkı söyleme ve koro yetenekleri ile koro grubunun içindeki genç kızlara öğretmenlik yapmıştır⁴⁶⁷.

Koro lideri konumundaki bir başka güzel ve gösterişli kız Astymelousa'dır. Dini faaliyetler içinde görev aldığı düşünülen bu kız korolardaki genç kızların söylediği şarkıları

⁴⁵⁷ Salisbury, 2001: 330; Pomeroy, 2002: 3-8; Dillon, 2004: 214; Kennell, 2008: 229.

⁴⁵⁸ Marrou, 1956: 17-18; Ducat, 2006: 224.

⁴⁵⁹ Marrou, 1956: 17; Ducat, 2006: 225.

⁴⁶⁰ Birincisi Terpanter tarafından 7. yy.ın ilk başlarında varlığını sürdüren ve içinde vokal ile enstrümental soloların olduğu okuldur. İkincisi ise 7. yy.ın sonları ve 6.yy.ın başlarında varlığını sürdüren müzisyen yetiştiren ve koro şarkıları öğretilen bir okuldur. Bkz. Marrou, 1956: 17.

⁴⁶¹ Günümüzde tanınanlar Tyrtaeus ve Alkman'dır, bkz. Marrou, 1956: 17.

⁴⁶² Pomeroy, 2002: 3-4.

⁴⁶³ Clay, 1991: 64; Salisbury, 2001: 330; Tsitsibakou-Vasalos, 2001: 27; Dillon, 2004: 214.

⁴⁶⁴ Cartledge, 1981: 93; Kennell, 1995: 125, 130

⁴⁶⁵ Athon, 1842, 189; Fantham vd. 1994: 50; Nikolaev, 2012: 545. MÖ 668 yılına tarihlenmektedir, bkz. Chamberlain, 1903: 217

⁴⁶⁶ Tsitsibakou-Vasalos, 2001: 31; Pomeroy, 2002: 9-10; Nikolaev, 2012: 544-545. İsim yorumları için bkz. Tsitsibakou-Vasalos, 2001: 32.

⁴⁶⁷ Tsitsibakou-Vasalos, 2001: 31-32; Cairns, 2011: 29; Nikolaev, 2012: 545.

etkili okumalarını sağlamıştır⁴⁶⁸. Aynı şekilde bir başka şair olan ve *skolion* yani “içki şarkısı”⁴⁶⁹ terimini açıklamak için kullanılan Kleitagora, sonraki dönemde Aristophanes tarafından bahsedilmiştir⁴⁷⁰. Her iki eserinde doğum yeri konusunda farklı görüşler bulunsa da içki içen kadın teriminin bir Spartalı kadına daha uygun olacağı görüşü üzerinde durulmaktadır⁴⁷¹. Nitekim erkeklerin sempozyumunda -içkili sohbetlerde- bu şairin şarkı söylediği bilinmektedir⁴⁷².

Beşeri ilimlerden şiir, müzik ve edebiyat dışında felsefe konusunda da kadınların başarısıyla karşılaştığımız Arkaik dönem içinde eğitilmiş kızlardan en ünlüsü olan Khilonis⁴⁷³ öne çıkmıştır⁴⁷⁴. Soylu Khilonis, sahip olduğu etkili konuşma yeteneği sayesinde babasını ve kocasını cesaretlendirebilmiş ve onların hayatlarındaki sorunlara çözüm bulmayı başarabilmiştir. Hayatındaki erkeklerden çok daha bilge ve onlardan çok daha etkili bir siyasetçi modeli olmuştur⁴⁷⁵. Arkaik dönem içerisinde böylesine akıllı ve yetenekli bir kadının varlığının erkek dünyasına ait olan politikada bile hissedilebiliyor olması Yunan kadınının sonraki dönemlerde de felsefe, retorik ve siyaset alanlarında kendini göstereceği izlenimi oluşturmaktadır.

3.2.2.4. Dini Eğitimde Kadın

Alkman’ın Partheneion’unda⁴⁷⁶ festivaldeki genç kız korolarının başlarında kadın öğretmenler de bulunmaktadır. Bunlar hem teknik yönden mükemmel bir öğretmeye hem de davranış olarak yumuşak huylulukla yaklaşımlarıyla tanınmaktadırlar. İçlerinden koro liderleri ve eğitmen olarak tanınan bu kadınlardan Agido ve Hagesichora öne çıkmışlardır⁴⁷⁷.

Festivallerdeki yarışmalar Spartalı kızların eğitiminde çok önemli bir yere sahip olmuştur ve burada koro şarkıları söylemişlerdir⁴⁷⁸. Tanrıça Orthia adına evlenmemiş genç kızlar tarafından başlarında liderleri ile yapılmaktadır. 7. yy.’ın başlarında Alkman’ın

⁴⁶⁸ Tsitsibakou-Vasalos, 2001: 30-32; Cairns, 2011: 29.

⁴⁶⁹ White, 1891: 197.

⁴⁷⁰ Aristop. *Lys.* 1237 ve *Wasps* 1246. Bkz. Anthon, 1842: 189; Fantham vd. 1994: 50; Pomeroy, 2002: 10.

⁴⁷¹ Pomeroy, 2002: 10.

⁴⁷² Bowie, 1997: 14.

⁴⁷³ Pitagoras’ın takipçilerinden biri olan Kilon’un kızı, Pomeroy, 2002: 11. Esir alınan kocasını hapisten kurtaran kadın için, bkz. Lightman-Lightman, 2008: 69; Buszard, 2010: 84.

⁴⁷⁴ Pomeroy, 2002: 10-11; Barnes, 2014: 72.

⁴⁷⁵ Buszard, 2010: 84-113.

⁴⁷⁶ Detalı bilgi için bkz. Clay, 1991: 47-67.

⁴⁷⁷ Lyra Graeca, 1921: 55- 58; Marrou, 1956: 18; Clay, 1991: 49; Fantham vd. 1994: 13-14; Fowler, 1995: 1-4; Tsitsibakou-Vasalos, 2001: 29-33; Klinck, 2008: 36; Garland, 2013: 220. Hagesichora için “göz kamaştırıcı lider” olarak bahsedilmektedir, bkz. Griffith, 2001: 47.

⁴⁷⁸ Pomeroy, 2002: 8; Ducat, 2006: 231. Dans, müzik ve şiir gibi türleri olan yarışmalar için bkz. Clay, 1991: 58-63. Gerek ritüeller gerekse yarışmalarda önemli olan korolarda görevli olan kızların adak eşyaları da bu dönemde öne çıkmaktadır. Özel olarak dokudukları elbiselerini (pharos) Orthia’ya adamakla görevlendirmişlerdir. Alkman’ın MÖ 7. yüzyıla tarihlenen şiirinde bahsedilen bu dokuma adağının, türünün ilk örneği olabileceği düşünülmektedir. Bkz. Neils, 2009: 143.

Partheneion’u, koro üyeleri arasındaki rekabeti arttırması bakımından önemli olmuştur. Özellikle güzellikleri ile ön planda olan Agido ve Hagesichora arasındaki yarışma rekabeti başı çekmiştir⁴⁷⁹. Hagesichora için “göz kamaştırıcı lider” olarak bahsedilmektedir⁴⁸⁰. Hem bireysel hem de grup rekabetini arttırmayı hedefleyen bu yarışmalarda koro eğitmeni Alkman özel öğretmen olarak kiralanmaktadır⁴⁸¹.

Festivallerde tanrıçalara adak adayan Spartalı kadınlardan bazılarının okuma-yazma bilmekte oldukları düşünülmektedir. Nitekim 7. yy’ın sonlarında başlayan uygulamayla adakların (dedicatrix) üzerinde kadın isimleri görülmeye başlanmıştır⁴⁸². Sadece yaklaşık 12 tanesinin isimleri okunabilmiş⁴⁸³ olan bu kadınların yazılanları okuyabildikleri düşünülmekte ve bu bakımdan bu kadınlar okur-yazar olarak değerlendirilmektedir⁴⁸⁴.

Verilen bu müzik eğitimiyle normal hale gelen şarkı söyleme Sparta dini ritüellerinde at arabalarında geçit törenine katılan kızlar için de yaygın hale gelmiştir⁴⁸⁵. Ayrıca, diğer kentlerde olduğu gibi Sparta’da da dini ritüellerde genç kızlar dans etmektedir⁴⁸⁶.

Koro eğitimi almaya layık görülen bu kızların öğrendiği şarkılar “genç kız şarkıları” olarak adlandırılmakta ve ritüellerde Tanrıça Artemis adına söylenmekte olduğu düşünülmektedir⁴⁸⁷. Ritüel korolarında kızlar, öğretmenlerinin şarkılarını sürekli tekrar ederek ezberlemişlerdir. Bu şarkılar mitoloji, din, flört ve görgü kuralları gibi konuları içerdiğinden kızların bu konular hakkında bilgi sahibi olması sağlanmıştır. Bu şekilde ebeveynleri gibi düşünebilen ve davranabilen kızlar yetiştirmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Alkman’ın şiirleri bir nevi eğitim müfredatı şeklindedir ve kızların eğitimlerindeki önemini yansıtmaktadır⁴⁸⁸.

3. 2. 3. Diğer Kent Devletleri’nde Eğitimde Kadın

Atina ve Sparta gibi önemli kent devletlerindeki kadının nasıl eğitim aldığı ve eğitimin içinde ne derece rol aldığını bilmek, Antik Yunan dünyasında genel anlamda kadına bakış açısını anlamamızda önemli sayılmaktadır Bu anlayışa yardımcı olan dönemin şairlerinin hepsi erkektir ve eğitim veren kadın örnekleri sadece ev içindeki anneler ve bilgilerini evin kız çocuklarına aktaran kadınlardır. Ancak, diğer kent devletlerinde eğitim veren ve eğitim

⁴⁷⁹ *Lyra Graeca*, 1921: 55; Clay, 1991: 49-63; Fantham vd. 1994: 13; Ducat, 2006: 231.

⁴⁸⁰ Griffith, 2001: 47.

⁴⁸¹ Pomeroy, 2002: 8.

⁴⁸² Cartledge, 1981: 93; Pomeroy, 2002: 8.

⁴⁸³ Cartledge, 1981: 93.

⁴⁸⁴ Pomeroy, 2002: 8.

⁴⁸⁵ Marrou, 1956: 18.

⁴⁸⁶ Cartledge, 1981: 91; Dillon, 2004: 130.

⁴⁸⁷ Dillon, 2004: 214; Ducat, 2006: 244; Neils, 2009: 143.

⁴⁸⁸ Pomeroy, 2002: 5-6.

alan kadınların durumunda benzerlikler görülmekle birlikte kayda değer gelişmeler de kendini göstermektedir. Örneğin, diğer kent devletlerinde edebiyat ve beşeri ilimlerdeki kadınların etkin olduğu alanlar oldukça dikkat çekicidir. Bu bağlamda, buradaki kadınlar Atina kadın modeline göre genel itibari ile uymamaktadırlar.

3.2.3.1. Kent-Devletlerinde Kadın

Özellikle Kıta Yunanistan'da Boetia, Argos, Delphi ve Korinthos; adalardan Delos, Lesbos ve Samos; Batı Anadolu'da ise Ephesos, kadınlar hakkında daha fazla bilgiye ulaşılabilen yerlerdir. Mevcut arkeolojik buluntular, gerek çocuk eğitimi ve dini eğitimde gerekse edebiyat ve felsefe eğitiminde kadınların ön planda olduğunu göstermektedir. Bu kadınların toplumda Atinalı emsallerine göre çok daha etkin ve eğitilmiş oldukları açıktır.

3.2.3.2. Çocuk Eğitiminde Kadın

Ev işlerinin çocuklara öğretilmesi ve bilgilerin aktarılıp çocukların günlük hayata dahil edilmesi geleneğinin devam ettiği MÖ 6. yüzyılın sonlarından Boetia'dan⁴⁸⁹ günümüze ulaşan pişmiş topraktan bir seramik üzerindeki tasvir, bir kadının kız çocuğuna yemek pişirmeyi öğrettiği bir sahneyi temsil etmektedir (Res. 22)⁴⁹⁰. Oturmakta olarak resmedilen kadının önünde ocakta bir kazan ve yanında bir kız çocuğu bulunmaktadır. Kız çocuğunun sol eli kadının sağ kolunu tutmaktadır. Her ikisi de kazana doğru bakmaktadır. Bu sahne, Arkaik Yunan kadının aile içindeki eğitmenliğinin bir örneği sayılabilir⁴⁹¹. Arkaik dönem sonrasında dil bilimciler ve eleştirmenlerin eserleri kızların çocukluktan evliliğe kadar evde annelerinin ve diğer kadınların önderliğinde eğitim aldıklarını işaret etmektedir⁴⁹².

Aynı şekilde, Ephesos'ta bulunmuş olan ve kucağında muhtemelen ikizleri olduğu düşünülen bir anne figürünü ile Arkaik dönemde Yunan kontrolünde olan Eolian Adası'nda (Lipari) bulunmuş bir çocuk mezarındaki pişmiş toprak figürin dikkat çekicidir. İkinci figüründe bir kadının çocuğuna küvette banyo yaptırmakta olduğu görülmektedir (Res. 23)⁴⁹³. Bu durum alışık olduğumuz gibi kız çocuklarının evde eğitilmesi ve toplumun gözü önünde olmaması gerekliliğidir. Yetişkin olunca giyeceği uzun elbiseleri dokumak, ev işlerini yapabilmek ve evde oyuncakları ve küçük hayvanlarla oynayarak sevecen olmayı öğrenmek zorundaydılar⁴⁹⁴.

⁴⁸⁹ Boetia yerleşmeleri için bkz. Hansen-Nielsen, 2004: 431-459.

⁴⁹⁰ MÖ 500-475 yıllarına tarihlenen ve Boeotia'dan elde edilen örnek Boston'da Güzel Sanatlar müzesi'nde 01.7788 numara ile sergilenmektedir. Bkz. Oakley, 2013: 150.

⁴⁹¹ Marrou, 1956: 34.

⁴⁹² Pomeroy, 2002: 3.

⁴⁹³ Oakley, 2013: 150-152.

⁴⁹⁴ Pomeroy, 2002: 3.

3.2.3.3. Dini Eğitimde Kadın

Evin dışında kadınların sahip olduğu görevler bakımından diğer kent devletlerinde de benzerlikler bulunmaktadır. Örneğin, kadınların ritüellere katılıp bazı görevlere sahip olmaları Atina'da olduğu gibi diğer kent devletlerinde de görülmektedir⁴⁹⁵. Ritüellere kadınların kocalarıyla ve çocuklarıyla katılması ve adak adamaları Delos, Piraeus, Megara- Korinthos-Sikyon⁴⁹⁶, Argos, Thespiiai (Boeotia), Mytilene, Melos, Tenos, Samos, Kalkis, Pergamon, Erythrai, Tralleis, Thebes ve Ephesos'ta görülen normal bir durumdur⁴⁹⁷.

Ritüellerde kadınların gözetiminde olan kız çocuklarının adak kapları yapmayı öğrendikleri düşünülmektedir. Arkaik dönemin başlarında yapılmaya başlanmış ve 7. yüzyılda sayıları artan küçük kaplar bir yetişkin eşliğinde kız çocukları tarafından yapıldığına inanılmaktadır. Çocuklar tarafından süslendiğine ve üzerine resim çizildiğine inanılan bu kapların en gözdesi *hydriai* denilen su kapları ve *kalathos* denilen seramik sepetlerdir. Kadınlar kült adacı⁴⁹⁸ olacak olan özel bir eşya üretirken kızlarının da yanlarında olmasına özen göstermiş ve onları bu konuda eğitmişlerdir⁴⁹⁹.

Bu eğitimin içinde en gözde olanları genç kız adakları olarak da bilinen *korai* adamaktır⁵⁰⁰. Genç kız adaklarının görülmeye başlaması tanrıçalara şükranı temsil etse de

⁴⁹⁵ Atina'nın yakınında bir kent devleti olan Eleusis'deki Tanrıça Demeter ayinini erkeklerle birlikte başlatma hakkı kadınlara verilmiştir. Bu hakka sahip kadınlar zengin olmayan kadınlardır ve devlet tarafından ödenmekte olan bir maaşa ve toplumda daha fazla hareket özgürlüğüne sahip olmuşlardır. Bkz. Pomeroy, 1975: 57; Dillon ve Garland, 2000: 419; Martin, 2017: 27. Korinthos'te dini ritüellerde genç kızlar sepet taşımakla görevli olmuşlar ve bu kızların temsil edildiği pişmiş topraktan yapılmış bir kadın figürünü Rodos Adasında bulunmaktadır, bkz. Dillon, 2004: 39. Aynı şekilde, Korinthos- İsthmia'da sepet taşıyan kızların tasvir edildiği minyatür kaplar bulunmaktadır. Bkz. Cronkite, 1997: 397.

⁴⁹⁶ Legon, 2004: 462-471. Özellikle Delos, Artemis'in doğumun gerçekleştiği yer olarak inanıldığından önem taşımaktadır. Bkz. Solomon, 1993: 96.

⁴⁹⁷ Dillon, 2004: 35. Karia, Isthmia, Arkadia, Chios, Eretria gibi kent devletlerinde ve koloniler olan İtalya ve Sicilya'daki benzer Demeter ayinleri için, bkz. Cronkite, 1997: 333-540. Örneğin, Korinthos kent devletinde MÖ 540-530 yıllarına tarihlenen ahşap bir tablet üzerindeki tasvirde kadınların yanlarında çocuklarıyla adak adayıp, su taşıdıkları ve müzik aleti çaldıkları resmedilmektedir. Yunanistan'da National Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir. Envanter No: A 16464, bkz. Langdon, 2013: 179-182.

⁴⁹⁸ Adaklar arasında en yaygın olanları kadın figürinleridir. Kios, Karia (Karia kentleri için, bkz. Flensted-Jensen, 2004: 1108- 1132), Iasos, Eleusis ve Isthmia gibi kent devletlerinde pişmiş topraktan (Cronkite, 1997: 333, 361, 397) ve Tanagra-Boetia'da kilden yapılmış olanlar dönem özelliklerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Yunanistan'da, Milli Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Envanter No: A 4009. MÖ 8-5.yüzyıllar arasına tarihlenen yazıtlar için yapılan son araştırmalar bu adakların yaklaşık bin tanesinden seksen kadarının kadınlar tarafından yapıldığını göstermektedir. Bütün bu yapılan adaklardan çoğu tanrıçalar için yapılmıştır. En çoğu ise Tanrıça Athene'ya ait olanlardır. Bkz. Fantham vd. 1994: 35.

⁴⁹⁹ Kapların, Eretria ve Korinthos'teki Artemis ve Here Tapınakları'nda bulunmuş olması ise onların adak sunusu olduğunu düşündürmektedir. Nitekim birçok kap dini aktiviteleri tasvir etmektedirler. Örneğin, genç bir kız, muhtemelen bir elbise olduğu düşünülen bir dokuma örneğini tanrıçaya sunan kadınlar arasında ayakta durmaktadır. Birçok su kabı ise sutaşıma ritüelinin tapınaklardaki ibadetin en önemli kısmını oluşturduğuna işaret etmektedir. Bkz. Langdon, 2013: 179- 180.

⁵⁰⁰ Kadınların statüsünü yansıtmaları bakımından önemli sayılmıştır. Bunlardan ilki olarak karışımıza çıkan MÖ 660-650 yıllarına tarihlenen bir genç kız heykeli Delos Adası'na yakın ve bir İyonya (İyonya kentleri için, bkz. Rubinstein, 2004: 1053-1107) Adası olan Naxos'da Nikandre adlı evli bir kadın tarafından Artemis'e adanmıştır, Bkz. Pomeroy, 1975: 47; Fantham vd. 1994: 19; Goff, 2004: 71; Dillon, 2004: 9-11. Artemis'e evliliği için

genç kızların gelecek vadettiği fikrini de aklımıza getirmektedir. Gün geçtikçe toplumda statüleri değişen ve değer görmeye başlayan genç kızların varlığı Sparta'daki kadar olmasa da Atina'dakinden çok daha umut vericidir.

Atina ve Sparta'da olduğu gibi diğer bazı kent devletlerinde de Arkaik dönem ortalarından itibaren genç kızların ritüellerde dans etikleri, korolarda şarkı söyledikleri bilinmektedir. Evlenmemiş genç kızlar bu görevlerini Delos, Delphi, Thebes, Argos, Ephesos gibi kent devletlerinde tanrı ve tanrıçalar onuruna yapmakta olup⁵⁰¹ ve bu görevleri sırasında başlarındaki erkek koro eğitmenlerinden Pindaros'ın adı öne çıkmıştır⁵⁰². Korinthos kent devletinde Pitsa Mağarası'nda bulunan ve bir ritüeldeki kadınların, genç kız ve erkek çocukların tasvir edildiği MÖ 540-530 yıllarına tarihlenen ahşap bir tablette en arkada duran erkeğin koro eğitmeni olduğunu düşünülebilir (Res. 24)⁵⁰³.

MÖ 6. yüzyıl içinde kadınların ritüellere katıldığı ve sadece kendilerinden oluşan törenlerin olduğuna belki de en güzel örnek Korinthos'te bulunan dans eden kadın tasvirli vazolardır. Bunlardan MÖ 600-575 yıllarına tarihlenen bir *aryballos* üzerinde bulunan tasvirde güzel giyimli ve çelenkli kadınlar el ele tutuşmuş dans etmektedirler (Res. 25). Bu dansın bir tür dini faaliyet olduğuna inanılmakta ve hatta yanlarında kızlarını ve küçük çocuklarını da getirdikleri düşünülmektedir⁵⁰⁴.

Batı Anadolu Yunan kent devletleri⁵⁰⁵ genç kızların dini ritüellere katılımının sıkça görüldüğü kentler olmuştur⁵⁰⁶. Bu kent devletlerinden özellikle Branchidai (Didim)⁵⁰⁷ ve Klazomenai'de (Urla)⁵⁰⁸ dans eden kadın ve genç kızların varlığı bilinmektedir. El ele tutuşularak yapılan bu dans *ololygmata* adlı dini bir ağıt şeklinde olup Atina'daki "bütün gece dansı"na benzemektedir⁵⁰⁹. Dans eden genç kadını temsil etmesi bakımından Myrina antik kentine ait olan bir heykelcik dikkat çekmektedir (Res. 26)⁵¹⁰.

Ayrıca Ephesos kent devleti ritüellere katılımda genç kızlara çokça yer verdiğinin yanı sıra bir ilke daha imza atmaktadır. Klasik dönemde sayıları artacak olan kadın rahibelerden

şükran olarak adadığı bu heykel aynı zamanda bu kadının statüsünü de belirlemektedir. Günümüze ulaşmış en geniş korai topluluğu MÖ 570-480 yılları arasına tarihlenmiş ve Atina Akropolisi'nde Atena'ya adananlar olarak bilinmektedir. Pers istilasından kurtulup gömülebilenler 1880 yılları kazılarında çıkarılmışlardır. Bkz. Fantham vd. 1994: 19-20. Bu ünlü genç kız heykelleri MÖ 7. yüzyıla tarihlenen Samos'ta Here ve Isthmia'da Poseidon tapınaklarında da görülmektedir. Bkz. Dillon, 2004: 54.

⁵⁰¹ Dillon, 2004: 215.

⁵⁰² Klinck, 2001: 276-279; Dillon, 2002: 155.

⁵⁰³ Atina Arkeoloji Müzesi Envanter No: A 16464.

⁵⁰⁴ Dillon, 2004: 128-129.

⁵⁰⁵ Reger, 2004: 732-793.

⁵⁰⁶ Dillon, 2004: 67.

⁵⁰⁷ Panchenko, 2002: 246.

⁵⁰⁸ Chandler, 1971: 125.

⁵⁰⁹ Dillon, 2004: 67.

⁵¹⁰ Bergama Müzesi'nde bulunan heykelcikte genç kadın iki eli havada dans eder şekilde tasvir edilmiştir.

belki de en eskilerinden birini temsil ettiği düşünölen heykel Ephesos'ta bulunmaktadır. MÖ 560 yıllarına tarihlenen bu kadın heykeli “*şahin rahibe*” (Res. 27)⁵¹¹ olarak anılmış ve Tanrıça Artemis'e hizmet etmiştir⁵¹². Kız çocuklarına verilen eğitimin varlığını daha net anlayabildiğimiz bu örnekler, anneler ile başlayan ve toplumdaki diğer kadınların da yardımı ile gerçekleşen dini eğitime işaret etmektedir.

3.2.3.4. Edebiyat Eğitiminde Kadın

Atina ve Sparta gibi büyük ve farklı sayılabilecek olan kent devletindeki kızların aldığı eğitimin ve eğitim veren kadınların diğer kent devletlerinde örneklerine rastlamak, aralarındaki kuvvetli etkileşimi işaret etmektedir. Bunun yanı sıra bu iki büyük kent devletinde olmayan ancak diğer kent devletlerinde görölen önemli bir gelişme bulunmaktadır. Lirik şiirin baskın olduğu bu dönem Antik Yunan edebiyatının en göze çarpan kadın profilini bizlere sunmaktadır. Bu şairlerden bazılarının sadece adları bilinirken bir kısmının eserlerinin günümüze kalmış sadece birkaç parçasına sonraki dönemlerde ve özellikle Klasik Çağ'da atıf yapıldığı ve onlardan övgüyle bahsedildiği bilinmektedir. Haklarında çok şey bilinmeyen bu şairlerin hiçbirisi Atina kent devletinde yetişmemiştir⁵¹³.

Atina dışındaki kent devletlerindeki eğitimli kadınların hepsi üst sınıfa mensuptur. Örneğin; Rodos'ta bir filozof olan Kleobulus, kızların evlilik öncesinde eğitim alması gerektiğini savunmuş ve kızı Kleobuline'in, dörtlük olarak bilmeceler yazma konusunda eğitim almasını sağlamıştır⁵¹⁴. Onun bilmeceleri çoğunlukla akşam yemeği buluşmalarında tartışma konularından biri olarak hizmet etmiştir⁵¹⁵.

Dönemin erkek şairleri⁵¹⁶ kadar üne kavuşmuş ancak kadın olan bir şair vardır ki erkek şairlerin üzerinde durduğu konulardan çok kişisel duyguları açığa çıkarmayı hedeflemiştir. Ege Adaları'ndan biri olan Lesbos'da (Midilli)⁵¹⁷ Arkaik dönem içinde yetişmiş ve edebiyat alanına önemli katkıları bulunmuş olan bu kadın şair Sapho'dur⁵¹⁸.

⁵¹¹ Jacobsthal, 1951: 99.

⁵¹² Jacobsthal, 1951: 99; Dillon, 2004: 73.

⁵¹³ Pomeroy, 1975: 52. Örneğin, Boetia'da Tanagra doğumlu olan Korinna, kentinin tek kadın şairidir. Doğumu ve tarihlenmesi konusunda farklı fikirler bulunmaktadır. Bkz. Pausanias, *Description of Greece*, 9. XX; Lobel, 1930: 357; Bowman, 2004: 15-16; Stehle, 2010: 65; D'Alessio, 2010:128; Heath, 2013: 155-170; McPhee, 2018: 198; Stenier, 2019: 148. Korinna'dan ileriki bölümlerde bahsedilecektir.

⁵¹⁴ Chamberlain, 1903: 217; Pomeroy, 1975: 56; Barnes, 2014: 77-78.

⁵¹⁵ Calrk, 2014: 78.

⁵¹⁶ Alkman, Pindaros, Semonides, Ibykos ve Bakhikylides Arkaik dönem ve özellikle Klasik dönem koro şairleridir. Bkz. Szerb, 1979: 207; Klinck, 2001: 276-279.

⁵¹⁷ Tekin, 1995: 14. Lesbos yerleşimleri için bkz. Hansen-Nielsen, 2004: 1018-1032.

⁵¹⁸ Chamberlain, 1903: 217. Hakkında antik yazarların atıfları için bkz. *Lyra Graeca*, 1921: 141-181. 9 tane şiir kitabı içindeki şiirleri için bkz. *Lyra Graeca*, 1921: 181-301. Hayatı için bkz. Pomeroy, 1975: 53- 55; Szab, 1979: 206; Salisbury, 2001: 316-317; Joyal, McDougall, Yardley, 2009: 7-8; Kivilo, 2010: 167-20; Kitto, 2017: 92-93; Naggy, 2019: 32-33. Sapho edebiyatı için bkz. Goff, 2004: 231-247. Özellikle Klasik dönem Yunan edebiyatının

Kadın şairlerin en hayran olunanı⁵¹⁹, kadın algısında çok daha mutlu edici bir profil⁵²⁰ olarak bilinen ve düğün şarkıları besteleyen⁵²¹ Sapho, bunları kadın ve genç kız korolarında söylenmesi için kaleme almıştır⁵²².

Sapho, kadın merkezli bir dünyayı tasvir etmesi bakımından eşsizdir. Yetişkinliğe geçmekte olan genç kızlardan oluşan bir gruba eğitim verdiği ya da onlar için bir okulunun olduğu düşünülmektedir. “*Müzik ve Drama Akademisi*” olarak adlandırılan okulunda bir Minos geleneği olan bale dansı,⁵²³ özellikle lir gibi⁵²⁴ müzik aleti çalma,⁵²⁵ şarkı söyleme⁵²⁶ ile festival, dini törenler⁵²⁷ ve şöenlere⁵²⁸ eşlik edecek olan ritimler öğretilmiştir. Bu dikkate değer eğitim şekli, Klasik dönemde çok önemli sayılacak müziğin eğitimdeki değerini ortaya çıkarmaktadır⁵²⁹.

Okulunda, daire şeklinde oturan öğrencilerden oluşan “*sempozyum*”⁵³⁰ grubunun ortasında kendisinin bulunduğunu ve politika ve şiir üzerine eğitim verdiğini⁵³¹ düşündüğümüz şair, dinleyecilerine geçmişten ve mevcut dönemden bahsederek tavsiyelerde bulunmaktadır (Res. 28)⁵³².

önemli bir kadın şairi olarak anılmaktadır. Şiirlerinin ana teması aşktır ve şiirlerini genel olarak aristokratik çevreden genç kızlar ve kadınlar için yazmış bulunmaktadır. Bkz. Pomeroy, 1975: 53; Dillon-Garland, 2000: 428; Goff, 2004: 232; Budelmann, 2010: 5-7; Kivilo, 2010: 184, 199; Power, 2020: 82-108. Şiirlerinde politik sistem ve tanrılardan bahsederken bile asıl ilgi odağı kadınlar olmuştur. Onun şiirleri bir tür “minyatür drama” kabul edilmiş ve anılardan oluşmuştur. Ara sıra bizzat kendisinin de karakter olduğu şiirlerinde karşılıklı bir kadın samimiyeti ve mersiye (övgü) açıkça görülmektedir. Bkz. Fantham vd. 1994: 16; Goff, 2004: 232; Budelmann, 2010: 69-70; 187-188; Kivilo, 2010: 184. . Bu üç şair dışında da Hellenistik ve sonrası dönemlerde yazılmış olan kaynaklarda Sapho’nun öğrencilerinden bahsedilmektedir. Moero, Erinna, Nossis, Anyte ve Korinna, Sapho’dan etkilenmiş ve onun yolunda ilerlemiş diğer şairlerdir. Bkz. Pomeroy, 1975: 53; Kivilo, 2010: 199. Detaylı bilgi için bkz. Bowman, 2004: 1-27 ve Rowland, 2012: 2-180. Bu şairler yazar Antipater tarafından listeye açıklanmışlardır. Bkz. AP 9. 26; Bowman, 2004: 7-8, Goff, 2004: 240-241 (Korinna, Erinna), 242-243 (Anyte), 243-260 (Nossis), Rowland, 2012: 2 (Anyte).

⁵¹⁹ Pomeroy, 1975: 53.

⁵²⁰ Spears, 1984: 34.

⁵²¹ Lardinois, 1994: 61-79; Goff, 2004: 93; Budelmann, 2010: 19; Bowie, 2016: 153; Lardinois, 2016: 186-187; Boedeker, 2016: 191; Obbink, 2016b: 221; Naggy, 2016: 425, 440; Power, 2020: 87.

⁵²² Pomeroy, 1975: 53; Kivilo, 2010: 199. Detaylı bilgi için bkz. Bowman, 2004: 1-27, Rowland, 2012: 2-180.

⁵²³ Saph. Fr. 140.

⁵²⁴ Saph. Fr. 103.

⁵²⁵ Saph. Fr. 93.

⁵²⁶ Saph. Fr. 11, 54.

⁵²⁷ Saph. Fr. 88.

⁵²⁸ Saph. Fr. 96.

⁵²⁹ Marrou, 1956: 34; Salisbury, 2001: 316.

⁵³⁰ Atina’da başlatılan erkeklerin yer aldığı sohbet ve ders grubu, bkz. Bowie, 1997: 1-21; Power, 2020: 84; Lang, 2007: 191. Erkeklerin akşam yemeği ve içki partileri, bkz. Burton, 1998: 143.

⁵³¹ Lardinois, 1994: 57, 80; Goff, 2004: 235; Bowman, 2004: 14; Budelmann, 2010: 69, Joyal, McDougall, Yardley, 2009: 7-8; Ladianou, 2016: 343; Bierl, 2016b: 350.

⁵³² Budelmann, 2010: 188; Kivilo, 2010: 192; Power, 2020: 108. Res. 27- MÖ 440 yılına ait olduğu düşünülen bir *hdyria* üzerinde Sapho ve öğrencilerinin tasviri bulunmaktadır. Bkz. Salisbury, 2001: 317.

Müzik, şiir, ahlaki ve sosyal konuların işlendiği derslerin öğretildiği yatılı okulunda Sapho genç kızların lideri konumundadır. Koro⁵³³ performansları sırasında bir kült lideri⁵³⁴ ve yine onların ortalarında oturup şiirlerini ve şarkılarını okuyan bir şair olarak eğitim veren Sapho'nun bestelediği düğün şarkılarında bile genç kızlara bir şeyler öğretmek gibi bir amacı bulunmaktadır. Bu amaçlardan biri, genç kızlara evlenmeden önce cinselliği uyandırma eğitimi vermektir. Şarkılar ve danslar eşliğinde aldıkları evlilik öncesi eğitim sayesinde evliliğe daha iyi hazırlanacaklarını düşünen şair, kızların koro içindeki öğretmeni olmuştur⁵³⁵.

Gelin olmak ile beraber eş ve anneliğe de hazır olmaları için bu korolara katılım önemlidir. Kadın olarak üstlenecekleri rollerin eğitimi vermek ise şair ve eğitmen Sapho'nun işi olmaktadır⁵³⁶. Genç kızların evlilik öncesi aldıkları bu eğitim onların yetişkinliğe geçiş ayını niteliği taşımaktadır. Klasik dönemde yaygın hale gelecek olan bu uygulama Sapho sayesinde Arkaik dönem içerisinde başlamış olmaktadır. Genç kızlar dans ederek ve şarkı söyleyerek evliliğe ve anneliğe hazırlanmış olmaktadırlar⁵³⁷.

Lesbos'taki eğitimi anlamamızı sağlayan kadın eğitmen Sapho, Lesboslu genç kızların aldığı eğitimin sadece sanatsal olmadığını aynı zamanda fiziksel eğitim de aldıklarını ifade etmektedir. Sapho, atletizm eğitimi alan bu kızlardan şampiyon bir koşucuya eğitmenlik yaptığını ifade etmektedir⁵³⁸.

Sapho, hem Yunan edebiyatının kadın şairlerinin⁵³⁹ hem de genç kızların almaları gereken eğitimi sistematik olarak verenlerin öncüsü olarak kabul edilmelidir.

3.2.3.5. Felsefe Eğitiminde Kadın

Antik dönem kent devletlerindeki kadınların öncülük yapmış olduğu bir başka alan ise felsefe olmuştur. Sparta kent devletinde de pek çok örneği olduğu gibi eğitilmiş olan bu kadınların Atina dışında yetişmiş olduğu gerçeğini hatırlamakta yarar vardır. Felsefe alanında kendini yetiştirmek ve öğrenciler eğitebilmek bu dönem içerisindeki önemli gelişmelerden sayılmalıdır.

MÖ 6. yy'ın sonlarına tarihlenen Pitagoras⁵⁴⁰ felsefe akımının içinde eğitim alan kadınlar bulunmaktadır. Muhtemelen ilk kadın felsefe okulu kabul edilen okulda eğitim almış

⁵³³ Detaylı bilgi için Szeb, 1979: 207; Goff, 2004: 85-98. Sapho'nun koroları için bkz. Goff, 2004: 92, 139, 233.

⁵³⁴ Pomeroy, 1975: 53; Lardinois, 1994: 57; Rosenmeyer, 1997:123; Ladianou, 2016: 360-362; Bierl, 2016a: 302, 306, 325; Bierl, 2016b: 343, 348- 350; Caciagli, 2016: 424; Naggy, 2016a: 463-484; Power, 2020: 86, 98.

⁵³⁵ Marrou, 1956: 34-35; Pomeroy, 1975: 55-56; Rosenmeyer, 1997: 123; Salisbury, 2001: 316; Goff, 2004: 93; Budelmann, 2010: 216; Ladianou, 2016: 360, Power, 2020: 91.

⁵³⁶ Lardinois, 1994: 57, 80; Kivilo, 2010: 192; Jenkyns, 1982: 1-7.

⁵³⁷ Fantham vd. 1994: 12-13.

⁵³⁸ Saph. Fr. 62. Bkz. Marrou, 1956: 34.

⁵³⁹ Bowmann, 2004: 2.

olan bu kadınlar Samos kent devletinde Pitagoras önderliğinde yetişmişlerdir⁵⁴¹. İnsan karakterinin en önemli şey olduğunu savunan bu akımda cinsiyetin önemi olmadığından kadınlar da tıpkı erkekler gibi uygun şartları sağladığında bu okulda eğitim alabilmişlerdir⁵⁴².

Pitagoras, felsefe okulunda verdiği bu derslerin içinde tıpkı diğer kent devletlerinde de olan koro çalışmalarına önderlik etmiştir. Gençlerin eğitimini esas alan bu koro çalışmaları tapınaklarda tanrıçalar onuruna yapılan ayinlerdir. Bu çalışmaların bir diğer amacı ise uyum prensibini kazandırmaktır. Korolarda şarkı söylemek için hazırlanan genç kızlar ve evli kadınlar için uygun tapınakları seçmek Pitagoras'ın işiydi. Bu korolara profesyonel kadın koroları denilmekteydi ve alanlarında emsallerinden çok daha uzmanlardı. Özellikle evli kadınlara eğitim vermeyi amaçlamış olan Pitagoras, evlilik kurumu içindeki uyuma ve itaate önem vermiştir. Kadınların kocalarına karşı ılımlı ve alçak gönüllü olmaları gerektiği konusunda onlara dersler vermiştir⁵⁴³.

Kadınların da tıpkı erkekler gibi felsefe eğitimi alma özgürlüğü, Yunan geleneğine ters düşmektedir. Nitekim Sparta hariç hiçbir yerde kadınların erkeklerle bu denli eşit sayıldığı bir başka yer olmamıştır. Ancak Samos'taki durum Sparta'tadaki kadın algısının da ötesine geçmiş durumdadır.

Sonraki dönemlerde etkilerinin ve sayılarının arttığı bilinen “*Pitagorasçı kadınlardan*”⁵⁴⁴ Arkaik dönem içinde Pythaïs, Theano, Kheilonis ve Tyrsenis öne çıkmıştır⁵⁴⁵. Ayrıca, Themistoclea (Thesistoclea) da Pitagoras'ın kız kardeşi olarak felsefe eğitimi almış ve Pitagoras değerlerini öğretmeye çalışmıştır⁵⁴⁶.

⁵⁴⁰ Antik yazar Iamblikhus, ünlü filozof için “*felsefenin babası*” demiştir ve hayatını ve eserlerini “*Life of Pitagoras*” adlı eserinde anlatmıştır. Bkz. Iamblikhus, 1818: v. Diogenes de aynı şekilde, Pitagoras'ın hayatını ve eserlerini detaylı olarak anlatmıştır. Bkz. Dio. *Laert.* 1853: VIII. Hayatı ve eğitim modeli için bkz. Salisbury, 2001: 347. Eğitim anlayışı ve okulu için bkz. Coşgun, 2013: 309-324. Erdem sahibi akıllı bir adamdır, şair, filozof ve matematikçidir, bkz. Morrison, 1956:136. Bilime katkıları için bkz. Mansel, 1971: 225-226; Pomeroy, 2013: x.

⁵⁴¹ Sadece dini bir cemiyet olmayan Pythagoras felsefe akımı aynı zamanda eğitimsel, bilimsel, sosyal ve etik öğretileri de içine almaktadır. Bkz. Ball, 1915: 6; Salisbury, 2001: 276-277; Pomeroy, 2013: xxi; Coşgun, 2013: 321.

⁵⁴² Salisbury, 2001: 277. Pitagoras, öğretilerine kadınları dahil eden ilk Yunan filozofu olarak kabul edilmektedir. Bkz. Pomeroy, 2013: x.

⁵⁴³ Morrison, 1956: 144-146.

⁵⁴⁴ Diog. *Laert.* 41. Özellikle 5. ve 4. yy'da etkileri büyük olan bu kadınların sayılarının on yedi olduğu bilinmektedir. Theano'nun kızları olan Myia, Arignote, and Damo ve ayrıca Aspesia, Bitale ve Perictione bu akımın öncülerinden olmuştur. Bkz. Wider, 1986: 22; Pomeroy, 2013: 1-14. Theano ve kızları için ayrıca bkz. Salisbury, 2001: 277; Coşgun, 2013: 321.

⁵⁴⁵ Pomeroy, 2013: 1-14.

⁵⁴⁶ İsmi için iki farklı görüş bulunmaktadır. Bkz. Barnes, 2014: 71,74.

Bu kadınlardan ilki, Pythaïs, Pitagoras'ın soylu ve tanrısal nitelikli annesidir. Iamblikhus onun Samos'taki en adil insan olduğunu dile getirmiştir⁵⁴⁷.

Oğlunun tam anlamıyla güvenilir bir sırdaşı olan Pythaïs, onun Hades yolculuğunun deneyimlerini bir tablete kaydetmiş ve bu kayıdı oğluna göndermiştir. Bu bağlamda, oğlunun yeraltı yolculuğunun biyografisini yazmış bulunmaktadır. Nitekim Yunan inancında bir kahramanın yeraltından geri gelebileceği inancı vardır ve dolayısıyla Pythaïs'ın yazmış olduğu bu biyografi geleneksel bir motiftir. Ancak bu durum Pitagorasçı biyografi geleneğinde kadının önemini açığa çıkarmaktadır. Kahramanın yeraltından çıkışı tıpkı anne rahminden doğmaya benzetilmektedir. Dolayısıyla, Pitagoras'ın annesi, Pythaïs'ın varlığı oğlunun yeniden doğuşu için doğal ve önemlidir. Bu öneme sahip olan annesini, Pitagoras gittiği yerlere götürmüş ve ona öğretilerini aktarmakla kalmamış onları annesine emanet etmiştir⁵⁴⁸.

Pitagorasçı kadınların en ünlüsü, Pitagoras'ın resmi olarak ilk öğrencisi olup ve sonradan karısı olan Theano'dur⁵⁴⁹. Pitagoras'ın ölümü üzerine okulun lideri konumunda olan Theano,⁵⁵⁰ oğulları ile beraber okulu yönetmiş ve Pitagoras akımını devam ettirmiştir⁵⁵¹. Ekolünün içinde aktif rol alan ve öğretmen olan Theano, kocasının felsefe alanındaki prensiplerini devam ettirdiği gibi matematik ve kozmoloji alanlarında da çalışmalar yapmıştır⁵⁵². Pythagoros prensiplerini devam ettiren Theano, “uyum” prensibini kadınlara öğretmeye çalışmıştır. Bu prensibin bir kadına ne yapması ve nasıl davranması konusunda yardım edeceğine inanmıştır⁵⁵³.

Kroton aristokratlarından Brontinus'un kızı olan Theano,⁵⁵⁴ soylu bir aileden gelmesine rağmen aile ve toplum içindeki kadının her zaman uyumlu olması üzerine çalışmıştır. Theano'nun inandığı şey evrendeki adelet ve dengedir. Herkese ama özellikle kadınlara ısrarla

⁵⁴⁷ Iambl. II. 2. Pythaïs, oğlunun tanrısal nitelikte olmasıyla hem övünmüş hem de bu yeteneğini korumuş ve arttırmıştır, bkz. Pomeroy, 2013: 7-8. Zeki bir kadın olan Pythaïs oğlu doğduktan sonra onu tanrıların hizmetine adanmıştır. Bkz. Ball, 1915: 5.

⁵⁴⁸ Pomeroy, 2013: 7-8.

⁵⁴⁹ Thesleff, 1961: 22; Wider, 1986: 31; Waithe, 1987: 12; Salisbury, 2001: 277; Pomeroy, 2013: xvii, 5; Barnes, 2014: 71; Uslu, 2018: 429-430. Diogenes ve Iamblikhus, Theano'nun yazılı eserler bırakmış olduğunu dile getirmişlerdir. Bkz. Dio. *Laert.* VIII. 41-43; Iambl. XXVII: 71. Onun hakkındaki bilgiler ölümünden sonraki döneme aittir ve mitolojik özellik taşımaktadır, bkz. Salisbury, 2001: 348. Theano, kendini ifade edemeyen bir kadın olmaktansa yarış atı olmayı tercih ettiğini dile getirerek aslında hayat prensibini açıklamıştır. Nitekim o, düşünen ve kendini ifade eden bir kadın olmuştur. Onun için tam anlamıyla bir filozof ve erdem aşığıdır demek yanlış olmayacaktır. Bkz. Wider, 1986: 32; Salisbury, 2001: 347-348.

⁵⁵⁰ Salisbury, 2001: 277, 347.

⁵⁵¹ Wider, 1986: 28.

⁵⁵² Wertheim, 1996: 7.

⁵⁵³ Waithe, 1987: 13; Salisbury, 2001: 277, 347.

⁵⁵⁴ Dio. *Laert.* VIII. 41-43. Bazı kaynaklarda onun karısı olduğundan bahsedilmektedir. Bkz. Iambl. XXVII: 70 ve Wider, 1956: 28-29; Thesleff, 1961: 28; Pomeroy, 2013: 5.

öğretmek istediği şey ise hayatlarında ılımlı olmaları, evlerine ve kendi dünyalarına dengeyi ve uyumu taşımaları gerektiğidir. Kadınlara bunu öğretmeye çalışmak konusunda onlara öncülük etmiştir⁵⁵⁵.

Theano, kadının nasıl bir eş olması gerektiğini⁵⁵⁶ açıkladığı kadar nasıl bir anne olması gerektiğinin sınırlarını da çizmiştir. Çevresindeki kadınlara yazdığı mektuplarda çocuk eğitiminden bahsetmiş ve tavsiyeler vermiştir. Örneğin, Eubula adlı evli bir kadına yazdığı mektubunda, çocuğunun zevk almasına izin vermemesini, aksine onun acıya ve zorluklara alışması gerektiğini vurgulamıştır. Hatta çocuğunun her istediğini yaparak onu şımarttığı için Eubula'yı azarlamıştır⁵⁵⁷.

Theano, evin hanımı olan kadınları denge çerçevesinde eğitmeye çalışmıştır. Örneğin, yine Eubola'ya yazdığı mektuplarından bazılarında evin hanımı olarak lüksten kaçınması gerektiğini tavsiye etmiştir⁵⁵⁸. Theano, bir başka mektubunda Kallisto adlı evli bir kadına evdeki hizmetçilerine karşı daha ılımlı olması ve onlara kötü davranmaması gerektiğini tavsiye etmiştir⁵⁵⁹. Hizmetkârların eğitiminde bile akıl yürütme yeteneğini ve ılımlı olabilmeyi bir arada tutmak gerektiğini savunan Theano'nun eğitim anlayışı mektuplarında çok net anlaşılmaktadır⁵⁶⁰.

İnandığı prensipler üzerinde çalışan Theano, çocuklarını da bu şekilde yetiştirmiştir. Kızları olduğu düşünülen Arignote, Myia ve Damo da annelerinden aldıkları eğitimle MÖ 6.yy'ın sonları ve 5. yy'ın ilk yarısında filozof olmuşlardır⁵⁶¹. Pitagorasçı kadınlar olarak Klasik dönemde eserler veren bu kızlardan bir sonraki bölümde detaylı bahsedilecektir.

⁵⁵⁵ Wider, 1986: 32; Waithe, 1987: 14; Salisbury, 2001: 277, 347.

⁵⁵⁶ Nikostrate adlı evli bir kadına yazdığı mektuplarda, kocası onun güvenini kırdığı ve aldattığı zamanlarda onun uyumlu bir eş olarak nasıl davranması gerektiğini sıkça dile getirmiş ve tavsiyeler vermiştir. Bkz. Waithe, 1987: 14; Salisbury, 2001: 277, 347. Kadının kocasına her türlü fedakârlığı yapması gerekmektedir. Bkz. Iambl. XXVII. 71. Kavga ve boşanma çözüm değildir, itaat ve sabır ise en iyi sonuçları nihayet verecektir. Bkz. Wider, 1986: 32-33. Ayrıca, bkz. Pomeroy, 2013: 6, 21.

⁵⁵⁷ Thesslef, 1961: 22; Wider, 1986: 33-34.

⁵⁵⁸ Thesslef, 1961: 22.

⁵⁵⁹ Thesslef, 1961: 22; Wider, 1986: 33-34. Aksi takdirde kadın kocasına sadık olmayacaklardır. Kendi öz saygısı için onları disiplin altına alması gerektiğini hatırlatmıştır. Ancak ılımlı davranmasındaki amaç nihayetinde onların da insan olduğu gerçeğidir. Bkz. Wider, 1986: 33-34.

⁵⁶⁰ Wider, 1986: 33-34.

⁵⁶¹ Wider, 1986: 22, 28-29; Waithe, 1987: 15-18; Salisbury, 2001: 347-348; Pomeroy, 2013: 5; Barnes, 2014: 71-72.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KLASİK DÖNEM'DE (MÖ 5. - 4. YY) EĞİTİMDE KADIN

Klasik dönem itibari ile yaşanan birçok gelişme içinde eğitim alanında da ortaya çıkmış olan yenilikler ve devam eden özellikler dönemin gerek görsel gerekse yazılı eserlerine konu olmuştur. Çocukluktan itibaren eğitim alan kızların ve yetişkin olan kadınların öğrendiği ve öğrettiği her şey eğitimin alanı içinde oldukça değerlidir. Aynı zamanda eğitim alanı içinde bilinçli olarak görev yapmış kadınlar da eğitilmiş kadınlar olarak büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, Klasik dönemde eğitim kapsamlı olarak açıklandıktan sonra kız çocuklarının almış oldukları eğitimin içeriği, kadınların çocuk ve dini eğitimdeki rolleri ve filozof olan kadınların eğitimdeki yerleri detaylı olarak açıklanacaktır.

4.1. Klasik Dönem'de Eğitim

Klasik dönem, Antik Yunan'ın "*Klasik Uygarlık*" olarak bilinen en önemli döneminin başlangıcıdır. Bu önemli dönem iki ayrı yüzyılda birbirini tamamlayan olaylar ve gelişmeler ile Antik Yunan Uygarlığı'nı oluşturmuştur⁵⁶². Savaşların hâkim olduğu Klasik dönemde, Antik Yunan kent devletleri üç amaç için çabalamıştır: "*üstünlük, bağımsızlık ve barış*"⁵⁶³. Bu üç amacı içine alan ilk dönem olan MÖ 5. yüzyılda, kent devletleri içinde Atina hem siyasi hem de kültürel üstünlük bakımından öne çıkmıştır. Klasik Yunan Uygarlığı Atina merkezli olarak "*Yunanistan'ın Yunanistan'ı*" olarak kabul edilmiştir⁵⁶⁴. Üstün kent devleti olan Atina'da felsefe, matematik, astronomi, tıp, edebiyat, tragedya, komedi, tarih, sanat, mimarlık ve heykeltıraşlık alanlarında büyük gelişmeler yaşanmıştır⁵⁶⁵. MÖ 4. yüzyıl ise "*Yunan Tarihinin İkinci Klasik Çağı*" olarak da adlandırılmaktadır. Yunanistan'ın sınırlarının genişlediği bu yüzyılda, tüm Yunanlıların ortak malı olan bir uygarlık meydana gelmiştir (Harita 1). Atina kent devleti hala merkez olmaya devam etmekte ve edebiyat, felsefe, tarih,

⁵⁶² Mansel, 1971: 339.

⁵⁶³ Walter, 2006: 16.

⁵⁶⁴ Mansel, 1971: 339. MÖ 5. yüzyıl içerisinde Pers İstilaları (MÖ 490-479) ve Atina'nın üstünlük dönemi olan Pantekontaeti (478-431) için bkz. Mansel, 1971:272-339. Ayrıca, dönem içi olayları için bkz. Walter, 2006: 13-14 ve 5, Tablo. 1.1. Ayrıca, Rhodes, 2006: 5-7; Harrison, 2006: 509-525; Welwei, 2006: 526-543. Bu dönemdeki savaşlar, barışlar ve üstünlük mücadelesinden çıkan Atina olmuştur.

⁵⁶⁵ Mansel, 1971: 340-382; Prince, 2006: 433-444. Özellikle tıp alanında Hippokrates, felsefe alanında Sokrates, tragedyada Sofokles, Euripides, komedyada Aristophanes, tarih alanında Herodotos ve Tukidides öne çıkmışlardır. Hippokrates için ayrıca bkz. Prince, 2006: 443-451, Dickey, 2007: 43-46; Sokrates için bkz. Prince, 2006: 443-451. Herodotos ve Tukidides için bkz. Walter, 2006: 27-28; Rhodes, 2006: 8; Prince, 2006: 442-443; Dickey, 2007: 53-55. Sofokles ve Euripides için bkz. Walter, 2006: 38. Aristophanes için bkz. Walter, 2006: 39-40.

sanat, mimarlık ve heykeltıraşlık alanlarında da ilerlemeler yaşanmıştır⁵⁶⁶. Bu denli kapsamlı gelişmenin içinde Klasik dönem eğitimi de büyük aşamalar kaydetmiş olmalıdır.

4.1.1. Sofistler ve Felsefe Okulları

5. yüzyıl itibari ile sosyoloji biliminin kurucuları sayılabilecek “*sofistler*” başka bir ifadeyle “*bilgi üstatları*” eğitime gönül vermişlerdir. İnsanı ölçü olarak kabul eden sofistler⁵⁶⁷, eski eğitim yöntemi olan *kalokagathia* (iyi ve güzel insan olabilme) adına okuma-yazma öğrenmek, sporla ve müzikle ilgilenmek insanın geliştirmekte olan toplum içinde başarı sağlayabilmesi için yeterli olmadığını savunmuşlardır. Onlara göre insan, mantığını kullanarak güzel ve etkili konuşmayı öğrenmelidir. Bu anlayış yeni eğitim modeli olarak tanınmış ve birçok kişiyi etkileyerek eğitim alanında ilerlemeleri beraberinde getirmiştir⁵⁶⁸.

Eğitimde devrim niteliği taşıyan bu modelin öncüleri, düşünür değil ileri seviyedeki eğitimin öğretmenleri olmuşlardır⁵⁶⁹. Başta Protagoras olmak üzere, Gorgias, Prodikos, Trasimahos, ve Hippias bu yeni eğitim modelinin öncüleridir⁵⁷⁰. Bu eğitim akımı gençler arasında çok ünlenmiş ancak ileri yaşlardaki ve geleneklerine bağlı kesim tarafından şiddetle eleştirilmiştir⁵⁷¹. Her ne kadar eleştirilseler de sofistler, eğitimde yeni akımlara yön vermeleri bakımında öncü sayılmalıdırlar⁵⁷².

Asıl hedefleri “*bilinçli manevi eğitim*” olan sofistler için “*pedagojinin kurucuları*” demek yanlış olmayacaktır. Nitekim onlar eğitim müfredatlarını bu doğrultuda belirlemişler ve hitabet sanatı⁵⁷³ eşliğinde toplantılar yaparak belirli bir konu üzerinde konuşmuşlardır. Bu konuşmalar ve dersler büyük oranda siyasi içerikli olmuştur⁵⁷⁴. Bu bağlamda, hedef kitleleri olan gençlere hitabet sanatını öğretebilmek için edebiyat bilgilerini ilerletecek olan kelimelerin kullanımına ağırlık vermişler ve bunları pekiştirmeleri için edebi eserleri çalışmalarını sağlamışlardır⁵⁷⁵. Bu dersler için kurumsallaşmış bir okulları olmamıştır, derslerini gençlerin etrafında olacak şekilde ve paralı yapmışlardır⁵⁷⁶.

⁵⁶⁶ Mansel, 1971: 407-432; Szerb, 1979: 207-241; Walter, 2006: 30-41; Dickey, 2007: 46-55. Özellikle edebiyatta hitabet alanında İskrates ve Demostenes, şiir alanında Bakchylides ve Pindaros, felsefe alanında Eflatun (Plato) ve Aristoteles, tarih alanında ise Tukidides ve Ksenofon öne çıkmıştır. 4. yüzyılda yerlere göre olan olaylar için bkz. LaForse, 2006: 544-559.

⁵⁶⁷ Szerb, 1979: 238.

⁵⁶⁸ Mansel, 1971: 343-345; Kitto, 2017: 178.

⁵⁶⁹ Marrou, 1956: 48-49; Griffith, 2001: 71; Ford, 2001: 85-87; Prince, 2006: 439.

⁵⁷⁰ Marrou, 1956: 48-54; Mansel, 1971: 343-345; Ford, 2001: 94- 103 (Gorgias); Prince, 2006: 439.

⁵⁷¹ Marrou, 1956: 48-54; Mansel, 1971: 343-345.

⁵⁷² Marrou, 1956: 56-57.

⁵⁷³ Retorik anlamına gelen etkili konuşma sanatı için bkz. Marrou, 1956: 52-54.

⁵⁷⁴ Ford, 2001: 86; Coşgun, 2011: 62-64. Hitabet sanatı için bkz. Coşgun, 2011: 64-66.

⁵⁷⁵ Coşgun, 2011: 66-67.

⁵⁷⁶ Marrou, 1956: 49.

Sofistlerin açtığı yeni dönemin ardından yükselen felsefe akımı içinde öne çıkan filozoflar Yunan eğitimini olgunluk seviyesine getirmişlerdir. Sokrates,⁵⁷⁷ Plato,⁵⁷⁸ Aristoteles⁵⁷⁹ felsefe alanında ve İsokrates ise edebiyat ve özellikle de hitabet alanında çalışmalar yaparak⁵⁸⁰ Klasik dönem Yunan eğitim anlayışının ana prensiplerini oluşturmuşlardır.

Başlangıçta sadece eğitim kurumları olarak hizmet veren Plato ve Aristoteles okulları daha sonraları belirli ilkeler topluluğuna dayalı bir cemiyet ya da tarikat şekline dönüşmüştür. Düşünce hayatına hitap eden bu okullarda, toplumda karşılaşılmaması zor olan insan tipi yetiştirmeyi hedef almışlar ve bu doğrultuda çalışmalar yapmışlardır⁵⁸¹. Bu çalışmalar, okulların içinde ve yine bu okullarının içindeki kütüphaneler desteğiyle olmuştur. Plato, Aristoteles, Theophrastos⁵⁸², Neleus ve Straton'un felsefe okulu kütüphaneleri olarak eğitim vermiştir. Bunların dışında önceki dönemde ilk defa var olan özel kütüphanelerin sayısının arttığı bilinmektedir. Nitekim Eulleides, Eutidemos, şair Euripides, hatip olan Demostenes ve Speusippus'un özel kütüphaneleri de halkın eğitime katkı sağlamışlardır⁵⁸³.

Devletin yerini zamanla bu felsefe okulları almaya başlamıştır. Akıl eğitimi ise hitabet üzerine yoğunlaşmakta ve bu durum da insanı diğerleri arasında daha seçkin kılacak ya da kazanç ve saygınlık kazandıracak olan sanata ağırlık vermesine sebep olmuştur. Sofistlerin mirasçıları olan hitabet sanatı ustalarının iddialı, içi dolu olmayan bireyciliği retorik okullarına damgasını vurmuştur. Bu okulların amacı ikna edici bir dil ile kendini ifade eden öğrenciler yetiştirmek ve bu öğrencileri dönemlerinin en önde gelen temsilcileri olmalarını sağlayacak biçimde düşünce ve bilgilerle donatmaktır. Onlar halk arasında pratik eğitimin taşıyıcıları olmuşlardır. Bu yönleri ile felsefe okullarının amansız rakipleri haline gelmişlerdir⁵⁸⁴.

Bu okullara ek olarak, tiranların kütüphane kurma arzusu bu dönemde de bir örnekle karşımıza çıkmaktadır. Herekleia (Karadeniz-Ereğli) Pontika tiranı Klearhos, İsokrates ve

⁵⁷⁷ Hayatı ve kariyeri için bkz. Marrou, 1956: 57-59; Mansel, 1971: 345-347; Szerb, 1979: 238; Salisbury, 2001: 277; Prince, 2006: 444-448; Coşgun, 2011: 76-82.

⁵⁷⁸ Hayatı ve kariyeri için bkz. Marrou, 1956: 61-76; Mansel, 1971: 412-414; Szerb, 1979: 239-241; Coşgun, 2011: 82-90.

⁵⁷⁹ Hayatı ve kariyeri için bkz. Mansel, 1971: 415-416, Salisbury, 2001: 142-145; Prince, 2006: 451-453; Coşgun, 2011: 90-98.

⁵⁸⁰ Marrou, 1956: 79-91; Mansel, 1971: 409; Szerb, 1979: 237-238; Too, 2001: 113; Ducat, 2006: 45-49. Davidson, 2008: 217. Hitabet dersleri Yunanlı bir erkeğe hitabet öğretmenliğini, devlet adamlığını, avukatlığı ve komutanlığı öğretmesi ile üniversitelerdeki derslere denk gelmektedir. Bkz. Szerb, 1979: 237. Hitabet dersleri ve Atina için önemi adına bkz. Too, 2001: 110-132.

⁵⁸¹ Davidson, 2008: 218.

⁵⁸² Eserinin adı Karakterlerdir ve detaylı bilgi için bkz. Kitto, 2017: 226-258.

⁵⁸³ Yıldız, 1985: 47-68. Sokratik filozoflar, Theophrastos ve öğrencisi Neleus Aristoteles'in kitaplarına sahiplerdir. Neleus babasından kitaplığı miras almıştır. Bkz. Strabon, XIII. 1.54.

⁵⁸⁴ Davidson, 2008: 217-218.

Plato'un öğrencisi olan tiranın tanrıya hizmet etmek amacıyla bilimin koruyucusu olarak ilk resmi kütüphaneyi kurduğuna inanılmaktadır. Bu kütüphanenin halka açık olduğu düşünülmektedir⁵⁸⁵.

4.1.2. Aile Eğitimi

Bütün bu gelişmeleri içinde barındıran Klasik dönemde eğitim, önceki dönemlerdeki gibi ailede başlamıştır. Çocuklarının çeşitli işlerde eğitim almaları hem günlük yaşamda işlerin sürdürülebilmesi hem de geleneklerin devamı için oldukça önemli olmuştur. Çocuklar tarım, balıkçılık, hayvancılık, ev işleri, el işleri, ticaret, ebelik, tıp, kehanet, büyü, dans, şarkı söyleme, bankacılık ve yazı gibi hayatın her alanında gerekli işlerde aile içinde anne ve babalarından eğitim almışlardır. Örneğin, Klasik döneme tarihlenen, Atina'da bulunan yazıtlar, anneler ve kızlarının yün işçisi ya da sütanne olarak birlikte çalıştıklarını ifade etmektedir⁵⁸⁶. Ancak, bu çıraklık eğitimi, önceki dönemlerdeki kadar yeterli görülmemiştir. Nitekim okula gitmek zorunda olan erkek çocukları babalarından sanat öğrenmek yerine Yunan öğretme yöntemleri ile eğitime başlamışlardır. Çocuklar bu şekilde sosyal tutum ve davranışları öğrenebilmişlerdir⁵⁸⁷.

Öğretmenlerin vermesi gereken eğitiminden öncesi olan aile eğitiminin önemini açıklayan Plato, çocukların "*mükemmel birer yurttaş*" olmaları adına çocukluktan eğitilmeleri gerektiğini ve bu süreçte ebeveynlerin görevlerinin önemini vurgulamaktadır. Onlar, yasalar tarafından doğru olduğuna karar verilmiş olana doğru çocuklarını çekmeli ve yönlendirmelidirler⁵⁸⁸.

Plato, aile içinde çocukların, altı yaşına kadar anneleri ve hemşirelerinin gözetiminde eğitilmesi gerektiğini ve altı yaşından sonra devletin sorumluluğunda olan dersleri alma zorunluluklarını ifade etmiştir⁵⁸⁹.

4.1.3. İdealist Eğitim

Sadece müzik ve spor eğitiminin yetmediği bu dönemde, iyi bir yurttaş olabilmek için okur-yazarlık en önemli şart sayılmaya başlanmıştır⁵⁹⁰. Aldıkları bu eğitim, çocukları ailenin ötesine geçirmek ve onları çok daha geniş bir topluma hazırlamak amacını taşımıştır⁵⁹¹. Bu amaca hizmet eden Klasik dönemin idealist eğitim sistemi, çocukları belirli roller için hayata

⁵⁸⁵ Yıldız, 1985: 46-47.

⁵⁸⁶ Rawson, 2011: 505.

⁵⁸⁷ Rawson, 2011: 512-513; Langdon, 2013: 178. Erkek çocukların eğitimlerinin bölümleri için bkz. Coşgun, 2011: 32-24.

⁵⁸⁸ Plato, *Yasalar*, II. 111.

⁵⁸⁹ Plato, *Yasalar*, VII. 23.

⁵⁹⁰ Jenkins, 1989: 15. Sparta, bu iki eğitim dalı ile sınırlı kalmıştır. Bkz. Davidson, 2008: 57.

⁵⁹¹ Rawson, 2011: 514.

hazırlamıştır. Bir erkek ve bir kadının bile sosyal beklentilerini değiştirebilecek bu eğitim, uygulamada çeşitli sosyal rolleri yerine getirmek için insanları alıştırmıştır⁵⁹².

İdealist eğitimin savunucularından Plato, eğitimi bilgidен yoksun bir ruha bilgi koymak olarak tanımlamaktadır. Bu yönüyle, eğitim, kör gözlere görme gücü vermek gibidir. Aynı zamanda, eğitim, ruhun öğrenme gücünü “iyi”den yana çevirme ve bunun adına en kolay ve en doğru yolu bulma sanatıdır⁵⁹³. Plato⁵⁹⁴ erkek çocukları gibi kız çocukları için de eğitimin nasıl olması gerektiğini ve önemini hem *Devlet* hem de *Yasalar* adlı eserlerinde detaylı bir şekilde anlatmıştır. İki kitabında da her iki cinsiyet için eğitim verilmesi gerektiği savunmuştur⁵⁹⁵. Aristoteles⁵⁹⁶, *Politika* adlı eserinde ise öğretmeni Plato gibi Klasik Yunan eğitiminin nasıl olması gerektiğini açıklamıştır. Ancak, cinsiyet ayırımına girmeden çocukların “minyatür yetişkinler” olarak bilindiği ve gösterildiği çocuk algısının ancak eğitimle değişeceğini savunmuştur⁵⁹⁷.

Bu değişim esnasında, Plato, ölçü, yiğitlik ve büyüklüğün doğuştan gelen özellikler olduğunu ve ayırt edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bakımdan çocukları akıllıca yetiştirirken beden ve kafaları düzgün olmasına dikkat edilmeli ve bu yolla onları zorlu savaşlardan geçirerek doğruluktan ayrılmamaları sağlanmalıdır. Nitekim iyi eğitilmiş bir erkek iyi insan olacaktır. Bununla birlikte bu erkek, düşmanlarını yenebilecek ve zafer kazanabilecektir⁵⁹⁸. Ancak, eğitimde davranışın önemini vurgulayan Aristoteles onun doğuştan olmadığını ifade etmektedir. Çocuk öğrenerek davranışı kazanacak ve böylelikle iyi bir insan olacaktır⁵⁹⁹. Bu bakımdan çocuklar, erdemli davranışa sahip olabilecek şekilde eğitilmelidirler. Bunu sağlayacak olan da yüksek ahlaki kurallara göre davranan öğretmenleridir. Bu öğretmenlerin görevi çocukların isteklerini terbiye ederek çocukların zihin gelişimlerine yardım etmektir. Ancak bu yolla erdemli bir yurttaş olabileceklerdir.

⁵⁹² Rawson, 2011: 520.

⁵⁹³ Plato, *Yasalar*, VII. 518.

⁵⁹⁴ MÖ 427-347 yılları arasında yaşadığı düşünülen filozof, Akademi adlı felsefe okulunu kurmuştur. Öğretmeni Sokrates’in diyaloglarını anıları olarak yazmış olmasıyla Sokrates’in öğretilerini öğrenmiş bulunmaktayız. Plato, bu diyaloglara katılan insanlar “felsefe öğrencisi” olarak tanımlamıştır. Bkz. Salisbury, 2001: 87.

⁵⁹⁵ Plato, *Devlet*, V. 451d, 452a; *Yasalar*, VII. 3. Bkz. Nightingale, 2001: 154. *Devlet* kitabında yazılı olanlar daha detaylı olarak *Yasalar* da tekrarlanmıştır. Bu bakımdan *Yasalar* kitabı çoğunlukla tercih edilmiştir. Plato’nun *Devlet* adlı eserinin detaylı anlatımı için bkz. Nightingale, 2001: 133-154.

⁵⁹⁶ MÖ 384-322 yılları arasında yaşamış olan filozof, yirmi yıl kadar Plato okulunun üyesi olmuştur. Sonrasında Batı Midilli Adasında felsefe dersleri vermiştir. İskender’e de dersler veren filozof, Atina’da MÖ 335-334’ de Lyceum adlı okulu kurmuştur. Bkz. Chambliss, 2007: 69.

⁵⁹⁷ Chambliss, 2007: 69.

⁵⁹⁸ Plato, *Devlet*, VII. 536a-b; *Yasalar*, I. 57.

⁵⁹⁹ Aristo. *Plt.* VII. XIII. 21-23; *Eudomos’a Etik*, I. 4.

Ancak, akıl ve ruh eğitimi veren öğretmenlerin ahlak prensiplerini ihmal etmeleri çocukların yanlış şekilde eğitilmelerine yol açacaktır⁶⁰⁰.

Altı yaşından sonra cinsiyetlerine göre ayrılıp erkekler erkeklerle kızlar da kızlar ile zaman geçirip ders almalıdırlar. Erkekler ata binme, okçuluk, disk atma, sapan atma dersleri almak zorundadırlar. Kızlar ise özellikle silah kullanımı ile ilgili derslere katılabilmektedirler⁶⁰¹. Aristoteles, eğitimin amaçlarını⁶⁰² ve bölümlerini⁶⁰³ de belirleyip çocukların almaları gereken derslerin özel değil devletin kontrolünde ve hepsi için aynı olması gerektiğini savunmuştur⁶⁰⁴. Nitekim Aristoteles, toplumdaki her evi devletin bir parçası gibi görüp aile içindeki kadın, erkek ve çocukların yasalara bağlı olan standart eğitimi alması gerektiğini savunmuştur⁶⁰⁵.

4.1.4. Okul Eğitimi

Çocukların bu tarz bir eğitimi almak zorunda oldukları yer olan “okul” kavramı aslında ilk kez Herodotos’un “Tarih” adlı eserinde yer almıştır. Herodotos eserinde M.Ö. 494 yılındaki deniz savaşı öncesi dönemi bir felaket örneğiyle anlatırken bir okulun varlığını ve içinde yüz yirmi çocuğun olduğunu bildirmiştir⁶⁰⁶. Okul ile ilgili mevcut olan bu ilk bilgi kesinlik içermemektedir. Nitekim okul olarak nitelendirilen binaların küçük olduğu ve çok öğrenci alamadığı düşünülmektedir⁶⁰⁷.

Bu binalar, öğretmen liderliğinde çocukların toplandığı yer anlamına gelmekteydi. Aynı zamanda, okul kavramı özel evler anlamında da kullanılmıştır. Varlıklı ailelerin çocukları belirlenmiş bir şahsa ait evlerde eğitimlerini alabilmişlerdir. Bu evlerin, öğretmenin mi yoksa belirli ailelerin evleri mi olduğu tam olarak bilinmese de ailelerin öğretmenin ücretini ödemek için birleştikleri düşünülmektedir⁶⁰⁸. Nitekim bu okullar erkek çocukların altı yaşından sonra gitmeleri gereken ve ailelerce parası ödenen *gymnasium* ya da *palaistradır*⁶⁰⁹.

⁶⁰⁰ Aristo, *Plt.* VII. XIII. 21-23. Bkz. Nightingale, 2001: 155; Chambliss, 2007: 70.

⁶⁰¹ Plato, *Yasalar*, VII. 23.

⁶⁰² “İlimlilik, imkân ve uygunluk”, Aristo. *Plt.* VIII. VII. 11. Bkz. Nightingale, 2001: 154-173.

⁶⁰³ Ara dönem olacak şekilde iki temel yaş olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu aralardan ilki yedi yaşından ergenliklerine kadarki dönem sonrası ve diğeri de ergenlik sonrasında yirmi bir yaşına kadar olan dönem sonrasıdır. Bkz. Aristo. *Plt.* VII. XV. 11.

⁶⁰⁴ Aristo. *Plt.* VIII. I. 1-3. Bkz. Joyal, McDougall, Yardley, 2009: 23.

⁶⁰⁵ Aristo. *Plt.* I. 1260b.11.

⁶⁰⁶ Herod. *Tarih*, VI. 27. Bkz. Griffith, 2001: 67.

⁶⁰⁷ Deighton, 2005: 45; Coşgun, 2011: 30.

⁶⁰⁸ Davidson, 2008: 86; Rawson, 2011: 517.

⁶⁰⁹ Garrison, 2007: 55; Davidson, 2008: 86-87. Dönemin sonlarında okul, kentin içine alınmış ve en önemli bina haline gelmiştir. Festivaller ve tiyatro oyunları bu kurumda yapılmaya başlanmıştır. Bkz. Hansen-Nielsen, 2004: 141.

Hem Plato hem de Aristoteles bu eğitim için uygun olan yaşı yedi olduğu konusunda hem fikir olmuşlardır⁶¹⁰. Ancak, Plato kızlar ve erkeklerin almaları gereken dersleri jimnastik⁶¹¹ ve müzik eğitimi olmak üzere iki başlık altında toplarken⁶¹², Aristoteles, müfredat içinde okuma-yazma, jimnastik, müzik ve resim adlı dört dersin olması gerektiğini ifade etmektedir. Farklı amaçları olan bu derslerin içinde davranış eğitiminin ve vücut eğitiminin akıl eğitiminden önce gelmesi gerektiğini savunmuştur⁶¹³.

Okur-yazarlığın önemli oranda arttığı bu dönemde okuma-yazma ders olarak okullarda öğretilmeye başlanmıştır⁶¹⁴. Bilgeliğin başlangıcının harfler, kelimeler ve cümleleri ezberlemek olduğuna inanılmıştır ve bu doğrultuda çocuklar edebi parçaları ezberlemek, aritmetik ve temel geometri dersleri öğrenmek zorunda kalmışlardır⁶¹⁵.

Okur- yazarlığa büyük önem verilen Atina'da yurttaş olan varlıklı erkek çocukları için eğitim ilk olarak evde özel öğretmen tarafından harflerin ezberlenmesiyle başlamıştır. Çocuğun ilerlemesiyle birlikte ev dışından bir özel öğretmen olan ve *grammatistes* denilen dil öğretmenine gönderilen çocuk, arkasında eğitmeni olan *paidagogos*'un gözetiminde dil bilgisi öğrenmeye başlamaktadır. Öğretmenleri karşısında taburelerde oturan çocuklar dizlerindeki yazı levhalarına öğrendiklerini yazarak ezberlemişlerdir⁶¹⁶.

Atinalı erkek çocukları, bu şekilde oluşturmuş oldukları okuma kitaplarını düzgün ve şiirsel bir ezgiyle okumakla görevlilerdir. Bu görev onlardan toplu aile buluşmalarında istenmekte ve aldıkları bu eğitimin gösterimi sağlanmakta idi. Bu bakımdan bu görevlerini yerine getirmek onların eğitimi ve kültürlü olduklarının ispatlanması bu okuma kitaplarındakileri güzel okumalarına bağlıydı⁶¹⁷. Atina'nın aksine Sparta'da hala beden ve müzik eğitimi dışında eğitim verilmediğinden edebiyat alanında ilerlemeler olamamıştır. Bu eğitimi alamayan çocuklar edebiyat, tarih, sanat ve felsefe alanlarında yetişememişlerdir. Koroların öğretmenleri bile yabancı olmak zorunda kalmıştır⁶¹⁸.

On dört ile on altı yaşlarına gelen Atinalı erkek çocukları palaistradan ve özel okuldan alınıp devlete ait olan *gymnasiona* yazdırılarak yüksek eğitim alması sağlanmış olmaktadır. Ancak bu eğitim ailenin tercihine ve imkanının olup olmamasına bağlıdır. Çocuklar burada,

⁶¹⁰ Plato, *Devlet*, III. 403-404; Yasalar, VII. 27,85; Aristo. *Plt.* VII. XV. 11.

⁶¹¹ Vücudun teknik rehberi, Plato, *Yasalar*, II. 157.

⁶¹² Plato, *Devlet*, III. 403-404; *Yasalar*, VII. 27, 85; V. 377.

⁶¹³ Aristo. *Plt.* VIII. III. 2.

⁶¹⁴ Davidson, 2008: 90-91; Rawson, 2011: 510.

⁶¹⁵ Rawson, 2011: 512-513; Langdon, 2013: 178. Erkek çocukların eğitimlerinin bölümleri için bkz. Coşğun, 2011: 32-24.

⁶¹⁶ Jenkins, 1989: 15-16.

⁶¹⁷ Davidson, 2008: 91.

⁶¹⁸ Davidson, 2008: 57-58.

yasama, yargı ve askerlik ile ilgili görevleri öğrenmesi adına eğitilmişlerdir. Toplum içinde sohbetlere katılabilen, ata binen, araba süren, yüzen, şenliklere katılıp dans edebilen bu çocuklar olarak devletin idaresine girmiş ve artık aile kontrolünden çıkmış olmaktadır. Aslında hiç olmadığı kadar özgür oldukları bu dönemde hata yapmaları da oldukça kolay olduğundan karakterlerini oturtmakta zorlandıkları düşünülmektedir⁶¹⁹.

Bu dönemi başarı ile geçiren ve on sekiz yaşına gelen Atinalı erkek çocukları artık demosunun kayıtlarına dahil olabilen yurttaş üyesi olmaya hak kazanmaktadırlar. Bundan sonrası devletin yapacağı sınavları geçmek olacaktır. Artık teknik açıdan *ephebos* olarak sınavlara hazırlanabileceklerdir. İki yıl kadar askeri eğitimi aldıktan sonra toplumun önünde askeri ve beceri sınavlarına girmektedirler. Sınavları geçenler savaş zamanlarında asker olarak görev yapmakta ve düzeni sağlamakla görevli olmaktadır. İkinci yılın sonunda yurttaşlık (erkeklik) sınavını da geçerlerse artık devletin tam anlamıyla üyeleri olarak siyaset adamı sayılabilmektedirler⁶²⁰.

4.1.4.1.Fiziksel Eğitim

Erkek çocuklarının askerlik hayatlarında ve eğitim müfredatlarındaki en öncelikli ders sayılan fiziksel eğitimin önemi her iki filozof tarafından detaylı olarak anlatılmıştır. Fiziksel eğitimin vücudun iyi bir kondisyona sahip olmasını sağladığını savunan Aristoteles, iyi bir kondisyonun ise çocuğun yaptığı işi iyi yapabilmesi için gerekli olduğunu ifade etmiştir. Sancılı olarak değerlendirdiği bu öğrenme sürecinde öğretmenin davranışlarının önemini de açıklamıştır⁶²¹.

Ergenliğe kadar olan dönemde daha hafif egzersizler olması gerektiğini savunan Aristoteles, hiçbir şeyin çocuğun gelişimini engellememesini ifade etmiştir⁶²². Nitekim bu dönemde çocuğa zor kullanmadan bu derslerin oyun gibi verilmesi gerektiğini söyleyen Plato, fiziksel eğitim alan çocukların önemli diğer dersleri almaması gerektiğini de eklemiştir. Bu bakımdan çocuklar beden eğitimi derslerini almayı bitirdiklerinde diğer derslerin eğitimi başlamalıdır⁶²³.

Ergenlik sonrasındaki ara dönem olan üç yıl içinde başka derslerle ilgilenmiş olan çocuklara artık sıkı ve ağır fiziksel eğitim verilmelidir⁶²⁴. Bu eğitimi dans ve güreş olmak üzere iki dala ayıran Plato, dans dersleri ile özgürlük ve soyluluğu muhafaza eden Musalar

⁶¹⁹ Davidson, 2008: 102-103.

⁶²⁰ Davidson, 2008: 102-104.

⁶²¹ Aristo. *Eudemos'a Etik*, I. VIII. 20-22; II. I. 24- 25; *Pol.* VIII. IV. 4.

⁶²² Aristo. *Plt.*, VIII. IV. 1-2.

⁶²³ Plato, *Devlet*, VII. 537.

⁶²⁴ Aristo. *Plt.* VIII. IV. 1-2.

tarzını taklit etmeyi ve aynı zamanda fiziksel görüntü, çeviklik ve güzelliği öğretmeyi hedeflemektedir⁶²⁵. Jimnastik dersleri için kurulmuş olan gymnasiada askeri eğitim ile ilgili bütün dersler verilmeli ve bu eğitimin başında devlet tarafından ödeme yapılan eğitmenler bulunmalıdır. Erkekler ve erkek çocuklar ile kadınlar ve kızlar burada eğitilmelidir⁶²⁶.

Nitekim Atina'da varlıklı ailelerin erkek çocukları *palaistra*⁶²⁷ adlı özel bir spor okuluna giderek *paidotribes* denilen öğretmenlerden eğitim almışlardır. Çocukları savaşa hazırlayan bu okulda askeri nitelikli bir eğitim verilmiştir⁶²⁸. Burada 18 yaşına gelmiş erkekler ephebe olarak askeri bir eğitim sürecinden geçmişlerdir⁶²⁹. Aynı zamanda, başlarında *kosmetes* (emir gardiyanı) denilen bir görevli eşliğinde kültürel değerler eğitimi de verilmiştir. Eğitim kurumları olan *ephebate* askeri, kamusal ve dini niteliklidir⁶³⁰.

Bu eğitimin içeriğinde beş ana ders olan, sıçrama, koşma, disk fırlatma, cirit atma ve güreş bulunmaktadır. Her bir dersin amacı farklı olmuş ancak güreşe kadar olanlar ısınma dersleri olarak kabul edilmiştir. Asıl ders olan güreşten sonra ise soğuk duş ve ardından gelen güneşlenme ise beden eğitimde önemli bir yer tutmuştur. Vücudu ani soğuk ve sıcakla alıştırmak amacına sahip olan bu uygulama Atina fiziksel eğitiminin en önemli hedeflerinden biri olarak kabul edilmiştir⁶³¹.

Askeri ya da spor okulu anlamına gelen kurumlarda erkeklere verilen eğitimin içeriği, döneme ait vazo resimlerinden anlaşılmaktadır. Spor eğitiminin önemi devam etmiş ve özellikle ata binmek ailenin çocuğuna vermiş olduğu eğitimde karşımıza çıkmıştır. British Müzesi'nde bulunan bir vazo tasvirinde, yanında babası ya da erkek kardeşi olduğuna inanılan bir erkekten ata binmeyi öğrenen bir erkek çocuk tasvir edilmiştir⁶³².

Öngörülen bu fiziksel eğitimden fazlasını vermeyi hedefleyen Sparta tam anlamıyla bir askeri kamp niteliğindedir. Erkek ve kız çocukları için de aynı kurallarla örülmüş bu eğitim içinde nezaket ve kibarlık yoktur. Kaba kuvvet, hırslılık ve güç esas olan eğitimde dersler ve müfredat oldukça ağırdır. Devletin kontrolünde olan bu eğitim programında erkek çocukları yedi yaşından sonra ailelerinden alınarak barakalarda yaşamaya başlamaktadırlar. Kız çocuklarının da aileleri ile yaşamak şartı ile neredeyse aynı eğitimi aldıkları düşünülmektedir⁶³³.

⁶²⁵ Plato, *Yasalar*, VII. 27,85.

⁶²⁶ Plato, *Yasalar*, VII. 87.

⁶²⁷ Güreş okulu, Davidson, 2008: 94.

⁶²⁸ Jenkins, 1989: 29.

⁶²⁹ Jenkins, 1989: 29; Garrison, 2007: 56; Rawson, 2011: 504; Garland, 2013: 213-214.

⁶³⁰ Garland, 2013: 213-214.

⁶³¹ Davidson, 2008: 95-97.

⁶³² Jenkins, 1989: 18-19; Oakley, 2013: 159.

⁶³³ Davidson, 2008: 61-63.

Açık havada toplum içinde yürütülen çocuklar okullarında gizli olarak hırsızlık eğitimine tabi tutulmaktaydılar. Zor şartlar altında casus gibi olmaları hedeflenen bu çocukların hırsızlık yapabilme becerileri takdirle karşılanmıştır. On sekiz yaşına gelen çocuklar artık savaş eğitimi almak için yetiştirilmeye başlanmaktadır. Dayanıklılık sınavları oldukça ağır olmakta ve sınavları geçenler yirmi yaşına gelince gerçek savaş eğitimi içinde yaşamaya mecbur bırakılmaktadır. Tıpkı savaştalarmış gibi yaşayan gençler çatışmalar yaparak, atıcılık, binicilik ve yüzücülük eğitimi almaktadırlar. Silahlar ile yapılan ve savaş dansı anlamına gelen *pyrrhik* oldukça yorucu bir eğitimin parçasıdır. Aldıkları bu eğitim aslında bir nevi savaşın kendisidir⁶³⁴.

4.1.4.2. Diğer Derslerde Eğitim

Eğitim müfredatının içindeki bir diğer ders olan müziğin önemi konusunda yine ortak fikirleri olan filozoflardan⁶³⁵ Plato, müzik eğitiminin içinde dans ve şarkı söylemeyi içermesi gerektiğini ve müziğin içindeki ritim ve uyumun çocuğun konuşma ve duruş eğitimine büyük katkı sağladığını vurgulamaktadır. Nitekim bu eğitimi alan çocuklar cesur insan karakterine sahip olabilmektedirler. Bu bağlamda, müzik, ahlaki değerlerin artırılması adına kullanılan bir eğitim aracı olmuştur⁶³⁶. Nitekim müzik ve edebiyat arasında ayırım yapılmadan eğitim verildiği düşünülmektedir. Üstelik müzik öğretmeni hem edebiyat hem de hesap dersleri öğretmekle görevli olmuştur⁶³⁷. Nitekim müzik ve okuma-yazma eğitimi Atina ve İyonya eğitimi içinde yurttaşlık eğitimi demektir⁶³⁸.

Bu eğitim içinde melodilerin önemini vurgulayan Aristoteles, çocuklara öğretilmesi gereken müzik türlerini açıklamıştır. Etik, tutku ve hareket melodileri olan bu müzik türleri, çocukların eğlenmesi için değil onların ruh ve karakterlerini dinlendirmesi bakımından önemlidir⁶³⁹.

Bu bağlamda, dans eğitimi oldukça önemli sayılmıştır. Dans, ruh ve bedeni bir bütün olarak uyum içinde etkin hale getirmekte ve bu uyum zarafet olarak adlandırılmaktadır. Atina ve İyonya eğitiminde önemli sayıla zarafet için hem beden eğitimi hem de müzik eğitimi şart olmuştur. Nitekim dans eğitimin önemi dini ritüellerde daha da açığa çıkmaktadır. Greklerin

⁶³⁴ Davidson, 2008: 63-64.

⁶³⁵ Plato, *Yasalar*, I. 59; Aristo, *Plt*, VIII. V. 10. Müziğe verilen önem kendini düzenlenen yarışmalarda göstermeye devam etmiştir. Nitekim erkek çocukları bu yarışmalarda müzik aleti çalmak ve şarkı söylemek için eğitilmişlerdir. Örneğin, Leiden’de bulunan Atina’ya ait bir fincan üzerinde aulos ve flüt çalan erkeklerin yanında ayakta durup şarkı söyleyen bir başka erkek tasvir edilmiştir. Bkz. Jenkins, 1989: 18-19; Oakley, 2013: 159.

⁶³⁶ Plato, *Yasalar*, II. 96-99.

⁶³⁷ Davidson, 2008: 93.

⁶³⁸ Davidson, 2008: 99.

⁶³⁹ Aristo. *Plt*, VIII. IV. 4- V. 4; VIII. VII. 4. Bkz. Davidson, 2008: 92.

dinsel törenlerine hazırlık anlamına gelen dans eğitimi, tapınma adına çok önemli sayılmıştır⁶⁴⁰.

Fiziksel ve müzik eğitimi için devlet tarafından atanmış görevlilerin okullarda görev yapmakta olduğunu belirten Plato, bu görevlilerden birinin okulda diğerinin ise yarışmalarda ön planda olduğunu ifade etmiştir. Bu görevlilerin erkek ve kız öğrencilerin disiplin, uyum ve öğretimlerinden sorumlu olduğu ve *gymnasiada* beden eğitimi, okullarda da müzik eğitimi verdiklerini de eklemiştir⁶⁴¹. Bu eğitimi en güzel uygulayan kent devletlerinden biri Sparta olarak kabul edilebilir. Nitekim Sparta'nın eğitim modelinde müzik ve dans önemli bir yere sahip olmuştur. Sparta, beden eğitimi ile güç ve dayanıklılığı esas alırken dans eğitimi ile düzen ve disiplin; müzik eğitimi ile de savaşçı ruhu kazandırmayı hedeflemiştir⁶⁴².

Yirmi yaşına gelen Atinalı erkekler arasında seçim yapılarak diyalektik, bilimler, savaş ve kanunlarda iyi olanlar ayrılarak ona göre derslerin verilmesi gerektiğinin önemini vurgulayan Plato, sonrasında aralarından iyi olanları 30 yaşına geldiklerinde onurlandırmayı ve diyalektikle onları sınamayı önermektedir. Zorlu olan bu süreç zaman almakta ve bu erkekler yaklaşık beş yıl bir yerde kapalı kaldıktan sonra gençler gibi zor sınavlara ve savaşlara katılmalıdırlar. Bu süreçte dayanabilirlerse ve sınavları geçebilirlerse artık vakitlerinin çoğunu felsefe ile uğraşmaları için uygun hale gelebileceklerdir. Artık 50 yaşına gelmiş ve iyi ile kötüyü ayırt edebilecekler ve devlet onları onurlandıracaktır. Bu durum sadece erkekler için değil aynı zamanda devlet kadınları için de geçerlidir. İstenilen özelliklere sahip olan kadınlar için de bu durum öngörülmektedir⁶⁴³.

Sparta'da ise *erkeklik* çağına gelmiş otuz yaşındaki erkekler artık tam yurttaş statüsünde siyasi görevlere sahip olabilmektedirler. Evlenmeye zorlanan bu erkekler eşlerini çok nadiren ve gizlice görebilmektedirler. Gerçek savaş yoksa çocuk ve gençlerin eğitimlerine katılıp boş zamanlarında da avlanarak günlerini geçirmektedirler⁶⁴⁴.

4.2. Klasik Dönem'de Kadın

Yunan dünyasında kadın algısı, Klasik dönem itibarı ile tam şeklini almış olmasına rağmen tarafsız bir şekilde kadının rolünü anlamak kolay değildir. Nitekim iki yönlü olan bu algı tezat özellikler taşımaktadır. “*İyi ve ya kötü*” şeklinde değerlendirilen kadının iyi olması eş ve anne görevlerinden gelmektedir. Diğer özelliği olan kötü ise kadının, isyankâr, sevgili

⁶⁴⁰ Davidson, 2008: 99.

⁶⁴¹ Plato, *Yasalar*, VI. 435.

⁶⁴² Davidson, 2008: 61-62.

⁶⁴³ Plato, *Devlet*, 538-541.

⁶⁴⁴ Davidson, 2008: 64.

ve büyücü olmasıyla başlamaktadır⁶⁴⁵. Kocasına ve çocuklarına bağlılık anlamına gelen *arete*-iyilik kavramı- bir kadının en yüksek hedefi olmalıdır⁶⁴⁶. Bu iki zıt özelliği kendinde barındırdığı düşünülen kadının özellikleri, bu döneme tarihlenen seramik buluntuları, heykeller, mezar taşları, dönemin filozof, şair ve tarihçileri sayesinde daha net anlaşılabilir.

Sosyal sınıfların⁶⁴⁷ bulunduğu aristokrat toplum yapısı içindeki kadının statüsünü belirleyen en önemli buluntular mezar anıtları ve yazıtları olmuştur⁶⁴⁸. Aynı şekilde Klasik dönem yazarlarının kadın algısı ile ilgili fikirleri de büyük önem taşımaktadır. Kadınlarla ilgili bilgiler, üst sınıfa ait erkek yazarlardan elde edilebilmiştir. Nitekim bu döneme dair yeterli bilgi verebilecek kadın yazar bulunmamaktadır⁶⁴⁹.

Plato, kadın erkek eşitliğini savunduğu *Devlet* adlı eserinde, kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olduğunun altını çizmiştir. Bu bağlamda, erkeklere öğretilen ne varsa kadınlara da öğretilmeli ve onlar aynı uygulama ve sınavlardan geçmelidirler⁶⁵⁰. Ancak, Plato'un hayali toplum anlayışını yansıtan bu eseri Yunan toplum yapısına genel anlamda uymamaktadır⁶⁵¹. “*Sessizlik bir kadına zarafet verir*”⁶⁵² şeklinde düşünen ve kadın ve erkeklerin dayanma, cesaret, adalet ve ölçüyü aşma özelliklerinin farklı olduğunu vurgulayan Aristoteles⁶⁵³ ise Yunan toplumunun kadın algısını tam olarak yansıtmaktadır. Benzer şekilde, Sophokles, *Elektra* adlı eserinde, Yunan kadın modelini vefalı, cesur, erdemli, dürüst, ailesine sadık ve bağlı bir kişilik olarak belirlemiştir⁶⁵⁴.

Bu bağlamda, kadınların konumları ve özellikleri tiyatro eserlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Euripides *Medea* adlı eserinde genç kızların yeni evlerine götürdükleri çeyizleri ile kocalarının onları kontrol etmeleri için satın aldıklarını⁶⁵⁵ ve kocaları yanlış yapsa bile üzölmek dışında hiç bir şey yapamadıklarını ve kocalarına mahkûm olduklarını⁶⁵⁶ ifade etmektedir. Genç kızlar istemese bile babalarının istediğı kişi ile evlenmiş ve kocalarından

⁶⁴⁵ O’Neal, 1993: 116-117.

⁶⁴⁶ Burton, 2003: 26.

⁶⁴⁷ Klasik dönem sosyal sınıflar için bkz. Fisher, 2006: 327-349.

⁶⁴⁸ Burton, 2003: 25-32.

⁶⁴⁹ O’Neal, 1993: 116.

⁶⁵⁰ Plato, *Devlet*, VII. XVIII. 540c; VIII. 543a.I. Bkz. Spears, 1984: 38; Burton, 2003: 20-32.

⁶⁵¹ Spears, 1984: 38; Fantham vd. 1994:122.

⁶⁵² Aristo. *Plt.* I. 1260b.8.

⁶⁵³ Aristo. *Plt.* I.1260a.8.

⁶⁵⁴ Bu özellikleri kahraman Elektra üzerinden yaparken annesi Klytaimnestra’yı ise ahlaksız, acımasız ve kötü bir karakter olarak nitelendirmiştir. Bkz. Sophokles, *Elektra*, vii.

⁶⁵⁵ Euripides, *Medea*, 240 vd, 630 vd. Bkz. Fantham vd. 1994: 68; Powell, 2001:377.

⁶⁵⁶ Euripides, *Medea*, 230 vd. Bkz. Fantham vd. 1994: 68.

boşanmayı istedikleri takdirde de kötü kadın olarak düşünülmüşlerdir⁶⁵⁷. Korinthos’de bir yabancı olarak yaşayan Medea⁶⁵⁸ yaşadığı yerdeki ve genel anlamda kadına bakış açısının tipik örneği olmuştur.

Aynı şekilde Euripides’in bir başka eseri olan Andromake’de, eserle aynı ismi taşıyan kahraman, kadınların değersiz olduğunu ve kocalarını kaybetmelerinin kendi hayatlarını kaybetmek demek olduğunu ifade etmiştir⁶⁵⁹. Bu bağlamda Klasik Yunan kadını ölene kadar babasının ve sonrasında kocasının malı konumundadır.

Bu durumun tersine dönemin şairleri, kadınların toplumda izin verilmeyen rollere sahip olduklarını hayal edip ya da varsayıp onları eserlerine konu yapmışlardır. Buradaki amaçlarının topluma uymayan kadın davranışlarını göstermek olduğu da düşünülebilir. Örneğin, Aristophanes, *Lysistrata*⁶⁶⁰ adlı eserinde kadınları barış için darbe yaparken *Kadınlar Şenlikte*⁶⁶¹ adlı eserinde kadınların kendisini kadın düşmanı olarak suçladığını ileri sürmüştür. Aynı şair *Kadınlar Meclis’te*⁶⁶² adlı eserinde, erkeklerin devlet meselelerini suiistimal etmelerinden bıkmış olan kadınların yönetimi ele geçirip “*kominist bir ütopya*” oluşturduklarını belirtmiştir⁶⁶³.

Ayrıca Euripides, *Medea*⁶⁶⁴ adlı eserde, çocuklarını öldüren ve olmaması gereken anne modeli ile düşmanlarından öğ alan kadınları⁶⁶⁵, *Fenikeli Kadınlar’da*⁶⁶⁶ kahraman Antigone’nun konuşmaları ile erkekler tarafından öne sürülen fikirlere karşı çıkan kadınları öne çıkarmıştır⁶⁶⁷. Aiskhulos ise *Oresteia-Agamemnon* adlı eserinde Klytemnestra’nın kocası Agamemnon’u öldürmesiyle koca düşmanı isyankâr bir kadın modeli çizmiştir⁶⁶⁸. Ancak bu modelin içinde kendini savunmayı bilmesi de dikkatleri çekmektedir⁶⁶⁹. Aynı yazar, *Yalvarıcı Kadınlar* adlı eserinde kuzenleri ile zorla evlendirilmek istenen elli kız çocuğunun Argos’a kaçışını anlatmaktadır⁶⁷⁰.

Sofokles ise eseri *Elektra’da*, kocası Agamemnon’u öldüren Klytaimnestra’nın adalet peşinde koşan ancak onu bulamayınca da kendi yöntemlerini ortaya koyan bir karakter olarak

⁶⁵⁷ Euripides, *Medea*, 249-252. Bkz. Fantham vd. 1994: 68.

⁶⁵⁸ Fantham vd. 1994: 69.

⁶⁵⁹ Euripides II, *Andromake*, 366-373.

⁶⁶⁰ Aristophanes, *Lysistrata*, 501-514. Ayrıca bkz. Goff, 2004: 360-361; Rhodes, 2006: 39.

⁶⁶¹ Aristophanes, *Kadınlar Şenlikte*, 52, 372. Ayrıca bkz. Goff, 2004: 364-367.

⁶⁶² Aristophanes, *Kadınlar Mecliste*, 128, 241, 300, 483,635. Ayrıca bkz. Goff, 2004: 367-370.

⁶⁶³ Fatham vd. 1994: 121; Goff, 2004: 359-360.

⁶⁶⁴ Euripides, *Medea*, 10vd- 465-495. Ayrıca bkz. Goff, 2004: 312-315.

⁶⁶⁵ O’Neal, 1993: 119; Fatham vd. 1994: 121; Dillon-Garland, 2000: 471-472.

⁶⁶⁶ Euripides, *Medea*, 1625 vd.

⁶⁶⁷ Fatham vd. 1994: 121.

⁶⁶⁸ O’Neal, 1993: 119-120; Goff, 2004: 301-305; Rhodes, 2006: 37-38; Kittela, 2009: 123-143.

⁶⁶⁹ Aiskhylos, *Oresteia*, 15. Bkz. Uslu, 2018: 38-39.

⁶⁷⁰ Goff, 2004: 298-301; Rhodes, 2006: 37.

göstermektedir. Agamemnon'u tek başına değil Dike'yle öldürdüğünü söylerken, adaletin yerini bulduğunu anlatmak istemiş olabilir⁶⁷¹. Sofokles *Antigone* adlı eserinde de aynı isimli kahraman, kanunlara uymayan bir isyankar olarak gösterilmiştir. Herkesin aksine o kral Kreon'a karşı çıkarak, kardeşinin cenaze ritüelini yapmaya cesaret etmiştir ve bu özelliği ile Antigone, geleneksel kadın tanımlaması dışına çıkıp erkek davranışı sergilemiş olmaktadır⁶⁷².

Yunan kadın olgusuna ters düşen bu örnekler, belki de olması istenen kadın modelini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, Klasik Yunan tiyatrosunda kadın karakterler olaylar karşısında etkin, güçlü ve zeki olarak gösterilmiştir. Aynı zamanda, hem evde hem de dışarıda kadınlar hareket özgürlüğüne sahip olarak da betimlenmiştir. Bu oyunların gösterimde olduğu festivallere kadınların da katılımına izin verildiği bilinmektedir⁶⁷³.

Aynı şekilde, soylu kadınlar için önceki dönemde kısıtlanan şöenlere katılım hakkı nadir de olsa bu dönemde kısmen kavuştukları düşünülmektedir. Nitekim onlar misafir olarak sadece akraba erkeklerin olduğu şöenlere katılabilmişlerdir. Menander'ın MÖ 4. Yüzyıl Atinasını konu aldığı bir oyununda geniş aile bireylerinin katılımının olduğu akşam yemeği şöeninin olduğunu anlamaktayız. Aile bireylerinin sohbeti şeklindeki bu içkili yemekte genç ve yaşlı kadınların varlığı dikkat çekmektedir⁶⁷⁴.

4.3. Klasik Dönem'de Eğitimde Kadın

Klasik dönem itibari ile kadının gelenekselleşmiş rollerinin devam etmiş olması onların bu roller adına aldıkları eğitimin devamlılığına işaret etmektedir. Nitekim döneme ait yazılı ve arkeolojik buluntular ışığında kadının ev yönetiminde aldığı ve verdiği eğitimin izleri anlaşılmaktadır. Köle kadınlardan alışık olduğumuz meslek sahipliği bu dönem itibari ile saygın kadınların hayatlarında da karşımıza çıkmaktadır. Okur-yazarlığın artık ilerlediği bu dönemde okul eğitiminin önemi daha da artmış olup edebiyat ve felsefe alanında eğitilmiş kadınların etkileri daha da hissedilir olmuştur. Son olarak, kadınların dini eğitimlerinde çok önemli yer tutan ritüeller, cenaze törenleri ve ağıtlar bu dönem itibari ile ağırlıklı olarak hayatlarını etkilemiştir.

4.3.1. Ev Yönetiminde Kadın

Klasik dönemin gelişi ile birlikte kadının ev içindeki yaptıklarına daha çok ilgi duyulmuştur. Önceki dönemlerden de alışık olduğumuz gibi Klasik Yunan kadını da evle

⁶⁷¹ Sofokles, *Elektra*, 18. Bkz. Uslu, 2018: 40-41.

⁶⁷² Sophokles, *Antigone*, 50-75, 3-4; Sofokles, *Elektra*, 445-485, 18-19.

⁶⁷³ Massey, 1988: 8-9; Salisbury, 2001: 142. Tiyatro eserlerinde kadın için detaylı bilgi adına bkz. Uslu, 2018: 37-49.

⁶⁷⁴ Burton, 2019: 147.

sınırlandırılmış, dışlanmış, hariç tutulmuş ve çoğunlukla cahil bırakılmıştır⁶⁷⁵. Hayatındaki ilk önemli rolü olan evliliği temsil eden sahneler düğün hediyesi olarak kullanılan buluntular üzerinde yer almıştır. Ancak, cenaze ritüellerinde ve festivallerde kadın daha ön planda tasvir edilmiştir⁶⁷⁶.

Aristoteles, Yunan toplumundaki kadın algısını tam yansıttığı ve cinsiyet üzerinde daha tutarlı bilgiler sunduğu eseri *Politika*'da kadınların ev işlerindeki bu rollerine daha yakın olduklarını, bunun sebebinin de kadınların erkeklerden daha aşağıda olmalarından kaynaklandığını dile getirmektedir. Dolayısıyla, onların, babalarına ve kocalarına ahlaki bakımdan itaat edecek şekilde eğitim almaları gerektiğini savunmaktadır⁶⁷⁷. Bu eğitim ise ev yönetimi eğitimidir ve fazlasına gerek yoktur. Bu eğitim içine çocuk eğitimi, köle eğitimi ve dokuma eğitimi girmektedir.

Klasik dönem itibari ile Sparta kent devletinde kadınlar için olumlu değişiklikler olmasına rağmen Atina ve birçok kent devletinde kadınlar özel hayatlarını çok daha fazla kontrol etme ve daha fazla evde durma dönemine girmişlerdir. Birçok evde, kadınlar ve çocuklara özgü ayrı yerler yapılmaya başlanmıştır. Kadınlar ailenin merkezi rolüne sahip olamamışlardır. Atina aristokrasisinin kadınları “*karanlık, bakımsız ve sağlıklı*” olan evlerine mahkûm olmuşlardır. Kadınlar ev yönetimi içinde olan yemek pişirmek, dokuma yapmak, çocuk yetiştirmek, köleleri eğitmek gibi ev işlerini başarmak zorunda kalmışlar, dini görevleri dışında evlerinden ayrılamamışlardır⁶⁷⁸. Nitekim Aristoteles'in ön gördüğü eğitim tarzı da tam anlamıyla Atinalı kadınlarda hayat bulmuştur.

Kadınların hayatları ve eğitimleri ile ilgili konularda öncü olan Sparta'da ise Klasik dönem ile aile içindeki veraset konumları da gelişme göstermiştir. Kadınlar özel mülk edinme serbestliği ile veraset planlamaları yapabilmışler ve kocalarıyla birlikte aynı görüşte olup aile planlaması yaparak daha az çocuk doğurmaya başlamışlardır. Eğitilmiş Sparta kadınlarının gelmiş oldukları bu seviye Atinalı kadınlarda görülmemiştir. Toprak sahibi olmalarına izin verilmeyen Atinalı kadınların tek varlıkları para ve taşınabilir eşyaları olan çeyizleridir. Ancak, onlar da Spartalıların tersine *oikos* için üretim yapmaktaydılar. Bu bağlamda, Atinalı

⁶⁷⁵ Burton, 2003: 25-32; Goff, 2004: 25.

⁶⁷⁶ Perikles'in yurttaşlık yasasıyla kadının toplumdaki ve evdeki değeri artmıştır. Bkz. Burton, 2003: 25-32; Goff, 2004: 25-26.

⁶⁷⁷ Fantham vd. 1994: 122. Evlenmemiş genç kızlar da babasının kontrolünde yer almış ve babasını başarısızlığa iten faktör olarak kabul edilmiştir. Kızın bu durumundan doğan harcamaların aileye zarar verdiği kabul edilmiş ve kızın evlenmemesi utanç verici olarak değerlendirilmiştir. Bu durumda kız çocukları erkeklerin aksine 18 yaşına gelince çocukluktan çıkmış sayılmamışlardır. Onlara hayatları boyunca babalarının kızları olarak davranılmıştır. Yunan toplum yapısının ataerkil olduğunun en can alıcı örneğini bir kız çocuğunun evlendirilmesi inancında görmek mümkündür. Evlendikten sonra da eşlerine onların babaları gibi davranan erkekler ataerkil tutumlarını sergilemişlerdir. Bkz. Massey, 1988:3.

⁶⁷⁸ Spears, 1984: 36-37; Wider, 1986: 25; Katz, 1992: 77-88; O'Neal, 1993: 117-118; Goff, 2004: 51-52.

yurttaş kadınlar dokuma yaparak ve akıllı ev idaresi ile ekonomiye katkıda bulunmaktaydılar. Ancak, daha alt sınıfa ait kadınlar evin dışında çalışarak para kazanmışlardır⁶⁷⁹.

Ancak, eğer bir genç kız evlendikten sonra ev işlerini bilmiyorsa kocası kendi evinde annesinden gördüğü kadarı ile karısına öğretmek zorunda kalmıştır⁶⁸⁰. Nitekim Ksenophon, *İktisat Üzerine- Oeconomicus* adlı eserinde Ischomachus ve Sokrates'in konuşmalarını aktarmış ve Ischomachus'un ev içindeki karısını eğitmesinden bahsetmiştir. Karısının evlendiğinde daha on beş yaşında bile olmadığından, dokuma ve yün eğirmeyi bilmesine rağmen kölelere ve hizmetçilere nasıl davranacağını bilmediğini ancak kendisinin bunu sorun etmediğini hatta ona tavsiyeler vererek onu eğittiğini de eklemiştir⁶⁸¹. Ischomachus karısına, kölelere işleri öğretmesi gerektiğini söyleyerek tavsiyeler vermiştir. Aslında karısının alması gereken evlilik eğitimini Ischomachus bizzat kendisi yapmıştır⁶⁸². Nitekim insan ilişkileri ve ebeveyn olma gerekliliklerinden bahsedip anne baba olarak yapmaları gerekenler konusunda da karısını saygın bir kadın olacak şekilde yetiştirmiştir⁶⁸³.

Saygın kabul edilen birçok Atinalı kadının anısı mezar taşlarında da bulunmaktadır. Kadın olarak değerlerini ve evde yapmış oldukları sessiz işlerin aktarılmış olduğu mezar taşları saygın kadının sesi olmuştur. Muhtemelen 4. yüzyıl ait düşünülen bir mezar yazıtında, Theophile adlı bir kadının Atinalı kadınlar tarafından saygın olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim mezar taşında onun erdeminin gücünden, kontrollü iyi ve çalışkan biri olduğu yazmaktadır⁶⁸⁴.

Aynı şekilde mezar anıtlarında Klasik dönem itibari ile özellikle 4.yüzyılda saygın kabul edilen kadınların isimleri erkeklerle birlikte yazılmıştır. Nitekim 4. yüzyıl mezar yazıtları üzerine yapılan bir araştırmada 234 erkek ismine karşılık 102 kadın ismi ile karşılaşılması toplumdaki kadın saygınlığının nispeten artmış olabileceğini düşündürmektedir⁶⁸⁵.

4.3.1.1. Dokuma Eğitiminde Kadın

Trajedyada ve komedyaaların aksine Homeros dünyasından alışılmış olan, erdemli ve çalışkan Penelope modelindeki genç bir kadından beklenen asıl eğitim dokuma eğitimi almış olmasıdır. Köleleri de yün dokumada yetiştirip yönetecek olan kadındır ve bu görev onun aile

⁶⁷⁹ Fantam vd. 1994: 64-66; Pomeroy, 2002: 77-78.

⁶⁸⁰ Massey, 1988: 4; O'Neal, 1993: 117-118.

⁶⁸¹ Ksenofon, *Oeconomicus*, VII.4-7. Bkz. Walker, 1983: 8 2; Fantam vd. 1994: 102-103.

⁶⁸² Ksenofon, *Oeconomicus*, VII. X. Bkz. O'Neal, 1993: 118; Dillon-Garland, 2000: 464-465; Powell, 2001: 352-353.

⁶⁸³ Ksenofon, *Oeconomicus*, VII. 7-37. Bkz. O'Neal, 1993: 118.

⁶⁸⁴ Salisbury, 2001: 142.

⁶⁸⁵ Burton, 2003: 24.

ekonomisine katkısını sağlamıştır⁶⁸⁶. Evde yapılan dokumaların nasıl yapıldığını öğreten ve onları satma işini evin kölelerine bırakan kadın ev yönetimini de başarmıştır⁶⁸⁷.

Ev içinde yaşamı daha fazla sınırlanmış kadınlar için en önemli görev haline gelen ailenin kumaş ihtiyacını karşılamak dönemin görsel buluntularına konu olmuştur⁶⁸⁸. Örneğin, iyi bir ev hanımı olacak bir kadının yapması gereken yün eğirmeyi resimlendiren ve MÖ 490 yılına tarihlenen bir vazoda ayakta duran bir kadının sol elinde bir öreke tuttuğu ve örekenin üst kısmının boyalı eğirilmiş yün ipi ile sarılmış olduğu görülmektedir. Yün eğirtmecinin yere kadar sarkması ise kadının işini ciddi bir şekilde ve dikkatle yaptığını göstermektedir⁶⁸⁹. Klasik döneme tarihlenen vazo resimleri saygın kabul edilen evli kadınların ev içindeki görevlerini yansıtmakla kalmamış aynı zamanda ev içinde kadınların küçük gruplar halinde bir araya gelerek yaptıkları faaliyetlere de yer vermiştir⁶⁹⁰.

MÖ 470 yıllarına tarihlenen kırmızı renkli bir kupanın iç tarafındaki tasvirde oturmakta olan bir kadın yanındaki kalathos- sepetten yün almakta ve bacağına onları yumuşatırken yanındaki bir kadın tarafından da izlenmektedir⁶⁹¹. İzleyen kadının, dokuma öğretmek zorunda olduğu bir köle ya da tasvirdeki ana figürünün bir arkadaşı olması kuvvetle muhtemeldir. Kadınların dokumadaki rollerinin önemini en güzel şekilde gözler önüne seren buluntu, British Museum'daki B598 envanter nolu epinetron olmalıdır. Nitekim yün eğiren kadınlar tasvirine sahip olan bu epinetronda, aynı zamanda kalathos görseline de yer verilmiştir. Bacaklarını korumak için kullandıkları bu epinetron üzerindeki görselde taburelerde oturan kadınların yanlarında yünlerini koydukları sazdan yapılmış sepetler olan kalathoslar bulunmaktadır. Duvar görselinde ise yün çileleri tasvir edilmiştir⁶⁹².

Ev içinde annelerinden öğrendikleri işlerden en önemlisi sayılabilecek olan dokumanın kız çocukları tarafından yapılıyor olduğunun yazılı bir kanıtı bulunmaktadır. 5.yüzyıla tarihlenen ve Atina'da bulunan siyah renkli bir vazo üzerindeki yazıtta *yün tarama* yarışmasında zafer kazanmış olan Melosa adlı bir kızın adı yer almaktadır⁶⁹³. Bu yazıt, bir

⁶⁸⁶ Fantham vd. 1994: 103-105; Cohen, 2016: 721. MÖ 5. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen iki adet epinetron (kadınların dokuma yaparken bacaklarının üzerine sıkı bir zemin olması adına destek amaçlı koydukları alet, bkz. Rotroff-Lamberton, 2005: 33, Jenkins, 1989: 8) örneği ve yine bu yüzyılın başlarına tarihlenen ağırşaklar, kadının dokumadaki rolünün devam etmekte olduğunu göstermektedir. MÖ 460-450 yıllarına tarihlenen bir seramik parçasında önünde sepet duran ve elinde yün bulunan bir kadın tasvir edilmiştir. Bkz. Rotroff 2005: 33-34.

⁶⁸⁷ Brock, 1994: 338; Goff, 2004: 52.

⁶⁸⁸ Fantham vd. 1994: 103-105; Rotroff-Lamberton, 2005: 33; Bundrick, 2008: 285. Vazo tasvirlerinde dokumanın dönemsel anlamları için bkz. Bundrick, 2008: 283-334.

⁶⁸⁹ Williams, 1983: 94.

⁶⁹⁰ Fantham vd. 1994: 106; Powell, 2001: 387.

⁶⁹¹ Fantham vd. 1994: 103-105.

⁶⁹² Jenkins, 1989: 8.

⁶⁹³ Fantham vd. 1994: 81.

genç kızın annesinden öğrenmiş olduğu bir beceriyi yarışmaya katılarak taçlandırmış olması ve yarışmadan birinci çıkıp zafer kazanmasını ifade etmesi bakımından önem teşkil etmektedir.

Yedi ile on bir yaşları arasındaki kız çocuklarının dokuma eğitimlerinin sonucunda elde edecekleri en önemli görev, Akropolis'teki kutsal Athene heykeli için ve Atina dokumasının en ünlü elbiselerinden birini dikmektir. Bu elbisenin varlığı vazo resimlerine de konu olmuştur. Örneğin MÖ 470-460 yıllarına tarihlenen bir vazo tasvirindeki kadının üzerindeki desenli elbise dikkat çekmektedir. Dans eden kadının üzerinde bulunan desenli elbisenin ise bahsi geçen elbise olması kuvvetle muhtemeldir⁶⁹⁴. Bu önemli görevde anneleri ile birlikte çalışabilmek ise kız çocukları için büyük bir şans sayılmalıdır. Nitekim öğrendiklerini bu kutsal görevde kullanabilmek her kız çocuğuna nasip olamamaktadır.

4.3.1.2. Çocuk Eğitiminde Kadın

Klasik döneme tarihlenen arkeolojik verilerde çocuk tasvirleri önceki dönemlere oranla oldukça artmış ve döneme ait yazılı eserler çocukların almış oldukları eğitimi daha detaylı olarak açıklamışlardır. Özellikle vazo resimleri, mezar taşları ve adak kabartmaları çocukların günlük hayatlarını tasvir etmektedirler. Bu bağlamda, Arkaik dönem özellikleri taşıyan ev içi ve spor aktiviteleri ile müzik ve ritüel tasvirlerinde çocuklar görülmeye devam etmiştir⁶⁹⁵.

4.3.1.2.1. Anneler

Günlük hayatın tasvir edildiği vazo resimlerinde, çocukların anne ve babalarıyla birlikte resmedilmiş olmaları, onların ev içinde aldıkları eğitim ile yakından ilgili olmalıdır. Bunlardan muhtemelen en dikkate değer olanlarından birisi şuanda British Müzesi'nde bulunan emekleyen çocuk tasviri bulunan kaptır (Res. 29)⁶⁹⁶. Bu tasvirde yaklaşık bir yaşında olan erkek çocuğun annesi olduğu düşünülen kadına doğru emeklemesi ve annesine dikkatli bir şekilde bakması resmedilmiştir. Annesi de oğluna doğru başını döndürmekte, dikkatlice ona bakmakta ve ellerini ona doğru açmış olarak onu beklemektedir⁶⁹⁷. Bebeğin arkasında elinde baston tutan sakallı erkek ise onun babası ya da eğitiminden sorumlu *paidagogos*

⁶⁹⁴ Özenle dikilmiş, desenli olan bu elbise, tanrılar ve devler arasındaki savaşı temsil eden görsellere sahiptir. Yapımı dokuz ayda tamamlanabilen elbisenin dokunmasına birçok kadın katılmaktadır. Bkz. Rotroff ve Lamberton, 2005: 36.

⁶⁹⁵ Oakley, 2013: 166-167.

⁶⁹⁶ E396 envanter nolu buluntudaki kadının annesi ya da dadısı olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Jenkins, 1989: 11. Annesi olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Oakley, 2013: 157.

⁶⁹⁷ Oakley, 2013: 157

olmalıdır⁶⁹⁸. Bu tasvirde yer alan erkek çocuğun emeklemesinden ise annesinin sorumlu olduğu düşünülmektedir⁶⁹⁹.

Pişmiş toprak heykeller de çocukların ev içindeki faaliyetlerini anlamamızı sağlamaktadırlar. Örneğin beşikteki bebekler, annelerinin ya da bakıcılarının omuzlarındaki çocuklar, ya da yemek pişirmeyi öğrenen kız çocuğu tasvirleri çocuğun büyüme süresince neler yaptığını ve annelerinin sorumluluklarını göstermiş olmaktadır⁷⁰⁰. Aynı şekilde, filozof ve yazarlar eserlerinde eğitime daha çok yer verirken çocuğun evde annelerinden aldığı eğitim üzerinde bilgilendirmelerini de arttırmışlardır.

Herodotos *Tarih* adlı eserinde anneleri, çocuklara konuşma ve okumayı öğrettikleri kadar onlara sahip oldukları kültürü aktaran ve pekiştiren kişiler olarak tanımlamaktadır⁷⁰¹. Aristoteles, çocuğun aile içindeki önemini açıklarken, çocuğun karı-koca arasındaki bağı güçlendiren ve evin istikrarını sağlayan temel unsur olduğunun altını çizmiştir⁷⁰². Aynı şekilde Ksenophon, *Sokrates'ten Anılar* adlı eserinde Sokrates'in annelerden övgüyle bahsettiğini ve bu kadınların çocuklarını büyütürken sarf ettikleri özveriyi aktardığını açıkça dile getirmiştir⁷⁰³. Pindaros'un yazdığı şiirlerinde ya da yaptığı şarkılarında⁷⁰⁴ kadın karakterler genellikle ya anne ya da tanrıçadır. Annenin verimliliğini ve kutsallığını onun şiirlerinde bulmak mümkündür⁷⁰⁵.

Birçok Yunan kadını için annelik, bir dönüm noktası ve temel kimlik kaynağı demektir. Aslında bütün kadınlardan beklenen şey evlenmeleri ve ailenin refahı ve topluma yararı bakımından ana unsur olarak görülen çocuklar doğurmalarıdır. Bu bağlamda anne olan kadınlar hem evde hem de toplumda önemli rolleri olan kişiler olarak düşünülmektedir⁷⁰⁶.

Çocuk olduktan sonra kadınların en önemli görevi haline gelen annelik, normal olarak bebek bakımı ve büyütme ile başlamıştır⁷⁰⁷. Bu bakım, dönemin vazo tasvirlerine nadir de olsa konu olmuştur. Örneğin, MÖ 450 yıllarında tarihlenen bir vazo tasvirinde oturmakta olan

⁶⁹⁸ Jenkins, 1989: 11.

⁶⁹⁹ Çocukların ev içinde anne sorumluluğunda olduğunu gösteren bir başka seramik tasvirinde kucağında çocuğunu tutan bir anne kocasını uğurlamaktadır. Ayrılış sahnelerinin vazo resimlerinde olmazsa olmaz öğelerinden biri de çocuklar olmuştur. Bkz. Oakley, 2013: 159.

⁷⁰⁰ Garrison, 2007: 56.

⁷⁰¹ Herodotos, *Tarih*, II. IV. 78. Bkz. Hong, 2016: 674.

⁷⁰² Aristo. *Plt*, I. I. 1253b. Bkz. Hong, 2016: 674.

⁷⁰³ Ksen. *Sokrates'ten Anılar*, II. II. 10 vd. Bkz. Hong, 2016: 674.

⁷⁰⁴ Nagy, 2019: 48-49.

⁷⁰⁵ Budelmann, 2010: 62.

⁷⁰⁶ Hong, 2016: 673. Anne olan kadın sağlıklı bir çocuk doğurduktan sonra bebeği tapınakta tanrıçaya sunmaktadır. MÖ 4.yüzyıla tarihlenen Ekhinos'taki mermer bir rölyef, bir kadının tanrıça Artemis'e yeni doğmuş bebeğini sunmakta olduğunu göstermektedir. Kadının arkasında hizmetkârı olduğu düşünülen bir kız ve onun arkasında rahibe olduğu düşünülen bir kadın daha bulunmaktadır. Adak eşyaları ile bir şükran ritüeli olduğu anlaşılan tasvir başarılı bir doğumu temsil etmektedir. Bkz. Dillon, 2004: 231-232.

⁷⁰⁷ Rotroff ve Lamberton, 2005: 38; Garrison, 2007: 55.

bir anne, köle olduğu düşünölen bir kızzan çocuğunu almaktadır. Tasvirin ortasında *kalathos* kullanıldığından onun saygın bir ev hanımını ve evin annesini simgelediğı düşünölmektedir ⁷⁰⁸ . Atina tasvirlerinde genellikle erkek bebeklerin tasvir edildiğı bilindiğınden bu bebeğın de erkek olduğu düşünölmektedir (Res. 30)⁷⁰⁹ . Aynı şekilde, MÖ 510-500 yıllarına tarihlenen vazo tasvirinde, yerde duran *kalathos* 'un yanında oturan genç bir kadının dizlerinde bebeğı zıplattığı düşünölmektedir (Res. 31)⁷¹⁰ . Bu iki tasvirden anlaşılan en açık şey ise kadının en önemli iki görevi dokuma ve çocuk bakımı olduğudur.

Annelerin çocuk bakımı sırasında bile çocuklarına alışkanlık kazanmaları için çaba harcadıkları düşünölmektedir. Nitekim beslenmeleri için kullanılmış olan bir biberon üzerinde bile bir annenin öğüdü yer alabilmiştir. Dönemin biberon örneklerinden muhtemelen en güzeli olan ve MÖ 5. yüzyıla ait olduğu düşünölen buluntu üzerinde Grekçe olarak “İç, sakın düşürme” yazmaktadır (Res. 32)⁷¹¹ . Çocuğunun bakımı ile sorumlu olan anne bu görevi gerçekleştirirken bile onu eğitmek istemektedir. Çocuğunun karnını doyururken de onun dikkatli olmasını isteyen anne örneğı, eğitimin her yerde ve her zaman anne kontrolünde olduğunun çok önemli bir kanıtı niteliğindedir.

Bebek bakımında zor olan uyku eğitimi sırasında annelerin müzikten yararlanmış olduklarına inanılmaktadır. Nitekim Plato, *Yasalar* adlı kitabında evde çocuklarını büyüten ve eğiten anneler için müziğın öneminden bahsetmiştir. Anneler özellikle uykusuzluk çeken küçük çocukları sakinleştirmek için müziğı kullanmaktadırlar. Kucağında çocuğı tutan anne sessizlik yerine mırıldanarak şarkı söylemekte ve hareketler ile de bir çeşit dans ederek çocuğunu sakinleştirmektedir⁷¹² .

Bebek bakımı sürecinde belki de en zor sayılabilecek olan tuvalet eğitimi için annelerin en büyük yardımcılarının oyuncaklar olduğu düşünölmektedir. Bu oyuncaklardan çingırağın en çok tercih edilenlerden olması müziğın bu eğitim içinde de kullanılıyor olduğunu düşündürmektedir ⁷¹³ . Üstelik Aristoteles, *Politika* adlı eserinde çocukların çingırak ile oynadığını ve bu icadın bir amacının olduğunu ifade etmiştir. Oyalanmaları için ellerine verilen çingırakla çocuklar evdeki mobilyalara zarar vermemiş olmaktadır⁷¹⁴ .

⁷⁰⁸ Williams, 1983: 93-99; Fantham vd 1994: 104.

⁷⁰⁹ Fantham vd. 1994: 104-105. Aynı tasvir için, annenin bebeğini bir yardımcıdan almakta olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Massey, 1988: 6. Aynı tasvir için, bir dadı tarafından annesine verilen bebek olarak bahsedilmektedir. Bkz. Jenkins, 1989, 10.

⁷¹⁰ Rotroff ve Lamberton, 2005: 38, Fig.46.

⁷¹¹ British Müzesi'nde F596 envanter no'lu buluntudur. Seramikten yapılmış olup, yiyecekleri süzmeye yarayan bir süzgeci ve normal olarak bebeğın emeceğı bir de ağızlığı bulunmaktadır. Bkz. Jenkins, 1989:9.

⁷¹² Plato, *Yasalar*, VII. 11.

⁷¹³ Aristo. *Plt*, VIII. VI.1.

⁷¹⁴ Aristo. *Plt*, VIII. VI.1.

Nitekim şunda British Müzesi'nde bulunan, *khous* adı verilen ve çocuklara geçiş ayinlerinde hediye edilen bir küçük testi üzerindeki tasvirde pişmiş topraktan yapılmış bir lazımlıkta oturmakta olan bir erkek çocuk bulunmaktadır (Res. 33). Sağ elinde tutmakta olduğu çingırağı ile oynadığı ve hatta onunla oyalandığı düşünülmektedir. Yerde ise erkek çocuklarının en önemli oyuncaklarından sayılan bir araba resmedilmiştir⁷¹⁵.

Döneme tarihlenen diğer vazo resimlerinde ve mezar taşlarında küçük çocukların oyuncaklarla ve evcil hayvanlar ile oynadığı betimlenmiştir⁷¹⁶. Oyuncaklardan⁷¹⁷ topaç, çember ve tahterevalli ile oynayan kız çocukları Klasik dönemin en ünlü tasvirleri arasında yer almaktadır⁷¹⁸. Mezar taşlarındaki tasvirlerde küçük kız çocukları oyuncak bebekleri ile ya da evcil hayvanlarını beslerken tasvir edilmiştir⁷¹⁹. Evcil hayvanlarla ilgilenmek ve oyuncak bebeklerle oynamak kız çocuklarının eğitimlerinde ortak bir amaca sahiptirler. Hayvanlar ve oyuncaklar yardımı kız çocuklarının evliliğe ve anneliğe hazırlanmış olduklarına inanılmaktadır. Oyuncak bebekler kızların evlilik çağlarındaki yaşlarında giyecekleri şekilde giyimlidir⁷²⁰.

Bebeklerini tutan ve küçük kuşlar ile kazlar gibi evcil hayvanları ile oynayan bu kız çocuklarını tasvir eden en önemli örnek, MÖ 450 yılına tarihlenen ve Metropolitan Müzesi'ndeki bir mezar kabartmasında bulunan güvercinlerini kucağında tutan kız çocuğu tasviridir (Res. 34). Buradaki kız çocuğunun iki güvercini şefkatle kucağına almış ve onlarla ilgileniyor olması Yunan kız çocukları için tipik bir örnektir⁷²¹. Aynı şekilde, dönemin sonlarına MÖ 325-320 yıllarına tarihlenen Plangon adlı küçük bir kızın mezar taşı bu eğitim araçlarını ispatlar niteliktedir. Tasvirde, beş ya da altı yaşında olduğu düşünülen kızın ellerinde oyuncak bebeklerini tutmakta ve yanlarında bir de sevdiği evcil hayvanı olarak da kaz bulunmaktadır (Res. 35)⁷²².

Çocuklar büyüdükçe, anneler ve çocukları arasındaki etkin ilişki için vatandaşlık statüsü giderek önemli hale gelmiştir. Anneler, kızlarını evlendirmeden önce yaklaşık on yıl kadar onlara kendi becerilerini öğretmek için çabalamışlardır. Aynı şekilde ileride kendi kızlarına ve

⁷¹⁵ Jenkins, 1989: 12.

⁷¹⁶ Salisbury, 2001: 140; Garrison, 2007: 56. Özellikle 5. yüzyıla ait Atina'nın birçok kırmızı renkli seramik buluntu topluluğundaki tasvirlerden anlaşıldığı üzere dini ritüellerde ailelilerinin yanında emekleyen, oyuncakları ile oynayan ve dans edip fiziksel hareketler yapan çocuklar bulunmaktadır. Kız çocukların da erkekler kadar olmasa da bu ritüellerde bulunmuş oldukları düşünülmektedir. Bkz. Garrison, 2007: 56; Oakley, 2013: 166.

⁷¹⁷ Topaç, çember, makaralar, aşık oyunu, arabalar, sopalar, toplar ve tahterevalli en çok görülenleridir. Bkz. Davidson, 2008: 84; Oakley, 2013: 166.

⁷¹⁸ Oakley, 2013: 166-167.

⁷¹⁹ Fantham vd. 1994: 104; Salisbury, 2001: 140-141.

⁷²⁰ Fantham vd. 1994: 104.

⁷²¹ Salisbury, 2001: 140-141.

⁷²² Fantham vd. 1994: 104-106, Fig.3.20.

daha geniş kapsamda ailelerine nasıl davranmaları gerektiği konusunda tavır ve adap da öğretmişlerdir. Ksenophon, eseri *Oeconomicus*’da, Ischomachus’un, karısının annesinden “öz denetim uygulamayı” öğrendiğini kabul ettiğini ifade etmektedir⁷²³. Nitekim kız çocuklarının genellikle komşuları ile evlendirilmiş olmasının amacı anneler ve kızları arasındaki iletişimi devam ettirmek olmalıdır⁷²⁴.

Alt sınıfa ait ailelerin kızları ise sahip oldukları yetenekleri sadece ev işlerinde değil aynı zamanda ve daha sıklıkla aileleri için para kazanma aracı olarak kullanmak zorunda kalmışlardır⁷²⁵. Örneğin, kırsal alanlarda oturan ve tarım ile geçinen ailelerdeki özgür ya da köle olan anneler hem tarımsal faaliyetleri yürütmek hem de çocuklarına bakmakla görevlilerdi. Aynı zamanda çocuklara iş bölümü yaparak hayvanları beslemek ve zeytin toplamak gibi görevler vermişler ve onlara nasıl yapacaklarını öğretmişlerdir⁷²⁶. Bu gruptaki çocuklar, çalışmak ve aile ekonomisine katkıda bulunmak zorunda kalmıştır. Antik dönem yazarları annelerinin yanında ürettiklerini satmak zorunda olan bu çocuklardan söz etmişlerdir. Örneğin, Demostenes, Euxitheus adlı bir erkek çocuğunun annesi ile birlikte pazarda kurdele satmakta olduğunu eleştirmiştir⁷²⁷. Aynı şekilde, Aristophanes, annesi için pazarda sebze satıcısı olduğundan Euripides ile dalga geçmiştir⁷²⁸.

Çocuğun eğitiminde annesi kadar evin yaşça herkesten büyük ninesi de tecrübeli bir anne olarak önemli rol oynamaya devam etmiştir. Çocuk tasvirlerinin sıkça görüldüğü mezar taşlarından anlaşıldığı üzere çocukların yanlarında yetişkinler bulunmuştur. Kundakta resmedilen bu çocuklar ile ilgilenen yetişkinin onun ninesi olabileceği üzerinde durulmaktadır⁷²⁹. Bu bağlamda ninenin eğitimdeki öneminin Arkaik Çağ öncesine dayandığı ve bu dönemde de devam ettiği söylenebilir.

4.3.1.2.2. Hemşireler/Dadılar

Yurttaş anneler, bebek bakım ve eğitim sürecinde sütanne çalıştırarak onlardan yardım almışlardır⁷³⁰. Atina’da saygın bir meslek olarak görülen sütanneliğin⁷³¹ belirli özelliklere sahip olması beklenmiştir. Sütannenin 20 ile 40 yaşları arası olması, en az 2-3 doğum yapması, sağlıklı bir vücuda sahip olması gerekmektedir. Bu kadınlar aynı zamanda, karakter

⁷²³ Ksen. *Oeconomicus*, VII. 14. Bkz. Hong, 2016:679.

⁷²⁴ Hong, 2016: 679.

⁷²⁵ Garrison, 2007: 55.

⁷²⁶ Hong, 2016: 677.

⁷²⁷ Demostenes, *Eubulides’e Karşı*, 57.30. Bkz. Hong, 2016: 678.

⁷²⁸ Aristophanes, *Kadınlar Şenlikte*, 443. Bkz. Hong, 2016: 678.

⁷²⁹ Oakley, 2013: 163.

⁷³⁰ Rotroff-Lamberton, 2005: 38; Hong, 2016: 676.

⁷³¹ Pomeroy, 1982: 130.

olarak da alçak gönüllü, sempatik, iyi huylu, temiz bir Yunan olmalıdırlar. Sadece bu özelliklere sahip olan bir insan çocuğu besleyip onu koruyabilecektir⁷³².

Hemşire⁷³³ ya da dadı⁷³⁴ olarak da nitelendirilmiş olan sütanneler genellikle maddi yönden gücü yeten ailelerce kiralanmış ya da satın alınmış kölelerdir. Bu kadınların görevi gerektiği yerde çocuğu emzirmek ve bütün ihtiyaçlarını karşılayanın yanında çocuğun genel bakımını da yapmaktır. Sütannelerin birçok çocuk tarafından çok sevilmiş sevgi dolu insanlar olduğuna dair şüphe yoktur⁷³⁵. Nitekim Yunan edebiyatında konuyla ilgili örneklerle rastlamak mümkündür⁷³⁶.

Odeysseia ile başlamış olan bu kadınların verdiği eğitim bu dönemde de devam etmektedir. Nitekim Euripides'in *Medea* adlı oyununun neredeyse tamamında Medea'nın köle olan hemşiresi hem ona hem de Medea'nın çocuklarına bütün ilgi ve dikkatini verdiği anlaşılmaktadır⁷³⁷. Aiskhylos'un *Oresteia* adlı üçlemesinde, Miken Kralı Agamemnon'un oğlu Orestes'in hemşiresi Cilissa, Orestes'i çok sevdiğini ve onu yetiştirirken sıkıntı çektiğini ancak çok da keyif aldığını örnekler vererek anlatmıştır⁷³⁸.

Hemşirelerin değeri ve onlara duyulan sevgi, mezar yazıtlarına da konu olmuştur. Örneğin, 4.yüzyılın sonlarına tarihlenen ve *metik* olan Melitte isimli bir hemşirenin mezar anıtında varlık durumu iyi olduğu düşünülen bir kadın tarafından yazılmış bir şiir bulunmaktadır. Şiirden bu kadının adının Hippostrate olduğu, hemşiresini çok özlediği, onu çok sevdiği ve hep onunla gurur duyacağı bilinmektedir. Hippostrate'nin onun için dua ettiğini anladığımız şiirde hemşiresinin iyi bir insan olduğu için elbet ödüllendirileceğini de eklemiştir⁷³⁹. Genellikle yaşça büyük olduğu bilinen hemşirelerin varlığını gösteren pişmiş topraktan yapılmış figürinlerin MÖ 4.yüzyıla tarihlenen bir örneğinde, ağlayan ya da utangaç küçük bir çocuğunu rahatlatmakta olan yaşı bilinmeyen ve başı olmayan bu kadının çocuğun hemşiresi olduğu düşünülmektedir⁷⁴⁰.

⁷³² Rotroff-Lamberton, 2005: 38.

⁷³³ Massey, 1988: 7; Brock, 1994: 339; Rotroff ve Lamberton, 2004: 39. Antik Yunan'da "hemşire" kavramının kullanım yerleri için, bkz. Theofanidis ve Sapountzi-Krepia, 2015: 791-800; Castelli-Rothstein, 2019: 33.

⁷³⁴ Jenkins, 1989: 10.

⁷³⁵ Massey, 1988: 7; Rotroff-Lamberton, 2005: 39.

⁷³⁶ Massey, 1988: 7.

⁷³⁷ Euripides, *Medea*, 1- 209.

⁷³⁸ Aiskhylos, *Oresteia*, II. 730-775.

⁷³⁹ Loman, 2004: 80; Rotroff-Lamberton, 2005: 39; Hong, 2016: 680.

⁷⁴⁰ Rotroff-Lamberton, 2005: 39.

Hemşire olarak çalışmış kadınlar arasından Spartalı olanları en çok tercih edilen ve övülenler olmuştur. Özellikle çocuk yetiştirmek ve onlara eğitim vermek konusunda ilgili olanlar en gözde hemşireler olarak tanınmışlardır⁷⁴¹.

Spartalı kadınların çocukları yetiştirirken mutlu olmaları, huysuz olmamaları ve yaptıkları işten memnun olmaları tanınan ve aranan hemşireler olmaları için yeterli olmuştur. Spartalı hemşirelerin *hellotlar* ya da *perioikikler* arasından seçilmiş oldukları düşünülmektedir⁷⁴². Nitekim eğitimin çok önemli kabul edildiği Sparta'da her iki cinsiyetteki bebek korkusuz, barışçıl ve beslenme düzeni ile fiziksel ihtiyaçlarında mütevazı olması için yetiştirilmekteydi⁷⁴³.

Bu bağlamda Spartalı hemşireler, yemek eğitiminde oldukça katı olmuşlardır. Sorumluluklarındaki çocukların nazlanmalarına izin vermemişlerdir. Sevecen ama disiplinli eğitimin sonucunda korkusuz çocuklar olarak yetiştirebilmişlerdir. Bu çocuklar emsallerinin aksine karanlıktan ve yalnızlıktan korkmamaları ile tanınmışlardır⁷⁴⁴. Bu eğitimi ancak Sparta eğitimini bilen kadınlar tam anlamıyla yapabilmişlerdir. Bu durum muhtemelen onların daha çok tercih edilmelerine katkı sağlamıştır.

Hemşirelerin, çocuğun eğitiminde önemli olduğunu Plato'un *Yasalar* adlı eserinde daha net anlamış olmaktadır. Plato, üç yaşına kadarki çocukların süt çocuğu olmasından dolayı anne ve hemşire nezaretinde bakılmaları gerektiğini savunmuştur⁷⁴⁵. Altı yaşına kadarki çocukların ise oyun çocuğu olduğunu ifade etmiştir. Bu süreçte şımarık olmamaları için ceza, anne ve baba tarafından uygulanmalıdır. Oyun oynarken çocukların davranışlarını gözlemleyenler ise yanlarında bulunması gereken hemşireleridir. Almaları gereken cezaya karar verenler ise yine bu hemşirelerin içinden yıllık olarak seçilenlerdir⁷⁴⁶.

4.3.2. Meslek Eğitiminde Kadın

Kadınlardan bir kısmı ev dışına çıkabilmiş ve ya çıkmak zorunda kalmıştır. Bu kadınlar farklı meslek dallarında çalışıp evin ekonomisine katkı sağlamışlardır. Bunlardan eğitilmiş olup saygın kabul edilenler olduğu kadar, çalışmak zorunda olan köleler ve hetairalar da bulunmaktadır. Meslekleri gereği uygun şekilde eğitilmiş olan kadınlardan bazıları bilinçli ve ciddi tarzda eğitim almışlardır. Bu tarz eğitimi alamamış olanlar aslında kölelerdir. Ancak, kölelerden hetaira olacak olan genç kızlar ciddi bir eğitime tabi olmak zorunda kalmışlardır.

⁷⁴¹ Jenkins, 1989;10; Brock, 1994: 339-340; Pomeroy, 2002: 97-99; Loman, 2004: 80.

⁷⁴² Pomeroy, 2002: 97-99.

⁷⁴³ Garrison, 2007: 55.

⁷⁴⁴ Jenkins, 1989: 10.

⁷⁴⁵ Plato, *Yasalar*, VII. 794.

⁷⁴⁶ Plato, *Yasalar*, VII. 794.

4.3.2.1. Saygın Meslekler

Yunan toplumunun alışılmış geleneği olan kadınların evde kalıp köleleri çalıştırması 5. yüzyılın sonlarına doğru değişmeye başlamıştır. Peloponnessos Savaşı sonrası azalan erkek nüfus ve kölelerin Atina'dan kaçma eylemleri sonrasında kadınların artık dışarıda da çalışmak zorunda kalması ile karşı karşıya kalınmıştır⁷⁴⁷.

Fakir ailelere mensup olan kadınların dışarıda çalışmak zorunda olduğu ve yurttaş olan kadınların ise sütanne, yün işçisi ve üzüm toplayıcısı olmak zorunda kaldıkları bilinmektedir⁷⁴⁸. Saygın kabul edilen yurttaş kadınlardan ev dışına çıkıp dışarıda çalışanlar da mezar taşlarına konu olmuşlardır. Atina'da bulunmuş olan mezar yazıtlarından hemşire, doktor, ebe, satıcı veya bakkal olarak çalışmış kadınların saygın kabul edilmeye başladığı bilinmektedir⁷⁴⁹.

Örneğin, MÖ 4.yüzyılın sonlarına tarihlenen Atinalı bir kadının mezar stelinde onun bir hizmetçi ya da evin hemşiresi olduğu anlaşılmaktadır. İki yastıklı bir koltukta yarı uzanmış halde oturan zengin ve saygın görünümlü bir kadına yardım eder gibi tasvir edilmiş hizmetkarın saygın bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Onun, muhtemelen yaşlı ve hasta olan Atinalı zengin sahibesine verdiği özel bakımın karşılığı olarak ve yine onun tarafından bu gösterişli stelin ölümü üzerine yapıldığı düşünülmektedir. Nitekim bu kadının mezar yazıtında onun "*Magadis'in yararlı olan kızı Malthake*" olduğu yazmaktadır. Babasının adının özellikle yazılmış olması onun özgür bir kadın olduğuna işaret etmektedir. Ancak, Magadis'in bu işin karşılığında para almış olacağına da inanılmaktadır⁷⁵⁰. Özgür bir kadın olarak hizmetkarlık ve ya hemşirelik yaparak saygın bir kadın olup ölümü sonrasında işi ile anılmayı başarmıştır.

Klasik dönem itibari ile bakıcılık mesleğinin ötesine geçebilen, gerçek teknik tıbbi donanıma ve yeterliliğe sahip kadınlar da bulunmaktadır. Bu uzmanlıklarını, çocukların ve diğer kadınların hastalık tedavileri için kullanmışlardır.

Atina'da bulunan ve MÖ 4. yüzyıla tarihlenen Atinalı yurttaş bir kadının mezar yazıtında, bu kadının adının Phanistrate olduğu ve işinin hem ebe hem de doktor olduğu yazmaktadır. Doktor kelimesi ilk defa bir kadın için kullanılmıştır. Nitekim bu kelime Klasik

⁷⁴⁷ Powell, 2001: 355.

⁷⁴⁸ Powell, 2001: 355; Fantham vd. 1994: 109, 11; Rotroff- Lamberton, 2005: 11. Kadınların ticarete yaptıkları satışlar için ayrıca bkz. Cohen, 2016: 717.

⁷⁴⁹ Massey, 1988: 8-9; Fantham vd. 1994: 109; Brock, 1994: 340; Rotroff ve Lamberton, 2005: 10-11; Cohen, 2016: 717.

⁷⁵⁰ Bu stel, şuanda kayıptır ancak Atina'daki Piraeus Müzesi'nde önceden kayıt altına alınmıştır. Yazıt: IG II2 12026. Bkz. Castelli-Rothstein, 2019: 33-34.

itibari ile yaygın değildir ve daha sonraki dönemde görülmeye başlayacaktır. Sağlıkla ilgili işler kadınlar arasında yaygın olmaya başlarken Phanostrate'nin gösterişli mezar taşına bakılınca bu kadının işi ile ilgili önemli bir statüsünün olduğu düşünülmektedir⁷⁵¹. Phanostrate, mezar stelinde farklı yaşlarda oldukları anlaşılan dört çocuk ve Antiphile adlı başka bir kadın ile birlikte tasvir edilmiştir. Bu tasvirden onun müşterilerinin kadınlar olduğuna ve bu kadınların çocuklarını tedavi ettiklerine inanılmaktadır⁷⁵².

Sokrates'in annesi Phainarete'nin ebe olduğunun bilinmesi, bu mesleği özgür ve yurttaş kadınların yaptığını düşündürmektedir⁷⁵³. Ayrıca, Klasik Yunan ebe kadınlarının çoğunluğunun yurttaş statüsüne sahip olduğu da bilinen bir gerçektir⁷⁵⁴. Para kazanacak şekilde bu işi yapanlar az olsa da kadınların tıbbi bakım alanındaki yüksek derecedeki yetenek ve tecrübeleri dikkate değerdir. Bu yönleri ile dönemlerinin doktorları olarak kabul edilmelidirler. Nitekim Klasik döneme kadar bu işleri evde para karşılığında olmadan yapmaktaydılar⁷⁵⁵.

Dönemin ünlü doktoru Hipokrat'ın eserinden öğrendiğimiz üzere kadınların hastalıklarını iyileştirmede erkek doktorlar hastalığın teşhisinde ve tedavisinde zaman zaman hatalar yapmış ve kadınların ölümlerine sebep olmuşlardır. Erkek hastalıklarında uygulanan tedavilerin kadınlara uygun olmadığı durumlarda kötü sonuçlar alınabilmiştir. Aslında bu durum kadınların erkek doktordan çekinmesi ve utanması ile doğrudan ilgilidir⁷⁵⁶. Bu bağlamda, doktorluk mesleğinin Klasik dönemde kadınlar arasında henüz çok da yaygın olmaması yine kadınlar adına olumsuz sonuçlar doğurmuş olmalıdır. Bir sonraki dönemde örnekleri artacak olan bu mesleğin değeri daha iyi anlaşılacaktır.

Ev dışına çıkıp ailenin ekonomisine katkıda bulunan kadınlar sağlık alanı dışında diğer meslek dallarında da yer almışlardır. Kentin ekonomik hayatında önemli bir rol oynamasalar bile az da olsa bir miktar paraya sahip olmalarına ve dışarıda çalışmalarına yasalar tarafından izin verilmiştir. Kadınların kent dışında çiftçilik ve tarım alanında da çalışmış olduklarına inanılmaktadır. Birçok Yunanlının geçimini tarımdan sağladığı düşünülürse kadınların ailenin

⁷⁵¹ Brock, 1994: 340; Parker, 1997: 133; Loman, 2004: 84-85; Laes, 2011: 157; Castelli- Rothstein, 2019: 36-37. İlaç uygulayıcıları olarak düşünülen bu terim için ve doktor, ebe ve fizikçi arasındaki farklar için bkz. Laes, 2011: 157-158.

⁷⁵² Castelli- Rothstein, 2019: 37.

⁷⁵³ Brock, 1994: 340; Laes, 2011: 156.

⁷⁵⁴ Laes, 2011: 156.

⁷⁵⁵ Castelli-Rothstein, 2019: 40.

⁷⁵⁶ Hippocrates, *Diseases of Women*, I. 62. Bkz. Castelli-Rothstein, 2019: 38-40.

ürünlerinin pazarlarda satarak ailenin gelirine katkıda bulunduklarını düşünmek de normal sayılmaktadır⁷⁵⁷.

Örneğin, Attika'nın kırsal bölgelerinde, kadınlar aile mülkiyetine ait tarımsal işlere katılmışlardır⁷⁵⁸. Nitekim Aristophanes, *Lysistrata* adlı eserinde pazarlarda sebze ve ekmek satan kadınlardan bahsetmiştir⁷⁵⁹. Kadınların sattığı ürünler genellikle tuz, un, bal, susam ve meyve sebzeler olmuştur. Bunun dışında kadınların kıyafet, dini ve lüks eşyalar ile kişisel bakım ürünleri de sattıkları bilinmektedir. Bu ürünlerin başlıcaları tütsü, parfüm, çelenk ve kurdelelerdir. Bu bağlamda, köle, özgür ama yurttaş olmayan metik ya da yurttaş olabilen bu kadınların tüccar olabildikleri bilinmektedir⁷⁶⁰. Kadınların tüccar olarak anılabilmeleri için ekonomiye önemli oranda katkı sağlamış olmaları gerekmektedir. Aynı zamanda, yurttaş olan saygın kadınların bu sığata yakıştırılmış olması gerekmektedir. Bu bağlamda, bu kadınlar bu işi yapabilmek için eğitim almış olmalıdır. Gerel ailedeki tecrübeli kadınlardan gerekse eşlerinden ve babalarından işlerinin detaylarını ve gerekliliklerini öğrenmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Kadınların dışarıda çalışırken tasvir edilmesi vazo resimlerinde çok yaygın olmasa da MÖ 460'lı yıllara tarihlenen bir örnekte oturan bir kadının dükkân sahibi olduğu düşünülerek ayaktaki başka bir kadına kokulu bir yağ satmakta olduğu görülmektedir⁷⁶¹.

5.-4.yüzyıl resmi belgelerinde geçen konuşmalardan ise kadınların aile ekonomisinde etkin rol oynadıkları bilinmektedir⁷⁶². Aile ekonomisine katkıda bulunmak gibi önemli bir görevi üstlenmiş olan kadınlardan bazıları zamanla erkek akrabalarının ticari bilgisine sahip olmaya başlamışlardır. Örneğin, Diodotos'un karısı, onun mali kaynak ve ilişkilerine oldukça aşinadır ve kocasının ölümünden sonra onun yatırım belge dokümanını (grammata) yapabilmiştir⁷⁶³. Bu şekilde ekonomiye katkı sağlamaya başlamış kadınların belirli bir eğitim almış olmaları gerekmektedir.

Toplumda belirli ailelere mensup eğitimli kadınların yaptığı ve saygın kabul edilen bir diğer iş olan rahibelik kurumu da rahiplik gibi elbette ki belirli harcamaları olacağından

⁷⁵⁷ Massey, 1988: 8-9; Fantham vd. 1994: 109; Goff, 2004: 65; Rotroff- Lamberton, 2005: 10-11; Cohen, 2016: 717.

⁷⁵⁸ Fantham vd. 1994: 109; Brock, 1994: 336-345.

⁷⁵⁹ Aristophanes, *Lysistrata*, 444-468, Brock. Bkz. 1994: 338-339; Dillon-Garland, 2000: 464; Goff, 2004: 65.

⁷⁶⁰ Brock, 1994: 339-344; Rotroff-Lamberton 2005: 11. Ayrıca metikler için bkz. Detaylı bilgi için bkz. Dillon-Garland, 2000: 375-379.

⁷⁶¹ Müşterisi olan genç kadın, alabastron denilen ve satıcı tarafından yerde duran vazo boyundaki kaptan parfüm doldurulmuş olan küçük silindir bir kap satın almıştır. Vazonun arkasındaki tasvirde müşteri kadının eve geri döndüğü ve oturmakta olan ev sahibine, aldığını sunmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu tasvirin ev ortamı olduğu duvarda asılı olan ayna ve sağdaki yün sepetinden açıklığa kavuşmaktadır. Bkz. Fantham vd. 1994: 109, 111; Rotroff-Lamberton, 2005: 11. Kadınların ticarete yaptıkları satışlar için ayrıca bkz. Cohen, 2016: 717.

⁷⁶² Goff, 2004: 65.

⁷⁶³ Cohen, 2016: 719.

karşılığı olan bir iş kabul edilmektedir. Atina içinde ve dışında rahibelerin de kurbanlardan et ve deri gibi pay aldıkları bilinmektedir. Ancak, demokratik yolla bu göreve gelmiş rahibelerin maaş aldıklarına da inanılmaktadır⁷⁶⁴.

4.3.2.2. Köleler

Özgür doğmuş ve saygın olan kadınlar kadar şanslı olmayan gruptakiler ise Birçok varlıklı aile tarafından ev işlerinde çalıştırılmak üzere satın alınmakta ve evin sahibesi olan kadının yönetimi ve eğitimi ile evin her türlü işinden sorumlu olmaya devam etmişlerdir⁷⁶⁵. Eğlence sektörü ve tıp alanında çalışan bu kadınların her nerede olursa olsun işleri gereği almış oldukları eğitim onları toplumun çalışan kadınları arasına konumlandırmaktadır.

Tıpkı metik ya da yurttaş kadınların tüccar olabildikleri gibi köleler de aile ekonomisine katkı sağlayacak şekilde satıcılık yapmışlardır⁷⁶⁶. MÖ 460'lı yıllara tarihlenen bir vazo tasvirinde bir grup kadının meyve bahçesinden meyve toplamakta olduğu görülmektedir. İçlerinden siyah giyimli olan kadının diğerlerinden farklı olarak köle olduğu düşünülmektedir⁷⁶⁷.

6-7 yaşlarındaki yurttaş, köle ve metik olan kız çocukları evde anneleri ile kalmak ve annelerinden ev işleri öğrenmek zorunda kalmışlardır. Nitekim kız çocuklarının eğitimi ve yetiştirilmesi annenin ve evdeki diğer kadınların sorumluluğunda olmuştur. Üst sınıfa ait Atinalı ailelerin kızları evlendiklerinde evdeki köleleri yönetebilmeleri için bebek bakımı ve ev işleri ile ilgili her şeyi öğrenmişlerdir⁷⁶⁸.

Kardeşleri ile ilgilenmek, yemek yapımına yardım etmek, dokuma öğrenmek gibi yaş gruplarına uygun görevlerde rolleri bulunan kız çocukları anneleri ile birlikte ev işlerinde

⁷⁶⁴ Örneğin, 5. yüzyıl da Athene Nike rahibesinin kurbanlardan pay almasının yanı sıra yılda 50 drahmi kadar aylık da aldığı bilinmektedir. Hatta soylu bir aileye mensup olan Eleusis'teki Demeter rahibesine devlet tarafından verilen hizmet parasının çok olduğu ve bu miktarın 100 drahmi kadarını da kişisel aylığı olarak ayrıldığına inanılmaktadır. Aynı şekilde, Delos'taki Demeter rahibesinin de kutsal Thesmophoria festivalini başlatabilmesi için önemli oranda para aldığı bilinmektedir. Üstelik 4. yüzyıla tarihlendirilmiş Cholargos'taki bir yazıtta bu önemli festivalde görevli olan kadınların, demosun rahibesine çeşitli yardımlar ve 400 drahmilik da gümüş ödeme yapmalarının zorunlu tutulduğu iddia edilmektedir. Bkz. Goff, 2004: 66-67.

⁷⁶⁵ Savaşlarda esir alınan, köle tüccarları tarafından satın alınan, doğumda terk edilmiş ya da fakir aileleri tarafından satılmış kölelerdir. Özgürlüklerini almak konusunda erkekler kadar şanslı olmayan kadın köleler muhtemelen ölene kadar çalışmak zorunda kalmışlardır. Bkz. Massey, 1988: 7-8. Kadın köleler, eğlence sektöründe, tıp alanında görev alsalar da asıl işleri önceki dönemlerden bildiğimiz gibi ev işleri ve yün işçiliği olmuştur. Bkz. Brock, 1994: 337-338; Cohen, 2016: 721. Sparta kent devletinde ise kadın hellotlar (Lakonia ve Mesenia'da yaşayan Yunanlılar, bkz. Pomeroy, 2002: 95) ev işlerinde özellikle dokumacılıkta çalıştırılmışlardır. Perioikikler (Spartalı ve yurttaş olmayıp özgür olan kadınlar, Pomeroy, 2002: 96-97) ev işlerinde ve ev idaresinde çalışmışlardır. Bkz. Pomeroy, 2002: 95-97.

⁷⁶⁶ Brock, 1994: 339-344; Rotroff-Lamberton 2005: 11.

⁷⁶⁷ Fantham vd. 1994: 109-110.

⁷⁶⁸ 6-7 yaşlarındaki yurttaş erkek çocuklar, erkek arkadaşları ile oyunlar oynamış, okula gitmeleri ve aile ticaretini öğrenmeleri zorunlu kılınmıştır. Bkz. Garrison, 2007: 55; Hong, 2016: 677.

çalışmak zorunda kalmışlardır⁷⁶⁹. Köle olan annelerin çoğu, çocuklarını köle hayatına alıştırmak için eğitmek zorunda kalmışlardır. Hem ev işlerini öğretmek hem de sıkıntıdan kaçınmak için çocuklarını yetiştirmişlerdir. Bu gruptakiler evin yöneticisine bağlı hayat sürenlerdir⁷⁷⁰. Ayrıca bu köleler ve *metik* kadınlar, çalıştıkları evin sahipleri ile içten bir ilişki içinde olmuşlardır. Özellikle de evin hemşiresi olan bu kadınlar yukarıda da bahsedildiği üzere birçok yurttaş annenin yanlarındaki en önemli yardımcıları olmuşlardır⁷⁷¹.

Annelerinden aldıkları eğitim kız çocuklarını toplumdaki rollerine hazırlık anlamına gelmektedir. Aslında yaptıkları her şey annelerine yardım gibi görünse de asıl amaç öğrendikleri ile evlendikleri zaman kendi evlerindeki işlerini yapabilmeleridir⁷⁷². Bu bağlamda, yeni evlenen genç kadının dokuma öğretmeni olan annesi aynı zamanda kölelere de bu işi öğretmiş olduğundan onları nasıl yöneteceği konusunda da kızını eğitmiş olmaktadır⁷⁷³.

Örneğin, Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan ve 5.yüzyıla tarihlendirilen bir vazo üzerinde yer alan tasvirde kadınların grup halinde dokuma yaptığı resmedilmiştir (Res. 36)⁷⁷⁴. Bu kadınların yurttaş, köle ya da anne-kız olup olmadıklarını bilmek pek mümkün görünmese de ev işlerinin toplu halde yapıldığı ve annelerin kızlarına ilerde onlara lazım olabilecek faaliyetleri öğrettikleri olası bir durumdur⁷⁷⁵.

4.3.2.3. Hetairalar

Yurttaş olan kadınların dışarıda çalışmalarının saygın kabul edilmesi için belirli şartlara sahip olmaları gerektiği açıktır ve saygın olarak kabul görmeyen şey onların eğlence dünyasında çalışmalarındır. Nitekim bu alanda çalışmak köle olan genç kızlarla ve özgür olarak doğmuş ancak yurttaş olmayan *metik* kadınlarla sınırlandırılmıştır. Bu gruptaki genç kızlar ve kadınlar, sadece erkeklerin katıldığı içki toplantılarında şarkı söylemek ve dans etmek için çalıştırılmışlardır. Bu bağlamda, şarkı ve dans konusunda özellikle yetenekli olan genç kızlar, sık sık *hetaira* olarak eğitilmişlerdir⁷⁷⁶.

Hetaira, “arkadaş, fahişe, mutluluk veren kız” anlamına gelmektedir. Hetairalar, erkeklerle arkadaşlık eden üst tabaka fahişelerdir ve bu hizmetleri karşılığında ise belirli bir

⁷⁶⁹ Powell, 2001: 352; Garrison, 2007: 55; Hong, 2016: 677.

⁷⁷⁰ Hong, 2016: 680.

⁷⁷¹ Massey, 1988: 7; Hong, 2016: 680.

⁷⁷² Powell, 2001: 352; Hong, 2016: 677

⁷⁷³ Goff, 2004: 52.

⁷⁷⁴ Hong, 2016: 677, Fig. 47. 2

⁷⁷⁵ Ksenophon, *Oeconomicus*, VII. 6. Bkz. Goff, 2004: 52.

⁷⁷⁶ Massey, 1988: 9; Fantham vd. 1994: 115-116; Burton, 1998: 143. Detaylı bilgi için bkz. Topper, 2012: 141-150; Glazebrook, 2016: 703-704.

ücret almaktadırlar ve bir meslek grubu olarak görülmektedirler. Aslında ücretlerin ölçütü, onların güzelliği ve eğitim düzeyleri olmuştur⁷⁷⁷.

Atina'ya ait birçok vazo tasvirinde saygın kadınlardan ziyade *hetaira* olan ya da olmak üzere eğitilen kadınlar bulunmaktadır. Örneğin, MÖ 440-430 yıllarına tarihlenen küçük bir *hydria* üzerinde iki çıplak *hetaira*'nın öğretmenleri olduğu düşünülen bir kadın tarafından dans öğrendikleri görülebilmektedir (Res. 37)⁷⁷⁸.

Bu kızlara sadece içki toplantılarında yapmaları gerekenler değil aynı zamanda bir kadın olarak ev içinde yapmaları gerekenler de öğretilmiş olmalıdır. Nitekim vazo tasvirlerinde bu işleri yapmakta olarak da gösterilmişlerdir. Örneğin, MÖ 440-430 yıllarına tarihlenen bir *stamnos* üzerinde çamaşır yıkamak üzere olan çıplak ve bacaklarında nazar boncuğu takılı olan iki genç *hetaira* bulunmaktadır (Res. 38)⁷⁷⁹ Aynı şekilde, bu kızlara bir kadının en önemli görevi sayılabilecek olan yün eğirmek de öğretilmiştir. MÖ 440-430 yıllarına tarihlenen kırmızı renkli *hydria*' da (Res. 39) yüksek bir sandalyede oturmakta olan ve öğretmeni olduğu düşünülen bir kadın ayakta çıplak olarak duran ve bacağına yine bir nazar bocuğu takılı olan genç *hetaira*'ye yün eğirmeyi öğretmektedir⁷⁸⁰.

Aldıkları eğitimle toplumda öne çıkmış kadınlar olan *hetairalara* okuma-yazma ve ileri seviyede müzik eğitimi de verilmiş olmalıdır. Nitekim MÖ 440 yılına tarihlenen kırmızı renkli bir *hydria*'da, oturarak lir çalan bir kadın, ayakta duran ve elinde açık halde bir kitap rulosu taşıyan başka bir kadın ve yine ayakta durup elinde lir olan başka bir kadın tasvir edilmiştir (Res. 40)⁷⁸¹. Bu tasvirdeki kadınların yüksek statülü saygın kadınlar olmadığı aldıkları bu eğitimden anlaşılmaktadır. Nitekim dönemin ev kadınlarının ev içi hesapları tutacak kadar ve liste yapacak kadar az eğitime ihtiyaç duyduklarını bilmekteyiz. Bu bakımdan bu vazodaki kızlar, eğitimlerine önem verilen ve toplumda öne çıkmaları beklenen *hetaira* ler olmalıdır.

Eğitimli olan bu kadınlara en güzel örnek MÖ 5. yüzyılda yaşamış olan Miletli Aspasia'dır⁷⁸². Sokrates'in de içinde bulunduğu soylu devlet adamları ile yemek yiyip, sohbet

⁷⁷⁷ Darga, 2013: 280.

⁷⁷⁸ Nitekim bu kadınların saygın kadınlar olduğunun düşünülmemesinin sebebi ise onların çıplak olarak tasvir edilmeleridir. Saygın kadınların vazolarda çıplak olarak gösterilmeyeceği inancıyla *hetaira* olduklarına inanılan bu kızlara öğretilmesi gereken önemli görevin dans etmek ve şarkı söylemek olduğu vazo resimlerinden de anlamak mümkündür. Bkz. Williams, 1983: 97-99, Fig.7. 6.

⁷⁷⁹ Williams, 1983: 99-100, Fig.7. 7.

⁷⁸⁰ Williams, 1983: 96, Fig.7. 4.

⁷⁸¹ Williams, 1983: 102-103, Fig.7. 9.-7.10.

⁷⁸² Plutark. *Perikles'in Hayatı*, 24. Bkz. Sallisbury, 2001: 23; Barnes, 2014: 67, 75. Hayatı için detaylı bilgi adına bkz. Wider, 1986: 40-44; Waithe, 1987: 75-76; Dillon, 2004: 186-189; Lightman-Lightman, 2008: 48.

edecek kadar akıllı ve donanımlı bir kadındır⁷⁸³. Erkeklerin şölenlerine katılıp eğlendirmek ile görevli olan Aspasia bu konuda oldukça iyi eğitim almış ve aynı zamanda aldığı eğitimi aktaracağı genç kızları yetiştirmek için bir ev kurmuştur⁷⁸⁴. Aspasia, genç kızları kendisi gibi hetaira olmak için yetiştirmiştir⁷⁸⁵. Üst sınıfa ait ve özellikle devlet adamlarını ve filozofları eğlendirmekle görevli bu kadının zamanla devletin içinde alınan kararlarda da etkili olduğu düşünülmektedir⁷⁸⁶. Atina'nın en güçlü adamı olan Perikles ile olan yakınlığından ötürü onun alacağı kararları etkilemiş ve bu bakımdan birçok kişi tarafından eleştirilmiştir⁷⁸⁷. Perikles'in devlet adına aldığı kararlarda söz hakkına sahip olabilen bu kadının okuma-yazma bilmekle kalmadığı daha üstün bir eğitime sahip olmuş olduğu düşünülmektedir. Nitekim güzel konuşma yeteneğinin olduğunu Plato *Meneksenos* adlı eserinde dile getirmiştir⁷⁸⁸. Ancak, Aspasia'nın sadece yeteneği değil almış olduğu ve sonrasında vermiş olduğu eğitim çok daha önemlidir. Bu eğitim felsefe eğitimidir ve sonraki bölümlerde bahsedilecektir.

MÖ 4. yüzyılda ise Phryne adlı ünlü hetaira heykeltıraş Praksiteles ve Apelles'e modellik yapmıştır. Çok iyi bir eğitim görmüş ve hetairaliğe başladıktan sonra adını Phryne olarak değiştirmiştir. Hem güzel ve zeki hem de bilgili ve mütevazı bir kişi olarak tanınmıştır⁷⁸⁹.

4.3.3. Okul Eğitiminde Kadın

Okulda eğitim alabilme şansına sahip olan kadınların anlamak için öncelikle Atina ve Sparta kadın modelini anlamak gerekmektedir. Bu kadınlardan eğitim almış olanların edebiyat ve felsefe alanlarında rollerini anlamak için okul eğitimi içindeki konumlarını bilmek gerekmektedir.

4.3.3.1. Atina Kadını

Atinalı kadınların⁷⁹⁰, yasal, siyasi ve eğitim hakları yönünden yoksun olmaları onları özel hayatlarını ve ailelerindeki rolleri ile onların alması gereken eğitim şeklini de

⁷⁸³ Burton, 2019: 148.

⁷⁸⁴ Plutark. *Perikles'in Hayatı*, 24. Bkz. Wider, 1986: 40-41; Sallisbury, 2001: 23; Dillon, 2004: 186-189.

⁷⁸⁵ Plutark. *Perikles'in Hayatı*, 24. 5-9. Bkz. Wider, 1986: 41; Fantham vd. 1994: 116. Nitekim Aristophanes, *Akharnialılar* adlı eserinde Aspasia'nın, erkekleri eğlendirmeleri için genç kızları eğittiğini açıkça belirtmiştir. Bkz. Aristophanes, *Arkarnialılar*, 524-529. Bkz. Dillon ve Garland, 2000: 490.

⁷⁸⁶ Plutark. *Perikles'in Hayatı*, 24. Bkz. Sallisbury, 2001: 23; Dillon, 2004: 186-189. Bu önemli erkekler Sokrates, Ksenofon, Alkibiades, Anaksagoras, Phidias ve Perikles'tir. Bkz. Wider, 1986: 40.

⁷⁸⁷ Plutark. *Perikles'in Hayatı*, 24. Bkz. Wider, 1986: 40-41; Sallisbury, 2001: 23; Dillon, 2004: 186-189; Kia, 2015: 11. Nitekim Atina için alışılmış ve uygun bir durum olmayacak şekilde Perikles onunla aynı evde yaşamak için karısından ayrılmış ve sonrasında da onunla evlenmiştir. Bkz. Plutark. *Perikles'in Hayatı*, 24. Bkz. Sallisbury, 2001: 23; Dillon, 2004: 186-189; Kia, 2015: 11.

⁷⁸⁸ Plato, *Meneksenos*, 236b, 249d. Bkz. Waithe, 1987: 75; Dillon-Garland, 2000: 491; Barnes, 2014: 67.

⁷⁸⁹ Rullmann, 1996: 38; Uslu, 2018: 87.

⁷⁹⁰ Yunan toplumunun birçok kanununda olduğu gibi Atina kanunları da çeşitli kadın grupları arasındaki farklılıkları belirlemiştir. Kadınlar özgür olarak doğan, köle, yurttaş; başka kent devletinden gelip burada

etkilemiştir. Sadece ev işlerini idare edecek kadar okuma yazma ve hesaplama öğrendiklerini bildiğimiz kadınların ciddi anlamda eğitim almaları ailesi veya eşi olacak kişinin durumuna bağlı olmuştur⁷⁹¹. Bu bağlamda, ev işleri eğitimi dışında okula gitmediği düşünülen⁷⁹² kız çocuklarının tek eğitmenleri anneleri ya da çevresindeki yaşça büyük kadınlar olmuştur. Ancak, Yunan kadın anlayışının değişmeye başladığı bu dönemde, kız çocuklarının okuma-yazma bilerek evlenmelerinin onlara önemli bir yarar sağlamaya başladığına inanılmaktadır. Nitekim okuma-yazma bilen kadın, kocasının ve evin hesaplarını tutabilecek bilgi ve donanımına sahip olabilirse evin ekonomisinden de sorumlu sayılabilecektir⁷⁹³. Bu inanış, Arkaik dönemin sonlarında başlamış olmakla birlikte Klasik dönemde yaygın hale gelmiştir.

Kız çocuklarının okuma-yazma biliyor olmasını kesin verilere bağlamak zordur. Ancak, mevcut vazo resimlerinden ve bu dönemden sonraya ait olduğu düşünülen bir heykelden yola çıkarak bu dönemde ekonomik yönden durumu iyi olan ailelerin kızlarının okuma-yazma bilmekte olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim oturmakta olan bir kız çocuğunun dizlerindeki yazı levhasına *stylos* denilen kalem ile yazı yazmasını tasvir eden küçük bir heykel, Klasik dönem sonlarında kız çocuklarının okula gitmiş olmalarından daha çok evde anneleri veya hemşireleri yardımıyla okuma-yazma öğrendikleri fikri üzerinde yoğunlaşmamızı sağlamaktadır (Res. 41)⁷⁹⁴. Bu bağlamda, Atinalı kızların eğitim kurumları okul değil evleridir demek yanlış olmayacaktır⁷⁹⁵. Etkin oldukları tek alan, yasaları erkekler tarafından konan dini kültler olmuştur. Çok az kadın sınırlarını aşp özellikle felsefe alanında öne

yaşayan ancak yurttaş olmayan; son olarak da üst sınıfa ve alt sınıfa ait olmak üzere farklı statülere sahip olmuşlardır. Hangi gruba ait olurlarsa olsunlar, hepsinin ortak bir özelliği vardır, hiçbirinin hükümette söz hakları olmamıştır. Hayatlarının her döneminde bir erkeğin kontrolünde olmuşlardır. Bkz. Massey, 1988: 1; Fantham vd. 1994: 74; Salisbury, 2001:140.

⁷⁹¹ Kia, 2015: 11. Erkek çocukları kadar şanslı olmayan Atinalı kız çocuklarının eğitiminin okulda olup olmadığına dair hiçbir kanıt yoktur. Aldıkları eğitim büyük oranda annelerine bırakılmıştır. Zira annelerinin vermiş oldukları ev işleri ve dokuma eğitimi evlenirken çok değerli sayılmıştır. Bkz. Jenkins, 1989: 2; Griffith, 2001: 69. Özgür kadınlar, *kyrios* yani lider erkek tarafından yönetilen evin kızları olarak hayatlarına başlamışlardır. Bu lider genellikle babaları, babaları hayatta değilse de amcaları olmuştur. Bkz. Massey, 1988: 2; Fantham vd 1994: 102; Salisbury, 2001: 140; Powell, 2001: 357.

⁷⁹² O' Neal, 1993: 117. Kız çocukları evin içinde anneleri tarafından ev işleri konusunda eğitilmişlerdir. Evlenme ve anne olma zamanları geldiğinde hazır olmaları için yemek pişirme, dokuma, yün eğirme ve evin idaresi gibi konuları annelerinden öğrenmek zorunda kalmışlardır. Bkz. Massey, 1988: 2; Fantham vd 1994: 102; Salisbury, 2001: 140. Nitekim Ksenofon'un dediği gibi bunları öğrenerek kocası olacak kişiyi mutlu edecektir. Bkz. Ksen. *Oeconomicus*, VII.6. Evlendikten sonra bir genç kızdan ilk beklenen şey ölene ya da boşanana kadar kocasının evinde yaşamasıdır. Kocasının beklediği şey ise dokuma, yün eğirme, yemek pişirme, temizlik ve köle idaresi gibi ev işleri hali hazırda yapabiliyor olmasıdır. Bkz. Massey, 1988: 4; Fantham vd. 1994: 102-103.

⁷⁹³ Jenkins, 1989: 23.

⁷⁹⁴ Jenkins, 1989: 23

⁷⁹⁵ Griffith, 2001: 70. Genç kızların hayatlarının ilk yılları, ileride kocası olacak kişinin kendisini beğenebilmesi adına annesinin sahip olduğu yetenek ve tecrübeleri öğrenmekle geçmiştir. Kızlar ergenliklerinin ortalarında babaları tarafından karar verilen biri ile evlendirilmişler ve genellikle damat kendilerinden yaşça çok daha büyük olmuştur. Bu damatlar kızların hem gençliklerinden hem de kendileriyle birlikte gelen çeyiz ya da paradan yararlanmışlardır. Bkz. Massey, 1988: 2.

çıkabilmiştir⁷⁹⁶. Ancak, felsefe alanındaki eğitimlerini yine erkeklerden ve büyük oranda babasından ya da evlendiğinde kocasından alabilmişlerdir⁷⁹⁷.

Ev dışı içi faaliyetlerin yanı sıra okuma ve müzik gibi entelektüel faaliyetleri de yansıtan vazo resimlerinden en güzel örnek MÖ 450 yıllarına tarihlenendir. *Stamnos* üzerindeki bu tasvirde, oturan bir kadının, açık duran bir kitap rulosuna doğru eğilmiş olduğu görülmektedir. Bu kadının, yanında ayakta duran üç kadına sesli olarak okuma yaptığı düşünülmektedir. Ayaktaki kadınlardan biri mücevher ya da diğer değerli eşyaları içerdiği düşünülen bir sandık taşımaktadır (Res. 42)⁷⁹⁸.

Eğitimin büyük önem taşıdığı bu dönemde okur-yazarlık yurttaş ve soylu ailelere ait kadınlar arasında da artmış görünmektedir. Nitekim Atina'daki vazo resimlerinde en azından bazı kadınların ev içlerinde bir arada okuma yaparlarken tasvirleri bulunmaktadır. Birbirlerine yüksek sesle okuma yaptıkları düşünülen bu kadınlar, toplumdan uzakta olsalar da birbirleriyle yakın ilişkiler kurmayı başarmış görünmektedirler. Evde olmaları beklenen bu kadınların kurdukları yakın ilişki yeni şeyler öğrenme isteklerini de artırmış olmalıdır. Kendilerini yetiştirmek konusunda çabalamış olan soylu Atina kadınının evlerinin içinde sesli okuma yaparak bilgisini paylaşmakta olduğunu düşünmekteyiz.

4.3.3.2.Sparta Kadını

Atinalı emsallerinin aksine Spartalı kızların eğitim süreçleri Plato'un öngördüğü idealist eğitim sistemine uygundur ve bu yönüyle bu sistemi tam olarak uygulayan kent devleti Sparta kabul edilmektedir⁷⁹⁹. Yunan kent devletleri arasında kız çocuklarının eğitimine en çok değer veren kent devleti olan Sparta'da, bu eğitim programlarının erkeklerinkine paralel olmasına rağmen tamamen aynısı olmadığı bilinmektedir⁸⁰⁰. Kızların okul müfredatlarının erkeklerinkinden ne kadar farklı olduğu belirtmek hiç kolay değildir⁸⁰¹. Ancak, ailelerini yanında yaşarlarken erkek kardeşleri gibi okulda eğitim aldıkları bilinmektedir. Bu derslerin aha az sert olduğu düşünülmektedir⁸⁰².

Spartalı kızların eğitimleri için bir yaş kategorisi belirlenmemiştir. Parthenoi olarak bilinen evlenmemiş genç kızların aynı yaşlarda olduğu ve evlenene kadar korolarda eğitim

⁷⁹⁶ Wider, 1986: 24-25; O'Neal, 1993: 117; Kia, 2015: 11.

⁷⁹⁷ Kia, 2015: 11.

⁷⁹⁸ Fantham vd. 1994: 106-107, Fig. 3.21.

⁷⁹⁹ Sparta eğitim sistemi adına detaylı bilgi için bkz. Ducat, 2006: 179-222; Garrison, 2007: 55; Davidson, 2008: 55-65.

⁸⁰⁰ Cartledge, 1981: 90-91; Joyal, Mc Dougall, Yardley, 2009: 22; Christesen, 2012: 204. Erkeklerin eğitim programı için, bkz. Garrison, 2007: 56; Christesen, 2012: 199-203. Yaş gruplarına göre erkeklerin eğitimi için bkz. Billheimer, 1947: 99-104; Davidson, 2008: 59-65.

⁸⁰¹ Ducat, 2006: 223-224; Garrison, 2007: 55-56.

⁸⁰² Davidson, 2008: 62-63.

aldıkları bilinmektedir. Aynı zamanda bu gruptaki kızlar erkekler gibi sert dayanıklılık sınavlarına maruz kalmamışlar ve Arkaik dönemde bahsedilen hırsızlık mecburiyetleri olmamıştır. Bu yaş grubundaki kızların zorunda oldukları şey ise fiziksel aktiviteler yapmalarıdır⁸⁰³. Sıçrama, koşma, cirit atma, disk forlatma, top oynama, güreşme, dans etme ve şarkı söyleme gibi dersler alan kız çocuklarının kendilerine ait sınıfları olduğu bilinmektedir. Aldıkları bu eğitim ile toplum içinde göz önünde oldukları da bilinen bir gerçektir⁸⁰⁴.

Netlik kazanan bir başka durum, Arkaik dönemde belirlenmiş olan kızların eğitim programının Klasik dönem itibari ile devam etmiş olmasıdır⁸⁰⁵. Bu bağlamda, devletin verdiği eğitim içinde grammata denilen okuma-yazma ve hesaplama dersleri bulunmuştur. Önceki dönemde başlayan müzik eğitimi, genç kızların koroları aracılığı ile devam etmiştir. Başlarında grubun yaşça en büyük kızı bulunmuş ve asıl öğretmenleri de profesyonel bir şair olmaya devam etmiştir. Korolar sadece dans ve şarkı söylemeyi değil aynı zamanda cümleleri müzik eşliğinde tekrar etmeyi ve ezberlemeyi de öğretmiştir. Koro eğitimi, festivallerde, yarışmalarda ve kızların yetişkinliğe geçme öncesi için eğitimlerinde en önemli role sahip olmuşlardır⁸⁰⁶. Bu bağlamda, kızların da yarışmalara katılmaları ve fiziksel eğitim almaları onların erkek kardeşlerinin aldıkları eğitime yakın olduğunu göstermektedir. Aldıkları bu eğitimle ephebeğin eğitimi olan agogenin üyeleri sayılmışlardır⁸⁰⁷. Bu bağlamda Atinalı kızların gittiğini düşünmediğimiz okul kurumu Spartalı kızların hayatında önem teşkil etmiştir⁸⁰⁸.

Hayatlarındaki okul gerçeğinin ve aldıkları eğitimin belki de en güzel örneği bir *kylix* üzerinde yer almaktadır. New York Metropolitan Müzesi'nde bulunan parça üzerindeki tasvirde iki kız bulunmaktadır. Kızların kıyafetlerinden dışarıda oldukları anlaşılmaktadır. Soldaki kızın elinde yanında kalemi bulunan balmumundan bir adet tablet mevcuttur (Res. 43). Kızların dışarı giyimleri, yürümekte oldukları ve elinde tablet olması ile alışılmış olmayan bu eşsiz tasvir Spartalı kızların okula gitmekte olduğunu düşündürmektedir⁸⁰⁹.

Spartalı kızların gittikleri okulda aldıkları fiziksel eğitimin, toplumsal düzeni oluşturan kurallara uymayı kolaylaştırdığına inanılmıştır. Aynı zamanda bu eğitimin önemli parçası olan spor, güç kazandırdığı için kızları doğuma fiziksel olarak hazırlamış ve sağlıklı çocuklar

⁸⁰³ Ducat, 2006: 224- 225.

⁸⁰⁴ Davidson, 2008: 62-63.

⁸⁰⁵ Pomeroy, 2002: 3-5; Ducat, 2006: 224; Neils, 2012: 165; Christesen, 2012: 204.

⁸⁰⁶ Ducat, 2006: 224-225.

⁸⁰⁷ Kennell, 1995: 45-46.

⁸⁰⁸ Griffith, 2001: 70.

⁸⁰⁹ Neils, 2012: 154-155, 164.

doğurabilmişlerdir⁸¹⁰ . 5.yüzyıl itibari ile Spartalı kızların sağlıklı, güçlü ve atletik oldukları⁸¹¹ gerçeğin en güzel kanıtını görebildiğimiz Aristofanes'in *Lysistrata* adlı eserindeki Lampito adlı kız Spartalı bir kızdır. Bu kızın konuşmalarından Spartalı kızların fiziksel eğitim almış olduklarını ve bunun onlar için bir gurur kaynağı olduğunu anlamaktayız⁸¹² .

Plutarkhos, *Lykurgos'un Hayatı* adlı eserinde Spartalı genç kızların fiziksel eğitim almaları gerektiğinden bahsetmiştir. Ona göre koşu, güreş ve disk atma onların hem beden hem de ruhen güçlü ve olgun olmalarını sağlayacaktır⁸¹³ . Olimpiyat oyunlarındaki yarışmacıların Spartalı kızlar olduğu Ksenophon'un *Spartalıların Anayasası* adlı eserinde açıkça görülmektedir. Eserde, Lykurgos'un kanunları arasında kızların fiziksel eğitimi alma zorunlulukları ve amaçları anlatılmış; Spartalı kızların tıpkı erkekler gibi yarışmacı olmaları ve güç gösterisinde bulunmaları gerektiği vurgulanmıştır⁸¹⁴ . Euripides'in *Andromake* adlı eserinde de Spartalı kızların erkekler gibi yarışmalarda mücadele ettikleri ve bunun için eğitildikleri anlaşılmaktadır⁸¹⁵ . Bu eğitimin amacı dini ritüellerde kızların yarışmaları ve tanrıçalara olan şükranlarını sunarak ibadet etmektir. Bu amaç ise Arkaik dönemde başlamış ve artarak devam etmiştir⁸¹⁶ .

Spartalı eğitilmiş kızların başarısı dönemin edebiyatına olduğu kadar görsel sanatına da yansımıştır. Örneğin, MÖ 400 yılına tarihlenen bir *kylix* üzerinde, attan inmekte olan Sparte adlı bir kızın tasviri bulunmaktadır. Bu tasvirin Atinalı bir kıza ait olmadığı ancak Spartalı olduğuna inanılmaktadır (Res. 44). Nitekim Spartalı kızları Atinalı hemcinslerinden ayıran özelliklerden biri de binicilik eğitimi almış olmalarıdır⁸¹⁷ . Aldıkları bu eğitim, Spartalı kızları, toplumda güçlü bir kadın rolüne sahip olabilmeleri için onları hazırlamaktadır. Kızların aldığı eğitim erkeklerinkinin taklidi gibi görünse de detaylarda farklılık içermekte ve öğrendikleri her şey onları güçlü birer Spartalı kadın ve anne yapmaya yardımcı olmaktadır⁸¹⁸ .

Idealist eğitim anlayışını uygulamaya çalıştığını düşündüğümüz Sparta'da yurttaş kadınların Atina'dakilere oranla çok daha fazla yasal ve siyasi hakları olmuştur. Mülk sahibi

⁸¹⁰ Cartledge, 1981: 93-94; Ducat, 2006: 228; Christesen, 2012: 208-214.

⁸¹¹ Neils, 2012: 153.

⁸¹² Aristophanes, *Lysistrata*, 67-88. Bkz. Dillon-Galand, 2000: 441-442; Ducat, 2006: 228; Neils, 2012: 153.

⁸¹³ Plutark. *Lykurgos'un Hayatı*, XIV.2. Bkz. Dillon ve Garland, 2000: 439; Ducat, 2006: 228-229; Neils, 2012: 156.

⁸¹⁴ Ksenophon, *Spartalıların Anayasası*, I. 4-5. Bkz. Dillon-Garland, 2000: 439; Ducat, 2006: 228-229; Neils, 2012: 156.

⁸¹⁵ Euripides, *Andromake*, II. 590-600. Bkz. Neils, 2012: 156.

⁸¹⁶ Ducat, 2006: 231-234; Christesen, 2012: 206.

⁸¹⁷ Neils, 2012: 154.

⁸¹⁸ Ducat, 2006: 244-245.

ve mirasçısı olabilmış, iş sahibi olup çiftlikleri yönetebilmiş, spor aktivitelerine ve siyasete aktif olarak katılmışlardır. Bu bağlamda, bu dönemde de erkekler gibi fiziksel eğitim almış olan Spartalı kadınlar, Atinalı emsallerine göre çok farklı bir hayat yaşamışlardır⁸¹⁹.

Sparta kent devletinde ise Klasik dönem başlarında bile toplumda bazı kadınlar okuma-yazma bilmekle kalmayıp yazışmalar yapıp, gelen mektupları okuyup anlayacak konuma gelmişlerdir⁸²⁰. Örneğin, Gorgo⁸²¹ adlı soylu aileye mensup bir kadının yazışmaları okuyabildiği bilinmektedir. Bu durumun sebebi olarak onun almış olduğu resmi eğitimin yanı sıra babasının verdiği eğitimin etkisinin de olduğu düşünülmektedir. Nitekim Gorgo genç kız iken babası Kral Kleomenes'e okuma parçaları, bürokratlar, diplomatlar, şairler gibi edebi özelliği olan insanlar hakkında sorular sorarak onu dikkatli ve ilgili bir şekilde dinlemiştir. Böylece Gorgo babasının da hoşgörülü yaklaşımıyla bilgisine bilgi katmayı ve kendini geliştirebilmeyi başarmış bir kadın olmuştur⁸²².

Okur-yazarlık kadınlar arasında o kadar yayılmaya başlamış olmalı ki isimleri bilinmese de bazı Spartalı annelerin oğullarına mektup yazabildiklerine inanılmaktadır. Arkaik öncesi dönemi de içine alan Homeros Destanlarındaki kahraman askerlerin annelerinin oğullarına yaptığı konuşmaları da göz önüne aldığımızda oğullarına cesur olmaları için mektup yazıp gönderdikleri düşünülmektedir. Bu bir inanıştan ibaret olmasına rağmen, oğullarının askeri eğitimlerinin çok uzun yıllar devam ettiğini ve evlerine gelemediklerini düşündüğümüzde bu mektupların anne-oğul arasındaki tek iletişim yolu olduğu gerçeği daha da mümkün görünmektedir⁸²³.

Plutarkhos'un Spartalı kadınların Sözleri adlı eserinde kendini yetiştirebilmiş güçlü annelerin isimleri geçmektedir. Yukarda bahsi geçen Gorgo, Sparta annelerinin gücünü, “erkeklerin anneleri olan kadınlar sadece biziz” diyerek ortaya koymuştur. Aynı şekilde, Akrotatus'un anneannesi olan Gyrtias⁸²⁴, torununa cesur olması gerektiği konusunda tavsiyeler vermiş ve korkak olarak ölmesinden cesurca ölmesini tercih ettiğini ısrarla dile getirmiştir⁸²⁵. Cesareti öğretmeye çalışmış bir diğer anne Demetria, oğlunun korkak ve annesine layık olamayan şekilde davrandığını öğrenmesi üzerine oğlunu öldürmüş ve “o

⁸¹⁹ Wider, 1986: 23-24.

⁸²⁰ Pomeroy, 2002: 8.

⁸²¹ Kral Kleomenes'in kızı ve Leonidas'ın karısı, bkz. Plutark. *Apophthegmata Laconica*, 51, 53; Plutark. *Moralia* III. 240: 1-6; Hayatı için detaylı bilgi adına bkz. Lightman-Lightman, 2008: 148.

⁸²² Herodotus, *Tarih*. L1. Bkz. Pomeroy, 2002: 8. Ancak soylu ailede doğan ya da soylu bir erkekle evlenen Sparta krallarının eşleri ya da kızları, kraliçe ya da prenses unvanlarına sahip olamamıştır. Nitekim onların toplumda ve dini anlamda onlara tanınan bir ayrıcalık olmamıştır. Bkz. Pomeroy, 2002: 75-76. Bu durumda, kendi çabaları ile eğitim alan bu kadınlar toplumda öne çıkmışlardır.

⁸²³ Pomeroy, 2002: 8.

⁸²⁴ Plutark. *Moralia* III. 240: 1-2. Bkz. Pomeroy, 2002: 58; Stalling, 2011: 391.

⁸²⁵ Plutark. *Moralia* III; 240: 1-2. Bkz. Stalling, 2011: 391.

benim çocuğum değildir” diyerek⁸²⁶ Sparta Devleti’ne karşı onun annesi olduğunu ispatlamıştır. Plutarkhos eserinde isim vermemiş ancak birçok farklı annenin de aynı görüş ve tutumda oğullarına yaklaştıklarını dile getirmiştir⁸²⁷.

4.3.3.3. Edebiyat Eğitiminde Kadın

Okur-yazarlığın kadınlar arasında büyük ölçüde ilerlediği bu dönemde özellikle edebiyat alanında da kadınlardan ilerleme göstermelerini beklemek mümkündür. Arkaik dönemde öne çıkmış Sapho’nun koro şiir geleneğini devam ettirmiş olan şairler Myrtis, Praxilla, Telesilla ve Korinna olmuştur⁸²⁸. Praxilla’nın, hetaira olduğu ve koro şarkıları tarzındaki şiirlerini topluma ve özellikle erkek topluluklara hitap ettiği düşünülmektedir⁸²⁹. Ancak, Telesilla’nın önceleri kadın dinleyicileri olduğu ve onlar tarafından hayran olunduğu daha sonraları ise koro şarkılarına ağırlık verdiğinde bütün topluma hitap ettiği bilinmektedir⁸³⁰.

Bu dört lirik şairlerinden adından en çok söz edilen Korinna’nın tanındığı tarih ile ilgili yazarlar arasında fikir ayrılığı bulunmaktadır⁸³¹. Ancak, önemli olan Korinna’nın isminin sıkça zikredilmesidir. Oldukça çekici bir kadın olduğu söylenen Korinna⁸³², günümüze gelen fragmanlarından anlaşıldığı üzere korolarda söylenen şarkılarını Tanagra’daki kadınlara ve evlenmemiş genç kızlara hitaben yazmıştır⁸³³. Özellikle ünlü lirik şair Pindaros’un eğitmeni olduğu söylenen Korinna, onunla girdiği bir yarışmada ona karşı zafer kazanmıştır⁸³⁴.

Arkaik dönem içinde örneklerine rastladığımız eğitilmiş kadınların sayılarının Klasik dönem itibari ile artış olması Yunan kadının kültürel anlamda toplumda geldiği yeri daha da iyi görmemizi sağlamaktadır.

4.3.3.4. Felsefe Eğitiminde Kadın

“*Erdem aşkı*” anlamına gelen ve Yunanca bir kelime olan “felsefe” terimi, Yunan filozoflarının dünyaya başka ve yeni bir gözle bakmalarını sağlamıştır. Dönemin önemli filozofları olan Sokrates, Plato ve Aristoteles ve diğerleri yeni yaklaşımlar geliştirerek

⁸²⁶ Plutark. *Moralia* III; 240: 2. Bkz. Pomeroy, 2002: 58-59; Stalling, 2011: 391.

⁸²⁷ Plutark. *Moralia* III; 241-242.

⁸²⁸ Çoğunluğu kayıp olan parçalarından bir kaçı bulunan şairler adına detaylı bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Bowman, 2004: 13; Goff, 2004: 241; Budelmann, 2010: 65. Detaylı bilgi için bkz. Bowman, 2004: 1-27; Goff, 2004: 200 (Telesilla), 139-241 (Praxilla); Rowland, 2012: 3-4.

⁸²⁹ Bowman, 2004: 18. Praxilla’nın şiirlerinden hayatta kalan en uzun parçası, Adonis için yazılmış ağıt tarzındaki üç satır şiirdir. Bkz. Bowman, 2004: 23.

⁸³⁰ Bowman, 2004: 15; Goff, 2004: 141.

⁸³¹ Fikir anlaşmazlıkları için bkz. Lobel, 1930: 356-357. Klasik dönem 5. yüzyıl şairidir, bkz. Chamberlain, 1903: 217; Mansel, 1971: 347; McPee, 2018: 198; Steiner, 2019: 148. 5. yüzyıl şairi olmasına rağmen Helenistik dönem öncesi eserleri neredeyse tanınmamaktadır. Bkz. Budelmann, 2010: 128.

⁸³² Heath, 2013: 158.

⁸³³ Goff, 2004: 240-241; Steiner, 2019: 148.

⁸³⁴ Chamberlain, 1903: 217; Lobel, 1930: 356-357; Heath, 2013: 158-161.

günümüz felsefe biliminin temellerini oluşturmuştur. Erkek egemen Yunan toplumunda kadınlar da felsefenin başlangıcından bu yana yeni bilgiler konusunda hep heyecanlanmış ve “*erdem aşığı*” olmuşlardır. Ancak sahip oldukları sınırlardan dolayı Klasik dönem itibari ile sayıları çok olmasa da felsefe ile iç içe olan aile bireyleri sayesinde bu aşkı yaşayabilenler vardır. Engellerine ve sınırlarına rağmen bazı kadınlar Yunan felsefe tarihinde derin izler bırakmayı başarmışlardır⁸³⁵.

Sokrates, kadınların da erdem sahibi olabilmekte erkekler ile eşit oranda yetenekli olduğunu savunmuştur⁸³⁶. Sokrates’in hayatında iz bırakan kadın filozoflar Plato’un eserlerinden bilinmektedir. Bu kadınların sadece üst sınıfa ait eğitilmiş kadınlar ya da genç kızlar olmadığı da şaşırtıcı bir gerçektir. Toplum içinde üst sınıf erkeklerin eğlenmesiyle görevli kadınların arasında felsefeye ilgi duyanlar olmuştur. Örneğin, önceden bahsettiğimiz Aspasia, alınan devlet kararlarına etkisi olabilecek kadar akıllı ve yetenekli olmasının yanında felsefeye ilgi duyması ile de tanınmıştır. Sokrates’in derslerine katılma şansına sahip olmuş ve sofistleri kendi evinde buluşturup felsefe ve güzel konuşma üzerinde eğitimini iletmiştir⁸³⁷.

Aspasia, genç kızları yetiştirdiği evine gelen üst sınıf erkeklerden filozof olan ünlü Sokrates’in ilgisini çekmiştir. Sokrates’in Aspasia hakkında konuşmalarını bulabildiğimiz Plato’nun eseri *Menexenus*’ta Sokrates, onun güzel konuşma sanatına sahip olduğunu söylemekle kalmamış aynı zamanda kendisinin öğretmeni olduğunu da ifade etmiştir⁸³⁸. Hatta bu yeteneği sayesinde söylev yazıp bestelemiş olmasını öven Sokrates, ona olan bağlı ve hayranlığını gizlememiştir⁸³⁹.

Plato, bu eserinde Aspasia’nın güzel konuşma yeteneği üzerinde durmuş ve politika konusunda bu özelliğini kullandığını açıklamış olmaktadır. Görevi sadece erkekleri eğlendirmek olan bu kadının, Sokrates gibi ünlenmiş bir filozofa öğretmenlik yapması hiç de alışılmış bir durum değildir. Üstelik Perikles’in “*Cenaze Alayı Söylevi*’ni” Aspasia’nın bizzat

⁸³⁵ Wider, 1986: 22; Salisbury, 2001: 276. Plato’un en büyük öğrencisi olan Aristoteles (MÖ 384-322), Plato’dan farklı düşüncelere sahip olmuş ve kadınları hem beden hem de zihinsel kapasite yönünden erkeklerden daha zayıf gördüğü için kadınların gerçek bir filozof olamayacaklarını savunmuştur. Bu bağlamda, Aristoteles’in öğrencilerinin arasında kadınların olmaması gerçeği şaşırtıcı değildir. Bkz. Salisbury, 2001: 278.

⁸³⁶ MÖ 469-399 yılları arasında yaşamış olan Sokrates ile Atina felsefesi çok ileri gitmiştir. Sokrates yazılı bir eser bırakmamış olsa da öğrencileri onun düşüncelerini aktaracak eserler yazmışlardır. Bütün öğretileri öğrencisi olan Plato tarafından kaleme alınmış ve dünyaca ünlü filozof olması sağlanmıştır. Bkz. Salisbury, 2001: 277-278; Prince, 2006: 448-451.

⁸³⁷ Wider, 1986: 42; Kia, 2015: 11. Hayatı için bkz. Uslu, 2018: 431-433.

⁸³⁸ Plato, *Menexenus*, 235e, 236c-b, 249d; Plato, *Symposium*, 39. Bkz. Wider, 1986: 43-44; Waithe, 1987: 75-78; Salisbury, 2001: 24. Ayrıca bkz. Bilinen ‘Sokratik yöntem’in gerçekte ‘Aspasia’nın yöntemi’ olduğu ve onun öğrencisi olan Sokrates’in gençlik yıllarında ondan öğrendiğini ileri sürülmektedir. Bkz. Rullman, 1996: 49.

⁸³⁹ Plato, *Menexenus*, 249d. Bkz. Wider, 1986: 43.

kendisi tarafından yazıldığını söyleyerek, Perikles'in bu kadından etkilenmesinin yanlış olduğunu dolaylı olarak ifade etmiştir⁸⁴⁰. Bu bağlamda, Plato, kendi eserinde Aspasia'yı övme amacı taşımış olamaz. Burada asıl amacının hayran olduğu ama yanlış yaptığını düşündüğü Perikles'i dolaylı yünden eleştirmek olmalıdır. Nitekim Aspasia gibi bir kadının toplumda klasik kadın anlayışına uymaması gerçeği bulunmaktadır. Bir kadının devlet kararlarına karışacak kadar bir erkeği etkilemiş olmasının toplumda hoş karşılanamayacağı gerçeği normal görünmektedir.

Plutarkhos da, eğitilmiş ve ünlü olan bu kadının retorik öğretmeni olduğundan ve Perikles için öneminden bahsetmiştir. Bu önem Aspasia'nın akli ve siyasi farkındalığından ileri gelmektedir. Sokrates, arkadaşları ile Aspasia'yı ziyaret etmekte, hatta onun en yakın arkadaşları da eşlerini onu dinlemesi için yanlarında getirmektedirler⁸⁴¹. Nitekim Ksenophon'un eserinde Sokrates'in arkadaşlarının oğullarına Aspasia'yı tavsiye ettiğini öğrenmekteyiz. Sokrates, Kritobulus'a, Aspasia'yı anlatmakta ve onun zekâsını övmektedir⁸⁴².

Ksenophon bir başka eserinde ise Aspasia'nın eğitmen niteliği üzerinde durmuştur. Yine Kritobulus'a iyi bir eş konusunda öğütler verirken Aspasia'nın Atina'daki birkaç eğitilmiş kadından biri olduğunu ifade etmiş ve kadınların iyi bir eş olmaları için eğitilmeleri gerektiğini de eklemiştir. Aspasia da üst sınıftaki kadınlara öğütler vererek onların iyi bir eş olmaları için eğitimlerine katkı sağlamıştır. Kritobulus'a bunları anlatması için onu Aspasia'yla tanıştıracaklarını ifade etmektedir⁸⁴³.

Evlenecek olan kadından beklenen şeyleri öğreten kişinin Aspasia olduğunu savunan Sokrates onun bu konuda uzmanlığını da kabul etmiş olmaktadır. Bu durum, Aspasia'nın da artık bir felsefe öğretmeni olduğu ve öğrenciler yetiştirdiği anlamına gelmektedir. Bir başka önemli olan durum ise Klasik dönem kadınlarından felsefeye ilgisi olanların üst sınıfa ait olması gerekliliğinin Aspasia ile yok olduğudur.

Plato'un bir başka eseri olan *Semposyum*'da adı geçen filozof kadın ise Diotima'dır. Plato, öğretmeni Sokrates'in Diotima'dan aşka dair çok şey öğrendiğini ve fikirlerini bu kadının şekillendirdiğini ifade etmektedir⁸⁴⁴. Sokrates'in aşk sanatında kendisinin öğretmeni olarak nitelendirdiği Diotima aslında Sokrates ve Plato'un fikirlerine ters düşmektedir⁸⁴⁵.

⁸⁴⁰ Plato, *Menexenus*, 249d. Bkz. Wider, 1986: 44; Kia, 2015: 11; Waithe, 1987: 75-76.

⁸⁴¹ Plutark. *Pericles'in Hayatı*, 24. 5-9. Bkz. Fantham vd. 1994: 116.

⁸⁴² Ksenofon, *Memorabilia*, 2. 6. 26. Bkz. Wider, 1986: 42.

⁸⁴³ Ksenofon, *Oeconomicus*, III. 14-15. Bkz. Wider, 1986: 42.

⁸⁴⁴ Plato, *Semposyum*, 79, 87. Bkz. Wider, 1986: 44; Barnes, 2014: 66,76.

⁸⁴⁵ Güzellik, ölümsüzlük, kişisel kimlik ve Eros konusundaki farklı fikirleri adına detaylı bilgi için bkz. Neumann, 1965: 33-59; Waithe, 1987: 84-91; 109-114. Ayrıca bkz. Miller, 2016: 7-270. Aşk ona göre ne tam

Diotima, Sokrates'i aşk konusunda eğitirken ruh, erdem ve mutluluk konuları hakkında da bilgiler vermiştir⁸⁴⁶. Sokrates, eser boyunca Diotima'ya sorular sormuştur. Onun anlattıklarını daha iyi anlamak için örneklendirmesini ve başka örnekler vermesini isteyerek onu fikirlerine değer verdiğini göstermiş olmaktadır. Ondan aşk konusunda çeşitli bilgiler öğrendiğini açıkça ifade etmiş⁸⁴⁷ ve onun bir bilge olduğunu da kabul etmiştir⁸⁴⁸. Diotima da onun sorularını içtenlikle ve örnekler vererek açıklamakla kalmamış; bahsettiği konu ile ilgili sorular sorarak ön bilgisini sınamış ve ya merak uyandırmak için çabalamıştır.

Sokrates, sürekli olarak rahip ve rahibelere akıl danışan dindar bir adam olarak tanınmakta olduğundan, rahibe olan Diotima'ya da fikir sormuş olması normal görünmektedir⁸⁴⁹. Ancak, felsefenin esas itibari ile erkek uğraşı alanı olduğu bilinen Yunan dünyasında, rahibe olarak çalışan bir kadının, felsefe konusunda ünlenmiş olan bir erkeğe öğretmenlik ve danışmanlık yapmış olması alışılmış bir durum değildir. Bu bakımdan, Diotima'nın, gerçek bir kişilik olmasından çok Plato'nun yarattığı hayali bir karakter olduğuna inanılmıştır⁸⁵⁰. Ancak, Oxford Üniversitesi Koleksiyonu'nda bulunan Symposium papirüs rulosu ve Napoli Milli Arkeoloji Müzesi'nde bulunan ve bu ruluyu içinde barındıran ahşap bir kutuyu saran küçük bir kabartma, eserde adı geçen kadının Diotima olduğunu göstermektedir. Bu alçak kabartma üzerinde çalışmış olan bir arkeolog ve bir de numizmatin incelemelerine göre burada Sokrates'e öğretmenlik yapan kadın Diotima'dır ve ikisi de "kutsal meditasyon" yapıyor gibi görünmektedirler⁸⁵¹.

güzel'dir ne de iyidir. Aşk güzel ve iyinin tam ortasındadır. Dolayısıyla aşk ölümlü ve ölümsüz arasında bir yeredir. Bkz. Plato, *Sempozium*, 79-81. Bkz. Waithe, 1987: 84-86; Irigaray ve Kuykendall, 1989: 33; Salisbury, 2001: 88.

⁸⁴⁶ Plato, *Sempozium*, 83, 84. Bkz. Waithe, 1987: 84-91; 109-114. Ölümsüzlük konusunda da Sokrates ve Plato ile ters düşen Diotima, insanın ölümsüz olabilmesi için çok çabalaması gerektiğini savunmaktadır. Bunu da ancak doğumla yapabilmektedir. "Gebe ruh" olarak tanımladığı bu karaktere sahip olanlar genelde şairler ve sanatçılardır. Onlar ancak sancılı bir süreçten sonra güzel şeyler ortaya çıkarabilmektedirler. Bkz. Wider, 1986: 45; Waithe, 1987: 86-88; Salisbury, 2001: 88. "İster fiziksel ister ruhsal olarak, Sokrates, bütün insanlar gebe duruma sahiptir ve ölümlü vücut ölümsüzün dokunuşuyla doğum yaparak olgunluğa kavuşur." ifadesiyle Diotima, insanların gebelik anında "güzel" yani "ölümsüz" ile buluşmasıyla doğum yapabilir rahatladıklarını dile getirmektedir. Aşkın amacı da güzelliği bulmaktır. Bu da ancak doğum yaparak ya da bir şey meydana getirerek olabilmektedir. Aşk, hem ölümsüzlüğün hem de iyinin aşkı demektir. Bkz. Plato, *Sempozium*, 86-87. Bkz. Wider, 1986: 45. Diotima'ya göre "Mutlak güzellik" e ulaşmış kişi ise Tanrının kendisidir. Bkz. Plato, *Sempozium*, 94-95.

⁸⁴⁷ Plato, *Sempozium*, 85, 87.

⁸⁴⁸ Plato, *Sempozium*, 89.

⁸⁴⁹ Waithe, 1987: 102.

⁸⁵⁰ Wider, 1986: 45; Waithe, 1987: 102. Farklı görüşler için, bkz. Wider, 1986: 45-48;

⁸⁵¹ Waithe, 1987: 103-105.

Ayrıca, Diotima'nın gerçek bir karakter olduğunu savunan antik ve modern yazarlar mevcuttur⁸⁵². Örneğin, Yunan felsefesinde Diotima kadar kadar güçlü, ikna edici ve baskın bir öğretmen olmadığına inanır⁸⁵³ ve onun "kutsal rahibe" ve Sokrates'in öğretmeni olarak katı cinsiyet hiyerarşilerini alt üst ettiğini düşünen⁸⁵⁴ yazarlar bulunmaktadır.

Sokrates'in öğrencisi olup onun öğretilerini yazan Plato'un düşüncelerine bağlı yetişmiş kadınlar da bulunmaktadır⁸⁵⁵. İlk olarak, doğruluğunu kanıtlamak zor olsa Plato'un annesi Periktione'nin filozof olduğu düşünülmektedir⁸⁵⁶. Kendini felsefeye adanmış kadınlardan biri olduğu düşünülen bu kadının "*Bilgeliğin Uyumuna Üzerine*" adlı kitabı yazdığına inanılmaktadır⁸⁵⁷. Nitekim Periktione, hayatında erdem konusunda faydacı akımı benimsemiş bir insan olarak, sahip olduğu erdemleri diğerlerini geliştirmek için kullanmış ve bu şekilde kendine ve ailesine mutluluk ve uyum getirecek çok daha yüksek erdemlere sahip olmaya çabalamıştır⁸⁵⁸. Anne ve babasından saygıyla bahseden filozof, onları asla terk etmemenin gerektiğinin altını çizmektedir. Ona göre eğer bir kadın ebeveynlerini azarlarsa, bu hayatın da ve öteki hayatında tanrıya itaatsizlik ve saygısızlıkla cezalandırılıacaktır⁸⁵⁹.

Bu bağlamda, Periktione'nin kadınları felsefe ile ilgilenmeleri konusunda cesaretlendirmiş olduğuna inanılmaktadır. Eğer kadınlar, akıl ve öz kontrollerini kullanabilirlerse, adalet, sağduyu, alçakgönüllülük ve cesaret gibi diğer erdemleri de isteyip elde edebileceklerdir⁸⁶⁰. Bu erdemlere sahip olabilen kadın kocasına, çocuklarına ve kentine karşı da bu yönleri ile yaklaşacak ve nihayetinde saygınlığı artacaktır. Kitabında bunu nasıl başarabileceklerini anlaşılır biçimde anlatan Periktione, faydacılık akımını öğretilerine yansıtmıştır⁸⁶¹. Klasik dönem içinde kadınların uyum ilkesi ile nasıl erdemli ve mutlu olacaklarını öğretmeye çalışan Periktione'nin kadınların erdem eğitmeni olmaya hak kazanmış olduğunu düşünmekteyiz.

⁸⁵² Yazarlar ve fikirleri için bkz. Neumann, 1965: 33-59; Waithe, 1987: 103-108; Irigaray-Kuykendall, 1989: 32-44, Uslu, 2018: 433. Yeterli bilgi bulunduğu için biz de onu tarihsel ve gerçek bir karakter olarak kabul etmiş bulunmaktayız.

⁸⁵³ Beiser, 2009: 22-30.

⁸⁵⁴ Miller, 2016: 7 vd.

⁸⁵⁵ Batı kültürünün en büyük filozoflarından biri olmayı başarmış ve Atina'nın dışına kurduğu Akademi adlı okuluna dönemin en zeki ve en parlak insanlarını çekmiştir. Cinsiyet ayrımı yapmadan ruh üzerine çalışmalar yaparak her iki ruhun da felsefe çalışabileceğini ve ruh üzerine ağırlık vermeleri gerektiğini savunmuştur. Bkz. Salisbury, 2001: 277.

⁸⁵⁶ Waithe, 1987: 32. Hayatı için bkz. Lightman-Lightman, 2008: 250. Periktione'nin Plato'nun annesi ile karıştırıldığını savunmuştur, bkz. Uslu, 2018: 30.

⁸⁵⁷ Wider, 1986: 34-35; Waithe, 1987: 32; Barnes, 2014: 74.

⁸⁵⁸ Wider, 1986: 34-35; Waithe, 1987: 32.

⁸⁵⁹ Wider, 1986: 35.

⁸⁶⁰ Wider, 1986: 34-35; Waithe, 1987: 32.

⁸⁶¹ Wider, 1986: 34-35; Waithe, 1987: 32-34.

Plato'un öğrencileri ve ardılları olan iki kadının varlığı netlik kazanmıştır. Eserleri ve hayatları hakkında yeterli bilgi bulunmasa da onların varlığı Diogenes Laertes'in “*Filozofların Hayatları*” adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Aksiothea ve Lasthenia adlı bu kadınların Plato'un öğrencilerinin arasında isimleri geçmiştir⁸⁶². Bu iki kadın da erkekler ile birlikte yemek şölenlerine katılabilmişlerdir⁸⁶³. 4. yüzyıl içinde bu iki kadının Plato'dan sonra okulun lideri olan Speusippus'un da derslerine katıldıklarını ve eğitimlerine devam ettikleri ifade edilmektedir⁸⁶⁴.

Aksiothea, derslere katılabilmek için erkek kıyafetleri giymek zorunda kalmıştır⁸⁶⁵. Bu şekilde giyinip derslere katılabilmesi ondaki öğrenme aşkını gözler önüne sermektedir. Nitekim Aksiothea, Yunanistan'ın güneybatı bölgesi olan Arkadia'da yaşarken Plato'nun *Devlet* adlı eserini okuyup, eserden çok etkilenmiş ve Plato'nun öğrencisi olabilmek için Atina'ya gitmiştir⁸⁶⁶.

Sokrates'in bir başka öğrencisi olan Aristippus'un Kyrene'de kurduğu ilk “hazcılık”⁸⁶⁷ okulunda bir kadın dikkat çekmektedir. Aristippus'un kızı Arete, babasından sonra okulun başına geçmiş, bu okulda yüzden fazla öğrenciye otuz beş yıl kadar felsefe öğretmiş ve kırk adet kitap yazmıştır. Ancak, hiçbir eseri günümüze ulaşmamıştır⁸⁶⁸. Arete, aynı zamanda, “*annesi tarafından eğitilen ve öğretilen*” lakabıyla anılan Genç Aristippus'un⁸⁶⁹ annesi olarak da ünlenmiştir. Oğlunu, verdiği felsefe dersi ile eğiten Arete'nin lahitindeki yazıtta onun, Yunanistan'ın ihtişamına, Helen'in güzelliğine, Thirma'nın erdemine, Aristippus'un kalemine, Sokrates'in ruhuna ve Homeros'un diline sahip olduğu yazmaktadır⁸⁷⁰.

Arete, babasından öğrendiği felsefe ve doğa tarihi konularında Atina'da öğrenciler yetiştirerek dersler veren bir eğitilmiş kadın olmuş ve eserler bırakmıştır. “*Sokratik Hayat, Çocukların Disiplin Altına Alınması Üzerine, Atinalıların Savaşı Üzerine, Kadınların Mutsuzluğu Üzerine, Olimp Dağı'nın Tanıkları Üzerine, Arılar Üzerine, Gençliğin Kendini*

⁸⁶² Diog. Laert. I. III. 44-46. Bkz. Salisbury, 2001: 278; Barnes, 2014: 69,76; Uslu, 2018: 433, Burton, 2019: 148. Lasthenia, Iamblichus'un listesinde bulunmaktadır, *Pitagoras'ın Hayatı*, XXXVI: 138

⁸⁶³ Burton, 2019: 148.

⁸⁶⁴ Diog. Laert. I. IV.1. Bkz. Salisbury, 2001: 278; Curnow, 2011: 59,166.

⁸⁶⁵ Diog. Laert. I. III. 44-4. Bkz. Salisbury, 2001: 278; Curnow, 2011: 59; Burton, 2019: 148. Ancak bu kişinin Lasthenia olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Kia, 2015: 12.

⁸⁶⁶ Salisbury, 2001: 278.

⁸⁶⁷ Sokrates'in “iyi” kavramı ile “zevk”i birleştiren ve amacın hayattan zevk alma olduğunu savunan ekol, bkz. Salisbury, 2001: 278; Sharples, 2007: 226.

⁸⁶⁸ Wider, 1986: 48; Curnow, 2011: 41; Barnes, 2014:70,76; Uslu, 2018b: 434.

⁸⁶⁹ Wider, 1986: 48-49; Curnow, 2011: 41; Uslu, 2018b: 434.

⁸⁷⁰ Salisbury, 2001: 278.

Beğenmişliği Üzerine, Yaşlılığın Zorluğu Üzerine” gibi başlıkları ya da konuları olan eserlerinin olduğu bilinmektedir⁸⁷¹.

Felsefeye ve uyum ilkesine gönül veren ve bu konuda eğitim aldığı kesin olan diğer kadınlar, Arkaik dönem içinde MÖ 6. yüzyıl ortalarında açılmış olan Pitagoras Okulu’nda yetişmiş olanlardır. Burada yetişmiş olan öncül kadınların bilgilerini ve tecrübelerini kızlarına aktarmış oldukları kabul edilmektedir. Samos kentinde Pitagoras’ın ve Theano’nun kızları Klasik dönem içerisinde felsefe alanında öne çıkmışlardır. Arignote, Myia ve Damo “*Pitagorasçı Kadınlar*” olarak tanınmışlardır⁸⁷². Bu kadınlar hakkında bilgi yeterli olmasa da üçünün de bilim, matematik ve insan davranışları gibi temel prensiplere erkekler kadar ilgili oldukları bilinmektedir⁸⁷³.

Arignote için Pitagoras ve Theano’nun gerçek kızı ya da öğrencisi olduğu yönünde farklı görüşler bulunsa da onun Pitagoras filozofu olduğu kesindir⁸⁷⁴. Nitekim bütün Pitagorasçı kadınlarda olduğu gibi Arignote de evrendeki her şeyin bir matematik prensibi olduğunu ve uyum içinde olmaları gerektiğine inanmıştır⁸⁷⁵. Demeter’in gizemlerinin anlatıldığı “*Kutsal Söylem*” adlı bir kitabının olduğu ve “*Dionysus Ayinleri*” adlı kitabın da bizzat yazarı olduğu bilinmektedir. Ancak eserleri günümüze ulaşmamıştır⁸⁷⁶.

Bir diğer kızları olduğu düşünülen Myia⁸⁷⁷ (Mya) iyi bir öğrenci olmasının yanı sıra ev idaresinde de çok başarılı olduğu bilinmektedir. O, evlenmeden önce genç kızların ve evlendikten sonra da evli kadınların lideri konumunda olmuştur⁸⁷⁸. Öldükten sonra evi Demeter tapınağına çevrilmiş ve evinin bulunduğu meydana “*Müze*” adı verilmiştir⁸⁷⁹. Bu bağlamda, evli ya da bekâr kadınların hayatlarındaki uyumu ve dengeyi sağlamalarına yardım ettiğini düşündüğümüz Myia, annesi Theano’nun yolundan gitmiş olmalıdır⁸⁸⁰. Nitekim Myia’nın, Phyllis adlı yeni doğum yapmış olan evli bir kadına yazdığı mektupta uyum

⁸⁷¹ Rullmann vd. 1996: 59- 60; Uslu, 2018a: 59; Uslu, 2018b: 434.

⁸⁷² Wider, 1986: 28; Waithe, 1987: 15-19; Salisbury, 2001: 277; Barnes, 2014: 74; Uslu, 2018b: 429.

⁸⁷³ Nitekim Pitagorasçıların, kadınları erkeklerle eşit oranda topluma kabul etme konusunda ünlü oldukları bilinmektedir. Kadınlar, ailenin önemli bir parçası ve düzen ve uyumun sağlanması için gereken bir birleşen olduğuna inanılmıştır. Bkz. Wider, 1986: 26-28.

⁸⁷⁴ Wider, 1986: 29; Pomeroy, 2013: 161. Theano’nun kızı olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Waithe, 1987: 12. Pitagoras’ın kızıdır, bkz. Barnes, 2014: 74

⁸⁷⁵ Waithe, 1987: 12.

⁸⁷⁶ Thesleff, 1961: 11; Wider, 1986: 29; Pomeroy, 2013: 161.

⁸⁷⁷ Iamblichus, XXXVI: 139. Helenistik döneme tarihlenmiştir. Bkz. Curnow, 2011: 191; Pomeroy, 2013: 74, 111-116; Barnes, 2014: 74.

⁸⁷⁸ Wider, 1986: 29; Pomeroy, 2013: 6; Uslu, 2018: 430.

⁸⁷⁹ Salisbury, 2001: 348. Müze adının verilmesinin temel nedeni, evinin bir bölümünün Musalar tapınağı olmasındandır. Bkz. Pomeroy, 2013: 6.

⁸⁸⁰ Waithe, 1987: 15; Salisbury, 2001: 348; Pomeroy, 2013: 74, 111-116.

prensibi ile ilgili olarak verdiği tavsiyeler dikkat çekmektedir⁸⁸¹. Bu mektup sonraki döneme tarihlenmiş olduğundan detaylı olarak br sonraki bölümde bahsedilecektir.

Pitagoras ve Theano'nun diğer kızları olan Damo ise Pitagoras'ın, elindeki söylemlerini ve yazılarını emanet ettiği kızlarıdır⁸⁸². Bu belgelerin evin dışına çıkmaması hususunda ona tam anlamıyla güvenmiş ve güvenini de ifade etmiştir⁸⁸³. Damo'nun herhangi bir eserinin olduğu bilinmese de onun babasının kurduğu ve annesinin devam ettirdiği felsefe okulunun en aktif ve en önemli üyesi olduğu bilinmektedir⁸⁸⁴. Eğitim alan kızların arasında en iyisi olması Damo'nun rekabet konusunda da eğitimin içinde olduğu anlamına gelmelidir. Bu durum Sparta'daki koro yarışmalarını hatırlatmaktadır. Bu bağlamda, en iyi öğrenci sayılan Damo için korolardaki en iyi dansçı, en şirin şarkıcı, en hızlı ya da en zarif koşucu olduğu düşünülmüştür⁸⁸⁵.

Eccelo⁸⁸⁶, Echecrateia⁸⁸⁷, Philtys⁸⁸⁸, ismi geçen diğer Pitagoras ekolüne gönül vermiş kadınlardır. Sparta kent devletinde aynı ekolü sürdüren Theadusa⁸⁸⁹, Kleaichma⁸⁹⁰, Kratesicleia⁸⁹¹, Habroteleia⁸⁹², Peisirrode⁸⁹³, ve Timycha⁸⁹⁴ ilk kadın filozoflar olarak karşımıza çıkmaktadır. Timycha özgüveni ve cesareti ile ün salmış tam bir Spartalı kadın olarak öne çıkmıştır⁸⁹⁵.

Klasik dönemde zirveye oturan felsefe bilimi erkekler kadar kadınların da ilgisini çekmiştir. Bu alanda yetenekli olan kadınların çevrelerindeki filozoflar sayesinde eğitim alabilmeleri ve sonrasında edindikleri bilgileri aktarmaları ve yeni nesillere eğitmeye çalışmaları çok değerlidir. Bu çabaları ile ister hetaira ister rahibe isterse soylu yurttaş olsunlar felsefe aşkı ile dolu olan bütün filozof kadınlar Yunan toplumunun felsefe bilimine katkı sağlamakla kalmamış aynı zamanda felsefe biliminin günümüze gelmesi adına da önemli bir adım atmışlardır. Aldıkları eğitim ile öğretmeye çalıştıkları hem kadınlar hem de

⁸⁸¹ Thesleff, 1961: 123-124; Waithe, 1987: 15-16; Salisbury, 2001: 348; Pomeroy, 2013: 74, 111-116; Barnes, 2014: 74.

⁸⁸² Iambl. XXVIII: 78; Dio. *Laer.* 1853, VIII. 41-43. Bkz. Wider, 1986: 27; Pomeroy, 2013: 7; Barnes, 2014: 74; Kia, 2015: 12; Uslu, 2018: 430.

⁸⁸³ Dio. *Laer.* 1853, VIII. 41-43. Bkz. Pomeroy, 2013: 7.

⁸⁸⁴ Wider, 1986: 29; Pomeroy, 2013: 27.

⁸⁸⁵ Pomeroy, 2013: 27.

⁸⁸⁶ Curnow, 2011: 112; Pomeroy, 2013: 26.

⁸⁸⁷ Iamblichus, XXXVI: 139. Bkz. Curnow, 2011: 112; Pomeroy, 2013: 7.

⁸⁸⁸ Iamblichus, XXXVI: 138. Bkz. Curnow, 2011: 219; Pomeroy, 2013: 26; Barnes, 2014: 74.

⁸⁸⁹ Iamblichus, XXXVI: 139. Bkz. Pomeroy, 2002: 10-11; Curnow, 2011: 261; Pomeroy, 2013: 10.

⁸⁹⁰ Iamblichus, XXXVI: 139. Bkz. Pomeroy, 2002: 10-11; Curnow, 2011: 80; Pomeroy, 2013: 10.

⁸⁹¹ Iamblichus, XXXVI: 138. Bkz. Pomeroy, 2002: 10-11; Curnow, 2011: 87; Pomeroy, 2013: 10.

⁸⁹² Pomeroy, 2002: 10-11; Curnow, 2011: 137; Pomeroy, 2013: 10.

⁸⁹³ Iamblichus, XXXVI: 139. Bkz. Pomeroy, 2002: 10-11; Curnow, 2011: 210; Pomeroy, 2013: 10.

⁸⁹⁴ Iamblichus, XXXVI: 138. Bkz. Pomeroy, 2002: 10-11; Curnow, 2011: 273; Pomeroy, 2013: 10; Barnes, 2014: 72.

⁸⁹⁵ Curnow, 2011: 273.

erkekler için çok önemli olmalıdır. Nitekim aşk, mutluluk, uyum ve denge her bireyin hayatında olmazsa olmaz ilkelerdir.

4.3.4. Dini Eğitimde Kadın

Birleştirici etkiye sahip olan din, aile gruplarını bir araya getirmiştir. Yunan toplumunda karı-koca ve çocuklar toplumun en temel birimi olan aile olarak birlikte tapınaklara gidip, kültlere katılıp, adaklar adayıp dini görevlerini yerine getirmişlerdir⁸⁹⁶.

Din, Klasik dönemde de kadınların toplum hayatına doğru yoldan katılmalarına izin verilen alanlarından biri olmuştur. Çocukluktan beri ritüellere katılabilen genç kızlar ve kadınlar geleneği devam ettirmiş ve dini törenlere ve festivallere katılarak önemli görevlere sahip olmuşlardır⁸⁹⁷. Ev işleri dışına çıkıp katılabildikleri bu önemli kültür Atinalılar, Dorlar ve İonlar için hem kadınların hem de çocukların katılımına sahne olmuştur⁸⁹⁸.

4.3.4.1. Kültler

Kadınlar için çok önemli olan kültürler, ruhsal olarak kadınları tanrıçalara bağlamakta, dini yönden ve sosyal bakımdan onları topluma dahil etmektedir⁸⁹⁹. Evin içini temsil eden kadının evin dışına çıkma sebepleri de aslında yine ev içini ilgilendiren olaylar olmuştur. Doğum, evlilik ve ölüm gibi oikosun en önemli üç olayı için kadınlar erkeklerle birlikte ritüellere katılıp önemli görevler üstlenmişlerdir⁹⁰⁰.

Toplumun diğer bireyleri ile katıldıkları ritüellerden biri hamile kadınlara özgü olmuştur. Akraba ve komşularının katılımı ile gerçekleşecek olan doğum ritüeli kadınlar için

⁸⁹⁶ Harris, 1991: 394; Fantham vd. 1994: 83, 86; Dillon, 2004: 31; Henry ve James, 2012: 88. Bu birlikteliği gösteren Atina'da bulunan ve 5. yüzyılın başlarına tarihlenen mermer bir adak rölyefi, Athene'ye tapınmayı tasvir eden bir aileyi resmetmiştir. Bkz. Dillon, 2004: 33, Fig.1. 4. Atina, Piraeus, Megara, Korinthos, Sikyon, Argos, Thespiiai (Boeotia), Delos, Mytilene, Melos, Tenos, Samos, Kalkis, Pergamon, Erythrai, Tralleis, Thebes ve Ephesos gibi çok fazla yerde ailelerin bir arada ibadet yapmış oldukları ve adaklar adadıkları bilinmektedir. Adak kabartmalarında, çocuklar genellikle annelerinin arkasında babalarını takip eder konumda tasvir edilmişlerdir. Bu adaklar, dini faaliyet sayesinde ailenin sosyal birlikteliğine işaret ederken aynı zamanda Klasik Yunan ailesinin toplumsal yapısını da yansıtmaktadır. Bkz. Dillon, 2004: 35; Goff, 2004: 69. Erkekler ile birlikte katıldıkları evlilik ritüellerinde özellikle gelinin çok görevi bulunmaktadır. Bkz. Goff, 2004: 29-30.

⁸⁹⁷ Massey, 1988: 10; Fantham vd. 1994: 83; Dillon ve Graland, 2000: 419; Salisbury, 2001: 141-142; Neil ve Tracy, 2003: 3; Hansen-Nielsen, 2004: 131; Dillon, 2004: 32; Goff, 2004: 25-26; Garland, 2013: 211. Bu görevler, dokuma, yemek hazırlama, su taşıma, temizlik yapma, bahçıvanlık gibi ev işleri ritüellerde kadınlar tarafından sıklıkla yapılmıştır. Ritüellerde yaptıkları bu hizmetler kadınların başarılı ev işi için bir ödül niteliğinde olmuştur. Kadının oikos içindeki görevlerinin ritüellere taşınması kimliklerinin varlığını ve korunmasını sağlamaktadır. Örneğin, erkekler için özgü olan bir ritüelde Athene heykelinin yıkanması görevi kadınlara bırakılmıştır. Tanrı heykeli yıkama sonrasında heykeli giydirme görevine de sahip olan kadınlar için bu gibi görevlerin özel bir anlamı vardır. Bkz. Goff, 2004: 56-59.

⁸⁹⁸ Pomeroy, 1982: 118-119. Athene onuruna yapılan Panatheneik töreninde, erkekler at sırtında giderek kurban edilecek olan öküzleri getirirken kadınlar da sunu tepsileri ve tütsü kapları gibi gerekli adak eşyalarını taşımışlardır. Panatheneik töreninin en önemli yerini ve kurban etmenin son hazırlıklarını temsil eden Parthenon'un doğu duvar süslerinde çoğunlukla kadınları görmek mümkündür. Bkz. Fantham vd. 1994: 86.

⁸⁹⁹ Zweig, 1993: 43.

⁹⁰⁰ Goff, 2004: 27.

oldukça kutsal sayılmıştır⁹⁰¹. Annelerin şükranlarını sundukları bu ritüellerde yanlarında diğer çocukları bulunan anneler bu ritüellerde neler yapılması gerektiği konusunda onlara örnek olup ve yol göstermiş olmalıdırlar.

Bazı kültler ise belirli bir grupla sınırlanmış ve sadece kadınlara ait olmuştur⁹⁰². Örneğin, tanrıçalara ait olan kültler kadınların kontrolündedir⁹⁰³ ve özellikle tarımsal verimlilik esas alınarak Tanrıça Demeter ve kızı Persephone'ye ibadet edilmiştir⁹⁰⁴. Bunlardan belki de en ünlüsü olan *Thesmophoria*, Demeter için verimlilik ayinidir⁹⁰⁵. Tarımsal verimliliği arttırmak için düzenlenen bu festivalde yapılanlar gizli tutulduğundan kadınların kim oldukları ve yaptıkları faaliyetler tahminden öteye geçememiştir⁹⁰⁶.

Ancak bu bayramın bir genç kızın evliliğe ve anneliğe geçişini belirlemede yardım etmekte olduğu bilinmektedir. Buradaki amaç dokumadan sorumlu olan kadını kutlamak ve bütün toplumun verimliliğini artırmak için kadınların üreme güçlerinden yararlanmaktır⁹⁰⁷.

⁹⁰¹ Goff, 2004: 26-28. Bunun en güzel örneği, Arkinos'tan 4. yüzyıla ait üzerinde bir annenin yeni doğmuş bebeğini Artemis'e sunduğu kabartmadır. Bkz. Lamia Müzesi'nde bulunan ve envanter numarası AE 1041 olan kabartma. Bkz. Oakley, 2013: 165; Dasen 2011: 304, fig. 18. 5. Kabartmadaki sahnede mutlu doğumdan dolayı tanrıçaya şükranlarını sunan anne, yanında hizmetçileri ile beraber kurban adamaktadır. Bkz. Rawson 2011: 304 fig. 18.5. Ritüellerde bebeklerin görülmeleri pek alışılmış bir durum değildir. Ancak köle kadınların kucığında bebekler sık sık tasvir edilmiştir. Atina dışındaki adak kabartmalarında ise bazen çocuklar ritüellerde tasvir edilmiştir. Bkz. Dasen, 2011: 304.

⁹⁰² Fantham vd. 1994: 83, Dillon, 2004: 109; Rotroff ve Lamberton, 2005: 19. Başka bir sebeple bir araya gelemeyen ve sahip oldukları gücü hissedemeyen kadınların tanrı ve tanrıçalara tapınmaları için bu kültler önemli bir yere sahip olmuştur. Bkz. Massey, 1988: 11. Nitekim Atina'da ritüeller ve dualar gizli yapıldığından ve "gizemli kültler" olarak kabul edildiğinden birçok kadının ilgisini çekmiştir. Bu şekilde kadınlar, erkeklerin kendileri üzerindeki kontrolleri karşısında hayatlarının bir bölümünü korumayı başarmış olmalıdırlar. Ancak gizemli sayılan bu kültler erkekler tarafından da oldukça merak edilmiş ve kadınların yaptığı faaliyetlerle alay etmişlerdir. Bu şekilde davranarak kadınların ritüellerdeki sahip oldukları önemi ve etkiyi azaltmaya çalışmak istemiş olabilirler. Bkz. Massey, 1988: 10-11. Atina kent devletinden farklı bir yapıya sahip olan Sparta'da, kültler, toplumun kadın güzelliğine, sağlığına ve hepsinden önemlisi verimliliğine gösterdiği değer yargısını yansıtmıştır. Atina'da olduğu gibi Sparta'da da sadece kadınların katıldıkları kültler de bulunmaktadır. Helen, Dionysos ve Eileithya kültleri kadınlara özgü kültlerdir. Bkz. Pomeroy, 2002: 105-123. Eileithya "doğum tanrıçası" olarak tanınmış ve Artemis yani "verimlilik tanrıçası" ile yakından ilgili olmuştur. Orthia Tapınağı'nda Klasik döneme tarihlenen buluntular arasındaki ağırşaklar ve iğneler, bu tanrıçaya ait bir kült olduğunu ve kadınlar tarafından onun onuruna dokuma eşyalarını adadıkları anlayabilmekteyiz. Helen, "ölümsüz Sparta kadınları"nın hayatlarını yansıtan dini bir figürdür ve müzik ve dans Helen kültürünün ayrılmaz parçası olmuştur. Helen Tapınağı'nda yaklaşık üç yüz pişmiş topraktan figürin bulunmuştur. Bunların çoğu ata biner gibi tasvir edilmiştir. Koşu yarışmaları ve genç kız korolarında Helen'e olan bağlılıklarını gösteren kızlar çınar ağacına çelenk adamaktadırlar. Bkz. Pomeroy, 2002: 113-116; Dillon, 2004: 212.

⁹⁰³ Dillon, 2004: 109; Goff, 2004: 58; Rotroff-Lamberton, 2005: 19.

⁹⁰⁴ Passman, 1993: 54- 77; Dillon, 2004: 109; Goff, 2004: 125-138; Pomeroy, 2013: 38-39. Demeter kültü ve tapınak yerleri hakkında bkz. Cronkite, 1997: 268-554; Erhat, 1984: 92-93. Persoponne'nin başına gelenler için bkz. Erhat, 1984: 92-93; Pomeroy, 2013: 38-39.

⁹⁰⁵ Erhat, 1984: 92-93; Fantham vd. 1994: 83, 86-87; Goff, 2004: 125-126; Dillon, 2004: 110-112. Sadece evli kadınlar tarafından düzenlenen bu festivalde evli kadınlar Demeter tapınağında üç gün geçirmekte ve Agora'daki bütün kamusal işler askıya alınmaktadır. Bir nevi resmi tatil olarak kutlanan bu bayramda yaşananlar gizli tutulmaktadır. Bkz. Dillon, 2004:110-112; Fantham vd. 1994: 83, 86-87.

⁹⁰⁶ Örneğin, festivalde kadınların tohum ektiği, domuzları öldürdüğü, onları adak olarak adadığı ve yediği, domuz yavrularının çürümüş parçalarını toprağa serptikleri ve bu kadınların aristokrat kadınlar olduğu en üzerinde durulan tahminlerdir. Bkz. Dillon, 2004: 110-120.

⁹⁰⁷ Fantham vd. 1994: 86-87.

Nitekim Demeter'in buğdayını yetiştiren, hasat eden ve una dönüştüren kadınlardır. Üstelik çocukları da besleyen ve eğiten kadınlardır⁹⁰⁸.

Demeter ve kaybettiği kızı Persoponne adına düzenlenen bu ritüel ile anne ve kızının birbirlerinden sorunlu ayrılışının olumlu bir yönü de açığa çıkmış olmaktadır. Bu olumlu yön, anneler ve kızları arasındaki bitmeyecek olan sonsuz döngüyü temsil etmektedir. Evlenerek annelerinden ayrılan kızlar, anne olup kızlarını evlendirerek onlardan ayrılmaktadır. Bu kült aracılığı ile tanrıçaya ait olan dayanıklılık gücü insan olan kadınlara verilerek anne-kız arasındaki bu ayrılış olumluya çevrilmektedir⁹⁰⁹. Kadının gücünün ve sabrının artacağı düşüncesi, kadınları bu kulte daha da yaklaştırmış olmalıdır. Bu kült aracılığı ile anne olan kadınlar kızlarını küçüklüklerinden beri bu duyguya hazırlamış olmalıdırlar.

Anneler evli kızları ile de bazı ritüel ve festivallerde bir araya gelmişlerdir⁹¹⁰. Sadece kadınların katıldığı bu dini törenlerde kızları ile buluşabilen anneler, bu şekilde kızlarını eğitmeye devam etmişlerdir. Kızları ile bilgi alışverişinde bulunup kızlarının kültürel ve dini eğitimlerini ilerletmişlerdir. Kızların hem ailesine hem de devletine katkı sağlayacak olan yurttaşlık rollerinde annelerinin emekleri büyük olmuştur. Aynı zamanda, bir annenin yurttaşlık statüsü ve onun oğlu ile olan ilişkisi yurttaş erkekler için de önemli sayılmıştır. Erkek çocuklar anne ve babası yaşlandıkça yasal olarak onlara bakmak zorunda kalmışlardır. Ebeveynlere destek olmak ve aile mezarlarını korumak, iyi karakter ve hürmet göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda, bir anne dolaylı yoldan aile içinde önemli bir kaynak olabilmiştir. Oğullarına örnek olan anne aynı zamanda ev içindeki işleri de yöneterek gelinleri için de örnek olmuştur.⁹¹¹

Atina'da Klasik dönem içinde kadınların hayatları için önemli olmuş bir başka kült olan Dionysos⁹¹²'ta kadınlar teatral festivallere katılmaktadır. Bu bağlamda, dikkate değer oranda edebiyat bilgisine sahip olmuş olmaları gerekmektedir⁹¹³. Nitekim Euripides'in *Bacchai* adlı eserinde, kadınların, kocaları ve çocukları olmadan dağlarda ve ormanda eğlenerek dans ettiklerini ve hayvanları avlayarak onların öldürme anlamına gelen ve *sparagmos* denilen

⁹⁰⁸ Passman, 1993: 77.

⁹⁰⁹ Goff, 2004: 133.

⁹¹⁰ Pomeroy, 2002: 105-123; Dillon, 2004: 109-138; Hong, 2016: 679.

⁹¹¹ Hong, 2016: 679

⁹¹² Gençlerin ve kadınların ihtilalcı tanrısı, bkz. Szerb, 1979: 210. Dış kaynaklı olan ve farklı adlara sahip olan tanrı için Doğa Tanrısı demek uygundur. Bkz. Erhat, 1984: 99-104. Şarap Tanrısı, Fantham vd. 1994: 90; Rotroff ve Lamberton, 2005: 22. Detaylı bilgi için bkz. Yücel, 2015: 6-14. "Maenadların tanrısı" ve "şarap tanrısı", bkz. Dillon, 2004: 140. Sparta'da da sadece kadınların ve genç kızların katılabildiği bir başka kült Dionysos kültüdür. Dionysos Tapınağında kadınlar gizli olarak adak törenleri yapmışlar ve genç kızların yarışlarını izlemişlerdir. Kült sembolü olarak elbise dokumadan sorumlu bir de poloi denilen rahibe görev almıştır. Bu kült Atina'daki emsallerine benzemektedir. Bkz. Pomeroy, 2002: 118-119; Dillon, 2004: 213.

⁹¹³ Fantham vd. 1994: 87-89; Goff, 2004: 37. İlk defa dans ve koro birleşmiş ve Atina sahne oyunlarının temeli atılmıştır. Bu kulte sahne oyunları oynamak gelenekselleşmiştir. Bkz. Szerb, 1979: 210.

vahşi kültünü gerçekleştirdiklerini kendi ağızlarından duymaktayız⁹¹⁴. Doğada çılginca dolaşan maenadlar⁹¹⁵ denilen bu kadınlar yaratıcılığın, dışarıya vurmasıyla mümkün olacağına inanmışlardır⁹¹⁶.

Yaratıcılıklarını mevcut müzik eğitimleri ile birleştirmiş olan maenadların bulunduğu en kapsamlı buluntu olarak kabul ettiğimiz tasvir MÖ 490-480 yıllarına tarihlendirilmiş olan Atina'ya ait geniş bir kupadır. Dionysos maskesinin ve dallara geçirilmiş dört adet kekin bulunduğu kolon Dionysos heykeli sembolüdür. Önünde alçak bir altar ve etrafında özenli ve gösterişli elbiseleriyle dans edip flüt ve kastanyet çalan maenadlar bulunmaktadır (Res. 45)⁹¹⁷. Özellikle *Lenaia*⁹¹⁸ ve *Anthesteria*⁹¹⁹ adlı Dionysos kültlerinde kadınların yaratıcılık ve yeteneklerini öne çıkaran kültler olmuştur⁹²⁰. Komedyaya ve tragedyaların gerçekleştirildiği Lenaia kültü maenadlar tarafından coşku ile yönetilmiştir⁹²¹. Belirli bir edebi bilgi ve tecrübe gerektiren bu sahnelerin tasvir edildiği MÖ 450 yıllarına tarihlenen bir *stamnoda* Dionysos'un maskesinin takılmış olduğu ve yapraklarla ve dallarla süslenmiş bir sütunun etrafında kadınlar kült faaliyetlerinde bulunmaktadır (Res. 46)⁹²².

⁹¹⁴ Dillon, 2004: 140-141; Rotroff-Lamberton, 2005: 22-23. İnanişaya göre bu kült kadınların günlük hayatlarındaki sınırlılıklardan bir süreliğine kaçmaları için de bir fırsat olmuştur. Bkz. Fantham vd. 1994: 90; Salisbury, 2001: 203; Dillon, 2004: 141, 148. Her iki yılda bir evleri terk edip dağlara çıkıp şarap eşliğinde şarkı söyleyip dans etmeleri Dionysos kültüne katılarak mümkün olmuştur. Bu da onlara günlük hayatlarındaki zorunluluklarından kurtulmak için bir araç haline gelmiştir. Asıl amaçları bu olmasa da sonuç olarak hayatın monotonluğundan kurtuldukları söylenebilir. Bkz. Dillon, 2004: 148, 299. Nitekim Dionysos ibadeti kadınlar için ev işlerinden kurtulmayı sağlarken onlara aulosun heyecanlı ritimleri eşliğinde dans edebilme şansı da vermiştir. Bu bakımdan bu kült Atina'nın kısıtlanmış ve toplumdan ayrı tutulmaya alışmış kadınlarının hep ilgisini çekmiştir. Bkz. Fantham vd. 1994: 90.

⁹¹⁵ İsimleri "mainomai" den (doğa sırlarına ve gücüne ermek yani tanrılaşmak) türemiş olan kelime, bkz. Erhat, 1984: 103. Coşkulu şekilde ibadet yapıp kendilerinden geçen kadınlar, bkz. Fantham vd. 1994: 87-8; Salisbury, 2001: 202-203; Dillon, 2004: 140; Goff, 2004: 264-283; Rotroff-Lamberton, 2005: 22-25.

⁹¹⁶ Erhat, 1984: 103. Bu kadınların tasvir edildiği en güzel buluntulardan biri MÖ 480-470 yıllarına tarihlenen Atina'ya ait olan kyliksdir. Kyliksin beyaz zemini üzerinde sağ elinde *thyrsus* (Sarmaşık yapraklarından yapılmış uzun bir asa, bkz. Dillon, 2004: 140; Rotroff-Lamberton, 2005: 23) denilen asayı tutan, sol elinde ise panter ya da leopar yavrusu taşıyan ve üzerinde panter derisinden yapılmış şalı ile bir kadın tasvir edilmiştir. Başında panter ve yılan modelli saç bandı bulunan kadın çıplak ayak dans (Başlarını tokuşturarak ve ellerinde asaları varken sağa sola koşuşturarak yaptıkları dans, bkz. Dillon, 2004: 144) ederken tasvir edilmiştir. Bkz. Dillon, 2004: 140-141. Aynı şekilde, MÖ 420-410 yıllarına tarihlenen bir başka seramik parçasının sağında yine *tyrsus* taşıyan bir kadın ve solunda da *tympanon* (Bir tür ritim enstrümanı, bkz. Ateş, 2018: 307. Ayrıca bkz. Yücel, 2015:4. Bir tür davul, bkz. Rotroff-Lamberton, 2005: 24) denilen müzik aletine vurup dans eden bir kadının bulunması bu kültte görev alan kadın örnekleri olarak düşünülmektedir. Bkz. Rotroff-Lamberton, 2005: 22-23.

⁹¹⁷ Dillon, 2004: 150-152.

⁹¹⁸ "Ezme teknesi" denilen lenos ve 'şarabın ezildiği ve fermantasyonu tamamlanıncaya kadar korunduğu yer' anlamına gelen lenaion kelimelerinden türetilmiştir. Bkz. Yücel, 2005: 7.

⁹¹⁹ Bahar mevsiminin çiçek ayında, Anthesterion'da, yapıldığından bu adı almıştır ve çiçek festivali olarak kutlanmaktadır. Bkz. Yücel, 2015: 8. Ancak bu kültün kış mevsiminde yapıldığını ifade edilmektedir. Bkz. Goff, 2004: 38.

⁹²⁰ Fantham, 1994: 88; Yücel, 2015: 6-10.

⁹²¹ Lenaia kültü evlilik ayı olan ocak ve şubat aylarının başlangıcında kutlanmaktadır. Komedyaya, doğaçlama olarak ilk kez Atina'da bu festivalde gerçekleşmiştir. Yaklaşık elli yıl sonra tragedyaya da bu kültte yapılmaya başlasa da komedyaya çok daha rağbet görmüştür. Bkz. Yücel, 2015: 8.

⁹²² Soldaki kadının *stamnoda* denilen bir kaptan, vazanın arkasında ortada duran kadın tarafından taşınan *kantharos* adlı ritüel kabına kepçe ile şarap boşaltmakta olduğu düşünülmektedir. Diğer sunular ise et ve

Dionysos festivallerinin en eskisi olan *Anthesteria* kültünde şenlikler aracılığı ile tanrının yeraltından çıkıp Atinalı kadınların arasından dünyaya girdiğine inanılmaktadır⁹²³. Bu kulte önemli bir rolü olan Arkon Basileus'un karısı, Basilina, Dionysos tapınağında Atina kenti adına gizli sunular yapmış ve on dört kadını yönetmiştir. Bu kadınlar onun idaresinde ritüelleri yapmışlardır⁹²⁴. Dini görevi büyük olan Basilina, idaresindeki on dört kadına yönetici görevi ile yaklaşmış olsa da kadınların aldığı dini eğitim içinde Basilina'nın da rolü olduğu düşünülebilir. Kadınlar için böylesine önemli olan bu kulte başlarındaki yönetici konumundaki kadından yapılması gerekenleri öğrenmeleri ve ilerde kendileri de o göreve gelebildiklerinde ritüeldeki gelenekleri devam ettirebilmeleri bakımından Basilina dini eğitimde önemli bir yere sahip olmalıdır.

Genç kızların ve özellikle yaşlı kadınların katılımlarının bilindiği *Sabazios* kültünde⁹²⁵ onların liderlerinin hatip Aeschines' nin annesi, *Glaukothea* olduğu bilinmektedir. Kadınların verimlilik özelliklerine verdikleri değerin temsili olan kulte maenadlar gibi kendilerinden geçen kadınlar davul çalarak, yılanları tutarak, dans ederek ve sokaklarda yürüyerek bu kulte katılmışlardır⁹²⁶.

Dış kaynaklı olan *Sabazios* ve *Kybele* kültleri gibi *Isis*⁹²⁷ ve *Adonia*⁹²⁸ kültleri de kadınların katılıp görev aldıkları diğer önemli dini ritüellerdir. Yunanistan anakarasındaki dini geleneklerin başka yerlerle etkileşimin en güzel kanıtı olan bu kültler, kadınların dini hayatlarındaki rollerinin evrenselliğini göstermektedir.

Kadınların dini eğitimlerinin içinde hem kendi statülerini hem de bir birim olarak aile bütünlüğünü göstermek amacıyla tanrıçalara adak adayarak onlara şükranlarını sunmaya bu

ekmektedir. Oturarak flüt çalan kadın tanrının kutsal sarmaşığı ile taçlandırılmıştır. Yerde ise düz bir sepete benzeyen uzun bir nesne bulunmaktadır. Bu sepette Dionysos'un maskesinin taşındığı düşünülmektedir. Sunu bırakan bu kadınların yoğun biçimde ibadet ederek kendilerinden geçtikleri bilinmektedir. Bkz. Fantham vd. 1994: 87-89, Fig.3. 6; Salisbury, 2001: 202-203; Dillon, 2004: 149-150; Rotroff-Lamberton, 2005: 22-25.

⁹²³ Hazır olan şarapların içildiği üç günlük festivalde genç kızlar salıncakta sallanarak eğlenmişlerdir. Devlet yöneticisi olan Arkhon Basileus'un başkanlığında ise içki yarışmaları yapılmıştır. Bkz. Goff, 2004: 38-39; Yücel, 2015: 8.

⁹²⁴ Bu ritüellerde Basilina bir geceliğine tanrı Dionysos'un karısı olarak görev yapmıştır. Bkz. Fantham vd. 1994: 89-90; Goff, 2004: 38; Yücel, 2005: 10-11. Bu düğün gecesinin tasviri ise MÖ 440 yıllarına tarihlenen kırmızı renkli bir vazo üzerinde tasvir edilmiştir. Bkz. Fantham vd. 1994: 90. Vazo üzerindeki Basilina gelin yatağında otururken şarap içip sarhoş olan Dionysos ona doğru yaklaşıırken ve Dionysos'un önünde de genç bir satir *chous* denilen bir şarap testisi taşıırken betimlenmiştir. Bkz. Fantham vd. 1994: 89-90; Yücel, 2005: 10-11.

⁹²⁵ 5. yüzyıl itibarı ile Friglerin *Sabazios* tanrısının Dionysos ile ilişkilendirilerek Yunanistan'a geldiği ancak toplum tarafından kabul görmediği ve resmi olarak da kabul edilmediği bilinmektedir. Bu bakımdan kulte dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Bkz. Erhat, 1984: 288; Dillon, 2004: 158-160; Goff, 2004: 283-284.

⁹²⁶ Dillon, 2004: 158-160; Goff, 2004: 283-284

⁹²⁷ Mısır'dan Batı Anadolu'da Halikarnassos'a oradan da Yunanistan'a aktarılmıştır, bkz. Dillon, 2004: 161

⁹²⁸ Kıbrıs ve Fenike'den Yunanistan'a aktarılmıştır. Bkz. Dillon, 2004: 169. *Adonia* ilk resmi festivaldir ve bütün yurttaş kadınların ve hetairaların birlikte katılımı olduğu özel bir festivaldir. Bkz. Dillon, 2004: 181-182. *Aphrodit*'in eşi kabul edilen *Adonis*'e bağlılığı temsili eden kulte katılım zorunlu değildir ancak önemli sayılan bir verimlilik festivalidir ve kadınlar yeşil sebze ve bitkiler ekerler. Diğer faaliyetleri için bkz. Goff, 2004: 58, daha detaylı bilgi için bkz.138-144.

dönemde de devam etmişlerdir⁹²⁹. Bu şükran büyük oranda kadınlar tarafından çocukları adına olmuştur⁹³⁰. *Kourotrophos*-çocuk yetiştiriciliği rolüne sahip olan Here adına kadınların verimliliğini simgeleyen kekler en moda adaklar arasındadır. Bu yeni adak modellerine rağmen ağırşaklar ve dokuma eşyaları da önemini korumuş gibi görünmektedir. Özellikle kendi giydikleri elbiselerin adanması 4. yüzyıl boyunca yaygın olmuştur⁹³¹.

Sosyal statüleri ve varlıkları ile adak adamak imkânı bulabilen bu yurttaş kadınlardan Klasik dönem içerisinde en dikkat çeken Ksenokrateia olabilir. Bu kadın, ırmak tanrısı olan Kephisos ‘un tapınağını kuran ve oğlunu yetiştirdiği için ona şükranla bulunmak adına bir kabartma adayan kadındır. Atina’da bulunan ve 5. yüzyılın sonlarına tarihlenen bu adak kabartmasında, kendisi, oğlu, Kephisos ve 11 tanrıça bulunmaktadır. Ksenokrateia ve sağ elini kaldırmış olan oğlunun karşısında Kephisos onlara doğru eğilmektedir (Res. 47)⁹³². Bu adak kabartması, Ksenokrateia’nın oğlunun eğitimi için bir annenin tanrıya sunduğu şükranın ifadesidir. Eğitimli ve okur-yazar olduğu düşünülen bu kadının⁹³³ dini eğitime önem vermesi anlamına gelen bu adak kabartması aynı zamanda oğlunu da yanına almış olmasıyla daha da önem taşımaktadır. Oğlunun eğitimi için tanrıya adak adayan bir kadının, dini eğitimi açısından oğluna rol model olmasının, kadının dini eğitimdeki yeri adına çok değerli bir örnek olduğunu düşünmekteyiz.

Eğitimli olan bu yurttaş kadınların tanrı veya tanrıçalara sundukları adaklarda çocuklarına da yer verilip hatta isimlerinin dahi yazılması bu kadınların almış oldukları dini eğitimi çocuklarına aktarmaya çalıştıklarının bir göstergesi olabilir. Bu bağlamda, hali hazırda bir Yunan toplum geleneği olan adak adamayı sürdürmek ve diğer nesillere de aktarmak istemiş olmalıdırlar.

Nitekim kadınların evlenmek ve çocuk doğurmak gibi görevleri olduğu kadar çocuklarına dini inançlarını kazandırmak ve bu konuda gerekli eğitimi vermek de görevleri arasında yer almıştır. Genç kızların evlenene kadar sahip oldukları bekâret, saflık duygusu ile

⁹²⁹ Dillon, 2004: 12-22; 297-298; Goff, 2004: 43-44.

⁹³⁰ Goff, 2004: 46-48. Oikosa ait doğum, evlilik ve ölüm gibi kadınların hayatlarında önemli anları temsil eden bu adaklar kadınların umutlarını ve korkularını da sembolize etmiştir. Bkz. Goff, 2004: 44. Adaklar adamanın amaçlarından en yaygını çocukların sağlığı için olandır, bkz. Goff, 2004: 46-47. Bu adaklar kadınlara özgü olmuştur ve ailelerini temsil etmişlerdir ve isimleri için bkz. Goff, 2004: 47-48. Önceki dönemdeki korai denilen genç kız heykellerini adamak artık uygulanmamakta onların yerine yeni adak örnekleri tercih edilmiştir. Klasik dönem Yunan kadının adakları onların ev içi rollerini temsil eden günlük hayatları ile yakından ilgili olanlardır. Küçük ve kişisel olanların yanı sıra oldukça pahalı sayılabilecek değerli adaklar da mevcuttur. Bkz. Goff, 2004: 69-70. Örneğin, 4. Yüzyılın başlarında Nikeratos adlı kadının kızı olarak tanınan Kleostrate adlı bir kadının 1300 dracmi değerindeki gümüş bir tütsü kabını adadığı bilinmektedir. Bkz. Haris, 1991: 181, 204; Goff, 2004: 70. Pahalı olan adak eşyaları arasında en çok tercih edilenler Artemis ve Athene adına adanan aynalardır ve mücevherlerdir. Bkz. Goff, 2004: 70; Dillon, 2004: 12-22.

⁹³¹ Dillon, 2004: 12-22; 297-298.

⁹³² Dillon, 2004: 24-25, Fig.1. 3. Detaylı bilgi için bkz. Blok, 2018: 1-48.

⁹³³ Blok, 2018: 23.

ilişkilendirildiğinden⁹³⁴ sahip oldukları bu özellik onların festival ve kùltlerde tanrıçalar önünde farklı ve özel görevlere sahip olmalarını sağlamıştır. Saflığı korumak ne kadar önemliyse bu saflığın sorumluluğı olan dini görevleri yerine getirmek de bir o kadar önemli olmuştur. Bu sorumluluğı layıkıyla yerine getirmek isteyen genç kızlar, yapmaları gerekenleri, bu konularda tecrübe sahibi olan annelerinden ve çevrelerindeki en yakın kadınlardan öğrenmek zorunda kalmış olmalıdırlar. Anneler ve yaşça büyük kadın akrabaları genç kızların dini görevlerine geçişte bilgi ve deneyimlerini aktararak onlara yardımcı olmaktadır.

Klasik dönem itibari ile festivallerde görev alabilen kız çocuklarının ve kadınların en güzel tasvir edildiğı buluntular adak kabartmalarıdır. Atina'ya ait adak kabartmalarında genellikle aileleri ve çocukları törenlerde resmedilmiştir. Hizmetkârlar ile tanrılar, rahipler ve kurban hayvanları da sık görülmüş tasvirlerdendir⁹³⁵. Örneğın, 5. yüzyıla tarihlenen adak kabartmalarının birinin üzerinde Khrysis ismi yazan bir kadının ismi belli olmayan bir kahramana adağını görmekteyiz. Solda Khrysis ve yanında küçük bir kız bulunmaktadır. Bu kız muhtemelen kendi kızı ya da hizmetçisi olabilmektedir⁹³⁶.

Toplumdaki bazı kadınların dini hayatlarındaki etkin rollerinin kaynağı olan Pitagoras akımı Klasik dönemde de öncü olmuştur⁹³⁷. Aileye ve geleneklerine bağı tutucu olarak bilinen Pitagoras akımın kadınları Apollo ve Here tapınağını merkez edinmişlerdir⁹³⁸. Pitagoras'ın reformları, gençler için hem dini hem de eğitici nitelikte olduğundan genç kızların ve kadınların dini eğitimlerinde de önem teşkil etmiştir. Nitekim profesyonel nitelikteki kadın ve genç kız koroları özellikle Kroton'da öne çıkmışlardır. Bu akımın içinde eğitim alan kadınlar çeşitli görevleri ile ibadet edip dini eğitimlerini ilerletmişler⁹³⁹.

⁹³⁴ Dillon, 2004: 294.

⁹³⁵ Oakley, 2013: 165.

⁹³⁶ Rotroff-Lamberton 2005: 22.

⁹³⁷ Morrison, 1956: 146; Wertheim, 1996: 5-7.

⁹³⁸ Özellikle Here tapınağı Pitagorasçı kadınların ritüelleri gerçekleştirdikleri yer olmuştur. Bkz. Morrison, 1956: 146; Pomeroy, 2013: 29-39. Tapınakta yapılan ibadet önceki dönem özelliklerini korumakta ve oldukça muhafazakâr durumdadır. Bkz. Pomeroy, 2013: 31.

⁹³⁹ Morrison, 1956: 146. Bu ibadetler arasında adaklar dikkat çekmektedir. Oldukça pahalı sayılabilecek olan adaklar Tanrıça Here için adanmaktadır. Aslında onlara öğretilen lüks hayattan sakınmaktır ancak kadınlar bu geleneğı bırakmış gibi görünmektedirler. Yün giymeleri yasak olmasına rağmen adaklar arasında yün kıyafetler de bulunmaktadır. Bkz. Pomeroy, 2013: 33-35. Bu durum dönemin diğer kentlerindeki kadınlardan etkilenmiş olabileceklerine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra dindarlıkları ile tanınan bu kadınların adakları arasında pahalı olmayan ve her sosyal sınıfa ait olan küçük eşyalara da rastlanmıştır. Bu adakların bir kısmı ise Demeter ve kızı Persoponne için adandığı düşünölen genç kız heykelleridir Pitagorasçı kadınların seçtiğı tanrıçalar verimlilik, evlilik ve doğumu temsil etmesi bakımından dikkat çekmektedir. Bkz. Pomeroy, 2013: 38-39.

4.3.4.2. Geçiş Ayinleri

Klasik dönem itibari ile kadınların kızlarına vermeye çalıştığı dini eğitim Plato'un eserinde önem teşkil etmiştir. Eğitim ile ilgili en geniş bilgilere ulaşabildiğimiz yazar, *Yasalar* adlı eserinde kız çocuklarının erkeklerle birlikte üç yaşından altı yaşına kadar köy tapınaklarına gitmeleri gerektiğini tavsiye etmiştir⁹⁴⁰. Burada tam olarak ne yaptıklarını ve yapmak zorunda oldukları konusunda bilgi verilmesi de tapınaklarda kız çocuklarının da tıpkı erkekler gibi dini bir eğitim almış oldukları kuvvetle ihtimaldir⁹⁴¹.

Çocukların dini eğitimleri için geçiş ayinleri oldukça önemli bir yere sahiptir. Ergenlikten yetişkinliğe geçişin kutlandığı ayinlerde bir eğitim amacı bulunmaktaydı. Çocukların ve ergenlerin, yetişkin insanların tanrılar ile kurdukları iletişimi ve yine onların tanrılarına borçlu oldukları sorumluluklarını ve görevlerini anlamaları bakımından bu tür ayinler en önemli eğitim ve sosyal araçlar olmuşlardır⁹⁴².

Erkek çocukların birer yurttaş olarak siyasi hayatlarını ve evin lideri olarak da sosyo-ekonomik statülerini vurgulayacak şekilde toplu ve sivil olmak üzere bazı ritüellerden geçmesi gerekmektedir. Ancak kız çocuklarının katılmaları gereken ritüeller özel ve daha ev içi ile ilgili olanlardı. Bu geçiş ayinlerinde kız çocuklarının çocuk doğuranlar olarak biyolojik statüleri ve eş olarak da sosyal statülerine ağırlık verilmekteydi⁹⁴³.

Kız çocuklarının en önemli geçiş dönemi olan ergenliğinin başladığı zamanı bile Atina dışındaki kent devletlerinde ayin eşliğinde kutladıklarına dair bilgi bulunmamaktadır. Erkek çocuklar *ephebe* olduklarını dini ritüellerde görev alarak kutlarken kız çocukları kadınlığa geçiş dönemi sayılan bu dönemlerini genellikle evde anneleri, nineleri ve bakıcıları ile yaşamak zorunda kalmışlardır. Ayinlerle kutlamak yerine genç kızlar bu evreyi tanrıçalara adak adayarak başlatmışlardır. Bu adaklar arasında oyuncakları, çocukça eşyaları, bir tutam saçları ve kemerleri en çok tercih edilenler olmuştur⁹⁴⁴.

Ancak, Atina'da soylu ailelerin genç kızlarının kadınlığa geçişine önem atfedilmiş ve ayinlerle kutlanmıştır. Kızlar saflıklarını ve bekâretlerini tanrıçalara adamak için ritüellerde görev almışlardır. Düzgün biçimde giyinip görevlerini yerine getirmek aileleri için de bir

⁹⁴⁰ Plato, *Yasalar* II, VII. 794.

⁹⁴¹ Garland, 2013: 219.

⁹⁴² Bir erkek çocuğun tamamen annesi kontrolünde olduğu üç yaşı bitirip bir pedagog önderliğine verildiği ayin çocuğun hayatında çok önemli sayılmıştır. Ancak böylesine küçük bir yaşta olan çocuğun annesi ve hemşiresi kontrolünden çıkarılması ve başka bir eğitime verilmesi kız çocukları için netlik kazanmamıştır. Nitekim bu ayinlerde nadiren tasvir edilmişlerdir. Bkz. Garland, 2013: 211-212.

⁹⁴³ Garrison, 2007: 56.

⁹⁴⁴ Garland, 2013: 213.

gurur sebebi olmuştur. Onlar bütün şehrin genç kadınlığını temsil etmişlerdir. Bu bağlamda, bu toplumsal rolleri ile çeşitli görevlere sahip olmuşlardır⁹⁴⁵.

Atina'daki genç kızlar sahip oldukları belirli görevleri ile kültlere katılmakta ve dini eğitimlerini arttırmaktadırlar. Genç kızlar çocukluklarından beri öğrendiklerini uygulamak için görevlendirilmişler⁹⁴⁶ ve bu görevlendirmeler aslında onları hayata hazırlamıştır⁹⁴⁷. *Lysistrata*'da, Aristophanes kadınları konuşturarak çocukluk ve genç kız ayinlerindeki görevlerini açıklamıştır. Bu yolla, kadınlar hem zina, içki içme ve sorumsuzluk konularındaki kötü ünlerine karşı çıkabilmişler, hem de kentin ilgisini dini terbiye ve eğitime çekebilmeyi başarmışlardır⁹⁴⁸. Bu eğitim, kadınlar korosu içerisinde kız çocuklarının ve genç kızların dini görevlerinin dile getirilmesiyle ortaya çıkmış olmaktadır: “*Yedi yaşımdayken, arrephoros*⁹⁴⁹ olarak hizmet verdim, onumda Athene Archegetis için aletis⁹⁵⁰ oldum. Daha sonra safran renkli elbisemle Brauronia'da ayıydım. Ve bir keresinde, güzel bir kız çocuk olarak ben, kuru incir kolyeleri takan bir sepet taşıyıcısı oldum.”⁹⁵¹.

Üst sınıfa ait olan bu kızlardan bazılarının yün taşıdığı⁹⁵², yedi ile on bir yaşları arasında dört Atinalı kızın bir yıllığına seçilerek Erechtheum Tapınapı'nda⁹⁵³ kutsal pastalar için gerekli buğdayı yine kutsal değirmende öğütmek için tahıl öğüttüğü⁹⁵⁴ ve verimlilik sembolü

⁹⁴⁵ Dillon, 2004: 72; Goff, 2004: 60.

⁹⁴⁶ Aristophanes, *Lysistrata*, 635-653. Bkz. Fantham vd. 1994: 95; Goff, 2004: 53-55; Rotroff- Lamberton, 2005: 19.

⁹⁴⁷ Örneğin, buğday öğütmek yurttaş kızların yapacağı işten çok kölelere uygun olarak görünse de bir kız çocuğunun ileride evinin hanımı olduğunda yapması gereken yemek hazırlama görevinin bir işareti olarak düşünülmüştür. Yemek hazırlama gibi ev içi görevin ritüelde yapılıyor olması da kadının ritüellerde kimliğini korumasını da yansıtmaktadır. Bkz. Goff, 2004: 53-55. Su taşımak da ritüellerdeki bir başka ev işine örnektir. Tanrı ve tanrıçalara kurban adakları sırasında gereken suyun taşınması *hydrophoroi* adıyla evlenmemiş genç kızlara bırakılmıştır. Normalde evin içinde kız çocuklarına ait olan bu görev ile kızlar kadına ait kimliklerini öğrenmiş ve uygulamışlardır. Peloponnessos'te bulunmuş olan su taşıyan genç kadın heykelleri benzer görevi temsil etmeleri bakımından önem taşımaktadır. Bkz. Goff, 2004: 55.

⁹⁴⁸ Aristophanes, *Lysistrata*, 635-653. Bkz. Fantham vd. 1994: 95; Rotroff-Lamberton, 2005: 19.

⁹⁴⁹ Gizlerin taşınması, bkz. Emir, 2012: 24; Kutsal sandık taşıyıcısı, bkz. Eşen, 2019: 11. Kız çocuklarının yedi yaşında başladıkları ilk dini görevleri olan *arrephoros* Athene'ya adanacak olan elbiseyi dikmektir. Bkz. Jenkins, 1989: 24; Dillon, 2004: 58; Goff, 2004: 37. Panatheneia festivalinden dokuz ay önce elbisenin dikiminin başlaması için yedi ile on bir yaşları arası varlıklı ailelerin kızları seçimle bu kutsal göreve getirilmek için beklemektedirler. Dört yılda bir soylu ailelerin kızları bu festival boyunca Athene'ya sunulacak adak elbisesi için gerekli düzeneği kurma ve elbiseyi hazırlama görevi için görevlendirilmişlerdir. Bkz. Jenkins, 1989: 24; Dillon, 2004: 58; Goff, 2004: 53; Garland, 2013: 216.

⁹⁵⁰ Kutsal bileyici, bkz. Eşen, 2019: 11. İkinci görevleri olduğu anlaşılan ve on yaşlarında başladıkları *aletis* olma kız çocukları için bir şeref demektir. Kurban törenlerinde kullanılan keklerin tahıllarını üretme görevi verilen bu kızların varlıklı ailelerden geldikleri ve bu amaç için kutsal değirmenlere sahip oldukları düşünülmektedir. Yaşları biraz daha büyüyen kızlar tanrıçaya adak olması için hazırlanmış kekleri ve meyveleri tepside taşıyarak bir önemli göreve daha sahip olmaktadır. Korinthos'te bulunmuş olan ve MÖ 450 yıllarına tarihlenen bir bronz genç kız heykelinde bu tepsiyi taşıyan bir kız tasvir edilmiştir. Bkz. Dillon, 2004: 60-61.

⁹⁵¹ Aristophanes, *Lysistrata*, 641-647. Bkz. Dillon; 2004: 37; Emir, 2012: 25; Garland, 2013: 215.

⁹⁵² Aristophanes, *Lysistrata*, 539.

⁹⁵³ Atina'daki eski Athene Tapınağı, bkz. Vickers, 2014: 119.

⁹⁵⁴ Aristophanes, *Lysistrata*, 66, 635-653. Bkz. Goff, 2004: 53-54.

olarak Athene için incir taşıdıkları⁹⁵⁵ bilinmektedir⁹⁵⁶. Aristophanes, diğer oyunlarında onların aynı yaş sıralamasına göre flüt çalmak⁹⁵⁷, dans etmek⁹⁵⁸ ve sepet taşımak⁹⁵⁹ gibi üç farklı görevlerinin olduğunu da eklemiştir. Taşıma görevindeki kızların annelerinin eşyalarını ne kadar dikkatli bir şekilde muhafaza ettiklerini göstermek isteği içinde oldukları bilinmektedir⁹⁶⁰. Anneleri bu görev için onları küçüklükten yetiştirmiş ve bu gururu yaşamaları için kızlarının seçilmesini istemiş olmalıdırlar.

Önemli görevleri olan bu kızların harcamaları ve giderleri aileleri tarafından değil devlet tarafından karşılanması zorunlu hale gelmiştir⁹⁶¹ ve Khalkeia adlı festivalde Athene'nin yün elbisesi için gerekli olan ip sistemini kurmakla görevli olmuşlardır. Bu önemli görülen hizmetleri boyunca kızlar, Athene Polias Tapınağına yakın olacak şekilde akropoliste oturmaktadırlar. Top oyunları oynayabilmeleri için yapılmış oyun parkı olan bir binada elbisenin dikimini tamamlamaları için eğitim almışlardır⁹⁶².

⁹⁵⁵ Aristophanes, *Lysistrata*, 641-647.

⁹⁵⁶ Fantham vd. 1994: 84. Bu görevlerin dışında kızlar “yıkama” ve “temizleme” gibi iki ayrı ritüelde de görev almışlardır. Ahşaptan yapılmış Athene Polias heykelini yıkayıp arıtmak hizmetinde bulunmuşlardır. Bkz. Garland, 2013: 217. Ritüellere katılıp görevleri olan sadece yurttaş genç kızlar değildir. Yıllık Panatheneik Bayramında ve Isis gibi bazı yabancı tanrılara yapılan kültler içinde metik kızları da su kabı ve yurttaş kızlar için güneşlik taşıma görevini alarak ibadetlerini yapabilmişlerdir. *Kanephoroiler* için ise tabure ve güneşlik taşımak görevine sahip olan bu metik kızları *diphrophoroi* olarak adlandırılmıştır. Bkz. Dillon, 2004: 205-206.

⁹⁵⁷ Aristophanes, *Wasps* I. 1218, 1369.

⁹⁵⁸ Aristophanes, *Arc. I.* 1090, Aristophanes I. Clo. 996.

⁹⁵⁹ Aristophanes, *Arc. I.* 245, 253. Aristokrat genç kızlar festivallerde *kanephoros-kanephoroi* olarak görev alabilmişlerdir. Bkz. Goff, 2004: 113-114; Dillon, 2004: 6; 37-38; ; Rotroff ve Lamberton, 2005: 20; Garland, 2013: 217. Kült ritüelleri için gerekli malzemelerin (içlerinde bir adet adak bıçağı, adak kurbanın üzerine serpilecek arpa taneleri ve süslenmiş bir adet kuşak bulunmaktaydı, bkz. Garland, 2013: 217) bir *kanoun* yani sepet içinde taşınması anlamına gelen bu görev bakire kızlar için en önemli görev kabul edilmiştir. Bkz. Dillon, 2004: 37-38; Rotroff-Lamberton, 2005: 55. Bu önemli görevi tasvir eden ve günümüze kadar muhafaza edilebilmiş en güzel örneği Rodos'ta bulunmuş olan ve MÖ 4. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmiş olan heykeldir. Uzun kollu elbisesini giymiş olan genç kız başında adak ritüeli için sepet taşımaktadır. Bkz. Dillon, 2004: 41-42; Rotroff-Lamberton 2005: 20. İçinde meyve, kekler ve çiçekten yapılmış taçların olduğu düşünülen bu sepet genç kadınların dışarı hayatlarının en güzel göstergelerinden biri olmuştur. Bkz. Rotroff ve Lamberton, 2005: 55. Aynı şekilde, MÖ 420-415 yıllarına tarihlendirilmiş Atina'daki Erechtheion Tapnağı'nın güney bölümündeki mermer karyatidler, kolları olmayan ve başlarında sepet taşıyan altı tane genç kızdan-koraiden- oluşmaktadır. Bkz. Dillon, 2004: 51. Bu önemli görev Athene onuruna yapılan Büyük Panatheneia oyunlarında kendini göstermiştir. Bkz. Jenkins, 1989: 24; Fantham vd. 1994: 86; Dillon, 2004: 38. Bu görevin tasviri MÖ 440-432 yıllarına tarihlenen Parthenon'un doğu duvarındaki süslemede bulunmaktadır. Sol tarafta, taşıdıkları sunu tepsileri olan *kanoun*'dan dolayı *kanephoroi* görevindeki iki genç kız tasvir edilmiştir. Evlilik çağına gelmiş olan bu kızlara, Athene onuruna yapılan bu kurban töreninde istisnai bir şeref bahşedilmiştir. Bu kızların başlarındaki bir kadın onu karşılayan görevliye kızların taşıdığı tepsiyi teslim etmektedir. Bu görevli, her iki kadını karşılayan, töreni organize edip baştan sona planladığı gibi gitmesini sağlayan bir erkektir ve frizin solunda bu görevli kadınlardan tepsiyi alırken tasvir edilmiştir. Bkz. Fantham vd 1994: 86. Evliliğin eşliğinde olan bu kızlar artık *kanephoroi* olarak ergenlik çağına girmiş bulunmaktadır. Bkz. Dillon, 2004:6; 37-38; ; Rotroff-Lamberton, 2005: 20. Atina başta olmak üzere birçok yerde genç kızların evlenmeden önceki son dini görevleri olan *kanephoroi*'nin tamamlanmasıyla artık evlilik süreci başlayabilmektedir.

⁹⁶⁰ Aristophanes, *Lysistrata*, III. 530-719.

⁹⁶¹ Jenkins, 1989: 24; Dillon, 2004: 58.

⁹⁶² Dillon, 2004: 58. Günümüz Atina'sında Akropolis içinde bulunan Parthenon tapınağının frizlerinin birinde bu kutsal görev sahnelenmiştir. Athene için hazırlanmış olan adak elbisesini katlanmış olarak ellerinde tutan iki kişi

Kutsal elbisenin dikimine yardım ettiği düşünölen bu kızlar Athene rahibesine yardım etmişlerdir. Yanlarında annelerinin de olduğu düşünölen bu kızlar rahibe tarafından eğitilmekteydiler. Bu durum dini bir görevin didaktik yönü olarak algılanmaktadır. Eğitici yönü olan bu durumun iki ayrı odak noktası bulunmaktadır. Uygulamalı yön olarak düşünölen noktada kızlar dokumayı öğrenmektedir; dini yönden ise küçük kızlar kendi kadınlık kimliklerini öğrenmişlerdir. Bu bağlamda, kızlar, yetişkin bir kadın için gereken başarı ve değeri anlamlarına gelen “*erga gynaikon*”u öğrenmiş olmaktadır ve böylelikle kendilerini kendilerine ve başkalarına ifade edebilmişlerdir⁹⁶³.

Soylu ve varlıklı ailelerin kızları için bir başka geçiş ayini olan *Artemis Brauron* kültüne katılmak büyük bir onur kabul edilmiştir. Ergenlik öncesinde olmak şartı ile farklı yaş gruplarından kızlar Brauron’da ⁹⁶⁴Artemis onuruna yarışmalara katılmışlardır⁹⁶⁵. Artemis, doğum tanrıçası olduğundan Artemis’in kız çocuğuna duyacağı iyi niyet onun çocukluk çağının bitiyor olması adına önem teşkil etmekteydi⁹⁶⁶. Artemis’in hizmetindeki kızların bu geçiş ayininin, Aphrodit’in hizmetinde ilerlemeleri öncesindeki bir tür “*rahatlama ya da yatıştırma*” yolu olduğuna inanılmaktadır⁹⁶⁷. Bu bağlamda, kız çocukları kadınlığa geçmeden

tasvir edilmiştir. Sağda duran ve daha kısa boylu olan kişi 7-11 yaşları arasında olduğü düşünölen seçilmiş kızlardan biridir. Bkz. Jenkins, 1989: 24

⁹⁶³ Goff, 2004: 53.

⁹⁶⁴ Attika’nın kıyısındaki bir yerdir ve Cennet’ten düşen Athene heykeline sahip olduğüna inanılan kutsal bölgedir, bkz Aristophanes, *Lysistrata*, III. 67. *Arkteia* - ayı oyunu ritüeli- olarak bilinen bu kulte ait detaylar bilinmese de yarışmalar ve danslar yapıldığı ile kızların ayı postu giyip ya da bazen de çıplak olarak ve saçları açık olarak koştukları ve dans ettikleri bilinmektedir. Bkz. Aristophanes, *Lysistrata*, III. 66 ve Fantham vd. 1994: 85; Goff, 2004: 105-113; Rotroff-Lamberton, 2005: 19. Detaylı bilgi için bkz. Garland, 2013: 215. Ayı mitine göre kız çocukları ve ayı birbirine denktir ve birbirleri yerine kurban edilebilirler. Bu kulte kızlar kurban edilmez ancak ayı postu giyerek tanrıçalara hizmet etmektedirler. Bkz. Goff, 2004: 106. Kızların yarışmalarına dair ise MÖ 430 yılına tarihlenen bir vazo resminde çıplak olarak yarışan kızlar tasvir edilmiştir. Yapraklardan yapılmış taçları olan kızlar muhtemelen Artemis ve kardeşi Apollon’un doğduğu yer olan Arkteia’yı temsil eden bir altar etrafında koşmuşlardır. Tasvirde bir ağacın görünmesi ve kızların başlarındaki yapraklar bunun Artemis Kültü için yapılan bir kült olduğüna işaret etmektedir. Bkz. Fantham vd. 1994: 85. Bu kült için, Büyük Panatheneia festivali boyunca kızlar, Akropolis’te bütün gece nöbetine kalarak korolarda şarkı söylemişlerdir. Bkz. Fantham vd. 1994: 86; Goff, 2004: 37. Aslında Atina’daki kızların korolara katılımı erkelerinki kadar yaygın değildir. Bkz. Goff, 2004: 85.

⁹⁶⁵ Fantham vd. 1994: 85; Kennell, 1995: 142; Rotroff-Lamberton, 2005: 19. Sparta’da ise Apollo şerefine yapılan ve bütün toplumun katıldığı üç gün süren büyük festival *Hyakinthia*’da, kadınlar ve genç kızlar şarkı söylemiş, dans etmiş, ziyafet vermiş, yarışmış, at arabası sürmüş ve adak adanmışlardır. Atina’daki emsallerine kıyasla, Spartalı kadınların kült faaliyetlerinde çok daha fazla yarışma şansları olmuştur. Bkz. Pomeroy, 2002: 106, 120; Dillon, 2004: 214; Goff, 2004: 117. Sparta kent devletindeki kız ve erkek koroları katıldıkları festivallerde yaşlılarına karşı düzenli olarak yarışmak zorundaydılar. Korolar çoğunlukla iki cinsiyetteki çocuklardan oluşmaktaydı fakat nadiren *Hyakinthia* Festivali’nde kızlar ve erkekler karşılıklı olarak korolarda şarkı söylemişlerdir. Şarkı söylemek sonrasında ise kız çocuklarının dans etmesi festivalin geleneği olmuştur. Bkz. Garland, 2013: 219.

⁹⁶⁶ Rotroff - Lamberton, 2005: 19.

⁹⁶⁷ Garland, 2013: 215. Bu rahatlama yolunda kızların dansları ön planda olmuştur. Nitekim MÖ 5.yüzyılın sonlarına tarihlenen bir seramik parçasında kızların giyimli olarak ve el ele tutuşarak yaptıkları dansların bir örneği mevcuttur. Bkz. Rotroff - Lamberton, 2005: 19.

ergenlik öncesi ve sonrasına ait olan dönemde yapması gerekenleri bu ayinlerle öğrenmiş olmalıdırlar.

Bu kulte katılan kızların yaşları tam bilinmese de bu kültün her dört yılda bir yapıldığı ve bütün nitelikli ve soylu kızların katılma şanslarının olduğu bilinmektedir. Kızların yalnız olmadığı, yanlarında anneleri, diğer kadın akrabaları ve rahibelerin de olduğu ve bu kızların yaşça büyük kadınları model aldığı düşünülmektedir⁹⁶⁸.

Yanlarında yetişkin kadınların olmasının amacı ise kızların birer yetişkin kadın olarak davranmayı öğrenebilmelerinden kaynaklanmaktadır. Ayının sembol olduğu bu kültün özünde ayıdan kaçan ve çıplak dans eden kızlar evlendiklerinde sahip olacakları rollere hazırlanmaları esas alınmıştır. Bu bağlamda, bu kült, doğuştan vahşi ve medenileşmemiş olan kızların eğitilerek birer yetişkin kadın olabileceklerini de öğreten bir araç olarak kabul edilmiştir. İleride sahip olacakları eş ve anne rollerini yakından tanımak adına eğitici bir görev üstlenmiş olan bu kült, genç kızların gelecekteki hayatları için önem teşkil etmiştir⁹⁶⁹.

Bilindiği kadarıyla, Atinalı kızlar, katıldıkları bu festivallerde resmi herhangi bir fiziksel eğitim almamışlardır. Aynı şekilde, herhangi bir yarışma içinde de bulunmamışlardır. Ancak bu tarz bir eğitim alabilmeleri için Sparta'ta da yaşıyor ve Dor kültürüne sahip olmaları gerekiyordu⁹⁷⁰.

Çocuk yetiştirmekle görevli Spartalı hemşireler de Tanrıça Artemis'in onuruna Tithenidia adlı bir festivale katılmışlar ve gösterişli bir ziyafet eşliğinde eğlenmişler ve en önemlisi eğitimlerinden sorumlu oldukları çocukları tapınağa getirmişlerdir⁹⁷¹. Yanlarında getirdikleri çocuklara, adak adama ve şükran duygularını aşılama amacına sahip olduklarını düşündüğümüz bu hemşireler, Sparta dini eğitiminde kadının önemini daha iyi anlamamıza yardımcı olmuştur.

Sparta'da ise Artemis kültünün genç kızların eğitiminde ayrı bir yeri olmuştur. Kızların erkeklerle birlikte katılmalarına izin verilen kültlerden biri olan Artemis Orthia'da, tanrıça onuruna kadınlar erkeklerle birlikte müzik aleti çalmış ve genç kızlar ile birlikte müstehcen sayılacak biçimde dans etmişlerdir⁹⁷². Bu dans kızlara öğretmenler tarafından öğretilmiş olup yılda bir kez bu kulte katılıp danslarını halk önünde sergilemek zorunda olmuşlardır⁹⁷³.

⁹⁶⁸ Goff, 2004: 105-106.

⁹⁶⁹ Goff, 2004: 107-113.

⁹⁷⁰ Garland, 2013: 218. Bu kültürün Atina'dan çok farklı olduğu önceki dönemde detaylı olarak bahsedilmiştir. Bu dönem içinde de aynı durum devam etmiştir. Tek fark, bu dönemde Spartalı genç kızların aldığı fiziksel eğitimin yadırgandığı ve bazı oyunlar ve eserlerde dalga konusu olduğudur. Bkz. Massey, 1998: 12.

⁹⁷¹ Pomeroy, 2002: 99.

⁹⁷² Kennell, 1995: 71; Pomeroy, 2002: 107-108. Spartalılar için önemli kabul edilen *Karneia* festivalinde de, kadınların ve evlilik çağındaki genç kızların evlilik ritüelinin bir parçası olarak dans ettikleri bilinmektedir. Gelini takip edip onunla dans eden on beş genç kız ve üçerli gruplar halinde dans eden üç kadından oluşan

Çocukların eğitiminin yatırımı olarak görülen bu kült Verimlilik Tanrıçası olan Artemis'in, anneler ve çocuklarını korumakla görevli olduğuna inanılmıştır. Bu bakımdan onun çocukları yetiştirdiği ve güvenliklerini sağladığı düşünülmüş ve dolayısıyla Artemis kültü Sparta toplumunda çok önemli bir yere sahip olmuştur. Bir başka ünlü kült olan Artemis Limnatis'e genç kızlar evlilik öncesi katılmaları gerekmekte ve genç kızlıktan evliliğe geçiş ayinini kutlamış olmaktadır⁹⁷⁴.

Spartalı kadınların kız çocukları yani evlenmemiş kızların dini festivallere oldukça sık katıldıkları, Alkman'ın Partheneion'da kutlanan bütün gece festivalinden de anlaşılmaktadır. Genç kızlar birbirlerini çok iyi tanımakta ve birbirlerine içtenlikle davranmaktadırlar⁹⁷⁵. Önceki dönemde başladığını söylediğimiz en önemli görevleri olan koro içinde Alkman'ın şarkılarını ezberlemek festivallerde genç kızların aldıkları dini eğitiminin devam ettiğini göstermektedir. Bu eğitimin içinde ise koro yarışmaları da devam etmektedir. Rekabet onların aldığı diğer eğitim olmuştur⁹⁷⁶.

Tıpkı spor gibi korolarda şarkı söylemek de belirli kurallar ve disiplin gerektirdiğinden festivaller için aldıkları koro eğitimi kızlar için çok önemli olmuştur⁹⁷⁷. Aldıkları koro eğitimleri kızlar için evlilik öncesi bir tür ruhsal ve fiziksel hazırlık anlamı da içermektedir⁹⁷⁸.

Nitekim kız çocukların dini eğitiminin olması gerektiğini söyleyen Plato, dini festivallerde görevleri olan kız çocuklarının alacakları müzik eğitiminin katılacakları yarışmalar için çok önemli olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda, koro eğitimleri boyunca dans ve başka müzik dallarını öğrenen kızların başlarındaki iki görevlinin koro eğitmenleri olarak seçimle göreve gelmeleri ve belirli bir yaş kuralına uymaları gerekmekteydi⁹⁷⁹. Bu eğitimle hazırlandıkları koro yarışmaları kendileri için sadece unutulmaz deneyimler olmamış aynı zamanda dini anlamda grup için kimliklerini kuvvetlendirmek için de bir araç olmuşlardır. Bu iki sonuç, sadece kişisel olarak değil bölgesel hatta bütün Yunanlılara ait olacak şekilde çocuğun sosyalleşme ve toplumsallaşma anlayışına önemli oranda katkı sağlamıştır. Korolardaki şarkı söyleme ve dans etme toplumun refahı için sosyal olarak

dansçılar, oturan iki müzisyenin çaldığı müzik eşliğinde dans etmişlerdir. Burada dans eden kızların başlarında "kalathiskos şapkası" denilen küçük sepetler bulunmaktadır. Bu bakımdan bu festivalde dans eden bu genç kızlara "kalathiskos dansçıları" adı verilmiştir. Klasik dönem heykeltıraşı Kallimachos, yapmış olduğu bir rölyefte üstsüz olarak kızları başlarındaki bu sepetlere tasvir etmiştir. Bkz. Oakley-Sinos 1993: 24-5; Dillon, 2004: 67.

⁹⁷³ Pomeroy, 2002: 106-107; Dillon, 2004: 212-213.

⁹⁷⁴ Goff, 2004: 109; Pomeroy, 2002: 108.

⁹⁷⁵ Clay, 1991: 47-67; Fantham vd. 1994: 83; Pomeroy, 2002: 106; Dillon, 2004: 214.

⁹⁷⁶ Clay, 1991: 47-67; Fantham vd. 1994: 83; Christesen, 2012: 218.

⁹⁷⁷ Zweig, 1993: 43; Christesen, 2012: 218.

⁹⁷⁸ Zweig, 1993: 43; Goff, 2004: 85-98.

⁹⁷⁹ Plato, VI. 436. Bkz. Zweig, 1993: 43-44.

bütünleştirici ve temel bir role sahip olmuştur. Bu eğitimden almış oldukları değerler nesilden nesile geçmiş olması bakımından ayrıca önem taşımıştır⁹⁸⁰.

Sparta’da kız çocuklarının festivallerde katıldıkları diğer yarışmalar, koşu yarışmalarıdır. Kızlar on üç yaşından evlenene kadar yani on sekiz ya da en geç yirmi yaşına kadar bu yarışlara katılmışlardır⁹⁸¹. Plato, alışkanlık hale gelmiş olan spor eğitimlerinin bir sonucu olarak kız çocuklarının ve genç kızların istekli oldukları takdirde buna izin verilmesi gerektiğini savunmuştur⁹⁸².

Genç kızların katılımı ile sınırlandırılmış ve bahsi geçen yarışmalarının ön planda olduğu Here kültü, Spartalı kızların evlilik öncesi eğitimi için önem teşkil etmiştir. Kızlar koşu yarışmalarına katılmakta ve korolarda karşılıklı şarkı söyleyip yarışmaktaydılar. Koşunun ritüelle bağlantısının belki de en güzel örneği olan bu kült, zorlu bir süreç olan evliliğe genç kızları bedenlen de hazırlamaktadır. Koşunun yarışmalarla zorluğuna alışabilen genç kızlar evlilik içinde de zorluklara düşerse daha dayanıklı olabileceklerdir. Bu yarışmalarda kızlar erkeklerinkine benzer kısa peplos giymişler ve ritüelin sonunda yani düğün gecesinde erkek gibi giyinmişlerdir. Karşı cins gibi giyinmek evlilik geçiş ayının bir parçası olmuştur⁹⁸³.

Kültlerde yer alan Olimpiyat oyunlarında Spartalı kızların tıpkı erkekler gibi yarış atı sahibi oldukları ve at yarışlarını düzenledikleri bilinmektedir⁹⁸⁴. Zengin erkekler gibi kendileri yarışmak yerine arabacı kiralamışlar ve içlerinden bir tanesi özellikle ünlü olmuştur. MÖ 396 yılındaki Olimpiyat zafer yazıtlarından birinde, bir kadının başarısından ilk kez gururla bahsedilmiştir. Kyniska, kendi zafer anıtına yazdırdığı yazıtta kendi arabasıyla ve atlarıyla yarışı kazandığını ve tacı aldığını ve Yunan tarihinde bunu ilk başaran kadın olduğunu belirterek Spartalı kadının gücünü ilan etmiştir⁹⁸⁵. Nitekim Sparta’da evli

⁹⁸⁰ Garland, 2013: 220.

⁹⁸¹ Plato, VIII. 141-143.

⁹⁸² Plato, VIII. 145.

⁹⁸³ Pomeroy, 2002: 113-114. Erkeksiz oyun başlatamadıkları dünyalarında sadece kızlar olarak oyun kurup yarışabildikleri tek kült Zeus’un karısı- Here kültü olmuştur. Çeşitli yaşlardan olan bu kızlardan en genci ilk yarışmaktadır ve yarışlar yaş sırasına göre gitmektedir. Olimpiyat oyunlarında koşmaları gelenek haline gelen bu kültte ödül kazanan kızlar tıpkı erkekler gibi kentini onurlandırmış olmaktadır. Bkz. Salisbury, 2001: 258.

⁹⁸⁴ Pausinias, Yunanistan’ın Tasviri, II. III. 8. Bkz. Fantham vd. 1994: 64; Dillon-Garland, 2000: 439-440; Salisbury, 2001: 331; Neils ve Tracy, 2003: 23.

⁹⁸⁵ Pausinias, II. III. 8. Bkz. Spears, 1984: 40; Fantham vd. 1994: 64; Dillon-Garland, 2000: 439-440; Salisbury, 2001: 331; Kyle, 2003: 183; Dillon, 2004: 289. “Σπάρτας μὲν βασιλῆες ἐμοὶ πατέρες καὶ ἀδελφοί, ἄρμα(τ)ὶ δ’ ὠκυπόδων ἵππων νικῶσα Κυνίσκα, εἰκόνα τάνδ’ ἔστασ(ε), μόναν δ’ ἐμέ φامي γυναικῶν, Ἑλλάδος ἐκ πάσας τόνδε λαβεῖν στέφανον.” Yazıtın İngilizce çevirisi için bkz. Miller, 2014: 177-178. Hayatı için detaylı bilgi adına bkz. Lightman-Lightman, 2009: 101; Christesen, 2012: 208. Yarışlar için detaylı bilgi adına bkz. Neils, 2012: 157-161. Kyniska’nın zafer yazıtı ve diğer yazıtlar ve adaklar adına bkz. Day, 2010.

kadınların yapmalarına izin verilen tek spor aktivitesi biniciliktir⁹⁸⁶. Ayrıca Kyniska'dan sonra da özellikle Spartalı kızlar yarışlarda zaferler almışlardır ancak onun kadar başarılı olan bir daha olmamıştır⁹⁸⁷. Örneğin, yaklaşık otuz yıl sonra bir başka Spartalı kadın, *Euryleonis*, Olympia'da at yarışı kazanmıştır⁹⁸⁸ ancak Kyniska kadar ünlenememiştir. Spartalı kızların yarıştıkları bu yerel festival olan *Hyakinthia*'da kızların at arabası kullandıkları bilinmektedir⁹⁸⁹. At yarışmalarında öne çıkan Spartalı kızlar, bu binicilik becerisini çevresindeki tecrübeli kadınlardan öğrenmiş olmalıydılar. Nitekim Sparta kadınının spor faaliyetleri konusunda Atina'daki emsallerinde çok daha önde olduğunu bilmekteyiz.

Genç kızların dini ritüellere katılımını doğru karşılayan ve buna değer veren aslında toplumun kendisi olmuştur. Genç kızlar toplumun en saf ve masum üyeleri olarak kabul görmüş ve tapınma ile adak adama süresince görevlerin olması bu bakımdan çok değerli kabul edilmiştir. Hem aileler hem de toplum bir bütün olarak bu kızların sahip oldukları rollere büyük önem vermiştir⁹⁹⁰. Bu roller ancak almış oldukları dini eğitimle yerine getirilmiş olmalıdır. Bu bağlamda, genç kızların dini eğitimi önce ailede başlamış ve bu eğitim için önceden bu görevleri yerine getirmiş olan anneleri rol model olmuştur. Onlara öğretileni kızlarına aktarırken, kızlarının tanrı ve tanrıçalara şükranlarını sunan en saf kişiler olacaklarını öğretmek, vermeye çalıştıkları eğitimin muhtemelen en önemli unsuru sayılmıştır.

4.3.4.3. Rahibeler

Klasik dönem itibari ile dini görevleri artan ve bu görevlere katılan kadınların sayılarında artış olmuştur. Dini eğitimlerini tamamlamış ve hayatlarını dine hizmet etmek için ayırmış olan kadınlar rahibe olarak atanmış ve birçoğu büyük oranda itibar görmüşlerdir⁹⁹¹. Evlenmemiş genç kızlar da evlenene kadar rahibe olarak çalışabilmişlerdir⁹⁹². Nitekim ünlü hetairalardan uzun bir süre rahibe eğitimi aldıktan sonra bu işi yapanlar bilinmektedir. Atina kentinde ise rahibelik kurumunun aileden gelme özelliği öne çıkmaktadır. Bu şekilde soya

⁹⁸⁶ Christesen, 2012: 208.

⁹⁸⁷ Dillon - Garland, 2000: 440; Kyle, 2003: 191.

⁹⁸⁸ Spears, 1984: 40.

⁹⁸⁹ Neils, 2012: 160.

⁹⁹⁰ Zweig, 1993: 43-44; Dillon, 2004: 57.

⁹⁹¹ Massey, 1988: 10-11; Goff, 2004: 26, 62. Kadın rahibeler adına detaylı bilgi için bkz. Dillon, 2004: 73-105; Goff, 2004: 61-76; Kearns, 2006: 319; Pomeroy, 2020: 160.

⁹⁹² Dillon, 2004: 75.

bağlı rahibelik, ailenin en büyük erkeğinin en büyük kızına geçerek devam etmiştir ve bu kadınlar 5. yüzyıl itibari ile yazıtlarda bahsedilmeye başlanmıştır⁹⁹³.

Mezar taşlarında da saygın kabul edilen birçok kadının aksine rahibelerin isimlerinin en yakın erkek akrabalarının isimleri ile birlikte yazılmış oldukları bilinmektedir⁹⁹⁴. MÖ 5. ve 4. yüzyıla ait mezar stellerinde rahibe olduğuna inanılan kadınların tasvirleri de günümüze ulaşmıştır. Bu tasvirlerdeki ortak nokta hepsinin ellerinde tapınağın olduğu düşünülen bronz bir anahtar bulunmasıdır⁹⁹⁵.

Bunlardan Khairestrate, mezar stelindeki bir yazıtta kendisini “Ana Tanrıça”nın (Kybele) rahibesi ve ağırbaşlı hizmetkârı olarak tanımlamıştır. Bu mezar steli, Piraeus’ta bulunmuş olan bir adak olduğu düşünülmekte ve Ana Tanrıça-Kybele’nin oradaki tapınağı ile ilişkilendirilmektedir⁹⁹⁶. Bu mezar stelinin bir başka yazıtında Khairestrate’nin yanındaki genç kızın onun torunu olduğu yazmaktadır. Bu genç kız elinde *typmanon* tutarak rahibenin önünde ayakta durmaktadır⁹⁹⁷. Bu tasvir muhtemelen kız torun için artık yaşı ilerlemiş olan rahibe büyükannesinin özgürlüğünü ve kendi ev görevleri bitince başlayacak olan dini

⁹⁹³ Fantham vd. 1994: 93; Dillon, 2004: 76; Pomeroy, 2020: 160-161. Yazıtlardan 5. yüzyılın sonları itibari ile Athene, Artemis, Aglauros, Pandrosos, Kouritrophos, Bendris ve Kibele’ye hizmet edecek şekilde en az yedi tane rahibenin Atina’da görev yaptığı anlaşılmaktadır. 4. yüzyıla ait bir yazıtta da başka yedi rahibeden daha söz edilmektedir. Bkz. Goff, 2004: 62. Bu kadınların hayat boyu bu görevi yaptıklarından bahsedilmektedir. Bkz. Dillon, 2004: 75. Bu görevler, tapınağın bakımı, tanrılara sunu yapmak ve kült ritüellerini yönetmektir. Bkz. Goff, 2004: 62-63. Atina’da Tanrıça Athene’nin rahibesi Khrysis, Delphi Tapınak yazıtlarından önemli bir insan olarak bilinmekteydi. Bkz. Massey, 1988: 10-11; Goff, 2004: 62- 63. Bu rahibenin Argos’ta Here’nin kadın rahibesi olduğu ve Peloponnesian Savaşı MÖ 431 yılında başladığında, 48 yıldır görevini yapmakta olduğu ve sonrasında ise sekiz buçuk yıl daha bu görevine devam ettiği bilinmektedir. Bkz. Dillon, 2004: 73- 75. Aynı şekilde, Mantinea rahibesi olarak Diotima adlı bir kadın görev almıştır. Plato’nun Symposium adlı eserinde bu rahibenin Atina’ya tam on yıl veba gelmesini önlediği ifade edilmektedir. Bkz. Plato, *Sempozium*, 79; Salisbury, 2001: 89. Muhtemelen en ünlüleri olarak kabul edilebilecek olan rahibe, Atina’ya 5. yüzyılın sonları ve 4. yüzyılın başlarında olmak üzere tam 64 yıl hizmet vermiş olan Lysimache’dır. Bkz. Plinius, *Doğa Tarihi*, XXXIV, XIX. 76 ve Fantham vd. 1994: 93; Dillon, 2004: 75; Goff, 2004: 186. Heykeli Demetrius tarafından yapılan (bkz. Plinius, *Doğa Tarihi*, XXXIV, 76 ve Goff, 2004: 186) Lysismache’nin adı, kaidesinde yazılıdır ve Aristophanes’in oyunundaki Lysistrata için model olduğuna inanılmaktadır. Anlamı “orduları dağıtan” olan bu iki kadın adları sonralardan Athene Polias’ın rahiplik soyundan olanlarda bulunmuştur. Bkz. Fantham vd. 1994: 94.

⁹⁹⁴ Fantham vd. 1994: 81. Örneğin, Myrrhine adlı bir kadının mezar taşında, Atina’da Athene Nike’nin ilk rahibesi olduğu açıkça yazmaktadır. Bkz. Dillon, 2004: 76.

⁹⁹⁵ Bunlardan 5. Yüzyıla tarihlenen ve Boeotia’da bulunan bir stelde *polyxena* isimli uzun bir peplos giymiş bir kadın sol elinde bir tanrıça heykeli tutmakta ve tanrıçaya gülümseyerek bakmaktadır. Sağ elinde tuttuğu nesnenin ise tapınağın anahtarı olduğu düşünülmektedir. Bkz. Dillon, 2004: 82-83. Aynı şekilde 4. yüzyıla tarihlenen ve Atina’da bulunan mezar stelinde çok şık bir elbise giymiş olan Polistrate adlı bir kadının elinde büyük bir anahtar bulunmaktadır. Bkz. Dillon, 2004: 80, 82. 4. yüzyıl, elinde anahtar tutan iyi giyimli rahibelerin mezar stelleri örnekleri bakımından zengindir. Örneğin, Eleusis’te bulunan Khoirine, Rhamnous’taki omzunda anahtarı olan rahibe ve Atina’daki oturan rahibe Khairestrate bu yüzyılın diğer önemli rahibe örnekleridir. Bkz. Dillon, 2004: 80.

⁹⁹⁶ Dillon, 2004: 80, 155. Frig tanrıçası Kybele’nin Yunanistan’a kadar etkisinin gittiğini gördüğümüz bu örnek kültürler arası etkileşim için önem teşkil etmektedir. Bkz. Dillon, 2004: 155-156; Goff, 2004: 284. Nitekim bu tanrıça birçok Atina trajedyasına konu olmuştur. Festivallerdeki bu oyunlarda genellikle kadın korolarının söyledikleri ilahiler yoluyla tanrıçaya ibadet edilmiştir. Bu kült nesilden nesile aktararak gelmiş ve nihayetinde Khairestrate’nin hizmet ettiği tapınakta yurttaş kadınlar tanrıçaya ibadet etmişlerdir. Bkz. Dillon, 2004: 155-156.

⁹⁹⁷ Dillon, 2004: 80,155.

kariyerini göstermektedir. Hatta Khairestrate'nin torunu ile ilgilenmesini kült aktiviteleri ile birleştirmiş olduğu düşünülmektedir⁹⁹⁸.

Bu bağlamda, onun, torununun dini eğitiminde kendisinin emeği olduğunu ve torunun da bu rahibelik işini yapıyor ya da yapacak olmasına işaret etmiş olmalıdır. Bahsi geçen Ana Tanrıça'ya hizmet etmiş olan genç kızın, dini eğitimini, önemli görevi bulunan büyükannesinden almış olması normaldir. Nitekim büyük oranda soya bağlı olarak devam eden rahibelik kurumunda görev almış kadınlar kendi ailelerindeki kız çocuklarına da sahip oldukları bilgi ve tecrübelerini aktararak onların dini eğitimlerini geliştirmelerine ve görevlerine hazırlamalarına yardımcı olmuş olmalıdırlar.

En değerli eşyalarını tanrı ve tanrıçalara adayan kadınlar arasında dini eğitimlerini tamamlamış ve rahibe olarak hizmet vermekte olanlar da bulunmaktadır. Örneğin, 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen mavi mermer bir altarda adı geçen kadın Batı Anadolu'da Knidos'lu Khysina'dır. Altar üzerindeki yazıda, onun Khrysogone'nin annesi, Hipokrat'ın karısı olduğu ve Kore ve Demeter için bir ev ve heykel adanmış olduğu anlaşılmaktadır. Khysina'nın adadığı evin, onun tanrıçaya hizmet ettiği ve ibadet yaptığı bina ya da yeni bir kült binası olabileceği düşünülmektedir. Bu altar üzerinde Khysina'nın, kızı olan Khrysogone'dan bahsetmesi ise onun açıkça bu kurumda annesiyle birlikte ilişkilendirilmek istemesinden kaynaklanmaktadır⁹⁹⁹. Bu durum, Khysina'nın kızına vermiş olduğu dini eğitimin de kanıtı niteliğindedir. Kızının aldığı eğitimi bu binada sürdürdüğü ya da sürdüreceği anlamı çıkartabileceğimiz bu durum, dini eğitim alan kız çocuklarının örneği olması adına önemlidir.

4.3.4.4. Cenaze Törenleri ve Ağıtlar

Kadınların erkeklerle birlikte katılımlarını bildiğimiz muhtemelen en önemli olay cenaze törenleri olmuştur. Kadınların toplumda önemli oranda görünür olabildiği ve varlıklarının değerinin anlaşıldığı cenaze törenleri Klasik dönem itibari ile Yunan kadınına bazı kısıtlamalar getirmiştir¹⁰⁰⁰. Arkaik dönemde zirvede olan ağıtçı kadın geleneği şekil değiştirerek 5. yüzyıl itibari ile mezarların sürekli ziyaret edilmesi ve sunu bırakılması ile kendini göstermiştir¹⁰⁰¹.

Cenaze törenlerindeki kadınların ağıt yakma şekillerine gelen kısıtlamalar mezar kabartmalarından anlaşılmaktadır. MÖ 430-425 yılları arasında öldüğü düşünülen Aristylla adlı küçük bir kız çocuğunun mezar taşı üzerinde bulunmaktadır (Res. 48). Annesi Rhodilla

⁹⁹⁸ Dillon, 2004: 299.

⁹⁹⁹ Dillon, 2004: 24.

¹⁰⁰⁰ Goff, 2004: 31-32. Cenaze törenlerindeki kadın ağıtçıların olumsuz etkileri ve Solon kanunlarına göre şekillenen ağıt törenleri için bkz. Goff, 2004: 31-33, 264.

¹⁰⁰¹ Fantham vd. 1994: 96.

ve babası Ariston tarafından yaptırılmış olan Atina'daki bu mezar taşı üzerinde ikisinin de adı yazmaktadır. Taş üzerindeki kabartmada oturur şekilde tasvir edilen annesinin önünde ayakta duran *Aristylla'nın* sağ eli annesinin sağ elini tutmaktadır. Nitekim el sıkışmak, *Yeraltına-Öteki Dünya'ya* gitmesi gereken ölüye vedayı ve ölümden bile devam eden aile bireylerinin birliğini sembolize eden Atina mezar taşlarındaki yaygın bir figürdür¹⁰⁰².

Bu lahit kabartma örneği, dönemin tipik cenaze imgesidir. Ölü bir kızın annesinin elini tutuyor olarak tasvir edilmesi, imgenin bir meditasyon niteliği taşıdığını göstermektedir. Bu bağlamda, önceki dönemde yaygın olan ağıt yakma geleneğinin Klasik dönem itibarıyla şekil değiştirdiğinin göstergesi sayılabilmektedir¹⁰⁰³.

Özellikle Atinalı kadınların sorumluluklarından biri haline gelen bu geleneği en güzel yansıtan *lekythos* denilen cenaze töreni tasvirli vazolardır. Örneğin, MÖ 440 yıllarına tarihlenmiş olan bir örnekte gösterişli bir şekilde süslenmiş olan mezara büyük bir sepet dolusu sunu ile gelen ziyaretçi bir kadın tasvir edilmiştir. Beyaz zemin üzerindeki tasvirin sol tarafındaki genç kız kolsuz olan bir elbise giyerek nerdeyse çıplak görünümlüdür ve elinde mızrak taşımaktadır¹⁰⁰⁴.

Ancak bu cenaze törenlerini tasvir eden vazolardan MÖ 475-450 yıllarına tarihlenen birinde, ağıt yakan bir kadın görünmekte ise de bu ağıt yakma şekli Arkaik döneminkinden çok farklıdır. Mezarın önünde duran kadının sol eli ile gözlerini oğuşturmakta ve muhtemelen ağlamaktadır. Arkadaki kadının ise mezar sunularının içinde bulunduğu bir sepeti taşımakta olduğu ifade edilmektedir¹⁰⁰⁵.

Bu modeldeki vazolar 5. yüzyıl boyunca oldukça yaygındır ve kadınların cenaze törenlerine katılımını tasvir etmeleri bakımından önemli buluntular olmuşlardır. 4. yüzyılda ise ağıtçı kadınlar sanatta artık yer almasalar da bu geleneğin aynen devam ettiği düşünülmektedir¹⁰⁰⁶. Kadınların cenaze törenlerine katıldıkları ve geleneğin şekil değiştirmiş hali ile de olsa nesiller bunu boyu devam ettirmiş oldukları anlaşılmaktadır. Birbirinden farklı olan bu iki dönemde de özünü koruyan bu gelenek kadınların kız çocuklarına aktardıkları eğitimin bir parçası olmuş olmalıdır. Nitekim yeni kısıtlamaları uygulamak zorunda kalan kadınlar, kızlarını da bu geleneğe alıştırmak zorunda kalmış olmalıdırlar.

Ancak, Klasik dönemde üst sınıfa ait olan kadınlar özel cenaze törenlerine ve bazı festivallerde tanrı ve kahramanlar onuruna ağıtçı olmak için çağrılmışlardır. Örneğin,

¹⁰⁰² Fantham vd. 1994: 81-82, Fig.3. 1.

¹⁰⁰³ Fantham vd. 1994: 81.

¹⁰⁰⁴ Fantham vd. 1994: 96-97.

¹⁰⁰⁵ Dillon, 2004: 283-284.

¹⁰⁰⁶ Dillon, 2004: 287-288.

Atina’da Adonia Festivali’nde Tanrı Adonis adına, Kroton ve Elis’te Achilles için ağıtçı olmaları istenmiştir. Ayrıca, Korinthos Kralı ile evli olduğu söylenen Megaralı Klytias’ın kızı adına her yıl elli genç kız ve erkek Megara’dan Korinthos’e giderek ağıt yakmakla görevlendirilmişlerdir ¹⁰⁰⁷. Bu bağlamda, cenazelerde ağıtçı olmanın soylu kesime bırakılmış olması bu gruptaki kadınların kızlarına bu görevi öğretmek için çabaladığını düşündürmektedir. Nitekim aristokrat ailelerin, çocuklarını eğitirken onların bu gibi görevlere çağrılmaları hep önemli sayılmıştır.

¹⁰⁰⁷ Goff, 2004: 34.

BEŞİNCİ BÖLÜM

HELENİSTİK DÖNEM'DE (MÖ 330-30) EĞİTİMDE KADIN

Makedonya Kralı Büyük İskender'in¹⁰⁰⁸ seferi ile yeni bir dönem başlamıştır. Bu sefer Yunan kültürünün doğuda çok geniş bir alana yayılmasına neden olmuştur. Büyük İskender'in Trakya ve İllirya seferleri ile (MÖ 335) başlayan Asya Seferi İndus Nehri'ne kadar olan geniş bir coğrafyayı kapsamıştır. Anadolu, Suriye, Fenike, Mısır, Doğu İran, Afganistan'ın kuzey kısımları, Buhara, Türkistan ve son olarak da Hindistan'ın doğu illerini hâkimiyetine alan İskender'in doğu ile batıyı birleştirme arzusu erken ölümü üzerine tamamlanamamıştır¹⁰⁰⁹.

Bu sefer sonrası Yunan kültürü ana kara dışına çıkıp Akdeniz ve Ön Asya'daki doğu kültürleri¹⁰¹⁰ ile kaynaşmıştır ve zamanla Helenizm ismi verilen yeni ve evrensel bir kültür ortaya çıkmıştır. Eski Yunan tarihinin son dönemi olan bu çağ İskender'in Asya seferi ile başlamakta ve Mısır'ın Roma tarafından ele geçirilmesi ile son bulmaktadır¹⁰¹¹.

5.1. Helenistik Dönem'de Eğitim

İskender'in başarısı sadece askeri olarak değil kendi içinde bir bütün olarak kabul edilmelidir. Yeni fethettiği yerlerin gelişimine uygun idari sistemi, mali alandaki yenilikleri, ulaşım ve ticaret ağları ile dönemine damgasını vurmuştur. Fethettiği ülkelerde kurduğu yeni kentler askeri üs olmakla kalmamış aynı zamanda Yunan kültürünü yayan başlıca merkezler haline gelmiştir¹⁰¹².

Aristoteles'in öğrencisi olan İskender başarılı bir komutan olduğu kadar çok iyi bir devlet adamıydı. Nitekim onun kurduğu bilim adamları heyetinin başarıları bu durumun kanıtıdır. Fethedilen yerlerde yapılan bilimsel çalışmalar coğrafya ve doğa bilimleri adına öne çıkmıştır. Matematik, tıp, astronomi, tarih, felsefe, edebiyat ve filoloji alanlarında da önemli

¹⁰⁰⁸ Plutark. *İskender*, 1-77. MÖ 356-323. Hayatı, kişiliği ve başarıları için bkz. Mansel, 1971: 433 vd. Tekin, 1995: 99-100. İskender dönemi Yunan iç politikası için bkz. Rhodes, 2006: 347, 384.

¹⁰⁰⁹ Arrian. *İskender'in Seferleri*, I-VI. Bkz. Marrou, 1956: 97; Tekin, 1995: 100-104; Rhodes, 2006: 360-366, 381; Bosworth, 2007: 9-12. Doğu seferi adına detaylı bilgi için bkz. Mansel, 1971: 433-455; Çelgin, 2000: 3-4; Kitto, 2017: 168.

¹⁰¹⁰ İranlı, Sami kültürleri ve Mısırlılar, bkz. Marrou, 1956: 99; Kitto, 2017: 168. Kurduğu satraplık yönetim sistemi adına detaylı bilgi için bkz. Tekin, 1995: 105; Rhodes, 2006: -369.

¹⁰¹¹ Bu terim bilimsel olarak ilk kez Alman tarihçi J. G. Droysen tarafından kullanılmıştır. Bkz. Marrou, 1956: 97; Mansel, 1971: 507-508; Çelgin, 2000: 3; Bugh, 2007: 1; Bosworth, 2007: 9; Martin, 2017: 335. Helenistik dönem tarihlenmesi için farklı görüşler adına bkz. Loman, 2004: 8; Davidson, 2008: 40. Helenistik dönem Mısır Kraliçesi VII. Kleopatra'nın ölümü ile sonlanmıştır. Bkz. Pomeroy, 1984: xi; Bugh, 2007: xxi-xxii, 2; Pomeroy, 2013: 44.

¹⁰¹² Mansel, 1971: 455-457.

gelişmelere sahne olan Helenizm dönemi, Yunan kültürünün değişime uğradığı zaman aralığı olmuştur¹⁰¹³.

İskender'in ölümünden sonraki 300 yıl süren dönem, savaşlarla geçmiş ve ardıllarının bu iç mücadeleleri neticesinde Helen birliği bozulmaya başlamıştır. MÖ 3. yüzyılın sonlarında İskender İmparatorluğu üzerinde Mısır'da Ptolemaios, Suriye'de Selevkos ve Makedonya'da Antigonos krallıkları kurulmuştur¹⁰¹⁴. Bu üç büyük krallığın yanı sıra zamanla ortaya çıkan başka devletler de olmuştur. Anadolu'da Armenia, Kapadokya, Pontos, Galatya, Pergamon ve Bitinya; Karadeniz'in kuzeyinde Bosporos; Orta ve Ön Asya'da Baktriyan ve Partiya; Balkan Yarımadası'nda Epeiros; Afrika'da Kirene ve Nubya; Yunanistan'da iki siyasi birlik ve bir takım bağımsız şehir devletleri kurulmuştur. Helenizm etkisi ile kurulan bu devletlerin ve krallıkların yanı sıra karşılarında duran eş zamanlı olarak ortaya çıkan yeni devletler olmuştur. Batıda ise Balkan Yarımadası'nın kuzeyinde Trak ve İskit devletleri ve Sarmat krallıkları, batıda Kartaca ile savaşmakta olan Roma Cumhuriyeti,¹⁰¹⁵ Kuzey İtalya ve Fransa'da Keltler öne çıkmıştır¹⁰¹⁶. Bu birliklerin arasında en çok Roma Helenizm dünyası ile ilgilenmiştir ve diğer bütün devletlerin ve krallıkların yıkılmasını sağlayarak çağın kapanmasına sebep olmuştur¹⁰¹⁷.

Oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Helenistik devletleri bir araya getiren temel unsur, var olmanın amacına hizmet eden tek bir ideali ve ortak bir tutumu paylaşmanın getirdiği birliktir. Bu durum ortak bir medeniyet ve dahası ortak bir kültür anlamına gelmektedir¹⁰¹⁸. Bu ortak kültürün en önemli özelliklerinden birisi İskender'in sanatçılarının da eserlerinde yansıttığı üzere “güç” kavramının ortaya çıkmasıdır. Krallıklar kendi aralarında rekabet ederken güçlü olma gayretleri dönemin eserlerine konu olmuştur. Saray kültürünün içinde yer alan savaşlar, avlanmalar, ritüeller, düğünler ve aile toplulukları gibi önemli temaların tasvir edildiği eserler ve özellikle heykeltıraşlık sanatı Helenistik dünyanın ayrılmaz parçalarını oluşturmaktadır¹⁰¹⁹.

Yunan toplumu içinde entellektüel kültürün artmış olmasıyla birlikte bu kültürün sanatsal ve müzik ile ilgili yanları yerlerini edebiyata vermiş görünmektedir. Bu bağlamda,

¹⁰¹³ Öne çıkan kişiler adına detaylı bilgi için bkz. Mansel, 1971: 457, 517-529; Çelgin, 2000: 7-16; Keyser-Irby-Massie, 2007: 241-264; Dickey, 2007: 55-66; Strootman, 2007: 189.

¹⁰¹⁴ Mansel, 1971: 478, 525-554; Çelgin, 2000: 4; Adams, 2007: 28-51. Bu krallıklar İskender'in generalleridir ve “Halef Krallar” olarak adlandırılmaktadır, krallıklar ise genel anlamda “kişisel monarşi”dir. Bkz. Mansel, 1971: 491-493; Martin, 2017: 335-350. Ortaya çıkışları ve yönetim şekilleri adına detaylı bilgi için bkz. Adams, 2007: 28-51.

¹⁰¹⁵ Consul'ler dönemi, M.Ö. 509 ile M.Ö. 27, bkz. Türkoğlu, 2009: 251.

¹⁰¹⁶ Mansel, 1971: 478- 479; Tekin, 1995:107-115; Çelgin, 2000: 4-6; Rhodes, 2006: 369-374.

¹⁰¹⁷ Mansel, 1971: 479.

¹⁰¹⁸ Marrou, 1956: 99.

¹⁰¹⁹ Mansel, 1971: 509-511; Lattimore, 2006: 475-477; Stewart, 2007: 158-160.

eğitim, kitaplara çok daha bağlı hale gelmiş ve öğretmek amacını taşıyan *skolastik* yani okul felsefesi halini alırken kitap editörlüğünün de temelleri atılmıştır¹⁰²⁰. Devletin yerini zamanla felsefe okulları alırken, zihin eğitimi de yerini retorik eğitimine bırakmıştır¹⁰²¹. Retorik ve felsefe aslında eğitimin en önemli unsurları sayılmıştır. Hatip yetiştirmek için bu iki dersin eğitimine çok önem verilmiştir¹⁰²².

Fiziksel eğitim ve aydın eğitimin karışımı olan Helenistik eğitim ile prensler ve genç soylu erkekler, orduda komutanlık ve devlette yöneticilik gibi sonraki görevlerine hazırlanmışlardır. Bu eğitimin içinde beşeri ilimler önemli bir yer tutmuştur. Soylu ailelerin çocukları felsefe, edebiyat, okuma- yazma, müzik ve spor derslerini almışlardır¹⁰²³. Bu şekli ile Helenistik eğitim kavramı bütün Yunan dünyasının eğitimi için kullanılmış olup bu dönem boyunca değişmeden kalmıştır¹⁰²⁴. Nitekim İskender, kendisine Yunan eğitimi verilmiş olan bir Makedon'dur ve Yunan öğretileri ve halk kahramanlarını okuyarak ve hayatında uygulayarak yetişmiştir¹⁰²⁵.

İskender, İlyada'nın kahramanı Achilles'in soyundan geldiği annesi tarafından vurgulanarak büyütülmüş ve ona öğretildiği gibi krallığın refahı için yiğitçe savaşmıştır. "Asya Kralı" unvanıyla almış olduğu eğitimi uygulamaya çalışmış ve fethettiği yerlere de Yunan eğitimini götürmüştür¹⁰²⁶. Ancak Yunan eğitimi içinde Yunan olmayanların yani barbarların kötü ve düşman olacağı fikrini uygulamamıştır. O tam tersini yapıp gittiği yerlerin ve özellikle Perslerin geleneklerini de benimsemiş ve her gittiği yerde de evlenmiştir¹⁰²⁷.

Bu yolla kaynaşan bir kültür mozaigi içinde elbette eğitim de tek düze olmamıştır. Eğitim zamanla devlete ait olan bireysel karaktere sahip olmuştur¹⁰²⁸. Klasik dönem eğitimine oranla daha az ilgi görmüş olan Helenistik eğitimi aslında çok fazla buluntuya ve eserlere sahip olduğundan daha fazla ilgiyi hak etmiştir. Nitekim eğitim konusunda birçok makale ve el kitabı içeren edebi kaynakların yanı sıra yerleşik kurumlar için önem teşkil eden epigrafik malzeme de bol miktarda mevcuttur. Örneğin, Mısır kazılarında elde edilen yazı tabletleri ve papirüsler okul hayatı hakkında bilgi veren en önemli buluntu topluluğu olmuştur¹⁰²⁹.

¹⁰²⁰ Marrou, 1956: 95; Mansel, 1971: 520; Szerb, 1979: 241-242; Davidson, 2008: 217; Budelmann, 2010: 2-8.

¹⁰²¹ Mansel, 1971: 517; Oliver, 2007: 113-125; Davidson, 2008: 217.

¹⁰²² Oliver, 2007: 125-127.

¹⁰²³ Strootman, 2007: 185; Oliver, 2007: 114.

¹⁰²⁴ Marrou, 1956: 95-96.

¹⁰²⁵ Tekin, 1995: 104; Rhodes, 2006: 374-375; Strootman, 2007: 185.

¹⁰²⁶ Rhodes, 2006: 374-375; Bosworth, 2007: 19-20; Kitto, 2017: 48

¹⁰²⁷ Rhodes, 2006: 375-377.

¹⁰²⁸ Ober, 2001: 203.

¹⁰²⁹ Marrou, 1956: 96.

Helenistik eğitimin en öne çıkan özelliği ise Yunan sanatında olduğu gibi edebiyat alanında da *kanon*¹⁰³⁰ oluşturulmasıdır. Pergamon'daki üniversitede yapılan çalışmalar ile büyük klasik eserler detaylı incelenmiş ve eğitim adına en değerli ve yararlı olacak olanlar seçilmiştir. Seçilen şiirler, kitaplar ve oyunlar çocukların eğitimine adanmıştır¹⁰³¹.

5.1.1. Kütüphaneler

Klasik dönemde kültür ve edebiyat dünyasının kalbi olan Atina artık bağımsız değildir ve Helenizm etkisi ile özünden uzaklaşmıştır. Helenistik Çağ'ın gelişi ile Yunanistan siyasi, askeri ve kültürel anlamda önemi yitirmiş ve buradaki kültür merkezleri değişmiştir. Edebiyatın merkezi artık Atina değildir. Dönemin üç büyük krallığının önemli kentleri olan İskenderiye (Aleksandreia), Pergamon ve Antiokheia (Antakya) olmuştur. Bu kentlerde kurulan kütüphaneler içerdikleri eserler sayesinde önde gelen bilgin, edebiyatçı ve filozofun dikkatini çekmiştir¹⁰³².

Bu kütüphaneler itibar, kültürel birikim ve yönetim amaçları için kullanılmıştır. Helenistik dönemin merkezleri haline gelen bu kütüphanelerden en dikkat çeken olan İskenderiye Kütüphanesi tam bir kültür mozaïği görünümüne sahip olmuştur. Hem Yunan hem de Mezopotamya kültür mirasını bünyesinde taşımış olan bu merkez evrensel olma yönü ile de farklılık yaratmıştır. Nitekim Pergamon'daki rakibine karşın Yunanlıların da buraya gelmelerini ve çalışma yapmalarını mümkün kılmıştır. Matematik, tıp, edebiyat, fizik ve felsefe bilimleri üzerine çalışmalar yapan bu kişiler dönemin kültürel ve tarihi mirasına büyük katkı sağlamışlardır¹⁰³³.

Bu kütüphaneler “kraliyet kütüphaneleri” olarak anılmaktadır. Nitekim krallık merkezlerinde kurulmuş ve hizmet vermişlerdir. Aynı zamanda “gymnasion kütüphaneleri” adı altında farklı merkezlerde de benzer kurumları bulmak mümkündür¹⁰³⁴. Klasik dönemde beden ve müzik eğitiminin verildiği kurumlar iken Helenistik dönem ile beraber içinde kütüphane bulunan kentin halkına da eğitim verilen yerler olarak kullanılmaya başlanmışlardır. Klasik dönemde Atina'da Akademia, Lykaion ve Kynosarges başlıcaları iken Helenistik

¹⁰³⁰ “Yasa, ölçü, kural” anlamına gelmektedir. Yunan sanatında “Kanonik Ölçü”, mükemmelliğin yakalandığı en son noktadır. Detaylı bilgi için bkz. Başaran ve Kasapoğlu, 2018: 2835; Budelmann, 2010: 5-8.

¹⁰³¹ Marrou, 1956: 161-162.

¹⁰³² Yıldız, 1985: 69-160; Tekin, 1995: 125; Çelgin, 2000: 7-12; Walter, 2006: 8; Keyser- Irby-Massie, 2007: 241-243; Strootman, 2007: 201-202; Kitto, 2017: 215-216. *Museion*, Ptolemais Kralının İskenderiye'de kurduğu büyük kültürel ve eğitimsel kurum, Pomeroy, 1984: 12. İskenderiye Kütüphanesi için bkz. Adams, 2007: 41; Shipley-Hansen, 2007: 65; Krevans ve Sens, 2007: 188-191; Strootman, 2007: 200-201; Barbantani, 2010: 298.

¹⁰³³ Yıldız, 1985: 69-160; MacLeod, 2004: 2-3; Vallance, 2004: 9-96; Johnson, 2004: 143; Walter, 2006: 8.

¹⁰³⁴ Yıldız, 1985: 161-168; Mantas, 212: 79.

dönem ile birlikte bu merkezler özellikle de Pirene, Pergamon ve Miletus gymnasionları olarak Anadolu’da hizmet vermişlerdir. Diğerleri ise Delphi, Atina’daki Ptolemaion, Rodos ve Teos gymnasion kütüphaneleridir¹⁰³⁵.

Krallıkların ve gymnasionların içinde kurulan kütüphanelerin yanı sıra önceki dönemlerde olduğu gibi özel kütüphaneler de halka hizmet etmeye devam etmiştir. Haklarında bilgi az da olsa Teoslu Apellikon Kütüphanesi başta olmak üzere Thrasyllus, Proclus, Mnaseas, Galenos ve Antipater’in özel kütüphanelerinin olduğu bilinmektedir¹⁰³⁶.

Kültür merkezleri haline gelen bu kütüphaneler Yunan kültürünün tek merkezli olmadığını en güzel kanıtlarından biri olmuştur. Yunan kültürünün yayıldığı her yerde yeni kültür merkezleri ve yeni edebiyat ve bilim çalışmaları ile karşılaşılabilmiştir¹⁰³⁷. Örneğin, Kos, Rodos ve Milas’ta yerli elit gruba ait kişiler tarafından desteklenen ve içinde binlerce sayfanın bulunduğu kütüphaneler kurulmuştur. Kentlerde kitap satıcıları yaygın hale gelmiş ve okur-yazarlık yayılmıştır¹⁰³⁸.

5.1.2. Edebiyat

Kütüphanelerdeki bilginlerin çalışmaları ile edebiyat okul programına girmiş ve her aydın insanın öğrenmesi gerek bir bilim olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda, birçok yazar ve bilginin biyografyalarının da kaybolmasının önüne geçilmiştir¹⁰³⁹.

Klasik dönemin aksine Helenistik dönemde edebiyat halktan koparak aydın kişilere hitap etmeye başlamıştır¹⁰⁴⁰. Halk ve aydın grup arasındaki bütünlük kaybolmuş ve edebiyatçıların asıl amacı seçkin sınıfa kendilerini beğendirmek olmuştur. Bu bağlamda, edebi türler ve kullanılan dil de ona göre değişmek zorunda kalmıştır¹⁰⁴¹. Düz yazının bazı türleri yok olurken yeni yazı türleri gelmiş; eserlerdeki *koine dialektos* yani “ortak dil” aydın kesimin yüksek düzeydeki kozmopolit Attika lehçesidir. Bu, yapay bir dil olduğundan ve halk arasında anlaşılmadığından ötürü eserler halka inememiştir¹⁰⁴².

Mitosun düşünceden kopuşunun başladığı bu dönemde Yunan yerel tanrıları ve adetleri edebiyata çok uzak olmuştur. Uzaklaşılın bu tarzın eserleri üzerine çalışmak ise devlet için değil, eğitilmiş kitlelerin anlaması için yapılmıştır. Yeni konular ile eser yazılan bir dönemden ziyade olanı edebi ve sanatsal bir yöntemle yeniden anlatma dönemi olmuştur. İlahi aşklar ve

¹⁰³⁵ Yıldız, 1985: 161-168.

¹⁰³⁶ Mansel, 1971: 520; Yıldız, 1985: 171-173.

¹⁰³⁷ Çelgin, 2000: 7-12; Keyser-Irby-Massie, 2007: 241-243.

¹⁰³⁸ Marrou, 1956: 214-215; Keyser-Irby-Massie, 2007: 242.

¹⁰³⁹ Mansel, 1971: 520.

¹⁰⁴⁰ Mansel, 1971: 517; Szerb, 1979: 242; Çelgin, 2000: 10-11; Strootman, 2007: 190-191, 204; Krevans-Sens, 2007: 186-189; Davidson, 2008: 217.

¹⁰⁴¹ Mansel, 1971: 517-518; Szerb, 1979: 242; Çelgin, 2000: 10-11; Kitto, 2017: 215-216.

¹⁰⁴² Mansel, 1971: 517; Çelgin, 2000: 10-11; Krevans-Sens, 2007: 186-189.

şaşırtıcı dönüşümler ile ilgili skandallarla süslenmiş hikâyelere ağırlık verilmiştir. Bu bağlamda bu dönemin ozanlarının kullandığı mitolojik ifadeler başlangıçta okura güzel gelse de zamanla yerini sıkıcılığa bırakmıştır. Nitekim bu dili anlayacak olanlar halk değildir fakat yüksek eğitilmiş sınıftır¹⁰⁴³.

Lirik şiir artık yazılan değil üzerinde çalışılan bir tür olmuştur. Okullarda çocuklara okutulup ezberletilmeye devam ederken halkın katılımı olan dini ritüel ve festivallerde önemini yitirmeye başlamıştır. Tarihi, kültürel ve dilbilimsel olan bu şiir tarzı artık lirik olmayan şiir tarzına yerini bırakmıştır¹⁰⁴⁴. Dönemin ünlü şairi Kallimakhos öğretici şiir tarzı ile öne çıkarken ilahi, epigram, şiir ve kısa hikâye koleksiyonları ile de dönem özelliklerini yansıtmıştır¹⁰⁴⁵.

Klasik dönemde çok önde olan hitabet sanatı, Helenistik Çağ ile neredeyse yok olmuştur. Hitabet okulları ve hatipler hala mevcut olsa da eski gücünü kaybeden bu sanat yerini bilgi dolu çalışmalara bırakmıştır. Nitekim eğitimde artık etkin konuşma önemini yitirdiğinden bu sanat, okullarla sınırlı kalmıştır. “Asya Okulu” adlı yeni tarzın kurucusu ve öğretmeni olan Manisalı Hegesias ve “Rodos Hitabeti” ile ünlenmiş Rodoslu Molon içerikten ziyade şekil ve üsluba önem veren hitabet yazarları ve öğretmenleri olarak öne çıkmışlardır¹⁰⁴⁶.

Helenistik dönemi diğerlerinden ayıran en önemli özellik “derin bilgi” olmalıdır. Ancak dönemin çoğu bilgini özgün eserler yazmaktan ziyade derleme, eleştiri ve önemli kabul edilen kişilerin tarihleri gibi edebi türler tercih etmişlerdir. Düz yazı anlamında gerçek edebiyatçı olamayan bu yazarların edebi yönleri değil bilginlik titizlikleri göze çarpmaktadır. Nitekim Klasik dönemin önemli konusu olan siyaset ve vatanseverlik duyguları artık yok olmuş ve yeni bilimsel çalışmalar ışığında gramer¹⁰⁴⁷, filoloji¹⁰⁴⁸ ve edebi eleştiri¹⁰⁴⁹ çalışmaları öne çıkmıştır¹⁰⁵⁰.

¹⁰⁴³ Krevans-Sens, 2007: 186-196; Kitto, 2017: 215-216.

¹⁰⁴⁴ Krevans-Sens, 2007: 186-195; Barbantani, 2010: 297.

¹⁰⁴⁵ Hayatı ve eserleri adına detaylı bilgi için bkz. Krevans-Sens, 2007: 195-200. MÖ 305-240 yılları arasında yaşadığı bilinen ve İskenderiye kütüphanesindeki kitapların kataloğunu düzenlemiş olan Kallimakhos filolog bir şairdir. Eski gelenekler ve inançlar ile ilgilenmiş olan şair eski efsaneleri Sebepler adlı didaktik şiirinde bir araya getirerek katalog çalışmalarına ağırlık vermiştir. Yazmış olduğu altı ilahisi ve birkaç epigramı günümüze gelebilmiştir. Bkz. Mansel, 1971: 517-518; Szerb, 1979: 256-247; Barbantani, 2010: 299-300. Kyreneli tarihçi ve ozan, bkz. Strabon, XIV. 1.18. Öğrencisi, Apollonios, *Argonautika* adlı eseri ile aşkı destan türüne yerleştiren ilk kişi olmuştur. Bkz. Pomeroy, 1975: 107; Szerb, 1979: 247; Krevans ve Sens, 2007: 200-202. İskenderiyeli olmasına rağmen Rodoslu olarak bilinir, bkz. Strabon, XIV. 2. 13. Aristophanes’in öğrencisi ve Museion’daki ardılı olan Samothrakeli Aristarkhos (MÖ 215-143), Homeros destanlarına, Zenodotos ve öğretmeni Aristophanes’in yaptıklarını düzeltmiş ve 24’er kitaplık haline getirmiştir. Bu haliyle eserler günümüze gelen destanların çıkış noktası olmuştur. Aynı şekilde, Hesiodos, Pindaros, Alkaios ve Aiskhylos’un da yorumlamalarını onun elinden çıkmıştır. Ancak eserlerinin neredeyse hiçbirini günümüze kadar gelememiştir. Bkz. Çelgin, 2000: 14.

¹⁰⁴⁶ Çelgin, 2000: 11-12. Rodoslu Molon, konuşmacı Menekles’in öğrencisidir, bkz. Strabon, XIV. 2. 13.

¹⁰⁴⁷ Gramer alanında Aristarkhos’un öğrencisi olan Thrakialı Dionysios (Dionysios Thraks) öne çıkmıştır. Atina ve Rodos’ta öğretmenlik yapmış ve aynı zamanda gramer çalışmalarının *Tekhne Gramatike* adlı eserinde

Bu bağlamda Helenistik edebiyat artık “*kitap edebiyatı*” halini almıştır. Bu edebiyat yeni tür ve eğilimlerle zenginleşmiştir. Mektup, yergi, biyografi, gezi yazısı, deneme, hâtıra, ütopye, aforizma derlemesi, son olarak da en önemli tür haline gelen roman ile birlikte edebiyat 19.yüzyıl ve günümüz edebiyatına benzemiştir. Mevcut edebi akımların neredeyse hepsini içinde barındıran Helenistik edebiyat modern edebiyatın temeli niteliğindedir¹⁰⁵¹. Edebiyattaki bu yeni türlerin en önemli ortak özelliği ise samimiyet duygusudur. Helenistik şairler hangi konuda yazarlarsa yazsınlar hepsi içlerinden geldiği gibi yazmışlardır¹⁰⁵².

birleştirmiştir. Bkz. Çelgin, 2000: 15; Dickey, 2007: 77-78. İskenderiyeli olmasına rağmen Rodoslu olarak bilinir. Bkz. Strabon, XIV. 2. 13. Demetrios (MÖ 345-283) ise, Mısır’da Ptolemais Krallığı’nda *Museion* adlı bilim ve kültür merkezinin kuruluşunda bulunmuştur. Eserlerinin arasında Aisopos’un fabulalarını derleyip yayınlamış olması ile de öne çıkmıştır. Bkz. Strabon, XIII. 1.55. Çelgin, 2000: 13. *Museion* kitaplığının başında olanlardan Byzantionlu Aristophanes (MÖ 257-180), gramer, sözlük yazımı, bibliyografya ve yayımcı olarak eğitime katkı sağlamıştır. “*Analoji Teorisi*” ile ünlünen yazarın gramer olarak ilgi alanı noktalama işaretleri ve aksanlar, sözlük yazımı ile ilgili olarak kelimelerin kesin anlamları ve atasözleri olmuştur. Antik şair ve yazarların eserlerinin daha iyi anlaşılması için eleştiri ve noktalama işaretlerini kapsayan basımları yayınlamıştır. Bibliyografya üzerine yaptığı çalışmaları ise Kallimakhos’un çalışmalarının devamı niteliğindedir. Bkz. Çelgin, 2000: 14; Dickey, 2007: 92-93. Lirik şiir yazmayı düz yazı modelinden dörtlük formatına bölen ilk editör olduğu da düşünülmektedir. Bkz. Dickey, 2007: 93.

¹⁰⁴⁸ Filoloji alanını başlattığı düşünülen kişi, Ptolemaios Kralı Soter I’in çocuklarının eğitmeni ve aynı zamanda Şair Philetas’ın öğrencisi olan Ephesoslu Zenodotos’tur. *Museion*’daki ilk kütüphaneci olarak bilinen Zenodotos, şair olmasının yanı sıra Yunan şiirlerinin koleksiyonunu yapmak ve incelemek görevini üstlenmiştir. Öncelikle Homeros’un destanlarını incelemiş ve onlarla ilgili yapılan çalışmaları değerlendirerek destanlara eklenen bölümleri temizlemiştir. Aynı çalışmaları Pindaros’un eserlerinde de yapmış olan şair, başka yazarların eserlerinde kolay anlaşılabilir diye kullanımı az olan kelimeleri ya da yabancı sözcüklerin karşılığı olacak kelimeler de hazırlayarak filolog olarak ünlenmiştir. Bkz. Çelgin, 2000: 13-14.

¹⁰⁴⁹ Örneğin, Aristarkhos’un rakibi olan Malloslu Krates, eser yorumlamalarını Homeros ve Hesiodos üzerine yoğunlaştıran ve aynı zamanda Stoa akımı ile ilgilenen bir filozof olarak tanınmaktadır. Asıl ilgi odağı gramer olan Krates çalışmalarını Pergamon krallığında sürdürmüştür. O ana kadarki gündemde olan Analoji Teorisi’ne karşılık Aykırılık Teorisi’ni savunmuştur. Ona göre kuralızsızlık esas alınmalıdır ve böylelikle dilde yaratıcı doğallık sağlanabilmektedir. Bkz. Çelgin, 2000: 14-15.

¹⁰⁵⁰ Mansel, 1971: 520-521; Szerb, 1979: 242-243; Çelgin, 2000: 12-13. Edebi çalışmalar için önde olanlar: Theophrastos (filozofların düşünceleri), Taraslı Aristoksenos (Bioi Androi- Pythagoras, Arkhytas, Sokrates, Plato hayatları), Pontoslu Herakleides (Pitagorasçıların hayatları için felsefe tarihi, Homeros ve Hesiodos edebiyat tarihi, Euripides ve Sophokles ve müzik tarihi), Herakleialı Khamaileon (klasik yazarlar ve üsluplar), Karystoslu Antigonos (*Filozofların Yaşamı* ve sanat tarihi), İskenderiyeli Sotion (*Filozofların Silsilesi*). Bkz. Çelgin, 2000: 15-16.

¹⁰⁵¹ Szerb, 1979: 242-243. MÖ 305-240 yılları arasında yaşadığı bilinen ve İskenderiye kütüphanesindeki kitapların kataloğunu düzenlemiş olan Kallimakhos filolog bir şairdir. Eski gelenekler ve inançlar ile ilgilenmiş olan şair eski efsaneleri Sebepler adlı didaktik şiirinde bir araya getirerek katalog çalışmalarına ağırlık vermiştir. Yazmış olduğu altı ilahisi ve birkaç epigramı günümüze gelebilmiştir. Bkz. Mansel, 1971: 517-518; Szerb, 1979: 256-247; Barbantani, 2010: 299-300. Kyreneli tarihçi ve ozan, bkz. Strabon, XIV. 1.18. Öğrencisi, Apollonios, Argonautika adlı eseri ile aşkı destan türüne yerleştiren ilk kişi olmuştur. Bkz. Pomeroy, 1975: 107; Szerb, 1979: 247. İskenderiyeli olmasına rağmen Rodoslu olarak bilinir, bkz. Strabon, XIV. 2. 13. Aristophanes’in öğrencisi ve *Museion*’daki ardılı olan Samothrakeli Aristarkhos (MÖ 215-143), Homeros destanlarına, Zenodotos ve öğretmeni Aristophanes’in yaptıklarını düzeltmiş ve 24’er kitaplık haline getirmiştir. Bu haliyle eserler günümüze gelen destanların çıkış noktası olmuştur. Aynı şekilde, Hesiodos, Pindaros, Alkaios ve Aiskhylos’un da yorumlamalarını onun elinden çıkmıştır. Ancak eserlerinin neredeyse hiçbiri günümüze kadar gelememiştir. Bkz. Çelgin, 2000: 14.

¹⁰⁵² Szerb, 1979: 243.

5.1.3. Okul Eğitimi

Okul kavramı Helenistik eğitim içinde nihayetinde en öndeki yerini almış ve kurumsal kimliğe sahip olmuştur. *Gymnasium* ise bir spor merkezi olarak eğitimin son kademesi görevini sürdürmüştür¹⁰⁵³. Çok amaçlı bir eğitim kurumu görevine sahip olan bu okullar, kütüphaneler gibi kültürel faaliyetler de içermeye başlamıştır¹⁰⁵⁴.

Kurumsal nitelikli olan bu okul kavramı Yunanlıların ele geçirdikleri yerlerde görülmeye başlamıştır. Örneğin, Yunanlar, Ptolemaios Hanedanlığı tarafından kolonileştirilmiş olan Babil- Fayum'un köylerine yerleştiklerinde yaptıkları ilk işlerden birisi kendi kurumlarını, ilkokullarını ve gymnasiumlarını kurmak olmuştur. Bu yolla, eğitime oldukça önem veren Yunanlar kendilerine yabancı olan yerlerde bile oğullarını eğiterek toplumun Helenistik karakterini korumuş olmuşturlardır. Nitekim klasik eğitim, Yunan hayat tarzının ilk adımı sayılmıştır. Bu adım, çocukları ve gençleri milli değerlere ve geleneklere göre şekillendiren ve barbarlardan ayıran en temel özellik olmuştur¹⁰⁵⁵.

Klasik dönemde Aristoteles'in öngördüğü ancak Sparta ve Girit dışında uygulanamayan devlet eğitimi Helenistik dönem ile tam şeklini almıştır. Eğitim, özel bir kişisel ayrıcalık olmaktan çıkmış resmi bir kontrole tabi olmuştur. Okula dair işlerin yasalara bağlanmış olması eğitimin devlet tekeline bırakılmasını sağlamıştır ve bu yenilik medeni bir devlet için olmazsa olmaz ilkelerden biri olmuştur¹⁰⁵⁶.

5.1.3.1. İlkokul Eğitimi

Helenistik dönemde ilkokul kavramı mevcuttur ancak bazıları bağışlarla ve her iki cinsiyet için ücretsiz eğitim niteliğinde olmuştur¹⁰⁵⁷. Ücretsiz olan devletin verdiği Helenistik eğitim Klasik dönemde Aristoteles'in belirlediği ve öngördüğü yaş gruplarına göre ayrılmıştır. Bu eğitim, çocuğun yedi yaşında başladığı ve yaklaşık yirmi yaşına kadar sürdürmek zorunda olduğu bir takım kapsamlı çalışmayı içermiştir. Erkek çocuklar, yedi yaşına kadar kadınların kontrolünde ve gözetiminde eğitilmiş olup yedi yaşında başladığı okul eğitimine on dört yaşına kadar devam etmiştir. Bu dönemde belirlenmiş olan bu on dört yaş kategorisi Klasik dönemde görülmemiştir. Örneğin, Aristoteles bu dönemi, ergenliğe kadarki dönem olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda, bu süreç aşağı yukarı modern ilkokul eğitimine denk gelmektedir. Kız çocukları da aynı şekilde erkek çocukları gibi ilkokula gitmişlerdir. Yalnızca

¹⁰⁵³ Marrou, 1956: 95.

¹⁰⁵⁴ Mantas, 2012: 79.

¹⁰⁵⁵ Marrou, 1956: 99.

¹⁰⁵⁶ Marrou, 1956: 103.

¹⁰⁵⁷ Pomeroy, 1984: 59.

Sparta’da değil genel bir uygulama olarak karşımıza çıkan bu yenilik Klasik dönemde olmayan bir başka farktır¹⁰⁵⁸.

Bu dönem eğitiminde çocuk, okuma-yazma okulu olarak adlandırılan ilkokul, müzik okulu ve spor okulu olmak üzere üç okula gitmek zorunda kalmıştır. Helenistik dönem başlarında, çocuklar sabah spor okuluna, öğlen evlerine gelip banyolarını yapıp ve yemeklerini yiyip öğleden sonra ise okuma okuluna gitmişlerdir. Ancak zamanla okumanın önemi arttıkça okuma okuluna sabah da gitmeye başlamışlardır. Bu bağlamda spor derslerinin önemi giderek azalmış olmaktadır¹⁰⁵⁹.

Okuma-yazma okulu olarak nitelendirilen ilkokul eğitiminin varlığını Helenistik dönem buluntuları olan papirüsler, yazı tabletleri ve *ostrokon* denilen üzeri yazılı seramik parçalarından ve birçok köy ve kentlerde yapılan kazılardan elde edilen kitaplardan anlamak mümkün olmuştur. Anlaşılan en net özelliklerden biri ilkokul eğitiminin ezber eğitimi olduğudur. Okuma derslerinde kullanılan bu teknik tümevarım yöntemiyle gerçekleşmiştir. Sırayla harfler, heceler, kelimeler, cümleler ve son olarak da okuma parçalarını ezberleme yöntemi ile eğitim alan çocuklar her bir basamak için uzun zaman harcamak zorunda kalmışlardır. Her ne kadar pahalı ve az olsa da papirüsün tek ya da birleşik halde bir kitap oluşturacak şekilde ilkokul eğitiminde kullanıldığı düşünülmektedir. Aynı şekilde yazma dersleri de okuma ile birlikte ve tümevarım yöntemi kullanılarak verilmiştir. Çocuklar ahşap tahta parçalarına arkasında yuvarlak parçalı ve silgi görevi gören delici bir aletle ya da mürekkebe batırılan kamıştan yapılmış bir kalemle yazı yazmış ve sünger ile de yazdıklarını silmişlerdir. Bu derslere ek olarak matematik müfredatı asıl hedef olmasa da hesaplama dersi şeklinde eğitim verilmiştir. Sayma ve sıra sayılarını okumayı öğrenen çocuklara bu sayılar harfler öğretildikten sonra verilmiş olmalıdır. Nitekim Yunanlılar hecelerde olduğu gibi rakamları da harfleri birleştirerek oluşturmuşlardır¹⁰⁶⁰.

Okul takvimlerini belirleyen faktörler her kentte farklılık göstermiştir. Ancak ortak olan standart unsur kente ve ulusa ait dini bayramlar ile özel okul olaylarında okulların tatil olmasıdır. Her bölgenin ve her kentin kendine has olan okul takvimlerindeki resmi tatiller değişkenlik göstermektedir. Bu takvimde olmayan ancak her çocuğun kendine has olan özel tatil günleri bulunmaktadır. Örneğin, doğum günleri, çocukluklarının ilk dönemlerinin

¹⁰⁵⁸ Marrou, 1956: 102-103; Strootman, 2007: 181; Mantas, 2012: 78.

¹⁰⁵⁹ Marrou, 1956: 148.

¹⁰⁶⁰ Marrou, 1956: 150-157.

bittiğini gösteren saç kestirme günü, ailelerinin özel festivalleri ve bütün aileyi ilgilendiren evlilik törenleri gibi önemli günlerinde de çocuklar tatil yapabilmışlardır¹⁰⁶¹.

Özgür ailelerin çocuklarının bu okullara gitmesi tamamen Yunanlılardan oluşan bölgelerde alışılmış bir durumdur. Nitekim Miletos ve Teos'daki yasalar bunu zorunlu kılmıştır. Helenizm etkisindeki Mısır'da dönemin eğitim faaliyetleri ile ilgili dikkat çekici bir bilgi bulunmaktadır. Buna göre komutan Appollonius'un küçük kızı Heraidous'un babasından okuma kitabı almasını istemiş olması üzerine bu kızın okula gitmekte olduğu düşünülmektedir¹⁰⁶². Ancak erkek ya da kız çocuklarının gittikleri bir ilkokul olup olmadığının doğrudan bir kanıtı yoktur¹⁰⁶³.

İlkokul olarak nitelendirdiğimiz bu eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin sayıları standart değildir, örneğin okullarda Miletus'ta dört tane, Teos'ta ise üç tane öğretmen görev yapmıştır. Aynı şekilde öğrenci sayısı hakkında da kesin bilgi bulunmamakla beraber, Miletus'ta öğrencilerin farklı sınıflara bölündükleri ve öğretmenlerin küçük sınıflarda ders yapmayı tercih ettikleri bilinmektedir. Bu bağlamda öğretmenlerin bu tercihleri modern eğitim anlayışını yansıtmaktadır¹⁰⁶⁴. Ancak, öğretmenlerin verdiği bu eğitimin içinde bedensel ceza alışılmış bir durum olmuştur. Asi ve kurallara uymayan çocukların dayak ya da sert bir cisim ile vurulması olması gereken bir ceza olarak karşılanmıştır¹⁰⁶⁵.

Öğretmenlerin yeterli para alamadıkları bilinmektedir. Nitekim bu öğretmenlerden beklenen her hangi bir ölçüt de olmamıştır. Tek amaç çocuklara okuma-yazma öğretmesi olan bu öğretmenlerin ahlaki eğitim vermek gibi bir zorunlulukları da bulunmamıştır. Bu görev çocukların yanlarında gelen pedagoğlara bırakılmıştır¹⁰⁶⁶. Nitekim bahsi geçen bağışlı okulların dışında kalan eğitim şekli özel eğitim olmuştur ve varlıklı ailelerin sağlayabildiği bu özel öğretmenler sayesinde gerçekleşmiştir¹⁰⁶⁷.

İlkokul eğitimine denk gelen bu süreçte çocukların yanında olan ve onların eğitiminden sorumlu olan bu pedagoğlar aslında aile hizmetkârı olan kölelerdir. Her gün sorumlu olduğu çocuğu evden okula götürmek ve eve getirmekle görevli olmuşlardır. Bu yolculuk esnasında çocuğun eşyalarının taşınması, yolunu aydınlatmak için fenerin kullanılması ve çocuk yorgunsa çocuğun bile taşınması gibi görevlerinin olduğu döneme ait pişmiş toprak

¹⁰⁶¹ Marrou, 1956: 149.

¹⁰⁶² Marrou, 1956: 144.

¹⁰⁶³ Pomeroy, 1984: 59.

¹⁰⁶⁴ Marrou, 1956: 149.

¹⁰⁶⁵ Marrou, 1956: 159.

¹⁰⁶⁶ Buna tek istisna Miletus'taki öğretmenlerdir. Onlar *gymnasium*daki meslektaşlarına oranla daha fazla kazanmışlardır. Bkz. Marrou, 1956: 146-147.

¹⁰⁶⁷ Pomeroy, 1984: 59; Ducat, 2006: 131.

buluntularında kendini göstermiştir. Fiziksel görevlerinin dışında ahlaki yönden de görevleri önemli sayılmış olmalıdır. Nitekim bu kişiler *köle arkadaş*tan öte *pedagog* olarak kabul görmüşlerdir. Çocuğu sürekli izleyen ve kontrol eden bu kişi onun karakterinin şekil almasında en etkili model olmuştur. Çocuğun iyi davranışlar sergilemesi için ona örnek olarak tam anlamıyla ahlaki eğitmen olarak görev yapmıştır¹⁰⁶⁸.

5.1.3.2. Ortaokul Eğitimi

Devlet eğitiminin ikinci basamağı önceki dönemden de bilinen sivil ve askeri eğitimin birlikte verildiği *ephebe*'dir. Erkek çocukları için olan bu eğitimin başlangıç ve bitiş yaşları farklı yerlere göre değişkenlik göstermiştir. Örneğin, Mısır'da bu eğitim on dört yaşında başlarken Sparta'da ergenlik boyunca sürmüştür. Ancak genel anlamda birçok yerde bir yıl, bazı yerlerde de iki ya da üç yıl sürebilmiştir. Erkek çocukların ilkökul ve *ephebe* eğitimi arasındaki bu dönemi zor bir yaş grubu olarak adlandırılan ergenlik dönemidir ve bu dönemin eğitiminin bittiği yaş on sekiz ve yirmi yaşlar arası olarak gösterilmektedir¹⁰⁶⁹.

“*Eski eğitim*” de denilen Klasik dönem eğitim anlayışı Helenistik dönem ile anlamlandırılmıştır. Ergenlik yılları iyi bir amaca hizmet etmiş; Plato ve İsostrates'in temel saydığı ve Aristoteles'in koyduğu kurallar gereği “diğer çalışmalar” a adanmıştır. Bu çalışmalar, günümüzün ortaokul eğitimine denk sayılmaktadır. Bu çalışmalar ile devamında gelecek olan yüksek eğitime sağlam bir zemin hazırlanmak amaçlanmıştır. Bu kadar detaylı bilgi bulunmamakla birlikte kız çocuklarının da tıpkı erkekler gibi ortaokul eğitimi aldıkları bilinmektedir¹⁰⁷⁰.

Jimnastik ve müzik eğitiminin genel olarak etkinliğinin azaldığı bu dönemde fiziksel eğitiminin yanında önemi artmış olan eğitim edebi eğitim olmuştur. 7-8 yaşlarında oldukları düşünülen çocuklara da verilen bu eğitim özellikle Teos ve Miletus'ta bulunmuş olan mezar yazıtlarında kendini göstermiştir. Yazıtlar, buralardaki okulların edebi eğitimde önde olduklarını düşündürmektedir¹⁰⁷¹. Ortaokul çağındaki çocuğa verilmeye başlandığı bilinen bu eğitim yüksek eğitimde de artarak devam etmiştir. Nitekim felsefe ve hitabet alanında verilen dersler yüksek eğitimin bel kemiğini oluşturmuş gibi görünmektedir.

İlkokulda öğrendikleri okuma-yazma derslerinin ölçülmesi adına yarışmaların yapıldığı Pergamon, Teos ve Khios gibi kentlerde kazananların listelerinde mevcuttur. Bu yarışmaların

¹⁰⁶⁸ Marrou, 1956: 143-144.

¹⁰⁶⁹ Marrou, 1956: 102. İlkokul ve ortaokul eğitimi arasında yaş grupları açısından çok daha keskin bir ayrım belirlenmiştir. Genellikle 14 yaş altı ilkökul, 14-18 arası ephebe eğitimine ayrılmıştır. Bkz. Strootman, 2007: 181.

¹⁰⁷⁰ Marrou, 1956: 102; Strootman, 2007: 181.

¹⁰⁷¹ Marrou, 1956: 117.

ortaokul eğitimi içinde olduğu ve erkek ya da kız çocukları arasında yapıldığı bilinmektedir¹⁰⁷².

Bu yarışmalara hazırlanmakta olan çocukların derslerde ileri bir eğitim aldıklarını tahmin etmek mümkündür. Ancak aldıkları bu eğitimin tam olarak ne zaman başladığını ve ne kadar sürdüğünü kesin olarak belirtmek mümkün değildir. Ortaokul düzeyindeki eğitime dair önemli olan unsur öğrencinin hazır oluşu ve istek düzeyidir. Çocuk, akıcı bir şekilde okuyup yazabildiği zaman eğer devam etmek isterse bu eğitimi almıştır. Bu eğitimi verecek olan dilbilgisi uzmanı olan öğretmenin amacı klasik şairler ve yazarların eserlerini çalıştırmaktır¹⁰⁷³.

Bu öğretmenin de bizzat çalıştığı klasik yazarların listesi, yazıtlarda ve edebi eserlerde bulunan okul kütüphanesi kataloglarında mevcuttur. Bu çalışmalar bakımından zengin olan bu öğretmenin ortaokul seviyesi eğitiminin ilk ve en önemli yazarı Homeros'tur. Ortaokul seviyesinde eğitim alan çocuklar Homeros'un destanlarını okuyup önemli bölümlerini yazmakla görevli olmuşlardır. Lirik şiir alanında Alkman, Alkaios, Sappho ve Pindaros, trajedyada Aeschylus, Sophokles ve özellikle Euripides, komedyada Menander, tarih alanında Herodot, Ksenofon ve Thukydides, hitabet alanında ise Demostenes üzerinde çalışılan diğer önemli kişiler olmuştur¹⁰⁷⁴.

Bu klasik yazar ve şairlerin eserleri öğretilirken öğretmenin uyguladığı yöntemin dört basamağa sahip olduğu bilinmektedir: Eserin eleştirisi, okuma, açıklama-yorumlama ve değerlendirme. Öğretme basamaklarından öğrenci için en önemlisi olan okuma basamağıdır. Bu basamakta eserleri okumayı bilen çocuklara, ses tonu, ritim ve cümleleri bölme yöntemleri öğretilerek etkin ve uygun okuma hedeflenmiştir. Bu okuma yöntemi içinde ezberlemeyi de içermiştir. İlkokul seviyesinde de mevcut olan ezber yöntemi bu seviye eğitimde daha da yoğunlaşmıştır. Nitekim Helenistik kentlerde düzenlenen resmi yarışmaların en önemli unsuru ezber olmuştur. Örneğin, MÖ 1-2 yüzyılda Teos'ta düzenlenen yarışmalara katılan ortaokul çağındaki çocuklar Homeros'un eserlerini ezbere okuyarak yarışmışlardır. Çocuklar bir önceki kişinin kaldığı yerden devam etmekle görevlidirler. Aynı şekilde Khios'taki ödüllü yarışmalarda erkek çocukların Homeros eserlerini ezberden okudukları ve Pergamon'daki kız çocukların ağıt türündeki şiirleri ezberden okudukları ve yarıştıkları bilinmektedir¹⁰⁷⁵. Bunu yapabilmek için eserleri ezbere bilmek ve ciddi anlamda hazırlanmaları gerekmiş olmalıdır.

¹⁰⁷² Marrou, 1956: 159.

¹⁰⁷³ Marrou, 1956: 160-161.

¹⁰⁷⁴ Marrou, 1956: 162-164. Tarih ve hitabet alanındaki çalışmalar adına detaylı bilgi için bkz. Oliver, 2007: 113-135.

¹⁰⁷⁵ Marrou, 1956: 165-166.

Diğer basamak olan eserin açıklanma ve yorumlanmasında eser içerisinde kullanılan kelimeler hem gerçek hem de mecaz anlamında öğretilmiştir. Bu zor olan aşamada, sözlük bilgisi, yapı bilgisi ve köken bilgisi öğrencilere öğretilmek zorunda kalınmıştır. Son basamak olan değerlendirmede ise öğretmenin amacı ahlak eğitimi olan “mükemmel insan” olmanın en önemli şartını eserler aracılığıyla kazandırmaktır. Bu amaç Yunan’ın eski geleneği olan etik eğitimi vermektir. Özellikle Homeros gibi şairler aracılığı ile Helenistik dönem öğretmenleri tamamen ahlaki yönden çocuklar yetiştirmeyi hedeflemişlerdir¹⁰⁷⁶.

Şiire verilen bu önemin yanı sıra ortaokul düzeyindeki eğitim müfredatında özellikle MÖ 1. yüzyıl itibari ile öne çıkan bir başka ders dilbilgisi olmuştur. “Yunan biliminin son keşiflerinden biri” olarak kabul edilen dilbilgisi Klasik dönemde Protogoras tarafından başlanmış ve ardından Plato’un okullarında devam etmiş bir ders olmasına rağmen Helenistik dönem itibari ile daha da canlanmış ve son şeklini almıştır. Dionysius Thrax’ın çalışmaları ve kitabı ile bir bilim olarak kabul görmüş olan dilbilgisi modern filoloji üzerinde dikkate değer ölçüde bir etkiye sahip olmuştur. Bu eser, temel ders kitabı olarak kullanılmakla kalmamış, yeniden basılmış, ilave yapılarak yorumlanmış olup Roma ve Bizans dönemlerinde kullanılmıştır. Ortaokul seviyesindeki öğrenciler bu eser ile birlikte harfleri, heceleri ve kelime türlerini (isim, sıfat, fiil, zamir, zarf, edat ve bağlaç gibi) öğrenmişlerdir¹⁰⁷⁷.

Bu gelişmiş dilbilgisi çalışmalarını devamında aynı ders içinde kompozisyon yazma dersi de verilmiştir. Aslında hitabet ustalarının vermesi gereken bir ders olan güzel yazı yazma bu düzeyde dilbilimciler tarafından verilmiştir. Bu hazırlık aslında yüksek eğitim içindir. Öğrencilerden kendilerine öğretmenleri tarafından verilen kişi, olay, zaman, yer, davranış ve sebep gibi hikâye ya da masal unsurlarını kullanarak yazı yazmaları beklenmiştir. Bu hikâyeler, mitolojik, şiirsel, ya da tarihidir. Örneğin, döneme ait papirüslerden birinde bu seviyedeki çocukların Büyük İskender’in ağzından Kartacalılara yazmış oldukları bir mektuba rastlanmıştır. Bu mektup türü tarihi anlatıya sahip bir yazı örneği olması bakımından önem taşımaktadır. Bu örnek dışındakiler şiirsel anlatı içermekte olup öğretmenler tarafından konusu verilen tiyatro oyununun ya da şiirin öğrenciler tarafından kendi cümleleri ile yazıya dökmeleri şeklindedir. Bu konuda Mısır’daki erkek öğrencilerin yaptığı çalışma örnekleri dikkate değerdir¹⁰⁷⁸.

Kompozisyon yazmanın en son ve zor aşaması masal yazmaktır. Kısa ve öz olması beklenen bu yazının konusunu öğrenciler kendileri belirleyebilmiş ve mevcut konuyu birkaç

¹⁰⁷⁶ Marrou, 1956: 169-170.

¹⁰⁷⁷ Marrou, 1956: 170-172.

¹⁰⁷⁸ Marrou, 1956: 173-174.

cümle ile yazmaları ve kurallara uyarak devamını getirmeleri beklenmiştir. Bu aşamadaki kurallar oldukça sert ve derin edebi, tarihi ve dilbilgisine ihtiyaç duymaktadır. Bu yönüyle bu eğitim aşamasında öğrenciler belirli kuralara göre yazmayı ve eleştirmeyi öğrenmektedirler. Dilbilim uzmanı olan öğretmen bu kuralları öğretip öğrencileri hem dil hem de yazı konusunda eğitmişlerdir¹⁰⁷⁹.

Ortaokul düzeyindeki eğitim müfredatındaki tek önemli ders edebiyat değildir. Helenistik Yunanlar matematiği, dil ve edebiyat kadar önemsemişler ve özellikle yaklaşık MÖ 240 yılında Teles'in çabasıyla aritmetik ve geometri ortaokul eğitim müfredatına alınmıştır. İlkokul ve *ephebe* eğitim arasındaki boşluğu dolduran bu eğitim verildikten sonra bu alandaki yarışmalar sayesinde değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle geometri Euklid'in önderliğinde Yunan bilimi olarak kabul edilmiş ve okullarda ders olarak eseri okutulmuştur¹⁰⁸⁰.

Bu bilim dışında ders olarak verilen başka bilim dalları müzik ve astronomidir. Müzik biliminin bu düzeyde ders olarak verilme amacı öğrencilere perde aralıkları ve ritim öğretmek uyumu aşılacak olmuştur¹⁰⁸¹. Bir diğer bilim olan astronomi sonraki dönemde gelişecek olsa da Helenistik dönem itibari ile ilk olarak Aristarkhos ve sonradan da Hipparchus önderliğinde temelleri atılmıştır. Derslerde öğrencilere öğretilmeye çalışılan konulardan en önemlileri dünyanın eksenini, kutuplar, gece- gündüz, aylar, ayın evreleri, gezegenler, yıldızların doğuş ve batış zamanlarını gösteren takvimdir. Bu bilim sayesinde astrolojiye olan merak da artmıştır¹⁰⁸².

5.1.3.3. Yüksek Eğitim (Meslek Eğitimi)

Helenistik Çağ'da meslek edinimi babadan oğula geçen bir zorunluluk gibi kabul edilmiştir. Örneğin, paralı askerler oğullarına silahlarını ve atlarını miras bırakarak aslında onların da askerlik mesleğini seçmeleri gerektiğini ifade etmiş olmaktadır. Aynı şekilde devletin kendisi de askerlerin oğullarına aynı askeri sorumlulukları yüklemektedir. Erkek çocukların kendi zevklerine göre meslek seçmek gibi bir özgürlükleri genel itibari ile olamamıştır. Bu bağlamda, meslek eğitimi babadan oğula ve zaman zaman da kızına geçen bir sistemle yürütülmüş olmaktadır. Eğitimde son basamak olan bu meslek eğitimi, usta-çırak ilişkisini yansıtan profesyonel eğitim şekli olarak kabul edilmektedir¹⁰⁸³. Bu eğitim şekli soylu ailelerin oğullarına verilen eğitimde öne çıkmaktadır. Meclisin güçlü erkeklerinin

¹⁰⁷⁹ Marrou, 1956: 174-175.

¹⁰⁸⁰ Marrou, 1956: 176-181.

¹⁰⁸¹ Marrou, 1956: 181-182.

¹⁰⁸² Marrou, 1956: 181-182.

¹⁰⁸³ Marrou, 1956: 225; Pomeroy, 2020: 156-157.

çocukları ailelerinden alınıp kralın himayesine verilmekte ve erkek çocukları sadık aristokrat ve soylu bir meclis oluşturmak adına yetiştirilmişlerdir¹⁰⁸⁴.

Erkek çocukları için *ephebe* eğitimi ile aynı anda devam eden bu eğitim, *gymnasium*da *ephebeler*in aldıkları spor eğitimin yanı sıra onlara verilen gerçek bir yüksek eğitim sağlamıştır. Teknik yönden harika olarak nitelendirilen bu eğitim günümüz üniversite eğitime eş değer kabul edilmiştir. Aynı anda verilebilen ve aralarında bir rekabetin de bulunduğu uzmanlaşmış birçok dersi içinde barındıran bu eğitim sistemi içinde hitabet sanatı, felsefe ve tıp öne çıkmıştır¹⁰⁸⁵.

Meslek edindirme eğitimi olarak da adlandırılabilen bu eğitimi öncelikle usta-çırak ilişkisi içinde üst sınıf ailelerde görmek mümkün olmuştur. Tarım ile geçinmeyen ve yetenekleri olan bilim dallarında çalışan babalar çocuklarına işleri bizzat öğretmişlerdir. Bu alanda özellikle tıp alanında doktorlar öne çıkmıştır. Hipokrat'ın ve tıp biliminin doğum yeri olan Kos başta olmak üzere birçok yerde tıp alanında hizmet veren babalar çocuklarına bu yüksek eğitimi vermiştir. Nitekim Hipokrat yemininde oğluna bu özellik ve deneyimleri aktarmak mevcuttur. Bir doktorun oğlu babasının doğal yoldan çırığıdır ve eğer gencin ailesinde doktor yoksa ve ona öğretmenlik yapan kişiye babasıymış gibi davranacağına dair yemin eder. Bu yemin zorunlu değildir ancak genel olarak uygulanan bir durum haline gelmiştir. Nitekim öğrendiklerini de öğretmenin oğullarına aktarmak ve onları eğitmek gibi görevleri de üstlenmiş olmaktadır. Çocukluktan başlaması gereken bu eğitim toplumda oldukça prestijli olarak kabul görmüştür¹⁰⁸⁶.

Edebiyatta ise tragedya ve komedyalı şairlerinin çocuklarına mesleklerini öğrettikleri bilinmektedir. Aeschylus, Sophokles ve Euripides gibi şairler uzmanlaşma gereken şiir sanatını çocuklarına öğretmişlerdir¹⁰⁸⁷. Nitekim şiir, çocukların yükseköğretimlerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Dil öğretmenin ağırlık verdiği konu üst sınıf bürokrat ve hatip yetiştirmektir¹⁰⁸⁸.

Meslek eğitiminin okullarda uygulanması ile ortaya çıkan yüksek eğitimin alanında belli başlı merkezler öne çıkmıştır. İskenderiye ile başlayan bu tarz eğitim merkezleri, Pergamon ile devam etmiş ve sonrasında Atina da bu gruba eklenmiştir. Buralarda kurulmuş okullarda dönemin en yüksek nitelikli erkekleri araştırma yapabilmış ve daha yüksek bir öğrenmenin gerçek kurumları meydana gelebilsin diye genç öğrenci kitleleri bir araya

¹⁰⁸⁴ Strootman, 2007: 186-187.

¹⁰⁸⁵ Marrou, 1956: 103. Bu üç ders adına detaylı bilgi için bkz. Marrou, 1956: 186-216.

¹⁰⁸⁶ Pomeroy, 2020: 156-157.

¹⁰⁸⁷ Pomeroy, 2020: 159-160.

¹⁰⁸⁸ Barbantani, 2010: 312.

gelmiştir¹⁰⁸⁹. Ancak devletin sorumluluğundaki bu yüksek eğitim kurumlarının idaresine devlet bizzat karışmamış, bu kurumlar günümüz belediyeleri gibi yönetilmişlerdir. Bu bağlamda bu eğitim kurumlarının standart bir eğitim politikası bulunamamıştır¹⁰⁹⁰.

5.1.3.3.1. Ephebe Eğitimi

Eğitim kurumları içinde en resmi olan ve her zaman kamu kuruluşu olarak kalabilen okul *ephebe* olmuştur. Helenistik kentler için örnek alınan kurum Atina'da bulunan *ephebe* okuludur¹⁰⁹¹. Ancak Atina da diğer kent devletleri gibi Helenistik monarşiler etkisinde kimliğini kaybetmeye başladığından orduya asker yetiştiren bu eğitim kurumu da işlevini yitirmeye başlamıştır. Askeri eğitimin devam ettiği ancak önemini yitirdiği bu kurum zamanla farklı ülkelerden gelen varlıklı ailelerin oğullarının eğitimini tamamladıkları bir okul halini almıştır¹⁰⁹².

Ephebe okulunun Atina'daki merkezinde beden eğitimi her zamankinden çok daha önemli hale gelmiştir. Nitekim güreş ve diğer atletik faaliyetlerinin eğitmeni olan kişi, giderek belirgin ve saygıdeğer bir karaktere sahip olmuştur. MS 260'lı yıllara kadar faaliyetini sürdüren bu *ephebe* okulu *Yüksek Fiziksel Eğitim Kurumu* adını almıştır. Bu bağlamda, Helenistik dönem *ephebe* okulu değişen karakterine rağmen sporun eğitimde hala en temel unsur olduğunu göstermesi bakımından önem teşkil etmektedir¹⁰⁹³. Örnek alınan bu okul diğer kent devletlerine model olmuş ve az kabul edilen yerel farklılıklara rağmen temelde aynı özellikleri koruyarak yüksek eğitim veren bir kurum olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda, bir bütün olarak Helenistik *ephebe* eğitim kurumları, kente ait olmasından ziyade aristokratik; askeri olmasından ziyade sportif yapısıyla dikkat çekmişlerdir¹⁰⁹⁴. Sparta'daki *ephebe* eğitimi olan *agoge*, Kleomenes zamanında yeniden canlandırılmış ve yeni yapılanma ile eğitim yedi yaş aralığına bölünmüştür¹⁰⁹⁵.

Bu yapısı ile öne çıkan eğitim modelinde spor çocukların eğitiminde temel nitelikte olmuştur. Başlangıç yaşları bilinmese de ortaokul yaşlarına denk gelen çocukların beden eğitimi önceki dönemlerde olduğu gibi önem teşkil etmiştir ancak bu dönem belge niteliğinde kanıtlarının zengin olması bakımından çocukların eğitiminde sporun önemi konusundaki yargılar daha da netlik kazanmıştır. *Ephebe* olarak aldıkları spor eğitiminin yanı sıra yarışmalara hazırlanan çocuklar için spor eğitimi çok önemli olmuştur. Örneğin, Pergamon,

¹⁰⁸⁹ Marrou, 1956: 103.

¹⁰⁹⁰ Marrou, 1956: 103-104.

¹⁰⁹¹ Bu okul eğitimi için detaylı bilgi adına bkz. Marrou, 1956: 105.

¹⁰⁹² *Ephebe* okullarının etkinliğinin azalması ve değişimi hakkında bkz. Marrou, 1956: 106-108.

¹⁰⁹³ Marrou, 1956: 108.

¹⁰⁹⁴ Marrou, 1956: 108-109.

¹⁰⁹⁵ Kennel, 1995: 108-110.

Lapethos¹⁰⁹⁶, Eretria ve Attaleia¹⁰⁹⁷, da *ephebe* ve yetişkinlerden ayrı olarak çocuklara özgü kurulmuş *gymnasium*larda yarışma eğitimi verilmiştir. Çocukluktan beri bu okullarda yetişen çocuklar birçok yerde düzenlenen yarışmalara profesyonel atlet olarak katılmışlardır¹⁰⁹⁸.

Fiziksel eğitimin önemini korumasına rağmen Arkaik dönemden beri önemli kabul edilen jimnastik eğitimi artık önemini yitirmiştir¹⁰⁹⁹. Etkisi azalan bir başka eğitim alanı da müzik olmuştur¹¹⁰⁰. Klasik dönemde eğitimin önemli bir parçası sayılan korolarda şarkı söyleme ve dans etme artık etkinliğini yitirmiştir. Dini törenler Helenistik gençliğin eğitimi için önem teşkil etmiş olsa da okul müfredatlarında asıl derslerin içinde yer almamışlardır. Dini bayramlarda koroların etkinliği Delphi, Delos, Arkadia ve Pergamon gibi belirli yerlerde kendini göstermiştir. Ancak bu korolar *ephebe* öncesi erkek çocuklarından oluşmuştur. Kızların koroları Magnesia ve Meandrum'da karma korolar ise Teos'da öne çıkmıştır. Teos'ta kızların dansları da devam etmiştir¹¹⁰¹.

Ancak, Sparta'da fiziksel ve askeri eğitimin çok önemli olduğunu bildiğimiz *agoge*'de müzik eğitiminin öneminin arttığı bilinmektedir. Festivallerde müzik eşliğinde yürüyüşlere katılan erkek çocukları aynı zamanda müzik yarışmalarına katılmak için okullarda eğitilmişlerdir¹¹⁰².

5.1.3.3.2. Felsefe Eğitimi

Helenistik dönemde felsefe insanlara iyi yaşamayı öğreten anahtar görevi üstlenmiştir. Bunu öğrenen insan mutlu yaşamaya erişecek ve mutlu bir birey olarak topluma faydalı olacaktır. Bu bağlamda, felsefe derslerinin önemi artmış gibi görünmektedir. Aristoteles ile başlamış olan bu dönem felsefe eğitimi farklı kişiler önderliğinde devam etmiştir¹¹⁰³.

Ortaokul eğitimini almış olanlar için uygun olan yüksek eğitim kurumları içindeki felsefe okulları büyük önem taşımaktadır. Bu okullardan bazıları Klasik dönemde kurulmuş olanların devamı niteliğindedir. Diğerleri ise bu dönem içinde kurulmuş olanlardır. Bu okullardan en önemlileri Akademeia, Peripatetik Okul, Kinizm, Epikürcülük, Stoacılık ve Septisizm'dir¹¹⁰⁴. Klasik dönemde varlığını hissettirmiş olan "Hazcılık" okulu Epikürcülük ile karşıt görüşleri ile bu dönemde de kısmen devam etmiştir¹¹⁰⁵.

¹⁰⁹⁶ Kıbrıs'ta bir krallık, bkz. Stylianou, 1991: 81.

¹⁰⁹⁷ Antalya, bkz. Ercenk, 1992: 2.

¹⁰⁹⁸ Marrou, 1956: 116-117; Neils-Tracy, 2003: 15.

¹⁰⁹⁹ Marrou, 1956: 130-131, 212.

¹¹⁰⁰ Marrou, 1956: 136, 212.

¹¹⁰¹ Marrou, 1956: 136.

¹¹⁰² Kennel, 1995: 110.

¹¹⁰³ Sharples, 2007: 223-225.

¹¹⁰⁴ Marrou, 1956: 206-208; Mansel, 1971: 523-525; Szeb, 1979: 243; Tekin, 1995: 133-134, 213; Sharples, 2007: 223-238. En önemli temsilcisi olan Aristoteles'ten sonra Peripatetik Okulu'nun başında ünlü bilgin Theophrastos

Bu okullar arasında en önemlileri sayılanlar, Aristoteles'in ölümü üzerine eş zamanlı olarak açılan ve altı yüzyıl boyunca etkisi artarak devam eden Epikür ve Stoa okullarıdır. Yöntemleri birbirinden farklı olsa da amaçları kişisel bağımsızlık olan bu okullar insanların değil doğanın koyduğu kurallara uyarak bu ortak amacı gerçekleştirmek için mücadele vermişlerdir¹¹⁰⁶.

Hepsi Atina'da kurulmuş olan bu okulların başındaki kişi yönetimi seçtiği kişiye devretmiştir. Bu yöntemle idare edilen okulların yönetimini bazı yerlerde kurucuların kızları üstlenmiştir¹¹⁰⁷. Bu okulların amacı filozof yetiştirmek olmuştur ve bu filozoflar siyasi liderler, kralın sağ kolu ve danışmanı olarak görev yapmışlardır¹¹⁰⁸.

Bu okullarda eğitim almak için gerekli şartlara sahip olmak gerekmiştir. Örneğin, ortaokul eğitimini tamamlamak şartı ilk kuraldır. Ancak her bir felsefe okulunun bu kurala yaklaşımı eşit olmamıştır. Kimi okul için bazı derslerin kazanımı çok daha önemliyken diğerleri için daha az önemli olabilmıştır. Bu bakımdan felsefe öğretimi de çok yönlü olmuştur. Aslında hepsinin öğretimde başlangıç yöntemleri ve dersleri aynı olmuştur. Felsefe öğretmeni ise öğretmenden çok daha öte bir *“rehber, filozof ve arkadaş”* anlamlarına gelmiştir. Felsefe öğrencisinin eğitiminde ise üç bölüm bulunmuştur: mantık, fizik ve ahlak. Ancak bu üç bölümün önem dereceleri okullar arasında farklılıklar göstermiştir¹¹⁰⁹.

Örneğin, aynı on yıl içinde Epikür¹¹¹⁰ ve Zenon¹¹¹¹ tarafından kurulan okullar, felsefe öğretilerinde mutluluğun kişisel davranışlarını merkeze koymuşlardır. Tıp, astronomi ve edebiyat gibi deneysel araştırma alanları yeni Yunan bilgi merkezi olan İskenderiye kütüphanesinde devam etmiştir¹¹¹². Nitekim felsefe eğitiminin merkezi başlarda Atina olsa da zamanla başka kentlerde açılan merkezlerle ve okullarla artık başka yüksek eğitim kurumları öne çıkmıştır. Bunlardan en gözdesi İskenderiye olmuştur¹¹¹³.

bulunmaktadır. Kurucusu Antisthenes olan Kinik Okulu'nun en ünlü temsilcisi bir fıçı içinde yaşadığı düşünülen Sinopeli Diogenes'tir. Epikürcülük'ün en önemli temsilcisi ve kurucusu Epikür ve Stoa Okulu'nunkisi Zenon bu dönemde öncü okullara sahip olanlardır. Septisizmin (Şüphecilik) kurucusu ise Pyrrhon'dur. Bkz. Marrou, 1956: 206-208; Tekin, 1995: 133-134, 213; Sharples, 2007: 223-239. Peripatetik, Aristoteles'in felsefesine bağlı demektir, bkz. Strabon, XIV. 2. 13. Kinik felsefesi için ayrıca bkz. Salisbury, 2001: 158-159.

¹¹⁰⁵ Detaylı bilgi için bkz. Sharples, 2007: 226.

¹¹⁰⁶ Mansel, 1971: 524-525; Davidson, 2008: 218- 219. İkisi için de detaylı bilgi için bkz. Sharples, 2007: 256-238.

¹¹⁰⁷ Marrou, 1956: 207.

¹¹⁰⁸ Marrou, 1956: 209-210.

¹¹⁰⁹ Marrou, 1956: 208-209.

¹¹¹⁰ Teos'ta yetişen, Atina'da ephebos olan filozof, bkz. Strabon, XIV.1.18; Samos'ta yetişen Atinalı bir aileden gelen filozofun Mytilene, Lampsakaos ve Atina'da okulları bulunmaktadır. Öğretileri üç mektubunun birleşimi olan *“Principal Doctrines”* adlı eserden bilinmektedir. Bkz. Sharples, 2007: 226-227.

¹¹¹¹ Laodikeialı retorikçi, bkz. Strabon, XII. 8.16. Kinik filozof, Sharples, 2007: 233.

¹¹¹² Prince, 2006: 453. Tıp biliminde İskenderiye'de Herophilus önemli çalışmalar yapmıştır, bkz. Salisbury, 2001: 144; Keyser-Irby-Massie, 2007: 241-242.

¹¹¹³ Marrou, 1956: 213; Keyser-Irby- Massie, 2007: 241; Davidson, 2008: 219.

Grek merkezi olarak Atina'nın yerini almış olan İskenderiye'de retorik ve felsefe okulları kurulmuş ve çok fazla öğrencisi ile öne çıkmıştır. Zamanla ağırlıklı olarak Grek karakterine sahip olamayan İskenderiye, Doğu'nun milletlerine açılmıştır. Mısırlılar, Fenikeliler, Suriyeliler, Yahudiler, Persler artık Grek felsefe öğrencileri ve tarikatların üyeleri olmuşlardır¹¹¹⁴. Dünyanın ilk üniversitesi ve halk kütüphanesi olarak bilinen İskenderiye Müzesi ve Kütüphanesi İskenderiye Kütüphanesi yükseköğretim, dilbilimciler, filozoflar, geometriciler, müzisyenler, ressamalar, jimnastik eğitmenleri ve doktorlar sayesinde Helenistik kültürünün farklı yönlerini öğretmeyi hedeflemiş ve alanında birçok uzman ve gözde insan yetiştirmiştir¹¹¹⁵.

Bu kütüphanede felsefe, bilimle ve özellikle de matematik ile iç içe öğretilmeye çalışılmıştır¹¹¹⁶. Ayrıca, bu kütüphane etrafında araştırma yapmak ve görüş alışverişinde bulunmak için farklı tarikatlar toplanmış ve Grek düşünce dünyasının yanı sıra Doğu'nun inançları üzerindeki ilgilerini artırmışlardır. Bu ilgi sonucunda dinsel ortak yaşam ilkesini savunan toplumsal hayatın farklı şekilleri ortaya çıkmıştır. Esseniler, Şifacılar, Yeni-Pitagorasçılar, Yeni-Platocular diye adlandırılan bu gruplar daha yüksek bir medeniyete ulaşma yolunu bulmak için çok emek vermişlerdir¹¹¹⁷.

MÖ 2. ve 1. yüzyıllar Ege bölgesi havzası ve özellikle Batı Anadolu kıyı şeridindeki kentlerde okullar çok öne çıkmış ve adlarından söz ettirmişlerdir. İskenderiye ile yarışan Pergamon Kütüphanesi ve dilbilim ve felsefe eğitimi ile Rodos, yüksek eğitim kurumları olarak görev yapmışlardır. Bu bölgenin Roma döneminde de önemi büyük olmuş ve sayıca artan bu kurumların başında, Kos, Efes, Smyrna ve yine Pergamon bulunmuştur¹¹¹⁸. Nitekim Roma döneminde felsefe, Helenistik Çağ felsefesinin bir devamı olmakla birlikte, yine de bir çeşitliliğe sahip olmuştur¹¹¹⁹.

5.2. Helenistik Dönem'de Eğitimde Kadın

Helenistik dönem eğitiminde kadının yerini anlamak için öncelikle kadının toplumdaki yerini ve değişen ya da gelişen özelliklerini anlamak gerekmektedir. Nitekim çok uluslu kozmopolit olan Helenizm kültürü içinde kadınının yeri değişikliğe uğramış veya yeni özelliklere sahip olmuştur. Bu bakımdan, Helenistik Çağ kadının bu değişen özellikleri ve öne

¹¹¹⁴ Keyser-Irby- Massie, 2007: 241-242; Davidson, 2008: 219.

¹¹¹⁵ Marrou, 1956: 213-214; Keyser-Irby- Massie, 2007: 243; Parca, 2012: 318.

¹¹¹⁶ Keyser-Irby- Massie, 2007: 245.

¹¹¹⁷ Davidson, 2008: 219-220.

¹¹¹⁸ Marrou, 1956: 214.

¹¹¹⁹ Tekin, 1995: 134.

çıkan yönleri ile ele almak gerekmektedir. Kraliçeler ve soylu kadınlar genel anlamda Helenistik Çağ kadının özelliklerini anlamamızı sağlayacak gruptaki kadınlardır.

5.2.1. Helenistik Dönem Kadını

Önceki dönemden oldukça farklı bir siyasi yapıda olan Helenistik dönemde erkeklerin toplum içindeki siyasi ilişkilerindeki değişimi normal olarak kadınların aile ve toplum içindeki yerlerindeki değişimlere de sebep olmuştur. Hellenistik dönem kadınları hakkındaki mevcut bilgiler şaşırtıcı oranda çoktur. Özellikle Yunan soyundan olan kraliyet ailesine mensup kadınlar hakkındaki bilginin çokluğunun iki sebebi üzerinde durulmuştur. Birincisi, bahsi geçen bu kadınların erkeklerin siyasi faaliyetlerine aktif olarak katılmış olmalarıdır. Diğeri ise dönem yazarlarının ve tarihçilerinin üzerinde bıraktıkları etki ve onların bu hatırı sayılır kadınlardan eserlerinde bahsetmiş olmalarıdır¹¹²⁰. Aslında bu etki onların toplum hayatında daha görünür olmaları ve aile içindeki etkin geleneksel önemleri sayesinde mümkün olmuş olmalıdır¹¹²¹.

Dönemin edebiyatında olduğu kadar sanatında da kadınların yeri artarak devam etmiştir¹¹²². Heykeltıraşlıkta, vazo resimleri ve komedi gibi sanat türlerinde kadınların günlük hayatlarının yanı sıra özel hayatları da bol miktarda konu edilmiştir. Önceki dönemlerde az rastlanan bu durumda tercih edilen kadın grupları köle, fahişe ve kraliçelerdir. Dönemi anlatan filozofların yorumlamalarında kadının değişen rollerini ve toplumdaki yerlerini bulmak mümkün olmaktadır¹¹²³. Yazıtlar ve paralar üzerinde ise öne çıkan kraliçelerin varlığı bulunmaktadır. Kraliyet aileleri içindeki kadınlar toplumların örnek aldıkları kadın modelleri olmuştur. Onların etkilerini soylu olan kadınlarda da görmek mümkündür.

5.2.1.1. Kraliçeler

Kraliyet ailelerine mensup kadınların hayat tarzları, psikolojik gelişimleri ve statüleri dönemin edebiyatında fazlaca yer almışlardır. Bu grup içinde en çok dikkati çekenler kraliçeler olmuştur¹¹²⁴.

Bu dönem özelliklerini yansıtan en gözde kraliçeler, Makedon, Ptolemaios ve Seleukos kraliçeleri olmuştur. Ortak özellikleri olduğu kadar birbirlerinden farklı ve öne çıkan yönleri ile Helenistik Çağ içinde göz önünde olmayı başarmışlardır. Anadolu'da öne çıkan Pergamon, Kapadokia, Pontus ve Karia Krallıkları'nda ise adından söz ettiren kraliçeler bulunmaktadır. Genel itibari ile Helenistik Çağ kraliçeleri dini hayattaki etkin görevleri ve hayırsever sıfatına

¹¹²⁰ Pomeroy, 1975: 90; Spears, 1984: 41.

¹¹²¹ Spears, 1984: 41; Krevans-Sens, 2007: 198-204.

¹¹²² Pomeroy, 1975: 90; Krevans-Sens, 2007: 198-204.

¹¹²³ Pomeroy, 1975: 90.

¹¹²⁴ Krevans-Sens, 2007: 198-204.

sahip olarak diğer soylu kadınlara da örnek olmuşlardır. Bu kraliçeler, yönetimde söz sahibi oldukları kadar dini hayatlarında da oldukça etkin olmayı başarmış kadınlardır¹¹²⁵.

5.2.1.1.1. Makedon Kraliçeleri

Yunan kadınındaki bütün bu değişimler aslında bu dönemde baskın olan Makedonların kraliçeleri önderliğinde olmuştur. Yunan kadınına model olan Makedon kraliçeleri Klasik dönemden Helenistik döneme geçişte meydana gelen sosyal, politik ve kültürel değişimlerdeki etkili araçlar olmuşlardır¹¹²⁶. Erkeklerin ortamlarında çok fazla bulunmayan Makedon kraliçeleri¹¹²⁷ için karı-koca ilişkisinden öte anne-oğul ilişkisi çok daha önemli ve güçlü kabul edilmiştir. Makedon kraliçeleri oğulları tahtta olduklarında çok daha mutlu olmuşlardır. Bunu sağlamak için ise erkekler gibi savaş alanında onların taktikleri ve silahları ile savaşmak zorunda kalıp gerekirse kocalarını karşılarına almışlardır. Onlar hırslı, kurnaz ve birçok durumda acımasız olabilmişlerdir¹¹²⁸.

Anne-oğul ilişkisinin ve kraliçelerin yukarıdaki özelliklere sahip olduğunun en güzel örneği Makedon Kraliçesi Olympias'tır. İskender'in annesi¹¹²⁹ olarak ünlenen bu kraliçe, oğlu tahta oturana kadar, diğer eşler ve kadınlarla rekabet etmiş ve savaşmıştır. Nihayetinde yenilgi ve sürgün yaşamış olsa da akıllı ve kararlı bir kadın olduğunu ispatlamıştır¹¹³⁰. Plutarkhos, Olympias için içinde bulunduğu Dionysus ve Orpheus ayinlerinde diğer kadınlardan çok daha coşkulu ve vahşice davranarak erkekleri dehşete düşürdüğünden bahsetmektedir¹¹³¹. Dönemin paraları ve madalyonlarına ilham olmuş olan devlet büyükleri ve komutanların yanı sıra Olympias'ın da madalyonda büstünü görmek mümkündür (Res. 49)¹¹³².

Olympias'ın bilinen ya da takma isim olarak nitelendirilen en az dört ismi olmuştur. İlk ismi olan Polyksena, mitolojik karaktere sahipken sonraki Myrtale, Cabiri kültündeki dini inancı gereği ya da evlilik sonrası değişmiş olduğu düşünülmektedir. Ancak konumuz gereği asıl önem taşıyan ismi kocası Philip'in verdiği'dir. İskender'i doğurduğu sırada kocası Philip Olympia'da zafer kazanmış ve sonrasında ona Olympias olarak ismini bahşetmiştir. Sonuncu ismi olan Stratonike, "*savaşta zafer*" anlamına gelmekte ve diğer isimlerinden farklı bir anlam taşımaktadır. Bu ismi Eurydice'e karşı kazandığı kendi zaferi sonrası almıştır¹¹³³.

¹¹²⁵ Chaniotis, 2003, 433; Üreten 2003: 121.

¹¹²⁶ Pomeroy, 1984: 3.

¹¹²⁷ Reda, 2014: 43.

¹¹²⁸ Pomeroy, 1975: 90-91; Reda, 2014: 45.

¹¹²⁹ Arrian. III.6.

¹¹³⁰ Pomeroy, 1975: 90-91; Salisbury, 2001: 256-257; Carney, 2012: 309-310.

¹¹³¹ Plutark. *İskender*, 2. 6, 2. 7. Bkz. Salisbury, 2001: 256.

¹¹³² Olympias'ın Altın Madalyon Üzerinde Portresi Mısır- Aboukir'de bulunmuş olup Walters Sanat Müzesi'nde 59.2 envanter No'lu olarak sergilenmektedir.

¹¹³³ Pomeroy, 1984: 9-10.

Kral II. Philip'in muhtemelen ilk karısı olan Illiarian Prensesi Audata, evlendikten sonra Eurydike¹¹³⁴ adını almış yabancı bir gelindir¹¹³⁵. Yunan kadınlarından farklı yollarla yetişmiş olan bu kadın, kızı Cynane ve torunu Adeia'yi kendi eğitimiyle yetiştirmiştir. Bu üç kadın, Yunan aile geleneğini kadın üzerinden yürütmeyi başarmış ilk kadınlar olmuştur. Hem siyasi anlamda hem de savaşta etkin görev alan bu kadınlar Yunan kadın modelinden oldukça farklı bir görüntü oluşturmuşlardır. Cynane, kendisi bizzat babası ile savaşa katılmakla kalmamış İskender'in ölümünden sonraki siyasi toplantılara aktif bir şekilde katılmıştır. Kendisi gibi politikaya ilgili olan Adeia ise hırslarından ötürü adını büyük annesinin adı olan Eurydice olarak değiştirmiştir. Bu aslında siyasi bir amaca hizmet etmek için olmalıdır. Nitekim kendi anneannesini topluma hatırlatmakla kalmamış aynı zamanda Makedon kralı II. Philip'in annesinin ihtişamlı geçmişini de unutturmamış olmaktadır¹¹³⁶.

Makedon kraliçelinin kendi isimlerine vermiş oldukları bu önem farklı bir amaca daha hizmet etmiştir. Örneğin, II. Philip'in kızları Thessalonice ve Europe'nın isimleri babalarının Teselya ve Yunanistan hâkimiyetinin şerefine babaları tarafından verilmiştir. Aynı şekilde, İskender'in yeğeni olan Cadmeia'nın ismi de kralın Thebes'i almasından sonra Cadmus kentinin kuruluşunu kutlamak adına verilmiştir. Makedon kraliçelerine verilen bu değer, sonraki dönemlerde büyük önem taşımıştır. Diğer nesiller onların zafer hikâyeleri ile büyümüş ve bu kadınlar Helenistik dönem tarihinde en önde yer almışlardır¹¹³⁷.

Soylu kadınların bağış yapma geleneği muhtemelen en çok kraliçeler tarafından sürdürülmüştür. Nitekim Antipater'in kızı ve Demetrius'un karısı Makedon kraliçesi Phila'nın yoksulların kızlarına ve kız kardeşlerine çeyiz bağışında bulunduğu bilinmektedir¹¹³⁸. Cömertliği ve aklıyla ünlenen kraliçe aynı zamanda adalet ve dindarlığı ile adından söz ettirmiştir¹¹³⁹. Nitekim kendisi ordu ile doğrudan iletişime geçen ilk kraliçedir. Ölmüş askerlerin cenaze görevlerinden sorumlu tutulmuş ve askeri kamptaki disiplin ve düzeni sağlamak adına hakimlik yapmıştır¹¹⁴⁰.

¹¹³⁴ Aslında II. Philip'in annesinin adıdır. Makedon kralı Amyntas'ın karısı ve Büyük İskender'in de babaannesi olan Makedon kraliçesidir, bkz. Salisbury, 2001:116-11; Carney, 2012: 303-309.

¹¹³⁵ Pomeroy, 1984: 6-7; Salisbury, 2001: 117.

¹¹³⁶ Pomeroy, 1984: 6-7.

¹¹³⁷ Pomeroy, 1984: 10-11; Rhodes, 2006: 320-321.

¹¹³⁸ Diod. Sic. XIX. 59. 4. Bkz. Pomeroy, 1982: 120; Bugh, 2007: 98.

¹¹³⁹ Salisbury, 2001: 275.

¹¹⁴⁰ Reda, 2014: 45.

5.2.1.1.2. Ptolemaios Kraliçeleri

Ptolemaios kraliçeleri dönemin önemli şairleri Kallimakhos, Theokritos ve Poseidippos'un şiirlerinde öne çıkmışlardır¹¹⁴¹. Ptolemaios krallığında da kraliçeler monarşi yönetimin içinde etkin rollere sahip olmuşlardır¹¹⁴². Pers kraliçelerinin yönetimdeki rolleri de İskender'in fetih planları arasında önemli yer tutmuştur. Onlarla yaptığı siyasi birliktelikler onun nihai amacına ulaşmaya yardımcı olmuştur. Ayrıca esir ve köle olan kadınlara da saygıyla yaklaşmıştır¹¹⁴³.

Evliliklerinin siyasi olarak önem teşkil ettiği Ptolemaios kraliçelerinin de isimleri hanedanlığın devamını ve gücünü gösterir niteliktedir. Berenike, Arsinoe ve Kleopatra bu kraliçelere verilen isimler olmuştur¹¹⁴⁴. Bu kraliçelerin ortak özelliklerinden biri nihayetinde kardeşi ve kocası olan kral ile eşit konumda olmalarıdır¹¹⁴⁵. Hepsi de varlıklı kadınlar olup tanrıçaya verilen değerlere sahip olmuşlardır¹¹⁴⁶.

Prenses olup siyasi evlilik yaparak daha da önemli konuma sahip olan bu kadınlardan Seleukos Kralı II. Antiokhus ile evlenen ancak kötü bir evlilik geçiren Mısır prensesi¹¹⁴⁷ I. Berenike sahip olduğu geleneksel kadın erdemleri ile öne çıkmıştır. Akıl ve erdem sahibi olan bu kraliçe, bu özellikleri gereği Yunan edebiyatının ilk örneklerinden olan Penelope ve Arete'ye benzetilmektedir¹¹⁴⁸. Nitekim kral eşleri arasında en çok övgü ve değere layık görülen o olmuştur¹¹⁴⁹. Makedonya'dan çocukları ile Mısır'a gelmiş ve politik bir evlilik yaparak Mısır kraliçesi olmuş olan Berenike'ye *theoi soterai*-"kurtarıcı" unvanı verilmiş ve İskender gibi tanrılaştırılmış kralların listesine alınmıştır¹¹⁵⁰. Devlet kültürüne sahip olan ilk Ptolemaios kraliçesi olan Berenike¹¹⁵¹, Samothracian gizemlerine katıldığı bilinmekte¹¹⁵² ve tanrıça Isis'i temsil ettiğine inanılan kraliçe portresi bir mücevher üzerine oyularak ölümsüzleştirilmiştir (Res. 50)¹¹⁵³. İsmi kentlere verilmiş olan kraliçenin asıl başarısı uzun

¹¹⁴¹ Krevans- Sens, 2007: 198-204.

¹¹⁴² Strootman, 2007:114-116.

¹¹⁴³ Barsine ve Roxane ile ilişkileri için bkz. Carney, 1996: 569-575; Parca, 2012: 316.

¹¹⁴⁴ Pomeroy, 1984: 23; Salisbury, 2001: 49; Strootman, 2007: 107.

¹¹⁴⁵ Strootman, 2007: 115.

¹¹⁴⁶ Parca, 2012: 317.

¹¹⁴⁷ Pomeroy, 1975: 92.

¹¹⁴⁸ Pomeroy; 1984: 13-14; Caneva, 2012: 78.

¹¹⁴⁹ Van Oppen, 2014: 32.

¹¹⁵⁰ Salisbury, 2001: 30-31; Chantionis, 2003: 436; Parca, 2012: 317. Kocası gibi kurtarıcı tanrı olarak Adulis Yazıtında anılmıştır. Bkz. Şar, 2010: 60.

¹¹⁵¹ Caneva, 2012: 94.

¹¹⁵² Samothracian gizemlerine katıldığı bilinen bir diğer kraliçe I. Arsinoe'dur. Plutark. *Alexander*, 2. 2 ve Loman, 2004: 155.

¹¹⁵³ Dillon, 2021: 30.

süren bir hanedanlık kurmuş olmasıdır¹¹⁵⁴. Güçlü bir kadın olarak nitelendirilen bu kraliçe gücünü kızına vermiş olmalıdır. Nitekim Plinius eserinde ondan Olimpiyat oyunlarındaki kazananların annesi, kızı ve kız kardeşi olarak bahsetmektedir¹¹⁵⁵.

Berenike'nin kızı II. Arsinoe ise yaptığı siyasi evliliği boyunca politikada etkin güç sahip olmuştur. Kocası II. Ptolemaios'nin ölümü üzerine orduya sahip olan bu kraliçe, oğulları ile beraber savaflara katılmıştır. Öz kardeşi ile evlenip onun üzerinde etkin olmayı başaran ilk kraliçe olması ile de adından söz ettiren Arsinoe'nun asıl gücü hep tartışma konusu olmuştur¹¹⁵⁶.

Hellenistik dönemdeki en etkili kadınlardan biri olarak karşımıza çıkan Arsinoe, kardeşi üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuş ve neredeyse ona eşit olarak Mısır'ı yönetmiştir. “Kardeş Tanrılar”- *theoi Philadelphoi* olarak tanınan bu hükümdarlardan Arsinoe¹¹⁵⁷, zamanla elde ettiği bu gücün onun hükümetteki etkisinden ve kardeşiyle krallığı paylaşmasından geldiği düşünülse de Mısır kaynakları onu “*Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Kralı*” yani “firavun” olarak nitelendirmiştir¹¹⁵⁸.

Ölümünden sonra verildiği düşünülen bu kimlik onun özel bir gücünün göstergesi de olabilir. Nitekim o, hayatı boyunca tanrıçası olarak tapınan ilk Makedon kraliçesidir ve devlet kültü olan Arsinoe kültü gelecek nesil kraliçelerine model olmuştur (Res. 51)¹¹⁵⁹. Onun adı kentlere ve köylere verilmiş ve ayrıca bu kült için geniş bir devlet arazisi ayrılmıştır. Onun görseli paraların üzerine, heykellere ve rölyeflere konu olmuştur. Mısır'daki diğer tanrı ve tanrıçalar gibi o da “*yerli tanrıça*” sıfatına ulaşmıştır. Bu yönüyle diğer kraliçelerden ayrılmış ve eşsiz olarak kabul edilmiştir¹¹⁶⁰.

Model alınmayı hak eden Arsinoe, kocası ile birlikte paraların üzerinde resmi gösterilen ilk Mısır kraliçesi olarak kabul edilmektedir¹¹⁶¹. Dönemin şairleri Kallimakhos ve Theocritus tarafından şiirlerinde övgüyle bahsedilmiştir. Bu övgü aslında onun hem siyasi hem de askeri başarısından gelmiş olmalıdır. Nitekim onun kocası ile hükümette görev yapması Mısır'ın askeri ve politik işlerinde ani bir ilerleme yaratmış ve Arsinoe tek başına Mısır'ın deniz

¹¹⁵⁴ Salisbury, 2001: 30-31; Şar, 2010: 128-131.

¹¹⁵⁵ Plinius, *Natural History*, VII.42.

¹¹⁵⁶ Pomeroy, 1975: 92-93; Pomeroy, 1984: 15- 19; Salisbury, 2001: 15-18; Chantionis, 2003: 437; Şar, 2010: 51.

¹¹⁵⁷ Chantionis, 2003: 437; Caneva, 2012: 80-81, 87.

¹¹⁵⁸ Pomeroy, 1984: 15- 19; Salisbury, 2001: 15-18; Şar, 2010: 51; Parca, 2012: 318.

¹¹⁵⁹ Pomeroy, 1984: 15- 19; Salisbury, 2001: 15-18; Chantionis, 2003: 437; Caneva, 2012: 78; Parca, 2012: 318. Arsinoe kültü için detaylı bilgi adına bkz. Caneva, 2012: 79-84. Resim 50 Arsinoe portresi ve kült vazosu için bkz. Pomeroy, 1984: 37.

¹¹⁶⁰ Parca, 2012: 318. Arsinoe isimli kentlerin varlığı yazıtlarda bile yazmaktadır. Bkz. Şar, 2010: 1-10,113-127.

¹¹⁶¹ Parca, 2012: 318; Reda, 2014: 9-10. Aslında, paralarda ismi ilk geçen kraliçenin III. Darius'un yeğeni olan Amastris olduğunu düşünenler de mevcuttur. Bkz. Reda, 2014: 9; Dipnot.30.

gücünün genişlemesinin tek sorumlusu olmuştur. Bazı tarihçiler onu dizginlenemeyen hırsı yüzünden suçlarken çoğu tarihçi Mısır'ı yönetmek konusunda onun kardeşi olan kocasından çok daha yetenekli olduğu fikrinde birleşmişlerdir¹¹⁶².

Ptolemaios kraliçeleri arasında özel bir yeri olan I. Kleopatra, MÖ 2. yüzyılın önceki yüzyıla göre farkını yansıtmaktadır. Kraliçelerin krallar gibi ayrıcalıklara sahip olduğu ve güçlü oldukları bu dönemde Kleopatra saltanatın vekili olacak kadar güç sahibidir ve adına para basılmış bir kraliçedir. Nitekim Mısır'daki papirüs buluntuları bunu kanıtlar niteliktedir. Aslında Seleukid prensesi olan Kleopatra Mısır kralı ile evliliğinden sonra doğan kızların isimleri de aynı ismi almıştır ve hanedanlığın ortağı olmuşlardır. Başlarında Afrodite'yi temsil eden tacı taşıyan bu kraliçeler MÖ 1. yüzyıl itibari ile hanedanlık yarışı içine girmişlerdir¹¹⁶³.

Kraliçeler arasında adından en çok söz ettireni olan VII. Kleopatra, bütün kardeşlerini yok ederek ve hükümdarlığın tek sahibi olmaya başararak bir ilke imza atmıştır. Bir kadının Mısır tahtına oturma hakkının olup olmadığı tartışmasını sonlandırmış olan ve bu hakkı elde eden kraliçenin Roma ile ilişkileri yakın olmuştur. Roma İmparatorlarından Caesar ve Marcus Antonius ile yaptığı siyasi evlilikleri vasıtasıyla Mısır'ı çeyiz olarak kullanıp Roma üzerinde hâkimiyet kurma amacına sahip olan Mısır'ın son kraliçesi olmuştur¹¹⁶⁴.

Farklı diller bilen Kleopatra sanatta uzman olarak görülmüş ve insanları etkilemek konusunda oldukça başarılı olarak kabul edilmiştir¹¹⁶⁵. Parfüm ve kremlere özel bir ilgisi bulunan kraliçe, kozmetik, saç bakımı ve ilaçlar konusunda Helenistik Çağ kadınlarına öncü olmuştur. Kleopatra'nın ölümü de diğer özellikleri gibi farklı ve bir amaca hizmet etmiştir. Kraliçenin yılan zehir içerek ölmüş olması onun Yunan dünyasının erkek kral soyuna ait olan bir geleneği yapmış olması bakımından önemli sayılmıştır. Yılan, firavun gücünün sembolü olduğu için bir erkek soy geleneğini gerçekleştirmiş olması Romalı düşmanları tarafından bile zekice ve başarılı olarak kabul görmüştür¹¹⁶⁶. Ptolemaios kraliçeleri arasında cömertliği ile öne çıkan II. Berenike'dir. Ona ve kocası III. Ptolemy'e "*hayırsever tanrılar*" denilmiştir¹¹⁶⁷.

5.2.1.1.3. Seleukos Kraliçeleri

Susa'da İskender'in başlattığı Persli ve Medialı soylu kadınlar ile evlilik geleneği İskender'in komutanları tarafından da devam ettirilmiştir. Ancak İskender'in ölümünden

¹¹⁶² Pomeroy, 1975: 92; Sallisbury, 2001: 15-18.

¹¹⁶³ Pomeroy, 1984: 23-24; Salisbury, 2001: 48-49. Kleopatra isimli diğer prensesler için bkz. Salisbury, 2001: 49-52.

¹¹⁶⁴ Pomeroy, 1975: 92-93; Pomeroy, 1984: 23- 28; Salisbury, 2001: 52-54; Strootman, 2007:115; Şar, 2010: 71-72.

¹¹⁶⁵ Pomeroy, 1984: 23- 28; Salisbury, 2001: 52-54; Şar, 2010: 71.

¹¹⁶⁶ Pomeroy, 1984: 23- 28; Salisbury, 2001: 52-54.

¹¹⁶⁷ Parca, 2012: 318.

sonra Seleukos hariç diğer bütün Makedon yoldaşlar Susalı eşlerini terk etmişlerdir¹¹⁶⁸. Bu bakımdan Seleukos Krallığı içindeki kraliçeler Persli soylu kadınlara oranla çok daha tanınmış durumdadır.

Ptolemaios Krallığı'naki emsalleri gibi Seleukos Krallığı'nda da kraliçeler monarşi yönetimin içinde etkin rollere sahip olmuşlardır¹¹⁶⁹. Makedon ve Pers geleneklerinden farklı olarak Seleukos kraliçeleri elçileri bile huzurlarına kabul edecek kadar hem resmi ve diplomatik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Makedon kraliçeleri gibi ordu ile yakından ilgililerdir ancak onla gibi savaşmamış olup, orduyla ilişkilerini mahkemeden yönetmişlerdir. Ancak diğer kraliçeler gibi mali yönden yardımları ile ün yaparak hayırsever olarak anılmışlardır. Verimlilik ve refaha oldukça bağlı olmaları ile yer yer tanrıça sıfatına layık görülerek Ptolemaios Kraliçelerine benzemektedirler¹¹⁷⁰.

Seleukos kraliçeleri dini hayatlarındaki etkin roller ile adlarında söz ettirmektedirler. Bu roller onların kraliyet güçlerini arttırmakta ve hanedanlık içinde onları çok daha görünür yapmaktadır. Onlar ne kadar etkin, dindar ve hayırsever kraliçe olurlarsa ve kentlerde onların adına ne kadar çok onursal yapılar kurulursa kraliyet ailesi hanedanlık içinde o kadar sadakat elde edebilecektir¹¹⁷¹.

Helenistik Çağ kadınlarında görülen bu bağış geleneği Seleukos Kraliçelerinde oldukça yaygın olmuştur. Onlar halkın içinde ayırım yapmadan önemli yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır¹¹⁷². Onların bağış geleneği yönetici kişiliklerinin ve harcama yetkilerinin olduğunun kanıtı sayılmaktadır¹¹⁷³. Bu bağlamda paraların üzerinde tasvirleri bulunmaya başlayan kraliçeler Helenistik kraliçeler arasında öne çıkmaktadırlar. Paraların aslı amaçlarından biri de orduya ödeme yapabilmektir¹¹⁷⁴. Öne çıkan bu yönleri ile kral olan eşleri ya da oğulları tarafından toplumun göreceği şekilde onur yazıtları ile ödüllendirilmişler ve adlarına kentler kurulmuştur¹¹⁷⁵.

Pers soyundan olan Apama¹¹⁷⁶, hanedanın ilk kraliçesidir ve hanedanlığın varislerinin annesidir¹¹⁷⁷. Apama, kocasına ve oğluna vermiş olduğu dini eğitim ile anılmaktadır¹¹⁷⁸. Kral

¹¹⁶⁸ İskender'in Persli eşleri Roxane, Barsine ve Parysatis ve diğer yoldaşların eşleri için bkz. Arrian, VII. 4 ve Van Oppen, 2014: 24-27.

¹¹⁶⁹ Strootman, 2007: 114-116.

¹¹⁷⁰ Reda, 2014: 44-47.

¹¹⁷¹ Reda, 2014: 4 9-50.

¹¹⁷² Yıldırım-Temizkan, 2018: 651-652.

¹¹⁷³ Reda, 2014: 44.

¹¹⁷⁴ Reda, 2014: 46.

¹¹⁷⁵ Reda, 2014: 48-49.

¹¹⁷⁶ MÖ 324-280 yılları arasında yaşadığı düşünülen kraliçe Baktria soyundan Spitamenes'in kızıdır. Bkz. Ericson, 2009: 90; Van Oppen, 2014: 29; Reda, 2014: 13.

Seleukos, karısı adına üç tane kent kurduğunu açıklamıştır¹¹⁷⁹. Apama'nın politik gücü, kocası yokken hanedanlığı oğlu I. Antiokhos ile yönetmesinde kendisini göstermiştir. Kraliyet hazinesi üzerinde yetkiye sahip olduğu MÖ 299 tarihli bir onursal yazıtta açıklanmaktadır. Didyma'da kurdurmuş olduğu tapınak ve Miletus ordusuna yaptığı yardımları anlatan yazıt onun krallığın hazinesini elinde tuttuğunun açık bir göstergesi sayılmalıdır¹¹⁸⁰. Kral Seleukos'un diğer karısı Stratonice¹¹⁸¹ için bir adet kent kurdurduğu bilinmektedir.

Laodike adlı kraliçelerin birincisi olan I. Laodike¹¹⁸² II. Antiokhos'un ilk eşi olarak ve sonrasındaki kenara atılarak geçen sıkıntılı hayatına rağmen elinde bulundurduğu toprak varlığı ile tanınmaktadır. Bütünüyle bir köy kadar olan bu varlığın işletme hakkı onun ve sonrasında çocuklarının olmuştur. Sardis, onun meclisi haline gelmiştir. Eşinin diğer karısı Berenike Syra ile olan politik savaşı ile de tanınan Laodike, Antioch'un kontrolünü ona kaptırmıştır¹¹⁸³.

III. Laodike¹¹⁸⁴'ya edebi çalışmalarda çok yer verilmese de epigrafik buluntulardan onun devlet işlerinde yetki ve gücünün olduğu anlaşılmaktadır. Hanedanlık için önemli ve saygı duyulan bu kraliçe, kendi adına bir kült oluşturmuş olan ilk Seleukos kraliçesidir. Eşinin de desteğiyle kurulan bu devlet kültürüne bütün hanedan üyeleri aktif olarak katılmışlardır¹¹⁸⁵. Iasos'ta bulunmuş MÖ 196 yılına tarihlenen bir yazıtta kendisinden "*Kraliçe Aphrodit Laodike*" adıyla bahsedilmiştir¹¹⁸⁶. Delphi'de MÖ 102-101 tarihli bir onur yazıtından ondan ve eşinden övgüyle bahsedilmektedir¹¹⁸⁷.

Eşinin desteği ona verdiği onurlarla da kendini göstermiştir. Nitekim bereketli bir kraliçe olarak tanınan Laodike'yi onurlarla ödüllendirmiştir. Onu sevgisi, ilgisi, adanmışlığı, dindarlığı için onurlandırmış olup bu onur sembolünü halkın en rahat görebileceği yerlere kurdurmuştur. Laodike'nin adanmışlık özelliği kocasının yokluğunda hanedanlığı

¹¹⁷⁷ Reda, 2014: 13-14; Ericson, 2009: 90; Sarılar, 2014: 160. Seleukos'a Baktrialı Spitamenes'in kızı verilmiştir. Bkz. Arrian. VII. 4.

¹¹⁷⁸ Ericson, 2009: 90

¹¹⁷⁹ App. *Syrian Wars*, 9.57; Reda, 2014: 14; Sarılar, 2014: 163.

¹¹⁸⁰ Reda, 2014: 14-15.

¹¹⁸¹ Demetrius Poliorcetes'in kızıdır. Bkz. Van Oppen, 2014: 29. Stratonicea'nın adı kraliçe olarak kral kocası ile bir yazıtta geçmektedir. Bkz. Ericson, 2009: 216.

¹¹⁸² MÖ 267-236 yılları arasında yaşadığı düşünülen kraliçe, Büyük Achaeus'un kızı ve II. Antiokhos'un ilk karısıdır. İkinci karısı ise Berenike Syra'dır. Bkz. Reda, 2014: 15-16; Evans, 2012: 18.

¹¹⁸³ Reda, 2014: 15-18; Evans, 2012: 18.

¹¹⁸⁴ MÖ 221-191 yılları arasında hükümdarlık yaptığı bilinen kraliçe Pontus Kralı Mithridates'in kızı ve I. Laodike'nin torunudur. Kuzeni III. Antiokhos ile evlidir. Bkz. OGIS: 345; Ericson, 2009: 191; Reda, 2014: 19.

¹¹⁸⁵ Chaiotis, 2003: 436; Reda, 2014: 19; Ericson 2009: 219. *Panegyris* (Laodikeia) adlı bu kült yıllık düzenlenen bir festivaldir. Bkz. Chaiotis, 2003: 436.

¹¹⁸⁶ Ericson 2009: 219. Bu kraliçenin V. Laodike olduğu düşünülmektedir. Bkz. Caneva, 2012: 90- 91.

¹¹⁸⁷ OGIS: 345.

yönetmesindeki siyasi gücünde kendini göstermiş olmalıdır¹¹⁸⁸. Bu durum ise alışılmış olan iyi bir eşten beklenen ev yönetimdeki ustalığı ve vefasıdır.

Bereketli olarak anılan bu kraliçe, kendisi, kral olan erkek kardeşi ve çocukları adına verilen onurlar hakkında Sardis halkına ve meclise yazdığı MÖ 3.yüzyıla tarihlenen mektubunda bu yönünü kanıtlamış olmaktadır. Güneybatı Anadolu'daki yıkılmış olan Iasus'a on yıl boyunca buğday bağışladığını ve satılan buğdayların da parası ile yoksul yurttaş kız çocukları için yine on yıl boyunca çeyiz alınması talimatını vermiştir¹¹⁸⁹. Onun bağış yapma geleneğinin Makedon kraliçelerin yöneticilik ve ekonomik alanda girişimcilik özelliklerinden geldiği düşünülmektedir¹¹⁹⁰. Onu bu cömertliği oğlu IV. Seleukos tarafından da onurlandırılmış ve onun adına Laodikeia adlı beş tane kent kurulmuştur¹¹⁹¹.

IV. Laodike ise MÖ 196-182/163 yılları arasında hanedanlıkta aktif görünse de yaptığı kardeş evlilikleri ile anılmaktadır. Ayrıca onun paralarda resmi görülen ilk Seleukos kraliçesi olduğu düşünülmektedir¹¹⁹². Adından söz ettiren bir diğer kraliçe, Ptolemaios prensesi olan Kleopatra Thea'dır¹¹⁹³. Seleukos hanedanlığında üç kez evlilik yaparak verimli ve bereketli olarak kabul edilmiş olup kendisinde “*İyi Hasat Tanrıçası*” olarak bahsedilmiştir. Üstelik bir yazıtta ona “ Hayırsever Tanrıça Afrodit” kimliği verildiği yazmaktadır¹¹⁹⁴. Bu durum zamanın paralarına da yansımış olup ilk defa kendisi tek başına olarak ve omuz boyuna kadar uzanan sıkı filiz demetleri ile tasvir edilmiştir¹¹⁹⁵.

Hanedanlığın son kraliçesi olan Ptolemaios prensesi Kleopatra Serene¹¹⁹⁶ ise başarı ile bahsedilmektedir. Varislerinin hem Seleukos hem de Ptolemais Hanedanlıklarını yönetmiş olmaları ve önemli kentlerin kontrolünü alarak tahtın korunmasındaki başarısı ile anılan kraliçe Roma'nın bu hanedanlığa son vermesi ile tutsak edilip öldürülmüştür¹¹⁹⁷. Ptolemaios soyundan gelen bu iki kraliçe kendi geleneklerini elde ettikleri siyasi gücü kullanma şekillerinde devam ettirerek Seleukos Hanedanlığında öne çıkmışlardır¹¹⁹⁸.

¹¹⁸⁸ Reda, 2014: 19-20.

¹¹⁸⁹ Pomeroy, 1982: 121-122; Pomeroy, 1984: 15-16; Bugh, 2007: 97-98 (V. Laodike için); Caneva, 2012: 91; Yıldırım-Temizkan, 2018: 651-652. Onun(V. Laodike) bağış yapma geleneği Makedon kraliçelerin yöneticilik ve ekonomik alanda girişimcilik özelliklerinden gelmektedir. Bkz. Caneva, 2012: 91.

¹¹⁹⁰ Caneva, 2012: 90- 91.

¹¹⁹¹ App. *Syrian Wars*, 9.57; Plin. *Nat.* 5,105. Bkz. Sarılar, 2014: 163.

¹¹⁹² Reda, 2014: 22-25.

¹¹⁹³ MÖ 165-121 yılları arasında yaşadığı düşünülen kraliçe VI. Ptolemy ve II. Kleopatra'nın kızıdır. Bkz. Reda, 2014: 25.

¹¹⁹⁴ Reda, 2014: 25, 49-50.

¹¹⁹⁵ Reda, 2014: 28.

¹¹⁹⁶ MÖ 140/135-69/68 yılları arasına tarihlenen kraliçe Kleopatra Thea'nın kız kardeşi III. Kleopatra'nın ve VIII. Ptolemy'nin kızıdır. Bkz. Reda, 2014: 30.

¹¹⁹⁷ Reda, 2014: 33-34.

¹¹⁹⁸ Reda, 2014: 51.

5.2.1.1.4. Anadolu'daki Kraliçeler

Anadolu'da etkin olan Pergamon, Kapadokia, Pontus ve Karia krallıkları içindeki kraliçelerden bazıları diğer kraliçeler gibi toplum içinde etkin olmuşlardır.

Sahip olduğu coğrafi konumu, ticaret yolları, güçlü yöneticiliği, kültür ve bilim alanındaki yenilikleri gibi özellikleri ile MÖ 2. yüzyıl itibari ile önemli bir rakip haline gelen Pergamon Krallığı¹¹⁹⁹ içinde kralların gölgesinde kaldığını düşündüğümüz kraliçelerden bahseden buluntu oldukça azdır. Pergamonlu Gymnasiarkhos Diodoros Paspasros ve diğer görevliler adına yapılan onur yazıtlarında Stratonike ve Apollonis adlı iki kraliçenin adı geçmektedir¹²⁰⁰.

I. Attalos'un karısı olan Apollonis¹²⁰¹ Demeter kültü adına yaptığı bağışları ile tanınmaktadır¹²⁰². Apollonis'in ölümünden sonra ele geçen MÖ 167-159 tarihli Hierapolis yazıtı, onu '*Tanrı'nın karısı*' olarak adlandırmıştır¹²⁰³. Aynı şekilde, MÖ 166-159 yıllarına tarihlenen bir Teos yazıtında onun tanrıça olduğu, onun adına kült yapıldığı ve rahibelerin görev aldığı yazmaktadır¹²⁰⁴. Onun kraliçe olmaya değer özelliklere sahip olduğu ve bir halk kızı olmasına rağmen sahip olduğu bu özellikler ile saygıyı hak ettiği ifade edilmektedir¹²⁰⁵. Bu özelliklere sahip olan Kraliçe Apollonis, kocası hayatta olduğu müddetçe krallık tacına ortak olmuştur. Üstelik oğlu II. Eumenes zamanında bile ana kraliçe onurunu korumayı başarmıştır. Kraliçenin onuruna kocası tarafından Atina'da Attalis adlı bir toplumun yaşadığı köye 'Apollonieis' adı verilmiştir¹²⁰⁶. Oğlu II. Eumenes tarafından kurulduğu düşünülen Apollonis kenti¹²⁰⁷ ise adı Makedon kökenli güçlü bir kent olarak kabul edilmektedir¹²⁰⁸.

¹¹⁹⁹ Evans, 2012: 120-121. Bu krallığın Anadolu krallıkları ve Roma ile ilişkileri hep yoğun olmuştur. Güçlü bir rakip haline gelen bu krallık içindeki yöneticiler Pergamon'un örnek bir kültür merkezi olması için çok emek vermişlerdir. Dünyanın önde gelen bilim adamlarını, yazarlarını, sanatçıları Pergamon topraklarında getirtip; tapınaklar, saraylar, tiyatrolar, agoralar, *gymnasium*lar ve kütüphane gibi yapılar inşa ettirdiler. Krallar Philetairos dönemi, Eumenes I. -Attalos I -Eumenes II -Attalos II -Attalos III olarak ayrılmaktadır. Bkz. Güngör, 2005: 11-12.

¹²⁰⁰ Üreten, 2003:126.

¹²⁰¹ Kyzikos vatandaşı olan kraliçe, bkz. Üreten, 2003: 43, 103; Tozan, 2018:141.

¹²⁰² Üreten, 2003: 102.

¹²⁰³ OGIS: 308; Üreten 2003: 121.

¹²⁰⁴ OGIS: 309.

¹²⁰⁵ Üreten, 2003: 103.

¹²⁰⁶ Üreten, 2003: 121.

¹²⁰⁷ Apollonis kentinin adı I. Attalos'un eşi ve II. Eumenes ile II. Attalos'un anneleri olan Kyzikoslu kraliçe Apollonis'ten aldığını belirtmektedir. Pergamon ve Sardis'e aynı yakınlıktadır Bkz. Strabon, 13.4.4; Evans, 2012: 119; Manisa Akhisar ilçesine bağlı Mecidiye/Palamut Köyü'nün 2 km kuzeyindeki Konurca Kalesi, bkz. Tozan, 2018: 141-145; (Mecidiye) Orhun, 2018: 302.

¹²⁰⁸ Makedon nüfuslu olan kent, Helenistik ve Roma dönemlerinde kurumsal ve fiziksel anlamda bir Yunan kent devletidir. Tozan, 2018: 147-148.

Kraliçe Stratonike¹²⁰⁹ ise II. Eumenes ve sonrasında kardeşi II. Attalos'un eşleri olarak anılmaktadır. İki kral arasındaki rekabetin konu olduğu kaynaklarda kraliçenin yöneticiliği konusundan bilgi bulunmamasına karşın adına kurulan Karia kenti dönemin oldukça iyi bilinen bir kenti olmuştur¹²¹⁰. Kraliçe Stratonike, Hierapolis'deki tapınak binası ile ilişkilendirilmiş olup Smyrna ve Delos'ta kült faaliyetleri ile anılmaktadır¹²¹¹. Pergamon'daki Zeus Sabazios kültünün onun tarafından Kapadokia'dan getirtilerek kurulduğu kanıtlanmıştır¹²¹².

Bunu kanıtlayan ise kraliçenin oğlu III. Attalos'un yazmış olduğu MÖ 135 yılına tarihlenen mektuptur. Mektupta bu kültü annesinin kurduğunu dile getirirken aslında onun dini eğitiminin çok yüksek olduğunun ve bu kültü olan bağlılığının yüksek olduğunun altını çizmiştir. Bu yönü ile annesine olan bağlılığını da derinden hissettirmiştir. Annesini tanıdığı bütün kadınlar arasında en dindar olarak tanımlayan kral, onun başta Zeus Sabazios olmak üzere bütün tanrılara çok bağlı olduğunu ve bu tanrıyı kentlerine getirdiğinden ötürü annesine şükranlarını sunmak adına kültü Athena Nikephoros tapınağında kurmaya karar verdiklerini ifade etmiştir¹²¹³.

Anadolu'da öne çıkmış bir diğer krallık olan Kapadokia Krallığı içindeki Pers ve Makedon soyundan olan Kapadokia Kralı I. Pharnakes'in (MÖ 223-187) kızı olduğu düşünülen Kraliçe Nysa, etkin bir güç olmayı başarmıştır. Annesi Seleukos Hanedanlığı soyundan olan III. Antiokhos'un ve Laodike'nin kızı aynı isimli Nysa'dır. Kocası V. Ariarathes gibi bir Roma sempatizanı olmuş ve krallığına çok fazla toprak kazandırmıştır. Rakipleri olan Roma ve Pontus ile sıkıntılı geçen birkaç yıldan sonra karı-koca birlikte olacak şekilde portreleri paralar üzerine basılmaya başlamıştır. Nysa, krallığın tek yöneticisi olmak adına çok çaba harcamış ve bu uğurda altı oğlundan beşini zehirleyerek öldürmüştür. Bu

¹²⁰⁹ Kapadokia Kralı IV. Ariarathes'in kızı olup Pergamon kralı II. Eumenes ile evlenmiştir. Bkz. Strabon, XIII. IV.2 ve Üreten, 2003: 52; 2004: 190.

¹²¹⁰ Livius, *History of Rome*, 42, 16. 9; 33.18. Bkz. Evans, 2012: 199; Güngör, 2005: 32-33; Orhun, 2018: 290. Stratonikeia kenti için ayrıca bkz. Kaye, 2012: 96-104; Tozan, 2018:151-152.

¹²¹¹ Ericson, 2009:219. Ephesos da onun kült faaliyetleri yaptığı yerler arasında gösterilmektedir. Bkz. Kaye 2012: 44

¹²¹² Üreten 2004: 190; Orhun 2018: 294; Taşkın 2011: 139-140.

¹²¹³ Orhun 2018: 294; Taşkın 2011: 139-140.

durum krallık içinde iç karışıklıklar ile sonlanmıştır¹²¹⁴. Nysa adına kurulan kent¹²¹⁵ ve kütüphanesi ise Helenistik dönem içinde Anadolu’da etkin rol oynamıştır¹²¹⁶.

Siyasi evliliği ile krallık için fayda sağlayan Kapadokia kraliçesi Pythodoris¹²¹⁷, kendi krallığı ile Pontus krallığının topraklarını yönetsel olarak birleştirmiş olmaktadır. Sonraları ise Pontoslul Mithridates’in torunu Archelaus Sisines tahta geçmiştir. Ancak bu kralın yönetimde olmasını sağlayan şey annesi kraliçe Glaphyra’nın¹²¹⁸ başarısıdır. Kraliçe, Markus Antonius’u ikna ederek oğlu ve kendisi Kapadokya tahtına oturmışlardır. Dikkat çekici bir başarı olarak kabul edilen bu olay anne olan kraliçelerin gücünü gösterir niteliktedir¹²¹⁹.

Önemli güçlerden bir başkası olan Pontus Krallığı içinde Pontus Kralı V. Mithridates’in ani ölümü ile tahta geçen kraliçe IV. Laodike’dir. Yaşları küçük olan oğulları VI. Mithridates’in ve Mithridates Khrestos’un rehberi olarak yönetimde olan Pontos Kraliçesi Laodike, III. Laodike ve IV. Antiokhos’un kızlarıdır¹²²⁰. Kocası V. Mithridates gibi tam bir Roma yanlısı olan kraliçe, Sinope’deki saraylarında lüks ve eğlence içinde yaşamışlardır. Kapadokia kraliçesi Nysa gibi yöneticilikteki azmi ve tutkusu oldukça fazla olan IV. Laodike, oğlunun onu tahtan indirmesi ve hapsedmesi ile etkinliğini kaybetmiştir¹²²¹.

Karia Krallığı içinde önemli bir kent olan Halikarnassos’taki ilk hanedanlığın kraliçesi I. Artemisia¹²²², babasının savaşta olduğu zamanlarda yokluğunda yönetimde bulunmuştur. Herodotos’un eserinden onun güçlü, akıllı ve başarılı bir kadın olduğunu ve MÖ 480 yılındaki Salamis Deniz Savaşı’nda Pers kralı Kserkses’in Yunanistan seferine beş gemilik bir donanmayla katıldığını öğrenmekteyiz. Bu donanmanın komutanlığını kendisi yapmış ve Pers kralına verdiği fikirleri ve öneriler ile ona yardımcı olmuş, onun takdirini kazanmış ve ondan

¹²¹⁴ Akarsu, 2016: 859; Bulut, 2018: 82. Nysa’nın III. Antiokhos ile Laodike’nin kızı olduğunu kanıtlamıştır, bkz. Aslan 2007: 66.

¹²¹⁵ Kutsal kent, bkz. Herodot, *Tarih*, 97. 1 Atları ile ünlüdür, bkz. Herodot, *Tarih*, 106. 2; Arrian, VII.13. Kofen Nehri ve Indus arasında, Dionysus’un Hintlileri yendiği sırada, İskender’in kurduğu sanılan kent. Bkz. Arrian. V. 1.

¹²¹⁶ Lydia-Karia sınırı yakınlarında yer alan kentin bulunduğu Karia bölgesi, İskender’in ölümünden sonra Seleukoslar Krallığı’nın, daha sonra da Pergamon Krallığı’nın yönetimi altına girmiştir. Bkz. Üreten, 2006: 209. Harmandalı’na 1 km mesafede bulunan Büyük-Küçükkale Tepe’ye konumlandırılmaktadır. Bkz. Bulut, 2018: 98. Aydın ili Sultanhisar ilçesinin 3 km. kuzeyinde yer alan, Karia Bölgesi’nin önemli kentlerinden biridir. Bkz. Diler ve Öztaner, 2021: 183.

¹²¹⁷ Arkhelaos’un karısı Tralleisli kraliçenin evliliği en çok Roma’nın işine yaramış olmaktadır. Bkz. Taşdöner, 2016: 39.

¹²¹⁸ II. Arkhelaos’un kızı olan kraliçe yaptığı evlilikler ile dikkat çekmiş ve mutluluğu yakalayamadan intihar etmiştir. Bkz. Josephus, XVII.1, 4. Bkz. Bulut, 2018: 87-88. İlk evliliğini MÖ 18 yılında yapan kraliçenin ölümü ile krallık sonlanmıştır. Bkz. Bulut, 2018: 87-88.

¹²¹⁹ Himmetoğlu, 2018: 37.

¹²²⁰ Arslan, 2007: 68; Akarsu, 2016: 860.

¹²²¹ Arslan, 2007: 79; Akarsu, 2016: 860. Kraliçenin ölümü ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Onun tacı elinden alındıktan sonra hapis hayatı içinde kendiliğinden öldüğü ya da oğlu VI. Mithridates tarafından zehirlenerek öldürüldüğü düşünülmektedir. Bkz. Appian. *Mith. Wars*. 23.112 ve Akarsu, 2016: 860.

¹²²² Lygdamis Hanedanlığının kralı Halikarnasoslu Lygdamis ve Giritle bir annenin kızıdır. Bkz. Taşdöner 2008: 98.

hep övgüyle bahsetmiştir¹²²³. Artemisia, kronolojik olarak yakın kabul edilen Bitinya kraliçesi Amastris gibi da yöneticilik sıfatı ile ünlenen Helenistik kraliçeler olarak tanınmaktadır¹²²⁴.

II. Artemisia¹²²⁵ olarak tanınan kraliçenin önemi ölen kocasına Mausoleum adıyla bilinen dünyanın yedi harikasından birisi olan ünlü anıt mezarı yaptırmış olmasıdır¹²²⁶. Hükümdarlığı kısa sürmesine karşın Halikarnassos'u Rodoslulara karşı başarıyla savunmuş ve bu başarısını adada yaptırdığı bir zafer anıtıyla kutlayan Artemisia'nın MÖ 350 yılında ölümü üzerine kardeşi Hidrieus hanedanlığı yönetmiştir. O da diğer kız kardeşi Ada¹²²⁷ ile evlenmiş ve tahtı onunla paylaşmıştır. Kocasının ölümü üzerine kraliçe Ada, Halikarnassos'ta tek başına hüküm sürmeye başlamıştır. Fakat küçük kardeşi Peksadoros onu tahtından indirip sürgüne göndermiştir¹²²⁸. Elinden alınmış olan krallığı adına kente giren İskender'e yalvarmış, ona işbirliği teklif etmiş ve nihayetinde Karia'nın Yunan kentleri haricinde kalanını İskender ona bağışlamıştır. Tekrardan yaşadığı yer olan Alinda'ya kraliçe olabilmeyi başarmıştır¹²²⁹. Ada, İskender kente geldiğinde valisi olduğu kenti ona teslim ederek ve onu oğlu olarak kabul etmeyi isteyerek samimiyetini göstermiştir. O, artık bütün Karia'nın hükümdarı olmuştur¹²³⁰.

5.2.1.2. Soylu Kadınlar

Helenistik Çağ kraliçelerinin hayatlarındaki ihtişam ve güç kadınların statülerini ve toplumdaki yerlerine etki etmiş ve bu da dönemin sanatına yansımıştır¹²³¹. Örnek alınan kraliçeler toplumların soylu ve saygın kadınların hayatlarındaki seçimlerini etkilemiştir. Üst sınıfa ait kadınların statülerine ait yazıtlar ve papirüsler mevcut olsa da onların özel hayatlarını aydınlatan bilgiler kısıtlıdır. Mezar kabartmalarında kadınların görsel tasvirlerine çok yer verilmiş olması ve mevcut figürin buluntuları onların devam eden görevlerini ve seçimlerini anlamamız açısından çok değerlidir. Bunun en güzel örnekleri arasında Boeotia'da Tanagra figürinleri olarak kabul edilen buluntu topluluğu bulunmaktadır.

Tanagra kadınların görkemli kıyafetleri şık ve rengârenk kumaşlarla yapılmış, saçları ise modaya uygun görünümündedir. Bazılarının başında şapka, kulaklarında küpe, ellerinde çiçekler, bazılarının ise örtüleri bulunmaktadır. Ancak hepsinde ortak olan ellerinin saklı

¹²²³ Herodot, *Tarih*, 68, 69, 88, 93, 102, 103. Bkz. Taşdöner 2008: 98.

¹²²⁴ Caneva, 2012: 92.

¹²²⁵ Hekatomnos'un kızıdır ve erkek kardeşi Mausolos ile evlidir. Bkz. Taşdöner, 2008: 99.

¹²²⁶ Strabon, XIV.2.16. Bkz. Taşdöner, 2008: 99-100.

¹²²⁷ Karia Valisi, Arrian, I. 22. Karia satrapı Halikarnasoslu Hekatomnos'un kızıdır ve erkek kardeşi Hidrieus ile evlidir. Bkz. Strabon, XIV.2.17. Bkz. Taşdöner, 2008: 101-102.

¹²²⁸ Taşdöner, 2008: 100.

¹²²⁹ Strabon, XIV.2.17. Bkz. Taşdöner, 2008: 101-102.

¹²³⁰ Arrian, I. 22.

¹²³¹ Pomeroy, 1975: 90; Carney, 1996: 567; Stewart, 2007: 158-161; Krevans-Sens, 2007: 198.

olması ve görünümünün oldukça itinalı olduğudur. Kıyafetlerindeki lüks görünümün ve ipekten kumaş tercihi ya da kumaş renklerinin çeşitliliğinin yanı sıra bazılarının altın kaplamalı olması bu kadınların toplum arasında ayırt edici olanları temsil ettiğini göstermektedir. Üstelik bazılarının ellerinde tutmuş oldukları değerli kumaş o kadınların onu nasıl giydiği ve kontrol ettiğini göstermesi bakımından sosyal statü sembolü olarak kabul edilmektedir. Nitekim kumaşın taşınmasındaki mükemmellik kadının eğitilmiş olmasına da işaret etmektedir. Onu taşımak belirli bir bilgi birikimini, özenli davranış modelini ve nazik tutumu yansıtmaktadır. Bu da ancak soylu ve saygın kadınlara özgü olabilmiştir (Res. 52)¹²³².

Döneme ait diğer buluntulardan anlaşılan bir başka özellik ise kadınlara ait özel eşyaların varlığındaki çeşitlilik ve ihtişamdır. Onların kullandıkları altın taşlar, saç fileleri, küpeler, kolyeler, yüzükler, bilezikler gibi mücevherler ya da halhallar, kalça bantları ve çıplak vücuda taktıkları çapraz çizgili aşk büyüğü denilen *kestoi* gibi özel eşyalar kraliçe ve saray kadınlarının hayat tarzlarındaki ihtişamı ve gücü yansıtmaktadır. Ayrıca erkeklerin kullandıkları oyulmuş değerli taşların, işlemeli akik taşların ve kişisel mühürlerin kadınlar tarafından da kullanılmış olması bahsedilen bu gücün çok daha özel yansımasıdır (Res. 53)¹²³³.

Bu yansıma kadınların toplum ve kent yararına yaptıkları işlerde de kendini göstermiştir. Varlıklı soylu kadınlar kendi adlarına bağış yapabilmiş ve yeterli sayıda erkek olmadığı yerde kente ait devlet işlerinde çalışmışlardır¹²³⁴. Örneğin, polise destek veren kadınlara verilen değer yazıtlarda kendisini göstermiş, bu kadınların isimleri aile isimleri ile birlikte anılmıştır¹²³⁵. Örneğin, MÖ 200 yılına tarihlenen Tanagra yazıtlarının birinde Demeter tapınağının yapımı için bağış yapan kadınların isimleri, kimin kızları oldukları ve devlete ne kadar drachma bahsettikleri kaydedilmiştir¹²³⁶.

Kadınların tanrıçalara adadıkları adakların sayıca artması da bu dönemin özelliklerinden biri haline gelmiştir. Aynı zamanda adakların kalitelerinde de artış olmakla birlikte bütçelerine göre para bağışı da yapılmaya önem verilmiştir. Özellikle dul kadınların yüksek miktarlarda bağış yapmış olmaları da dikkat çeken bir durum olmuştur¹²³⁷. Ayrıca halk festivalleri için yaşadığı kente bağış yapan soylu kadınların da varlığından yazıtlarda saygıyla ve hürmetle bahsedilmektedir. Örneğin, MÖ 2. yüzyıla ait olduğu düşünülen Batı Anadolu-

¹²³² Dillon, 2012: 231-233.

¹²³³ Stewart, 2007: 158-161. Resim, günümüzde Bergama Müzesi'nde bulunan Helenistik dönemi de içine alan takıları yansıtmaktadır.

¹²³⁴ Salisbury, 2001: 97; Shipley vd. 2007: 61.

¹²³⁵ Shipley vd. 2007: 61.

¹²³⁶ SEG: 43.212

¹²³⁷ Argea, Agasigratis ve Epikteta adlı üç kadının bağışladıkları para miktarları için bkz. Goff, 2004: 71.

Kyme’de bulunan bir yazıtta, Arhippe adlı bir kadının halkı için yaptığı bağışlar uzun uzun anlatılmış, hayırsever bir insan olduğu ve çocukların oyunlarında altın çelenk ile ödüllendirilmesi ve heykelinin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Öldükten sonra ise mezar kaidesinin onun istediği biçimde ve kentin refahına yakışır şekilde yapılması şartı ile diğer hayır sahipleri ile birlikte gömülmesi gerektiği de ifade edilmektedir. Verdiği ziyafetler ve yaptığı yardımlardan ötürü ise senato kararı ile adına kurban bağışı yapılacağı da eklenmiştir¹²³⁸. Toplumda hayırsever kabul edilip heykeli yapılan kadınlara muhtemelen en güzel örnek Asklepion kentindeki saygın kadın büstüdür (Res. 54)¹²³⁹.

Mezarlarda bulunan kadınlara ait buluntular da bu dönemde farklılıkları ile dikkat çekmektedir. Örneğin, kadının evlendiği kişinin ailesi ile olan ilişkisindeki değişiklik mezar eşyalarında kendisini göstermiştir¹²⁴⁰. Toplumun kadına olan tutumunu yansıtan mezar hediyeleri bu dönemde de önemli buluntular sayılmıştır. Özellikle Atina’da kadın mezarlarında bulunmuş sayıca fazla olan aynalar ve kese aletleri Helenistik kadının sadece bir çocuğun annesi olarak değil aynı zamanda kadının temizliğe verdiği önemin arttığını ve bireysel olarak kadının çekici olabildiğinin de göstergesi sayılmıştır¹²⁴¹. Kadın artık sadece dokumadan sorumlu olan anne modeli ile değil bireysel zevkleri ve alışkanlıkları ile de anılmaya başlanmış olmaktadır.

Üstelik döneme ait evlerde ortaya çıkarılan el işleri ile ilgili buluntuların yerlerine bakılacak olursa Helenistik kadını Klasik dönem kadınına oranla ev içinde daha özgür olmuştur. Evin belirli bir yerinde yaşama zorunluluğu artık olmayan kadın istediği yerde rahatça yaşamış olmalıdır. Dokuma ağırşakları, mutfak eşyaları ve tuvalet eşyaları evin tek bir odasına değil her yerine yayılmış durumda bulunmuş olması kadının artık evdeki özgürlüğünü yansıtmaktadır¹²⁴².

Kadınların bu artan saygınlıklarının en önemli sebeplerinden birisi, ekonomik güç kazanımları ve kullanımları olmuştur¹²⁴³. Statülerinde ve toplumdaki bulunduğu yerde değişikliklere sahip farklı milletlerden olan Helenistik kadınlar da erkekler ile birlikte yeterince özgür bir şekilde kaynaşmışlardır¹²⁴⁴. Ancak kadının toplumdaki yeri ile ilgili bölgeler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, birçok Yunan kadını hala bir erkek

¹²³⁸ Bean, 1966: 528-535; Pomeroy, 1982: 118.

¹²³⁹ Günümüzde İzmir Bergama Müzesi’nde sergilenmektedir.

¹²⁴⁰ Shipley vd. 2007: 61.

¹²⁴¹ Aynalar Klasik dönemde de mevcuttur ancak Helenistik dönem ile artış göstermiştir. Kese aleti ise erkeklerin mezar hediyeleri olarak ve gittikleri spor okulunu temsil etmek için kullanılmışken yine bu dönemde kadınlarınkilerde de oldukça fazla sayıda rastlanmıştır. Bkz. Rotroff, 2007: 153-154.

¹²⁴² Rotroff, 2007: 152-153.

¹²⁴³ Pomeroy, 1975: 93-94.

¹²⁴⁴ Pomeroy, 1975: 93; Mikalson, 2007: 218.

koruması altında iken Mısırlı bir kadının koruması olmamış ve kocasının haberi olmadan miras bırakabilmiş ve ondan ayrı olarak mülk sahibi olabilmıştır¹²⁴⁵. Yunan kadınlarına göre oldukça rahat oldukları anlaşılan Mısırlı kadınların aile içindeki statüleri oldukça yüksek olmuştur¹²⁴⁶.

Helenistik dönemin yaygın coğrafyası içinde Mısır'ın buluntu topluluğu bakımından zengin oluşu buradaki kadınların hayatlarını daha iyi anlamamıza yardımcı olmuştur. Ptolemaios Krallığı'nın hâkim olduğu Mısır'daki papirüs örnekleri olan kişisel mektuplar, yasal belgeler ile paralar, figürinler, yazıtlar ve mezar taşları farklı sosyal sınıflara ait kadınları tanımamızı sağlayan eşsiz kanıtlar olmuştur¹²⁴⁷. Mısır'da cinsiyetler arası kutuplaşmanın azalmasından ötürü kadınların yüksek statüye sahip oldukları düşünülmektedir. Bu statü Klasik Yunan kadının sahip olduğundan fazladır. Atina demokrasisinin aksine kadına sadece üreten olarak bakılmamış ve nihayetinde *oikos* içinde bir siyasi varlık olmaktan çıkmıştır. Mısırlı kadın için evliliğin amacı bir mirasçı dünyaya getirmek değil eşiyle ortak bir hayat sürmektir¹²⁴⁸. Gelinin babasının rolünün azaldığı bu hayat içinde karı-koca hakları ve yükümlülükleri yazıldığı anlaşmalarda açıkça belirtilmiştir¹²⁴⁹.

Kozmopolit bir kent olan İskenderiye'de Ptolemaios Hanedanlığı boyunca Yunanlar ayrıcalıklı bir sınıf oluşturmuşlardır. Klasik Yunan geleneklerinin devamı niteliğindeki gelenekler ve toplum anlayışı izleri kendini burada açığa çıkarmıştır. Örneğin, erkeklerin evin ve ailenin lideri olduğu ve sosyal sınıf farklarının çok net anlaşıldığı toplum yapısı ile soylu olan ailelerin kadınları ve kızları ön plana çıkma imkânı bulmuşlardır¹²⁵⁰.

Özellikle Kıbrıs buluntu topluluğundan anlaşıldığı gibi sadece kraliçeler değil aynı zamanda üst sınıfa ait ailelerdeki kadın ve kız çocukları oldukça varlıklı ve paralarını atlara ve adaklara rahatça harcayabilmişlerdir. Örneğin, buluntu topluluğunun çoğunluğu Kıbrıs valisi ve komutanı Polycrates'in karısı Kyreneli Zeuxo ve kızlarının adadıkları düşünülen eşyalar ile doludur¹²⁵¹.

İskenderiye'deki yazıtlardan soylu ve elit kadınların ve kızlarının devlete verdiği hizmetler övülmüştür¹²⁵². Aristokrat kadınlar ve kızları kraliçeler gibi iktisadi işlerde tam

¹²⁴⁵ Pomeroy, 1975: 94; Pomeroy, 1984: 172; Salisbury, 2001: 97; Thompson, 2007: 106.

¹²⁴⁶ Pomeroy, 1984: 45.

¹²⁴⁷ Pomeroy, 1984: xii; Parca, 2012: 316.

¹²⁴⁸ Pomeroy, 1975: 94-96; Pomeroy, 1984: xii, xiii; Salisbury, 2001: 97; Parca, 2012: 316-317.

¹²⁴⁹ Bu anlaşma örneğinin detaylı maddeleri için bkz. Pomeroy, 1975: 94-96.

¹²⁵⁰ Pomeroy, 1984: 42; Salisbury, 2001: 97.

¹²⁵¹ Pomeroy, 1984: 43.

¹²⁵² Parca, 2012: 319.

yetkiye sahip olmuş ve kendi mal varlıklarını adaklara, atlara ya da istedikleri başka bir şeye harcamakta özgür olmuşlardır¹²⁵³. Örneğin, Zeuxo ve kızları at sahibi olan zengin kadınlardır. Kıbrıs'ta ise heykel bağışı yapan asker ailelerden soylu kadınlar bulunduğu bilinmektedir. Kadınlar adaklar ile de onurlandırılmıştır. Üstelik anne-babalar çocuklarını, çocuklar da onları onurlandırmaktadırlar¹²⁵⁴.

Mısır'da İskenderiyeli kadınların sahip oldukları bu haklar ve toplumdaki yerleri pişmiş topraktan yapılmış kadın büstlerine yansımıştır. Üç ayrı kadın modeli olarak dönemin kadın profilini gözler önüne seren bu buluntular İskenderiye'nin kadınlarını daha iyi anlamamıza yardımcı olmuştur (Res. 55)¹²⁵⁵. Aynı şekilde, I. Ptolemios Hanedanlığı'nın ilk dönemlerine tarihlenen Kuzey Afrika'daki Kyrene'deki bir mezarda hepsi kadınlara ait olan altı tane kabartmada (metope) evlilik, ölüm, çeşitli ritüellerde kadınlar resmedilmiştir. Kadınların ev içi ve ev dışı görevlerinde önceki dönemlerin devamlılığının yaşanmış olduğu anlaşılmaktadır¹²⁵⁶.

Ptolemaios Hanedanlığı'na ait İskenderiye kentinde Yunanlılara açık olmak şartı ile sadece soylu kadınlar aktif bir şekilde dine katılım göstermişlerdir. Yunan kadınlarında olduğu gibi İskenderiyeli kadınlar için de dine katılım devletin desteklediği tek faaliyet olmuş ve törenlere katılım kadınlardan özel bir ilgi görmüştür¹²⁵⁷. Klasik dönem başlığı altında detaylı olarak anlatılmış olan Thesmophoria, Adonis ve Demeter kültleri oldukça yaygın olmuş ve Yunan kadınları gibi bu kültlere katılmak konusunda hep istekli ve coşkulu olmuşlardır¹²⁵⁸. Örneğin göçmen oldukları düşünülen iki İskenderiyeli kadın olan Gorgo, arkadaşı Praxinoa, çocukları ve köleleri ile birlikte Arsinoë Philadelphos'un düzenlediği yıllık Adonis kültüne katıldıkları bilinmektedir¹²⁵⁹. Özellikle Demeter kültüründe yıllık kurban törenine katılan soylu kadınların varlığı da bilinmektedir¹²⁶⁰. Bu kültürlerin onlara olumlu etkileri olduğu ve dolayısıyla evlerine ve sıradan görevlerine daha istekle döndükleri düşünülmektedir¹²⁶¹.

¹²⁵³ Pomeroy, 1984: 43.

¹²⁵⁴ Pomeroy, 1984: 43-44.

¹²⁵⁵ Pomeroy, 1984: 42; Salisbury, 2001: 97. Resim 52 için bkz. Pomeroy, 1984: 22.

¹²⁵⁶ Pomeroy, 1984: 48.

¹²⁵⁷ Pomeroy, 1984: 49; Strootman, 2007: 206; Dillon, 2012: 232-233.

¹²⁵⁸ Pomeroy, 1984: 58-59; Parca, 2012: 320. Helenistik Mısır'da ve İskenderiye'de kutlama detayları için bkz. Goff, 2004: 125-145. Demeter kült için ayrıca bkz. Parca, 2012: 321-322.

¹²⁵⁹ Theocritus *Idyll*, 15. Bkz. Strootman, 2007: 206; Dillon, 2012: 232.

¹²⁶⁰ Polybios, *Histoires*, XV. 29.

¹²⁶¹ Goff, 2004: 145.

Spartalı soylu ailelere mensup kadınların politikaya olan ilgileri giderek artmış ve siyasete en çok etki ettikleri dönem bu dönem olmuştur¹²⁶². Nitekim Spartalı kadınlar için zenginlik, yetki ve etkinin temeli sayılmıştır. Ancak bu şekilde mülk sahibi olabilmiş ve kendi mallarını kontrol etmeyi başarmışlardır. Ailelerindeki erkeklerin siyasi fikirlerini benimseyerek bu gücü kullanan Spartalı kadınların en önde gelenleri Agesistrata, Archidamia ve Cratesicle'dir¹²⁶³. Zenginlik ve siyasi güç arasında bulunan doğrusal ilişki Plutarkhos'un Kral Agis'in¹²⁶⁴ reformlarındaki kadınların katılımlarını anlattığı eserinde net olarak karşımıza çıkmaktadır¹²⁶⁵.

Helenistik Sparta'da en zengin kadınlar Kral Agis'in annesi ve büyükannesi olarak bilinmektedir. Ancak Spartalı kadınların devlete ait toprağın beşte ikisine sahip olacak kadar varlıklı oldukları bilinmektedir. Onlar, Sparta'nın mal varlığını yeniden pay etme ile ilgili ekonomik reformlara da karşı çıkmışlardır. Zengin erkekler gibi, yarış atı satın alıp, yarışmalar düzenlemişlerdir. Buradaki amaçları aslında kendilerine ve zenginliklerine dikkatleri çekme arzusudur¹²⁶⁶.

Aynı şekilde, farklı Yunan kentlerinde de kadınların bazıları diplomatik, ekonomik ve kültürel yönlerden çok daha avantajlı konumlara sahip olabilmiş ve onurlandırılmışlardır. Örneğin, birkaç kadın siyasi haklar ve kamu dairesinde iş imkânı ile ödüllendirilirken bazıları verdikleri hizmetlerin karşılığı olarak yabancı şehirler tarafından onursal yurttaşlık ve vekâlet hakları ile ödüllendirilmişlerdir¹²⁶⁷.

Yunan dünyasının birçok yerinde saygın kadınlar ekonomik faaliyetlere aktif olarak katılmışlardır. Bu katılım kentlerdeki listelerde kendini göstermiştir. Örneğin, Delos'taki listelerden evli kadınların borç para aldıklarını ve bu borç durumunda kocalarının izni olduğunu öğrenmekteyiz. Aynı şekilde, Amorgos'taki yazıtlar da kocaların mal ile ilgili anlaşmalarda karılarının açık bir dille rızalarını aldıkları da belirtilmektedir¹²⁶⁸.

MÖ 1. yüzyılda Pireneli Phile adında soylu bir kadın hâkimin kendine ait olan sermayesinden su kemeri ve bent kurmuş olan ilk kadın olduğu bilinmektedir. Phile'nin kamu işleri yapma sözü verdiği için hâkim olarak görevlendirildiği bilinmektedir¹²⁶⁹.

¹²⁶² Pomeroy, 2002: 76, 88, 92.

¹²⁶³ Pomeroy, 1975: 96; Pomeroy, 2002: 93; Pomeroy, 2008: 221-223.

¹²⁶⁴ Sparta'nın en zengin iki kadını olan Agesistrata (annesi) ve Archidamia (ninesi)'nin yetiştirdiği Spartalı Kral, bkz. Plutark. *The Life of Agis*, 4.

¹²⁶⁵ Plutark. *The Life of Agis*, 7. Bkz. Pomeroy, 2002: 93.

¹²⁶⁶ Pomeroy, 1975: 96; Pomeroy, 2008: 221-223.

¹²⁶⁷ Pomeroy, 1975: 93.

¹²⁶⁸ Pomeroy, 1975: 96.

¹²⁶⁹ İlk olarak MÖ 2.yüzyıla tarihlenen bir yazıtta ismi bilinmeyen ancak Histria'da çalışmış olduğu anlaşılan bir kadın hâkimin varlığı açıklanmıştır. Bkz. Pomeroy, 1975: 93-94.

Sparta'nın ve birçok Yunan kentlerinin aksine, Atina'da yurttaş kadınların yasal ve ekonomik faaliyetleri yok denecek kadar azdır. Üstelik kadınlar için Klasik döneme oranla daha az özgürlük sağlanmıştır. Nitekim Demetrius'un yasaları Aristoteles'in fikirlerini yansıttığından kadının ruhunun aciz olduğu ve denetimin gerektiği fikri Helenistik Atina'ya damgasını vurmuştur¹²⁷⁰. “Kadınlarının düzenleyicileri”- *gynaikonomoi*- adlı bir heyet kuran Demetrius kadınların davranışlarını ve akşam yemeği eğlencelerindeki kadınların savurganlıklarını kontrol altına almayı hedeflemiştir. Spartalı zengin ve özgür kadınlar ile fahişeler mal varlıklarını açıklamak zorunda kalmışlardır. Fakat zengin bir adamın karısı, kocasının refahının bir işareti olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, Atina'daki kadınların hayatlarındaki kısıtlamalarla ilgili olan düzenlemeler aslında erkeklerin savurganlıklarına da sınır koymuştur¹²⁷¹.

5.2.1.3. Roma Kadını

Helenistik dönemin değişen özellikleri içinde kadının toplumdaki yeri ve eğitimdeki önemi Roma Cumhuriyet dönemi için de devamlılık göstermiştir. Romalı kadınlar, bir erkeğe bağımlı yaşamaları bakımından Yunan kadınlarına benzemektedirler. Ancak Romalı kadınlar, toplumdaki konumları, hakları ve aile hayatları bakımından onlardan farklı ve daha iyi olarak nitelendirilen bir konuma sahip olmuşlardır¹²⁷². Aslında Romalı kadınların da Yunan kadınlar gibi siyasette yerleri olmamıştır, ancak sosyal hayatları içinde Yunan kadınlarından çok daha özgür bir hayata sahip olabilmişlerdir¹²⁷³.

Aile içindeki hak ve özgürlükleri kadınların evlenme şekillerinde kendini göstermiştir. Nitekim Roma hukuku yasasına göre kadın kocasının ailesine geçtiğinde onun kızının konumuna sahip olmuştur¹²⁷⁴. Üstelik iki türlü evlilik modeli (*manuslu*¹²⁷⁵ ve *manussuz*) hakkı olan Roma kadınının seçimi dönemin sonlarında daha özgür olandan yana olmaya başlamıştır. Nitekim Cumhuriyet'in son dönemlerinde kadın, hak ve özgürlükler açısından yükselişe geçmiştir. Ancak bu yükseliş kadına gösterilen tutumda değişikliğe yol açmış ve artmakta olan zina suçunda dolayı kadına cezalar verilmeye başlanmıştır¹²⁷⁶.

¹²⁷⁰ Pomeroy, 1975: 96-97.

¹²⁷¹ Pomeroy, 1975: 97.

¹²⁷² Maxwell, 1988: 12; Özkan, 2017: 10; Dikyol-İşbilen, 2018: 462.

¹²⁷³ Maxwell, 1988: 12; Özkan, 2017: 16; Dikyol-İşbilen, 2018: 463. Vesta rahibeleri gibi ayrıcalıklı gruptaki kadınların siyasi yönden yasal hakları bulunmaktaydı. Bkz. Dikyol-İşbilen, 2018: 463.

¹²⁷⁴ *Gai. Ins.* I, 111-118.

¹²⁷⁵ Manus, aile reisinin karısı üzerindeki hâkimiyeti, bkz. Paribeni, 2011: 235.

¹²⁷⁶ Plut. *Rom.* XXII. Bkz. Özkan, 2017: 18-19. Evlenme modelleri için detaylı bilgi adına bkz. *Gai. Ins.* I, 111-114 ve Paribeni, 2011: 233- 240; Özkan, 2017: 15-16. Nitekim bu serbestlik soylu kadınların özgürlüklerine düşkün olmalarından kaynaklanmaktadır. Erkek himâyesinde yaşama, evlenme ve çocuk doğurma isteklerini kaybetmeye başlamıştır. Bununla ilgili olarak her ne kadar vesayet (tutela) altında bulunması devam etse de

Mal varlıklarına sahip olmak ve onları yönetmek hakkına sahip olan Romalı bir kadının¹²⁷⁷ miras hakkı da olmuştur, ancak hukuki işlem yapma hakları kısıtlı olduğundan sahip oldukları varlıklarını yönetirken bir vasi bulmaları gerekmiştir. Nitekim yasalar gereği kadınların olgun bir yaşta olmalarına rağmen zayıf bir ruha sahip olmaları nedeniyle vesayet altında olmaları gerekmektedir¹²⁷⁸. Ancak Roma kadını erkek ve kadın kölelere sahip olabilmıştır. Kölelerinin statülerini arttırma hakkına sahip olabilmeleriyle onlar üzerinde tam yetki kullanmışlardır¹²⁷⁹.

Romalı bir kadından beklenen en önemli şey Roma erdemlerine sahip olmasıdır. Bu bağlamda, o, aile dinine bağlı, yiğit, erdemli, namuslu, inançlı, aileye saygılı gibi niteliklere sahip olmalıdır. Romalı kadın, kocasından sonra ailedeki en önemli kişi olmuş ve ev yönetimini kocasıyla paylaşmıştır. Ancak ev işlerinin idaresi ve köle eğitimi kadına ait kabul edilmiştir¹²⁸⁰.

Roma'da ve çevresinde bulunmuş olan mezar yazıtları genel olarak Roma kadınının nasıl olduğunu ve ondan neyin beklendiğini gösterir niteliktedir. Örneğin, MÖ 135-120 yıllarına tarihlenen Roma'da bulunmuş ancak günümüzde kayıp olduğu bilinen bir sütun yazıtının bir kadının mezar yazıtı olduğu anlaşılmıştır. Nitekim yazıtta adının Klaudia olduğu ve burasının onun mezarı olduğu yazmaktadır. Bu yazıttan onun, kocasını çok sevdiğini ve ona çok bağlı olduğunu öğrenmekteyiz. Ayrıca, biri sonradan ölmüş olan iki erkek çocuk doğurduğu, doğum yapmada verimli, evine bağlı ve dokumada da iyi olduğu vurgulanmıştır¹²⁸¹.

MÖ 1. yüzyılın sonlarına tarihlenen Formiae'de bulunmuş olan mezar yazıtında Fresidia Flora adlı bir kadının kocası Octavius Antimachus'a oldukça bağlı, sadık ve söz dinleyen bir kadın olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kocası onun için Neptün tapınağını renkli taşlarla süslemiştir¹²⁸². Yine aynı yüzyıla tarihlenmiş olan ve Roma'da bulunan mermer bir yazıtta

manus'lu evlilik yapma yükümlülüğünden kurtulmanın dışında kocasını boşayabilme hakkına sahip olmuştur. Cumhuriyet döneminden itibaren evlilik isteğe bağlı bir sözleşmeye dayanarak karşılıklı anlaşma ile bitirilmeye başlanmıştır. Boşanma için bir tarafın boşanma isteğini beyan etmesi yeterli sayılmıştır. Romalı kadının baba egemenliğine dayanan, en yakın akrabasının kendi üzerinde sahip olduğu yasal vesayet ise önce sınırlandırılmış ve sonra ortadan kaldırılmıştır. Bkz. Özkan, 2017: 18-19. Romalı kadınlar kendi eşlerini seçme hakkına sahipti, bkz. Maxwell, 1988: 12.

¹²⁷⁷ Maxwell, 1988: 12; Dikyol-İşbilen, 2018: 463-464. Ekonomik yönden güçlenen kadınların haklarını arayışları için ilk örnek Oppius Yasasına olan itirazları olmuştur. Sokağa çıkarak direnişte bulunan kadınlar yasanın iptalini sağlamışlardır. Detaylı bilgi için bkz. Dikyol-İşbilen, 2018: 464.

¹²⁷⁸ *Gai. Ins.* I, 144. Bkz. Pomeroy, 2008: 222- 231; Özkan, 2017: 17.

¹²⁷⁹ Maxwell, 1988: 20-21.

¹²⁸⁰ Erişgin, 2013: 7- 8; Özkan, 2017: 18.

¹²⁸¹ *CIL*-1²,1211.

¹²⁸² *CIL*-10.6104.

Albia Hargula adlı elli altı yaşındaki kadının erdemli ve onurlu bir hayat sürmüş olduğunu ve ölümünden sonra da huzur içinde olmayı hak ettiği ifade edilmektedir¹²⁸³.

MÖ 80 yılı ya da daha sonrasına tarihlenen Roma'da bulunan ve günümüzde British Müzesi'nde yer alan taş bir levha üzerinde bir karı-koca çift hakkında bilgiler bulunmaktadır. İkisi de birbirleri ile ilgili düşüncelerini en içtenlikle yazmışlardır. Kasap olarak çalışmış olan özgür bir adam olduğunu öğrendiğimiz Lucius Aurelius Hermia'nın karısı Aurelia, kendisinden önce ölmekle kocasını derinden üzmüştür. Nitekim o, onun tek karısıdır ve onu çok sevmiştir. Aurelia, sevecen, sadık, erdemli, azimli ve çalışkan bir kadındır¹²⁸⁴. Bu ifadeler kocasının ağzından yazılmıştır. Yazıtın devamında ise Aurelia'nın kendi cümleleri bulunmaktadır. O da kendini özgür bir kadın olarak tanımlarken, iffetli, alçakgönüllü, kalabalığı tanımayan ve kocasına sadık bir kadın olduğunu da ifade etmiştir. Onu yedi yaşında tanıyıp sevdiğini şuanda kırk yaşında olduğunu ve ölümün onları ayırdığını da eklemiştir¹²⁸⁵.

MÖ 45'li yıllara tarihlenen Liris- Traiectum'da bulunmuş olan bir mezar yazıtında ise Horaea adlı sonradan özgür olmuş saygın bir hizmetkârın ağzından kendisi hakkında bilgiler öğrenmekteyiz. Horaea, eski sahiplerine ve kocasına karşı hep itaatkâr ve saygılı olduğunu ifade etmiştir¹²⁸⁶.

Bu özellikleri bakımından Atina kadınından beklenenlerin aynısı Roma kadının da beklenmiş olmaktadır. Örnek Roma kadın tasviri bu bakımdan Yunan kadın modeline uymaktadır (Res. 56)¹²⁸⁷. Aslında Roma toplumundaki kadının yeri Atina kadınınkine benzese de Roma Cumhuriyet kadınlarının Oppian Yasası'nın kaldırılması (MÖ 195) adına isyan çıkarmaları onları farklı kılmaktadır¹²⁸⁸. Genel anlamda Atina kadının hayat tarzına sahip olan cumhuriyet kadınlarının özgürlük ve haklarını kısıtlayan bu yasanın kaldırılmasında büyük rolleri olmuştur. Ancak yönetimdeki eşleri sayesinde siyasi önemleri bulunan soylu kadınlar bile etkin olarak siyasi hayatta kendilerini gösterememişlerdir. Sadece Kornelia ve Sulpicia adlı kadınların siyasi faaliyetlerinden dönemin mektuplarında bahsedilmiştir¹²⁸⁹.

Roma, Sparta'nın siyasi yapılanmasını Atina'ya oranla daha cazibeli bulmuştur. Nitekim Sparta kadının da gerek sporcu vücut yapısı ve fiziksel yeteneği gerekse edebiyatta öne çıkması Roma dünyasındaki birçok yazarı da etkisinde bırakmıştır. Hepsi de aslında onların güçlü sportif vücutlarından, ağır sporlardaki başarılarından ya da dini ritüellere olan

¹²⁸³ CIL-6.11357.

¹²⁸⁴ CIL-1².1221,a.

¹²⁸⁵ CIL-1².1221,b.

¹²⁸⁶ CIL-1².1570.

¹²⁸⁷ Günümüzde Bergama Müzesi'nde bir kaide üzerinde sergilenmektedir.

¹²⁸⁸ Detaylı anlatım için bkz. Wieand, 1917: 431-434; Langford, 2013: 30.

¹²⁸⁹ Dönemin önde gelen kadınları için detaylı bilgi adına bkz. Wieand, 1917: 423-436.

bağlılıklarından ve etkin rol almalarından bahsetmiştir¹²⁹⁰. Helenistik dönemin değişimlerini yansıtmayan Spartalı kadınların tutucu ve geleneksel oluşları Roma için model olmuştur. Bu bağlamda Romalı yazarlar Sparta'yı öven yazarların izinden gitmişlerdir. Oppian Yasası'nın kaldırılmasını sağlayan Romalı kadınlar belki de Sparta kadınlarının gücünden ilham almışlardır. Bu bağlamda, Roma Cumhuriyet döneminde kadın figürü aslında kökenini Atina değil Sparta kadınından almış gibi görünmektedir.

Helenistik kraliçelerin bağış yapma geleneğinin Romalı kadınlarda devam ettiği bilinmektedir. Bağış yapan zengin kadınlara (*euergetis*) dair yazıtlar özellikle Anadolu'nun Roma egemenliğine girdiği dönemden itibaren mevcuttur. Özellikle Principatus döneminden (M.Ö. 27- M.S. 283) başlayan ve sayıları artarak devam eden bu kadın bağışçılar kamu hayatında kadın varlığının giderek önem kazanmış olduğunun göstergesi sayılmaktadır. Roma'da kadınların *arkhe* yani kamu görevi üstlenmesi yasağının tersine bu bağışçı kadınlar birçok görevde topluma hizmet vermişlerdir. Anadolu'da ele geçen sikkelerde de kamu görevi üstlendikleri anlaşılan kadınların adları geçmektedir¹²⁹¹. Yazıtlarda adı geçen bu bağışçı hayırsever kadınlar ve kamu görevinde bulunup ödül alan kadınlar sayıca oldukça çoktur¹²⁹². Üstelik Romalı kadınlara verilen bu ünvanlardan özellikle iki tanesi oldukça dikkate değerdir. İmparator eşlerine verilen *mater castrorum* (ordugâhların anası) ve *mater castrorum et senatus et patriae* (ordunun, senatonun ve ülkenin anası) ünvanları, bu kadınların ordu ve imparatorluğun sembolik olarak koruyucuları oldukları anlamına gelmektedir. Bu ünvanlar gerçek anlamda askeri ve idari görevleri temsil etmese de onların manevi koruyuculuğuna ve yöneticilik onurlarına işaret etmektedirler.

Genç Faustina¹²⁹³ ve Julia Domna¹²⁹⁴ adlı imparator eşlerine verildiği bilinen bu ünvanlardan J. Domna'nın dönemin yazıtlarında ve sikkelerinde mevcuttur. MS 195 yılında elde ettiği başarılar sonucunda aldığı yeni saltanat kuruculuk ünvanı¹²⁹⁵ sonrasında MS 196 yılında ilk *mater castrorum* ünvanını aldığı bilinmektedir. Narbo'da bulunmuş olan yazıtta¹²⁹⁶ bu onun "ordunun anası" ünvanını doğrulamaktadır¹²⁹⁷. Ardından gerek ordu gerek imparatorluk gerekse imparatorların annesi ünvanları ile başarılarına başarı katmış bir

¹²⁹⁰ Cicero, Tusc. 2.36; Propertius, Ele.3.14.1-34; Vergil, Georg. 2.487-488. Bkz. Pomeroy, 2008: 221-222.

¹²⁹¹ Macmullen, 1980: 213; Gorrie, 2004: Hemelrijk, 2008: 125; Dikyol-İşbilen, 2018: 464-465.

¹²⁹² Hemelrijk, 2008: 148-159.

¹²⁹³ II. Faustina olarak da bilinen imparatoriçe, bu ünvanı ilk alan kadındır ve Marcus Aurelius tarafından verilmiştir. Bkz. Williams, 1902: 262-263; Gorrie, 2004: 63. Bkz. Gorrie, 2004: 63; Langford, 2013: 31.

¹²⁹⁴ İmparator Severus'un iki oğlunun annesidir ve yönetici ve koruyucu sıfatı yazıtlara, paralara, anıtlara ve dini festivallere taşınmıştır. Bkz. Williams, 1902: 259-262; Gorrie, 2004: 62-63.

¹²⁹⁵ CIL-X, 7272; Williams, 1902: 262.

¹²⁹⁶ CIL- XII, 4345; CIL-XIV, 120; Williams, 1902: 262.

¹²⁹⁷ Williams, 1902: 261-262.

imparatoriçe olarak anılmıştır¹²⁹⁸. MS 198-211 yıllarına ait olan Qazion-Galilee’de bulunmuş olan bir yazıtın (Res. 57)¹²⁹⁹ sol tarafında, καὶ Ἰουλίας Δόμνης Σεβ[αστῆς]¹³⁰⁰ şeklinde adının imparatorlarla birlikte yazılmış olması onun bu ünvanları hak edecek kadar önemli ve saygın kabul edilmesi anlamına gelmektedir¹³⁰¹. İmparatoriçe Domna’nın anneliği ve Kibele tanrıçası sıfatı dönemin sikkeleri üzerinde de bulunmaktadır. Onun erdemli bir eş ve anne sıfatlarını kamu anıtlarında da görmek mümkündür¹³⁰².

5.2.2. Helenistik Dönem’de Eğitimde Kadın

Helenistik dönemde sosyal durumlardaki büyük farklılıklar neticesinde kadınlar önemli imkânlarla sahip olabilmişlerdir. Özellikle saygın kadınlara toplumun çok daha ılımlı olan tutumu kadınların eğitimlerini doğrudan etkilemiştir. Artan kadın okur-yazarlığı gerçeği pişmiş toprak figürinlerinde, papirüs buluntularında ve yazıtlarda ortaya çıkarılmıştır¹³⁰³. Bu bağlamda Helenistik kadının çocukluktan bu yana aldığı eğitim ve eğitilmiş kadınların verdikleri eğitim içindeki mevcut değişiklikler ve yenilikler elimizde bulunan buluntular ışığında ifade edilmeye çalışılacaktır.

5.2.2.1. Çocuk Eğitiminde Kadın

Çocuk eğitiminde kadının yeri ilk dönemlerden beri önemli olmuştur. Okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve dini eğitimlerinde kız çocuklarının aldığı eğitim ve bu eğitimde kadınların yeri elde olan buluntular ışığında aydınlatılmaya çalışılacaktır.

5.2.2.1.1. Okul Öncesi Eğitiminde Kadın

Önceki dönemlerde olduğu gibi eğitim Helenistik dönem içinde de ailede başlamıştır. Bu bağlamda, çocuğun okul öncesi eğitiminin merkezinde aile bulunmuştur. Çocuklar yedi yaşına gelene kadar okula gidememiş ve evde eğitim almışlardır¹³⁰⁴. Çocukların eğitiminin amacı aile kurumunu sürdürmektir. Bunu sağlayacak şey ise ailenin dinini ve geleneklerini devam ettirebilecek olan fiziksel ve ruhsal yönden sağlıklı çocuklar yetiştirmektir. Ruhsal eğitimin en önemli özelliği alışılmış olduğu gibi ahlak eğitimi olmuştur¹³⁰⁵. Bu eğitim görevi ise ağırlıklı olarak belirli bir yaşa kadar evde onları yetiştiren kadınlara bırakılmıştır. Bu

¹²⁹⁸ Onun yazıtlarda ve paralardaki diğer ünvanları adına detaylı bilgi için bkz. Williams, 1902: 259- 305.

¹²⁹⁹ Hemelrijk, 2008: 136-137; Harvey, 2013: 161-168 (Resim 57, s.162).

¹³⁰⁰ Harvey, 2013: 164.

¹³⁰¹ Hemelrijk, 2008: 136-137; Harvey, 2013: 161-168 (Resim 57, s.162); Langdon, 2013: 36-37; Killebrew, 2013: 113-160. MS 195 yılında bu ünvanı almıştır. Bkz. Gorrie, 2004: 63.

¹³⁰² Williams, 1902: 263; Gorrie, 2004: 64-65.

¹³⁰³ Loman, 2004: 102.

¹³⁰⁴ Marrou, 2000: 142-143; Erişgin, 2013: 8. Çocukların haklarını, sorumluluklarını ve yasakları öğrenmeleri için On iki Levha Kanunlarını ezberletmek ailenin görevi olmuştur. Bkz. Erişgin, 2013: 8.

¹³⁰⁵ Erişgin, 2013: 8.

kadınların en başında normal olarak anneler gelmektedir¹³⁰⁶. Bir annenin, çocuğun eğitiminde önemli bir rolü olduğu ve annenin de eğitilmiş olması gerektiği Quintilianus'un eğitim ile ilgili eserinde açıkça ifade edilmiştir¹³⁰⁷. Erkek ve kız çocukların eğitimde önemli görevi olan anneler Helenistik dönem ile daha eğitilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dönemin Pisagor ekolüne bağlı filozofu II. Theano'nun, Euboule adlı bir kadına yazdığı bir mektup çocuk yetiştirmek konusunda detaylı tavsiyeler içermektedir¹³⁰⁸. Verdiği tavsiyeler Sparta eğitim sisteminin temeli olan *agogenin* aslında aynısıdır. Helenistik dönemin eğitim anlayışını yansıtmaları bakımından bizim için çok değerli olan bu mektup çocuk eğitiminde disiplini konu almıştır¹³⁰⁹.

Bu mektup, çocuğunu lüks içinde büyütmede olan Euboule adlı anneye uyarılar ve tavsiyeler içermektedir. Örneğin, iyi bir annenin ilgi alanında çocuklarının aldığı zevk olmamalıdır. Aksine anne çocuklarına özdenetim eğitimi vermelidir. Eğer çocuk ve zevk duygusu birlikte büyürse, çocuk disiplinsiz olarak büyüyeceğinden beden ve ruhen lüksten uzak tutulmalıdır. Aksi takdirde, çocuklar bedenlerinin kölesi olacaklardır. Bu bağlamda çocuk ısıya, soğuya, açlığa, susuzluğa kısacası her acıya alıştırmalıdır¹³¹⁰. Nitekim çocuklar korktukları şeyleri deneyimlense ancak o zaman tam anlamıyla özgür olabilecekleridir. Gerçek özgürlük ise öz denetimdir. Kontrol edilemeyen istekler ise köleliğe sebep olmaktadır¹³¹¹.

Bu yönüyle Sparta *agoge* sisteminin tavsiye edildiği bu mektupta kız erkek ayırmadan aynı disiplin eğitiminin verilmesi bir kadın tarafından başka bir kadına tavsiye edilmiştir. Nitekim çocuklar, erdemli olabilmek için uygun şekilde davranmayı bilemeyeceğinden bu sorumluluk evinde adaleti ve uyumu sağlayan annelere verilmiştir. Uyumlu ve dengeli çocuk yetiştirmek annenin sorumluluğundadır¹³¹².

Klasik dönemde karşılaştığımız ve ünlü Spartalı kadınlara atfedilen "*annelik ideali*"nin Helenistik dönem içinde artmış olduğu açıktır¹³¹³. Birçoğu önceki döneme ait olan ve cesaretleri ile tanınarak oğullarını eğitmeyi kendilerine borç bilmiş olan bu kadınlardan Plutarkhos'un eserinde bahsettiği Damatria bu dönem itibarı ile öne çıkmıştır. Damatrius'un annesi olan Damatria'nın Spartalı olduğu vurgulanırken, oğlunun korkaklığından dolayı onu

¹³⁰⁶ Marrou, 2000: 142-143.

¹³⁰⁷ Quintilianus, *Institutio Oratoria*, I, 1. 7; Dikyol-İşbilen, 2018: 469.

¹³⁰⁸ Wider, 1986: 33; Waithe, 1987: 42 -43; Pomeroy, 2013: 77-78; Harper, 2013: 129.

¹³⁰⁹ Pomeroy, 2013: 77-78.

¹³¹⁰ Wider, 1986: 33; Waithe, 1987: 42-43; Pomeroy, 2013: 77-80.

¹³¹¹ Harper, 2013: 130.

¹³¹² Waithe, 1987: 43.

¹³¹³ Pomeroy, 2002: 58. Pomeroy, 2008: 222: - 231.

öldürmüş olduğu vurgulanmaktadır¹³¹⁴. Eserde isimleri belirtilmeyen birçok kadın Damatria gibi davranmıştır¹³¹⁵. Bu Spartalı kadınlar oğullarının eğitiminden kendilerini de sorumlu tutmuş olup hayatları boyunca onlara vatan sevgisi, cesaret ve erdem duygularını aşılamaya devam etmişlerdir. Eğer bu özelliklerden birini bile kaybettiklerini anlarsa oğullarının karşısındaki ilk kişi kendileri olmuştur.

Aynı şekilde, Romalı annelerin saygın ve güçlü konumlarında Spartalı annelerinki ile benzerlikler bulunmaktadır. Vatansever ve kahraman olan bu anneler oğullarını cesaretlendiren ve onların eğitimlerinde ve siyasi hayatlarında önemli yerleri olan insanlar olmuşlardır¹³¹⁶. Örneğin, ünlü siyasetçi ve asker Scipia Afrikanus'ın kızı ve yine ünlü Gracchus kardeşlerin annesi olan Kornelia¹³¹⁷, iyi bir eğitim almış saygın bir kadın ve anne modeli olarak oğlu Gracchus'u Helen edebiyatını öğreterek büyütmiştir. Konuşma yeteneğini de annesinde aldığı bilinmektedir¹³¹⁸.

Sahip olduğu on iki çocuğun eğitimlerini üstlenmiş ve onlara Yunan filozof ve hitabet eğitimcilerinden dersler aldırıştır. Kornelia, çocuklarına düşkünlüğü ile tanınan bir anne olmakla birlikte onları hazinesi gibi görmüş olması ile onlara verdiği değer ve emek de bilinmektedir¹³¹⁹. Çocuklarını dürüst vatandaşlar olarak yetiştiren Kornelia¹³²⁰, onların eğitimleri ve oynadıkları oyunlarla ilgilenen örnek bir anne olarak tatminmaktadır¹³²¹. Bu bağlamda, o, Roma için alışılmamış şekilde anneliğinin anısına heykeli yapılmış bir kadın olmuştur¹³²².

Benzer şekilde, Lutatius Catullus'un annesi Popilia da toplumda saygı ve hürmetle anılan bir anne modeli olmuş ve ölümünden sonra oğlu tarafından düzenlenmiş olan törende ilk defa halkın içinde bir cenaze duası okunan kadın olarak anılmıştır¹³²³. Romalı annelere verilen bu değer aile içinde çocuklara öğretilen başlıca konulardan biridir. Çocukların öğrenmesi gereken ise annelerine saygı, hürmet ve minnet duyguları taşımaları gerektiğidir

¹³¹⁴ Plutark. *Moralia*, 240. F2.

¹³¹⁵ Plutark. *Moralia*, 240-242.

¹³¹⁶ Pomeroy, 2008: 222- 231; Paterson, 2009: 133.

¹³¹⁷ Plinius, 34.14. Bkz. Hemelrijk, 2004: 63; Paterson, 2009: 133; Paribeni, 2011: 239; Erişgin, 2013: 25; (Babasının dönemi MÖ 190-102) Dikyol-İşbilen, 2018: 468.

¹³¹⁸ Cicero, Brutus, 104; 210-211; Dikyol-İşbilen, 2018: 469.

¹³¹⁹ Paterson, 2009: 133; Paribeni, 2011: 239; Erişgin, 2013: 25; Dikyol-İşbilen, 2018: 469.

¹³²⁰ Plutark. *Paralel Hayatlar*, Gracchus, 1. 5; Dikyol-İşbilen, 2018: 468.

¹³²¹ Tacitus, I. 28-29; Dikyol-İşbilen, 2018: 468.

¹³²² Plinius, 34.14. Bkz. Kajava, 1989: 119-123.

¹³²³ Badian, 2009: 20,22; Paribeni, 2011: 239. Saygın annelerin cenaze törenleri halkın onlara şükranı olarak kabul edilmiş ve toplumda ayırt edici olmuşlardır. Bkz. Livius, 5. 50. 7. Yaşlı olmayan kadınların cenazelerinde dua ve konuşma yapılması geleneği Sezar'ın, karısı Kornelia için yaptığı konuşma ile başlamıştır. Bkz. Plutark. *Paralel Hayatları*, Sezar, 5. 1-2. Bu bağlamda, ilk cenaze duası Kornelia ile başlamış olabilir. Badian, 2009: 21; Paterson, 2009: 133-134.

¹³²⁴. Örneğin, Popilia için halka açık olan cenaze töreninin oğlu tarafından düzenlenmiş olması, onun annesine verdiği değerin, saygı ve hürmetin göstergesi olmalıdır. Üstelik çocuklara öğretilen bu duyguların bir göstergesi olarak Roma’da her yılın ilk gününde Matronalia’lar Bayramı kutlanmıştır. Bu bayram, verdiği eğitim ile gelenekleri devam ettirecek olan annelerin adına düzenlenmiştir¹³²⁵.

Romalı bir annenin vermesi gereken eğitim kendisinde olması beklenen erdemleri çocuklarına öğretmek amacı taşımıştır. Bu erdemler, büyüklere saygı; dine, aileye ve devlete bağlılık gibi dış dünya eğitimi ve güçlü ahlak ve adalet duygusu; cesaret, sabır, kararlılık, çalışkanlık, kendine güven, basit hayat tarzı gibi iç dünya erdemleridir. Bu bağlamda, Romalı anneler, kendileri gibi geçmişle bağlarını koparmayan ve geleneklerine bağlı çocuklar yetiştirmişlerdir. Bu yönleri ile toplumda Romalı annelerin özel bir yeri olmuştur¹³²⁶. Bu eğitim Antik Yunan eğitim anlayışı ile aynıdır ve onun devamı niteliğindedir.

Helenistik kraliçeler arasında da çocuk sevgisine önem vermiş oldukları, kraliçelerin yazmış oldukları mektuplardan anlaşılmaktadır. Örneğin, III. Laodika’nın çocuklara olan sevgi ve ilgisinin mektuplarında vurgu yapmış olması özellikle Smyrna’daki mezar yazıtlarındaki tasvirlerde ve mezar buluntularındaki oyuncakların çeşitliliğinde kendini göstermiştir¹³²⁷. Pergamon kraliçesi Apollonis’in ise çocuklarını sevgi ve sevecenlikle büyütmüş olup onlardan da aynı şekilde karşılık görmüş olduğu bilinmektedir¹³²⁸. Seleukos kraliçesi Startonike’nin oğlu III. Attalos¹³²⁹ da annesine olan aşırı sevgisi ve bağlılığı ile tanınmaktadır. Bu bağlılığı neticesinde ona “Philameter” adı verilmiştir¹³³⁰.

Annelerin verdiği eğitim en çok da kızları için olmuştur. Aslında önceki dönemlerden de bildiğimiz gibi anne hangi işi yapıyorsa kızına kendi birikimini aktarmıştır. Ev içindeki yapılacak işlerin öğretilmesinden bir adım öteye geçilmiş olduğu bu dönemde dışarda çalışan kadınların tecrübelerini ve aslında bildikleri işleri kızlarına aktarmış olmaları gerçeği oldukça doğal bir durumdur. Bu dönemde artan kadın iş gücü, beraberinde anne-kız ilişkisini ve bağıını da arttırmış olmalıdır. Bu bağlamda, kız çocuklarının büyürken annesini izlemesi ve yeteri kadar olgunlaştığında da anne mesleğini devralması da oldukça mümkün görünmektedir.

Çocuklarının eğitimini ömrü boyunca denetleyen kişi olarak tanınan Makedon kraliçesi Olympias, oğlu ile yazışmalarının yanı sıra, kızına avlanmayı, ata binmeyi ve silah

¹³²⁴ Paribeni, 2011: 237; Erişgin, 2013: 8-9.

¹³²⁵ Erişgin, 2013: 8-9.

¹³²⁶ Erişgin, 2013: 8; Özkan, 2017: 18; Dikyol, İşbilen, 2018: 470.

¹³²⁷ Bugh, 2007: 98.

¹³²⁸ Üreten, 2003: 103.

¹³²⁹ Üreten, 2004: 190; Orhun, 2018: 294.

¹³³⁰ Taşkın, 2011: 139-140; Orhun, 2018: 294.

kullanmayı öğretmiştir¹³³¹. Aynı şekilde, Cynane annesinde aldığı bu eğitim gereği kızı Adea'ya avcılık ve savaş sanatı eğitimi vermiştir¹³³². Ptolemaios kraliçelerinin kızları, oğulları gibi kraliçelerin velayetinde olmuş ve belirli yaşa geldiklerinde erkekler krala hizmet etmeye başlarken kızlar da kraliçe annelerine hizmet etmeyi öğrenmek için eğitilmişlerdir¹³³³.

Helenistik saraylarda kraliçelerin nedimesi olarak çalışmış olan anneler, kızları da aynı işi yapsın diye onları eğitmişlerdir. Nitekim MÖ 1. yüzyıla tarihlendiği düşünülen bir yazıttan anlaşıldığı üzere Atinalı genç bir kadın bu iş için İskenderiye'ye gitmiş ve ailesini Yunanistan'da bırakmak zorunda kalmıştır. O öldükten sonra annesi onun Yunanistan'a gömülmesini istemiştir. Bu yazıtta yazan ve asıl anlaşılması gereken şey ise annenin kızını bu iş için yetiştirip eğittiği gerçeğidir¹³³⁴.

Özgürlükleri ve hakları ile öne çıkan Romalı soylu sınıfa ait kadınların ve kızların zihinlerini eğitim ile geliştirdikleri bilinmektedir¹³³⁵. Romalı kız çocuklarının örgü örmek ve yün eğirmek annelerinden öğrendikleri işlerdir. Annelerinin gözetimi altında köle kızlarla çalışmak da evde aldıkları bir başka eğitim olmuştur¹³³⁶. Bu eğitim ise kadının en önemli sorumluluğu olan ev yönetimi becerisi kazandırmaktır.

Eğitimin içinde olan annelerin çocuklarını yetiştirirken yanlarında yardımcı olarak çalıştırdıkları kişiler önceki dönemlerden de bilinen hemşireler, dadılar veya sütannelerdir. Ekonomik durumu iyi olan ailelerde annelerin verdiği eğitimin yanında çocukların dadıları da büyük öneme sahip olmuştur. Çoğunlukla köle olan bu hemşire kadınlar bilindiği gibi aile ile yaşamış hizmetkârlarıdır ve hizmetinde olduğu çocuk ölene kadar onun eğitiminden sorumlu olmuştur¹³³⁷. Bu hizmetkârların aslında çocukların sütanneleri olan kadınlar olduğu ve dadı olarak hizmetlerine devam ettiğine inanılmaktadır¹³³⁸.

Çocuğun eğitiminde önemli kabul edilen dadıların sahip olmaları gerek özellikler dönemin kadın filozoflarından olan Myia'nın mektuplarından birinde açıklanmaktadır. MÖ 3. ya da 2. yüzyıla tarihlenmiş olan ve Phyllis adlı bir anneye çocuk bakımı ile ilgili yazmış olduğu bu mektubunda¹³³⁹, ona çocuğun sütanesi seçimi ile ilgili tavsiyeler vermiştir. Myia, anneye çocuğu için uygun sütannenin nasıl seçileceği, hemşirenin çocuk yetiştirmedeki

¹³³¹ Lightman-Lightman, 2008: 239.

¹³³² Pomeroy, 1984: 6-7.

¹³³³ Strootman, 2007:118.

¹³³⁴ Loman, 2004: 98-99.

¹³³⁵ Maxwell, 1988: 12.

¹³³⁶ Özkan, 2017: 17.

¹³³⁷ Marrou, 1956: 142; Loman, 2004: 80; Dikyol-İşbilen, 2018: 467- 468.

¹³³⁸ Loman, 2004: 82.

¹³³⁹ Wider, 1986: 34; Thesleff, 1961: 16; Waithe, 1987: 15-16; Salisbury, 2001: 348; Loman, 2004: 83; Pomeroy, 2013: 74,111-116.

önemi, hemşirenin çocuğu çok sık yıkamaması ve banyo suyunun ılık olması, uyumadan önce nasıl beslemesi, uyku kıyafetinin sert olmaması gerektiği gibi konularda tavsiyeler vermiştir. Hemşirenin bakımının ılımlı, düzenli ve dengeli olması gerektiği konusunda basit ve kolay anlaşılır biçimde uyarılarda bulunmuştur¹³⁴⁰. Üstelik seçilmesi gereken sütanne çok konuşkan ve kontrolsüz olmamalıdır. Onda bulunması gereken özellikler ise düzen, alçakgönüllülük ve ılımlılıktır. Ancak sütanne yabancı olmamalı ve bir Yunan olmalıdır¹³⁴¹. Mektubunu bitirirken gerektiğinde tekrar görüşme dileğini belirtmesi ile aslında bu anneyle sürekli iletişim içinde olduğunu düşündürmektedir.

Bu denli önemli bir göreve sahip olan bu kişiler hem aile içinde hem de toplumda saygın kabul edilmişlerdir. Nitekim onlara verilen bu değer onların mezar taşlarının diğer hizmetkârlardan daha büyük olması ile de anlaşılmıştır. Aynı zamanda bu değer sadece Yunanistan anakarasında değil Smyrna ve Mısır'da da aynı şekilde gösterilmiştir¹³⁴².

İskenderiye'de dadıların, evin kölelerinden biri olduğu düşünülmektedir¹³⁴³. Theocritus'un *Idylls* adlı eserinde aslında hemşire olan bu dadıların çoğunlukla Trakyalı kölelerden seçildikleri ifade edilmektedir¹³⁴⁴. Bu dadılar saygın kabul edilmiş kadınlardır ve isimleri kraliyet listelerinde kayıtlıdır. Örneğin, Kosmia, Tryphaena ve Agathoclea isimleri Ptolemaios Hanedanlığı'nın üç kralını büyüten dadılar olarak tanınmışlardır¹³⁴⁵. Nemea kralı Lykourgos'un çok değer verdiği oğlu Opheltos'e bakıp büyütmesi için Hypsipyle adlı bir kadını çalıştırdığı bilinmektedir¹³⁴⁶.

Onlara duyulan saygı ve hürmet aynı zamanda döneme tarihlenen mektuplarda da açıktır. Pisagor ekolüne ait bir filozof olan Myia adlı kadının Phyllis adlı yeni anne olmuş bir kadına yazdığı mektupta dadının ve sütannenin önemi çok net anlaşılmıştır. Mektubun içeriğinde bu hemşirelerin önemi ve sahip olmaları gereken kıstasları detaylıca anlatılmıştır¹³⁴⁷.

Okul öncesi olarak adlandırılan bu dönemde dadı olan bu kadınların verdiği eğitim çok önemli sayılmıştır. Nitekim çocuklar bu dönemde sosyal hayat ile tanışmakta ve nasıl

¹³⁴⁰ Wider, 1986: 34; Thesleff, 1961: 123-124; Waithe, 1987: 15-16; Salisbury, 2001: 348; Loman, 2004: 83; Pomeroy, 2013: 74, 111-116.

¹³⁴¹ Wider, 1986: 34; Loman, 2004: 83.

¹³⁴² Loman, 2004: 79-80; Thompson, 2007: 103.

¹³⁴³ Pomeroy, 1984: 161-162.

¹³⁴⁴ Theocritus, *Idylls*, 2.70. Bkz. Loman, 2004: 80.

¹³⁴⁵ Pomeroy, 1984: 161-162.

¹³⁴⁶ Opheltos efsanesi ve detayları için bkz. Graybehl, 2014: 14-15.

¹³⁴⁷ Loman, 2004: 83.

davranması gerektiğini öğrenmektedir. Dadı olan kadınlar, sorumluluğunda olan çocuklara iyi huylu ve kibar olmayı öğretirken onlara ahlaki disiplini kazandırmaya da çalışmışlardır¹³⁴⁸.

Okul öncesi eğitim kurumları bulunmayan bu dönemde dadıların vermeye çalıştığı davranış eğitiminin yanında edebi eğitim de büyük önem teşkil etmiştir. Nitekim bu eğitim çocuğun dil eğitimini içermektedir. Çocuk kendi kültürü hakkında ilk bilgileri bu eğitim sayesinde öğrenmektedir. Tanrılar, tanrıçalar, kahramanlar, büyücüler ve hayvanlar ile ilgili dadısının anlattığı masallar, hikâyeler, mitler ve efsaneler çocuğun dil eğitimini oluşturmuştur. Bu eğitim, sistematik ve düzenli bir öğrenme içermemiştir. Nitekim oyun çağında olan bu yaş grubu çocuklar için en önemli şey oyuncakları olmuştur¹³⁴⁹.

Döneme ait vazo resimleri ve mezarlarda bulunan oyuncak buluntularından anlaşıldığı üzere çocukların sevdiği oyuncaklar önceki dönemlerdeki gibi. Enerjilerini boşaltmak için tercih edilmiş olduğu düşünülen bu örnekler oyuncak bebekler, çingiraklar, arabalar, toplar, aşık kemikleri, bahçe aletleri ve mutfak eşyalarıdır. Bu oyuncaklardan mutfak eşyaları, kız çocuklarının oyuncak bebekleri ile birlikte oynadıkları düşünülen kupalar ve tabaklardır¹³⁵⁰.

Önceki dönemden alışık olduğumuz evcil hayvanlar bu dönemde de kız çocuklarının en yakınları sayılabilmektedir. Oyuncak olarak evcil hayvan ile vakit geçirmek kız çocuklarının devam eden alışkanlıkları sayılmalıdır. Nitekim MÖ 1. yüzyıla tarihlenen bir kız çocuğunun mezar stelinde, Kallistratos'un kızı olduğu belirtilen Damous adlı bir kız çocuğu iki hayvanla birlikte tasvir edilmiştir. Üst tarafı kırık olan stelin ortasında bir kadının varlığı, sağında ve solunda da iki kız çocuğu bulunmaktadır. Sağdaki kız çocuğunun sol elinde bir kuş ve soldaki kız çocuğunun ya da hizmetçinin ise yanında bir köpek tasvir edilmiştir (Res. 58)¹³⁵¹.

Bu buluntulardan anlaşıldığı üzere oyuncaklar ve evcil hayvanlar okul öncesi eğitimde annelerin ve dadıların en büyük yardımcıları olurken aslında çocukların dil gelişimi ve hayal güçlerinin gelişimi adına da en önemli araçlar olmuşlardır.

5.2.2.1.2. İlkokul Eğitiminde Kadın

Okul öncesi eğitimini tamamlamış ve yedi yaşına gelen bir çocuğa artık daha sistematik bir eğitimin verilmesi gerektiğine inanılan bu dönemde erkek çocukları gibi kız çocuklarına da profesyonel olarak spor eğitimi vermekten çok daha önemli olan şey onlara okuma ve

¹³⁴⁸ Marrou, 1956: 142.

¹³⁴⁹ Marrou, 1956: 142.

¹³⁵⁰ Lafli-Christof, 2015: 128-129. Smyrna'daki mezar taşlarında çocukların sevimli tasvirleri, yarım ölçüdeki mezar yazıtları ve oyuncaklarının kayıtları çocuklara olan ilginin ve eğilimlerin arttığını göstermektedir. Bkz. Bugh, 2007: 98.

¹³⁵¹ Lafli-Christof, 2015: 128-129.

yazma becerisi kazandırmak olmuştur. Helenistik dönem itibari ile artmış olan bu kazanımın varlığı Mısır papirüslerinde kendini göstermektedir. Bu buluntulardan, bazı kadınların sözleşmelerde kendi isimlerini yazdıkları ifade edilmektedir¹³⁵². Bu kazanımı sağlayan eğitim basamağı ise ilkokul eğitimidir.

İlkokul eğitimi Yunanlıların yaşadığı bölgelerde zorunlu tutulmuş olup kız çocukları da erkekler ile aynı eğitime dâhil edilmiştir¹³⁵³. Bu eğitim müfredatında bulunan okuma-yazma, jimnastik, müzik ve muhtemelen resim gibi dersler kız çocuklarının da aldığı dersler olarak bilinmektedir¹³⁵⁴. Müfredattaki jimnastik dersi İskenderiye'deki saygın ailelerin kızlarına verilmemiştir. Bunun yerine dans eğitimi ve müzik eğitimine ağırlık verilmiştir¹³⁵⁵.

İlkokul eğitimi içinde gerekli olan okuma-yazma dersinin kız çocuklarına verildiği konusunda döneme ait buluntulardan yola çıkmak gerekmektedir. Örneğin, Teos'da kız çocuklarının tıpkı erkekler gibi aynı eğitimi almaları gerektiğine dair yasaların olduğu bilinmektedir. Buradaki kadar sıkı bir zorunluluğun olup olmadığı bilinmeyen ancak Myrina ve İskenderiye'deki birçok kentte ele geçmiş olan pişmiş toprak buluntularından kız çocuklarının da okula gitmiş olduğuna inanılmaktadır¹³⁵⁶.

Nitekim İskenderiye'de yurttaşlık kanunlarının kız çocuklarının da eğitim alması gerektiğini öngörür nitelikte olduğu düşünülmektedir¹³⁵⁷. Ayrıca bu kentte ele geçmiş olan bazı pişmiş toprak figürinleri, kız çocukların ve genç kızların kucaklarındaki iki yapraklı tablete bakarken tasvirleridir (Res. 59). Kızların giymiş olduğu pelerinler onların ev dışında okul eğitimi aldıklarına işaret etmektedir. Ancak kızların okula gittikleri kesinlik kazanmamakla birlikte özel eğitim almış oldukları ağırlık kazanmıştır. Eldeki buluntu eksikliğine rağmen Roma dönemi Mısır buluntularından kız çocuklarının da erkekler gibi özel öğretmene aileleri tarafında götürülerek okuma-yazma öğrendikleri kesinleşmiştir¹³⁵⁸.

Kız çocukların ilkokul eğitimi almasının yaygın hale gelmesi MÖ 2. yüzyıl itibari ile Roma'da da başlamış ve okullar ile eğitim yöntemleri değişim yaşayarak Helenistik özelliklere sahip olmuştur¹³⁵⁹. Varlıklı aileler genellikle evlerinde özel öğretmen çalıştırarak çocuklarının eğitim almalarını sağlamışlardır¹³⁶⁰. Kız çocukları da erkekler gibi dilbilgisi

¹³⁵² Pomeroy, 1975:101; Salisbury, 2001: 97.

¹³⁵³ Marrou, 1956: 144; Pomeroy, 1984: 60; Spears, 1984: 41.

¹³⁵⁴ Pomeroy, 1984: 60; Spears, 1984: 41.

¹³⁵⁵ Pomeroy, 1984: 60.

¹³⁵⁶ Marrou, 1956: 144; İskenderiye'deki bazı kızlar kesinlikle okuyabiliyordu. Bkz. Pomeroy: 1984: 60, Salisbury, 2001: 97.

¹³⁵⁷ Pomeroy, 1984: 45-46.

¹³⁵⁸ Pomeroy, 1984: 59-60; Pomeroy, 2013: 46-47. Resim 54 için bkz. Pomeroy, 1984: 62.

¹³⁵⁹ Maxwell, 1988: 10; Mantas, 2012: 78.

¹³⁶⁰ Hemelrijk, 2004: 21; Özkan, 2014: 17; Dikyol-İşbilen, 2018: 469-474.

öğretmeninden okuma-yazma dersleri almışlardır¹³⁶¹. Örneğin, Cicero'nun arkadaşı Atticus'un, kızı Caecilia Attica'nın eğitimi için pedagog olan bir köleyi ve özgür bir gramer öğretmenini kiralamış olduğu bilinmektedir. Genç Plinius'un bir arkadaşının kızları olan Minisia Marcella ve kız kardeşinin Principatus dönemi boyunca ilköğretim eğitimleri için bir pedagoglarının ve gramer ile temel bilimleri için *praeceptores*'lerinin olduğu bilinmektedir. Ayrıca pedagoglardan bahseden yazıtlar da eğitilmiş olan kızların örneklerinin sadece bunlar olmadığını göstermektedir.¹³⁶² Plutarkhos'un aktarmış olduğu bir anekdot da evde özel öğretmenler eşliğinde eğitim alan kızlara bir başka örneği göstermektedir. Buna göre, Pompeius'un 8-9 yaşlarındaki kızı Pompeia'nın dönemin ünlü dil bilgisi ve hitabet öğretmeni tarafından eğitildiğini ve Yunan ve Roma edebiyatı alanlarında dersler aldığını öğrenmekteyiz. Pompeius, kızının küçük yaşına rağmen aldığı eğitimde geldiği seviye kanıtlamak için bir gösteri bile düzenlemiştir. Pompeia'ya İlyada destanından bir bölüm okutularak başlayan gösteri kızın daha o yaşta iki dil bildiğinin halka ilanı niteliği taşımıştır¹³⁶³.

Mısır prensesleri ve kraliyet ailesine ait olan kız çocuklarının okur-yazar olduğu hatta sarayda eğitim aldıkları bilinmektedir. Diğer soylu ailelerin kızlarının ise prenseslerle beraber bu sınıflara girip kraliyet öğretmenlerden ders aldıkları düşünülmektedir¹³⁶⁴. Ancak bu gruptaki kız çocukları için bile okur-yazar olması yeterli görülmüştür. Sosyo-ekonomik farklılıkların en çok fark edildiği alanlardan biri eğitim olduğundan, bahsedilen gruba girmeyen ailelerin kız çocukları için bu temel eğitimi alamamış olmaları da olası bir durumdur. Ancak, Mısırlı kadınların aralarında mektuplar yazanlar bulunmaktadır. Bu durum onların temel eğitimi aldığını ve kendi hayatlarını kontrol edebilecek kadar özgür olduklarını göstermiş olmaktadır¹³⁶⁵.

Mısır mektup buluntuları içinde kadınların yazmış olduğu 230 adet Yunanca mektup mevcuttur. Bu mektuplar kadınların okur-yazarlık ve eğitim sevdelerini açıklarken aynı zamanda onların hayatlarını da öğrenmemizi sağlamıştır. Kadınlar çocuklarıyla, evleri ve aileleri ile meşguldür. Aynı zamanda kocaları ev dışında olduklarında evlerini geçindirecek şekilde girişimci olduklarını da öğrenmekteyiz. Üstelik annelerin duaları, iyi dilekleri,

¹³⁶¹ Maxwell, 1988: 10; Dikyol-İşbilen, 2018: 474-475.

¹³⁶² Hemelrijk, 2004: 22; Demiriş, 2014: 475.

¹³⁶³ Hemelrijk, 2004: 22; Demiriş, 2014: 475.

¹³⁶⁴ Pomeroy, 1984: 59-60; Salisbury, 2001: 97.

¹³⁶⁵ Parca, 2012: 327. Bu gelenek Makedon saraylarındaki kadınların eğitilmesi geleneğinden gelmekte olup II. Philip'in annesi Eurydice'e kadar uzanmaktadır. Okuma-yazma öğretildiği bilinen Eurydice'den sonra da bu geleneğin içeriği ilerlemiş olmalı ki II. Philip'in karısı ve İskender'in annesi olan Olympias oğluyla mektuplaşacak kadar eğitilmiş olabilmıştır. Bkz. Pomeroy, 1984: 59.

ablaların küçük kardeşlerine bakıp ilgilendiklerini de bu mektuplar sayesinde öğrenmekteyiz¹³⁶⁶.

Mezar taşı yazıtları da kız çocuklarının ilkökul eğitimi aldığını doğrular niteliktedir. MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Sardes'te bulunmuş olan Menophila adlı bir kız çocuğunun mezar taşında onun ergenlik yaşlarında öldüğü ve mezar kabartmasında elinde bir kitap tuttuğu belirtilmektedir (Res. 60)¹³⁶⁷.

5.2.2.1.3. Ortaokul Eğitiminde Kadın

İlkokul eğitimini almış olmanın yeterli olmadığını düşünen aileler daha ileri seviyede bir eğitimi kızlarına sağlamışlardır. Özellikle Batı Anadolu kentlerinin çoğunda kız çocuklarının ikinci basamak olan ortaokul eğitimi aldıkları bilinmektedir¹³⁶⁸. Helenistik dönem itibari ile önemi ve uygulaması artmış olan bu eğitiminin içinde beşeri ilimler ve fiziksel eğitim ağır basmaktadır¹³⁶⁹.

Kız çocukların almış oldukları bu eğitim konusunda özellikle İyonya ve Aeolis olmak üzere Batı Anadolu'daki kentlerdeki epigrafik buluntular bizleri aydınlatmaktadır. Kız çocuklarının almış oldukları beşeri ilimler eğitimi adına Sappho'nun eğitim geleneğinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Pergamon'taki bir yazıtta kızların okul müfredatının kayıtları bulunmakta olup, aldıkları dersler arasında hattatlık, okuma, müzik, destan ve ağıt şiiri olduğunu öğrenmekteyiz. Ayrıca, hattatlık konusunda yarışmalar düzenlendiği ve Apollonios'un kızı Tation'un bu yarışmalardan birini kazandığı belirtilmektedir¹³⁷⁰.

Aynı şekilde, ödüllü yarışmalarda Pergamon'daki kız çocuklarının ağıt türündeki şiirleri ezberden okudukları ve yarıştıkları bilinmektedir¹³⁷¹. Üstelik Smyrna ve Pergamon'da kız çocukların yarışmalardaki denetimlerinden sorumlu olmak üzere bir hâkim görevlendirilmiştir¹³⁷². Bu seviyede ezber eğitimi erkek çocukları gibi aldıkları düşünülen kız çocuklarının bu eğitimi aldıktan sonra çok çalışarak yarışmalara hazırlanmış oldukları düşünülmektedir.

Kız çocuklarının da erkekler ile aynı eğitimi almış olduğu gerçeği Ptolemaios kraliçelerinde de çok net karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, II. Arsinoe'nin, kardeşi ve kocası olan kral ile aynı öğretmenden dersler almış olduğu düşünülmektedir. Helenistik dönem

¹³⁶⁶ Parca, 2012: 327-328.

¹³⁶⁷ Buckler-Robinson, 1932: 108-109, No.111; Mantas, 2012: 78.

¹³⁶⁸ Marrou, 1956: 144; Mantas, 2012: 77.

¹³⁶⁹ Marrou, 1956: 165-166.

¹³⁷⁰ Mantas, 2012: 77.

¹³⁷¹ Marrou, 1956: 165-166.

¹³⁷² Mantas, 2012: 77.

edebiyatında önde olan şair Philetas'tan eğitim alan kraliçe, İskenderiye tarzının bilgelik özelliğini bu şairden almış olmalıdır¹³⁷³.

Romalı kadınlar ve kızları de okuma-yazma eğitimini ilerletmek ve ötesine geçmek adına evlerinde özel öğretmenlerden eğitim alma haklarına sahip olmuşlardır. Üstelik bazıları edebiyat ve felsefe dersleri olarak toplumda öne çıkmışlardır¹³⁷⁴. Nitekim dans, müzik ve daha yüksek sevide başarılar elde etmek kız çocukları ve kadınlar için artık yasak olmaktan çıkmıştır. Bu eğitimi almış olan kız çocukları yetişkin olduklarında eğitim almış oldukları alanlarında çalışmalar yapmışlardır¹³⁷⁵. Romalı kızlara verilen okul eğitimi genel itibari ile evlenene kadar olmasına rağmen bazı kadınlar evlendikten sonra da eğitimlerine devam etme şansı bularak yüksek eğitimlerine devam etmişlerdir. Örneğin, Pompey'in karısı olan Kornelia edebiyat, matematik ve felsefe eğitimi almış soylu bir kadın olarak kendini yetiştirmiştir¹³⁷⁶. Benzer şekilde, Cicero'nun arkadaşı olarak tanınan Caerellia'nın ünlü hatipten felsefe dersleri aldığı bilinmektedir. Cicero, Caerellia ile mektuplaşarak onunla iletişim kurmuş ve onun politik konulardaki görüşlerine de başvurmuştur¹³⁷⁷.

M.Ö. 1. yüzyılda yaşamış, Cicero'nun arkadaşı Atticus'un kızı Attica'nın da evlendikten sonra babasının azatlı olmuş kölesinden ders aldığı bilinmektedir¹³⁷⁸. Evlilikleri boyunca çoğu Romalı kadının öğretmeninin kocası olduğu bilinmektedir. Kocalarının kütüphanelerinden yararlanarak eğitimlerini devam ettiren kadınlara verilebilecek en güzel örneklerden birisi Plinius'un karısıdır. Plinius, karısından bahsederken onun sevgisi ve sadakatini anlatırken onun edebiyatı sevdiğinden, kitaplara olan düşkünlüğünden ve bilgiye olan merakı ve açlığından da söz etmektedir. Kendisinin şiirlerini okumakla kalmadığını, onları ezberlediğini ve müziğe dönüştürme çabasından da bahsetmektedir. Onun öğretmeni olmadan bunları başarmasını da aşka bağlamaktadır¹³⁷⁹. Bu örneklerin aksine varlıklı olmayan Romalı ailelerin kız çocukları için bu seviyede bir eğitim olmadığı düşünülmektedir¹³⁸⁰. Alt sınıfa mensup ailelerin kız ve erkek çocuklarının mesleğe yönelik, örneğin kuaför, ebe, sekreter, müzisyen, hatta kütüphaneci olmak için eğitim aldıkları düşünülmektedir¹³⁸¹.

¹³⁷³ Pomeroy, 1984: 20.

¹³⁷⁴ Maxwell, 1988: 12; Özkan, 2014: 16.

¹³⁷⁵ Maxwell, 1988: 10; Dikyol-İşbilen, 2018: 469.

¹³⁷⁶ Wieand, 1917: 425; Maxwell, 1988: 10; Dikyol-İşbilen, 2018: 469.

¹³⁷⁷ McCutcheon, 2016: 21-53; Dikyol-İşbilen, 2018: 472.

¹³⁷⁸ Suetonius, *On Grammarians*, 16. Bkz. Dikyol-İşbilen, 2018: 472.

¹³⁷⁹ Plinius, *Letters* IV, 19. Bkz. McDougall- Yardley, 2009: 45; Dikyol-İşbilen, 2018: 472.

¹³⁸⁰ Dikyol-İşbilen, 2018: 470.

¹³⁸¹ Hemelrijk, 2004: 21; Dikyol-İşbilen, 2018: 476.

İkinci basamak eğitiminde verilen fiziksel eğitim denilince akla ilk gelen Sparta’da kız çocuklarının erkekler gibi eğitim almış olma geleneğinin Helenistik dönem ile kısmen azalmış olduğu düşünülmektedir. Erkeklerin *agoge*¹³⁸² eğitimi III. Kleomenes tarafından tamamen yeniden canlandırılmış olmasına rağmen kızların eğitim programı hakkında kesin ve ortak bir görüş bulunmamaktadır. Ancak, kız çocuklarının eğitiminin de muhtemelen devlet sorumluluğundan ziyade gönüllü olmak şartı ile programa dâhil edildiği yönünde ipuçları bulunmaktadır¹³⁸³.

Bu eğitimin verildiği yer olan *gymnasium*lar sahip oldukları Helenistik karakterleri ile çok amaçlı eğitim kurumları olmuşlar ve nihayetinde yarışmalar gibi kültürel faaliyetlerin yapıldığı yerler konumuna gelmişlerdir. Bu bağlamda, kız çocuklarının da *gymnasium*larda eğitim aldıkları kabul edilmektedir. Döneme ait olan epigrafik buluntular bu inancı doğrulamaktadır¹³⁸⁴. Mezar taşlarındaki yazıtlardan kadınların da spor okullarında bulundukları ve onların da erkekler gibi bazı görevleri olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 1. yüzyıla ait olduğu düşünülen Frig kenti Dorylaeum¹³⁸⁵ ‘daki yazıtlardan birinde Antiochis Teuthra adlı genç bir kadının yanındaki bir başka kadının lideri olacak şekilde bu eğitim kurumlarından birinde bulunduğu ifade edilmektedir. Ancak bu kadının tam olarak ne amaçla orda olduğu bilinmemektedir. Eğitmen, lider ya da yardımcı görevi bulunduğu düşünülen bu kadının, kadın sporcuları yağlamak görevinde olan bir rahibe olabilme ihtimali bulunmaktadır. Nitekim dönemin rahibeleri bu kurumlarda görev yapmakta olduğundan bu kadının da dini hizmetle orada olma ihtimali yüksektir¹³⁸⁶.

Aristoteles, çocuk eğitimine en çok değer veren kent olan Sparta’da kızların aldığı dersler içinde fiziksel eğitim olduğunu dile getirmiştir¹³⁸⁷. Theocritus, Sparta’da soylu kızların Sparta geleneklerine göre fiziksel eğitim aldıklarını ve çalışma yaptıklarını ifade etmiştir¹³⁸⁸. Aynı şekilde Plutarkhos, bu konuda daha da detaya girerek Romalı şair Archilochus’un kızların aldığı fiziksel eğitim müfredatını açıkladığını ifade etmektedir. Bu müfredat içinde kızlar koşu, güreş, disk ve cirit atma dersleri almışlardır. Aynı zamanda tapınaklarda ve dini ritüellerde kızlar bu eğitimi sergileyecek tarzda görevler almışlardır¹³⁸⁹. Nitekim Sparta kadını

¹³⁸² Helenistik *agoge* eğitimi Kleomenes ile yeniden düzenlenip 39 yıl sürmüştür. Bkz. Kennel, 1995: 19.

¹³⁸³ Kennel, 1995: 45-46; Pomeroy, 2002: 4,27-28. Roma okullarında beden eğitimine önem verilmemiştir. Bkz. Dikyol- İşbilen, 2018: 470.

¹³⁸⁴ Mantas, 2012: 79-80.

¹³⁸⁵ Eskişehir Şarhöyük, bkz. Darga ve Sivas, 2001: 51. Eski Eskişehir olarak bilinir, İznik, 2003: 65-67.

¹³⁸⁶ Mantas, 2012: 79-80.

¹³⁸⁷ Ariste. Pol. VIII. 1337a-b. Bkz. Pomeroy, 2008: 226.

¹³⁸⁸ Theocritus, *Idyll*,18. Bkz. Spears, 1984: 41.

¹³⁸⁹ Plutark. *Moralia*; *Inst. Lac.*239. 34-35. Bkz. Pomeroy, 2008: 225-226.

için öncelikliler diğer emsallerine göre farklı olmuştur. Atletik cesaret, rekabet ve atletik çıplaklık Spartalı bir kadının gururu için hala değişmez ve ayırt edici bir özellikler olarak yerini korumaktadır¹³⁹⁰.

Kız çocuklarının da fiziksel eğitim aldığı tek yerin artık Sparta kent devleti olmadığı başka yerlerde de bu eğitimin devam ettiği bilinmektedir. Örneğin, Chios, Teos ve Pergamon'da kızlar hem erkeklerle aynı eğitimi almış hem de onlarla birlikte aynı spor alanında eğitilmişlerdir¹³⁹¹.

Bu yerlerden farklı olarak İskenderiye kentinde soylu kız çocuklarına fiziksel eğitim yerine geçmesi bakımından dans eğitimi verilmiştir. Dans eğitimi alan İskenderiyeli kız çocukları dans etmeyi öğrenerek beden eğitimi almışlardır¹³⁹². Bu durum aslında toplumun kız çocuklarının alması gereken vücut eğitiminin farkında olduğunu ancak tercihinin dans eğitimi olduğunu ispatlar niteliktedir.

Erkeklerin müfredatında önemli yere sahip olan atletizm de artık kızların eğitimde yer almaya başlamıştır¹³⁹³. Ancak, çocukların eğitimi ephebelardan daha hafif olduğu gibi kızların eğitimi de erkeklerinkinden daha kolay olmuştur. Örneğin, Olympia'da kadın koşu yarışı olarak bilinen Heraia festivalinde kadınların yarış alanı erkeklerinkinden altıda bir oranında daha kısadır¹³⁹⁴. Bu yarışların ilk kazananı Khloris adlı soylu bir genç kız olmuştur¹³⁹⁵.

Kadınların da koşu yarışlarında yer aldığına dair ilk bilgi ise 1.yüzyıl (MÖ 45) yazıtlarında mevcuttur. Örneğin, Delphi'de bulunan bir yazıtta Hermesianax'ın üç kızının atletizm sporcusu olarak farklı yerlerde ödüller aldıklarından bahsedilmektedir¹³⁹⁶. Bu genç kadınların Trallesli olduğu ve Elis'te Hera için düzenlenen yarışlar sonrası onurlandırıldıkları yazmaktadır. Üstelik bunlardan ismi bilinen Hedeia adlı bir kadının farklı dallarda ödüller almış olduğu da ifade edilmiştir. Hedeia; Atina'da *kithara* çalarak şarkı söyleme, Nemea'da koşu yarışı ve Isthmia'daki savaş at arabası sürme yarışını kazanarak üç ayrı dalda ödül

¹³⁹⁰ Pomeroy, 2008: 226.

¹³⁹¹ Plutark. *Moralia*, 249D; Athenaeus, 13.566E. Bkz. Pomeroy, 1975: 100; Marrou, 1956: 117; Loman, 2004: 124.

¹³⁹² Pomeroy; 1984: 60; Pomeroy, 2013: 47.

¹³⁹³ Plutark. *Moralia*, 249D; Athenaeus, 13.566E. Bkz. Pomeroy, 1975: 100; Loman, 2004: 124.

¹³⁹⁴ Marrou, 1956: 117,141. Bu festival on altı kadının önderliğinde planlanmış, kadınlar tarafından çeşitli ritüeller düzenlenmiştir. Seyirci olarak gelen kadınlar Yunan dünyasının farklı yerlerinden olabilmektedir. Bkz. Pausanias, 5.16. 4 ve Loman, 2004: 124-125.

¹³⁹⁵ Pausanias, 5.16. 4; Loman, 2004: 124-125.

¹³⁹⁶ Pomeroy, 1975: 101; Loman, 2004: 125.

kazanmıştır¹³⁹⁷. Aynı şekilde MÖ 25 yılına tarihlenen Korinthos'teki bir yazıtta da Isthmian'daki kızların yarışmalarından bahsedilmiştir¹³⁹⁸.

Önceki dönemde yarışmalarda önde görülen Sparta kızlarına Helenistik dönem ile de rastlanmıştır¹³⁹⁹. Özellikle at yarışı ve at arabası sürme yarışması Sparta kızları arasında oldukça yaygın hale gelmiştir. Arkeolojik ve yazılı belgeler, MÖ 2. yüzyıl boyunca bu sporun kızlar arasından en çok katılımın olduğu spor olduğunu göstermektedir¹⁴⁰⁰. Bu kızların arasında toplumda önemli kabul edilen saygın erkeklerin kızları olanlar da bulunmaktadır¹⁴⁰¹. Bu bağlamda, at koşu takımına sahip olmak oldukça pahalı olsa da Panathenaik zafer listelerinde öne çıkan genç kızları görmek mümkün olmuştur¹⁴⁰².

Çoğunlukla İskenderiyeli oldukları düşünülen bu kızlar kraliyet ailesine mensup değillerdir. Ancak babaları ya da erkek kardeşlerinin önemli devlet görevleri bulunmaktadır. Bunlardan en ünlüsü yan yana koşulu dört atla çekilen iki tekerlekli araba sahibi olan Olympio'dır ve bu listelerdeki kendi gibi Atinalı olmayan yedi kadından biridir. Önemli görevi bulunan Pedestratos adlı erkek kardeşi gibi Spartalı olduğuna inanılmaktadır. İsmi elde ettiği başarıdan almış olduğu ya da takma isim olarak kullanmış olduğu düşünülmektedir¹⁴⁰³.

İsmi bilinen diğer kızlar Agathocleia ve Eirene'nin ise İskenderiyeli oldukları ve babalarının önemli görevlere sahip oldukları bilinmektedir. Eirene'nin aynı zamanda kraliçe Arsinoe'nin rahibesi olarak çalışmış olduğu Rosetta Taşı'nda bulunan yazıtta mevcuttur. Diğer dört kadının ise sadece isimleri bulunmakta olup yabancı oldukları bilinmektedir¹⁴⁰⁴.

Aynı şekilde, Ptolemaios kraliçelerinden II. Berenike'nin Olympia ve Nemea'da at yarışı zaferlerine sahip olduğu bilinmektedir. Bu zaferler için almış oldukları eğitim onu savaş alanında da etkili kılmış olmalıdır. Nitekim Berenike diğer kraliçeler gibi savaş alanında at üstünde düşmanlarını öldürmeyi başaran bir kadın olmuştur¹⁴⁰⁵.

¹³⁹⁷ Pomeroy, 1975: 101.

¹³⁹⁸ Loman, 2004: 126.

¹³⁹⁹ Ksen. *Spartalıların Anayasası*, 1. 4; Plutark. *Lycurgus*, 14. 2-4; *Moralia*, 227; Pausanias, 3.13.7; Plato, *Laws*, 805-806. Bkz. Spears, 1984: 41-42; Pomeroy, 2002: 28; Loman, 2004: 124.

¹⁴⁰⁰ Spears, 1984: 41-42; Pomeroy, 2002: 28; Loman, 2004: 127. At yarışları için detaylı bilgi adına bkz. Tracy-Habicht, 1991: 198-202.

¹⁴⁰¹ Megacles, Ariston ve Polycrates gibi soylu kişilerin kızları, bkz. Spears, 1984: 41-42.

¹⁴⁰² Tracy-Habicht, 1991: 188-189; Pomeroy, 2002: 28; Loman, 2004: 124.

¹⁴⁰³ Tracy-Habicht, 1991; 202, 214; Pomeroy, 2002: 28; Loman, 2004: 124, 128-130. Listeler Atina'da bulunsa da Kadınların hiç biri Atinalı değildir. Bkz. Loman, 2004: 128.

¹⁴⁰⁴ Zenon'un kızı Eugeneia; Polykleitos'un kızı Archagathe; Karon'un kızı Kleainete ve son olarak Nestor'un kızı. Bkz. Tracy-Habicht, 1991: 188-189, 213-214; Loman, 2004, 129-130.

¹⁴⁰⁵ Pomeroy, 1984: 20.

Kraliçe, soylu kadınlara da örnek olmuş olmalı ki kendi gibi Kyrene’li olan Zeuxo ve üç kızı da Panathenaea bayramında at yarışı zaferi kazanmışlardır¹⁴⁰⁶. Aynı şekilde, Argoslu Zeuxo ve kız kardeşleri Encrateia ve Hermione de dört atlı araba yarışmasını kazanan diğer kadın binicilerdir¹⁴⁰⁷.

At yarışlarındaki en ünlü galibiyetin II. Ptolemy’nin sevgilisi olan Bilistiche’e ait olduğu düşünülmektedir. Mısır’da bulunmuş olan bir Oxyrhynchus papirüsünde ve Pausanias’ın eserinde onun Olimpiyat oyunlarında dörtlü at arabası yarışmasını kazananlardan biri olduğu yazmaktadır¹⁴⁰⁸.

5.2.2.1.4. Dini Eğitimde Kadın

Çocuklara verilen genel eğitimin içinde ailenin en önem verdiği, doğal ve alışılmış olarak dini eğitim olmuştur. Kız çocuklarının almış oldukları dini eğitim, kadınların etkili oldukları asıl yerler olan festivaller ve kültler de kendini göstermiştir¹⁴⁰⁹. Helenizm kültür etkisi ile toplumların kültürleri birbirini etkilemiş ve kadınlar ile kız çocuklarının dini görevleri artmıştır. Bu görevler adına verilen ve alınan dini eğitimin önemi de beraberinde artmış olmalıdır.

Kadınların artık evlerinde durma zorunluluğunun kalkmış veya daha az kısıtlamalarının olduğunun da bir göstergesi sayılan farklı yerlerdeki festivaller ve kültlere katılımları onların çocukları ile birlikte seyahat etmiş olmalarını sağlamıştır¹⁴¹⁰. Nitekim antik kaynaklarda da yer verilmiş olan şifa tapınakları¹⁴¹¹ ve kehanet merkezleri¹⁴¹² gibi dini merkezlerin önemleri artmış ve kadınlar ve çocukları için gözde yerler halini almıştır. Bu merkezler dışındaki sıradan tapınaklar da hala kadınların ve kız çocuklarının görev aldıkları ve ibadet ettikleri yerler olarak bilinmektedir¹⁴¹³.

¹⁴⁰⁶ Pomeroy, 1984: 23; Loman, 2004: 128.

¹⁴⁰⁷ Loman, 2004: 128.

¹⁴⁰⁸ Pausanias, 5.8.11. Bkz. Loman, 2004: 127.

¹⁴⁰⁹ Pomeroy, 1984: 28 vd; 2002: 109-118.

¹⁴¹⁰ Goff, 2004: 23; Loman, 2004: 220-221.

¹⁴¹¹ Pausanias, 2. 26. 8-9. Bkz. Loman, 2004: 137-142.

¹⁴¹² Euripides’in Ion adlı oyununda kadınların gitme hakkının olduğu anlaşılmaktadır, bkz.Euripides, Ion, 299. Bkz. Hoffer, 1996: 290-312; Delphi, Dodona ve Didyma’da bu merkezlerin varlığı için bkz. Loman, 2004: 143-145.

¹⁴¹³ Loman, 2004: 147-148. Örneğin, Pergamon’daki Athena Tapınağı erkekler kadar yabancı kadınlar için de çok fazla ziyaretçi almaktadır. Tanrıça Athena’nın Helenistik dönem kadınları arasında önemini korumuş olduğu düşünülmektedir. Nitekim döneme ait adak taşlarında çift tanrıça tasvirlerinden biri bu tanrıçaya olan bağlılığa işaret etmektedir. MÖ 3. yüzyılın sonları ile 2. yüzyılın başlarına tarihlenen ve Dağlık Kilikya’da Silifke yakınlarında bulunmuş olan bir adak taşında silahları ellerinde ayakta duran iki tane kadın tasvir edilmiştir. Demeter, Athena, Artemis ve Kibele çift tanrıça tasvirleri Anadolu’da yaygındır ve Ana Tanrıça kökenlidir. Bkz. Lafli- Christof, 2015: 125. Günümüzde Silifke Müzesinde bulunmaktadır.

Önceki dönemde ön planda olan Dionysos'un yanı sıra dış kaynaklı kabul edilen Ana Tanrıça Kültü, Samotrake, Mithras, Büyük Tanrı(ça)lar¹⁴¹⁴, Arkadia¹⁴¹⁵ ve Isis başta olmak üzere Mısır kültürleri diğer gizemli kültürler olarak kadınların ve genç kızların ilgilerini çekmiştir¹⁴¹⁶. Örneğin, Arkadia kültüründe kadınlar erkekler ile eşit oranda görev almışlar ve genç kızlar erkekler ile beraber dans etmişler ve böylelikle ruhlarını eğitmişlerdir¹⁴¹⁷.

Yunan tanrı ve tanrıçaları Cumhuriyet döneminin başından itibaren Roma'ya girmiş ve Roma tanrıları da Yunan tanrıları gibi 12 tanrı olarak teşkilatlandırılmıştır. Bu durum Helenizm kültürünün Roma'da çok çabuk benimsendiğinin bir kanıtıdır. Kibele, Dionysos ve Isis başta olmak üzere Mısır kültürleri Roma ve özellikle de kadınlar tarafından hızlıca benimsenmiştir¹⁴¹⁸.

Anadolu'da yaygın olan Demeter, Athena, Artemis ve Kibele kültürlerine¹⁴¹⁹ katılımda bulunan kadınların yanı sıra görev almış olanların varlığı bilinmektedir. Örneğin, Pergamon'da Athena tapınak duvarındaki MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir yazıtta tapınak çalışanlarının isim listelerinde kült festivallerindeki kadınların görevleri belirtilmektedir¹⁴²⁰. Yabancı kadınların arasında yaygın olan Didyma'daki festivalde ise atletizm yarışmasını düzenlediği bilinen iki kadının varlığı bilinmektedir¹⁴²¹. Bu kadınların bu yarışmalardaki genç kızları eğittikleri düşünülmektedir.

¹⁴¹⁴ Pausanias, 4. 33. 5.

¹⁴¹⁵ Pausanias, 8. 37; Polybius. IV. 21.

¹⁴¹⁶ Loman, 2004: 155-156. Tapınaklarda yapılan ve en çok önem verilenleri ise Samothracian gizemleridir. O da Eleusis kültürü gibi önemli sayılmış ve Prolemaios kraliçeleri başta olmak üzere çok ziyaretçi almıştır. Diğerleri yerel karakterlere sahip olmuştur. Bkz. Plutark. *Alexander*, 2. 2 ve Loman, 2004: 155. Mısır kökenli yerel kültlere toplumun diğer kesimlerden de kadınların katılımın olduğuna inanılmaktadır. Loman, 2004: 155-156. Yerel nitelikteki kültürler arasında belki de en gizemli sayılması gereken hakkında pek bir şey bilinmeyen Kabeiroi kültürü olmalıdır. Sadece Lemnos ve Thebes'te fiziksel olarak varlığı kabul edilmiş olan bu kültür yerel nitelikler taşımıştır. Dionysus kültürü ile ilişkilendirilen bu kültür genelde yerel halk tarafından kutlanmıştır. Kadınların bu kültürdeki adaklarının oranı oldukça fazladır. Örneğin, Thebes'e yakın bir yerdeki tapınakta bulunan adakların arasında bir kadına ait olanlar da bulunmuştur. Bkz. Loman, 2004: 158-159.

¹⁴¹⁷ Polybius. IV.21.

¹⁴¹⁸ Mansel, 1971: 516-517; Maxwell, 1988: 21-22. Mısır'ın yerel kültürü olan Samotrake etkinliğini devam ettirerek Roma'nın Erken İmparatorluk döneminde bile Romalı kadınlar arasında yaygın olmuştur. Antonia, Rupilia ve Oulpia Alexandra bu kültü gönül vermiş Roma kadınlarıdır. Bkz. Loman, 2004: 156. Bu kültürün Roma'daki etkileri için bkz. Popkin, 2015:343-373.

¹⁴¹⁹ Tanrıça tasvirleri çift başlı olup Ana Tanrıça kökenlilerdir. Bkz. Laflı-Christof, 2015: 125. Artemis kültürü Karia, İonia, Lydia, Pisidia, Lykia ve Pamphylia bölgelerinde Artemis kültürü ile ilgili yapılan çalışmalar buralardaki birçok kentte yoğun katılıma işaret etmektedir. Detaylı bilgi için, bkz. Albayrak, 2008: 1-254. Kibele kültürü, Helenistik dönemde kadınlar arasında cazibeli sayılan bir başka kültür olmuştur. Ancak antik bir kaynaktan kadınların evlilikleri içinde bu tür ritüellere katılımının iyi olmayacağını ve kocasının inandığı tanrılara ibadet etmeleri gerektiğini öğrenmekteyiz. Bkz. Plutark. *Moralia*, Advice, 19, 45.

¹⁴²⁰ Buckler- Robinson, 1932: 10, No.3.

¹⁴²¹ Yunanistan dışında da ünlü olan yabancı festivallere katılımın arttığı bu dönemde düzenlenen festival yarışmalarına aktif olarak katılıp katılmadıkları konusunda yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Loman, 2004: 152.

Kültler ve dini festivallere katılım kadınların ve genç kızların en azından okur-yazar olmalarını gerekli kılmış olmalıdır. Nitekim korolarda genç kızlar kelimeleri ve müzik notalarını okumak zorunda kalmışlardır¹⁴²². Klasik Yunan geleneği olan genç kız korolarında kızların okur-yazar olmasının Yunanistan anakarası dışında da sıradanlaşmış olması, geleneğin devamlılığı adına önem teşkil etmektedir.

Nitekim Helenistik döneme tarihlenen birçok yazıtta dini ritüellerde soylu ailelerin kızlarının korolarda görevler aldıklarından bahsedilmektedir. Örneğin, MÖ 2.yüzyıla ait bir yazıtta Magnesia’da şarkı söylemek ve dans etmek gibi görevler için genç kızların seçildiği ve eğitim verildiği yazmaktadır¹⁴²³. Benzer şekilde, Pontos-Amisos kentinde kütüphane müdürünün kızı olan Teitiane’nin mezar taşında onun birçok erdemlerinin yanı sıra bu eğitimleri aldığı yazmaktadır¹⁴²⁴.

Delos’taki Delian ve Ephesos’taki Ionian festivallerinde oyunları ve yarışmaları izleyen kadınlar ve çocukları olduğu kadar görevli olan dans eden kadınlar ve şarkı söyleyen genç kızlar da bulunmaktadır¹⁴²⁵. Kadınlar için özel olan festivallerden biri olan Asclepius¹⁴²⁶ festivali özellikle Pergamon’da Yunanlılar için oldukça önemli sayılmıştır¹⁴²⁷. Euboea’da bulunmuş olan ve MÖ 4. yüzyılın sonları ya da 3. yüzyılın başlarına tarihlenen bir yazıtta sadece kadınların değil genç kızların ve yaşça küçük kızların da bu tanrının onuruna bu festivallerde bulundukları ve görev aldıkları yazmaktadır¹⁴²⁸.

Kadınların ve kız çocuklarının dini eğitim aldıklarına dair görsel buluntuların azlığına rağmen, I. Ptolemios Hanedanlığı’nın ilk dönemlerine tarihlenen Kuzey Afrika’daki Kyrene mezar kabartmaları önemli sayılmaktadır. Kabartmalarda tasvir edilen kadınlardan iki tanesi alışılmamış bir şekilde kabartmaya konu olmuştur. İkinci olarak nitelendirilen bu kabartmanın konusunun eğitim olduğu düşünülmektedir. Ayakta duran kadının elinde bir sopa ya da asa bulunmakta, yerde ise bir başka kadın diz çökmüş biçimde resmedilmiştir. Ayaktaki kadının öğretmen, yerdeki kadının da öğrenci olduğu düşünülürse bu kabartma örneği bir kadın

¹⁴²² Pomeroy, 1984: 59.

¹⁴²³ Harris- Carbon, 2015: 14, no.32; Mantas, 2012: 78.

¹⁴²⁴ Mantas, 2012: 78.

¹⁴²⁵ Thucydides, 3.104.1-5. Bkz. Pomeroy, 1982: 118-119; Loman, 2004:148. Panathenaik festivali kadınlar arasında yaygın olmaya devam ederken Isthmian oyunları da bu dönemde giderek önem kazanmıştır. Bkz. Loman, 2004:148-149. Bu oyunların antik kaynaklarda Makedonya kralları kadar Roma Generallerinin de gözde oyunları haline geldiği ifade edilmektedir. Bkz. Polybius, 18.46; Plutark. *Flamininus*, 10. 3-11 ve Loman, 2004: 149. Kadınların Olimpiyat oyunlarının düzenlendiği festivallere katılımın yasak olmasına rağmen evlenmemiş genç kızların görevli ve seyirci olarak katıldıkları düşünülmektedir. Bkz. Pausanias, 5.13.10 ve Pomeroy, 1982: 118; Loman, 2004: 150. Kadınların ise Olympia’da yılda bir katılabildiği Hippodameion festivali bulunmaktadır. Bkz. Pausanias, 6. 20. 7. Hippodameion adlı kadının anısına düzenlenen festivalin detayları için bkz. Pausanias, 6.20.7-8 ve Loman, 2004: 150.

¹⁴²⁶ Şifa Tanrısı, Panagiotidou, 2016: 2.

¹⁴²⁷ Loman, 2004: 149.

¹⁴²⁸ Loman, 2004: 149.

öğretmen tarafından verilen resmi eğitimin en erken kanıtlarından biri olarak kabul edilebilmektedir. Bu eğitim dini bir törende ayaktaki kadının uygun davranışlar öğretme adına yerdeki kadına talimatlar verdiği anlamına da gelebilmektedir¹⁴²⁹. Eğitimin içeriği bilinmese de Helenistik dönem itibari ile bir kadının başka bir kadına elinde sopa ya da asa ile dönük olarak resmedilmiş olması bu tasvirin bir anne-kız eğitimi olmasından ziyade bir öğretmen-öğrenci ilişkisi olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim bu uygulamanın ilk örneği Klasik dönem itibari ile Sapho ile başlamış bulunmaktaydı.

Soylu kadınlar, kraliçeler ve rahibelerin vermiş oldukları dini hizmetin resmi olarak onurlandırılması genç kızların yaptıkları dini hizmet karşılığında da gerçekleşmiştir. Aldıkları dini eğitim sonrası vermiş oldukları hizmetler karşılığında onurlandırılan genç kızların varlığı bilinmektedir. Örneğin, MÖ 3.yüzyılda Kios'ta kızlar Leto için yarışmalarda becerilerini göstermişler ve halk tarafından adaklarla onurlandırılmışlardır. MÖ 2. yüzyıldaki Atina'daki yazıt örnekleri Atina'daki Arrhephoria festivaline katılan kızların meclis tarafından düzenli bir şekilde onurlandırıldıklarını işaret etmektedir. Aynı şekilde kızların kült servisleri ve özellikle sepet taşıyıcılığı görevi ile Akropolis'te bulunan yazıtlarda onurlandırılmışlardır¹⁴³⁰.

5.2.2.2. Meslek Eğitiminde Kadın

Çok daha özgür ve çok daha güçlü konumda olan Helenistik dönem kadınları için meslek sahibi olmaları da normal karşılanacak bir durum olmalıdır. Klasik dönemde başlayan alanda uzmanlaşma bu dönem itibari ile zirveye ulaşmıştır. Kadınların evde yaptıkları işler dışında da farklı alanlarda yetenekleri olduğu gerçeği, Helenistik dönem itibari ile daha da kendini göstermiştir. Nitekim Helenistik dönem boyunca kadının toplumdaki yeri din ile sınırlandırılmamıştır¹⁴³¹.

İskender seferleri boyunca eğlence sektöründe çalışan kadınlar orduyla birlikte gezmiş ve hizmet vermiştir. İskender'in ardılları dönemimde artan ücretli asker uygulaması ile askerlerin aileleri ve eşleri de orduyla birlikte gezebilmişlerdir¹⁴³². Gittikleri yerlerde de eğlence sektörü dışında da kadınların aile ekonomisine katkıları olmuştur.

Kadınların aile ekonomisine katkılarının artmış olduğunu düşündüğümüz bu dönemde kadınlar dokuma sektöründe olduğu kadar tıp alanında da hemşire, sütanne ve doktor olarak çalışmışlardır. Ayrıca edebiyat alanında şair, ressam ve müzisyen; felsefe alanında filozof;

¹⁴²⁹ Pomeroy, 1984: 48-49.

¹⁴³⁰ Goff, 2004: 188-189.

¹⁴³¹ Pomeroy, 1975: 96-97; Shipley vd. 2007: 61.

¹⁴³² Asker kamplarındaki kadınların önemi iki türlü olmuştur. Onlar, ücretli askerlerin hem bedenlen hem de ruhen iyi şartlarda dövüşmelerine yardım etmişlerdir. Aynı zamanda onların varlığı askeri garnizon ve koloniler kurmak için büyük önem taşımıştır. Bkz. Loman, 2004: 65-67.

ticaret alanında tüccar ve çiftçi; eğlence hayatında fahişe olarak çalışan kadınların sayılarındaki artış dikkat çekicidir¹⁴³³. Bu mesleklere sahip olan kadınların iyi eğitilmiş ve istisnai biçimde işlerinde iyi oldukları düşünülmektedir¹⁴³⁴.

Hayatını devam ettirebilmek için çalışmak zorunda olan halk sınıfından bir Romalı kadın, soylu bir kadından daha da özgür olabilmıştır. Bu bağlamda, soylu olmayan orta sınıfa ait Romalı bir kadın ticaret, tarım, el işleri, hemşirelik ve sütannelik gibi tıp alanında rahatlıkla çalışmıştır¹⁴³⁵. Örneğin, MÖ 45’li yıllara tarihlenen Liris- Traiectum’da bulunmuş olan Horaea adlı sonradan özgür olmuş saygın bir hizmetkârın mezar yazıtında onun genç kızlığından beri yirmi yıl kadar ve ölene kadar bütün evin işlerin idaresinin onda olduğunu ve ev sahiplerine karşı saygıyla ve bağlılıkla hizmet ettiğini öğrenmekteyiz¹⁴³⁶. Romalı kadın köleler de dokuma ve çocuk bakımı gibi çoğunlukla ev işlerinde ve tarım alanında çalışmışlardır¹⁴³⁷.

5.2.2.2.1. Dokuma Eğitiminde Kadın

Kadınların ilk mesleği olarak kabul gören dokumacılık sanatındaki rollerinin devam ettiğini bildiğimiz bu dönemde kadınlar ip üretip, onu eğirmekle kalmamış, pamuklu, yünlü ve sırmalı kumaşlar ile duvar halısı üzerine de rengârenk ve özenli desenler yapabilmişlerdir¹⁴³⁸. Nitekim bir kadından beklenen çalışkan ev hanımı ideali Helenistik dönemde de varlığını korumuştur.

Dokuma işinin kadına ait olması ve bu işi layıkıyla yapmış olduğu onların mezar taşlarına ve yazıtlarına da konu olabilmıştır. Örneğin, Roma mezar yazıtları örnek bir ev hanımının dokuma işçisi olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Honorius’un hükümdarlığı sırasındaki bir senatör, kızını eve ait işleri yapması bakımından sahip olduğu erdemleri ile övmektedir¹⁴³⁹. Tarihi bilinmeyen ancak Roma Cumhuriyet dönemine denk geldiği düşünülen ve Ankona’da bulunmuş olan bir yazıtın üstündeki tasvirlerde ismi belli olmayan bir kadın büstü ve bir adet yün sepeti bulunmaktadır. Sepetin üzerinde ise parçalı halde “sepet” ve “ örekesinin iğnesi” yazmaktadır¹⁴⁴⁰. Benzer şekilde, tarihi ve bulunduğu yer bilinmeyen farklı türdeki bir mezar taşı dikkatleri çekmektedir. Atistia adlı bir kadının ekmek

¹⁴³³ Pomeroy, 1984: 171-172; Spears, 1984: 41; Salisbury, 2001: 97; Loman, 2004: 75-130; Parca, 2012: 326.

¹⁴³⁴ Spears, 1984: 41; Salisbury, 2001: 97; Dikyol-İşbilen, 2018: 476.

¹⁴³⁵ Özkan, 2014: 16.

¹⁴³⁶ CIL-1². 1570.

¹⁴³⁷ Maxwell, 1988: 17-20.

¹⁴³⁸ Keyser- Irby-Massie, 2007: 257.

¹⁴³⁹ Maxwell, 1988: 10.

¹⁴⁴⁰ CIL-1². 1930.

sepeti şeklindeki bu mezar taşında onun iyi bir eş ve ondan kalan her şeyin bu ekmek sepeti içinde olduğunu öğrenmekteyiz¹⁴⁴¹.

Önceki dönemlerden beri kadınların ilk görevi olarak tanıdığımız dokumacılık, Helenistik dönem ile daha da anlamlanmış olmalıdır. Nitekim artık Athena'nın özel *peplosunu* dikme onuruna sahip olan Atinalı kadınların kimlikleri ilan edilip topluma duyurulmuştur¹⁴⁴². Bu elbiseyi dikme görevini elde eden kadınların dokuma eğitimlerini tamamlamış ve üst seviyede oldukları düşünülmektedir. Nitekim bu görevde olan genç kızlara eğitimi verenler de onlar olmalıdır.

Bunu doğrular nitelikte dönemin kadın şairlerinden olan Nossis ve annesinin, Hera'ya bir elbise adadıklarını bir adak epigramından öğrenmekteyiz. Bu durum onların soylu bir aileye ait olduğunu gösterdiği kadar bu elbiseyi anne ve kızın birlikte yaptıklarının da göstergesidir¹⁴⁴³. Aile içinde dokuma görevinin ve eğitiminin devam etmekte olduğunu gösteren bu örnek bizler için ayrı bir önem taşımaktadır. Bu kutsal görevin devam ettiğini gösteren bir başka buluntu Nemea'daki tapınağa ait fırın kompleksi ve evlerde bulunmuş olan ağırşaklardır¹⁴⁴⁴.

Saygın Yunan kadınları, önceki dönemlerdeki gibi mezar stellerinde ve vazolar resimlerinde yün dokurken ya da oturmakta olarak resmedilirken köleleri onlara mücevher kutusu ve ya ayna sunmaktadırlar (Res. 61)¹⁴⁴⁵. Bu geleneğin devam etmiş olması kadının asli görevinin *oikosun* yün ihtiyacını karşılamak olduğunu hatırlatmaktadır. Bu konudaki becerisi ise onu saygın yapmaktadır.

Saygın Yunan kadınlarından farklı olarak İskenderiyeli soylu kadınlar dokuma ile uzun zaman geçirmek zorunda kalmamışlardır. Onların hazır dokunmuş kumaşları satın alma hakları olduğuna ve genelde bu şekilde dokuma elde ettiklerine inanılmaktadır. Nitekim İskenderiyeli saygın kadınlar da otururken resmedilseler de dokuma tasviri onlarda bulunmamaktadır. Örneğin, oturmakta olan soylu Niko'ya köle olduğu düşünülen bir kız müzik aleti olan lir sunmaktadır (Res. 62)¹⁴⁴⁶. Helenistik dönemde saygın kadınların otururken tasvir edilmesi ortak unsur iken yaptığı işlerin farklılığı dönem buluntularına yansımış olmaktadır.

¹⁴⁴¹ *CIL*-1². 1206.

¹⁴⁴² Pomeroy, 2002: 32.

¹⁴⁴³ *Anth. Graec.* 6.265, 3.şiiir. Bkz. Barnard, 1978:213; Goff, 2004: 244-246; Bowman, 2004: 16; Rowland, 2012: 117,137.

¹⁴⁴⁴ Graybehl, 2014: 205-206.

¹⁴⁴⁵ Pomeroy, 1984: 164-165.

¹⁴⁴⁶ Pomeroy, 1984: 164-165.

Soylu olmayan gruptaki İskenderiyeli kadınlar ise dışarda çeşitli işlerde çalışmalarını artırmışlardır¹⁴⁴⁷. Bu alanlardan biri olan dokuma endüstrinin geliştiğini bildiğimiz bu dönemde kadınların bu sektörde çalıştıklarına dair en güzel kanıtlar Ptolemaios Hanedanlığı'nda Mısır'dan gelmektedir. Az sayıda bulunmuş olan mektuplardan anlaşıldığı kadarı ile kadınlar bazen kendi şehirlerinde bazen de başka şehirlere giderek bu üretimin içinde bulunmuşlardır¹⁴⁴⁸.

Özellikle Makedonların talepleri üzerine yün dokumacılığı işi çok yaygın olmuştur. Üç ayrı köyde 784 kadın işçinin bu işte çalıştığı bilinmektedir. Ücretlerinin düşük olmasına rağmen aile gelirine katkı sağlamak için buna mecbur olmuş olmalıydılar¹⁴⁴⁹. Aynı şekilde, İskenderiye'de MÖ 2. ya da 1. yüzyıla ait olduğu düşünülen bir papirüs, bir yün fabrikasında çalışan kadınların varlığını yansıtmaktadır. Yaklaşık kırk kadın işçinin çalıştığı bu fabrikada Yunanca isimleri ile görevleri yazmaktadır¹⁴⁵⁰.

MÖ 256 yılına tarihlenen Zenon'a iki erkek kardeşi tarafından yazılan bir mektupta ise başka şehirden gelenler ve bulunduğu şehirde çalışanlar olmak üzere iki çalışan kadın grubundan bahsedilmektedir. Onların her türlü elbiseyi dokuyabileceklerinden bahsedilmesi ise alanlarında uzman olduklarını göstermiş olmaktadır¹⁴⁵¹. Zenon'a bir erkek tarafından yazıldığı düşünülen bir başka mektupta kadın dokuma işçilerine ödeme talebinde bulunmaktadır. Bu mektuptan da anlaşıldığı gibi kadınlar erkek akrabalarıyla birlikte bu işi yapabilmek için gezmişlerdir¹⁴⁵².

Dönem buluntularında da bahsedilmeye başlanmış olan dokumacılık bir iş dalı olarak ev dışına tamamen taşınmış olmaktadır. Bu iş dalında çalışan kadınlar çocukluklarından beri çevrelerindeki kadınlardan aldıkları eğitimle uzmanlaşmış olmadırlar. Aksi takdirde bu beceriyi öğrenebilecekleri bir okul bulunmamaktadır. Anneleri, ablaları ve aile içindeki yaşça büyük kadınların dokuma yeteneklerinden faydalananarak ve bilgilerini alarak ve bizzat evlerinde yaparak bu konuda uzman olduktan sonra çalışma hayatına atılmış olmaları normal görünmektedir.

5.2.2.2.2. Ticaret Eğitiminde Kadın

Meslek sahibi olan Helenistik Çağ kadınlarının bir kısmı yeteneklerini ve zekâlarını ticaret alanında kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu alanlardan birisi olan tarım sektöründe

¹⁴⁴⁷ Salisbury, 2001: 97.

¹⁴⁴⁸ Salisbury, 2001: 98; Loman, 2004: 76-77.

¹⁴⁴⁹ Salisbury, 2001: 97-98.

¹⁴⁵⁰ Pomeroy, 1984: 168-170; Parca, 2012: 326.

¹⁴⁵¹ Loman, 2004: 76-77.

¹⁴⁵² Loman, 2004: 78.

yoğun olarak çalışıp para kazandıkları bilinmektedir. Özellikle Mısır'da saygın kadınlara para kazanmaları için en büyük fırsatları tarım sektörü sunmuştur¹⁴⁵³. Örneğin, İskenderiye'de bazı soylu kadınların özel ve kutsal topraklara sahip olup onları işlettiği bilinmektedir. Onlar, bu topraklar üzerinde tarım yaparak meyve ve sebze üretilip gelirlerinden de devlete vergi vermişlerdir. Bu toprakların büyük kısmı Yunanca isimlere, azınlığı ise Mısırlı isimlere ait olmuştur. Bu toprakları işleten kadınların çoğu burada çalışacak köleleri kiralamışlardır. Bu soylu kadınlara miras olarak da kalan topraklarda tarım yapmayı tercih etmişlerdir¹⁴⁵⁴.

Ellerindeki ile yetinmek yerine akıllarını kullanıp ev bütçesine katkı sağlamış olan bu kadınlar hem çiftçi hem de tüccar olmayı başarmışlardır. Nitekim onların esnaf kadınlar grubuna girerek diğer kadınlara da örnek oldukları beklenen bir durumdur.

Kadınların bu dönemde başlattıkları bu uygulamanın en güzel örneği tam anlamıyla girişimci olan Eirene adlı kadındır. Kendisi Makedon ve soylu bir aileden gelen ve yine soylu olan Agamemnon'un karısıdır. Mısır'da sahip olduğu toprak sayısı oldukça fazla olarak ve devlette de söz sahibi olabilme özellikleri ile tanınan bu soylu kadın miras olarak sahip oldukları ve satın aldığı topraklarda tarım yaparak köleleri çalıştırmış ve devlete zaman zaman borçlanarak kiralalarını ödemeyi başaramışlardır. Bu çabaları ile dönemin tarım girişimcisi olarak düşünülmektedir¹⁴⁵⁵.

Bu kadının bu yeteneği ile öne çıkmış olması oldukça normaldir. Ancak asıl merak edilen onun bu girişimcilik özelliğini nasıl elde ettiğidir. Çevresinde başka girişimci kadınların varlığına dair başka kanıt yokken onun bu işin eğitimini nasıl almış olduğu bilinmemektedir. Bu bağlamda, onun sahip olduğu akıl yürütme ve yöneticilik yetenekleri onun bu işi başarıyla yürütmesini sağlamış olmalıdır. Emin olduğumuz durum ise layıkıyla yaptığı işini çocuklarına aktarmış olduğudur. Çünkü aslında yaptığı iş toprak varlığını korumak ve yönetmektir. Bu ise Klasik dönemden beri ev yönetimi içindeki her saygın kadının alışık olduğu bir durumdur ve bunun eğitimi ise anneden alınan ve kız çocuklarına aktarılan bir gelenek olduğudur.

Cumhuriyet döneminin sonlarından itibaren Romalı kadınlar da ticaret hayatında var olmaya başlamıştır. Nitekim hukuksal işlerin köleler tarafından yapılması şartı ile terzilik ve dokumacılık gibi sanatlarla uğraşmak üzere; kız çocuklarına da mal varlığı verildiği bilinmektedir. Üstelik ticaret alanında ilerlemiş olup gemicilik şirketlerini yöneten kadınların varlığından bile söz edilmektedir. Roma toplumunda bu tip kadınların lideri olarak

¹⁴⁵³ Pomeroy, 1984: 160; Parca, 2012: 326.

¹⁴⁵⁴ Pomeroy, 1984: 152-158; Parca, 2012: 326.

¹⁴⁵⁵ Pomeroy, 1984: 158-160.

Cicero'nun karısı Terentia kabul edilmektedir. Terentia, Cicero'nun egemenliği altına girmemiş; kölelerinin yardımıyla, başarılı bir biçimde bağımsız olarak mal varlığını yönetmeyi başaran tüccar bir kadındır¹⁴⁵⁶.

Dokuma ve tarım dışında tüccar olan kadınlardan haftalık ücretlendirme ile çalışanlar da göz ardı edilmemelidir. Vergi ödemeden yaptıkları bu işlerde sattıkları her şey ile aile ekonomisine katkı sağlamışlardır. Oldukça yaygın olan keten satımı, çelenk ve file yapımı ve satımı kadınların ticarete en çok tercih ettikleri alanlar olmuştur¹⁴⁵⁷. Bu tüccar kadınların dokuma yeteneklerini ürünlerinin yapımında kullandıklarından şüphemiz yoktur. Bu bağlamda, öğrendikleri dokuma yöntemlerini başka ürünler elde etmek için kullanan bu kadınlar kendi mesleklerini de evdeki kızlarına öğretmiş olmadırlar.

5.2.2.2.3. Tıp Eğitiminde Kadın

Kadınların vergi vermeden çalışabildikleri bir diğer alan ise tıp alanıdır. Bu alanda çalışan kadınlar toplumda saygın kabul edilmiş ve toplumun minnettarlığı onların mezar taşlarına yansımıştır. Bu kadınlar özellikle kadın ve çocuk hastalıklarını iyileştirmek ve doğum yaptırmak ile görevli olmuşlardır. Daha fazla eğitim ve yetenek gerekli olan işler ebelik, sütannelik, dadılık ve doktorluk olmuştur¹⁴⁵⁸.

Ebelik mesleğine sahip olan kadınlar halkın içinde yaygın kabul edilen tıp yöntemleri, kadın hastalıkları ve doğum konusunda eğitim almışlardır. Ebelerin sahip oldukları sosyal statüleri ve saygın kabul edildikleri mezar stellerindeki yazıtlardan ve aristokrat ailelerin onları evlerine kabul edip onlara güvendikleri gerçeğinden anlaşılabilmektedir. Özgür olan ebelerin sayısı köle olanlara oranla çok daha fazladır ve bu meslek sahiplerine olan şükran yazıtlardan oldukça net anlaşılmaktadır. Özellikle 3. ve 2. yüzyıllarda Paros, Euboia-Chalkis, Miletus, Roma ve Kyme'de mezar stellerinde önem verilmiş olan ebelerden bahsedilmektedir¹⁴⁵⁹.

Ebelerin statüleri çalıştıkları yerlere göre değişkenlik göstermiştir. Örneğin, batı dünyası Roma'daki ebeler ile ilgili bulunmuş on altı yazıtta onların köle ya da özgür bırakılmış kadınlar olduğu belirtilirken doğu dünyasında saygın kadınlar sınıfında anılmışlardır¹⁴⁶⁰. Dönemin ünlü doktoru Herophilus ise kadınların kadın hastalıklarını iyileştirmede iyi

¹⁴⁵⁶ Erişgin, 2013: 19-20. Roma kadınına kamusal işler yasaklanmıştır. Siyasal ve kamusal hayatta resmî makamlarda çalışmazlar, halk meclislerinde oy kullanamazlar, magistra ya da imparator olamaz, mahkemelerde yargıç olarak görevlendirilemez, avukatlık yapamazlardı. Bu görevlerin hepsi erkeğe özgü işler olarak tanımlanmıştır. Bkz. Erişgin, 2013: 21.

¹⁴⁵⁷ Pomeroy, 1984: 161.

¹⁴⁵⁸ Parker, 1997: 131-150; Loman, 2004: 79; Mantas, 2012: 85.

¹⁴⁵⁹ Laes, 2011: 154-162.

¹⁴⁶⁰ Mantas, 2012: 85.

olduğunu kabul etmekle kalmamış bu konuda ebeler için el kitabı yazarak sonraki dönemlere de yardımcı olmuştur¹⁴⁶¹.

Döneme tarihlenen epigramlardan anlaşıldığı üzere Helenistik dönem boyunca Yunan aileleri yabancı kadınları sütanne olarak çalıştırmışlardır. Örneğin, MÖ 4. yüzyılın ortalarına tarihlenen Malicha adlı bir kadının mezar taşında onun sütanne olduğu yazmaktadır. Onun Pelopennes'den geldiği ve Kytheralı olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda, Diogetes'in çocuklarının sütanesi ve güvenilir bir kadın olarak anılmıştır. Malicha, büyük ihtimalle mezar taşının bulunduğu Piraeus şehrinde çalışmış olmalıdır.

Aynı şekilde, MÖ 3.yüzyıla tarihlenen bir başka epigramda adı geçen Korinthosli bir sütanne olan Phanion'un bir yabancı ve köle olarak hizmet verdiği düşünülmektedir¹⁴⁶². Ancak, İskender'in ardılları sonrası döneme tarihlenen Mısır papirüs buluntularından bilinen 34 sütanneden yirmi üçünün özgür, on birinin ise köle olduğu anlaşılmıştır¹⁴⁶³. Mısır ve İskenderiye'de sütannelik en yaygın kadın mesleklerinden biri haline gelmiştir. Bu iş için sözleşmeler imzalanmış ve bunlar resmi bir anlaşma olarak kabul edilmiştir. Gözetiminde olduğu çocuğa üç yıl kadar hizmet verme şartı olan sütannelik görevinin iyi yapılması ise oldukça önemli sayılmıştır¹⁴⁶⁴.

Erkeklerle ait olan ancak Klasik dönemde de kadınlar arasında örneklerine rastlanmış olan doktorluk, Helenistik dönem itibarı ile ilk defa resmi olarak kadına ait olan bir meslek terimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu mümkün kılan ilk kişi MÖ 300'lü yıllarda yaşadığı düşünülen ve Atinalı ilk ebe olarak bilinen Agnodike'dir (Res. 63). Tıp öğrenmeyi çok isteyen bu genç kız, erkek kılığına girerek dönemin önde gelen doktoru Herophilus'tan eğitim almaya başlamıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra yolda gördüğü çalışan hamile bir kadına doğum yaptırmak istemiştir. Gebe kadın onun erkek olmadığını anlayana kadar bu yardımı reddetmiştir. Agnodike, kıyafetini açıp vücudunu gösterince ikna olan kadın onun ilk hastası olmuştur. Bu ilk doğum yardımından sonra Agnodike, yine erkek kılığına girerek doğum yapacak olan kadınlara yardım etmiştir. Zamanla ünü yayılmış ve bu ün birçok erkek doktorun işlerini engellemiştir. Bu doktorlar onun kadınları kandıran erkek doktor olarak iftirlar çıkararak onun yargılanmasını ve hatta idama mahkûm edilmesini istemişlerdir. Agnodike, kadın olduğunu söylemesi üzerine kadınların doktorluk yapması da yasak olduğundan tekrardan idamı istenmiştir. Ancak onun doğumunu yaptığı kadınlar, yargıçların eşleri ve etrafındaki kadınlar toplu direniş başlatmışlar ve bu direniş sayesinde idam cezası

¹⁴⁶¹ Salisbury, 2001: 144.

¹⁴⁶² Loman, 2004: 81-82.

¹⁴⁶³ Loman, 2004: 84.

¹⁴⁶⁴ Salisbury, 2001: 97-98. Anne sütünün önemi ve tıpta kullanımı için bkz. Plinius, *Natural History*, 28.21.

iptal edilip Agnodike'nin sadece kadın hastalara bakması şartı ile işini yapmasına izin verilmiştir. Ayrıca mahkeme artık özgür kadınların tıp alanında çalışabilmeleri için de yasa çıkarmıştır¹⁴⁶⁵. Bu sayede Agnodike yaptırdığı doğumlarla tıp dünyasının ilk kadın jinekologu olarak kabul edilmiştir¹⁴⁶⁶.

Aslında bir ebe olan ve kendini bir erkek olarak gizleyen Agnodike, kadınların doktor olmasına izin verilmediği bir dönemde doktor olmak için çabalamış ve hedefine ulaşmıştır. Doğum sırasında kendilerini güvende hissetmelerini sağlamak için hamile kadınlara kadın olduğu sırrını açıklamıştır. Bu sırrın açıklanış şekli bir efsane olarak kabul edilmektedir. Kıyafetini kaldırarak bel altını göstermesinin anlatıldığı bu efsane, daha da ileri boyuta taşınmıştır. Onu kıskanan erkek doktorlar, onun hamile kadınlarla ilişkisi olduğu ve bu yolla ünlendiği söylentisini halkın içinde yaymışlardır. Bunun üzerine “kadınlığını” kamuoyunda kanıtlamak zorunda kalan Agnodike, halkın önünde eteğini kaldırmak zorunda kalmış ve bu hareket Yunan kültüründe *anasirmos* olarak bilinmekte olup bir heykelle sembolize edilmiştir (Res. 64)¹⁴⁶⁷.

Doktor olarak çalışan bir başka kadının varlığı MÖ 2. yüzyılın sonu ya da 1. yüzyılın başlarına tarihlenen bir mezar taşında bulunmaktadır. Buradaki yazıtta doktorluk kelimesinin kadına ait olan Grekçe terimi yazılmıştır. Bu kadının Agathocles adlı bir kadının kızı olan Mousa olduğu ve mesleğinin de doktor olduğu ifade edilmiştir¹⁴⁶⁸. Mezar taşında annesinin de adının belirtilmesi onun da saygın bir kadın olduğuna işaret etmektedir.

Epigrafik buluntular ışığında doktorluk mesleğini yapan başka kadınların varlıkları da bilinmektedir. Örneğin, Pergamon'da Pantheia, Tlos'ta Antiochis, Kios'ta Empeiria ve Atina'da Sosaanna adlı kadınların doktorluk yaptıkları bilinmektedir¹⁴⁶⁹. Doktorluk mesleğini yapabilmeleri için okur-yazar olmaları yetmeyen ve iyi eğitilmiş olmaları gereken bu kadın doktorlar ¹⁴⁷⁰ dönemin eğitilmiş ve saygın çalışan kadınları olarak oldukça önem taşımaktadırlar.

5.2.2.2.4. Sanat Eğitiminde Kadın

Beşeri bilimlerde yüksek seviyede başarı elde etmek için bu eğitimin ötesine geçmeyi başaran kız çocukları yetişkin olduklarında almış oldukları bu eğitimi hayatlarına ve

¹⁴⁶⁵ Hyginus, *Fabulae*, 274. Bkz. King, 1986: 53-54; Breakell, 1903: 819; Parker, 1997: 146; Akşit, 2019: 15-22. Resim 58 için bkz. King, 1986: 76.

¹⁴⁶⁶ King, 1986: 60; (Hagnodice)Salisbury, 2001: 147; Mantas, 2012: 85; Akşit, 2019: 22.

¹⁴⁶⁷ King, 1986: 53-54; Akşit, 2019: 22. Resim 59 için bkz. King, 1986: 76.

¹⁴⁶⁸ Loman, 2004: 84; Castelli ve Rothstein, 2019: 37

¹⁴⁶⁹ Castelli ve Rothstein, 2019: 37.

¹⁴⁷⁰ Mantas, 2012: 85.

mesleklerine yansıtılmışlardır¹⁴⁷¹. Sahip oldukları okur-yazarlık yeteneği ve topluma dâhil olmalarının artması onlara sanatla ilgilenme fırsatı vermiştir. Helenistik dönem itibari ile ağırlıklı olarak şiir olmak üzere edebiyat, müzik, resim ve dans gibi sanatın diğer dallarında da eğitimlerini ilerletmişlerdir. Bu eğitimin gerektiği yerler sayıca artan festivaller ve oyunlardır. Bu bağlamda, bu alanlarda görev yapan sanatçıların da sayıları artmış olup her biri alanında gerçek bir profesyonel olarak hizmet vermiştir¹⁴⁷².

5.2.2.2.4.1. Edebiyat Eğitiminde Kadın

Soylu kadınlar okur-yazar olmakla kalmamış topluluklarda engin edebi bilginin de etkin koruyucusu konumunda olmayı başarmışlardır. Örneğin, II. Arsinoe, şair Theocritus'in; II. Berenike ise Kallimachus'un ve son olarak Antigonos'un annesi Phila, Aratus'un koruyucu azisesi rolüne sahip olmuşlardır¹⁴⁷³. Dönemin önemli şairlerinin yolundan gidebilmek için gereken kapsamlı bilgiye sahip olup bunu yazıya dökmek almış oldukları eğitimin içeriğini ve önemini göstermesi bakımından değerlidir.

Bizanslı Aristophanes adlı bilginin öğrencisi olan Agallias'ın kızı Agallis, tam bir Homeros araştırmacısı olarak öne çıkmıştır. Odysea Destanı'ndaki Phaeacia Adası olarak bilinen Koryka şairin doğum yeridir ve onun ülkesinden olan ve destanın içinde yer alan Nausika adlı kızın top oynamayı icat ettiğini vurgulayan ilk şair olmuştur. Nitekim Nausika, edebiyatta bir topla oynayarak tanımlanan ilk kişidir. Aynı yoldan giden bir başka kadın ise İskenderiyeli Hestiais'dir. Filolog olduğu bilinen bu kadın da Troya Savaşı'nın yapıldığı yerin kadının yaşadığı dönemdeki Ilium (Ilion) ve çevresi olup olmadığı konusunda bir inceleme eseri yazmıştır¹⁴⁷⁴. Erkek egemen toplumun içinde bilimin de erkek ağırlıklı olduğu bir yerde yine erkek merkezli destanları inceleyip yorumlamak dönemin geleneklerine kıyasla oldukça büyük bir başarı sayılmalıdır.

Sanatta en çok ilgiyi görmüş olan edebiyat alanında eğitim almış ve adını duyurmayı başarmış şair kadınlar önceki dönemlere göre oldukça fazladır¹⁴⁷⁵. Örneğin, dönemin oyun yazarlarından olan Aeschylus'un aile soylarında kadınların da bu dalda yetenekleri olduğu ve şairliği meslek edindikleri açıktır. Aeschylus'un ailesindeki erkek şairlerin yanında kız kardeşinin soyundan gelen kadınlarda da bu mesleği öğrenip uzmanlaşanlar olmuştur. Bu bağlamda, şairlik mesleği artık kadın soyundan da devam etmeye başlamıştır¹⁴⁷⁶.

¹⁴⁷¹ Pomeroy, 1984: 60; Loman, 2004: 102.

¹⁴⁷² Loman, 2004: 102.

¹⁴⁷³ Pomeroy, 1984: 59.

¹⁴⁷⁴ Pomeroy, 1984: 61.

¹⁴⁷⁵ Pomeroy, 1975: 101; Pomeroy, 1984: 71; Loman, 2004: 102-103.

¹⁴⁷⁶ Pomeroy, 2020: 159-160.

Festivallerde olduğu kadar yarışmalarda da önemi büyük olan şiir, kadınlar arasında adeta bir rekabet unsuru haline gelmiş olmalıdır. Üstelik bu yarışlar erkeklerle birlikte de düzenlenmektedir. MÖ 3.-2. yüzyıllara tarihlenen kayıtlarda Aristomache (Res. 65) adlı kadın şairin adının iki kez bahsedildiği ve şiir tarzının ise destan olduğu anlatılmaktadır. Isthima'da yapılan oyunlardaki bu zaferlerini erkekler ile yapılan yarışmalardan elde ettiğine inanılmaktadır¹⁴⁷⁷.

Destan tarzında şiirler yazarak ünlenmiş bir diğer kadın şair Smyrnalı Amyntas'ın kızı Aristodama'dır. Onunla ilgili bilgiler Delphi ve Lamians adlı iki ayrı kentte bulunmuş olan yazıtlardan elde edilmektedir. Bu yazıtlardaki ortak bilgiye göre şairin iki ayrı kenti de kardeşi Dionysios ile gezdiği ve ödüller aldığı yazmaktadır. Bu ödüller onun yeteneğini ve izleyicilerini gururlandırmak içindir. Kendisine MÖ 218 yılında Teselya'daki Aetolianlar tarafından onursal yurttaşlık verilen şair, yazmış olduğu şiirleri ile bu halkı, tanrılarını ve atalarını övmektedir. Aynı zamanda kenti için iyilikler yapmış olan şair yeteneği ve iyilikleri bakımından övülmüş ve onurlandırılmıştır¹⁴⁷⁸.

Şiirlerinden ötürü onurlandırılan Smyrnalı olan başka bir kadın şairin varlığı bilinmektedir. İsmi bilinmeyen bu kadın MÖ 2. yüzyılda Larissa kentinde ödüllendirilmiştir¹⁴⁷⁹. Aynı şekilde, Aetolialı Alkinoe adlı kadın şair baş tanrılar olan Zeus, Poseidon ve Amphitrite'ye ilahi yazıp bestelediği için Tenos kenti tarafından onurlandırılmıştır¹⁴⁸⁰. Tenos kentinde bulunmuş olan yazıtta, Thronion kenti vatandaşı olduğu anlaşılan Alkinoe, kentine yaptığı iyilikleri ve tanrılara yazdığı ilahiler ile övülmüştür¹⁴⁸¹. Bu kadınlara verilen onur ödülleri kentin bağışçı yardımseverlerine verilenler ile aynıdır¹⁴⁸².

Eserleri günümüze ulaşmayan bu şair kadınların aksine tanınmış eserleri mevcut olan şairler öne çıkmayı başarmış ve adlarından söz ettirmişlerdir. Bu şairler, Sapho ile başlayan lirizm akımını ve kadınlara ait konuların şiirlere konu edilmesi geleneğini devam ettirmişlerdir¹⁴⁸³. Üstelik bu dönemde öne çıkan cenaze ve adak epigramları ve epik şiirleri yazmış bulunan kadın şairler oldukça ünlü olmuşlardır¹⁴⁸⁴.

¹⁴⁷⁷ Plutark. *Moralia*, 675B. Bkz. Loman, 2004: 103. Resim 60 şairin MÖ 330-320 yıllarına ait olduğu düşünülen Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde 66.971 Envanter No'lu mermerden yapılmış mezar steline aittir.

¹⁴⁷⁸ Pomeroy, 1975: 93-94; Salisbury, 2001: 15; Loman, 2004: 104-105.

¹⁴⁷⁹ Mantas, 2012: 78.

¹⁴⁸⁰ Loman, 2004: 105-106; Mantas, 2012: 78.

¹⁴⁸¹ Loman, 2004: 105-106; Mantas, 2012: 78.

¹⁴⁸² Mantas, 2012: 78.

¹⁴⁸³ Barnard, 1978: 204; Loman, 2004:106-107.

¹⁴⁸⁴ Rowland, 2012: 9-11.

Bu özellikleri ile öne çıkmış olduğu bilinen kadın şairler Nossis, Antye, Moero, Philaenis, Hedyle, Erinna, Korinna ve Melinno'dur¹⁴⁸⁵. Bu şairlerden Philaenis ve Hedyle hakkında pek bir şey bilinmemektedir¹⁴⁸⁶. Ancak Hedyle'nin MÖ 4.-3. yüzyıllar arası yaşadığı ve dönemin şairlerinden Hedylos'un annesi ve Moschine adlı başka bir şair kadının da kızı olduğu bilinmektedir¹⁴⁸⁷. Günümüze on iki epigramının kaldığı bilinse de epigramları hakkında bilgilere ulaşılammıştır¹⁴⁸⁸.

MÖ 3. yüzyılda yaşadığı düşünülen Moero (Myro)¹⁴⁸⁹ ise destan şairi olarak bilinmektedir. Homerus adındaki oğlu da kendi gibi şair olan Moero, hayatını Bizantium'da şiir yazarak geçirmiştir¹⁴⁹⁰. *Mnemosyne* isimli eposu ile tanınan Moero ayrıca epigramlar da yazmıştır¹⁴⁹¹. Bahsi geçen şairlerden en etkili olanları Erinna, Anyte ve Nossis olmuştur¹⁴⁹².

Bu dönemin en büyüleyici, en ünlü fakat en gizemli şairi kabul edilen Erinna¹⁴⁹³ (Res. 66), Erken Helenistik şairi olarak tanınmaktadır¹⁴⁹⁴. O, Sapho ile karşılaştırılacak kadar yüksek bir övgüye sahip olmuştur. Sapho gibi, özel hayatlardan bahsetmiş ve yine onun gibi sanatında usta sayılmıştır¹⁴⁹⁵. Kendi hayatını ve duygularını şiirlerine taşımış olan şairin en ünlü şiiri olan "*Distaff*" (Res. 67) çok uzun bir eserdir ve çok az parçası günümüze gelebilmiştir¹⁴⁹⁶. Şiirin ismi her kesimden Yunan kadınlarının en önemli görevi sayılan yün işçiliğini temsil etmektedir¹⁴⁹⁷.

Erinna, çocukluk arkadaşı Baukis ile olan deneyimlerini anlattığı şiirinde birlikte yaşadıkları güzel anıları kaydetmiştir. Birlikte oynadıkları oyuncak bebekleri, "Kaplumbağa" oyununu, Mormo¹⁴⁹⁸ adlı yaratıktan korktuklarını konu almıştır. Şiirdeki Mormo adlı yaratık

¹⁴⁸⁵ Pomeroy, 1984: 71; Bowman, 2004: 8. Korinna'nın bu döneme değil sonraki döneme tarihlenmesi için bkz. Barnard, 1978: 204. Antipater'in listesindeki kadın şairler, Praxilla, Moero, Anyte, Sappho, Erinna, Telesilla, Korinna, Nossis, and Myrtis, bkz. Antipater, *Epigrams*, 9.26; Bowman, 2004: 8-9; Rowland, 2012: 2

¹⁴⁸⁶ Barnard, 1978: 204.

¹⁴⁸⁷ Çelgin, 2000: 175; Loman, 2004: 111.

¹⁴⁸⁸ Çelgin, 2000: 175.

¹⁴⁸⁹ Antipater'in kadın şairler listesinde bulunmaktadır, Antipater, 9. 26.

¹⁴⁹⁰ Barnard, 1978: 204; Çelgin, 2000: 43; Loman, 2004: 109.

¹⁴⁹¹ Çelgin, 2000: 43; Bowman, 2004: 23.

¹⁴⁹² Rowland, 2012: 12.

¹⁴⁹³ Batı Anadolu kıyısındaki Telos Adası'nda MÖ 4. yüzyılda yaşamış olduğu düşünülmektedir. Bkz. Barnard, 1978: 204; Salisbury, 2001: 103; Loman, 2004: 109-110; Goff, 2004:241; Rowland, 2012: 15-16.

¹⁴⁹⁴ Antipater'in kadın şairler listesinde bulunmaktadır, bkz. Antipater, 9.26. Resim 61- Şair Erinna'nın Mermer heykeli Royal Holloway, Londra Üniversitesi'nde Envanter No.2020.8 ile sergilenmektedir.

¹⁴⁹⁵ Pomeroy, 1975: 101; Pomeroy, 1984: 67; Salisbury, 2001:103; Lightman-Lightman, 2008: 114.

¹⁴⁹⁶ Pomeroy, 1975: 102; West, 1977: 95-96; Barnard, 1978: 205; Pomeroy, 1984: 67; Salisbury, 2001: 103; Loman, 2004: 109-110; Bowman, 2004: 19; Goff, 2004: 241-242; Lightman- Lightman 2008: 114; Rowland, 2012: 19-20. MS 2. yüzyıla tarihlenen ve Oxyrhynchus'da oluşturulan Distaff şiiri the Biblioteca Medicea Laurenziana el yazmalarının izniyle 1090 numarası ile West (1977)içinde basılmıştır. Bkz West, 1977: 95-97. Resim 62 için bkz. West, 1977: Table II-III.

¹⁴⁹⁷ West, 1977: 95-96; Salisbury, 2001: 103.

¹⁴⁹⁸ Yunan çocuk masallarında Mormo gibi gulyabaniler bulunmaktaydı. Onlar yetişkin ve çocuklarını kaybetmiş kadınlardı. Bu bakımdan çocukları buldukları an onları yiyen ve bir türlü doymayan canavardılar, bkz. Pomeroy,

kadından bahsediliş onun genç kızlıktan evlilik çağına geçişini temsil etmektedir. Bu bakımdan ana temalar, genç kızlık, oyuncak bebekler, anne ve kız yakınlığı, dokuma gibi ev işleri ile genç evli kadınlar olmuştur¹⁴⁹⁹.

Erinna'nın yazmış olduğu bu uzun şiir bizler için büyük öneme sahiptir. Antik Çağ'da kız çocuklarının hayatlarını tasvir eden bu eser konumuz gereği eşsiz sayılmaktadır. Önceki dönemlerde pişmiş toprak buluntularından bildiğimiz bu hayatları ilk defa bir şiirde bir kadının kaleminden öğrenmekteyiz.

Bu dönem kız çocukları denizde yüzmeye gidebilmiş, salıncakta sallanmak ve topaç oynamak gibi fiziksel faaliyetleri yapmış bulunmaktadırlar. Bu faaliyetleri evlerinin avlularında yapmış oldukları kuvvetle ihtimaldir. Nitekim şiirde bahsi geçen faaliyetler dönemin yağ kaplarındaki resimlerle de paralellik göstermiştir. Denize gidebiliyor olmaları ise onların evin içine hapis olmadıklarının ispatı sayılmalıdır. Ancak Erinna'nın son satırlarındaki belirtmiş olduğu arkadaşının cenazesine katılma hakkının olmaması gerçeği tanıdık olduğumuz bir durumdur¹⁵⁰⁰.

Erinna, arkadaşının ölümü üzerine onun adına iki tane epigram da yazmıştır¹⁵⁰¹. *Anthologia Graeca* adlı koleksiyonda Erinna'nın bu satırları hakkında bilgi bulunmaktadır¹⁵⁰². Bilgiye göre, Erinna'nın yazdığı epigramların arkadaşına duyduğu yoğun özlem ve sevgiyi yansıttığı açıktır. Evlendikten hemen sonra ölen Baukis'in evinde onu görmeye gidemeyen Erinna onun mezarını ölüm tanrısı Hades'in geleneksel gelin teması ile süslemiştir. Yunan geleneği gereği akrabası olmadığı müddetçe evli bir erkeğin evine bekâr bir kadının girmesi yasak olduğundan arkadaşını ancak mezarında ziyaret edebilen Erinna son kez arkadaşını görememenin verdiği üzüntüyle mezar yazıtını yazmış olmalıdır. O bakımdan epigramları hem yas ve özlem hem de Hades'e öfkesini yansıtmaktadır¹⁵⁰³.

Erinna hakkında Asclepiades tarafından yazılan bir şiirde çok genç yaşta ve evlenmeden öldüğü ifade edilmektedir. "*Hades'in evlenmemiş gelini*" olarak kabul edilen Erinna yeteneğine rağmen erken yaşta öldüğü için şairler tarafından acı bir kayıp olarak

1975: 102; "annenin çocuğunun etkileme silahı", bkz. West, 1977: 107; "hayali canavar kadın", bkz. Salisbury, 2001: 103.

¹⁴⁹⁹ Pomeroy, 1975: 102; West, 1977: 95-119; Barnard, 1978: 205-207; Pomeroy, 1984: 67; Salisbury, 2001: 103; Goff, 2004: 242; Lightman-Lightman 2008: 114; Rowland, 2012: 30-33. Erinna'nın gerçek kimliğinin kadın olup olmaması konusunda farklı görüşler vardır. Bkz. Pomeroy, 2013: 52.

¹⁵⁰⁰ Barnard, 1978: 205-206. Arkadaşının cenazesine katılmadığı ile ilgili görüşler için bkz. Rowland, 2012: 36-41.

¹⁵⁰¹ West, 1977: 108, 114-115; Barnard, 1978: 205-206; Pomeroy, 1984: 67; Goff, 2004: 241; Lightman-Lightman 2008: 114; Rowland, 2012: 30-32; 36-51.

¹⁵⁰² *Anth. Graec.* 7. 710-712. Bkz. Barnard, 1978: 206; Goff, 2004: 242; Rowland, 2012: 22.

¹⁵⁰³ Pomeroy, 1975: 102; West, 1977: 101-104; Salisbury, 2001: 103.

anılmıştır¹⁵⁰⁴. Yetenekli ama sıradan bir kadın mıydı, evlenmeyi değil şiir yazmayı tercih eden bir aristokrat mıydı yoksa Sapho gibi kültürlü bir kadın grubunun göz önündeki bir üyesi miydi? Erinna'nın bunlardan hangisi olduğu tam olarak bilinmemektedir¹⁵⁰⁵. Ancak onun Demeter rahibesi olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır¹⁵⁰⁶. Erinna'nın tam olarak nasıl bir insan olduğu bilinmese de edebi yönünün kuvvetli olduğu kesinlik kazanmıştır. Bu edebi yön ise Helenistik dönem eğitilmiş kadın örneği vermesi açısından bizler için önem taşımaktadır.

Yunanistan anakarasındaki Tegea kenti doğumlu olduğu düşünülen Anyte¹⁵⁰⁷ adlı Yunan şair, MÖ 3. yüzyılda yaşamış ünlü ve oldukça saygı duyulan bir kadındır¹⁵⁰⁸. Diğer Helenistik kadın şairlere oranla mevcut eserleri sayıca fazladır¹⁵⁰⁹. Geleneksel yöntemle yazdığı düşünülen eserlerinde dilbilgisi ve cümle yapısı olarak Homeros'u yansıttığına inanılmaktadır¹⁵¹⁰. Bu bağlamda kendisine “*Dişi Homeros*” denilmektedir¹⁵¹¹. Anyte, İskender'in ölümünden sonra ortaya çıkan pastoral şiir tarzından etkilendiği ve lirik şiirlerinin kayıp olmasına rağmen en az on dokuz epigramının günümüze ulaşmış olduğu bilinmektedir. Mezarlarda bulunduğu ve sade yazılı olduğu bilinen bu dörtlükleri muhtemelen cenaze yazıtları olarak kullanılmış olup duygu dolu olan şiirlerdir¹⁵¹². İki epigramından anlaşıldığı üzere Anyte uzak ülkelere de giden bir şairdir¹⁵¹³.

Bu bağlamda, Anyte için birkaç farklı tarzda şiir yazmış bir şair olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır¹⁵¹⁴. Peloponnes'de bulunmuş olan Telesilla ve Praxilla'nın şiir geleneğini devam ettirmiştir. Nitekim yazdığı bazı şiirlerde denize atıfta bulunmuş olması onun bu geleneği devam ettirdiğini kanıtlar niteliktedir. Aslında kendisi Tegea'lıdır ve içinde yetiştiği Arkadia bölgesi Yunanistan'ın en tutucu bölgelerinden biridir. Onun şiirlerinde denizden bahsetmesi onun bu bölgeden çıkıp en azından Peloponnes kıyısına kadar gelebildiğini

¹⁵⁰⁴ Asclepiades, *Anth. Graec.* 7.11-12. Bkz. Pomeroy, 1975: 102; Barnard, 1978: 206; Salisbury, 2001: 103; Bowman, 2004: 9; Rowland, 2012: 18.

¹⁵⁰⁵ Pomeroy, 1975: 102.

¹⁵⁰⁶ Barnard, 1978: 208; Rowland, 2012: 36.

¹⁵⁰⁷ Antipater'in kadın şairler listesinde bulunmaktadır, Antipater, 9.26.

¹⁵⁰⁸ Barnard, 1978: 208; Çelgin, 2000:173; Salisbury, 2001: 10; Loman, 2004: 107; Goff, 2004: 242; Lightman-Lightman, 2008: 30-31; Rowland, 2012: 65.

¹⁵⁰⁹ Loman, 2004: 107.

¹⁵¹⁰ Barnard, 1978: 208; Çelgin, 2000: 173; Salisbury, 2001: 10; Lightman- Lightman, 2008: 30-31.

¹⁵¹¹ Dişi Homeros, bkz. Antipater, 9.26 ve Çelgin, 2000: 173; Salisbury, 2001: 10; Rowland, 2012: 69.

¹⁵¹² Barnard, 1978: 208; Çelgin, 2000: 47; Salisbury, 2001: 10; Goff, 2004: 243; Lightman- Lightman, 2008: 30-31.

¹⁵¹³ Loman, 2004: 107-108.

¹⁵¹⁴ Gow-Page, 1965: 89; Barnard, 1978: 204,209; Salisbury, 2001: 10-11; Loman, 2004: 107-108; Anyte'nin bütün şiirleri için bkz. Rowland, 2012: 64-113.

düşündürmüştür¹⁵¹⁵. Pastoral tarzdaki bu şiirlerinde yurdunun güzelliğini gözler önüne sererken bol miktarda tasvirlerden yararlanmıştır¹⁵¹⁶.

Epigram şairi olarak ünlenen Anyte'nin yaklaşık yirmi adet şiiri hakkında bilgi *Anthologia Graeca* adlı eserde yer almaktadır¹⁵¹⁷. Bu şiirler mezar ya da adak epigramlarıdır ancak onlar bir mezarın üstüne kazılan yazıtlar şeklinde değil, sembolik olarak yazılmış epigramlardır. Konu edilmiş olanlar sadece insanlar değildir, doğa da bu şiirlerin içindedir. Gemiler, deniz, hayvanlar, hava ve ağaçların insanlar üzerinde bıraktıkları etkileri ve duyguları açık bir şekilde anlatan şair doğaya ve vatanına olan hayranlığını tasvirleriyle açıkça dile getirmiştir¹⁵¹⁸. Tasvirlerini o kadar detaylı vermiştir ki okuyucu adeta kendisini olayın içinde bulabilmektedir. Bu tarzı ile epigramlarına pastoral şiir geleneğini de yansıtmış olmaktadır.

Anyte'nin adak epigramlarından birinde Cleubotus adlı birinin Athena'ya bir kazan adadığından bahsedilmektedir¹⁵¹⁹. Bu tarz epigramlarından ziyade cenaze epigramları çok daha önemli sayılmaktadır. Bunlardan birisi Pheidias adlı ölmüş olan bir askerin ardından yazılmıştır. Ülkesi için savaşırken öldüğü ve onun ölümüne duyulan acının annesine üzülen çocukların acısına benzetildiği ifade edilmektedir¹⁵²⁰.

Anyte'nin cenaze epigramları içinde dördü genç yaşta ölen kız çocuklarını konu edinmiştir. Bu epigramların üçü kızların evlenmeden önce öldüğünü vurgular niteliktedir¹⁵²¹. Cenaze epigramları olarak öne çıkan bu şiirlerinden biri Cleina adlı bir annenin evlenmeden ölmüş kızı Philaenis'e yakarışlarını anlatmaktadır¹⁵²². Bir başka epigramında ise isminin Antibia olduğu bilinen bir kızın evlenmeden ölmüş olmasına dair ağıt tarzında dizeler mevcuttur. Ancak bu epigramın bizler için asıl önemi bu kızın güzel olmasının yanında akıllı olmasının da vurgulanmış olmasıdır. Bu durum Helenistik dönemdeki ailelerin kızlarının eğitimine verdikleri önemi göstermektedir¹⁵²³.

Anyte, Erinna'nın yaptığı gibi çocukların faaliyetleri hakkında bizleri bilgilendirmektedir. Ancak Erinna'dan farklı olarak olayları tarafsız olarak anlatmayı tercih etmiştir. Ölüm yaşı tam bilinmese de çocuklar üzerindeki gözlemlerini tarafsız anlatabildiği

¹⁵¹⁵ Gow - Page, 1965: 89; Barnard, 1978: 204,209; Loman, 2004: 107-108.

¹⁵¹⁶ Çelgin, 2000: 26; Salisbury, 2001: 10; Rowland, 2012: 96-97,106-108.

¹⁵¹⁷ Barnard, 1978: 208; Çelgin, 2000:173. Yirmi dört epigramının bulunduğu için bkz. Goff, 2004: 243; Bowman, 2004: 10; Rowland, 2012: 66.

¹⁵¹⁸ Çelgin, 2000: 173-174; Bowman, 2004: 10; Rowland, 2012: 67-68.

¹⁵¹⁹ Rowland, 2012: 109.

¹⁵²⁰ Rowland, 2012: 74-76.

¹⁵²¹ *Anth. Graec.* 7. 486, 490, 646, 649. Bkz. Barnard, 1978: 208; Salisbury, 2001: 10-11; Goff, 2004: 243; Rowland, 2012: 74-79.

¹⁵²² Rowland, 2012: 77.

¹⁵²³ Salisbury, 2001: 10-11.

için olgun bir yaşta olduğu düşünülmektedir. Aslında onun çocuklara olan ilgisi anne olmasından kaynaklanmış olabilir¹⁵²⁴. Erinna'dan bir başka farkı ise Anyte'nin şiirlerinde bahsettiği konular daha evrenseldir¹⁵²⁵.

Anyte'nin çocuk şiirleri alışılmış tarzda değildir. Onun şiirlerindeki en güzel yön dönemin Yunan köy hayatını en canlı şekilde gözler önüne sermesi sayılmaktadır. Örneğin, şiirlerinin birinde çocukların keçi üzerine binerek at yarışı oyunu oynadıklarını ve bu oyunu çok sevdiklerini öğrenmekteyiz. Çocukların doğaya ve hayvanlara olan yakınlıklarının kanıtı olan bu şiir aynı zamanda onların tanrılar karşısında diğer insanlardan daha aciz olduklarını da göstermektedir¹⁵²⁶.

Hayvanlar üzerine yazılan cenaze epigramlarının Anyte ile başlamış olduğu kabul edilmektedir. Onun epigramlarının birinde Myro (Moero) adındaki bir kadın şairin evcil hayvanları olan çekirge ve circır böceğinin ölümü üzerine bu mezarı yaptığı ve bir kız çocuğunun üzüntüsünü ve ağtını öğrenmekteyiz¹⁵²⁷. Aynı şekilde, başka bir epigramında bir askerin savaş atının ölümü üzerine üzüntüsünü öğrenmekteyiz. At onun için savaşta kahraman bir arkadaş yerindedir ve onun için bu anıtı yaptırmıştır¹⁵²⁸. Anyte'nin başlattığı bu epigram türü Latin şairleri etkilemiş ve bu tür Roma edebiyatında da devamlılığını göstermiştir¹⁵²⁹.

Şiirlerinin çocuklar, doğa, hayvanlar, çeşmeler, ağaçlar ve tanrıların uyum içinde yaşadığı bir dünyayı temsil ettiği Anyte'nin toplumdaki statüsü konusunda bilgiler yetersizdir. Erinna'dan daha fazla şiiri günümüze ulaşsa da Anyte'nin mesleği hakkında kesin bir yorum bile yapılamamaktadır. Ancak onun şiirlerindeki konulara bakılınca bir eş ve anne olduğu en kesin bilgi sayılmak zorundadır¹⁵³⁰.

Ancak kendisinden 4 yüzyıl sonra bile adı anılan bu kadın için Pausanias onun şair olduğunu kabul etmekle kalmamış onun kutsal bir görevi olduğuna da işaret etmiştir. Nitekim Şifa Tanrısı Asclepius, Anyte'nin rüyasına girmiş ve onun Naupactus'a gidip kör bir adama bir tablet vermesi gerektiği söylemiştir. Uyandığında elinde tableti olan Anyte nihayetinde oraya gitmiş tableti sahibine ulaştırmıştır. Tablette yazan şey ise Anyte'ye 2000 altın stater değerindeki parayı vermesi gerektiğidir. Bu para ile Naupactus'ta Asclepius Tapınağı yapılmıştır¹⁵³¹. Bu hikâye sonucunda Anyte'nin tanrının yardımcısı olduğu düşünülmektedir.

¹⁵²⁴ Barnard, 1978: 208.

¹⁵²⁵ Rowland, 2012: 113-114.

¹⁵²⁶ Barnard, 1978: 209.

¹⁵²⁷ *Anth. Graec.* 7. 190. Bkz. Rowland, 2012: 85-86.

¹⁵²⁸ *Anth. Graec.* 7. 208. Bkz. Rowland, 2012: 87-88.

¹⁵²⁹ Rowland, 2012: 91-92.

¹⁵³⁰ Barnard, 1978: 210.

¹⁵³¹ Pausanias, 10.38.13. Bkz. Rowland, 70-71.

Anyte, yıllar sonra bile önemli bir şair ve tanrının habercisi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda “*Dişi Homeros*” lakabını sonuna kadar hak ediyor olmalıdır¹⁵³².

Güney İtalya’nın Lokri kenti doğumlu olduğu düşünülen Nossis¹⁵³³ adlı Yunan şair, MÖ 3. yüzyılda yaşamış ve soylu bir aileye mensuptur¹⁵³⁴. Yazdığı şiirlerle Roma-Kartaca Savaşı öncesi dönemde Yunanlıları temsil etmesi bakımından önemli bir şair olarak kabul edilmektedir¹⁵³⁵. Şiirlerinde Sapho’dan etkilenmiş ve günümüze on iki tanesi ulaşabilmiştir. *Anthologia Graeca*’da bulunan bu şiirlerin üçte ikisi kadınlar ile ilgilidir¹⁵³⁶. Nitekim kendisinden “*kadın-sesli*” olarak bahsedilmektedir. Bu sıfat onun kadın konularını yazmayı tercih etmesinden ve dinleyicilerinin de kadınlar olmasından kaynaklanmaktadır¹⁵³⁷. Şiirlerinde kadınların vücutlarının güzelliğinden övgüyle bahsetmiş ve kullandığı dil ile tutkuyu alışılmışın ve duygusallığın üzerine çıkartmıştır. Epigram ve tanrılara sunulan adaklar da yazmış olan şair, adak yazmak konusunda yeni yöntemler araştırmış ve kadınlarla konuşmalardan ve kadınlar hakkında olan alıntılardan da faydalanmıştır¹⁵³⁸.

Nossis, şiirlerinin bazılarında Afrodite’ye olan aşkıdan, bağlılığından ve Afrodite kültünden bahsetmektedir¹⁵³⁹. Bu konuda Sapho’yu kendisine örnek aldığını da açıkça şiirinde dile getirmiştir¹⁵⁴⁰. Aynı zamanda Tanrıça Hera¹⁵⁴¹ ve Artemis¹⁵⁴²’e de şiirlerinde yer veren Nossis, bu yolla sırasıyla aile hayatı ve doğum motiflerini karşımıza çıkartmış olmaktadır¹⁵⁴³.

Şiirlerinde kadınları konu alan şair onları farklı yönleri ile ele almıştır¹⁵⁴⁴. Örneğin, Kallo çekici ve zarif¹⁵⁴⁵; Thaumareta, gururlu ve olgun¹⁵⁴⁶; Melinna, sevecen¹⁵⁴⁷ ve Sabaitis, akıllı bir kadın¹⁵⁴⁸ olarak anlatılmıştır. Bu şiirlerinin adak epigramları olduğu ve kadınlar

¹⁵³² Rowland, 2012: 70-71.

¹⁵³³ Yumuşak sesli, bkz. Antipater, 9. 26.

¹⁵³⁴ Antipater’in kadın şairler listesinde bulunmaktadır. Bkz. Antipater, 9.26. *Anth. Graec.* 6. 132, 265, 7.718 ve Barnard, 1978: 204; Salisbury, 2001: 250; Loman, 2004: 108; Goff, 2004: 242-243; Lightman-Lightman, 2008: 234; Rowland, 2012: 116-117.

¹⁵³⁵ Barnard, 1978: 204.

¹⁵³⁶ *Anth. Graec.* 5. 6. 7. 9. Bkz. Barnard, 1978: 210; Goff, 2004: 243; Lightman-Lightman, 2008: 234.

¹⁵³⁷ Antipater, 9. 26. Bkz. Rowland, 2012: 120.

¹⁵³⁸ Salisbury, 2001: 250; Goff, 2004: 243; Bowman, 2004: 16; Lightman-Lightman, 2008: 234.

¹⁵³⁹ *Anth. Graec.* 5. 170, 6.275, 9.332, 9.605. Bkz. Barnard, 1978: 211; Salisbury, 2001: 250; Goff, 2004: 244; Rowland, 2012: 123, 131.

¹⁵⁴⁰ *Anth. Graec.* 5. 170. Bkz. Barnard, 1978: 211; Salisbury, 2001: 250; Goff, 2004: 244; Rowland, 2012: 143.

¹⁵⁴¹ *Anth. Graec.* 6. 265.

¹⁵⁴² *Anth. Graec.* 6. 273. Bkz. Rowland, 2012: 140.

¹⁵⁴³ Barnard, 1978: 212.

¹⁵⁴⁴ Goff, 2004: 244.

¹⁵⁴⁵ *Anth. Graec.* 9. 605, 6. şiir. Bkz. Goff, 2004: 244; Rowland, 2012: 131.

¹⁵⁴⁶ *Anth. Graec.* 9. 604, 7. şiir. Bkz. Goff, 2004: 244; Rowland, 2012: 131.

¹⁵⁴⁷ *Anth. Graec.* 6. 353, 8. şiir. Bkz. Goff, 2004: 244; Rowland, 2012: 132.

¹⁵⁴⁸ *Anth. Graec.* 6. 354, 9. şiir. Bkz. Goff, 2004: 244; Rowland, 2012: 132.

tarafından Afrodite'ye adandıkları düşünülmektedir¹⁵⁴⁹. Nossis'in seyircilerinin de kadınlar olduğuna inanılmaktadır¹⁵⁵⁰.

Nossis, şiirlerinde anne-kız yakınlığı üzerinde de durmuştur. Annesi ile birlikte Hera'ya bir elbise adadıklarını öğrendiğimiz adak epigramında onların elbiseyi annesiyle birlikte yaptıklarının şiirde vurgulanması ise anne-kız ilişkilerinin yakınlığını ve onların dini hizmetlerinin de varlığı ortaya çıkarmaktadır¹⁵⁵¹. Nossis, anne-kız yakınlığını vurguladığı bir başka epigramında ise Melinna adlı bir kadın şairi, yüzünün güzelliği ve güzel bakışı ile annesine benzetmektedir. Sonrasında ise kendisinin annesine benzemesi ile gurur duymaktadır¹⁵⁵². Anne-kız benzerliğini öven bu dizeler ikisi arasındaki güçlü bağı da işaret etmektedir.

Anyte, Erinna ve Nossis Klasik dönem ünlü kadın şairi Sappho'nun yolundan giderek şiirler yazmış ve Helenistik dönem kadın şairleri olarak edebiyata katkı sağlamışlardır¹⁵⁵³. Onun zarafetini ve çevrelerindeki erkeklerden öğrendiklerini birleştirip eserler ortaya çıkaran bu şairler Helenistik dönem eğitime büyük katkı sağlamışlardır.

Yunanistan, Tanagra kentinde MÖ 3. yüzyılda yaşadığı düşünülen Korinna¹⁵⁵⁴ adlı şair de lirik şiirleri ile öne çıkmıştır. Tanrıların ve kahramanların efsanelerini basit ve yalın bir anlatımla yazmayı tercih etmiştir. Sappho'nun yolundan gitmiş olsa da ne onun gibi tutkulu ne de kişiye özgü ve öznel olmuştur¹⁵⁵⁵. Çağdaşı olan Anyte gibi şiiri büyük beğeni toplamıştır. Çağdaş kadın şairlerin aksine kahramanlık şiirleri ile öne çıkmıştır. Ancak bu şiirlerinde bile duygularını yansıtmıştır. Şiirlerinden birinde ise genç kızlara seslenmekte ve onların korolarda kendi şiirlerini seslendiklerini vurgulamaktadır¹⁵⁵⁶. Bu durumda genç kızların koro eğitimlerinde Korinna'nın dolaylı yoldan da olsa bir eğitimci rolü bulunmuştur.

¹⁵⁴⁹ Rowland, 2012: 132.

¹⁵⁵⁰ Bowman, 2004: 17; Rowland, 2012: 132-133, 138. Bu durumun Sappho ile aralarındaki fark olduğu düşünülmektedir. Nossis, hitap ettiği kitle için erkekleri hariç tutarken Sappho bunu yapmamıştır. Sappho'nun şiirleri erkekler için ilham olurken, Nossis erkekler için hiç bir şey önermemiştir. Bkz. Rowland, 2012:145-147. Rhinthon adlı ölmüş bir erkek şairin ağzından seslendiği şiir hariç tutulmaktadır, çünkü burada sadece bu erkeğin Nossis'in şiirlerini okumadığı sitemi yapılmaktadır. Bkz. 141-142.

¹⁵⁵¹ *Anth. Graec.* 6. 265, 3. şiir. Bkz. Barnard, 1978: 213; Goff, 2004: 244-246; Bowman, 2004: 16; Rowland, 2012: 137.

¹⁵⁵² *Anth. Graec.* 6. 353. Bkz. Barnard, 1978: 213; Goff, 2004: 244; Rowland, 2012: 156-178. Melinna isminin şair Melinno'ya ait olup olmadığı bilinmemektedir. Bkz. Bowra, 1957: 28.

¹⁵⁵³ Barnard, 1978: 213.

¹⁵⁵⁴ Antipater'in kadın şairler listesinde bulunmaktadır. Bkz. Antipater, 9.26.

¹⁵⁵⁵ Lobel, 1930: 356- 357; Salisbury, 2001: 69; Lightman-Lightman, 2008: 93-94; Budelmann, 2010: 9; Stehle, 2010: 65; D'Alessio, 2010: 128.

¹⁵⁵⁶ Salisbury, 2001: 69.

Korinna aslında ilk olarak MÖ 6. yüzyıla ait olan şair Pindaros'un çağdaşı olarak anılmaktadır¹⁵⁵⁷. Pausanious ve Plutarkhos'un eserlerinde adı geçen Korinna için Pindaros'a karşı yarışmalarda zafer kazanmış olduğu ifade edilmektedir. Pausanious, onun kullandığı lehçenin, Pindaros'unkinden farklı olduğunu ve böylelikle zafer kazanmış olduğunu ileri sürmüştür¹⁵⁵⁸. Üstelik Korinna'nın mezarındaki kabartmada onun Thebes'teki *gymnasium*da saçını bir saç bandıyla süslenmiş olarak tasvir edilmesini bu zaferin sonucu olarak yorumlamıştır¹⁵⁵⁹.

İskenderiyeliler tarafından toplanan bilgiler sonucunda Korinna'nın adı MÖ 1. yüzyıla ait eserlerde de görülmüştür. Romalı şairler tarafından güzelliği, zarafeti ve zekâsı ile tanınan Korinna (Res. 68), büyük ihtimal ile MÖ 3. yüzyılda yaşamış olmaktadır¹⁵⁶⁰. Korinna'nın Sapho gibi genç kız koroları için şiirler yazdığı tahmin edilmektedir ve dinleyicisinin de kadınlar olduğu düşünülmektedir¹⁵⁶¹.

Hakkında çok bilgi bulunmayan ancak Roma ve kentin tanrısına yazdığı ilahisi ile tanınan Melinno¹⁵⁶², Roma'yı "Ares'in kızı" olarak tanımlamıştır. Roma'nın gücünü anlatmaya çalıştığı şiirinde Roma hariç her şeyin geçici olduğunu vurgulamıştır. Sapho'nun dörtlülük tarzını kullanarak Roma'yı tanrıça olarak tanımlamıştır. Ancak şiirinde Sapho'nun tersine Lesbos lehçesi ve biçimleri kullanmadığı ve koro şiirine benzeyen yapay bir dil tercih ettiği düşünülmektedir. Yazmış olduğu tarz aslında eski Yunan geleneklerine uygundur ve Roma için de örnek teşkil etmiştir. Yunan olup da Roma hayranı olacak şekilde bunu açıkça ifade eden biri olmayı başarmıştır. Çok tanınan bir şair olmasa da kendine has üslubu ile Helenistik dünyanın yeni gücünü tanıtan bir eser bırakması bakımından önemli sayılmalıdır¹⁵⁶³.

Helenistik dönem itibari ile sayıları artan kadın şairlerin birbirlerinden etkilendikleri ve bu etkiyi eserlerine yansıttıkları düşünülmektedir. Sappho, Nossis'i, Erinna'yı ve muhtemelen Anyte'yi, Erinna ise Nossis'i ve Anyte'yi, ve son olarak da Anyte, Nossis'i etkilemiş

¹⁵⁵⁷ Lobel, 1930: 356- 357; Lightman-Lightman, 2008: 93-94; Budelmann, 2010:9; Stehle, 2010: 65; D'Alessio, 2010:128.

¹⁵⁵⁸ Pausanias, 9. 22. Bkz. Lobel, 1930; 356; Bowman, 2004: 22; Lightman- Lightman, 2008: 94; Heath, 2013: 161.

¹⁵⁵⁹ Pausanias, 9. 22; Lightman- Lightman, 2008: 94.

¹⁵⁶⁰ Salisbury, 2001: 69; Bowman, 2004: 16. Helenistik sonrası Roma dönemine tarihlenmektedir, bkz. Barnard, 1978: 204; Salisbury, 2001: 69; Lightman-Lightman, 2008: 94, Romalı şair Ovidius eseri *Amores*'te güzelliğinden ve şiir tarzından bahsetmektedir. Bkz. Salisbury, 2001: 69; Heath, 2013: 155-170. Resim 63- şair Korinna'nın heykelinin MÖ 4. yy a ait olduğu düşünülmektedir ve Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunmaktadır.

¹⁵⁶¹ Bowman, 2004: 11; Stehle, 2010: 65; Steiner, 2019: 142.

¹⁵⁶² Şiiri MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir ve Nossis'in şiirlerinde geçen Melinna ile olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak Nossis'in epigramındaki bu isimden onun da Lokrili olduğu düşünülebilmektedir. Bkz. Bowra, 1957: 28.

¹⁵⁶³ Bowra, 1957: 21-28.

olmalıdır. Korinna ise Klasik dönem şairlerinden Myrtis'den etkilenmiş olmalıdır¹⁵⁶⁴. Aynı dönemdeki erkek meslektaşlarından da etkilenmiş olan bu kadınlar alanlarında oldukça iyi eğitilmiş olarak kendilerini yetiştirmiş ve diğer hem cinslerini de etkilemeyi başarmışlardır¹⁵⁶⁵.

Yunan kadın şairlerinin bu yükselişi ve sayıca fazla oluşu Helenistik Roma'yı da etkilemiş olmalıdır. Hitabet eğitimi verilmediği düşünülen Romalı kadınlardan¹⁵⁶⁶ edebiyat alanında öne çıkan isimlerden şair ve yazar olarak tanınan Sulpicia¹⁵⁶⁷ adlı soylu kadın aşk şiirleri üzerine altı tane şiirden oluşan şiir kitabı yazmış olup bu eser günümüze kadar gelmiştir¹⁵⁶⁸. Amcası ile birlikte, ünlü erkek şairlerin de içinde olduğu edebi çevrenin koruyuculuğunu yapmıştır¹⁵⁶⁹. Kadın-erkek ilişkilerinden bahsettiği şiirleri değer görmemiş olsa da iyi eğitim görmüş Romalı bir genç kızın kaleminden çıkan bu aşk şiirleri, kadının toplumdaki yerini belgelemeleri bakımından önemli tarihî belgeler olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Cerinthus takma ismiyle seslendiği sevgilisi için yazmış olduğu bilinen 40 dizeden oluşan elegialarıyla Sulpicia, bulunduğu Roma toplumunun yasak ve kural tanımayan, onlara kadın kimliğiyle başkaldırabilen cesur bir şair olarak kabul edilmektedir. Şiirleri dar bir kesime hitap etmiş olsa da, Roma toplumunda soylu bir kadının iyi eğitim almış olduğunu yansıtmaları oldukça önemlidir. Üstelik Sulpicia, şiirlerinde, çağdaşı olan erkek şairlerden yararlanmış olsa bile, kendine özgü sevgisini, mutluluğunu, erotizmini, isyanını, gururunu, pişmanlıklarını sade ama etkili bir şekilde dizelerine aktarabilen bir şair olmayı başarmıştır¹⁵⁷⁰.

Sanatta öne çıkan bu kadınların arasında farklı bir özelliği ile dikkatleri çeken birisi bulunmaktadır. Önceden eşi ve benzerine rastlanmamış şekilde Diophila adındaki bu kadının yaptığı iş konumuz gereği çok daha ilham vericidir. Şair olduğu bilinen bu kadının aynı zamanda başka bir bilim konusunda da engin bilgiye sahip olduğu düşünülmektedir. Nitekim dönemin ünlü bilgini ve şairi Kallimakhos, *Aetia* adlı eserinin yazılışı esnasında bu kadının astronomi üzerine olan şiirine danışmıştır. Astronomi ile ilgili olan bu şiirin MÖ 4. yüzyılın

¹⁵⁶⁴ Bowman, 2004: 20-21. Sappho'nun diğer şairler üzerindeki etkisi için bkz. Rowland, 2012: 3-6.

¹⁵⁶⁵ Bowman, 2004: 21-22.

¹⁵⁶⁶ Erkeklerin hitabet sanatında başarılı olmaları önemliyken, kızların siyasi hayatta hakları olmadığından bu eğitimi almamışlardır. Diğer bir nedeni de kızların erken yaşta evlendirilmeleridir. Bkz. Dikyol- İşbilen, 2018: 476.

¹⁵⁶⁷ Konsül olan Servius Sulpicius Rufus'un kızı olan Romalı soylu kadın, bkz. Sulpicia, I ve Maxwell, 1988: 10. Anne tarafından ise Marcus V. Messana Corvinus'un yeğenidir. Bkz. Demiriş, 2014: 189.

¹⁵⁶⁸ Sulpicia, I; Demiriş, 2014: 190; Dikyol-İşbilen, 2018: 473.

¹⁵⁶⁹ Bu erkek şairler Tibullus ve Ovidius'tur. Bkz. Demiriş, 2014: 190.

¹⁵⁷⁰ Aksine günümüzde onun şiirleri, eleştirmenler arasında büyük ilgi görmektedir ve feminist bakış açısıyla değerlendirilmektedirler. Onun şiirlerinin ileriki dönemlerdeki değerlendirmeleri için Bkz. Demiriş, 2014: 190-196.

sonları ile 3. yüzyılın başlarına tarihlenmekte olduğuna inanılmaktadır¹⁵⁷¹. Bu dönemden önce var olan bu bilim ilk defa bir kadın tarafından kaleme alınmış olmaktadır.

5.2.2.4.2. Müzik ve Dans Eğitiminde Kadın

Müzik ve dans çoğunlukla eğlence dünyasındaki kadınlara ait olmuştur ve saygın kadınlardan yapılması beklenen bir iş alanı olmamıştır. Ancak bu dönem ile birlikte saygın kadınları da müzik ve dans alanında görmek mümkündür¹⁵⁷². Bu durum ise onların çocukluktan itibaren almış oldukları müzik ve dans eğitiminin sonucu olmalıdır.

Müzik alanında eğitim almış kadınlar, eğlence sektöründeki kadınların rakipleri durumuna gelmiş bulunmaktadır. Aslında, uzmanlık alanları aynı gibi görünse de çalışma yerleri farklı olmuştur. *Hetairalar* erkek toplantılarında görev yaparken saygın müzisyenler festivallerde işlerini yaparak dini eğitimde görev almış olmaktadır¹⁵⁷³.

Şarkı söylemek ve müzik aleti çalmak gibi müzisyenlik işi yapan kadınların varlığı Athenaeus'un eserinde karşımıza çıkmaktadır. Toplantılara ve eğlencelere katılan bu kadınların eğitilmiş olduğu ve yetenekli oldukları vurgulanırken onlardan *hetairalar*dan farklı olarak bahsedilmektedir¹⁵⁷⁴. Ayrıca mevcut mektup buluntuları da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Mısır'daki Zenon arşivindeki ve şuanda Kahire Müzesi'nde bulunan MÖ 258 yılına tarihlenen bir mektupta Apollonios'un evinde bulunan Satyra adlı bir kithara şarkıcısından bahsedilmektedir (Res. 69)¹⁵⁷⁵.

Kadınlar arasında ünlü olan kültlere ve festivallere katılıp mesleklerini yapan kadınların varlıkları dikkat çekicidir. MÖ 2. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta, Menulla isimli bir kadın kithara çalgıcısının Eirene adlı kadın kölesi ile Makedonya'dan Samotrake kültürüne katıldığı ve orada mesleğini yaptığı yazmaktadır¹⁵⁷⁶. Kadınların festivallerde çalışarak görev aldıklarını öğrendiğimiz MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Pergamon'daki Athena tapınak duvarındaki yazıtta, ismi Seddis olan bir kadının flüt çalmakla, ismi bilinmeyen bir diğerrinin ise makamlı şarkı söylemekle görevlendirildiği belirtilmektedir¹⁵⁷⁷.

Müzisyenlerin yeteneklerinin yanı sıra resmi bir eğitim almaları ve üzerinde detaylı çalışma yapmış olmaları gerekmektedir. Nitekim 4. yüzyıl itibari ile Isokrates'in ifade ettiği üzere kadınlara flüt çalmayı öğreten okullar açılmıştır¹⁵⁷⁸. Bu eğitim hem zaman alan hem de

¹⁵⁷¹ Pomeroy, 1984: 61.

¹⁵⁷² Pomeroy, 1977: 54; Harmon, 2005: 351; Mantas, 2012: 84-85.

¹⁵⁷³ Harmon, 2005: 354.

¹⁵⁷⁴ Athenaeus, 14. 628- 638. Bkz. Loman, 2004: 118.

¹⁵⁷⁵ *P.Cair. Zen.* 59028, 59059, 5908. Bkz. Loman, 2004: 118.

¹⁵⁷⁶ Loman, 2004: 155-156.

¹⁵⁷⁷ Buckler- Robinson, 1932: 10, No.3.

¹⁵⁷⁸ Isokrates, 15. 287. Bkz. Loman, 2004: 113.

pahalı bir eğitim olduğundan sıradan ailelerin kızlarına bu eğitimi aldırması olmaları beklenmemektedir. Dolayısıyla bu okullarda müzik aleti çalmayı öğreten kadın müzisyenler çalışmış olmalıdır. Bu öğretmenler ise ya saygın ailelerin kızları ya da zengin köle sahiplerinin köleleri olmalıdır¹⁵⁷⁹.

Aldıkları müzik eğitimi ile dini festivallerdeki korolarda yer alan genç kızlar önceki dönemlerden de tanıdığımız bir durumdur. Ancak Helenistik dönemle birlikte onların sayıları artmış ve hem tiyatro sahnesinde hem de seyirci önünde gerçek anlamda kadınlar sanatlarını yapmaya başlamışlardır. Örneğin, epigrafik çalışmalar ışığında müzik aleti çalan kadınların kadın korosuna eşlik etmiş olduklarını öğrenmekteyiz. MÖ. 2. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta Kymeli bir kadın, Delphi'deki bir kadın korosu ile birlikte sahne almış ve MÖ 86 yılına tarihlenen Delphi'deki bir başka yazıtta da Sokrates'in kızı olduğu söylenen Thebes yurttaşı olan Polygnota, Delphi'ye Pythian Oyunları için gelmiş ve harp çalmıştır. Üstelik insanların ve tanrı Apollo'nun saygısını kazanan Polygnota taç ve para ile ödüllendirilmiştir¹⁵⁸⁰.

Polygnota'nın, ezberden müzik okumasından ötürü de ödülü aldığı ifade edilmektedir. Ezberden okuduğu müzik adına ödül alması onun bu işi yaptığını gösterir niteliktedir. Bu eğitimi aldığı ve işinin de müzik olduğu bilinen saygın kadınlardan biri olan Polygnota, harp ve kithara çalmasını öğrenmiş olan saygın bir sanatçı olarak anılmaktadır¹⁵⁸¹.

Müzik aleti çalan ve şarkı söyleyenlerin yanında dans eğitimi almış kadınların varlığı da oldukça yaygındır. Örneğin, Ksenofon, eserinde akrobatik dans eden bir kızdan bahsetmektedir. Kılıçlar üzerinden takla atan bu kız korkusuzca ve güvenle dansını bitirmektedir¹⁵⁸². Aynı şekilde, MÖ 231 yılına tarihlenen bir papirüs buluntusunda Olympias adlı güçlü ve işinde iyi olan genç kadının festivallere ve özel toplantılara giden profesyonel bir dansçı olduğu ifade edilmektedir. MÖ 206 yılına tarihlenen başka bir papirüs buluntusunda Artemisiali Isidora adlı bir kastanyet dansçısının varlığı anlaşılmaktadır. Bu kadınla yapılan bir sözleşme olan bu buluntuda Isidora ve iki dansçısının ödemeleri, yolculukları ve taşınmaları hakkında bilgiler mevcuttur¹⁵⁸³.

Dans eğitimi, birçok yerden farklı olarak İskenderiye kentinde soylu ailelerin kız çocuklarına özellikle verilen bir eğitim olmuştur. Dans eğitimi, kız çocuklarına fiziksel eğitim yerine verilmesi uygun görülmüştür. Kız çocukları bu yolla dansı öğrenecek ve nihayetinde

¹⁵⁷⁹ Loman, 2004: 113.

¹⁵⁸⁰ Pomeroy, 1977: 54; Loman, 2004: 114-115; Harmon, 2005: 351; Mantas, 2012: 85.

¹⁵⁸¹ Pomeroy, 1977: 54; Harmon, 2005: 351; Mantas, 2012: 85.

¹⁵⁸² Ksen. *Syposium*, 2.11. Bkz. Loman, 2004: 120.

¹⁵⁸³ Loman, 2004: 120.

beden eğitimlerini almış olacaklardır¹⁵⁸⁴. İskenderiyeli kız çocuklarına verilen bu dans eğitimi diğer yerlerdeki fiziksel eğitimin yerine geçmektedir. Aldıkları eğitimi nerede ve nasıl aldıklarına dair bilgi bulunmasa da kadın eğitmenlerden almış oldukları kuvvetle ihtimaldir.

5.2.2.2.4.3. Resim Eğitiminde Kadın

Sanatta meslek eğitimi heykeltıraşlık alanında babadan oğula geçen soylar ile geçerli olmuştur¹⁵⁸⁵. Ancak bu konuda kadınların sanatı ya da çalışmaları bilinmemektedir. Sadece şair Herodas, tapındaki sanat işçiliğine hayran olduğu iki burjuva kadından bahsetmektedir¹⁵⁸⁶. Bu kadınların soylu olup sanat ile uğraşmış olmaları onların heykeltıraşlık ya da resim alanında çalışmakta olduklarını düşündürmektedir. Nitekim resim alanında babadan kızlarına verilen meslek eğitimi bilinmektedir. Üstelik bu kızlar babalarından aldıkları eğitim ile profesyonel olarak ressamlık yapmışlardır¹⁵⁸⁷.

Resim yapmaya ilgi duyan ve meslek olarak bu işi yapan kadınların sayısı az da olsa eğitimli kadınlar arasında yerlerini almıştır. En ünlüsü ve en önemlisi kabul edilen kadın ressam Laia (Lala ya da Iaia). Hellespont- Kyzicus'da doğmuş, bekâr olarak yaşamış ve Roma'da çalışmıştır¹⁵⁸⁸. Plinius'un anlatımına göre çok yetenekli olan bu ressamın resim konuları genellikle kadınlar olmuştur. Naples'da yapmış olduğu yaşlı kadın tablosu ile de tanınmaktadır. Ayna yardımıyla kendi portresini yapan ressamın tabloları dönemin erkek ressamlarına oranla daha yüksek fiyatlarda satılmıştır¹⁵⁸⁹.

Plinius, eserinde diğer ünlü kadın ressamı da tanıtmıştır: Mikon'un kızı Timarete; Kratinus'un kızı ve öğrencisi olan Irene; Nearchus'un kızı ve öğrencisi olan Aristarete ve ressamlığı kendi kendine öğrenen ve başkalarına öğreten Olympias. Plinius, Laia'nın ressamlığı nerden öğrendiğinden bahsetmemiş olmasına rağmen adını açıkladığı bu kadın ressamların çoğunun babalarından bu işi öğrendiklerini açıkça ifade etmiştir¹⁵⁹⁰.

İskenderiye'deki iki kadın resim konusunda dönemin ressamlarından eğitim almış olup ikisi de dönemin tek profesyonel ressamı olmuşlardır. Bunlardan ilki dönemin başlarında yaşamış olan ve ünlü ressam Timon'un kızı Helena'dır. Helena, günümüzde Roma'da bulunan ve Issus Savaşını konu alan tablonun sahibidir ve bu tablo Pompei'deki günümüze kadar gelebilmiş olan orijinal "*İskender Mozaïği*" olarak kabul edilmektedir¹⁵⁹¹.

¹⁵⁸⁴ Pomeroy; 1984: 60; Pomeroy, 2013: 47.

¹⁵⁸⁵ Pomeroy, 2020: 162.

¹⁵⁸⁶ Krevans-Sens, 2007: 198-204.

¹⁵⁸⁷ Plinius, XXXV. 147. Bkz. Pomeroy, 2020: 162.

¹⁵⁸⁸ Plinius, XXXV.40. Bkz. Loman, 2004: 122.

¹⁵⁸⁹ Plinius, XXXV.40. Bkz. Loman, 2004: 122-123.

¹⁵⁹⁰ Plinius, XXXV.40. Bkz. Loman, 2004: 123.

¹⁵⁹¹ Pomeroy; 1984: 60.

İskenderiye’de yaşamış olduğu düşünölen bir başka ressam ise Anaxandra’dır. Bu kadın da dönem ressamlardan olan Nealces’in kızıdır. Ressamın eserleri hakkında bilgi bulunmasa da Helena gibi alanında başarılı olduğu düşünölmektedir. Ancak bahsi geçen bu iki ressam kadının başarıları, resim eğitimlerini okuldan almış olmalarından ziyade ressam kızları olmalarından kaynaklanmış gibi görünmektedir¹⁵⁹². Nitekim ressam babalarının yetenekleri ve onların vermiş oldukları eğitim ile başarıya ulaşmış bu kadınlar dönemin yüksek eğitimli kadınları arasında yerlerini almışlardır.

5.2.2.2.5. Felsefe Eğitiminde Kadın

Helenistik dönemin kadınları arasında ilgi uyandıran bir diğeri alan ise felsefe olmuştur. Klasik dönemde kadınlar arasında da yayılmaya başlamış olan bu bilim adına merak ve ilgi daha da artmıştır ve yeni akımlarda da kadınların ilgisini ve çalışmalarını görmek mümkün olmuştur¹⁵⁹³. Artan statü ve hakları ile doğru orantılı olarak eğitim alma imkânları da artmış olan Helenistik dönem kadınlarının felsefe ile ilgilenenlerin sayısı önceki döneme göre fazladır¹⁵⁹⁴. Felsefe alanında usta-çırak ilişkisi içinde meslek edinme devam etmiştir. Tıpkı edebiyatta olduğu gibi anne soyundan da filozof olan kadınlar önceki dönemlerdeki gibi karşımıza çıkmaktadır¹⁵⁹⁵.

Filozof olarak adlandırılan bu kadınlar Yunan kültürünün önemli eğitim merkezlerinde yaşamış olup buradaki felsefe öğretmenlerinden ya da filozof babalarından ve eşlerinden felsefe dersleri almış olmalıdırlar¹⁵⁹⁶. Eğitim alacakları birileri olmasa da kadınlara bu bilimi sevdiren kişiler olmuş olmalıdır. Nitekim Polybius eserinde açıkça tarihçi Kallisthenes’in kadınlara felsefe ile ilgili ilham olduğundan bahsetmektedir¹⁵⁹⁷.

Bu dersler karşılıklı tartışma şeklinde olan gayri resmi biçimde ya da resmi okul içerisinde olmuş olabilir. Genellikle aile bireylerinden etkilenip onların derslerini dinleyerek yetişen bu kadınlar bu öğreتيye gönöl verenler olmuşlardır. Örneğini; Hipparchia, kardeşi Metrokles’ten; dersler almıştır¹⁵⁹⁸. Makedonyalı Phila, babası Antipater’den devlet yönetimini öğrenmekle kalmamış¹⁵⁹⁹ filozof olan oğlu Kral Antigonus Gonatas’tan etkilenmiş ve onları

¹⁵⁹² Pomeroy; 1984: 60.

¹⁵⁹³ Pomeroy, 1984: 61; Wider, 1986: 24-26; Pomeroy, 2002: 11; Loman, 2004: 100.

¹⁵⁹⁴ Wider, 1986: 25-26.

¹⁵⁹⁵ Pomeroy, 2020: 160.

¹⁵⁹⁶ Loman, 2004: 100; Lightman-Lightman, 2008: 253; Mantas, 2012: 80.

¹⁵⁹⁷ Polybius, XII.12.

¹⁵⁹⁸ Sonraki dönemlerde (MS 2. Yüzyıl) Mysialı Magnilla, filozof olan babasından ve de kocasından dersler almıştır. Bkz. Mantas; 2012: 83; Lightman-Lightman, 2008: 253.

¹⁵⁹⁹ Lightman- Lightman, 2008: 253.

dinleyerek bu alanda çalışmalar yapmıştır¹⁶⁰⁰. Üstelik II. Theano'nun Rhodope'ye yazdığı mektupta kadınların felsefe kitapları olduğundan ve onları birbirlerine ödünç verdiklerinden bahsedilmektedir¹⁶⁰¹.

Bu gelişmeler yaşanırken Atina Klasik dönemdeki yapısını itinayla korumuştur. Felsefenin merkezi olan bu kent devletinde Helenistik dönem itibarı ile de yurttaş kadınlar hala ev işleri eğitimi dışında her hangi düşünsel eğitime tabi olamamışlardır. Erkekler Aristoteles'in takipçileri olarak erkek egemen kent devleti üzerine çalışmaları devam ettirmiştir. Üstelik daha fazla eğitimin kadınları tembel, geveze ve işgüzar yapacağını düşünecek kadar da ileri gitmişlerdir. Kadınların da okula gitmesi için destek arayan üst sınıfa ait kadınlar bile kızlarına eğitmemişlerdir¹⁶⁰². Kendine özgü yapısı olan Atina dışında felsefe eğitimi alan ve veren kadınların çoğaldığını bildiğimiz bu dönemde, devam eden akımların yanında yenileri de dikkatleri çekmektedir.

Önceki dönemin devamı niteliğindeki ve Helenistik dönemin en gözde akımı olan Neopisagorculuk¹⁶⁰³ öğretisi bu dönem kadınları arasında oldukça yaygın olmuş ve kadın filozofların çoğu bu öğreti içinde yer almışlardır¹⁶⁰⁴. Önceki dönemden de öğrendiğimiz üzere bu öğreti içindeki erkekler eşlerinin bu öğreti içine girmelerine izin vermiştir. Kadınlarda olması gereken uygun davranışlar üzerine çalışmışlar ve bunlarla ilgili görüşlerini yazmışlardır. Bu yolu devam ettiren kadınların mektup yoluyla diğer kadınlara ulaştıkları ve yine kadınlarda olması gereken özellikleri öğretmeye çalıştıkları bilinmektedir. Bu mektupları yazanların gerçekte kadın olup olmadıkları konusunda tartışmalar mevcut olsa da kadın filozofların kaleminden çıkmış olması kuvvetle ihtimaldir. Nitekim mektupların alıcıları yine kadınlardır¹⁶⁰⁵. Ancak onların tam olarak nerede ve ne zaman yaşadıkları konusunda tam anlamıyla bir fikir birliği oluşmamıştır¹⁶⁰⁶.

Özellikle Atina, Mısır ve İtalya'da yaygın olan¹⁶⁰⁷ Neopisagorcu kadınlar kızlarına bu öğreti içinde var olmuş olan kadın isimlerini koymaktadırlar. Bu bir aile dayanışması göstergesi olarak kabul görmüş ve çocukların isimleri ailenin inanç sistemini ve entelektüel ilgi alanlarını yansıtmaya vesile olmuştur. Bu bağlamda, Neopisagorcular bu aile bağı

¹⁶⁰⁰ Pomeroy, 1984: 66; Salisbury, 257; Pomeroy, 2013: 51.

¹⁶⁰¹ Pomeroy, 2013: 46.

¹⁶⁰² Pomeroy, 1975: 97.

¹⁶⁰³ Geç Pisagorculuk olarak da adlandırılmıştır. Bkz. Waithe, 1987: 19; Salisbury, 2001: 277.

¹⁶⁰⁴ Wider, 1986: 38; Pomeroy, 1984: 61; Salisbury, 2001: 277; Loman, 2004: 101; Pomeroy, 2013: 41.

¹⁶⁰⁵ Loman, 2004: 101-102; Salisbury, 2001: 278; Pomeroy, 2013: 49-50.

¹⁶⁰⁶ Pomeroy, 1975: 98.

¹⁶⁰⁷ Wider, 1986: 38; Salisbury, 2001: 278; Pomeroy, 2013: 48.

güçlendirmek amacını taşımışlardır. Üstelik öğretmenlerinin kızları ile evlenme yolu ile bu bağın daha da güçlendiğine inanarak bu geleneği başlatmışlardır¹⁶⁰⁸.

Neopisagorcu kadınların öğretilerinin merkezinde bulunan uygun davranışlar, saflık, nefis kontrolü, kocalarının kötülüklerine karşı hoşgörölü olmandır. Bu yönüyle aslında tam anlamıyla Yunan geleneğini devam ettirmiş olmaktadır¹⁶⁰⁹. Kadınların günlük hayatları ile ilgili olan kozmetik, mücevherler, lüks giyim, ebelik, kocaya kur yapmak ve çocuk yetiştirmek gibi konularda da yazan filozofların bazıları mektupların ya da bilimsel eserlerin yazarları olmuştur. Bu yönleri ile Yunan tarihinde mektup yazıp basılan ilk kadınlar onlardır. Bilimsel eserleri ise didaktik tarzıdır ve tıpkı mektuplarda olduğu gibi kadınlardan kadınlara tavsiye niteliğindedir. Helenistik dönemin ünlü kadın filozofları kuvvetle ihtimal sıra ile Doğu'da II. Theano (Euboule, Nikostrate, Callisto, Rhodope, Euclides, Eurydice, Timareta, ve Timaionides'e mektuplar) ve Ptolemais; Batı'da Aesara, Melissa, Phintys, II. Periktione ve Myia (Phyllis'e mektup)'dır¹⁶¹⁰.

Bu kadınların en önemli ortak özellikleri felsefe bilimini yöntembilim yönünden geliştirmiş olmalarıdır. Akıl yürütme, algı ve deneyimi eşit oranda önemli görmüşler ve hepsinin de hayata geçirilmesi için öğretim çabası içinde olmuşlardır¹⁶¹¹. Savundukları öğretileri özellikle kadınlar arasında uygulanmasını öğreten bu filozoflar Pisagorcu inanış öğretisinin içindekileri gerçek anlamda hayata geçiren öğretmenler olarak kabul görülmelidir.

Bu öğreti içindeki filozof kadınların yazdıkları mektuplar genellikle ikna edici olmuştur çünkü yazarlar kadındır ve neredeyse aynı şeyleri yaşamaktadırlar. İki kadın arasındaki karşılıklı ilişki rolüne sahip bu mektupların yazarları olan filozoflar kendilerini bilge ve iyi bir konuşmacı olarak sunmuşlardır. Mektuplarında zina ve aşırı lüksten kaçınma konusunda sürekli uyarılar yapmışlardır. Nitekim Helenistik kadınlar Klasik dönem kadınlarına oranla daha özgür ve lüks düşkündür. Bu bağlamda, Neopisagorcu filozofların mektupları tavsiye mektupları olarak düşünölmekte ve bu çeşit bir yazı tekniğı retorik okullarında resmi olarak öğretilmiş olmalıdır. Mektupların çoğaltılıp ve basılıp başka okuyucuların da okunmasının sağlanmış olduğuna da inanılmaktadır. Mektupları ile öne çıkan kişi Doğu'da II. Theano

¹⁶⁰⁸ Pomeroy, 1984: 64; Pomeroy, 2013: 50.

¹⁶⁰⁹ Pomeroy, 1984: 67; Salisbury, 2001: 275; Pomeroy, 2013: 52-53.

¹⁶¹⁰ Pomeroy, 2013: 41-49, 54-55. Clark, 2014: 71-75. Euboule'ye çocuk eğitimi, Euclides'e sağlık ve doktor, Eurydice'e kocasının aldatması, Kallisto'ya ev ve köle yönetimi, Nikostrate'ye çapkın kocası ile ilgili tavsiyeler, Rhodope adlı filozof kadına Kleon adlı filozof, Timareta'ya ev sahipliğı, Timaionides'e iftiralari yüzünden üzgün oluşu üzerine yazmış olduğu mektuplar için, bkz. Thesleff, 1961: 22-23; Wider, 1986: 30-34; Waithe, 1987: 42-55; Pomeroy, 2013: 77-95. Euboule, Nikostrate ve Kallisto'ya yazdığı mektuplar için ayrıca bkz. Harper, 2013: 117-138.

¹⁶¹¹ Harper, 2013: 135-138.

olmuştur. Belirli bir uzunluğu olan bu mektupların daha uzun formatta olanları bilimsel inceleme eserleridir ve Batı'da II. Periktione bu konuda öne çıkmıştır¹⁶¹².

Pisagorculuğun temeli olan matematiğe merakı eserlerine yansıyan filozof II. Theano, sayıların teorisini yazmakla kalmamış aynı zamanda ruhun ölümsüzlüğü ve evlilik ilişkileri üzerine de yazılar yazmıştır¹⁶¹³. Öğretisinin temel prensibi olan uyum ilkesini kadınlara yazdığı mektuplarla anlatmaya çalışmıştır. Farklı konularda bu uyum ilkesini kadınlara öğretmeye çalışan Theano için çok yönlü bir filozof olarak tam bir Pisagorcudur diyebilmekteyiz. Filozof İskenderiyeli olmasına rağmen mektuplarında verdiği tavsiyeler tam anlamıyla Yunan öğretilerini yansıtmıştır¹⁶¹⁴.

Helenistik dönem içerisinde Sparta eğitim sisteminin yıllar sonra bile bozulmadan devam ettirme çabası ile Theano, diğer kadın filozoflardan farkını ortaya koymuş olmaktadır. Nitekim Euboule adlı bir anneye yazdığı bir mektup çocuk yetiştirmek ile ilgili eğitim tavsiyeleri içermektedir¹⁶¹⁵.

Doğu'nun bilinen bir diğer filozofu, soylu bir aileden geldiği bilinen Ptolemais'dir. İskenderiye'ye Kyrene'den gelen bir yazardır. Yazdıkları dünyevi konulardır ve müzik teorisi hakkında yazan ilk kadındır. Bu yönü ile hak ettiği ilgiyi görememesinin sebebi onun bu felsefe dalına ait olup olmamasına dair tartışmalar ile ilgili olabilir. Bu konuda farklı görüşler olsa da Neopisagorcu bir filozof olduğu kuvvetle ihtimaldir. Nitekim müzik teorisinin temelinde matematik bilimi vardır ve matematik Pisagorculuk öğretisinin temelidir¹⁶¹⁶.

Müzik, ölçülebilen matematiksel oranların ve zamanlarının bir ifadesi kabul edilmiş olduğundan Ptolemais'in matematiği özümsemiştiği düşünülmektedir. Müzik teorileri ve müzik aletlerindeki ahenk bilimini açıklayan filozofun görüşlerinden bazıları bilgin Didymus (MÖ 1. yüzyıl) tarafından benimsenmiştir. Ahenk bilimini Pisagorculuktaki kuralsallık bilimi ile benzetmiş ve hatta bunu müzik aletleri ile anlatırken diğer bilim dallarına ait kelimeler de kullanmıştır. Örneğin, eserinde *parapegmata* gibi astronomide kullanılan terimler yer vermiştir. Bir taşta yerleştirilmiş hareket edebilen vidaları göstermek amacı ile kullanılan bu terim, felsefe kitabında bulunduğu göre filozof bu bilimden de yaralanmış olmalıdır. Ptolemais, sadece müzik teorileri üzerine yazmamıştır aynı zamanda bu teorileri kullananların

¹⁶¹² Pomeroy, 2013: 58-59.

¹⁶¹³ Wider, 1986: 30-34; Pomeroy, 2013: 52.

¹⁶¹⁴ Wider, 1986: 33; Waithe, 1987: 42-43; Salisbury, 2001: 277; Pomeroy, 2013: 77-78; Harper, 2013: 129.

¹⁶¹⁵ Wider, 1986: 33; Waithe, 1987: 42-43; Pomeroy, 2013: 77-78; Harper, 2013: 129.

¹⁶¹⁶ Curnow, 2011: 235; Pomeroy, 2013: 42, 51.

akıl yürütme ve algılamayı kullanma tercihlerini ve yapmaları gerekenleri tavsiyeler vererek açıklamıştır¹⁶¹⁷.

Benzer şekilde, şair olarak bahsetmiş olduğumuz Diophila, astronomi üzerine şiir yazan bir şair olması ile de Neopisagorcu olarak adlandırılabilir. Bu bilim dalında da temel olan matematik bilgisi şarttır¹⁶¹⁸.

Batıda ise filozof olarak öne çıkan kadınlardan bazıları eserleri ile bazıları da mektupları ile tanınmışlardır. Aesara¹⁶¹⁹, “*İnsan Doğası*” üzerine yazdığı eserinde bütün insanlar için geçerli olan doğal kanunları açıklamıştır ve insana ait olan duyguların uyum içinde olması gerektiğini vurgulamıştır. Yasa ve adalet doğası, ahlak, tıp ve ruh yapısı hakkında tanımlamalar yapıp tavsiyelerde bulunmuştur. Ona göre yasaları ve erdemi anlamak için insan doğasının anlamak gerekmektedir¹⁶²⁰.

Bu bakış açısı ile Aesara, Plato’nun *Devlet* adlı eseri ile karşılaştırılmış ve iki filozofun da odak noktaları insan ruhu ve devletin içindeki adalet olsa da bunları yerleştirdikleri önem sıralarının farklı olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, onun eseri Aristoteles’in *Nicomachean Ethics* adlı eseri ile insan karakteri, gelişimi ve ahlaki uygulanabilirlik konularında benzerlikler bulunsa da farklılıklar da mevcuttur¹⁶²¹.

Mektupları ile tanınan Melissa¹⁶²², isminin anlamını yaşatmaya çalışmış bir filozoftur. Yaygın bir isim olan Melissa “bal arısı” demektir ve Yunan düşüncesine göre arı çalışkan, erdemli, temiz ve iyi bir ev idarecisidir. Nitekim o da kadınların aklı ve değerleri üzerine yazmayı tercih etmiştir. Bu bağlamda, I. Periktione, II. Theano ve Phintys ile aynı görüşlere sahip olmuştur¹⁶²³.

Melissa, Pisagor öğretisinin yasaklamış olduğu kozmetiği saygın kadınların kullanabileceklerini savunmuştur¹⁶²⁴. Ancak, kadınların özellikle savurganlıktan kaçınacak şekilde davranması ile ilgili zorunluluklar üzerine yazılar yazmıştır¹⁶²⁵. Örneğin, Kleareta adlı bir kadına yazdığı bir mektupta bir kadının görevleri ve özellikle de lüksten kaçınmaları gerektiğini vurgulamıştır¹⁶²⁶. Evli olan kadınların nasıl giyinmeleri gerektiği, giyimin yanı

¹⁶¹⁷ Pomeroy, 2013: 95-98.

¹⁶¹⁸ Pomeroy, 2013: 51.

¹⁶¹⁹ 5. ya da 4. yüzyılda yaşadığı düşünülen Pisagorcu filozof, bkz. Curnow, 2011: 10.

¹⁶²⁰ Waithe, 1987: 20-26; Salisbury, 2001: 277; Pomeroy, 2013: 99-102.

¹⁶²¹ Benzerlik ve farklılıklar adına detaylı bilgi için bkz. Harper, 2013: 118-125.

¹⁶²² Samos’lu Pisagorcu filozof, bkz. Curnow, 2011: 182.

¹⁶²³ Nitekim bu üç kadın, öğretinin uyum ilkesine göre kadınların toplum ve özel hayatlarında uyum içinde olmaları için öncü olmuş ve bu ilkeyi kadınlara öğretebilmek için çalışmışlardır. Bkz. Salisbury, 2001: 277; Pomeroy, 2013: 102-103.

¹⁶²⁴ Pomeroy, 2013: 102-103.

¹⁶²⁵ Pomeroy, 1975: 98.

¹⁶²⁶ Wider, 1986: 34; Thesleff, 1961: 15; Pomeroy, 2013: 102-103.

sıra erdemli olmazsa kıyafetin hiçbir anlam ifade etmeyeceği ve kocasının memnun eden bir kadının karakterinin onun asıl süsü olduğunu ifade etmiştir. Ona göre kadının evine getirdiği en önemli çeyiz ise onun düzenli ve itaatkâr oluşudur¹⁶²⁷. Ancak kadın, kocasını ve evini memnun etmek için belirli şartlara uyacak şekilde süslenme ve makyaj kullanmalıdır. Uymaları gereken şart ise pahalı ve şık malzemeler olmamasıdır. Aksi takdirde kadın fahişelere benzeyecektir. Nitekim kadın yüzüne ve sahip olduklarına değil ruhunun güzelliği ve zenginliğine güvenmelidir. Kıskançlık ve hastalık yüz güzelliği ve serveti alıp götürürken ruh güzelliği ve zenginliği ölene kadar kadının yanında olacaktır¹⁶²⁸.

MÖ 3. yüzyıldan 2. yüzyıla kadar İtalya'nın Tarentum kentinde Neopisagorcu olarak çalışmalar yapmış olduğu düşünülen Phintys, aslen Sparta kökenlidir. Yazmış olduğu eserin adı “*İlımlılık*”tır ve Yunan düşünce sisteminde kadınlara ithaf edilen bir erdem olan “özdenetim” anlamına gelmektedir. Onu düşüncesine göre, akıl, cesaret ve adalet cinsiyet ayırt etmeden bütün insanlarda olması gereken özelliklerdir ancak ılımlılık kadınlara uygundur. Eserinde hem erkeklerin hem de kadınların kendi öz değerlerini anlamaları için felsefe öğrenmeleri gerektiğini savunmuştur. Eserinde abartma sanatına sürekli yer veren filozof sadece kadınların zina yapmasının sonuçlarına çok öfkelenmiş ve bunu dile getirmiştir. Bu durum diğer emsallerinden onu farklı kılmıştır. Nitekim diğer filozof kadınlar hem erkeğin hem kadının aldatılmasının sonuçları ile ilgilenmişlerdir. Phintys'e göre bir kadın için kocasını aldatmak o kadının ölüm cezasını hak edecek olan bir suç işlemesinden çok daha kötü bir durumdur ve bu durum onun ailesi, tanrıları ve ülkesi için de suç sayılmalıdır¹⁶²⁹. Bu bağlamda eserinde ılımlı kadın olmayı öğütlemiş ve bunun ölçülerini vermiştir. Ona göre kadınlar giyimlerinde, vücutlarında, davranışlarında, görevlerinde ve kocasına karşı ölçülü ve ılımlı olmalıdır¹⁶³⁰.

Plato'un annesi ile aynı isme sahip olan II. Periktione de “*Bilgelik Üzerine*” adlı eserinde erkekleri ve kadınları tanrıya yaklaştıran şeyin felsefe olduğunu savunmuştur. Akıl teriminin anlamını açıklayıp bilim dalları ile farkını vurgulamıştır. Ona göre akıllı doğru kullanan kişi hayatında uyum sağlayacak ve yüksek seviyeye ulaşacaktır¹⁶³¹. İlımlı, öz denetimi olan, lüksten kaçınan kadın ailesine, tanrılara ve evine görevini yerine getirmiş olacaktır¹⁶³². Bu uyum kadınların giyim ve davranışları için ölçülü olmaları ile ilgili olmuştur. Bu uyuma sahip olan kadınların toplumda ve aile içinde kocalarına, hata yapma tehlikelerinin

¹⁶²⁷ Wider, 1986: 34; Pomeroy, 2013: 102-103.

¹⁶²⁸ Pomeroy, 2013: 102-103.

¹⁶²⁹ Wider, 1986: 36- 37; Waithe, 1987: 26-31; Pomeroy, 2013: 104-105.

¹⁶³⁰ Thesleff, 1961: 18; Wider, 1986: 37; Waithe, 1987: 26-31; Pomeroy, 2013: 104-105; Harper, 2013: 129.

¹⁶³¹ Wider; 1986: 34; Waithe, 1987: 55-56; Pomeroy, 2013: 110-111.

¹⁶³² Thesleff, 1961: 17; Wider, 1986: 34.

daha az olduğunu savunmuş olması ile meslektaş Phintys ile aynı payda da buluşmuş olmaktadır¹⁶³³.

Batı'nın son Neopisagorcu filozofu olarak tanınan Myia, Klasik dönemde bahsettiğimiz I. Theano'nun kızı Myia'dır. Myia, kadınlar arasında erdem örneği olmuş ve ilahiler yazmış Spartalı bir şair olarak da tanınmaktadır¹⁶³⁴. Evlenmeden önce genç kızların, evlendikten sonra da kadınların lideri konumunda olmuştur¹⁶³⁵. Yazdığı mektuplar ve verdiği tavsiyeler ile tanınan Myia'nın asıl ünü Phyllis adlı bir anneye çocuk bakımı ile ilgili yazmış olduğu mektubundan kaynaklanmaktadır Mektubun çoğunluğunu sütanne seçiminde dikkat edilmesi gerekenler oluşturmaktadır. Anneye verdiği bu tavsiyeler çocuğun bakım ve eğitimi ile doğrudan ilgilidir¹⁶³⁶. Mektubunu bitirirken gerektiğinde tekrar görüşme dileğini belirtmesi ile aslında bu anneyle sürekli iletişim içinde olduğunu düşündürmektedir.

Pisagorculuk artarak devam ederken ortaya çıkan yeni felsefe akımları da dikkatleri çekmektedir. Bu akımlar erkeklere özgü olsa da Helenistik dönemde kadınların Epikürcülük, Kinizm, Platoculuk ve Stoacılık gibi diğer farklı felsefe dallarına da katıldıkları düşünülmektedir¹⁶³⁷. Örneğin, Neo-Platocu olarak bilinen Hypatia, aristokrat Basilus ve Emmelia'nın kızları olan Hristiyan bir filozof olarak Mısır'da eğitim vermiştir¹⁶³⁸.

Helenistik akımların açık ara farkla en ünlüsü kabul edilen Stoacılık¹⁶³⁹, öğrenme ve bilgi üzerinde yoğunlaşmış olup erkekler arasında olduğu kadar kadınlar için de geleneksel rolleri sağlamlaştırmıştır¹⁶⁴⁰. Bu akım, kadınlarla erkekler arasında fark olmadığını ve herkesin felsefe öğrenmesi gerektiğini savunmuştur. Zeno ve takipçileri kadınların eğitilmesi gerektiğini belirterek kadının yerini de aydınlatmış olmaktadır¹⁶⁴¹. Akıl, erdem ve cesaret gibi kişisel özellikleri kazandırmayı amaçlayan felsefe akımı cahillik, korkaklık ve kötülük gibi özellikleri insandan uzak tutmayı hedeflemiştir. Faydacılık prensibini esas alan bu akım Helenistik eğitimin müfredatını uygulamayı önermiştir. Bu bağlamda, öğretilmesi gereken dersler, retorik, dilbilgisi ve mantık dersleridir¹⁶⁴².

¹⁶³³ Wider, 1986: 34; Harper, 2013: 129.

¹⁶³⁴ Wider, 1986: 28-29; Pomeroy, 2013: 110-111.

¹⁶³⁵ Wider, 1986: 29.

¹⁶³⁶ Wider, 1986: 34; Thesleff, 1961: 16; Waithe, 1987: 15-16; Salisbury, 2001: 348; Loman, 2004: 83; Pomeroy, 2013: 74,111-116.

¹⁶³⁷ Pomeroy, 1975: 97-98; Pomeroy, 1984: 66; Pomeroy, 2013: 44.

¹⁶³⁸ Clark, 2014: 76.

¹⁶³⁹ Sparta'da Zeno önderliğinde başlamış ve sonrasında Roma ve Hristiyan dünyasında oldukça rağbet görmüş olan radikal felsefe akımı. Detaylı bilgi için bkz. Kennel, 1995: 98-105; Salisbury, 2001: 279.

¹⁶⁴⁰ Pomeroy, 1975: 97; Kennel, 1995: 98-105; Pomeroy, 2002: 11.

¹⁶⁴¹ Wider, 1986: 26; Salisbury, 2001: 279.

¹⁶⁴² Kennel, 1995: 105-106.

Stoacılık, Sparta eğitim sistemi olan *agoge*'nin ilkelerini benimsemiş olduğundan erkeklerin yönlendiği bir felsefe akımı olmasına rağmen Spartalı kadınlar üzerinde de etkili olmuş olmalıdır¹⁶⁴³. Nitekim ilk olarak Agis'in karısı Agiatis, ardından Kleomenes'in annesi Kratesicleia ve Pantheus'un karısı Stoa öğretileri ışığında kentleri için hem içerde hem de dışarda etkin rol oynamışlar ve şerefli bir şekilde ölmüşlerdir¹⁶⁴⁴.

Örneğin, Sparta isyanları başarısız olduğunda Kleomenes ve ailesi Mısır Ptolemaios Krallığı'ndan barınma yardımı istediğinde, Kleomenes'in annesi Kratesicleia oğlunun rehine olma isteği üzerine cesur bir davranış örneği sergilemiş ve “ *Sparta'ya layık olmayan, bir şey yaparken ve ağlarken kimsenin bizi görmesine izin verme. Bunu yalnız yap. Bizim talihimiz tanrının bize bağışladığı olacaktır*” diyerek ölümden korkmadığını göstermiştir¹⁶⁴⁵. Bu davranış modeli Stoa felsefesine uygun olarak kabul görmüştür. Nitekim kendini adama, tek tanrı gücüne olan inanç ve ölüme karşı cesaret Stoa felsefesinin temel özellikleridir¹⁶⁴⁶.

Sparta dışında da yaygın olan bu felsefe akımının öncü kadınlarının varlıkları bilinmektedir. Örneğin, Kariyalı olduğu düşünülen Stoacı Diodorus Kronos¹⁶⁴⁷, un mantık bilimi üzerine eğitim almış ve adları Menexene, Argeia, Theognis, Artemisia ve Pantacleia olan beş kızının Stoa filozofları olduğu kabul edilmektedir.¹⁶⁴⁸ Bu beş kızın diyalektik eğitmeni olduğu bilinmektedir¹⁶⁴⁹. Stoa öğretisi Roma döneminde önemini korumuştur. Nitekim Romalı Stoacı Musonius Rufus tarafından kadınların da felsefe öğrenmesi ve kızların erkekler ile aynı eğitimi alması gerektiği ile ilgili eserleri bulunmaktadır¹⁶⁵⁰.

Teoride kadınların özgürleştirilmesini savunan iki felsefe ekolü olan Epikürcülük ve Kinizm çok az sayıda taraftara sahip olabilmiş ve kadınlara yönelik resmi tutumlar üzerinde az miktarda etkiye sahip olabilmişlerdir¹⁶⁵¹.

Bunlardan ilki olan ve MÖ 2. yüzyıl itibari ile öne çıkan Epikürcülük akımı, ruh sağlığı için erken ve geç demeden; yaşlı ve geç demeden herkesin felsefe ile ilgilenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu yeni Yunan felsefe akımının en belirgin özelliği her kesimden insana hitap

¹⁶⁴³ Kennel, 1995: 105; Pomeroy, 2002: 11; Pomeroy, 2008: 224.

¹⁶⁴⁴ Plutark. *Plutarck's Lives*, Kleomenes. X. 37-38. Bkz. Pomeroy, 2008: 224.

¹⁶⁴⁵ Plutark. *Plutarck's Lives*, Kleomenes. XXII.6. Bkz. Pomeroy, 2002: 11.

¹⁶⁴⁶ Pomeroy, 2002: 11.

¹⁶⁴⁷ MÖ 4.yüzyılın sonunda çalışmalar yapmış filozof Karya kenti Iasos doğumludur. Atina'da diyalektik öğretmeni yapmış ve etkisi İskenderiye'ye kadar ulaşmıştır. Kronos takma adıdır. Bkz. Strabon, XIV.2. 21 ve Sedley, 1977: 74-81.

¹⁶⁴⁸ Wider, 1986: 22,51-52. Karia kralının kızı, Mausolos'un karısıdır ve kocasının onuruna türbe yaptırmıştır, bkz. Strabon, XIV. 2.16.

¹⁶⁴⁹ Sedley, 1977: 81; Wider, 1986: 52.

¹⁶⁵⁰ Özellikle iki eseri bu konular üzerinedir, bkz. Salisbury, 2001: 279.

¹⁶⁵¹ Loman, 2004: 100; Pomeroy, 1975: 97.

etmesidir. Epikür ve arkadaşları tarafından kurulan okulda¹⁶⁵² toplumun her kesiminden ve her statüden insan bulunmuştur¹⁶⁵³.

Nitekim kurucu olan Epikür, erkekler gibi kadınların da aynı şartlarda ve kendi bahçesinde okula gitmeleri gerektiğini savunmuştur¹⁶⁵⁴. Özellikle eğitimsiz köylüler arasında rağbet görmüş olan bu alternatif eğitim sisteminde kadın liderlerin varlığından da bahsedilmektedir¹⁶⁵⁵. Diogenes'in eserinde isimleri belli olan bu kadınların fahişe oldukları ifade edilmiştir. Mammation, Boidion, Demetria, Hedeia, Erotion, Nikidion ve Leontion adlı bu kadınlardan bir tanesi öne çıkmıştır¹⁶⁵⁶.

Onların en ünlüsü olarak kabul edilen Atinalı Leontion'un¹⁶⁵⁷ felsefe alanında bilimsel eser yazmış olduğu düşünülmektedir¹⁶⁵⁸. Hiçbir eseri bulunamasa da onun, Aristoteles'in Lykeum ekolünün lideri olan Theophrastus'a karşı fikirlerini içeren bir eserinin olduğu düşünülmektedir¹⁶⁵⁹. Zengin, yetenekli ve en önemlisi iyi eğitilmiş olduğu bilinen bu kadın eğitimini Epiküros'un okulunda ve bizzat ustasından almıştır. Epiküros'un onun zekâ ve yeteneğini övdüğü ve onun elbet bir gün okulun başına geçeceğine inandığı bilinmektedir. Üstelik dönemin ressamı Aristides tarafından derin düşünme halinde iken tablosu yapılmıştır. Bu tablodaki duruş ise onun felsefeye kendini adanmış olduğunun ispatı sayılmıştır¹⁶⁶⁰. Diğer kadınlardan Mammation, Boidion, Nikidion ve Hedeia'nın isimleri epigram yazıtlarında şifa tanrılarına sunu vermiş oldukları ile bahsedilmektedir¹⁶⁶¹.

Kişisel hayatlardaki anlamı arayan Kinizm felsefe akımı maddecilikten uzak olanın gerçek mutluluğa ulaşacağını savunmuştur. Ancak Epikürcülüğün aksine bir okul çatısı altında asla kurumsallaşamamıştır¹⁶⁶². Yine de diğer felsefe akımlarında olduğu gibi Kinizm ile uğraşan erkeklerden etkilenen kadınların olması da beklenen bir durum olmalıdır. Nitekim

¹⁶⁵² İlk olarak Mytilene ve Lampsacus, ardından Atina, Kos ve Rodos'ta ve son olarak da İtalya'da bu okullar açılmış ve en çok eğitimsiz köylüler tarafından benimsenmiştir. Bkz. Asmis, 2001: 212.

¹⁶⁵³ Yaşlı-geç, erkek-kadın, zengin-fakir, eğitilmiş-eğitimsiz, soylu-köle ayrımı yapılmadan herkese açıktır. Ayrım yapılan tek unsur, felsefe yapanlar ve yapmayanlar yani başka bir ifade ile mutluluğu yakalamak isteyenler ve istemeyenler arasında olmuştur. Temel ve ileri seviye olmak üzere iki grupta ezber eğitimi olması gerektiğini savunan akım, toplum önünde konuşarak değil okul kurumunun içinde bu işi yapmayı hedeflemiştir. Hem geleneksel dersleri öğrenme hem de dini inançları pekiştirmek adına yola çıkan Epikürcüler, her bireyin öğrenmesinde farklılıklar olabileceğini ve bunun çok doğal olduğunu kabul etmişlerdir. Bkz. Asmis, 2001: 209-268, Salisbury, 2001: 193; Loman, 2004: 101.

¹⁶⁵⁴ Pomeroy, 1975: 100; Wider, 1986:22,26; Salisbury, 2001: 193; Loman, 2004: 101.

¹⁶⁵⁵ Wider, 1986: 50; Asmis, 2001: 212, 233; Loman, 2004: 101. Leontion için Epikür'ün sevgilisi olduğu için bkz. Plinius, 35-36, Metrodorus'un sevgilisi olduğu için bkz. Diogenes. *Laert.* 10.23; İkisi için ise bkz. Wider, 1986: 51.

¹⁶⁵⁶ Diogenes *Laert.* 10. 7. Bkz. Wider, 1986: 50-51; Salisbury, 2001: 193; Loman, 2004: 101.

¹⁶⁵⁷ Diogenes *Laert.* 10. 7. Bkz. Wider, 1986: 22; Salisbury, 2001: 193, 279; Loman, 2004: 101; Clark, 2014: 70.

¹⁶⁵⁸ Wider, 1986: 22; Asmis, 2001: 233; Clark, 2014: 70.

¹⁶⁵⁹ Plinius, I. 40. Bkz. Wider, 1986: 51; Salisbury, 2001: 193.

¹⁶⁶⁰ Salisbury, 2001: 193.

¹⁶⁶¹ Loman, 2004: 101.

¹⁶⁶² Wider, 1986: 22; Salisbury, 2001: 158-159; Loman, 2004: 101.

kardeşi Metrokles'ten etkilendiği düşünölen ve Kinik felsefe öğretisine bağılı olup ona göre yaşayan bir kadın filozofun varlığı bilinmektedir. Bu kadın hem Diogenes Laertius'un hem de modern yazarların eserlerine konu olmuştur. MÖ 300'lü yıllarda doğduğı düşünölen ve Kinik filozofu Krates'in karısı olan Hipparchia adlı bu kadın Yunanistan'ın kuzeydoğusundaki Maroneia bölgesinde yaşayan bir aristokrattır. Kocasının hayat tarzını benimseyip onunla gezerek derslerine katılmıştır¹⁶⁶³. Sahip olduğı varlıklı hayatı bırakmayı ve Krates ile evlenip bir Kinik filozofunun basit hayatını tercih etmiştir¹⁶⁶⁴.

Hipparchia (Res. 70), kocası gibi giyinerek onunla dışarı çıkmakta onunla akşam yemeğı partilerine katılmakta ve halkın içinde görünmektedir¹⁶⁶⁵. Onun bir kadına benzemeyen bu hayat tarzı eleştirilmiş ve mezar epigramına konu olmuştur. Onun davranışlarının ve alışkanlıklarının bir kadına değil erkeğı ve “güçlü köpeklerle” benzediğı yazmaktadır. Burada güçlü köpekler Kinikleri temsil etmektedir¹⁶⁶⁶. Eleştiriler karşısında söylediğı şeyler ile onun bu görünüşüyle evde ağırşaklarla dokuma yapmaktansa vaktini eğitimin içinde geçirmekten de hep gurur duyduğı anlaşılmaktadır¹⁶⁶⁷.

Kinizm karşıtı olarak bilinen Kirene ekolünün¹⁶⁶⁸ başındaki kişinin ise bir kadın olduğı düşünölmektedir¹⁶⁶⁹. Aristoteles'in ölümü üzerine Lykeum adlı okulunun başına geçen Theophrastus'un yolundan giden ve erkek kılığına girerek dersler alan Pamphile, MÖ 4. yüzyılın son dönemi ve 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir¹⁶⁷⁰.

5.2.2.2.6. Dini Eğitimde Kadın

Klasik dönemde ağırlıklı olarak yer verdiğimiz dini eğitimde kadının rol almasının temel ve değerli sayıldığı gerçeğı Helenistik dönem itibari ile artış göstermiştir. Nitekim mevcut kùltlerin yanı sıra yerel yöneticilere ait kùltlerin de gelişiyile kadınlar hem tanrıça hem de rahibe olarak görev almışlardır. Gizemli dinlere gösterilen ilginin artması da kadınları hem ibadet edenler hem de dini eğitimde çalışanlar olarak daha çok görmemizi sağlamıştır¹⁶⁷¹.

Din, devlet tarafından kadınlara sağlanan bir haktır ve toplumda onları görmenin yasal yoludur. Ancak statü farklılıkları kadınların aldıkları görevleri doğrudan etkilemiştir. Bu

¹⁶⁶³ Diogenes Laert. 6. 96. Bkz. Pomeroy, 1975: 100; Wider, 1986: 22; Salisbury, 2001: 158-159; Loman, 2004: 100; Mantas, 2012: 80; MÖ 350 olarak tarihlemiştir. Bkz. Clark, 2014: 70,76.

¹⁶⁶⁴ Marrou, 1956: 206; Wider, 1986: 22,49.

¹⁶⁶⁵ Diogenes Laert. 6.97. Bkz. Pomeroy, 1975: 100; Wider, 1986: 49; Salisbury, 2001: 159; Mantas, 2012: 80. Resim 65- Hipparchia ve Krates'in duvar boyaması bir kitap kapağında mevcuttur, bkz. Crates and Hipparchia Cynic Handbook (F. Redmond-2013).

¹⁶⁶⁶ Salisbury, 2001: 159.

¹⁶⁶⁷ Pomeroy, 1975: 100; Wider, 1986: 50; Salisbury, 2001: 159; Mantas, 2012: 80-81.

¹⁶⁶⁸ Kurucusu Aristippus olan ekolün varlığı MÖ 4.yüzyılda başlamıştır. Bkz. Wider, 1986: 48.

¹⁶⁶⁹ Wider, 1986: 26.

¹⁶⁷⁰ Wider, 1986: 50.

¹⁶⁷¹ Pomeroy, 1984: xviii; Goff, 2004: 23-24; Dillon, 2012: 232-233; Parca, 2012: 319-320.

bakımdan soylu kesimin artmasıyla birlikte rahibelik görevlerinde de artış olması normaldir. Diğer önemli görevler ise müzisyenlik, şarkıcılık, kutsal hayvanların hemşireleri olmak, sepet taşıyıcılığı, yarışma ödülleri taşıyıcılığıdır. Bu görevler genellikle Yunan ve Makedon soyundan olan kadınlara verilmiş ancak Mısırlı olanlar da sahip olabilmişlerdir. Bu gruptaki kadınların kızları da önemli görevlerini sürdürmüşlerdir. Bu kızlar özellikle babalarının resmi görevlerini onurlandırmak adına aldıkları eğitimleri doğrultusunda görev almışlardır¹⁶⁷².

Örneğin, Tanagra’da bulunmuş olan figürinler kadınların dini hayatta etkin rollerine işaret etmektedir. Gerek üzerindeki kıyafetler ve örtüleri gerekse ellerinde taşımış oldukları döşemelik kumaşa bakılınca kadınların dini ritüellere aktif katılımlarının ve görevlerinin olduğunu anlamak daha kolaylaşmaktadır. Yüzleri örtülü olanların ise dini ritüellerde dansçı olarak görev yapmış oldukları düşünülmektedir¹⁶⁷³. Helenistik Atina ve Sparta’da din, saygın kabul edilen kadınların kamuda hizmet edebildiği tek kabul edilir alan olmuştur. Örneğin, kehanet alanında uzman olan bir kadın memur siyasi kararlarda etkili olabilmıştır¹⁶⁷⁴.

Önceki dönemdeki kalıtım yolu ile edinilen rahibelik mesleği artık tamamen kadın soyundan gelmeye başlamıştır. Dönemin başlarında rahibe olmak Klasik dönemdeki kadar kolay olmamıştır. Ailesinde rahibe olmayan genç kızlar rahibe olamamışlardır¹⁶⁷⁵. Ancak rahibelerin sayısında artış yaşanmış olan Ptolemaios Hanedanlığı’na ait İskenderiye’de soylu ailelerin kızları ve kraliyet ailesine mensup kızlar bu kurumda görev yapmaya başlamışlardır. İsimleri kraliyet listeleri arasında yazılmış olan bu rahibelerin en gözde olanları, Bilistikhe, Agathoclea, Hermione ve Eirene’dir¹⁶⁷⁶.

Bu rahibeler, önceki dönemlerden de bildiğimiz sepet taşıyıcılığı görevi ile onurlandırılmışlardır. Törenlerde gerekli sunuları taşımış olan bu rahibeler Klasik Yunan’daki gibi evlenmemiş genç kızlar olmuştur. Sepet taşıyıcılığı Klasik Yunan geleneği olduğundan ve İskenderiyeli kadınlar başlarının üstünde her hangi bir şey taşımaya alışkın olmadıklarından törenlerden önce pratik yapmak zorunda kalmışlardır¹⁶⁷⁷. Bu bağlamda, Ptolemaios Hanedanlığı’nın prensesleri ve soylu kızları bu görev öncesi eğitilmiş olmalıdırlar. Örneğin, İskenderiye’de II. Arsinoe’nin bu görevin başında olduğu bilinmektedir¹⁶⁷⁸.

Aynı şekilde Seleukos krallığının prensesleri de aile kültürlerinde rahibe olarak annelerinden görevi devralmışlardır. Örneğin, IV. Laodike, genç bir kız iken Media’da annesi

¹⁶⁷² Parca 2012: 319-320.

¹⁶⁷³ Dillon, 2012: 231-232.

¹⁶⁷⁴ Pomeroy, 2002: 129.

¹⁶⁷⁵ Pomeroy, 2020: 161-162.

¹⁶⁷⁶ Pomeroy, 1984: 55-58.

¹⁶⁷⁷ Pomeroy, 1984: 55-58.

¹⁶⁷⁸ Parca, 2012: 319.

III. Laodike'nin kültünde başrahibe olarak görev yapmıştır¹⁶⁷⁹. Pergamon kraliçesi Apollonis'in kültü adına hizmet veren rahibeler, bu kült içinde gereken görevleri yerine getirmekle sorumlu olmuştur. Bu sorumlulukların içinde adakların ayarlanması, erkeklerin korolarda şarkı söylemesi olduğu kadar eğitmen tarafından seçilen genç kızların dans ve koro şarkılarının yürütülmesi de bulunmuştur¹⁶⁸⁰.

Kadın filozof Phintys, Anadolu kökenli Kibele kültün gizli yapıldığını ve kadınların dans etmek ve ibadet etmek dışında rahibe olarak da görev alabildiklerini ifade etmiştir. Kadınların, Kibele kültüne hizmet verdikleri 1.yüzyıl rölyef ve yazıtlardan da anlaşılmaktadır. Nitekim elinde anahtar tutarak tasvir edilmiş bir rahibe, on yıl bu görevi yapmış olduğu belirtilen başka bir rahibe ve adının Hegestrade olduğunu öğrenebildiğimiz ve onurlandırılmış olan bir başka rahibenin hizmetleri bu kült aittir¹⁶⁸¹.

Bu kült gönül vererek hizmet etmiş olan bu kadınların tecrübelerini kızlarına aktarmış olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim önceki dönemde örneklerine rastladığımız bu aktarım Helenistik dönem ile devam etmiştir. Euaxis isimli rahibe ömür boyu bu kültte hizmet ettikten sonra kızı Metrodora'ya bu görevi devretmiştir. Kadınsal miras olarak aktarılan bu aile geleneğinde görevli olan bu kadınlar “*tanrıçanın hediyesi*” olarak kabul edilmişlerdir¹⁶⁸².

Batı Anadolu'da bu kutsal görevde çalışmak isteyenlerin artmış olması ile zamanla bu iş para ile satın alınır hale gelmiştir. Erkekler ve kadınlar rahiplik ve rahibelik görevlerinden istediklerini satın almaya başlamışlardır. Örneğin, MÖ 250 yıllarına tarihlenen bir yazıtta Perge'de Artemis rahipliğinin bir erkek ya da bir kadın tarafından satın alındığı yazmaktadır¹⁶⁸³. Aynı şekilde Miletus, Iasos ve Kos'daki yazıtlardan da rahibelerin bu kurumu satın alabildiği ifade edilmektedir¹⁶⁸⁴. Üstelik Kos'taki Dionysos rahibesi ise lider olarak kentin farklı bölgelerinden yardımcı yurttaş rahibeler atamaya yetkili olmuştur. Bu rolleri ile kadınlar yaşadıkları yerlerden çıkıp dağlara görevli gitmişlerdir¹⁶⁸⁵. Rahibeliğin Helenistik dönem ile sayılarının artmış olmasının sebeplerinden biri de satın alınan bir kurum olmasıdır. Bunun dışında, rahibeler önceki dönemde olduğu gibi demokratik şekilde ve aile bağları ile seçilmekteydiler¹⁶⁸⁶.

¹⁶⁷⁹ Reda, 2014: 49.

¹⁶⁸⁰ OGIS: 309.

¹⁶⁸¹ Goff, 2004: 285-286.

¹⁶⁸² Goff, 2004: 287.

¹⁶⁸³ Goff, 2004: 64. Kadın olduğu düşünülmektedir, bkz. s. 178.

¹⁶⁸⁴ CGRN, 39, 42,147; 196. Bkz. Goff, 2004: 178.

¹⁶⁸⁵ Goff, 2004: 215-216.

¹⁶⁸⁶ Goff, 2004: 176-178.

Dionysos kültürüne gönül vermiş olan kadınlar Helenistik dönem itibari ile almış oldukları yetkilerle ön planda olmuştur. MÖ 3.yüzyılın başında bu kültürün kadın liderleri Thebes'ten Magnesia kentine görevli olarak geldikleri ve burada yaşayıp ve onurlu bir şekilde öldükleri yazıtlarda vurgulanmıştır¹⁶⁸⁷. Aynı şekilde, Miletus'ta kentin adına kült faaliyetini düzenleyen Dionysos rahibesine tanrıya kurban sunmak isteyen her erkek ve kadın başvurmakta ve maddi olarak da karşılığını vermektedirler. Nitekim MÖ 3. ya da 2. yüzyıla tarihlenen Dionysos kültürüne ait bir rahibenin mezar taşındaki yazıt, Alkmeonis adlı kadını “*kentin Bakkhası*” ya da “*yurttaş Bakkha*” sıfatlarıyla onurlandırmaktadır. Nitekim o, bu kültürün lideri konumunda ve bütün kentin önünde bu kültü düzenlemektedir¹⁶⁸⁸.

Bu kültü hizmet ettiği bilinen “16 Kadın” ın toplumda özellikle yeri ayrı olmuştur. Antik kaynaklarda bu kadınların tiranlara karşı on altı ayrı kentten gelerek Elis'te birleştikleri ve onların barışı sağladıklarından övgüyle bahsedilmektedir¹⁶⁸⁹. Kutsal sayılan bu kadınlar Hera onuruna elbise dikip festivali organize etmekle görevli olmuşlardır. Genç kızların yarışmalarını ve korolu danslarını da düzenleyen bu on altı kadın olmuştur. Dionysos kültürüne has olan ne varsa bu festivalde uygulama fırsatı onlara verilmiştir¹⁶⁹⁰.

Genç kızların ve kadınların toplumda görev alabildikleri Arkaik dönemde başlamış ve Klasik dönemde öne çıkmış olan Artemis Kültü'nde rahibeler gençlerin eğitimi için kült faaliyetlerinde bulunmaya devam etmiştir¹⁶⁹¹. MÖ 1. yüzyıla ait olduğu kabul edilen ve günümüzde İzmir Müzesi'nde bulunan bir mermer kadın heykel kaidesindeki yazıtta onun Moschine isimli Artemis rahibesi olduğu ve Sardis kenti için hizmet ettiği yazmaktadır¹⁶⁹². Sardis'te aynı yüzyıla ait olduğu düşünülen mermer levhalardaki yazıtlarda Theogenes'in kızı Melitine ve Flavia'nın kentleri için Artemis rahibesi olarak *kaueis* ünvanı ile (başrahibe) olarak görev yapmış olduğu belirtilmiştir¹⁶⁹³. Bu gelenek Roma döneminde de aynı şekilde devam etmiştir¹⁶⁹⁴.

Sparta'da rahibeler onlara verilen yeni yetkilerle öne çıkmıştır. Örneğin, Orthia rahibeleri erkek çocuklarının eğitiminde kullanılan dayak cezasının yoğunluğunu kontrol etmişlerdir. Bu özellikleri ve yetkileri ile cezayı uygulayan erkekler üzerinde kontrol sağlamış

¹⁶⁸⁷ Goff, 2004: 215.

¹⁶⁸⁸ Goff, 2004: 215-216,272. Bu sıfatlarda geçen Bakkha kelimesi ibadet eden kadın anlamına gelmektedir ve Euripides'in *Bacchae* adlı eserinde de bu ritüele verilen isim budur. Bkz. Euripides, *Bacchae*,1-43.

¹⁶⁸⁹ Pausanias, 5.16.1-8; Plutark. *Moralia*, III: XV. Bkz. Goff, 2004: 190-193.

¹⁶⁹⁰ Pausanias, 5.16.1-8.

¹⁶⁹¹ Pomeroy, 2002: 109-118.

¹⁶⁹² Buckler-Robinson, 1932: 66, No.50.

¹⁶⁹³ Buckler-Robinson, 1932: 66- 67, No.51; Albayrak, 2008: 119

¹⁶⁹⁴ Buckler-Robinson, 1932: 67- 68, No.52-54; Albayrak, 2008: 119-120

olmaktadırlar. Nitekim Plutarkhos eserinde kadınların bu kontrolünü ve liderliğini birçok örnek vererek açıkça dile getirmiştir¹⁶⁹⁵.

MÖ 92 yılına tarihlenen bir yazıtta yerel nitelikli Arkadia kültüne katılan kadınların bizzat aldıkları görevler belirtilmiştir. Rahibeler ve rahipler tarafından yönetilen bu kültlerde kutsal kabul edilen genç kızlar adak nesnelerinin bulunduğu arabayı sürmekle görevli olmuşlardır¹⁶⁹⁶.

Sayıları ve önemleri artmış olduğu anlaşılan bu mesleğin eğitim açısından da önemi artmış olmaktadır. Nitekim rahibeler, kentlerinin ve insanların refahı için yine onları temsilen tanrıçalara hizmet vermişlerdir. İskenderiye’de rahibelerin bu hizmet esnasında kent meclisinin, rahiplerin ve *ephebelerin* önünde yer aldıkları bilinmektedir. Onlar, kentin genç erkeklerinin eğitimlerinin bir parçası olarak kabul edilmişler ve onların birer yurttaş asker olmaları için gereken dini eğitimin merkezinde bulunmuşlardır¹⁶⁹⁷.

Helenistik dönem ile rahibelerin ve kült faaliyetlerine katılan kadınların vermiş oldukları dini hizmetler karşılığında devletten aldıkları onur ödülleri diğer dönemlere göre çok daha fazla olmuştur. Örneğin, MÖ 3.yüzyılda Aglauros kenti rahibesi Timokrite, bütün gece festivalinde sağladığı düzenden ötürü Atina devleti tarafından onurlandırılmıştır. Yaptığı hizmetler ve adaklara harcadığı para için demosu tarafından taçlandırılmıştır. Aynı şekilde, bu yüzyılda Demeter tapınağındaki bir yazıtta ismi verilmeyen bir rahibe onurlandırılmıştır. MÖ 2.yüzyılda Delphililer, Atina’daki Athena rahibesi olan Khrysis’i fazla miktarda ayrıcalıklarla onurlandırmışlardır. Yine Atina’da Thesmophoroi festivalinden sorumlu rahibe Satyra taç ile onurlandırılmakla kalmamış tapınağa kendi resmini de koyabilme hakkı elde etmiştir. Yüzyılın sonunda ise Piraeus’da Kibele rahibesi, Onaso benzer şekilde tapınakta portresi ile onurlandırılmıştır. Çok daha ileri seviyede bir onurlandırma yöntemi ise Larissa’dan gelmiştir. Larissa, Eubioteia demosu tarafından Artemis rahibesi olarak onurlandırılmaya layık görülmüştür¹⁶⁹⁸.

Rahibelerin yetkilerinin ve ayrıcalıklarının arttığını anladığımız bu dönemde Kyzikus’ta rahibe görevindeki kadınlar, erkeklerin agorasında hayırsever kadınların ve rahibelerin heykellerini kurdurma iznine sahip olabilmışlerdir. Ayrıca MÖ 2. yüzyılda Afrodit rahibesi olan Megakleia’nın Megalopolis’teki tapınağı geliştirme kararı bir yazıtta gururla onun soyuna atfedilmiştir¹⁶⁹⁹.

¹⁶⁹⁵ Plutark, *Sayings of Spartan Women*, 240- 242. Bkz. Pomeroy, 2002: 137.

¹⁶⁹⁶ Loman, 2004: 157-158.

¹⁶⁹⁷ Parca, 2012: 320.

¹⁶⁹⁸ Goff, 2004: 185-186.

¹⁶⁹⁹ Goff, 2004: 187.

Saygın kabul edilen rahibelerin tasvirleri adak stellerine ve mezar taşlarına da konu olmuştur. Verdikleri hizmetin değerini ifade etmek için tanrıça görünümünde tasvir edildikleri bilinmektedir. MÖ 2. yüzyılın ortalarına tarihlenen ve Seleukia- Samandağ'da bulunan bir adak steli ve yazıtının sonradan üç çocuklu bir anneye adanan küçük mezar tapınağı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Yazıtta bahsi geçen anne rahibe Hermione'dir ve yanında üç korumasının bulunduğu ifade edilmiştir. Onun verimlilik yönü ön plana çıkarılmış olup kızı Pamphilos'un kendisinden hemen sonra evlenmeden ölmüş olduğu da vurgulanmaktadır. Adak stelinde ise otururken tasvir edilen rahibenin saçları Afrodite'ye benzetilmiştir ve yanında ayakta duran üç erkek koruması ona doğru yönelmektedir (Res. 71) ¹⁷⁰⁰.

Ayrıca Hermione için Memphis'teki bir kadın mumyanın üzerinde kısaca onun öğretmen olduğu yazmaktadır. Bu sıfat alışılmış bir kullanıma sahip değildir. Nitekim kadınların resmi olarak öğretmen olduğuna dair bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak bu kullanım onun dini eğitim veren bir öğretmen olduğu yorumuna açıktır. Aslında Helenistik Yunan ve Roma dünyasının akıllı ve soylu kadın sembolüne uyan Hermione, öğretmen olabilecek bir özellikte görülmemektedir. Toplum içinde konuşmalar yapacak kadar felsefe alanında etkinliği bilinmediğinden öğretmen olarak kabul edilmeyebilir ¹⁷⁰¹. Ancak onun rahibe olan ve dini hizmetleri övülmüş bir kadın olarak dini eğitim veren gayri resmi bir öğretmen olduğunu düşünmekteyiz.

Yazıtlarda onurlandırılan Yunan rahibeleri Romalı rahibelerin de öncüleri olarak kabul edilmektedir ¹⁷⁰². Örneğin, Bovianum'da bulunmuş olan bir yazıtta Helvia adlı bir kadının, Mesius'un kızı olan Venüs rahibesi olarak görev yapmış olduğu vurgulanmıştır. Bu yazıtı onun onuruna oğulları yaptırmıştır ¹⁷⁰³.

Romalı kadınlar da rahibe olarak dini hayatta çalışabilme fırsatına sahip olmuşlardır. Bu görevleri ile kamusal hayatta çalışmalarına izin verilmiş olmaktadır. Romalı kadınlardan Vesta kültüne hizmet eden Vesta rahibesi olanlar çoğunluğu oluşturmuştur ¹⁷⁰⁴. Onlar, Roma Devlet ocağının ateşinin koruyucuları olarak kabul edilmişlerdir. Yaşları on ya da daha küçük olan en soylu altı tane bakire kız çocuğu seçilerek eğitim verilmeye başlanmış ve 30 yıl boyunca kendilerini dinsel hayata adanarak dini eğitim vermek görevini üstlenmişlerdir ¹⁷⁰⁵.

¹⁷⁰⁰ Rölyef günümüzde Tarsus Müzesinde bulunmaktadır. Bkz. Laflı-Christof, 2015: 127.

¹⁷⁰¹ Mantas, 2012: 81.

¹⁷⁰² Pomeroy, 2008: 222- 231.

¹⁷⁰³ CIL-1², 1751.

¹⁷⁰⁴ Özkan, 2014: 16; Dikyol-İşbilen, 2018: 463-464.

¹⁷⁰⁵ Erişgin, 2013: 21.

Helenistik dönem itibari ile festivallerde kadınların varlığı ile ilgili kısıtlamalar ve yasaklar görülmeye başlamıştır¹⁷⁰⁶. Örneğin, kadınların katılımı yasaklanmış olan Olimpik oyunlarda, girmelerine izin verilen tek kadın grubu Demeter rahibeleri olmuştur. Ancak bu yasağa rağmen oyunları izleyebilen bir kadının varlığından söz edilmektedir. Kallipateira ya da Pherenike isimli bu kadının boks şampiyonunun annesi olarak tanındığı düşünülmektedir. Oyunlarda erkek gibi giyinip oğluna onun eğitmeni gibi eşlik etmiştir. Rivayete göre onun cinsiyeti oğlunun aldığı galibiyetler sonrası göstermiş olduğu heyecanla ortaya çıkmıştır. Kendisine ceza verilmemesinin sebebi ise onun babasına erkek kardeşlerine ve oğluna duyulan saygıdan ötürüdür. Nitekim onlar bu önemli oyunlarda şampiyonluk sahibi insanlardır. Ancak bu durumun düzeltilmesi için eğitmenlerin de yarışmacılar gibi çıplak olmaları adına kanun çıkarılmıştır¹⁷⁰⁷. Bu hikâyenin gerçek olup olmadığı henüz bilinmese de kadınların alınmadığı bir festivalde isminin eğitmen olarak geçmesi bizler için yerinde ve önemli bir örnektir.

5.2.2.2.7. Eğitimli Hetairalar

Eğlence sektöründe çalışan kadınlar, önceki dönemlerden de bildiğimiz *hetaira* olan kadınlardır. Klasik dönemde de eğitimli olmaları ile dikkat çeken bu kadınların Helenistik dönem itibari ile özellikle Atina, Korinthos ve Mısır'da sayılarının fazla olduğu bilinmektedir. Bu kadınlar yüksek ücretlerle çalışmış olup saygın olarak kabul edilmişlerdir. Özellikle Korinthos'te tapınaklarda da görev yapan bu kadınların Tanrıça Afrodite'e adandıkları bilinmektedir¹⁷⁰⁸. Yabancıların ve *metik* kadınların da çalıştıkları eğlence mekânlarında bu dönem itibari ile *hetairaların* sayılarında artış olmuştur¹⁷⁰⁹.

Bu kadınlar arasında tanrıçalara adadıkları adakların özelliklerine bakılarak çok zengin oldukları tahmin edilenler de vardır¹⁷¹⁰. Antik kaynaklara bile konu olmuş bu kadınlardan özellikle bazıları öne çıkmıştır. Örneğin, Korinthos ve Atina'da "yüksek sınıf" olarak adlandırılan bu kadınlardan Pythionice için antik kaynaklarda geniş yer verilmiştir. Ölümü üzerine Harpalos tarafından büyük bir koro ve yetenekli sanatçılar eşliğinde görkemli bir cenaze töreni düzenlenmiştir. Üstelik Harpalos onun için iki tane pahalı anıt yaptırmıştır¹⁷¹¹.

¹⁷⁰⁶ Loman, 2004: 152-153.

¹⁷⁰⁷ Pausanias, 5. 6. 7. 8, 6. 7. 2. Bkz. Loman, 2004: 150.

¹⁷⁰⁸ Loman, 2004: 86-88.

¹⁷⁰⁹ Fisher, 2006: 344.

¹⁷¹⁰ Pomeroy, 1984: 54; 2002: 62. Örneğin, Athenaeus'un eserine konu olan bu özgür kadınların Aphrodisia adlı bir festival düzenlediklerini ve bu festivalde Kottina adlı ünlü bir fahişenin tanrıçaya bronz bir heykel adadığını öğrenmekteyiz. Bu adak törenini gören ve kaydeden kişinin ise Helenistik dönem coğrafyacısı Polemon olduğu da belirtmiştir. Bkz. Athenaeus, 13. 574. C-D ve Loman, 2004: 86. Agathoclea, bir gemi sahibi olacak kadar zengin bir kadın olarak bilinmektedir. Bkz. Pomeroy, 1984: 54.

¹⁷¹¹ Pausanias, I. 37. 5; Diodorus, 17. 108. 4-5; Athenaeus, 586, 594. Bkz. Loman, 2004: 91.

Aynı şekilde, antik kaynaklardan Attikalı Glycera'nın Kilikya, Antiokhe kentine çalışmak için geldiğini ve Harpalos'un hâkimiyetinde lüks bir hayat sürmüş olan bir fahişe olduğunu öğrenmekteyiz. Glycera oldukça saygın bir kadın olarak kabul görmüştür ve kraliçe olarak onurlandırılmıştır¹⁷¹².

Antik eserlerde karşımıza çıkan ve müzik yetenekleri olduğu bilinen kadınlar ya fahişe ya da evli erkeklerin sevgilisi olan kadınlardır. Güzelliği ve flüt çalışı ile dikkatleri çeken Kharmides'in yaptığı iş tam olarak belirtilmese¹⁷¹³ de Demetrius Poliorcetes'in sevgilisi olan Lamia, flüt çalabilen bir sanatçı olarak tanınmaktadır¹⁷¹⁴. Aynı şekilde, II. Ptolemy'nin sevgilisi ve eşsiz güzelliği ile tanınan Glaucē, Kios'tan İskenderiye'ye gelerek müzisyenlik, şarkıcılık ve bestecilik yapmıştır¹⁷¹⁵.

Saygın kabul edilen bu kadınların evlerinden bahsedilmekte ve bu evlerin sahiplerinin adları bilinmektedir. Bu evlerde aldıkları eğitimin varlığına dair bilgiler bulunmaktadır. Belirli görevleri olan bu kadınlardan Mnesis, Pothine ve Murtium öne çıkmıştır. Mnesis ve Pothine'nin flüt çaldıkları ve Murtium'un ise kralın sevgilisi olarak hizmet verdiği açıklanmaktadır. Kleino adlı bir kızın ise kralın içki bardağı taşıyıcısı gibi önemli bir görevde olduğunu hatta bu kızın özel kıyafeti ile bardak taşıırken tasvir edilen birçok heykeli olduğu ifade edilmektedir¹⁷¹⁶.

Bu kadınların saygın olarak kabul edilenleri esas itibari ile Makedon ve Ptolemaios Hanedanlığı'na ait kraliyet fahişeleridir. Ptolemaios'da Didyme¹⁷¹⁷ ve Makedon olan Berenike¹⁷¹⁸ ve Bilistikhe öne çıkmış olanlarıdır¹⁷¹⁹. Adından en çok söz ettiren Bilistikhe antik kaynaklarda adına yer verilmiş saygın bir kadındır. MÖ 260'lı yıllarda şampiyonluk olimpiyat listelerinde yer alan dördü at yarışlarındaki zaferlerinden söz edilen bu kadın¹⁷²⁰ın soylu bir aileden gelen ünlü bir kadın olduğu belirtilmiştir¹⁷²¹.

¹⁷¹² Diodorus, 17. 108. 6; Athenaeus, 586c-d, 595d. Bkz. Pomeroy, 1984: 54; Loman, 2004: 91.

¹⁷¹³ Ksen. *Syposium*, 3, 1. Bkz. Loman, 2004: 112.

¹⁷¹⁴ Plutark. *Demetrius*, 27. 4. Bkz. Loman, 2004: 112.

¹⁷¹⁵ Athenaeus, 4. 176C-D; Plinius, 10.26. Bkz. Loman, 2004: 112.

¹⁷¹⁶ Polybius, XIV.11.

¹⁷¹⁷ Didyme, Yunan soyundan olmayan ancak oldukça güzel bir kadın olarak tanınmıştır. Antik bir eserdeki şiire de konu olan güzelliğinin yanı sıra onun koyu tenli olmasına da dikkat çekilmiştir. Bkz. Asclepiades, 5. *Ant. Graec.* 5.210; Snowden, 1991: 239; Loman, 2004: 94. Öne çıkan bu özelliğinden ötürü onun soyu ve ismi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Ethiopya, Nubya ya da Mısırlı olduğu üzerinde durulmaktadır. Bkz. Pomeroy, 1984: 55; Snowden, 1991: 239-254; Loman, 2004: 93-94.

¹⁷¹⁸ Berenike Makedonya'dan Mısır'a kraliçe olan kuzeni Eurydice'in nedimesi olarak çalışmak adına gelmiş olup sonrasında Kral 1. Ptolemy ile yakınlığından sonra kuzeninin yerine geçerek kraliçe olmuştur. Bkz. Asclepiades, 5. *Ant. Graec.* 5. 210 ve Loman, 2004: 92-93.

¹⁷¹⁹ Asclepiades, 5. *Ant. Graec.* 5. 210. Bkz. Pomeroy, 1984: 53-55; Snowden, 1991: 239; Loman, 2004: 94.

¹⁷²⁰ Pausanias, 5.8.11. Bkz. Pomeroy, 1984: 53-54; Spears, 1984: 42; Loman, 2004: 92-93.

¹⁷²¹ Athenaeus, 596e. Bkz. Pomeroy, 1984: 54; Loman, 2004: 92-93.

Kraliçe Berenike gibi ülkeye dışarıdan kabul edilen kraliyet fahişeleri veya kızları kraliçelerin hizmetlerinde farklı görevlerde çalışmışlardır. Örneğin, Helenistik saraylarda kraliyet ailesi içinde Berenike gibi nedime olarak çalışmak özellikle İskenderiye’de oldukça yaygın olmuştur. Bu iş için genelde Yunan göçmenler tercih edilmiştir¹⁷²².

Sanatta eğitilmiş kadınların varlığının çok olduğunu anladığımız bu dönemde eğitilmiş olma özelliği kraliyet ailesi içinde de öne çıkmıştır. Aslında kraliyet fahişesi olarak tanınan ancak soylu aileye mensup olan bu kadınlardan beklenen önemli bir konu da erkeklerin içkili toplantılarında yer almaları ve üst düzey eğlencelerde görev almaları olmuştur. Müzik ve dans eğitimi almak zorunda olan bu kadınların çoğunluğu kültürel sohbetlere ve tartışmalara da dâhil olmuşlardır. Nitekim bu kadınların eğitilmiş ve kültürlü olması ve öğrenmek adına zaman harcadıkları Athenaeus’un eserine de konu olmuştur¹⁷²³.

Bu eserde bu kadınlar isimleriyle birlikte anlatılmıştır ve onların aldıkları eğitim veya eğitime olan katkıları ile bizleri şaşırtmaktadır. Örneğin, Megaialı olan Nikarete adlı bir fahişe, Stilpon adlı bir filozoftan dersler almıştır¹⁷²⁴. Üstelik Nikarete’nin, iyi bir eğitim alarak rahibe olduğu ve yedi genç kızı yetiştirip eğittiği bilinmektedir¹⁷²⁵.

Eğlence alanında çalışan bu kadınlardan bazıları edebiyat ve politika üzerine açıklamalar yapmaları ile öne çıkmıştır. Örneğin, Gnathaena, Diphilus’un oyunları konusunda zekice ve korkusuzca yorumlar yapmıştır¹⁷²⁶. Aynı şekilde, Korinthoslu fahişe Lais, Euripides’in karşısına çıkarak onun oyunlarını okuduğunu ve ezbere bildiğini ispatlamaya çalışmış ve ona sorular sormuştur¹⁷²⁷.

Bu eğitilmiş kadınlar eğitimin merkezleri olan Yunanistan, İskenderiye ve Pergamon’da yoğun olarak bulunmuş aynı zamanda başka ülkelere de çalışmak için gitmişlerdir¹⁷²⁸. Eğitilmiş oldukları açık olan bu kraliyet fahişeleri, gerek akılları ile gerekse aldıkları eğitimleri ile sıradan meslektaşlarının aralarından sıyrılmaktadırlar.

¹⁷²² VII. Kleopatra’nın hizmetinde kuaförü olarak Eiras (Naeira ya da Naera) ve manikürcüsü olarak da Kharmion (Kharmione ya da Kharmonion) adlı iki kişi çalışmıştır. Kraliçenin ayrıca isimleri bilinmeyen bardak taşıyıcısı ve hemşiresi de bulunmaktadır. Bkz. Loman, 2004: 98-99.

¹⁷²³ Athenaeus, 583f. Bkz. Loman, 2004: 95.

¹⁷²⁴ Athenaeus, 596e. Bkz. Loman, 2004: 95.

¹⁷²⁵ Pomeroy, 2020: 162.

¹⁷²⁶ Athenaeus, 579-580. Bkz. Loman, 2004: 95.

¹⁷²⁷ Athenaeus, 582c-d. Bkz. Loman, 2004: 95.

¹⁷²⁸ Loman, 2004: 95.

SONUÇ

Bu çalışmamızda tarih öncesi dönemlerden Helenistik dönemin sonuna kadar kadının almış olduğu eğitimi ve eğitim faaliyetleri içindeki rolleri konu edinilmiştir. Çalışma alanımız kapsamında bulunan Kıta Yunanistan, Adalar, Batı ve Güneybatı Anadolu kıyıları ağırlıklı olarak incelenmiştir. Greklerle ilgili olduğu alanlarda Mısır, Suriye ve İtalya gibi ülkeler de çalışmamızda yer almıştır. Burada konu ile ilgili yüzey araştırmaları, arkeolojik kazılar ve bunların sonucunda elde edilen mezar buluntuları, mezar kabartmaları, vazo tasvirleri, tabletler, yazıtlar ve mektuplar ışığında açıklanmaya çalışılmıştır. Antik dönem yazarlarının konu ile ilgili verdikleri bilgiler, ilgili arkeolojik materyal ve modern araştırma eserlerinde yapılan değerlendirme ile karşılaştırılmış ve tam bir bütünlük içinde yorumlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın amacı olan Antik Yunan kadının eğitim faaliyetleri içindeki konumunu ve önemini anlamak doğrultusunda öncelikle onun toplum içindeki yeri ve çağlar boyu devam eden ve değişen özellikleri aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, Antik Yunan kültüründe inançları ve yasaları içerisinde kadının toplumsal konumuna işaret eden veriler neticesinde Antik Yunan toplumlarının erkek egemen bir yapıda olduğu ve her ne kadar kadın belirli özellikleri ile ön plana çıkmış ve farklı dönemlerde konumunda değişimler olmuşsa da bu erkek egemen yapının çok fazla değişmemiş olduğu anlaşılmıştır.

Paleolitik dönem'den Tunç Çağı'nın sonuna kadar kadının, erkek ile birlikte evin ekonomisine aktif bir şekilde katılan, erkeğin hayatını paylaşan, aynı zamanda doğurganlık özelliği ile öne çıkarak bereketi temsil eden saygın bir konuma sahip olduğu söylenebilir. Buna göre, bu saygınlık onu tanrıça sıfatına ulaştıracak kadar ileri boyutlara taşınmış olmalıdır. Arkaik dönem öncesinden Helenistik döneme kadar olan süreçte kadın büyük oranda evin içinde, erdemli ve ailesine bağlı olması beklenen bir konuma yerleştirilmiştir. Sparta kent devleti dışında birçok yerde soylu ailelerin kız çocukları için bile okuma-yazma bilmek yeterli sayılmıştır. Bazı kent devletlerinde beşeri ilimler konusunda eğitim alabilen soylu kadınlar olmuştur. Kadından beklenen temel roller anne ve evine bağlı bir eş olması olarak belirlenmiştir. Kadının toplumsal faaliyetlerden uzaklaştırıldığı bu durum Klasik dönemin sonları ve özellikle Helenistik dönem itibarıyla ortadan kalkmaya başlamış ve kadın elde ettiği siyasi ve ekonomik haklar ile toplumun bazı alanlarında etkili olmaya başlamıştır.

Helenistik Dönem ile Klasik Yunan kadın algısı değişmeye başlamıştır. Makedon, Ptolemaios, Seleukos ve Anadolu kraliçeleri ile onların etkiledikleri soylu kadınlar toplumun kadın profilini belirlemiştir. Yönetimde söz sahibi olarak krallıkları yöneten kraliçeler,

oğulları ve kocaları gibi savaş alanlarında boy göstermekte, bağışlar yaparak halka hizmet etmekte ve dindar insanlar olarak k lt rl r  yönetmektedirler. Hatta bazılarının adına kült bile düzenlenmiştir. Adları ve resimleri paraların üzerine işlenenler de karşımıza  kmaktadır. Bu değişimler soylu kadınları da etkilemiş ve onlar da kraliçelerin yollarından gitmişlerdir. Bu durum sadece Atina kadını için geçerli olamamıştır. Burada kadınların  zg r yaşamalarını kısıtlayan yasalar  kartılmıştır.

Eğitim alma hakkına sahip olan varlıklı ailelerin kızları özellikle edebiyat, felsefe ve tıp alanlarında erkekler kadar olmasa da yine adlarından söz ettirmişlerdir. Bu kadınlar, kendi alanlarında aldıkları eğitimin doğrultusunda bizzat eğitim verecek konuma gelmişlerdir. Yunan kadınının hayatındaki bu değişimler Roma kadınının hayatında da yaşanmış olup belirli alanlarda  ne çıkan kadınlar dikkatleri çekmiştir. Hayat tarzı ve toplumdaki yerleri konusunda Atina kad nına benzeyen Roma kadını, hak ve özgürlüklerini kısıtlayan Oppian Yasası'nın kaldırılmasını sağlayarak Sparta kadınının gücünün devam ettiğini göstermişlerdir. Buna rağmen, yöneticilik yetenekleri olsa da bu ünvana ve hakka sahip olamayan cumhuriyet kad nlarından sadece Kornelia ve Sulpica adından söz ettirmiştir. Yöneticilik hakkına ve ünvanına sahip olmak Roma imparator eşlerine nasip olmuştur. İsimleri, yazıtlarda veya sikkelerde karşımıza  kmış olan bu imparatori eler, Roma'yı ve Roma ordusunu koruyan anneler olarak bir takım kamu  nvanlarına sahip olmuşlardır.

Yazılı verilerin olmadığı tarih öncesi dönemler ile ilgili bilgilerimiz mağara resimleri ve diğer arkeolojik materyale dayanmaktadır. Bunlardaki tasvirler ve kadınlar ile ilgili mezar buluntuları bitki toplayıcılığı, sepetçilik ve dokumacılık görevleri olan kadının sahip olduğu bilgi ve tecrübelerini kız çocuklarına aktarmış oldukları şeklinde yorumlanmaktadır. Nitekim Kalkolitik dönem sonlarında keten tohumunun kullanılması, elyaf üretiminin ve dolayısıyla dokuma işi ve keten tohumunun tıbbi amaçlı kullanılması gibi faaliyetlerin daha çok kadınlar ile ilgili olduğu düşünülebilir. Bu şekilde, öğrenme becerilerinin de arttığını varsayarsak, kadınların kız çocuklarına da bu becerilerini aktarmak adına çaba içinde olduklarını da söyleyebiliriz.

Bu aktarım, doğal bir anne-kız eğitimi olarak d ş n lmekte olup ilerleyen dönemlerde görsel ve yazınsal buluntular ışığında daha da belirginlik kazanmıştır. Bu anne-kız eğitimi, okul eğitimi ölçeğinde bir eğitim sayılmasa da kadının verdiği ve aldığı eğitimin bu denli erken başlaması dikkate değer bir önem arz etmektedir. Kadınların, yaşları ve yaşanmışlıkları gereği elde ettikleri tecrübelerini aktarmaları, fikir ve tavsiye vermeleri onları danışan ve öğreten konumuna sahip kılmış olmalıdır. Tunç  ağı'nın sonlarına kadar, kadın çocuğuna

hayatta kalmayı öğretmek adına biyolojik ihtiyaçları öğreten ilk kişi olarak görülmektedir. Tunç Çağı'nın sonlarına tarihlendirilen çok sayıda kadın figürini, kadının bu görevine ek olarak çocuğuna bir birey olarak öğrenmesi gereken değerleri de kazandırmaya çalıştığı şeklinde yorumlanmaktadır. Bu bağlamda, kadın çocuğunun manevi ihtiyaçlarını karşılayan ve ahlaki değerleri de ona öğreten ilk kişi olmuş olmalıdır. Bu kapsamda, Kıta Yunanistan, Girit, Kiklad Adaları, Ege Adaları ve Batı Anadolu kültürlerinde kadının en başından beri aslında çocuğunun ilk öğretmeni olduğu düşünülmüştür.

Bu eğitim ile ilgili ilk somut veriler, Son Tunç Çağı'na tarihlenen Miken figürinlerinde karşımıza çıkar. Bir terrakota figürin grubunda rastladığımız bir kız çocuğuna dikkatli bir şekilde bakan iki yetişkin kadın tasviri bu konuda en erken örneklerimizden biridir. Bahsi geçen eğitim ile ilgili olarak Linear B tabletleri ilk yazılı bilgileri sunmuş ve çocuk yetiştiriciliği anlamına gelen *kourotrophos* kavramının kadınlara ait olduğu ifade edilmiştir. *Kourotrophos* görevinin önemi, Arkaik Çağ öncesi dönemi aydınlatan ve Yunan eğitiminin temeli kabul edilen Homeros'un eserlerinde de açıkça karşımıza çıkmıştır. Anneler ve aile içindeki dadı ve sütanne gibi yetişkin kadınlar hem erkek hem de kız çocuklarının eğitiminden birebir sorumlu olmuşlardır. Kendisi bizzat savaşa katılamayan ve daha çok ev içinde izole bir durumda sınırlarının farkında olan kadın, erkek çocuklarına hayatta kalarak güçlü olabilmeyi ve aynı zamanda erdemli olup toplumuna layık olmayı öğretmeye çalışmıştır. Kadın, kız çocuklarına ise önceki dönemlerdeki gibi hem ev yönetimi hem de ileride doğuracakları erkek çocuklarına nasıl iyi anne olunması gerektiğini öğretmek durumunda olmuştur. Bu bağlamda kadın, hem kız hem de erkek çocuklarına doğumdan itibaren anneliğin yanında öğretmenlik de yaparak onları Yunan toplum yapısına göre yetiştirmeyi kendine görev olarak belirlemiş olmaktadır. Bu eğitimin önemi Hesiodos'un İşler ve Günler eserinde de açıkça dile getirilmiştir.

Sosyal sınıfların belirginleştiği Arkaik dönemde, farklı özelliklere sahip kent devletleri içinde değişmeyen husus ise kadının çocuk eğitimindeki yeri olmuştur. Bu döneme ait mezar buluntularından yola çıkarak evde izole bir hayat yaşamaya devam eden Atinalı bir kadının daha çok kızlarına ev yönetimi ve ev işlerini öğretmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, kadının “ Penelope” modelinde kadın olmak adına kızlarına ağırlıklı olarak erdem eğitimi vermiş olduğu düşünülse de dönemin verilerinin yetersiz olması bu konuda yorum yapılmasını güçleştirmektedir. Bu eğitim içinde netlik kazanan ev işleri eğitimi Boetia'dan elde edilen figürin ve seramik tasvirleri ile sınırlıdır. Anne olduğu düşünülen bir kadının kız çocuğuna yemek pişirmeyi öğretmesinin tasvir edildiği terrakota figürini ve Lipari'deki annenin çocuğu

yıkamasını tasvir eden figürin bu konu ile ilgili dönemin önemli buluntuları olarak kabul edilmiştir.

Atina kadın modelinden oldukça farklı bir yapıda olan Sparta kadını için annelik en önemli görev sayılmıştır. Nitekim sağlıklı erkek çocuk doğurup büyütmek Sparta kadınının ilk görevi olmuş ve bu uğurda erkekler gibi eğitim almıştır. Homeros destanlarında açığa çıkan annelik ideali, Sparta anneleri için erkek çocukları adına sahip olmaları beklenen en önemi özellik sayılmıştır. Ancak kız çocuklarına vermiş oldukları eğitim konusunda bilgi yetersizliği bulunmakla beraber bu eğitimin ev işleri olmadığı üzerinde durulmaktadır. Ev ve malları yönetmek konusunda kızlarını eğittikleri düşünülen Sparta kadının sağlıklı vücutlara sahip olmaları için onları cesaretlendirdikleri de yine tahminlerimiz arasındadır.

Gerek arkeolojik buluntular gerekse yazılı eserler bakımından zengin olan Klasik dönemde ise kadının çocuğun okul sürecinin başladığı yaşa kadar alması gereken eğitimdeki önemi daha da kesinleşmiş olmaktadır. Dokuma görevindeki kadın tasvirlerine sahip buluntuların çokluğu bu eğitimin önemini vurgularken aynı zamanda Klasik Yunan kadının saygın olma imajına sahip olması için bu eğitime ihtiyacı olduğunu da açıklamıştır. Kız çocuklarının alması gereken bu eğitimin önemi dokuma adına düzenlenen yarışmalarda kendini göstermiş ve zafer kazanan bir kızın adı yazıtta belirtilmiştir. Ayrıca, dönemin heykelleri, vazo tasvirleri, seramik buluntuları ve mezar kabartmaları, annenin verdiği eğitim içinde çocuğuna tuvalet eğitimi verdiği ve çocuğun oyuncaklarının ve evcil hayvanlarının da eğitimlerinin bir parçası olduğu anlaşılmıştır. Antik yazarların eserlerinde ağırlıklı olarak karşılaştığımız Spartalı annelerinin oğullarına erdem ve cesaret eğitimi vererek öne çıkmış oldukları bildirilmektedir. Bu durum Arkaik dönem öncesine dayanan geleneğin devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bazı kadınların mezar yazıtlarından önceki dönemlerde karşılaştığımız gibi çocuk eğitiminde sadece annelerin değil hemşire veya dadıların da büyük etkileri olduğu ve saygın olarak kabul edildikleri netlik kazanmıştır. Hem annelerin hem de dadıların çocuk eğitimindeki katkıları dönemin antik yazarlarının eserlerine de konu olmuş ve bu eğitim içinde onların neler yapmaları gerektiği konusunda son noktayı koymuşlardır.

Diğer dönemlerden farkı ile öne çıkan Helenistik dönemde kadının elde ettiği hakları ve güçleri, onun almış olduğu eğitime ve çocuğunu yetiştirme tarzına da yansımıştır. Okul öncesi eğitimi terimi ile ilk defa karşılaştığımız bu dönemde kadınların çocuklar okul çağına gelene kadar onların ahlak eğitimi üzerinde durdukları kesinleşmiştir. Kadın filozoflardan II. Theano'nun başka bir kadına yazdığı mektuplarda bu eğitimi verecek olan kişilerin kadınlar

olduğu ve disiplinin, özdenetimin ve savurganlıktan kaçınmanın temel alınması gerektiği vurgulanmıştır. Vurgulanan bu eğitim tarzı ise Sparta *agoge* sistemi ile aynı özelliklere sahip olmuş ve bu yolla uyumlu ve dengeli çocuk yetiştirmek için kadınların yapması gerekenler belirlenmiştir. Bu eğitimi veren Spartalı annelerden bazıları özellikle öne çıkmıştır. Roma kadınları arasında annelikleri anısına heykelleri yapıp gösterişli cenaze törenleri düzenlenenler bile olmuştur. Anneliğin öneminin bu denli artmış olması Helenistik kraliçelerin mektupları, mezar yazıtları ve oyuncak buluntularında da kendini çok net göstermiştir. Aynı şekilde, dadılara verilen önemin artmış olduğu yine kadın filozofların mektuplarından anlaşılmıştır. Okul öncesi eğitimde hem davranış eğitimi hem de edebi eğitim verdiklerini anladığımız dadılar, Yunanistan, Mısır, Suriye ve Anadolu'da oldukça saygın kabul edilmişlerdir. Mezar buluntuları ve kabartmalarının işaret ettiği bir diğer şey ise oyuncak ve evcil hayvanların okul öncesi eğitiminde anne ve dadıların en büyük yardımcıları olmaya devam ettiği gerçeğidir.

Helenistik dönem annelerinin kız çocuklarına vermiş oldukları eğitimin içeriği adına en net bilgi olan kraliçe mektuplarında onların kızlarına avlanmayı silah kullanmayı ve ata binmeyi öğrettikleridir. Klasik Yunan eğitim anlayışının değişmiş olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilen bu durum aslında Sparta eğitim modeli ile aynı özellikler taşımaktadır.

Neolitik Çağ'da başlayan anaerkil inanç sistemi içinde değerli görülen ve Tunç Çağı'nda tanrıça sıfatına erişen kadınların dini ritüellere katılımı Orta Tunç Çağı'na tarihlenen saray fresklerindeki tasvirlerde ön plana çıkmıştır. Homeros destanları ve vazo resimleri kadınların ve çocukların cenaze törenlerine katıldıkları ve bazı kadınların rahibe olarak çalıştığını doğrulamıştır. Nitekim Atina kentinin kadın rahibesi ilk olarak kent tapınağında Arkaik dönem içinde çalışmaya başlamıştır. Çocukların aile içinde ritüellere katılımı onların dini eğitimlerini buralarda aldıklarının ilk göstergesi olarak kabul edilmiştir. Gerek antik kaynaklar gerekse vazo resimleri ve Korinthos tablet tasviri ile Arkaik dönemde soylu kız çocuklarının koro şarkı ve dansları için eğitim aldıkları kesinleşmiştir. Bu eğitimi erkek olan koro liderlerinden almış oldukları ve liderlerinin koro şiirlerinin ise eğitim müfredatı olduğu açıktır.

Dini eğitimin öneminin çok daha arttığını anlamış olduğumuz Klasik dönemde, özellikle soylu kız çocukları için geçiş ayınlarının, dönemsel yaş geçişleri için önemli sosyal ve eğitimsel araçlar olduğu ve genç kızların ritüeller için aldıkları koro eğitimlerinin evlilik öncesi hazırlık olması bakımından önem taşıdığı ve öğretmenlerinin artık tecrübeli genç kızlar olduğu antik yazarlar tarafından doğrulanmıştır. Bu ayinlerde ve ritüellerde göreve sahip

olabilen seçilmiş şanslı kız çocuklarının, çocukken kendileri de bu görevlere sahip olan anneleri tarafından rollerinin öğretilmesi adına dini eğitimlerine katkı sağlanmış olduğu düşünülmektedir. Nitekim önceki dönemlerde bu bilgi birikimlerini aktardıklarını hatta yanlarında kızlarını götürdükleri de kaynaklardan edinilen bilgiler arasında yer almaktadır. Anneler dışında dini eğitimde yöneticilik konumuna sahip olan bir kadının varlığı kesinleşmiştir. Dionysos kültü yöneticisi konumundaki bu kadının idaresindeki kadınlara dini eğitim verdiği anlaşılmıştır. Kadınların adaklarının önemli sayıldığı bu dönemde oğlunun eğitimi için Irmak Tanrısına şükran olarak adak kabartması adayan Ksenokrateia ve kızı ile tasvir edilip adı yazılı olan Khrysis'in adak kabartması annelerin çocuklarının dini eğitimlerini önemsemiş olduklarını gösteren önemli buluntularımız olmuştur. Mezar stellerindeki yazıtlarda soya bağlı olan rahibelik kurumu içinde bazılarının kızları veya torunlarının isimlerinin yazması, rahibelerin onlara verdikleri dini eğitimi ve sonrasında onların bu görevi yapacaklarını vurgular niteliktedir. Dönemin modası olan *lekythos* adlı cenaze töreni tasvirli vazolar ve lahit kabartma örnekleri sayesinde kadınların ağıt geleneğinin değiştiğini, üzgün kadınların mezar ziyaretlerini ellerinde sepetleri ile yaptıklarını ve anne-kız el ele tasvirlerin onların aralarındaki kuvvetli bağın asilce gösterimi olduğunu anlamış bulunmaktayız.

Mevcut kültlerin yanı sıra yerel kültlerin de önemli olduğu Helenistik dönemde kızların aldıkları dini görevler babalarının konumlarını onurlandırmak adına önemli sayılmış ve aldıkları dini eğitimde güç göstergesi öne çıkmıştır. Yazıtlar, kraliyet ailesinden ve soylu kızların da rahibe olarak hizmet veren itibarlı kişiler olduğunu yazmıştır. Zamanla para ile satın alınan bu görevde sayıca artış yaşanmış ve onların vermiş oldukları dini eğitim hakkında daha çok bilgiye ulaşılmıştır. Antik kaynaklar onların, genç kızların yarışmalarını ve koro danslarını düzenlediklerini ve erkek çocukların eğitimlerinde disiplini sağlamak için dayak cezasının belirlenmesinde rol oynadıklarını belirtmiştir. Genç erkeklerin eğitimlerinde önemli kabul edilen bu rahibelerin devletten onur ödülleri almış oldukları, yazıtlardan, adak stellerinden ve mezar taşlarından anlaşılmıştır. Bunlardan Hermione'nin bir rahibe olarak ilk defa "öğretmen" olarak anılması oldukça dikkat çekicidir. Roma rahibelerinin de devletin koruyucuları sıfatı ile onurlandırılan eğitimciler oldukları ve bu göreve gelenlerin özenle seçilip uzun yıllar eğitildikleri netlik kazanmıştır.

Çocukların aldığı edebi eğitim kavramı ile ilk bilgilerin geldiği Arkaik dönemde erkek merkezli bir elit eğitimi uygulanmıştır. Soylu Atinalı kız çocuklarına okur-yazar olma hakkı evlendikleri zaman ev işlerini idare etmeye yetecek kadar verilirken Spartalı emsalleri,

erkek çocuklar gibi beden eğitimi ve bunun yanında müzik, şiir ve dans eğitimi de almışlardır. Atina dışındaki diğer kent devletlerinde eğitilmiş kadınlara rastlayabildiğimiz bu dönemde genç kız korolarında eğitmen olan Spartalı kadın şair Megalotrata ve felsefe eğitimini ilerletip hitabet alanında çevresine dersler veren Khilonis, genç kızlara yazdığı şiirleri ile evlilik öncesi eğitmeni olarak kabul edilen Lesboslu lirik şair Sapho ve kadınların denge ve uyum ilkesini benimsemeleri için onlara tavsiyeler veren Samoslu filozof Theano öne çıkmıştır.

Yunan eğitiminin şekil aldığı ve okul kavramı ile ders müfredatlarının ilk kez karşımıza çıkabildiği Klasik dönemde soylu Atinalı kız çocuklarının evde okuma-yazma öğrendikleri ve kadınların evlerinde sesli okuma yaptıkları vazo resimleri ile anlaşılmıştır. Plato'nun idealist eğitim anlayışını tam olarak yansıtan Sparta'da ise kız çocuklarının erkekler kadar ağır bir fiziksel eğitim aldıkları, başlarındaki kadın eğitmenler ile koro eğitimlerine devam ettikleri ve okula gittikleri netlik kazanmıştır. Örneklerinin oldukça fazla olduğunu öğrendiğimiz Spartalı eğitilmiş kadınlardan Gorgo, mektup yazışmaları ile tanınmıştır. Lirikizm etkisi altındaki eğitici kadın şairlerin sayısı artmış ve Myrtis, Praxilla ve Telesilla adından söz ettirmiştir. Felsefe alanında eğitim alan oldukça fazla sayıdaki filozof kadınlardan farklı alanlarda olmak üzere Aspasia, Diotima, Periktione, Aksiothea, Lasthenia, Arete, Arignote, Myia ve Damo antik kaynaklarda sıkça bahsedilmiş eğitmenler olmuştur.

Okul kavramının kurumsal niteliğe büründüğü, kademeler ve müfredatlarının değişkenlik gösterdiği Helenistik dönemde buluntu fazlalığı ile kadınların okur-yazarlık seviyelerinin oldukça artmış olduğu ve kız çocuklarının da ilkökul eğitimlerini okulda almak zorunda oldukları anlaşılmıştır. Zorunlu olmamakla birlikte ortaokul eğitimi almış soylu kız çocuklarının varlığı da oldukça fazladır. Kraliyet ailesindeki ve soylu kızlara yarışmalarda zafer elde edecek kadar eğitim verilmiştir. At arabası sürme alanında Spartalı ve İskenderiyeli kızlar öne çıkmışlardır. Atletizm eğitimi ise ilk defa kızlara verilmeye başlamış ve yazıtlar ile Olimpiyat listeleri zafer kazanan kızlardan sıkça bahsetmiştir. Kraliyet ailesi içinde edebiyat merakı artmış ve kraliçeler ile soylu kadınlar dönemin erkek şairlerinden dersler almışlar ve araştırmaları ile adından söz ettirmişlerdir. Yazıtlarda adı geçen Homeros araştırmacısı Agallis, destan şairleri Aristomache, Aristodama ve Moero ile ilahi şairi Alkinoe'den övgüyle bahsedilmiştir. Antik kaynakların sıkça bahsettiği dört kadın şair olarak Nossis, Anyte, Erinna ve Korinna ise ön planda olmuştur. Yunanlı kadınların aldıkları yüksek eğitim Roma'da da örneklerle sahip olmuştur. İlkokul eğitimlerini genellikle evde özel öğretmenler tarafından alabilen kız çocukları dilbilgisi ve edebiyat alanlarında eğitilmişlerdir. Eğitimlerini sürdürme

şansına sahip olup bunu mesleklerine taşıyan kadınlar arasından ve eserlerinden çocuklar ve kadınların hayatlarını öğrendiğimiz Romalı şairler Sulpicia, Diophia ve öne çıkmıştır. Yunanlı çağdaşlarının aksine hitabet eğitimi verilmeyen Romalı kadınların edebiyat alanında yoğunlaşmış olduklarını anlamaktayız.

Aldıkları eğitimlerini mesleklerine taşıyan bu şair kadınların varlığının yanı sıra müzik, resim, dans ve felsefe alanları da Helenistik kadınların eğitimi olduklarını göstermiştir. Yazıtlarda ve papirüs buluntularında Menulla, Satyra, Seddis ve Polygnota'nın müzisyen, Olympias ve Isidora'nın ise dansçı olarak çalışan saygın kadınlar olduklarından övgüyle bahsedilmiştir. Antik kaynaklar ise Laia, Timarete, Irene, Olympias, Helena ve Anaxandra'nın resim eğitimlerini ilerletip ressam olarak çalıştıklarını ifade etmiş ve Olympias'ın bu işi öğrettiği ve Helena'nın ünlü “İskender Mozaigi”nin ressamı olduğu kabul edilmiştir. Felsefe eğitimlerini ilerletip devlet yönetime ilgi duyan Hipparchia ve Phila gibi kadınların felsefe okullarından ve aile bireylerinden dersler aldıkları düşünülmektedir. Neopisagorcu filozofların mesleklerini annelerinden aldıkları kesinleşmiştir. Eserleri veya kadınlara yazdıkları mektupları ile eğitmen olarak anılan II. Theano ve Ptolemais Doğu'da; Aesara, Mellissa, Phintys, II. Periktione ve Myia Batı'da hizmet vermiştir. Bu filozof kadınlar, felsefe bilimini yöntembilim yönünden geliştirmiş olup öğretmen olarak kabul edilmişlerdir. Stoacı Agiatis ve Kratesicleia'nın başlattığı yeni akımda Menexene, Argeia, Theognis, Artemisia ve Pantacleia kardeşler diyalektik eğitmenleri olarak tanınmışlardır. Antik kaynakların bahsettiği diğer filozoflar ise Neo-platocu Hypatia, Epikürcü Leontion, Kinikçi Hipparchia ve Kireneci Pamphile'dir.

Eğitimli saygın kadınların yanı sıra toplumda köle veya metik kadınların varlığı ve onların hizmet sektöründeki rolleri önemli sayılmıştır. Onların ev dışında dadı, sütanne, hizmetkâr, değirmenci ve hamam işçisi olarak çalıştıkları Arkaik dönem öncesini aydınlatan Homeros destanlarından bilinmektedir. Onların almış oldukları eğitim ve aynı şekilde, Arkaik dönem içinde tarım işçisi olan, ev hizmetinde çalışan ve eğlence sektöründeki hetairaların almış oldukları eğitimler hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak Klasik dönemde saygın meslek olarak kabul edilen sütanne, hemşire, ebe, yün işçisi, ev hizmetkârı, satıcı ve bakkal olan kadınların eğitimi oldukları mezar yazıtları ve antik kaynaklarca belirlenmiştir. Atinalı olan Phanostrate adlı yurttaş bir kadının mezar taşında ebe ve doktor olduğunun yazması doktor kelimesinin bir kadına ait olması bakımından ilk örnek sayılmaktadır. Tüccar olarak satıcılık yapan bir kadın yine ilk defa bir vazo tasvirine konu olmuştur. Saygın kabul edilmese de *hetaira* olmak için kadınların şarkı söyleme, dans etme, müzik aleti çalma, okuma yapma

ve ev işleri eğitimi almış oldukları yine vazo tasvirleri ile netleşmiştir. Aralarında Aspasia gibi felsefe eğitimi alarak saygın kadın konumuna yükselen *hetairalar* bile olmuştur.

Kadınların aile ekonomisine katkılarının arttığı kesinleşen Helenistik dönemde dokuma, tıp, ticaret ve eğlence alanlarında çalışıp sayıları artan kadınlardan iyi eğitilmiş olarak bahsedilmiştir. Mezar yazıtları ve mektuplar evin dışına taşınan dokumacılık mesleğinin önemini koruduğunu göstermiştir. Varlıklı kadınların artması ile ticaret alanında esnaf ya da tüccar olarak çalışan kadınların varlığı netleşmiş ve içlerinden Eirene tam bir girişimci ve Terentia ise zengin bir tüccar olarak kabul edilmişlerdir. Mezar stellerinde övgüyle bahsedilen sütanne ve ebelerin sayılarının fazlalığı kadınların tıp alanındaki eğitimlerini doğrulamaktadır. Atinalı ilk ebe olan Agnodike ise ilk defa resmi olarak doktorluk mesleği yapmış hatta onun çabaları ile kadınların doktorluk yapmasına izin verilmiştir. İlk defa yazılı olarak mezar taşında doktor adı geçen Mousa'dan sonra Panthea, Antiochis, Emperiria ve Sosaanna'nın da doktor olarak kadınlara hizmet vermiş oldukları epigrafik bulgular ile kesinleşmiştir.

Sonuç olarak, sosyal sınıflar belirginleşene kadar toplumda oldukça değerli görülen Antik Yunan kadının ev içinde olma zorunluğu ve ancak bu yolla saygın olabileceği inancı onun alması gereken eğitimi engellemiştir. Evde ve dini hayattaki önemli rolleri adına eğitim alabilen kadın zamanla erkeklerin dünyasındaki edebiyat, felsefe, tıp, ticaret ve sanatın diğer kollarında eğitim alma şansına erişip Yunan eğitiminde etkin olmaya başlamıştır. Helenistik dönem ile yöneticilik rolü, ticaret işleri, edebiyat, felsefe ve tıp alanlarında aldıkları yüksek eğitimlerinin ağır basması ile dindeki etkinliklerinin azalması kaçınılmaz olmuştur. Nitekim erkek merkezli olmaya başlayan dini hayatta onların güçlerini onurlandırmak için görev almaya başlamışlardır. Tarih öncesi dönemlerden bu yana en önemli toplumsal rollerine sahip oldukları dini hayatta artık etkileri azalırken kültürün diğer önemli alanlarında etkinlikleri artmış ve böylelikle aldıkları ve verdikleri eğitim de ona göre şekillenmiştir.

Bu değişim içinde öne çıkan Helenistik kraliçeler, çağlar boyu devam eden bir geleneğin başrolleri olmuşlardır. Nitekim Arkaik dönem öncesinde başlayan, kadınların yöneticilik yeteneklerinin Helenistik kraliçelerinde artarak devam ettiğini söylemek mümkündür. Helenistik döneme ait epigrafik buluntular ve mektuplardan anlaşıldığı üzere onlar, ev yönetiminin yanı sıra hanedanlıkları da yönetmeyi başararak kral olan eşlerinin en büyük yardımcıları kabul edilmişlerdir. Üstelik içlerinden bazılarının ünü kral olan eşlerinin önüne geçmiş ve adlarına özel devlet kültüne mazhar olmuşlardır. İsimleri yazıtlarda ve kral listelerinde yazılan bu saygın yöneticiler, yöneticilik görevlerini kızlarına ve hatta torunlarına aktarmışlardır. Çağlar boyu devam eden ev yönetimi sorumluluğu Helenistik dönem itibari ile

hanedanlık yönetimine kadar ilerlemiştir. İlk olarak Homeros destanlarında karşımıza çıkan erdemli ve evine bağlı olan kraliçe motifi Helenistik dönem içinde yerini korumakla kalmamış, erdemli, evine ve hanedanlığına bağlı güçlü yönetici motifine dönüşmüştür. Bu bağlamda, kraliçelerin bu döneme kadar kızlarına verdikleri ev yönetimi eğitimi yerini hanedanlık yönetimine bırakmış olmaktadır. Eğitimin içeriği ve şekli değişse de kraliçeler, yöneticilik statülerini ve yeteneklerini kız çocuklarına aktarmak konusunda oldukça başarılı olmuşlardır. Bu aktarım Makedon, Ptolemaios, Seleukos ve Anadolu kraliçeleri ile Roma imparator eşleri arasında nesiller boyu kendini göstermiştir.

Kadına ait kültürel tanımlamaların toplum tarafından şekillendirilmiş olması kadının toplum içindeki sınırlarını ve yaşam alanını belirlediği gibi eğitim alanında da ona eşit haklar tanımamıştır. Nitekim kız ve erkek çocukların aldıkları eğitim konusunda cinsiyetler arasında farklılıklar oldukça açıktır. Kadınların, ilk olarak cinsiyetinden ötürü tercih edilmeyen bir çocuk, sonrasında bir eş ve son olarak da bir anne olabilme dışında herhangi bir statüye sahip olamayacakları öğretilerek yetiştirildikleri oldukça nettir. Toplumun onlardan beklentisinin ev ile sınırlı olduğu böyle bir konumda kadının eğitiminin temel eğitimden öteye pek geçememiş olması elbette doğal bir durum kabul edilmelidir. İyi eğitim almış olarak tanımlanan soylu sınıfa ait saygın kadınların eğitimleri bile aslında erkeklere oranla oldukça sınırlı tutulmuştur. Bu eğitimi almalarının karşılığında ise devlet görevindeki yüksek statülü kocalarına iyi bir eş olma ve iyi çocuklar yetiştirme görevleri verilmiştir.

Dokuma başta olmak üzere ev işleri ve davranış eğitimini kız çocuklarına verdiklerini bildiğimiz kadınların erkek çocuklarının da cesaret ve erdem eğitimlerinden sorumlu olması konumuz gereği oldukça önemlidir. Nitekim Antik Yunan, erkek egemen toplumlardan oluşmakta ve toplumların yöneticileri ve askerleri olan bu erkekleri yetiştiren ve ahlak eğitimini veren kadınlardır. Başlarda tek görevi bu iken ilerleyen zamanlarda her türlü alanda eğitimlerini aldıklarını anladığımız kadınlar, Helenistik dönemin sonunda aydın bir kadın modeli çizerek Roma kadınının şekil almasına yardımcı olmuş ve Avrupa kadınının ilk örneği olma özelliğine sahip olabilmıştır. Erkek egemen toplumlarda yaşamaya çalışmış, üzerine tanımlanmış görevler ve sınırlılıklar içerisindeki Antik Yunan ve Roma kadını gerek devlet gerekse aile ve toplum baskısı altında eğitim alabilmeyi başarmış ve kendi alanlarında öne çıkmışlardır.

KAYNAKÇA

ANTİK KAYNAKLAR

Aeschylus, *Oresteia*, II. (Çev. H. W. Smyth), The Loeb Classical Library, (Ed. E. Capps, T. E. Page, W. H. D. Rouse), London: William Heinemann, New York: G. P. Putnam's Sons, (1926).

Aiskhylos, *Oresteia*, “*Agamemnon*, *Adak Sunucular*, *Eumenidler*”, (Çev. Y. Onay), Mitos Yayınları, İstanbul, (2015).

Anth. Graec. Anthologia Graechia, *The Greek Anthology, Epigrams* (Çev. W.R. Paton), (1917).

Asclepiades, Anthologia Graechia, *The Greek Anthology, Epigrams* (Çev. W.R. Paton), Vol. II. (1917).

Alcam, *Partheneion*, (Çev. G. Nagy), Center for Hellenic Studies, Harward University Press, (2016).

Antipater of Thessalonica, *Epigrams, The Greek Anthology*, (Çev. W. R. Paton). London. William Heinemann Ltd. (1916).

Appianos, *Syria Wars, The Foreign Wars*, (Çev. Horace White), New York. The Macmillan Company, (1899).

_____, *Mithridatic Wars*, (Çev. Horace White), New York. The Macmillan Company, (1899).

Arrianus, *İskender'in Seferleri*, I-VI. (Çev. Meriç Mete), İdea Yayınevi, İstanbul, (2005).

Aristophanes I, *The Archarnians, The Knights, The Wasps, The Clouds* (Çev. B. Rogers), Heinemann, Vol I, London, (1924).

_____, III, *Lysistrata*, (Çev. B. B. Rogers), William Heineman Ltd. (1924).

_____, *Women at the Thesmophoria, The Complete Greek Drama*, vol. 2. Eugene O'Neill, Jr. New York. Random House, (1938).

_____, *Assemblywomen, The Complete Greek Drama*, vol. 2, (Ed. Eugene O'Neill, Jr.), New York. Random House, (1938).

Aristoteles, *Athenaion Politeia*, (Ed. M. Chambers), Leipzig Teubner, 1: 2.19, (1994).

_____, *Politics*, (Çev. H. Rackham), Cambridge, MA, Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd, (1959).

_____, *The Athenian Constitution, The Eudemian Ethics On Virtues And Vices* (Çev. H. Rackham), Cambridge, MA, Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd, (1935).

Athenaeus, *The Deipnosophists*, 13. (Çev. C.D. Yonge). (1854).

Cicero, *Tusculan Disputations* (Çev. J. E. King), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, (1927).

_____, *Brutus*, (Çev. G. L. Hendrickson, H. M. Hubbell) Loeb Classical Library, Cambridge, (1939).

Demosthenes, *Against Eubulides*, Demosthenes (Çev. Norman W. DeWitt, Ph.D., and Norman J. DeWitt, Ph.D), Cambridge, MA, Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd, (1949).

Diodorus Siculus, *Library of History*, XVII, XIX, The Loeb Classical Library Edition, (1947), (1963).

Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers* (Çev. R. D. Hicks) Volume I, II, LOEB Classical Library, London: William Heinemann Ltd, (1853).

Euripides. *The Tragedies of Euripides*, (Çev. T. A. Buckley), Bacchae, London, Henry G. Bohn, (1850).

_____, *Heraclidae*, (Çev. David Kovacs), Cambridge. Harvard University Press, (1995).

_____, *The Complete Greek Drama, Ion*, (Ed. Whitney J. Oates ve Eugene O'Neill, Jr.), (Çev. Robert Potter), New York. Random House, (1938).

_____, *Medea*, (Çev. M. Collier ve G. Machemer), (Edt. P. Buria, A. Shapiro), Oxford University Press, Oxford, (2006).

_____, II, *Andromake*, In Four Volumes (Çev. Arthur S. Way, D. Lrr), London William Heinemann, New York, The Macmillian Co, (1912).

_____, II, *Elektra*, (Ed. William ve Jennise Davis), The Library of The University of Virginia, LOEB Classical Library, (1819).

_____, II, *Iphigeneia In Taurica*, (Ed. William ve Jennise Davis), The Library of The University of Virginia, LOEB Classical Library, (1819).

_____, *The Phoenissae, The Complete Greek Drama*, (Ed. Whitney J. Oates - Eugene O'Neill, Jr. 2, (Çev. E. P. Coleridge), New York, Random House, (1938).

_____, *Troyalı Kadınlar*, 34, (Çev. S. Sandalcı), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, (2002).

Herodotos, *Tarih*, (Çev. Furkan Akdemir), Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. St. İstanbul, (2006).

Hesiodos, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, (Çev. Eyuboğlu, S ve A. Erhat), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, (1991).

_____, *İşler ve Günler; Tanrıların Doğuşu* (Çev. Furkan Akderin), İstanbul, Say Yayınları, (2015).

Homeros, *Odysseia*, (Çev. Erhat, A. ve A. Kadir) , Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II. Basım, (2015).

_____, *İlyada*, (Çev. Erhat, A. ve A. Kadir) , Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, III. Basım, (2016).

Hyginus, *Fabulae from The Myths of Hyginus*, (Çev. Ed. Mary Grant), University of Kansas Publications in Humanistic Studies, no. 34, (1960).

Iamblichus, *Life of Pythagoras*, (Çev. Thomas Taylor), London, J. M. Watkins, (1818).

Isocrates, *Antidosis, I, II, III*, (Çev. George Norlin, Ph.D., LL.D), Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd, (1980).

Ksenophon, *Spartalıların Anayasası*, (Lakedaimonion Politeia), (Çev. B. Umar), Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Volume 1, Issue 1, s. 277-296, (1980).

_____, *Oeconomicus*, (Çev. E. C. Marchant ve O.J. Todd), Harward University Press, St Edmundsbury Press Ltd. Greta Britain, Scotland, (2001).

_____, *Memorabilia*, (Çev. E. C. Marchant ve O.J. Todd), Harward University Press, St Edmundsbury Press Ltd. Greta Britain, Scotland, (2001).

_____, *Hellenika*, (C. L. Browson), London, Willian Heinemann, Stanford University Press, California, (1978).

_____, *The Symposium*, (Çev. H.G. Dakyns) The Project Gutenberg EBook, (2013).

F. Josephus, *Antiquities of the Jews*, XVII, (Çev. Willian Whiston), M.A. University of Cambridge, London.

Lysias, *Lysias*, The Loeb Classical Library,(Çev. W. R. M. Lamb, M.A.), (Ed. E.H. Warmington), Harward University Press, London, (1930).

Pausanias, *Hellados Periegesis, Description of Greece I, II*, (Çev. W.H. S. Jones, Litt. D - H. A. Ormerod, M.A.), London, (1925), (1954).

Plato, *Laws, I- II*, (Çev. R. G. Bury ve Litt. D.), LOEB Classical Library, (1961).

_____, *The Republic, I-II*, (Çev. Paul Shorey, Ph.D., LL.D., Lirr.D.), The Loeb Classical Library, (1942).

_____, *Menexenus*, Vol. 9 (Çev. Walter Rangeley ve Maitland Lamb), Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. – Perseus Digital Library, Tufts University, (1925).

_____, *The Symposium*, (Çev. W. Hamilton), (Ed. E. V. Rieu), Penguin Classics, (1956).

Livius, *History of Rome*. (Çev. Rev. Canon Roberts), New York, E. P. Dutton and Co, (1912).

_____, *Rome's Mediterranean Empire: 41-45 and the Periochae*, Oxford World's Classics, (Çev. Jane D. Chaplin), OUP Oxford, (2007).

Plinius, *The Natural History*, (Çev. John Bostock, M.D., F.R.S. H.T. Riley, Esq., B.A.), London. Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street, (1855).

_____, Letters IV, (Çev. J. B. Firth), (1900), <https://attalus.org>.

Plutarkhos, *Plutarch's Lives*. (Çev. Bernadotte Perrin). The LOEB Classical Library, Cambridge, MA. Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd. 1, (1914).

_____, *Apophthegmata Laconica, Plutarch's Morals*. (Ed. William W. Goodwin), Boston. Little, Brown, and Company. Cambridge. Press of John Wilson and Son, (1874).

_____, *Plutarch's Moralia III, Sayings Of Spartan Women*, (Çev. F. C. Babbit), Cambridge, Massachusetts Harvard University Press, London William Heinemann Ltd, (1960).

_____, *Paralel Lives, The Life of Romulus*, Vol. XXII. (Çev. Bernadotte Perrin). The LOEB Classical Library, (1914).

_____, *Paralel Lives, The Life of Pericles*, Vol III. (Çev. Bernadotte Perrin), The LOEB Classical Library , (1916).

_____, *Paralel Lives, The Life of Agis; The life of Tiberius Gracchus*, Vol. X. (Çev. Bernadotte Perrin), The LOEB Classical Library , (1921).

Plutarkhos, *Paralel Hayatlar, İskender-Sezar*, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, (2015).

Polybius, *Histories*, (Çev. Evelyn S. Shuckburgh), London, New York. Macmillan, (1889), Reprint Bloomington (1962).

Propertius, S. *The Elegies, III, The Spartan Girls*, (Çev. A.S. Kline), Liber Productions, (2001).

Quintilian, *Institutio Oratoria*, Book 1, (Çev. Harold Edgeworth Butler), Cambridge. Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1920.

Sappho, *Fragments*, (Çev. David A. Campbell), The LOEB Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, (1982).

Sophokles, *Elektra*, (Çev. A. Erhat), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, (2012).

_____, *Antigone*, (Çev. A. Çokona), (3. Baskı), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul (2016).

Suetonius, *On Grammarians*, (Çev. J. C. Rolfe), The Loeb Classical Library, (1914).

Sulpicia, *Poems, Carmina Omnia*, (Ed. Anne Mahoney), Perseus Library Project, (2000).

Tacitus, *A Dialogue on Oratory, I*, (Çev. Alfred John Church, William Jackson Brodribb, Ed. Sara Bryant. Perseus. New York. : Random House, Inc. Random House, Inc. (1942).

Theocritus, *Idylls*, (Çev. Edmonds, J. M.), The LOEB Classical Library Vol:28, Cambridge, MA, Harvard University Press, (1912).

Theognis, *Elegy And Iambus*, Volume I; 1. 2. (Ed. J. M. Edmonds), Perseus Library, (1931).

Thucydides, *History of Peloponnes War*, (Çev. T. Hobbes), (Çev. C.F. Smith), III. V. VI. London, William Heinemann, Cornwall Press, (1843), (1976).

Tyrtaios, *Elegy And Iambus*, (Çev. J. M. Edmonds), Cambridge, MA. Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd, (1931).

Vergilius, *P. Virgil's Georgics* (Çev. Colin John Holcombe), Ocaso Press, (2012).

MODERN KAYNAKLAR

- ADAMS, W. L. (2007), “The Hellenistic Kingdoms”, *The Cambridge Companion to the Hellenistic World*, (Ed. G. R. Bugh), Cambridge University Press, s. 28-52.
- AKALIN, A. G. (2003), “Eskiçağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı”, *Tarih Araştırma Dergisi*, Cilt 22, Sayı 33, s.17-47.
- AKARSU, M. B. (2016), “Two Queens In the Anatolii of the 2nd century BC: Nysa from Kappadokia and Laodike From Pontos”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Cilt: 9, Sayı: 42, s. 858-861.
- AKDENİZ, E. (2011), “Neolitik Çağda Manisa Yöresi”, *OLBA*, Sayı 19, s.1-46.
- AKŞİT, G. (2019), “Hipokratik Metinlerde Kadınların Doğası ve Jinekolojinin Ortaya Çıkışı”, *Fe Dergi* 11, no. 2, Ankara Üniversitesi, KASAUM, s. 14-23.
- AKURGAL, E. (2003), *Anadolu Kültür Tarihi*, (15. Baskı), TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- ALBAYRAK, Y. (2008), *Anadolu’da Artemis Kültü*, (Ankara Üniversitesi Doktora Tezi), Sosyal Bilgiler Enstitüsü, Ankara.
- ALLEN, T. W. (1905), “Theognis”, *The Classical Review*, Vol. 19, No. 8, Cambridge University Press on Behalf of the Classical Association, s. 386-395.
- ALLEN, S. E. (2006), “Plants and People in Late Neolithic and Early Bronze Age Northern Greece: An Archaeobotanical Investigation by Soultana Maria Valamoti” , *Journal of Field Archaeology*, Vol. 31, No. 2, Taylor & Francis, Ltd. s. 209-212.
- ANTHON, C. (1842), “A Classical Dictionary. Containing an Account of the Principal Proper Names Mentioned in Ancient Authors, and Intended to Elucidate All the Important Points Connected with the Geography, History, Biography, Mythology, and Fine Arts of the Greeks and Romans. Together with an Account of Coins, Weights, and Measures, with Tabular Values of the Same by Charles Anthon”, *The North American Review*, Vol. 54, No. 114, University of Northern Iowa, s. 175-198.
- ARSLAN, M. (2007), *Mithradates VI Eupator Roma’nın Büyük Düşmanı*, ODİN Yay. İstanbul.
- ASMIS, E. (2001), “Basic Education in Epicureanism”, *Education in Greek And Roman Antiquity*, (Ed. Yun Lee Too), Brill, Leiden, The Netherlands, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, s. 208-239.

- ATEŞ, G. (2018), “ Kybele İkonografisinde Tympanon”, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16, Sayı:1, s. 292-318.
- AYDIN, H. (2013), “Dünya’nın Oluşumu ve Tarihöncesi Çağlar”, (Ed: Taciser Sivas). *Uygarlık Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay, s. 2-25.
- BADIAN, E. (2009), “From the Iulii to Caesar”, *A companion to Julius Caesar*, (Ed. Miriam Griffin), Blackwell Publishing Ltd, s.11-22.
- BALL, W. W. R. (1915), “Pythagoras”, *The Mathematical Gazette*, Vol. 8, No. 115, The Mathematical Association, s. 5-12.
- BARBER, R.L.N.- J. A. MacGillivray, (1980), “The Early Cycladic period: matters of definition and terminology”, *American Journal of Archaeology* 84, s. 141–157.
- BARBANTANI, S. (2010), “Lyric in the Hellenistic Period and Beyond”, *Greek Lyric*, (F. Budelmann), Cambridge University Press, Cambridge, UK, s. 297-318.
- BARNARD, S. (1978), “Hellenistic Women Poets”, *The Classical Journal*, Vol. 73, No. 3, The Classical Association of the Middle West and South, Inc. (CAMWS), s. 204-213.
- BARNES, N. J. (2014), *Reading 1 Corinthians with Philosophically Educated Women*, Wipf and Stock Publishers, U.S.A.
- BAR-YOSEF, O. (2002), “The Upper Paleolithic Revolution”, *Annual Review of Anthropology*, Vol. 31, Annual Reviews, s. 363-393.
- BAŞARAN, C. – H. KASAPOĞLU, (2018), “Kanon: Grek Klasik Heykeltıraşlığında Estetik Arayışı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 22(Özel Sayı), s. 2835-2853.
- BEALL, E. F. (2005), “An Artistic and Optimistic Passage in Hesiod: "Works and Days" 564-614”, *Transactions of the American Philological Association (1974-2014)* , Vol. 135, No. 2, The Johns Hopkins University Press, s. 231-247,
- BEAN, G. E. (1966), “Two Inscriptions from Aeolis”, *Belleten TTK*, Cilt.30, Sayı 120, s. 525-537.
- BEISER, F.C. (2009), *Diotima’s Children: German Aesthetic Rationalism from Leibniz to Lessing*, Oxford University Press, Oxford.
- BETANCOURT, J. (2001), "Empowerment of Mortal and Divine Females in the Iliad: A Feminist Study of the Matristic Archetypes in Homer," *The Oswald Review: An International Journal of Undergraduate Research and Criticism in the Discipline of English*: Vol. 3: Iss. 1, Article 4, s. 17-35.

BIERL, A. (2016a), 'All You Need is Love': Some Thoughts on the Structure, Texture, and Meaning of the Brothers Song as well as on Its Relation to the Kypris Song (P.Sapph. Obbink), *The Newest Sappho, P. Sapph. Obbink and P.GC inv.105, frs.1–4, Studies in Archaic and Classical Greek Song, vol.2*, Brill, Leiden, Boston, s. 31-54.

_____ (2016b), "Sappho as Aphrodite's Singer, Poet, and Hero(ine): The Reconstruction of the Context and Sense of the Kypris Song", *The Newest Sappho, P. Sapph. Obbink and P.GC inv.105, frs.1–4, Studies in Archaic and Classical Greek Song, vol.2*, Brill, Leiden, Boston, s. 339-352.

BILLHEIMER, A. (1947), "Age-Classes in Spartan Education", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association, Vol. 78*, The Johns Hopkins University Press, s. 99-104,

BITRIS, G. C. - A. D. KARAYIANNIS, (2009), "Character, knowledge and skills in ancient Greek education: Lessons for today's policy makers", *Athens University of Economics and Business, MPRA*, Athens, s. 193-219.

BLOK, J. H. (2018), "An Athenian woman's competence: the case of Xenokrateia." *Eugesta* 8, s.1-48.

BOARDMANN, J. (2005), "Archaic Greek Culture", *Archaic Greek Culture: History, Archaeology, Art & Museology Proceedings of the International Round-Table Conference (Ed. Sergey Solovyov)*, St-Petersburg, Russia, BAR International Series, s. 7-11.

BOEDEKER, D. (2016), "Hera and the Return of Charaxos", *The Newest Sappho: P.Sapph. Obbink and P.GC inv.105, frs.1–4, Studies in Archaic and Classical Greek Song, vol.2*, (Ed. Anton Bierl, André Lardinois), Brill, Leiden- Boston, s. 188-207.

BONGA, L. A. (2013), *Late Neolithic Pottery From Mainland Greece, C.A. 5,300- 4,300 B.C. A Dissertation*, The Temple University, The United States, Pennsylvania.

BOSWORTH, A. B. (2007), "Alexander The Great And The Creation Of The Hellenistic Age", *The Cambridge Companion To The Hellenistic World*, (Ed. G. R. Bugh), Cambridge University Press, s. 9-27.

BOWIE, A. M. (1997), "Thinking with Drinking: Wine and the Symposium in Aristophanes", *The Journal of Hellenic Studies, Vol. 117*, The Society for the Promotion of Hellenic Studies, s. 1-21

BOWIE, E. (2016), "How Did Sappho's Songs Get into the Male Symptotic Repertoire?", *The Newest Sappho: P. Sapph. Obbink and P.GC inv.105, frs.1–4, Studies in Archaic and*

Classical Greek Song, vol.2,(Ed. Anton Bierl, André Lardinois), Brill, Leiden- Boston, s. 148-166.

BOWMAN, L. (2004), "The "Women's Tradition" in Greek Poetry", *Phoenix*, Vol. 58, No. 1/2, Classical Association of Canada, s. 1-27.

BOWRA, C. M. (1957), "Melinno's Hym To Rome", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 47, No. 1/2, Society for the Promotion of Roman Studies, s. 21-28.

BOZE, D. (2016),"Creating history by re-creating the Minoan Snake Goddess", *Journal of Art Historiography Number 15*, s.1-31.

BRAIDWOOD, R. J. (2008), *Tarihöncesi İnsanları*, (Çev. Bilgi Altınok), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

BREAKELL, M. L. (1903), "Women in the Medical Profession", *The Nineteenth century and after: a monthly review*; London Vol. 54, Iss. 321, s. 819-825.

BRITSCH, C. – B. HOREJS, (2014), "The role of Textile Production and Fishing", *the EBA Metallurgical Centre of Çukuriçi Höyük (Turkey)*, *Ägypten und Levante / Egypt and the Levant*, Vol. 24, Austrian Academy of Sciences Press, s. 227-240.

BROCK, R. (1994), "The Labour of Women in Classical Athens", *Classical Quarterly*, Vol. 44, No. 2 (1994), Cambridge University Press on behalf of The Classical Association, s. 336-346.

BUCKLER, W. H.- D. M. ROBINSON, (1932), *Sardis: Greek and Latin Inscriptions*, Vol. VII, Late E. J. Brill LTD, Leyden.

BUDELMANN, F. (2010), *Greek Lyric*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

BUGH, G. R. (2007), "Introduction", *The Cambridge Companion To The Hellenistic World*, (Ed. G. R. Bugh), Cambridge University Press, s. 1-8.

BULUT, E. (2018), *Eskiçağ'da Kappadokia Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası*, (Selçuk Üniversitesi Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

BUNDRICK, S. D. (2008), "The Fabric of the City: Imaging Textile Production in Classical Athens", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 77, No. 2, The American School of Classical Studies at Athens, s. 283-334.

BURTON, D. (2003) "Public memorials, private virtues: women on classical Athenian grave monuments", *Mortality*, 8,1, s. 20-35.

BUSZARD, B. (2010), "The Speech of Greek and Roman Women in Plutarch's Lives", *Classical Philology*, Vol. 105, No. 1, The University of Chicago Press, s. 83-115.

CACIAGLI, S. (2016), "Sappho Fragment 17: Wishing Charaxos a Safe Trip", *The Newest Sappho: P.Sapph. Obbink and P.GC inv.105, frs. 1–4, Studies in Archaic and Classical Greek Song*, vol. 2, (Ed. Anton Bierl, André Lardinois), Brill, Leiden- Boston, s. 424-448.

CAIRNS, F. (2011), "Money and the Poet: The First Stasimon of Pindar 'Isthmian' 2", *Mnemosyne, Fourth Series*, Vol. 64, Fasc. 1, Brill, s. 21-36.

CAMERON, A.- A. KUHRT, (1983), *Images of Women In Antiquity*, Croom Helm Ltd, London & Canberra.

CANEVA, S. G. (2012), "Queens and Ruler Cults in Early Hellenism: Festivals, Administration and Ideology", *Kernos Open Edition Journals*, s. 75-101.

CANEVARO, L. G. (2013), "The Clash of the Sexes In Hesiod's 'Works and Days'", *Greece & Rome, Second Series*, Vol. 60, No. 2, Cambridge University Press on behalf of The Classical Association, s. 185-202.

CARNEY, E. D. (1996), "Alexander and Persian Women", *The American Journal of Philology*, Vol. 117, No. 4, The Johns Hopkins University Press, s. 563-58.

_____ (2012), "Oikos Keeping: Women and Monarchy In The Macedonian Tradition", *A Companion to Women in the Ancient World*, (Ed. Sharon L. James, Sheila Dillon), Wiley-Blackwell Publishing, s. 304-315.

CARTLEDGE, P. (1981), "Spartan Wives: Liberation or Licence?", *The Classical Quarterly*, Vol. 31, No. 1, Cambridge University Press on behalf of The Classical Association, s. 84-105.

_____ (1998), "City and chora in Sparta: Archaic to Hellenistic", *British School at Athens Studies*, Vol. 4, Sparta In Laconia: Proceedings of the 19th British Museum Classical Colloquium held with the British School at Athens and King's and University Colleges, London, s. 39-47.

_____ (2002), *Sparta and Lakonia*, Second Edition, Routledge, Taylor & Francis e-Library, London.

CASTELLI, H.- M. ROTHSTEIN, (2019), "The skills of Hecamede. Women as caregivers in Archaic and Classical Greece", *Clio. Women, Gender, History*, No. 49, Gender and the History of Care Work, Editions Belin, s. 25-43.

CGRN- J.- M. Carbon, S. Peels and V. Pirenne-Delforge, Collection of Greek Ritual Norms (CGRN), Liège 2015- (<http://cgrn.ulg.ac.be>, consulted in (2021)).

CHANIOTIS, A. (2003), “ The Divinity of Hellenistic Rulers”, *A Companion to the Hellenistic World*, Oxford: Blackwell (Ed. A. Erskine), s. 431-445.

CHAMBERLAIN, A. F. (1903), “Primitive Woman as Poet”, *The Journal of American Folklore*, Vol. 16, No. 63, American Folklore Society, s. 205-221.

CHANDLER, R. (1971), *Travels in Asia Minor 1964-65*, (Ed. Edith Clay), The Trustees of the British Museum, London.

CHE, J. (2017), “Citizenship and the Social Position of Athenian Women in the Classical Age. A Prospect for Overcoming the Antithesis of Male and Female”, *Athens Journal of History - Volume 3, Issue 2*, s. 97-118.

CHILDE, G. V. (1957), “The Bronze Age”, *Past & Present*, No. 12, Oxford University Press on behalf of The Past and Present Society, s. 2-15.

_____ (1983), *Tarihte Neler Oldu?* Çev. M.Tuncay- A. Şenel, Alan Yay, İstanbul.

CHRISTESEN, P. (2012), “Athletics and Social Order in Sparta in the Classical Period”, *Classical Antiquity*, Vol. 31, No. 2, s. 193-255.

CIL- Corpus Inscriptionum Latinarum. (Çev. E.H.Warmington), Oxford, The Clarendon Press, (1940).

CLAY, D. (1991), “Alcman's "Partheneion"”, *Quaderni Urbinati di Cultura Classica*, New Series, Vol. 39, No. 3, Fabrizio Serra Editore, s. 47-67.

COBB, H. - A. G. Jones, (2018), “Being Mesolithic in Life and Death”, *Journal of World Prehistory*, 31, s. 367–383.

COHEN, E. E. (2016), “The Athenian Business Woman”, *Women in Antiquity- Real Women Across the Ancient World*, (Ed. Stephanie Lynn Budin ve Jean MacIntosh Turfa), Routledge, New York, s. 714-725.

COLEMAN, J. E. (2011), “The Petromagoula-Doliana Group and the Beginning of the Aegean Early Bronze Age”, *Helike IV* (Ed. Dora Katsonopoulou), Athens, s. 15-46.

CONSTANTAKOPOULOU, C. (2014) , “Semonides of Samos or of Amorgos? The archaeology of the Samians and the question of the archaic colonization of Amorgos reconsidered”. In: *Bonnin, G. and Le Quéré, E. (eds.) Pouvoirs, îles et mer. Formes et modalités del'hégémonie dans les Cyclades antiques (VIIe s. a.C.-IIIe s. p.C.). Scripta antiqua 64*. Bordeaux: Ausonius Editions, s. 257-270.

COŞĞUN, S. (2011), *Eski Yunan'da Çocukların ve Gençlerin Eğitimi*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

_____ (2013), “Pythagoras’ın Okulu ve Eğitim Anlayışı”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 6, Sayı XVI, s. 309-324.

CRONKITE, S. M. (1997), *The Sancturay Of Demeter At Mytiline: A Diachronic and Contextual Study*, Volume Two Catalogue, A thesis submitted for the degree of Doctorate of Philosophy in the University of London, Institute of Archaeology, University College London.

CROMBE, P. - E. ROBINSON, (2014), “European Mesolithic: Geography and Culture”, *Encyclopedia of Global Archaeology*, New York: Springer, s. 2623-2645.

CURNOW, T. (2011), *The Philosophers of the Ancient World*, Bristol Classical Press.

ÇELGİN, G. *Örneklerle Hellenistik Çağ Şiiri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Ofset Yapımevi, İstanbul.

ÇİLİNGİROĞLU, Ç. (2009), “Of stamps, loom weights and spindle whorls. Contextual evidence on the function(s) of Neolithic stamps from Ulucak, İzmir, Turkey”, *Journal of Mediterranean Archaeology* 22, 1, s. 3–27.

ÇİLİNGİROĞLU, A. vd. (2012), *Ulucak Höyük, Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, İzmir.

ÇİLİNGİROĞLU, Ç., A. UHRİ – B. DİNÇER – İ. BAYKARA- C. ÇAKIRLAR- D. TURAN – E. SEZGİN – E. DİNÇERLER, (2018), “ Kömür Burnu: İzmir-Karaburun’da Çok Dönemli Bir Prehistorik Buluntu Alanı”, *Arkeoloji Dergisi*, Cilt XXIII, Ege Yayınları, İstanbul, s. 65-90.

DARGA, A. M.- T. SİVAS, (2001), “ŞarHöyük-Dorylaion 1999 Yılı Kazı Çalışmaları”, 22. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara.

DARGA, A. M., (2013), *Anadolu’da Kadın- On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe, “Hitit Erkeği ve Kadını”* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DASEN, V. (2011), “Childbirth and Infancy in Greek and Roman Antiquity”, *A Companion To Families in the Greek and Roman Worlds*, (Ed. Berly Rawson), Wiley- Blackwell, s. 291-314.

D’ALESSIO, G.B. (2010), “Language and Pragmatics”, *A Cambridge Companion to Greek Lyric*, Cambridge University Press, Cambridge, UK. s. 114-129.

- DAVIDSON, T. (2008), *Greklerde Eğitim Düşüncesi*, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları Eğitim Dizisi 2, İstanbul.
- DAY, J. 2010, *Archaic Greek Epigram and Dedication*, Cambridge.
- DEIGHTON, Hilary J. (2005), *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, (Çev. Hande Kökten Ersoy), İstanbul: Homer Kitabevi.
- DEMİRİŞ, B. (2014), “Romalı Kadın Şair Sulpicia ve Elegialarının Toplumsal İçeriği”, *Litera*, 189-199.
- DEMOULE, J. P.- C. PERLES, (1993), “The Greek Neolithic: A New Review”, *Journal of World Prehistory*, Vol. 7, No. 4, Springer, s. 355-416.
- DERİN, Z. (2006), “Yassitepe Höyüğü, Çakallar Tepesi Höyüğü, İzmir’den İki Yeni Prehistorik Yerleşim Yeri”, *Arkeoloji Dergisi VII*, Sayı.1, s. 1-15.
- _____ (2007), “Yeşilova Höyüğü, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı”, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 377-384.
- DIAKOV, V. - S. KOVALEV, (2008), *İlkçağ Tarihi 1*, (Çev. Ö. İnce), Yordam Kitabevi, İstanbul.
- DICKEY, E. (2007), *Ancient Greek Scholarship*, American Philological Association, (Ed. J. Gregory), Oxford University Press.
- DİKYOL, D. Ç. - E. Ş. İŞBİLEN, (2018), “Antik Roma Toplumunda Kadın ve Eğitimi”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, Sayı 37, s. 459-479.
- DILLON, M. – L. GARLAND, (2000), *Ancient Greece*, Routledge, London.
- DILLON, M. (2004), *Girls and Women in Classical Greek Religion*, Routledge, London and New York.
- DILLON, S. (2012), “Hellenistic Tanagra Figurines”, Case Study III, *A Companion to Women in the Ancient World*, (Ed. Sharon L. James, Sheila Dillon), Wiley-Blackwell Publishing, s. 231-234.
- DIMOULA, A. (2017), “Early Pottery Mobility: The Case of Early Neolithic Thessaly, Greece”, *Journal of Archaeological Science*, Reports 12, s. 209- 218.
- DİKYOL, D. Ç. (2016), “Antik Yunan’dan Bir Eğitim Modeli: Sparta”, *Mediterranean Journal of Humanities*, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi, s. 189-207.

DİLER, M. - S. H. ÖZTANER, (2021), “Nysa Antik Kenti Kazıları Konservasyon-Restorasyon Çalışmaları” *ASBİDER*, Cilt 8, Sayı 22, s. 183-203.

DOĞAN, E. C. (2019), *Kikladlar ve Güneydoğu Ege Adaları'nda OM III- GM IA Döneminde görülen Minos ve Minos Etkili Seramik Gelenekleri*, (Ankara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara.

DUCAT, J. (2006), *Spartan Education, Youth and Society in the Classical Period*, (Çev.. E. Stafford, P.J. Shaw and A. Powell), The Classical Press of Wales, 15 Rosehill Terrace, Swansea SA1 6JN.

EFSTRATIOU, N. vd. (2013), *The Neolithic Settlement of Knossos in Crete New Evidence for the Early Occupation of Crete and the Aegean Islands*, *Prehistory Monographs* 42, INSTAP Academic Press Philadelphia, Pennsylvania.

_____ (2018), “Denizlerdeki Çiftçiler: Ege Adaları'nda Neolitik Çağ Farmers at sea: The Neolithic of the Aegean Islands”, *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi*, (Ed. M. Bezdin ve Ç. Çilingiroğlu), Promat Basım Yayın AŞ, İstanbul, s.29-48.

EMİR, B. (2012), *Antik Çağ'da Kadınların Dinsel Ritüelleri*, (Uludağ Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

ERBİL, P. (2012), *Kibele'den Pandora'ya Kadının Tarihi Yenilgisi*, (3. Baskı), Arkadaş Yayınevi, Ankara.

ERCENK, G. (1992), “Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi”, *Belleten*, C. LVI, Ağustos 1992, Sayı: 216, s.1-7.

ERDOĞU, B. Çevik, Ö. (2015), “Batı Anadolu Kronolojisi ve Terminolojisi: Sorunlar ve Öneriler”, *APAD* 1, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, s. 29-45.

ERHAT, A. (1984), *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi A. Ş. Yayınları, İstanbul.

ERHAT, A.- A. KADİR, (1965), *Homeros İlyada*, Sander Kitabevi, İstanbul.

ERICSON, K. G. (2009), *The Early Seleucids, Their Gods and Their Coins*, (Doctor of Philosophy in Classics and Ancient History, University of Exeter).

ERİŞGİN, Ö. S. (2013), “Roma Toplumunda Kadının Konumu”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4 Sayı:2, s. 1-31.

ESİN, U. (1969), *Kuantitatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Asur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 1427, İstanbul.

_____ (1998) *Paleolitik'ten İlk Tunç Çağı'nın Sonuna: Tarihöncesi Çağların Kapadokyası*. (Ed: Metin Sözen). Kapadokya, İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı Yay.

ESTİN, C. - H. Laporte, (2002), *Yunan ve Roma Mitolojisi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 2002.

EŞEN, S. H. (2019), *Artemis Brauronia Kültü*, , (Selçuk Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

EVANS, A. J. (1901), "The Neolithic Settlement at Knossos and its Place in the History of Early Aegean Culture". *Man*, Vol. 1, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, s. 184-186.

EVANS, R. (2012), *A History of Pergamum- Beyond Hellenistic Kingship*, Continuum International Publishing Group, British Library Cataloguing.

EVECEN, A.- M. G. BEYDİZ, (2018), "Paleolitik ve Neolitik Dönem Buluntularında Giyim Kültürü", *Turkish Studies Social Sciences*, Vol. 13/10, Ankara, s. 303-333.

FANTHAM, E. - H. P. FOLEY- N. B. KAMPEN - S. B. POMEROY- H. A. SHAPIRO, (1994), *Women in the Classical World: Image and Text*, Oxford University Press, Oxford.

FISHER, N. (2006), "Citizens, Foreigners and Slaves in Greek Society", *A Companion To The Classical Greek World*, (Ed. K. H. Kinzl), Blackwell Publishing, s. 327-349.

FLECK, R. K. - F. A. HANSSEN, (2005), "Rulers Ruled By Women" An Economic Analysis of the Rise and Fall of Women's Rights in Ancient Sparta, *Economics of Governance* 10 (3), s. 221-245.

FLENSTED, P. - JENSEN, (2004), "Karia", *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* (Ed. Hansen, M. H. & Neilsen, T. H.), Oxford University Press.

FORD, A. (2001), "Sophists Without Rhetoric: The Arts of Speech in Fifth-Century Athens", *Education in Greek And Roman Antiquity*, (Ed. Yun Lee Too), Brill, Leiden, The Netherlands, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, s. 85-108.

FOWLER, R. L. (1995), Alkman "PMGF" 1.45: A Reprise, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bd. 109, s. 1-4 Dr. Rudolf Habelt GmbH.

- FRASER, L.G, (2011),“ A Woman Coonsequence: Pandora In Hesiod’s “Works and Days”, *The Cambridge Classical Journal*, Vol. 57, Cambridge University Press, s. 9-2.
- GAGNE, R. (2010), “ Invisible Kin: Works and Days 280- 285”, *Hermes*, 138. Jahrg, H. 1, Franz Steiner Verlag, s. 1-2.
- GAI. INST. Gaius, Institutiones. (Kullanılan Metin: Gai, Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius, (Çev. Edward Poste), Oxford: Clarendon Press, (1904).
- GALANIDOU, N. (2011), “Mesolithic Cave Use in Greece and the Mosaic of Human Communities”, *Journal of Mediterranean Archaeology* 24, 2, s. 219-242.
- GARLAND, R. (2013), “Children in Athenian Religion”,*Childhood and Education in the Classical World*, (Ed. Judith Evans Grubbs ve Tim Parkin) , Oxford University Press, s. 207-226.
- GARRISON, E. P. (2004), “Ancient Greece and Rome”, *Encyclopedia of Children and Childhood In History and Society*, Paula S. Fass, Editor in Chief, Volume 1 A-E, Macmillan Reference USA, New York, s. 53-57.
- GERO, J. M. (2002), “Genderlithics: Women's Roles in Stone Tool Production.” *J. M. Gero and M. W. Conkey (eds.), Engendering Archaeology: Women and Prehistory*, 1991, Oxford: Blackwell Publishers, s. 163-193.
- GRIFFITH, M. (2001), “Public and Private In Early Greek Institutions of Education”, *Education in Greek And Roman Antiquity*, (Ed. Yun Lee Too), Brill, Leiden, The Netherlands, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, s. 23-84.
- _____ (2015a), “Origins and Relations To The Near East”, *A Companion to Ancient Education*, (Ed. Bloomer, W.M.), Wiley Blackwell, John Wiley & Sons Ltd, West Sussex, UK, s. 7-25.
- _____ (2015b), “The Earliest Greek Systems of Education”, *A Companion to Ancient Education*, (Ed. Bloomer, W.M.), Wiley Blackwell, John Wiley & Sons Ltd, West Sussex, UK, s. 26-60.
- GOFF, B. (2004), *Citizen Bacchae: Women’s Ritual Practice in Ancient Greece*, University of California Press, Ltd. London, England.

GORRIE, C. (2004), "Julia Domna's Building Patronage, Imperial Family Roles and the Severan Revival of Moral Legislation" *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* Bd. 53, H. 1, pp. 61-72, Franz Steiner Verlag.

GOW, A. S. F.- D. L. Page, (1965), *The Greek Anthology: Hellenistic Epigrams*, Vol. II. Cambridge.

GRAYBEHL, H. (2014), *The Production and Distribution of Hellenistic Ceramics from the Northeast Peloponnese at the Panhellenic Sanctuary at Nemea: A Petrographic Study*, (University of Sheffield, A Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy), Department of Archaeology.

GRAZEBROOK, A. (2016), "Prostitutes, Women and Gender In Ancient Greece", *Women In Antiquity- Real Women Across The Ancient World*, (Ed. Stephanie Lynn Budin and Jean MacIntosh Turfa), Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York, s. 703-713.

GRIFFIN, J. (1977), "The Epic Cycle and the Uniqueness of Homer", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 97, The Society for the Promotion of Hellenic Studies, s. 39-53.

GRUNBERG, J. M. (2017), " Women and Men In Mesolithic Burials: Inequalities In Early Postglacial Hunter-Gatherer-Fisher Societies", *From Hunter-Gatherers To Farmers - Human adaptations at the end of the Pleistocene and the first part of the Holocene* (Ed.M. Margarit ve A. Boreneat), Editura Cetatea de Scaun, Targoviște, Romania, s. 185-202.

GÜNGÖR, Y. (2005), *Bergama Krallık Kültü*, Belleten 14, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı, İzmir.

HALMON, R. (2005), "Plato, Aristotle, and Women Musicians", *Music & Letters*, Vol. 86, No. 3, Oxford University Press, s. 351-356.

HAMILAKIS, Y. (1999), "Food Technologies/Technologies of the Body: The Social Context of Wine and Oil Production and Consumption in Bronze Age Crete", *World Archaeology*, Vol. 31, No. 1, Food Technology in Its Social Context: Production, Processing and Storage, Taylor & Francis, Ltd, s. 38-54.

HANSEN, M. H- T. H. NIELSEN (2004), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* (Ed. Hansen, M. H. ve Neilsen, T. H.), Oxford University Press.

HANSEN, C. -Peter JENSEN, P. - Christian Skovsgaard, (2015). "Modern gender roles and agricultural history: the Neolithic inheritance," *Journal of Economic Growth*, Springer, vol. 20(4), s. 365-404.

HARMANKAYA, S. (1998), *Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-3*, Ege Yayınları, İstanbul.

HARMANKAYA, S. - B. Erdoğan, (2002), *Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 4a/4b: İlk Tunç Çağı*, TASK Vakfı Yayınları, İstanbul.

HARPER, V. L. (2013), “ The Neopythagorean Women as Philosophers”, Sarah Pomeroy, *Pythagorean Women*, The Johns Hopkins University Press, The U.S.A., s.117-138.

HARRIS, D. (1991), *The Inventory Lists of Parthenon Treasures*, (Princeton University Doktora Tezi).

HARRIS, E. - J. M. CARBON, (2015), “The Documents in Sokolowski’s Lois sacrées de l’Asie Mineure (LSAM)”, 1-38, Annexe 2017 to “Toward a Typology of Greek Regulations about Religious Matters: A Legal Approach”, *Kernos* 28, s. 53-83.

HARRISON, T. (2006), “The Greek World 478-432”, *A Companion To The Classical Greek World*, (Ed. K. H. Kinzl), Blackwell Publishing, s. 509-525.

HARVEY, P. B. (2013), Appendix A The Greek Inscription from Qazion, *Journal of Eastern Mediterranean and Heritage Studies* ½, s. 161-168.

HEATH, J. (2013), “Why Corinna?” *Hermes*, 141. Jahrg. H. 2, Franz Steiner Verlag, s. 155-170.

HEMINGWAY, S. (2012), “ Art of the Aegean Bronze Age”, The Metropolitan Museum of Art Bulletin, Vol. 69, No. 4, The Metropolitan Museum of Art, s. 4-48.

HEMELRIJK, E. A. (2004), *Matrona Docta*, London: Routledge.

_____ (2008), “Patronesses and “Mothers” of Roman Collegia, *Classical Antiquity*, Vol. 27, No. 1, University of California Press s. 115-162.

_____ (2015), *Hidden Lives, Public Personae Women and Civic Life in the Roman West*, Oxford University Press.

HENRY, M. M. - James, S. L. (2012), “Woman, City, State: Theories, Ideologies, and Concepts in the Archaic and Classical Periods”, *A Companion To The Ancient World*, (Ed. S. L. James ve S. Dillon), Blackwell Publishing Ltd.UK, s. 84-95.

HIGHBARGER, L. E. (1927), “A New Approach to the Theognis Question”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 58, The Johns Hopkins University Press, s. 170-198.

HİMMETOĞLU, M. F. (2018), “ Kaniş’ten Mazaka’ya Antik Çağda Kayseri Siyasi Tarihi”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 13, s. 362-372.

HOFFER; S. E. (1996), “Violence, Culture, and the Workings of Ideology in Euripides' "Ion" *Classical Antiquity*, 1996, Vol. 15, No. 2, University of California Press, s. 289-318.

HONG, Y. (2016), “ Mothering In Ancient Athens- Class, Identity, Experience”, *Women In Antiquity- Real Women Across The Ancient World*, (Ed. Stephanie Lynn Budin ve Jean MacIntosh Turfa), Routledge, Taylor and Francis Group, London - New York, s. 673-682.

HOREJS, B. (2012), “Çukuriçi Höyük, A Neolithic and Bronze Age Settlement in the Region of Ephesos, The Neolithic in Turkey- New Excavations and New Research”, *Archaeology and Art Publications* (Ed. Mehmet Özdoğan vd.), İstanbul, s. 565-577.

HORNBLOWER, S. (2020), “Ancient Greek Civilization”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/place/ancient-Greece>. Accessed 18 June 2021.

İPLİKÇİOĞLU, B. (1997), *Eskibatı Tarihi I*, TTK Basımevi, Ankara.

IRIGARAY, J. - E. H. KUYKENDALL, (1989), “Sorcerer Love: A Reading of Plato's Symposium, Diotima's Speech”, *Hypatia*, Vol. 3, No. 3, *French Feminist Philosophy*, Wiley on behalf of Hypatia, Inc. s. 32-44.

İZNİK, E. (2003), “Eskiçağ’da Sessiz Bir Anadolu Kenti: Eskişehir”, *Kebikeç*, 15, Anadolu Üniversitesi, s. 65-76.

JACOBSTHAL, P. (1951), “The Date of the Ephesian Foundation-Deposit” *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 71, The Society for the Promotion of Hellenic Studies, s. 85-95.

JAMES, S. - S. DILLON, (2012), *A Companion to Women in the Ancient World*, Wiley-Blackwell.

JENKINS, I. (1989), *Antik Devirde Çocuk Eğitimi*, (Çev. Hasan Malay), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

JENKYN, R. (1982). *Three Classical Poets, Sappho, Catullus, and Juvenal*, Harvard University Press.

JENNETT, K. D. (2008), *Female Figurines of the Upper Paleolithic*, (Texas State University Unpublished Honors Thesis) San Marcos, Texas.

JOFFE, A. H. , J. P. DESSEL - Rachel S. HALLOTE, "The "Gilat Woman": Female Iconography, Chalcolithic Cult, and the End of Southern Levantine Prehistory", *Near Eastern Archaeology*, Vol. 64, The University of Chicago Press on behalf of The American Schools of Oriental Research, s. 8-23.

JOHNSON, P C. (2004), "The Neoplatonists and the Mystery Schools of the Mediterranean", *The Library of Alexandria, Center of Learning in the Ancient World*, (Ed. Roy, MacLeod), I.B.Tauris, London-New York, s. 143-162.

JOYAL, M.- I. MCDUGALL - J. C. YARDLEY, (2009), *Greek and Roman Education*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York.

KAJAVA, M. (1989), "Cornelia Africana f. Gracchorum", *Arctos* 23, s. 119-131.

KOLENDRIANOU, M. - S. LIGKOVANLIS- I. MANIAKAS - M. TZORTZI - G. ILIOPOULOS, (2020), "The Palaeolithic cave of Kalamakia (Mani Peninsula), Greece: new insights on the palaeoenvironment using microvertebrates and mesowear analysis of ruminant teeth", *Heliyon* 6, s. 1-17.

KARAGIANNI, M. (2018), "Youth Agoge- Education, in Ancient Sparta A Field Survey Researching Both "That Time" and "Present" Periods with Specific Reference to the Agoge-Education of Junior Girls", *Sumerianz Journal of Education, Linguistics and Literature*, Vol. 1, No. 2, s. 48-55.

KATZ, M. (1992), "Ideology and "The Status of Women" in Ancient Greece", *History and Theory*, Vol. 31, No. 4, *Beiheft 31: History and Feminist Theory*, Wiley for Wesleyan University, s. 70-97.

KAYE, N. (2012), *The Skeleton of the State: The Fiscal Politics of Pergamon, 188-133 B.C.E.* (Ancient History and Mediterranean Archaeology University of California Doctor of Philosophy), Berkeley.

KEARNS, E. (2006), "Religious Practice and Belief", *A Companion To The Classical Greek World*, (Ed. K. H. Kinzl), Blackwell Publishing, s. 311-326.

KENNEL, N. M. (1995), *The Gymnasium of Virtue, Education and Culutre in Ancient Sparta*, The University of California Press, Chapell Hill, London.

_____ (2008), “History (J.) Ducat Spartan Education. Youth and Society in the Classical Period. (Çev. E. Stafford, P.-J. Shaw, A. Powell), Swansea: Classical Press of Wales, 2006, s. xvii – 362. *Journal of Hellenistic Studies*, s. 228-229.

_____ (2013), “Boys, Girls, Family and the State of Sparta”, *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*, (Edt. Judith Evans Grubbs ve Tim Parkin), Oxford University Press, s. 381-395.

KESKİN, L. (2011), “Anadolu’da Ele Geçen Halka İdoller: Tipolojik ve Kronolojik Bir Değerlendirme”, *Anadolu / Anatolia* 37, s.195-222.

KEYSER, P. T. - G. IRBY- MASSIE, (2007), “Science, Medicine and Technology”, *The Cambridge Companion To The Hellenistic World*, (Ed. G. R. Bugh), Cambridge University Press, s. 241-264.

KIA, R. A. (2015), “ Atınada’ki Demokrasiden Orta Çağ’a Kadının Dünyası ve Kadın Filozoflar”, *İÜHFM C. LXXIII*, Sayı. 1, s. 7-20.

KILLEBREW, A. (2013), Qazion: A Late Second–Early Third-Century CE Rural Cultic Complex in the Upper Galilee Dedicated to Septimus Severus and His Family, *Journal of Eastern Mediterranean and Heritage Studies* 1/2, s. 113-160.

KING, H. (1986), “Agnodike and The Profession of Medicine”, *Proceedings of the Cambridge Philological Society, New Series*, No. 32 (212), Cambridge University Press, s. 53-77.

KITTELA, S. (2009), “The Queen Ancient And Modern: Aeschylus’ Clytemnstra”, *New Voives In Classical Reception Studies*, Issue 4, s. 123-143.

KITTO, H. D. F. (2017), *Yunanlar*, (Çev. Ayşegül Yurdaçalış), Alfa Tarih Basım Yayım, İstanbul.

KIVILO, M. (2010), *Early Greek Poets' Lives, Sappho*, Brill.

KLINCK, A. L. (2001), “Male Poets and Maiden Voices: Gender and Genre in Pindar and Alcman” *Hermes*, 129. Bd. H. 2, Franz Steiner Verlag, s. 276-279.

_____, (2008), *Woman’s Songs In Ancient Greece*, McGill- Queen’s University Press, Montreal & Kingston.

- KNOX, B. M. (1985), *Theognis, The Cambridge History of Greek Literature: I Greek Literature*, Cambridge University Press.
- KODER, J. vd. (2009), “Ephesos 2008”, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı 3. Cilt*, (Hz. Haydar Dönmez-vd.), Denizli.
- KOIV, M. (2003), *Ancient Tradition and Early Greek History*, Tallinn.
- KOLANKAYA- N. BOSTANCI, (2014). “Paleolitik Çağ Kadınları”. *Armizzi. Engin Özgen’e Armağan. Studies in Honor of Engin Özgen. Asitan Kitap*. Ankara, s. 191-204.
- KOUKA, O. (2009), “ Third Millennium BC Aegean Chronology: Old and New Data from the Perspective of the Third Millennium AD”, *Tree- Rings, Kings, and Old World Archaeology and Environment: Papers Presented in Honor of Peter Ian Kuniholm*, (Ed. S. W. Manning ve M. J. Bruce), Oxbow Books, Oxford and Oakville, s. 133-149.
- KOLENDRIANOU, M. Choupa Maria- Nepheli, Dimitriou Ypermachia, Darlas Andreas, Iliopoulos George, “Revising the microvertebrates from the Palaeolithic site of Kalamakia (Mani Peninsula), Greece”, *1st Virtual Conference for women, Abstract Book*, CNRS, Greece.
- KOUMOUZELIS, M. vd. (2001), “The Early Upper Palaeolithic in Greece: The Excavations in Klisoura Cave”, *Journal of Archaeological Science* 28, s. 515–539.
- KREVANS, N. - A. SENS, (2007), “ Language and Literature”, *The Cambridge Companion To The Hellenistic World*, (Ed. G. R. Bugh), Cambridge University Press, s. 186-207.
- KUHN, S. L. - M. C. STINER, (2006), “What’s a Mother to Do? The Division of Labor among Neandertals and Modern Humans in Eurasia”, *Current Anthropology*, 47/6, s. 953-981.
- KYLE, D. G. (2003), "The Only Woman in All Greece": Kyniska, Agesilaus, Alcibiades and Olympia”, *Journal of Sport History*, Vol. 30, Number 2, s. 183-203.
- LADIANOU, K. (2016), “Female Choruses and Gardens of Nymphs: Visualizing Choralit in Sappho”, *The Look of Lyric: Greek Song and the Visual, Studies in Archaic and Classical Greek Song*, vol. 1 (Ed. Vanessa Cazzato, André Lardinois), Brill, s. 343-369.
- LAES, C. (2011), “Midwives in Greek Inscriptions in Hellenistic and Roman Antiquity”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bd. 176i, Dr. Rudolf Habelt GmbH, s. 154-162.
- LAFLI, E. - E. CHRISTOF, (2015), “Hellenistic and Roman Steles in the Museum of Tarsus in Cilicia”, *GEPHYRA* 12, s. 121-139.

LAFORSE, B. (2006), “ The Greek World, 371-336”, *A Companion To The Classical Greek World*, (Ed. K. H. Kinzl), Blackwell Publishing, s. 545-559.

LANG, F. (2007), “House-community-settlement: the new concept of living in Archaic Greece”, *British School at Athens Studies*, Vol. 15, *Building Communities: House, Settlement and Society in the Aegean and Beyond*, British School at Athens, s. 183-193.

LANGDON, S. (2013), “Children As Learners and Producers in Early Greece”, *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*, (Edt. Judith Evans Grubbs ve Tim Parkin), Oxford University Press, s. 172- 194.

LANGFORD, J. (2013), *Maternal Megalomania*, Johns Hopkins University Press.

LARDINOIS, A. (1994),” Subject and Circumstance in Sappho's Poetry”, *Transactions of the American Philological Association*, (1974-2014), Vol. 124, The Johns Hopkins University Press, s. 57-84.

_____ (2016), “Sappho’s Brothers Song and the Fictionality of Early Greek Lyric Poetry”, *The Newest Sappho: P.Sapph. Obbink and P.GC inv.105,frs.1–4*, *Studies in Archaic and Classical Greek Song*, vol.2, (Ed. Anton Bierl, André Lardinois), Brill, Leiden- Boston, s. 167-187.

LATTIMORE, S. (2006), “From Classical to Hellenistic Art”, *A Companion to the Classical Greek World*, (Ed. Konrad H. Kinzl). Blackwell Publishing Ltd, s. 456-479.

LEFKOWITZ, M. R. (1987), “The Heroic Women of Greek Epic”, *The American Scholar*, Vol.56, No:4, The Phi Beta Kappa Society, s. 503-518.

LEGON, R. P. (2004), “Megaris, Korinthosia, Sikyonia”, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* (Ed. Hansen, M. H. ve Neilsen, T. H.), Oxford University Press, s. 462-471.

LETOUBLON, F. (2011), “Homer’s Use of Myth”, *A Companion to Greek Mythology*, First Edition. (Ed. Ken Dowden ve Niall Livingstone), Blackwell Publishing Ltd, s. 27-45.

LIGHTER, C. vd.(2012), *Excavations At A Neolithic Settlement in the Torbalı Plain, The Neolithic in Turkey- New Excavations and New Research*, *Archaeology and Art Publications* (Ed. Mehmet Özdoğan vd.), İstanbul.

LIGHTMAN, M. - B. LIGHTMAN, (2008), *A To Z of Ancient Greek And Romen Women*, Revised Edition, Fact on File, Inc. New York.

LOBEL, E. (1930), “Corinna”, *Hermes*, 65. Bd. H. 3, Franz Steiner Verlag, s. 356-365.

- LOMAN, P. (2004), *Mobility of Hellenistic Women*, (University of Nottingham PhD Thesis).
- LYRA GRAECA, (1921), *Being The Remains of All The Greek Lyric Poets From Eumelus To Timotheus Excepting Pindar* (Ed. J. M. Edmonds) In Three Volumes, Vol. 1 Including Terpander, Alcman, Sappho and Alcaeus, London: William Heinemann, New York: G. P. Putnam's Sons MCMXXII, The Library of The University Of Michigan.
- MACLEOD, R. (2004), *The Library of Alexandria, Center of Learning in the Ancient World*, (Ed. Roy, MacLeod), I.B.Tauris, London-New York.
- MACMULLEN, R. (1980) "Woman in Public in the Roman Empire", *Historia* 29, s. 208-218.
- MANGIERI, A. F. (2010), "Legendary Women and Greek Womanhood: The Heroines Pyxis in the British Museum", *American Journal of Archaeology*, July 201 Vol. 114, No. 3, Archaeological Institute of America, s. 429-445.
- MANSEL, A.M. (1971), *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara.
- MANTAS, K. (2012), "The Incorporation of Girls in the Educational System in Hellenistic and Roman Greece", *Polis. Revista de ideas y formas políticas de la Antigüedad Clásica* 24, s. 77-89.
- MARROU, H. I. (1956), *Ancient History of Education*, (Çev. George Lamb), Sheed and Ward Ltd. London and New York.
- MARTIN, T. R. (2017), *Eski Yunan Tarih Öncesinden Helenistik Çağ'a*, (Çev. Ü. H. Yolsal). İstanbul: Say Yay.
- MASSEY, M. (1988), *Women in Ancient Greece and Rome*, Cambridge University Press, Cambridge.
- MAXWELL, C. M. (1988), *Women In the Greco-Roman World*, Study Paper for the Biblical Research Institute, Andrews University, s. 1-24.
- MCCUTCHEON, R.W. (2016). Cicero's Textual Relations: The Gendered Circulation of *De finibus*. *Helios* 43(1), 21-53. doi:10.1353/hel.2016.0000.
- MCPHEE, B. D. (2018), "Mythological Innovations in Corinna's Asopides Poem (fr.654.ii-iv PMG)", *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 58, s. 198-222.

MEE, C. - B. CAVANAGH - J. RENARD, (2014), "The Middle- Late Neolithic Transition At Kouphovouno", *The Annual of the British School at Athens*, 109(1), The Council, British School at Athens, s. 65-95.

MEIER- BRUGGER, M. (2006), "The Rise and Descent Of The Language Of The Homeric Poems", *Ancient Greece: From The Mycenaean Palaces to the Age Of Homer*, Edinburgh. Lenevtsis Studies (eEd. Sigrid Deger- Lalkotzy ve Irene S. Lemos), Edinburgh University Press, Edinburgh, s. 417-426.

MEYER, G. E. (2013), "Women and the Production of Ceremonial Textiles: A Reevaluation of Ceramic Textile Tools in Etrusco-Italic Sanctuaries", *American Journal of Archaeology*, Vol. 117, No. 2, Archaeological Institute of America, s. 247-274.

MIKALSON, J. D. (2007), "Greek Religion: Continuity and Change In The Hellenistic Period", *The Cambridge Companion To The Hellenistic World*, (Ed. G. R. Bugh), Cambridge University Press, s. 208-222.

MILLER, P. (2014), *Athletes in Song and Stone: Victory and Identity in Epinician and Epigram*, The University of Western Ontario, The University of Western Ontario, (PhD Thesis).

MILLER, P. A. (2016), *Diotima At The Barricades: French Feminists Read Plato*, Classics in Theory, Oxford University Press, Oxford.

MOODY, J. RACKHAM, O. RAPP G. (1996), "Environmental Archaeology of Prehistoric NW Crete", *Journal of Field Archaeology*, Vol. 23, No. 3, Taylor & Francis, Ltd, s. 273-297.

RAWSON, B. (2011), "Ethos: The Socialization of Children in Education and Beyond", *A Companion To Families in Greek And Roman Worlds*, (Ed. B. Rawson), Wiley Blackwell Publishing Ltd, s. 504-521.

MORRIS, I. (1999), "Archaeology and Gender Ideologies in Early Archaic Greece", *Transactions of the American Philological Association (1974-2014)*, Vol. 129, The Johns Hopkins University Press, s. 305-317.

MORRISON, J. S. (1956), "Pythagoras of Samos", *The Classical Quarterly*, Vol. 6, No. 3/4 Cambridge University Press on behalf of The Classical Association, s. 135-156.

MURDOCK, G.P. (1937), "Comparative Data on the Division of Labor by Sex", *Social Forces* 15, s. 551-553.

NAFISSI, M. (2004), "Class, Embeddedness, and the Modernity of Ancient Athens", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 46, No. 2, Cambridge University Press, s. 378-410.

NAGY, G. (2016), "A Poetics of Sisterly Affect in the Brothers Song and in Other Songs of Sappho", *The Newest Sappho: P.Sapph. Obbink and P.GC inv.105,frs.1–4*, *Studies in Archaic and Classical Greek Song*, vol.2, (Ed. Anton Bierl, André Lardinois), Brill, Leiden- Boston, s.449-492.

_____ (2019), "Genre, Occasion, and Choral Mimesis Revisited, with Special Reference to the "Newest Sappho", *Genre in Archaic and Classical Greek Poetry: Theories and Models* *Studies in Archaic and Classical Greek Song*, Vol.4, (Edt. Margaret Foster, Leslie Kurke, Naomi Weiss), Brill, Leiden, Boston, s. 31-56.

NEILS, J. – S. V. TRACY, (2003), *Games At Athens*, American School of Classical Studies at Athens.

NEILS, J. (2009), "Textile Dedications To Female Deities: The Case of the Peplos", *Kernos Supplement 23*, Centre International d'Etude de la Religion Grecque Antique, Liege, s. 135-147.

_____ (2012), "Spartan Girls And The Athenian Gaze", *A Companion To The Women In The Ancient World*, (Ed. Sharon L. James and Sheila Dillon), John Wiley & Sons Ltd Publication, UK, s. 153-166.

NEUMANN, H. (1965), "Diotima's Concept of Love", *The American Journal of Philology*, Vol. 86, No.1, The Johns Hopkins University Press, s. 33-59.

NIGHTINGALE, A.W. (2001), "Liberal Education In Plato's Republic and Aristoteles' Politics", *Education in Greek And Roman Antiquity*, (Ed. Yun Lee Too), Brill, Leiden, The Netherlands, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, s. 133-173.

NIKOLAIDOU, M. (2012), "Looking for Minoan and Mycenaean Women: Paths of Feminist Scholarship Towards the Aegean Bronze Age", *A Companion To Women In The Ancient World*, (Ed. S.L. James ve S. Dillon), Wiley-Blackwell Publishing, s. 38-53.

OAKLEY, J.H. – R. H. Sinos, (1993), *The Wedding in Ancient Athens*, Madison.

OAKLEY, J.H. (2013), "Children in Archaic and Classical Greek Art: A Survey", *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*, Oxford University Press, s. 147-171.

OBER, J. (2001), "The Debate Over Civic Education in Classical Athens" *Education in Greek And Roman Antiquity*, (Ed. Yun Lee Too), Brill, Leiden, The Netherlands, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, s. 175-208.

OBBINCK, D. (2016a), "Ten Poems of Sappho: Provenance, Authenticity, and Text of the New Sappho Papyri", *The Newest Sappho: P.Sapph. Obbink and P.GC inv.105,frs.1-4, Studies in Archaic and Classical Greek Song*, vol.2, (Ed. Anton Bierl, André Lardinois), Brill, Leiden- Boston, s. 34-54.

_____ (2016b) "Goodbye Family Gloom! The Coming of Charaxos in the Brothers Song", *The Newest Sappho: P.Sapph. Obbink and P.GC inv.105,frs.1-4, Studies in Archaic and Classical Greek Song*, vol.2, (Ed. Anton Bierl, André Lardinois), Brill, Leiden- Boston, s. 208-224.

OGIS- Greek Inscriptions: *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae*. Wilhelm Dittenberger (1903).

OLIVER, G. J. (2007), "History and Rhetoric", *The Cambridge Companion To The Hellenistic World*, (Ed. G. R. Bugh), Cambridge University Press, s. 113-135.

OLSEN, B.A. (1998), "Women, Children and the Family in the Late Aegean Bronze Age: Differences in Minoan and Mycenaean Constructions of Gender", *World Archaeology*, Vol. 29, No. 3, Intimate Relation, Taylor & Francis, Ltd, s. 380-392.

_____ (2015), "The Worlds of Penelope", *Arethusa*, Vol. 48, No. 2, The Johns Hopkins University Press, s. 107-138.

OLSEN, S. (2019), "Pindar, Paean 6: Genre as Embodied Cultural Knowledge", *Genre in Archaic and Classical Greek Poetry: Theories and Models Studies in Archaic and Classical Greek Song*, Vol.4, (Ed.Margaret Foster, Leslie Kurke, Naomi Weiss), Brill, Leiden, Boston, s. 325-346.

O'NEAL, W. J. (1993), "The Status of Women in Ancient Athens", *International Social Science Review*, Vol. 68, No. 3, Pi Gamma Mu, International Honor Society in Social Sciences, s. 115-121.

ORHUN, M. (2018), "Pergamon Kralı III. Attalos'un Bağıışı ve Roma'nın Asya Eyaleti'nin Kuruluşu", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(14), s. 275-324.

ORPHANIDIS, L. - Z. MALAKASIOTI, (2011), *Figurines of Neolithic Thessaly, The A. Bastis Collection*, Vol. III, Athens.

- OYMAN - GİRGINER, Ö. (2006), “Orta ve Geç Tunç Çağlarında Çukurova ve Batı Anadolu’ya Genel bir Bakış”, *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), s. 103-126.
- ÖZDEMİR, A. - A. O. BAMYACI, (2018), “Erken ve Orta Kalkolitik Dönem’de Batı Anadolu’da Tekstil Üretimi: Gülpınar Buluntusu Ağırşaklarının İşlevlendirilmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, The Journal of International Social Sciences*, Cilt: 28, Sayı: 2, s. 1-14.
- ÖZER, İ. - S. ŞAHİN, (2017), “Batı Anadolu’da Fossil İnsan Araştırmaları: Bulgular, Yayılım ve Problemler”, *The Journal of Academic Social Sciences* 5, Sayı: 47, s. 1-25.
- ÖZKAN, E. B. (2017), “Yasalar ve Gelenekler Işığında Arkaik ve Klasik Dönem Yunan ve Cumhuriyet Dönemi Romalı Kadınların Aile Hayatı”, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, II. s. 1-25.
- P.CAIR. ZEN, *Zenon Papyri, Catalogue général des Antiquités Égyptiennes du musée du Caire, Imprimerie de l’Institut Français, Cairo.*
- PALAGIA, O. (2008), “The Marble of the Penelope from Persepolis and Its Historical Implications”, *Ancient Greece and Ancient Iran Cross-Cultural Encounters, 1st International Conference, Athens- 2006* (Ed.S. M. Reza Darbandi ve A. Zournatzi), Athens, s. 223-237.
- PANAGIOTIDOU, O. (2016), “Religious Healing and the Asclepius Cult: A Case of Placebo Effects”, *De Gruyter, Open Theology*, 2, s. 79-91.
- PANCENKO, D. (2002), “The City of the Branchidae and the Question of Greek Contribution to the Intellectual History of India and China”, *Hyperboreus* 8, s. 244–255.
- PAPADATOS, Y.– P. TOMKİNS, (2013), “Trading, The Long Boat and Cultural Interaction in the Aegan During the Late Fourth Millenium B.C.E.: The view From Kephala Petras, East Crete”, *American Journal of Archaeology*, Archaeological Institute of America, s. 353-381.
- PAPADOGIANNAKI, E. (2009), “ Interjectional Phrases In The Iliad and In The Odyssey: Their Significance and Function”, *Quaderni Urbinati di Cultura Classica, New Series*, Vol. 93, No. 3, Fabrizio Serra Editore, s. 121-135.
- PARCA, M. (2012), “ The Women Of Ptolemaic Egypt: The View From Papyrology”, *A Companion To Women In The Ancient World*, (Ed. Sharon, L. James ve Shelia Dillon), Wiley Blackell Publishing, s. 316-329.
- PARIBENI, R. (2011), “Roma Hukukunda Aile Kurumu”, (Çev. Şemseddin Talip), *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 1 (2) , s. 232-246.

- PARKER, H.N. (1997), "Wmoen Doctors In Greece, Rome and The Byzantine Empire", *Woman Physicians and Healers: Climbing a Long Hill*, (Ed. Lilian R. Furst), University Press of Kentucky, s. 131-150.
- PASSMAN, K. (1993), "Re(de)fining Woman: Language and Power In the Homeric Hym to Demeter, *Women's Power, Men's Game, Essays on Classical Antiquity In Honor Of Joy K. King*, Bolchazy-Carducci Publishers, (Ed. Mary Deforest), The U.S.A. s. 54-77,
- PATERSON, J. (2009), "Casear The Man", *A Companion to Julius Caesar*, (Ed. Miriam Griffin), Blackwell Publishing Ltd, s. 126-140.
- P.CAIR. ZEN. (1925), (Çev. Edgar, Campbell Cowan), SB III 6784, C. Ptol. Sklav. II 116.
- PERLES, C. (2004), "The Early Neolithic in Greece", *Cambridge World Archaeology*, Cambridge University Press.
- POMEROY, S.B. (1975), *Goddesses, Whores, Wives and Slaves, Women in Classical Antiquity*, Schocken Books, New York.
- _____ (1977), 'Technikai kai Mousikai', *American Journal of Ancient History*, 2/1, s. 51-68.
- _____ (1982), "Charities for Greek Women", *Mnemosyne, Fourth Series*, Vol. 35, Fasc. 1/2 (1982), Brill, s. 115-135.
- _____ (1984), *Women in Hellenistic Egypt*, Schocken Books, New York.
- _____ (2002), *Spartan Women*, Oxford University Press, Oxford.
- _____ (2008), "Spartan Women among the Romans: Adapting Models, Forging Identities, *Memoirs of the American Academy in Rome. Supplementary Volumes*, Vol. 7, Role Models in the Roman World. Identity and Assimilation, University of Michigan Press for the American Academy, Rome, s. 221-234.
- _____ (2013), *Pythagorean Women*, The Johns Hopkins University Press, The U.S.A.
- _____ (2020), "Some Greek Families: Production and Reproduction", *The Jewish Family in Antiquity*, (Ed. Shaye J.D. Cohen), Brown Judaic Studies, s. 155-165.
- POPKIN, M. L. (2015), "Samothracian Influences at Rome: Cultic and Architectural Exchange in the Second Century B.C.E.", *American Journal of Archaeology*, Vol. 119, No. 3, Archaeological Institute of America, s. 343-373,
- POWELL, A. (2001), *Athens and Sparta*, Routledge, London and New York.

- POWER, T. (2020), "Sappho's Parachoral Monody", Genre in Archaic and Classical Greek Poetry: Theories and Models, *Studies in Archaic and Classical Greek Song*, Vol. 4, (Ed. Margaret Foster, Leslie Kurke, Naomi Weiss), Brill, s. 82-108.
- PRINCE, S. (2006), "The Organization Of Knowledge", *A Companion To The Classical Greek World*, (Ed. K. H. Kinzl), Blackwell Publishing, s. 432-455.
- PRUNHUBER, C. (2014), *Çağlar Boyunca Büyük Kadınlar*, (Çev. Burcu Yalçinkaya), Avesta Basın Yayın, İstanbul.
- PULLEN, D. J. (1992), "Ox and Plow in the Early Bronze Age Aegean", *American Journal of Archaeology*, Vol. 96, No. 1, Archaeological Institute of America, s. 45-54.
- REDA, S. (2014), *Interregnum: Queen Regency in the Seleucid Empire*, (MA Thesis Waterloo), Ontario, Canada.
- REDFIELD, J. (1977), "The Women of Sparta", *The Classical Journal*, Vol. 73, No. 2, The Classical Association of the Middle West and South, Inc. (CAMWS), s. 146-161.
- REDFIELD, J.M. (1975), *Nature and Culture in the Iliad: The Tragedy of Hector*, The University of Chicago Press, the U.S.A.
- REDMOND, F. (2013), *Crates and Hipparchia: Cynic Handbook*, CreateSpace Independent Publishing Platform; 1. Basım, ISBN-13-9781492137788.
- REGGER, G. (2004), "The Aegean", *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* (Ed. Hansen, M. H. & Neilsen, T. H.), Oxford University Press.
- RENFREW, C. (1972), *The Emergence of Civilisation: The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium B.C.* London.
- _____ (2010), "Contrasting trajectories: Crete and the Cyclades during the Aegean Early Bronze Age", *British School at Athens Studies*, Vol. 18, Cretan Offerings: Studies in Honour of Peter Warren, British School at Athens, s. 285-291.
- REXINE, J. E. (1969), "Hesiod On Woman", *The Classical Outlook*, Vol. 47, No. 3, American Classical League, s. 29-32.
- RIEHL, S. (1999), "Bronze Age Environment and Economy in the Troad, The Archaeobotany of Kumtepe and Troy", *BioArchaeologica* 2, Tübingen, s. 416-418.
- RHODES, P. J. (2006), *A History of the Classical Greek World*, Blackwell Publishing Ltd.

_____ (2006), “The Literary Sources”, *A Companion To The Classical Greek World*, (Ed. K. H. Kinzl), Blackwell Publishing, s. 26-45.

_____ (2019), *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi*, (Çev. Cumhuriyet Atay), İletişim Yayınları, İstanbul.

ROBB, J. (2015), “Prehistoric Art In Europe: A Deep-Time Social History”, *American Antiquity*, October 2015, Vol. 80, No. 4, Cambridge University Press, s. 635-654,

RODDEN, R. J. (1965), “An Early Neolithic Village in Greece”, *Scientific American*, Vol. 212, No. 4, s. 82-93.

ROLLER, L. E. (2004), *AnaTanrıçanın İzinde, 1. Baskı*, (Çev. B. Avunç), Homer Kitabevi, İstanbul.

ROSALDA, M. Z. - L. LAMPHERE, (1974) *Women, Culture and Society*. California: Stanford University Press.

ROSENMEYER, P. A. (1997), “Her Master's Voice: Sappho's Dialogue with Homer”, *Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici*, No. 39, Memoria, arte allusiva, intertestualità (Memory, Allusion, Intertextuality), Fabrizio Serra Editore, s. 123-149.

ROTROFF, S. I. - R. D. LAMBERTON, (2005), *Women In The Athenian Agora*, American School of Classical Studies At Athens.

ROTROFF, S. I. (2007), “Material Culture”, *The Cambridge Companion To The Hellenistic World*, (Ed. G. R. Bugh), Cambridge University Press, s. 136-157.

ROWLAND, J. M. (2012), *Footnotes to Sappho: An Examination of the Female Poets of Greece, A dissertation, Doctor of Philosophy (Classical Studies)*, The University of Michigan.

RUBISTEIN, L. (2004),” Ionia”, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, (Ed. Hansen, M. H. ve Neilsen, T. H.), Oxford University Press, s. 1053-1107.

RULLMAN, M. (1996), *Antikçağ'dan Aydınlanmaya Kadar Kadın Filozoflar*, (Çev. Tomris Mengüşoğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

RUTTER, J.B. (1983), “Some observations on the Cyclades in the later third and early second millennia”. *AJA* 87, s. 69-75.

_____ (1993), “Review of Aegean Prehistory II: The Prepalatial Bronze Age of the Southern and Central Greek Mainland”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 97, No. 4, s. 745-797.

SAĞLAMTİMUR, H. (2012), “The Neolithic Settlement of Ege Gübre, The Neolithic in Turkey”, *New Excavations and New Research, Archaeology and Art Publications*, (Ed. Mehmet Özdoğan vd.), İstanbul, s. 197-225.

SAĞLAMTİMUR, H- Ali Ozan, (2012), *Ege Gübre Neolitik Yerleşmesi, Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, İzmir.

SALISBURY, J. E. (2001), *Encyclopedia of Women In The Ancient World, Library of Congree Cataloging- in Publication Data*, Santa Barbara, California.

SALISBURY, K.R. vd. (2018), “Motherhood at Early Bronze Age Unterhautzenthal, Lower Austria”, *Archaeologia Austriaca*, Vol. 102, Austrian Academy of Sciences Press, s. 71-134.

SAMPSON, A. (1992), “Late Neolithic Remains at Tharrounia, Euboea: A Model for the Seasonal Use of Settlements and Caves”, *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 87, s. 61-101.

_____ (2008), “From the Mesolithic to the Neolithic: New Data on Aegean Prehistory”, *Proceedings of the International Symposium, The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age, Urla – İzmir*, (Ed. Hayat Erkanal, Harald Hauptmann, Vasıf Şahoğlu, Rıza Tuncel), Ankara University Research Center for Maritime Archaeology (ANKÜSAM) Publication No: 1, Ankara, s. 503-516.

SARI, D. (2012), “İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağında Batı Anadolu’nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi, Küllüoba Kazıları ve Batı Anadolu Tunç Çağları Üzerine Yapılan Araştırmalar”, *MASROP.7*. s. 112-249.

SARIBOĞA, B - Ç. AKINCI, (2017). “Antik Yunan Toplumunda ve Felsefesinde Müzik ve Flüt Çalgısı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi*, 3 (6) , s. 17-32.

SARILAR, M. (2014), “Küçük Asya’da I. Antiokhos (Soter) Dönemi’nde Seleukos Kolonileri”, *Eskiçağ Yazıları 6*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 159-190.

SARPAKI, A. (2009), “Harvest Rites and Corn Dollies in the Bronze Age Aegean”, *Hesperia Supplements*, Vol. 42, Essays on Ritual and Cult in Crete in Honor of Geraldine C. Gesell, The American School of Classical Studies at Athens, s. 59-67.

- SCHOOP, U. (2014), “Weaving Society in Late Chalcolithic Anatolia: Textile Production and Social Strategies in the 4th Millennium BC”, *Western Anatolia before Troy Proto-Urbanisation in the 4th Millennium BC? Proceedings of the International Symposium*, Kunsthistorisches Museum Wien, Vienna, Austria, 21–24 November, 2012, (Ed. Barbara Horejs – Mathias Mehofer), Austrian Academy of Sciences, Vienna, s. 421-446.
- SHARPLES, R. W. (2007), “Philosophy for Life”, *The Cambridge Companion To The Hellenistic World*, (Ed. G. R. Bugh), Cambridge University Press, s. 223-241.
- SCHWALL, C. - B. HOREJS, (2018), “Permanent or Seasonal? Evidence of Settlements in Late Chalcolithic Western Anatolia”, *Proceedings of the 10th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East* 25–29 April 2016, Vienna, Vol.1, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, s. 57-68.
- SEDLEY, D. (1977). “Diodorus Cronus and Hellenistic Philosophy”, *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, New Series, s. 74-120.
- SEG- *Supplementum Epigraphicum Graecum*. (Çev. L.Migeotte), "Souscriptions publiques dans les cités grecques", no. 28. 1992, Concordance of Hellenistic Greek Inscriptions.
- SHERATT, A. (1981), “ Plough and pastoralism. Aspects of the Secondary Products Revolution”, in: *Pattern of the Past. Studies in Honour of David Clarke*, (Ed. I. Hodder – G. Isaac – N. Hammond), Cambridge, s. 261-305.
- SHIPLEY, G. (2004), “Lakedaimon”, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* (Ed. Hansen, M. H. ve Neilsen, T. H.), Oxford University Press, s. 569-598.
- SHIPLEY, G. - M. H. HANSEN, (2007), “The Polis And The Federalism”, *The Cambridge Companion To The Hellenistic World*, (Ed. G. R. Bugh), Cambridge University Press, s. 52-73.
- SMITH, W. (1848), *A Dictionary of Greek and Roman biography and mythology*. London. John Murray: Spottiswoode and Co. New-Street Square and Parliament Street.
- SNOWDEN, F. M. JR. (1991),” *Asclepiades' Didyme*”, *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 32, 3. s. 239-254.
- SPEARS, B. (1984), “A Perspective of the History of Women’s Sport in Ancient Greece”, *Journal of Sport History*, Vol. 11, No. 2. Special Issue: The Significance of Sport: Ancient Athletics and Ancient Society, University of Illinois Press, s. 32-47.

SPERLING, J. (1976), "Kumtepe in the Troad", *Trial excavations 1934, Hesperia* 45, s. 305–364.

SOFFER, O. - J. M. ADOVASIO - D. C. HYLAND (2000), "The "Venus" Figurines: Textiles, Basketry, Gender, and Status in the Upper Paleolithic", *Current Anthropology* Volume 41,4, The University of Chicago Press, The Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, s. 511-537.

SOLOMON, J. (1993), "The Wandering Womb Of Delos", *Women's Power, Men's Game, Essays on Classical Antiquity In Honor Of Joy K. King*, Bolchazy-Carducci Publishers (Ed. Mary Deforest), The U.S.A. s. 91-108.

SOWERBY, R. (2012), *Yunan Kültür Tarihi* (Çev. Özgür U. Hoşafçı), İnkılap Kitabevi, İstanbul.

STALLING, A. E. (2011), "Laconic Women", *Poetry*, Vol. 198, No. 4, Poetry Foundation, s. 390-396.

STEHLE, E. (2010), "Greek Lyric and Gender", *A Cambridge Companion to Greek Lyric*, (Ed. F. Budelmann), Cambridge University Press, Cambridge, UK, s. 58-71.

STEINER, D. (2019), "Chorus Lines: Catalogues and Choruses in Archaic and Early Classical Hexameter Poetry and Choral Lyric", *Genre in Archaic and Classical Greek Poetry: Theories and Models Studies in Archaic and Classical Greek Song*, Vol.4, (Ed. M. Foster, L. Kurke and N. Weiss), s. 135-166.

STEWART, A. (2007), "The Hellenistic Art: Two Innovations" *The Cambridge Companion To The Hellenistic World*, (Ed. G. R. Bugh), Cambridge University Press.

STRASSERA, T. F.- S. C. Murray- Alexandra van der Geer - Christina Kolb - Louis A. Ruprecht Jr, (2018), "Palaeolithic cave art from Crete, Greece", *Journal of Archaeological Science: Reports* 18, s. 100-108.

STROOTMAN, R. (2007), *The Hellenistic Royal Court Court. Culture, Ceremonial and Ideology in Greece, Egypt and the Near East, 336-30 BCE*, (University Repository Dissertation Thesis).

STYLIANOU, P. J. (1991), "The Date of the Abolition of the Kingdoms of Lapethos and Keryneia in Cyprus", *En&r17pic; rov Ktvrpov 'Emcn17μovlKmv 'Ep&vwmv, XVIII, A w Kwaia*, s. 81-83.

SZERB, A. (1979), *Dünya Edebiyat Tarihi I*, (Çev. Hasan Eren), Cilt 8, Ankara Üniversitesi, Türkoloji Dergisi, Ankara.

ŞAHİN, M. (2018), “Uludağ’ın Tarih Öncesi Resimli Mağaraları / Prehistoric Cave Pictures of Mt. Olympus (Uludağ)”, *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri- IV*, Olympos Araştırmaları-II, Bursa, s. 170-180.

ŞAR, E. (2010), *Kilikia’da Ptolemaioslar*, (İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TAKAOĞLU, T. (2005), “Coşkuntepe: An Early Neolithic Quern Production Site in NW Turkey”, *Journal of Field Archaeology*, Vol.30, No.4. Taylor & Francis, Ltd, s. 419-433.

_____ (2006), “The Late Neolithic in the Eastern Aegean: Excavations at Gülpınar in the Troad”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 75, No. 3, The American School of Classical Studies at Athens, s. 289-315.

TARTARON, T. F. (2008), “Aegean Prehistory as World Archaeology”: *Recent Trends in the Archaeology of Bronze Age Greece*, *Journal of Archaeological Research*, Vol. 16, No. 2, Springer, s. 83-161.

TAŞDÖNER, K. (2008), “Karia Kenti Halikarnassos: Hellenistik Dönem ve Öncesi Siyasal Tarihi”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.1, sayı.1. s. 96-208.

_____ (2016), “Anadolu’da Roma’ya Bağımlı Bir Krallık: Kappadokia (İÖ 64-İS 17)”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 9, Sayı XXVII, s. 25-42.

TAŞKIN, S. (2011), “Pergamon Kadınları”, *Uluslararası Bergama Sempozyumu Bildiriler*, C 1, İzmir, s. 133-140.

TEKİN, O. (1995), *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____ (2008), *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yay.

THESSLEF. H. (1961), *An Introduction To The Pythagorean Writings of The Hellenistic Period*, ACTA Academiae Aboensis Humaniora XXIV.3, Abo Akademi.

THEOFANIDIS, D. - D. SAPOUNTZI-KREPIA, (2015), “Nursing and Caring: An Historical Overview from Ancient Greek Tradition to Modern Times”, *International Journal of Caring Sciences*, Volume 8, Issue 3, s. 791-800.

THOMAS, R. M. (2013), *Ancient Greece: From Prehistoric to Hellenistic Times*, Yale University Press, New Haven & London.

THOMPSON, D. J. (2007), “The Hellenistic Family”, *The Cambridge Companion To The Hellenistic World*, (Ed. G. R. Bugh), Cambridge University Press, s. 93-112.

TOMPIKS, P. - Y. PAPADATOS, (2013), “Trading, the Longboat and Cultural Interaction In The Aegean During the Late Fourth Milennum B.C.E. The View From Kephala Petras, East Crete”, *American Journal of Archeology*, Vol. 114, Number 3, Archeological Institute of America, s. 353-381.

TOO, Y.L. (2001), “Legal Instructions In Classical Athens”, *Education in Greek And Roman Antiquity*, (Ed. Yun Lee Too), Brill, Leiden, The Netherlands, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, s. 110-132.

TOPPER, K. (2012), “Approaches to Reading Attic Vases”, *A Companion To The Ancient World*, (Ed. S. L. James ve S. Dillon), Blackwell Publishing Ltd.UK, s. 141-152.

TOURLOUKIS, V. - K. HARVATI, (2017), “The Palaeolithic record of Greece: A synthesis of the evidence and a research agenda for the future”, *Quaternary International* xxx. s. 1-18.

TOZAN, M. (2018),” Apollonis: Kuzeydoğu Lydia’da Bir Makedon Kolonisi Apollonis”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 37/S. 64, s. 141-160.

TRACY S.V. - C. HABICHT, (1991), “ New and Old Panathenaic Victor Lists”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 60, No. 2, s. 187-236.

TSITSIBAKOU - VASALOS, E. (2001), “Alcman: Poetic Etymology Tradition and Innovation”, *Rivista di cultura classica e medioevale*, Vol. 43, No. 1, Accademia Editoriale, s. 15- 38.

TURNER, A. (2008), *Across the Sea's Broad Back: Interpreting the Role of Homer's Women in Odysseus' Quest for Ithaka*, (English Department Honors Thesis, Boston College Electronic Thesis or Dissertation, Boston College University Libraries).

TÜRKÖĞLU, G. H. (2009), “Roma Cumhuriyet ve İlk İmparatorluk Dönemlerinin İdari Yapısı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt: 11, Sayı 2, s. 251-289.

UMAR, B. (1980), “Sparta'lıların Anayasası: (Lakedaimonion Politeia): Xenophon”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Volume 1, Issue 1, s. 277-296.

USLU, L. (2018a), *Antik Yunan’da Kadın Betimlemeleri ve Kadının Sosyal Statüsü*, (Atatürk Üniversitesi Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Erzurum.

_____ (2018b), “Antik Yunan’ın Sıradışı Kadınları: Filozoflar”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl.5, Sayı 24, s. 428-441.

ÜRETEN, H. (2003), *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem’de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, (Ankara Üniversitesi Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

_____ (2004), “Helenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 23, Sayı 35, s. 185-214.

_____ (2006), “Bir Antikçağ Okul- Gymnasion- Kütüphanesi: Nysa Kütüphanesi”, *Görüşler, Türk Kütüphaneciliği* 20,n2, s. 207-216.

VALAMOTI, S. M. (2011), “Flax in Neolithic and Bronze Age Greece: archaeobotanical evidence”, *Vegetation History and Archaeobotany*, Vol. 20, No. 6, Springer, s. 549- 560.

VALLANCE, J. (2004), “Doctors in the Library: The Strange Tale of Apollonius the Bookworm and Other Stories”, *The Library of Alexandria, Center of Learning in the Ancient World*, (Ed. Roy, MacLeod), I.B.Tauris, London-New York, s. 95-114.

VAN OPPEN, B. F. (2014), “The Susa marriages - A Historiographical Note”, *Ancient Society*, Vol. 44, Peeters Publishers, s. 25-41.

VIANELLO, A. (2010), “Problems of Identity for Mycenaean Figurines”, *Anthropomorphic and Zoomorphic Miniature Figures in Eurasia, Africa and Meso-America*, (Ed. Dragos Gheorghiu ve Ann Cypher), *BAR International Series 2138*, Archaeopress Publishers of British Archaeological Reports, England, s. 73-78.

VICKERS, M. (2014), “The Caryatids on the Erechtheum at Athens. Questions of Chronology and Symbolism”, *Miscellanea Anthropologica et Sociologica* 2014, 15 (3), s. 119-133.

VISSER, E. (2006), “Homer and Oral Poetry”, *Ancient Greece: From The Mycenaean Palaces to the Age Of Homer*, *Edinburgh Lenevtis Studies* (Ed. Sigrid Deger- Lalkotzy ve Irene S. Lemos), Edinburgh University Press, Edinburgh, s. 427-436.

WAITHE, M. E. (1987), *A History of Women Philosophers, Vol. 1: Ancient Women Philosophers*, Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

WALKER, S. (1983), “Women and Housing In Classical Greece: The Archaeological Evidence”, *Images of Women in Antiquity*, (Ed. A. Cameron & A Kuhrt), Croom Helm Ltd, London, 81-92.

- WALTER, U. (2006), "The Classical Age As A Historical Epoch", *A Companion To The Classical Greek World*, (Ed. Konrad H. Kinzl), Blackwell Publishing Ltd, s. 1-25.
- WEINBERG, S. S. (1951), "Neolithic Figurines and Aegean Interpretations," *AJA* 55, s. 121-133.
- WEN, A. (2009), *Penelope, Queen of Ithaka: A study of female power and worth in the Homeric society*, (Magister Thesis. Department of Archeology and Ancient History, University of Uppsala).
- WERNER, C. (2008), " Wives, Widows and Children: War Victims in Iliad Book II", *L'Antiquité Classique*, s. 1-17.
- WERTHEIM, M. (1996), "Pythagoras' Trousers", *Math Horizons*, Vol. 3, No. 3, Taylor & Francis, Ltd. On Behalf of the Mathematical Association of America, s. 5-7.
- WEST, M. L. (1977), "Erinna", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bd. 25, Dr. Rudolf Habelt GmbH, s. 95-119.
- _____ (1999), "The Invention of Homer", *The Classical Quarterly*, Vol. 49, No. 2, Cambridge University Press on behalf of The Classical Association, s. 364-382.
- WESTGATE, R. (2007), "The Greek House and the Ideology of Citizenship", *World Archaeology*, Vol. 39, No. 2, The Archaeology of Equality, Taylor & Francis, Ltd, s. 229-245.
- WEWEI, K.W. (2006), "The Peloponnesian War and its Aftermath", *A Companion To The Classical Greek World*, (Ed. K. H. Kinzl), Blackwell Publishing, s. 526-543.
- WICKKISER; B. L. (2010), "Hesiod and the Fabricated Woman: Poetry and Visual Art in the 'Theogony'", *Mnemosyne, Fourth Series*, Vol. 63, Fasc. 4, Brill, s. 557-576.
- WHITE, J. W. (1891), "The 'Stage' in Aristophanes", *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 2, Department of the Classics, Harvard University, s. 159-205.
- WHITELEY, K. (2009), *Hippocrates' Diseases Of Women Book 1*, Greek Text with English Translation and Footnotes, University of South Africa, Pretoria.
- WIDER, K. (1986), "Women Philosophers in the Ancient Greek World: Donning the Mantle", *Hypatia*, Vol. 1, No. 1, Wiley on behalf of Hypatia, Inc. s. 21-62.
- WIEAND, H. E. (1917), "The Position of Women in the Late Roman Republic. Part II", *The Classical Journal* Vol. 12, No. 7, The Classical Association of the Middle West and South, Inc. CAMWS, s. 423-437.

WILLIAMS, M. G. (1902), “Studies in the Lives of Roman Empresses”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 6, No. 3, Archaeological Institute of America, s. 259-305.

WILLAMS, D. (1983), “Women on Athenian Vases: Problems of Interpretation”, The Archaeological Evidence”, *Images of Women in Antiquity*, (Ed. A. Cameron ve A. Kuhrt), Croom Helm Ltd, London, s. 92-107.

YILDIRIM, N. - M. TEMİZKAN, (2018), “Seleukoslar Döneminde Antiokheia’da Sosyal ve Kültürel Yaşam Üzerine Analizler”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Vol.4, s. 645-660.

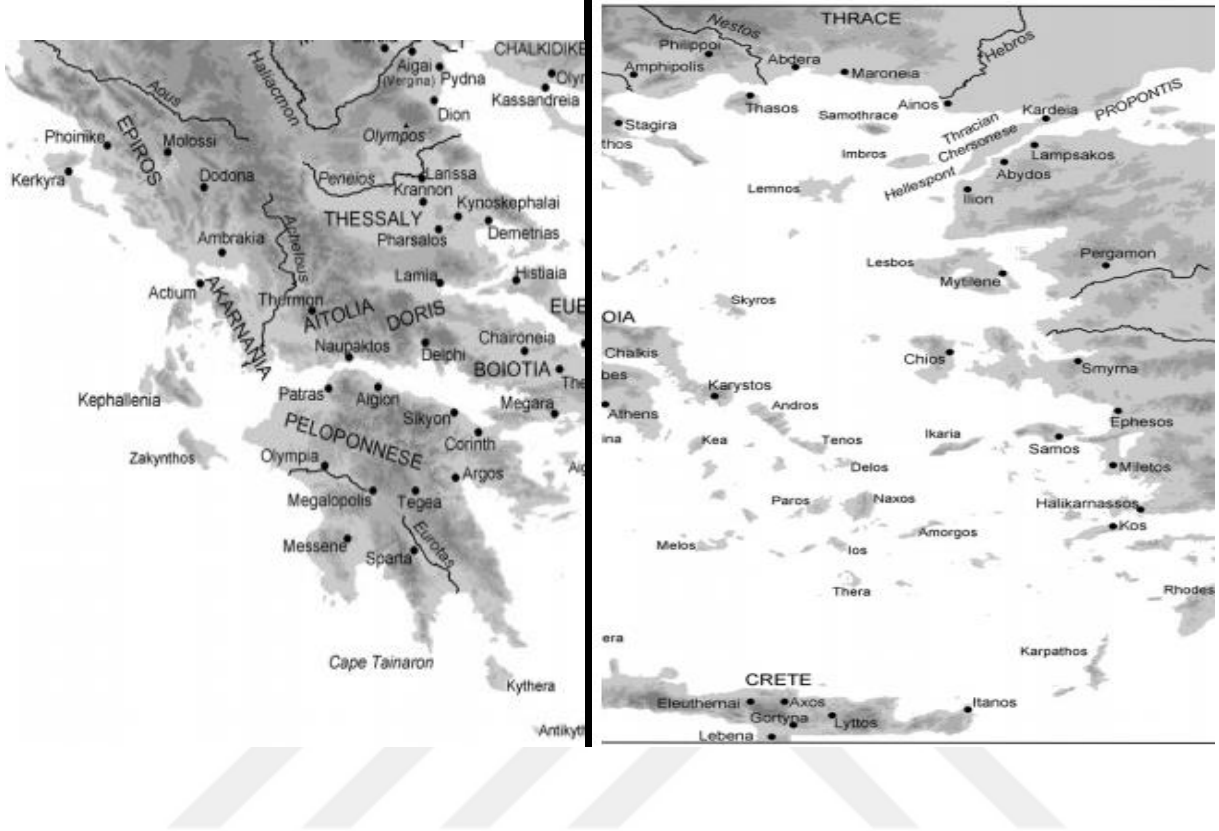
YILDIZ, N. (1985), *Eskiçağ Kütüphaneleri*, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, No.3, Marmara Üniversitesi Yayınları, No.421, İstanbul.

YÜCEL, Ç. (2015), “Dionysos Bayramları ve Şenlikleri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı.3, s. 2-16.

ZWEIG, B. (1993), “The Only Women To Give Birth To Men”: A Gyno-centric, Cross-Cultural View of Women In Ancient Sparta, *Women’s Power, Men’s Game, Essays on Classical Antiquity In Honor Of Joy K. King*, Bolchazy-Carducci Publishers, (Ed. Mary Deforest), The U.S.A. , s.1-32.

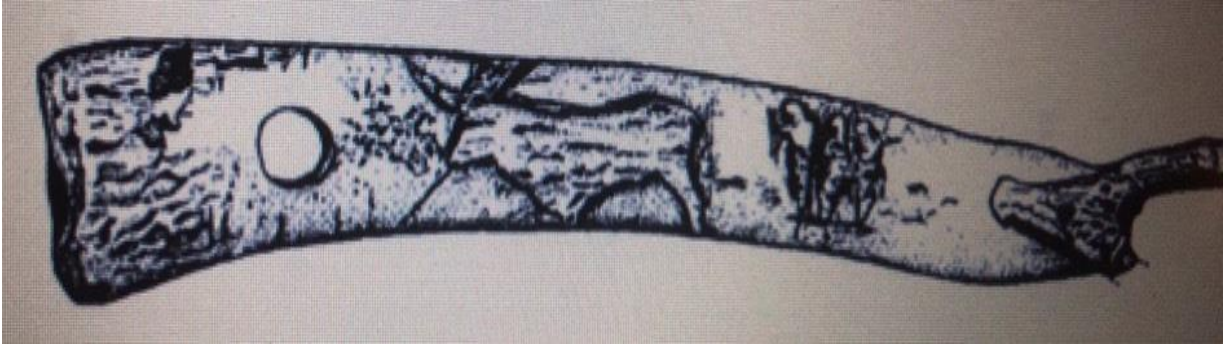
EKLER

EK-1. Haritalar

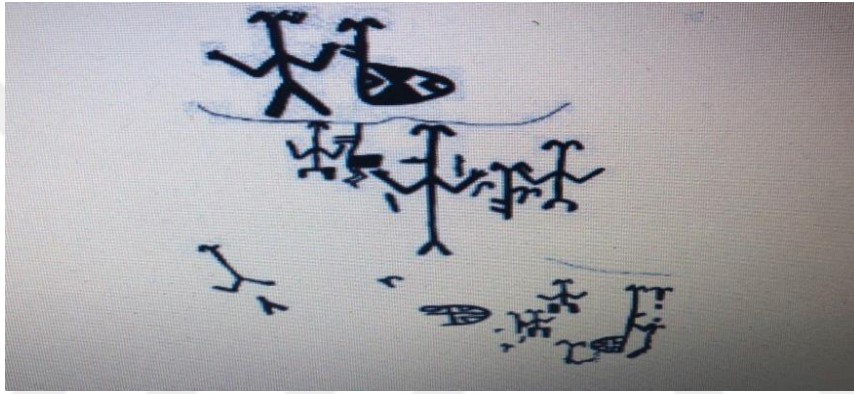

Harita 1: Antik Yunan Kent Devletleri (Bugh, 2007: xxviii-xxix)

EK-2. Resimler

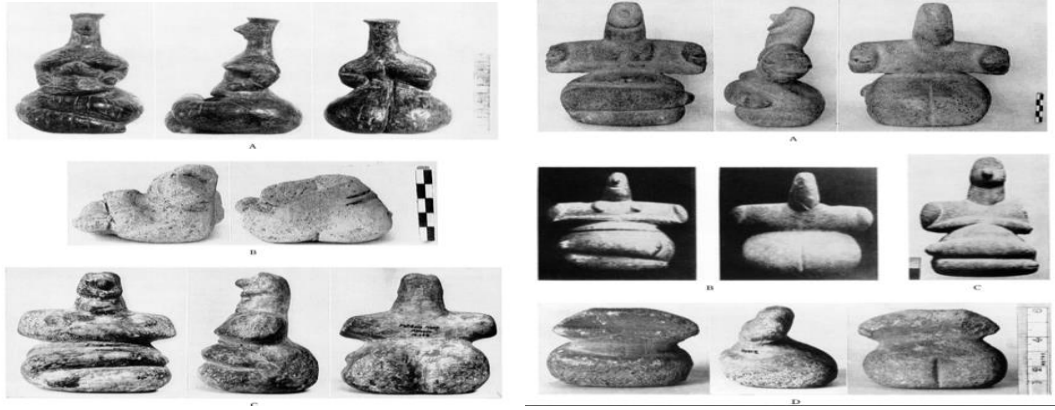
Resim 1: Bir Baston Üzerinde Av Faaliyetine Katılmayan Kadın Tasviri (GÖ 1 milyon-15.000- La Vache) (Kolankaya- Bostancı 2014: s:199).

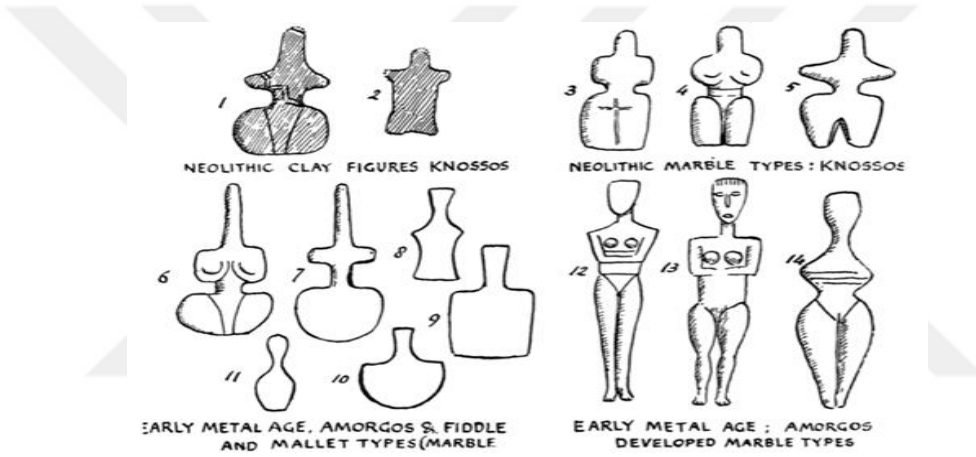
Resim 2: Mağara Resimlerinde Kadın Kıyafetinde Dokuma İşlemesi Tasviri (GÖ 1 milyon-15.000- Uludağ-Latmos Mağarası) (Evecen ve Beldiz, 2018: 318).

Resim 3: Duvar Resimlerinde Etekli Kadınların Tasviri (GÖ 1 milyon-15.000- İspanya-Kongul) (Evecen ve Beldiz, 2018: 318).

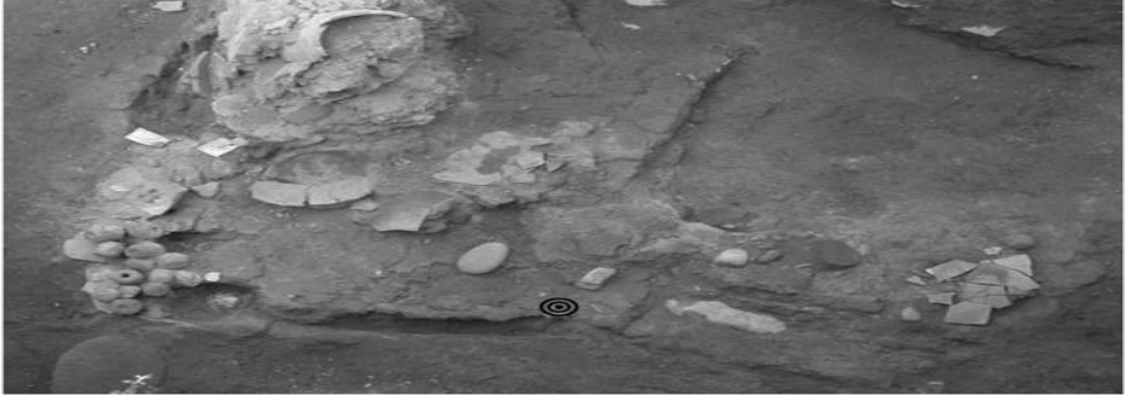
Resim 4: Kadın Figürinleri (MÖ 8000-5500- Teselya-Batı Anadolu) (Weinberg, 1951: Levha 1/2).

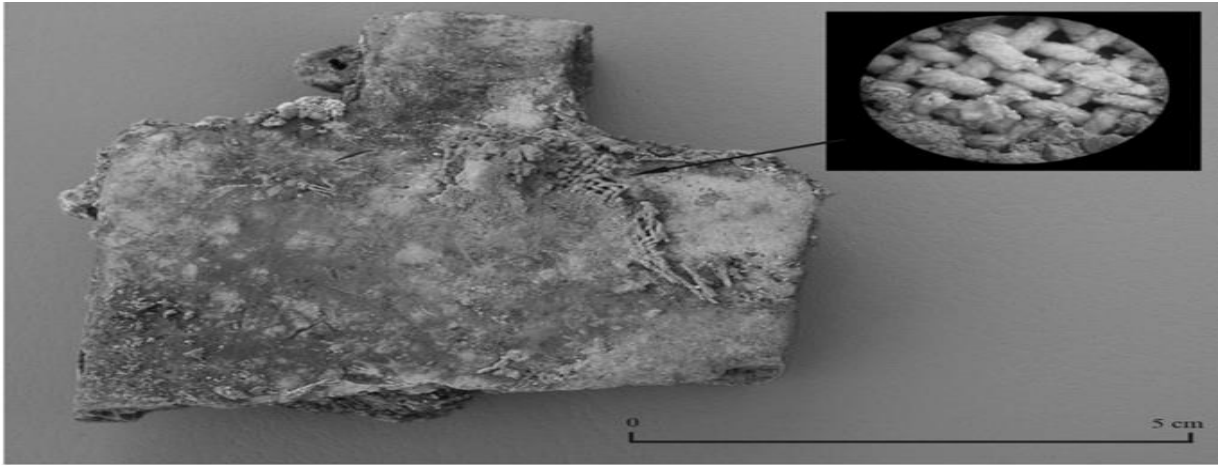
Resim 5: Kadın Figürin Tasvirleri (MÖ 8000-5500-Girit) (Evans 1901:185).

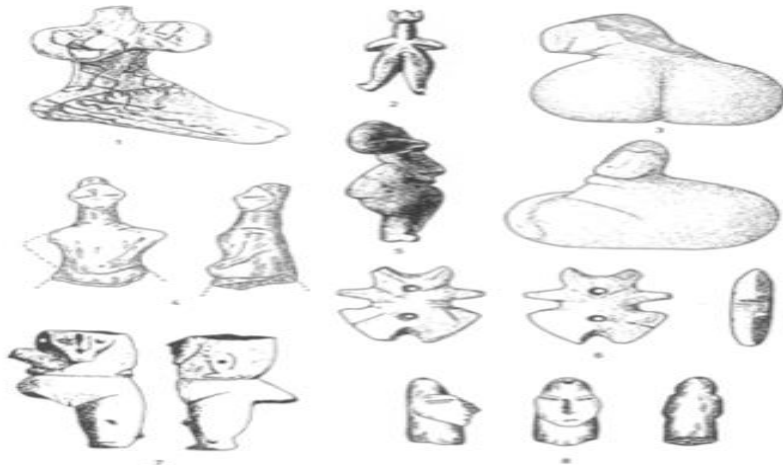
Resim 6: Kumaş ve Ahşap Dokuma Kalıplar (MÖ 8000-5500- Ulucak) (Çilingiroğlu, 2009: 11).

Dokuma Ağırşaklar, Mühür ve Ağırlıklar (MÖ 8000-5500- Ulucak) (Çilingiroğlu, 2009: 15)

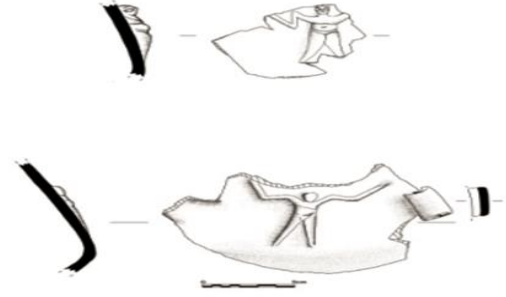
Resim 7: Kumaşa Sarılı Bir Kadın Figürini (MÖ 8000-5500- Ulucak) (Çilingiroğlu, 2009: 17).

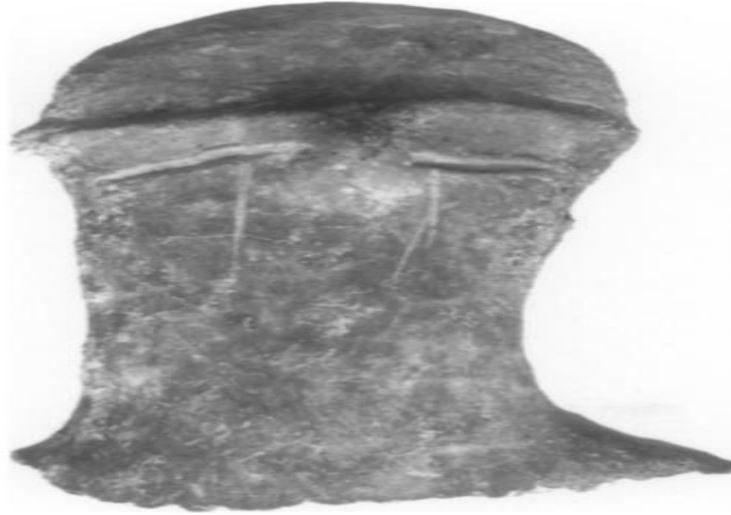
Resim 8: Kadın Figurin Tasvirleri (MÖ 5500-4300-Girit) (Demoule ve Perles, 1993: 367).

Resim 9: Bir Mermer Kadın Figurini (MÖ 5300-4300- Girit) (Sampson, 1992: 80).

Resim 10: Bir Çömlek Üzerinde Kadın-Erkek Tasviri (MÖ 5300-4300-Ege-Gübre) (Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 237).

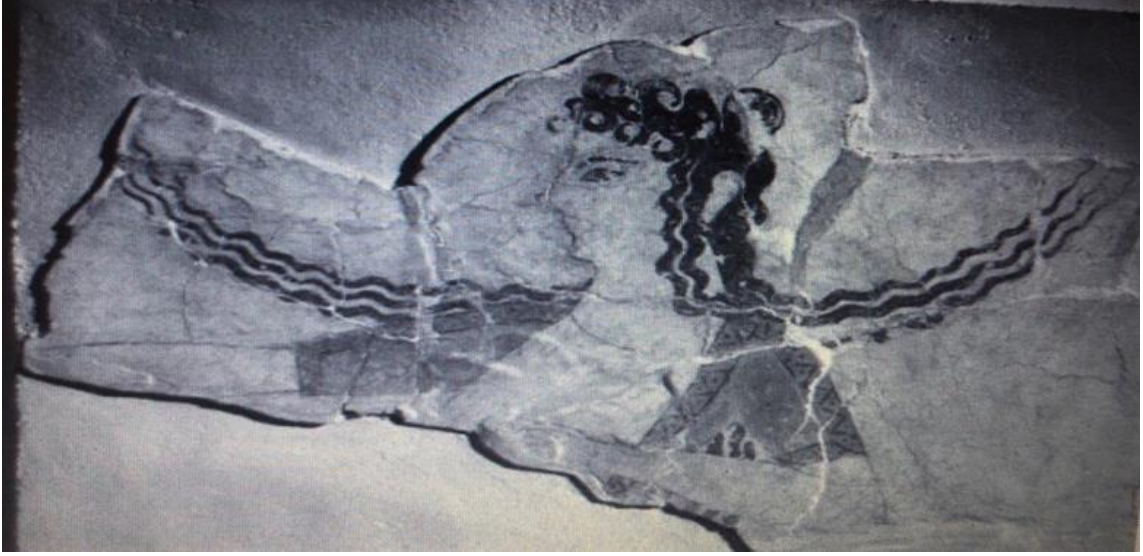
Resim 11: Kilden Bir Kadın Figürinin Ağıtçı Tasviri (MÖ 5300-4300- Çanakkale Gülpınar I (Takaoğlu, 2006: 306).

Resim 12: Minos Dönemi'ne Ait Olan Mirtos Tanrıçasının Temsil ettiği Çocuk Bakıcısı İdolü ve Elinde Tuttuğu Çocuğu Simgeleyen Testicik (Olsen, 1998: 389)

Resim 13: Girit Ritüellerinde Görev Alan Bir Kadın Tasviri (MÖ 2200-1500-Girit) (Mansell, 1971: 56).

Resim 14: Knossos Saray Freski Üzerinde Dansç Kadın Tasviri (MÖ 15. yy.) (Nikolaidou, 2012: 41).

Resim 15: Miken Dönemi'ne Ait Olan Fildişinden Yapılmış Üçlü Kadın Buluntusu (MÖ 16. yy.) (Nikolaodou, 2012: 49).

Resim 16: Kırmızı Renkli Bir Vazo Üzerinde Mitolojik Kadınların Tasviri (MÖ 475-470)
(British Müzesi Envanter no: e773) (Mangieri, 2010: 430)

Resim 17: Bir Vazo Üzerinde Yün Sepeti Yanındaki Helen Tasviri (MÖ 475-470) (British
Müzesi Envanter no: e773) (Mangieri, 2010: 430)

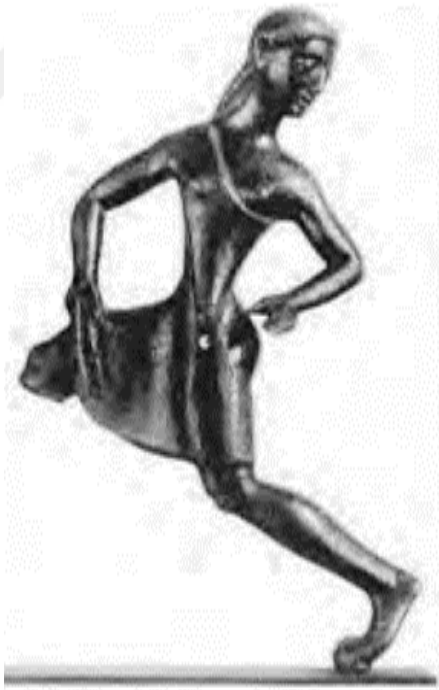
Resim 18: Bir Pyxis Üzerinde Yün Çilelerinden Oluşan Olan Sepeti Tutan Kadın Tasviri (MÖ 475-470) (British Müzesi Envanter no: e773) (Mangieri, 2010: 430)

Resim 19: Penelope Rölyefi (Rölyef Parçası-Vatikan Müzesi, Museo Gregoriano Profano 1558, Alçı Format- Museum Für Abgüsse Klassischer Bildwerke- Münih) (Palagia, 2008: 225)

Resim 20: Bir *Pyxis* Üzerinde Iphigeneia'nın Kapı Sahnesi (MÖ 475-470) (British Müzesi Envanter no: e773) (Mangieri, 2010: 430)

Resim 21: Spartalı Kadın Atlet Heykeli (MÖ 6. yy) (Salisbury, 2001: 330).

Resim 22: Bir Terrakota figürinde Kadın-Kız Çocuk Yemek Pişirme Sahnesi (MÖ 6. Yy. Sonları Boetia) (Güzel Sanatlar Müzesi, Boston, Envanter no: 01.7788) (Neils ve Oakley, 2003: 112)

Resim 23: Bir Terrakota Figürinde Bir Kadının Çocuğunu Yıkama Sahnesi (MÖ 6.yy Sonları- Lipari) (Oakley, 2013:151.fig.7. 3).

Resim 24: Kadın Adak Törenini Gösteren Ahşap Tablet. (MÖ 540-530 Korinthos) (Ulusal Arkeoloji Müzesi, Yunanistan, Envanter no: a 16464)

Resim 25: Bir Aryballos üzerinde Dans Eden Kadınların Tasviri (MÖ 600-575 Korinthos) (Walters Sanat Galerisi, Baltimore, Envanter no: 48.192) (Dillon, 2004: 129)

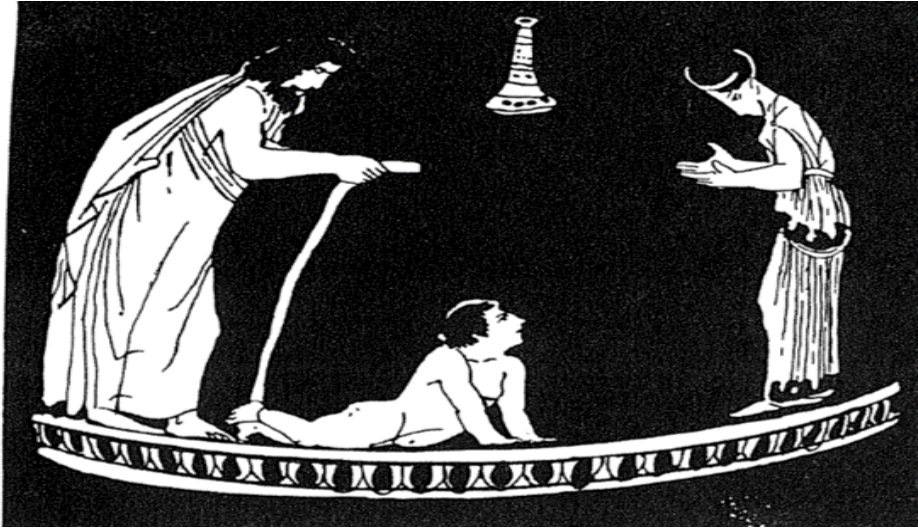
Resim 26: Ephesos Şahin Rahibe Figürinleri (MÖ 7/6 yy.) (British Müzesi, pl. Xxxiv)
(Jacobsthal, 1951: 99)

Resim 27: Myrina Antik Kenti Arkaik Dönem Dansçı Kadın Heykelciği (Bergama Müzesi-İzmir)

Resim 28: Bir *Hydria* Üzerinde Sappho ve Öğrencilerinin Tasviri (MÖ 440) (Salisbury, 2001: 317).

Resim 29: Bir Vazo Üzerinde Annesine/Dadısına Emekleyen Çocuk Tasviri (MÖ 5.yy) (British Müzesi Envanter no: e396) (Jenkins, 1989: 11)

Resim 30: Bir Vazo Üzerinde Bebeğini Dadıdan Alan Anne Tasviri (MÖ 450) (British Müzesi Envanter no: e219) (Jenkins, 1989: 10)

Resim 31: Bir Vazo Üzerinde Kucağında Bebeği Zıplatan Anne Tasviri (MÖ 510-500) (Rotroff ve Lamberton, 2005: 38, fig.46).

Resim 32: Yazılı Biberon Örneği (MÖ 5.yy) (British Müzesi Envanter No f596) (Jenkins, 1989: 9)

Resim 33: Bir *Khous* Üzerinde Pişmiş Toprak Lazımlıktaki Çocuk Tasviri (MÖ 5.yy.)
(British Müzesi, Envanter no: 1910, 6-15,4) (Jenkins, 1989: 12)

Resim 34: Bir Mezar Steli Üzerinde Güvercinli Kız Çocuğu Tasviri (MÖ 450) (Metropolitan Sanat Müzesi) (Salisbury, 2001: 140, fig. 37).

Resim 35: Bir Mezar Steli Üzerinde Elinde Oyuncacı ve Yanında Kaz Olan Kız Çocuğu Tasviri (MÖ 325-320) (Fantham vd. 1994: 106, fig.3.20).

Resim 36: Bir Vazo Üzerinde Dokuma Yapan Kadınların Tasviri (MÖ 5. yy.) (Metropolitan Sanat Müzesi) (Hong, 2016: 677, fig. 47.2)

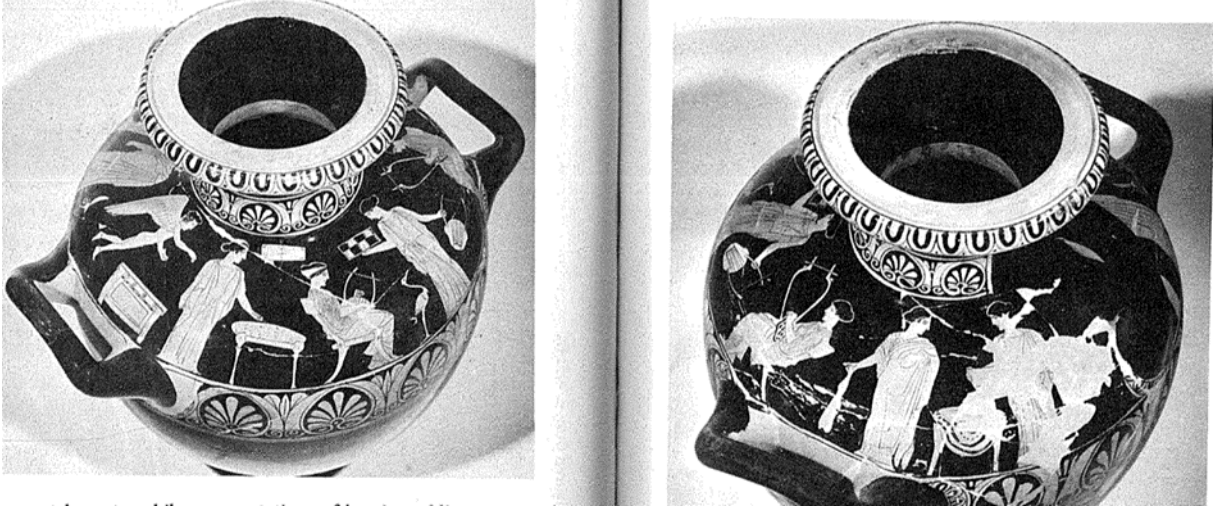
Resim 37: Bir *Hydria* Üzerinde Dans Öğrenen Hetairaların Tasviri (MÖ 440-430) (Williams, 1983: 99).

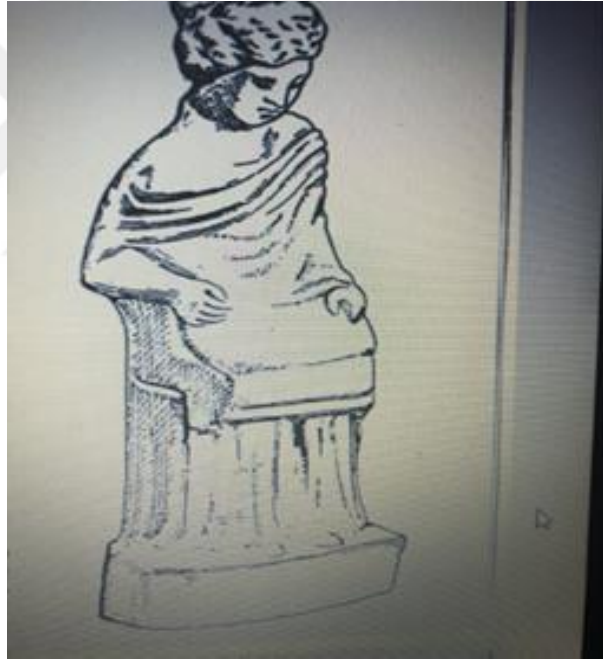
Resim 38: Bir *Stamnos* Üzerinde Çamaşır Yıkayan Hetairaların Tasviri (MÖ 440-430)
(Williams, 1983: 100).

Resim 39: Bir *Hydria* Üzerinde Dokuma Öğrenmekte Olan Hetairaların Tasviri (MÖ 440-430) (Williams, 1983: 96).

Resim 40: Bir *Hydria* üzerinde Lir Çalan ve Kitap Okuyan Hetairaların Tasviri MÖ 440)
(Williams, 1983: 102-103).

Resim 41: Yazı Yazmakta Olan Kız Çocuğu Heykeli (MÖ 4. Yüzyıl sonları) (British Müzesi,
Envanter no: a 430) (Jenkins, 1989: 23)

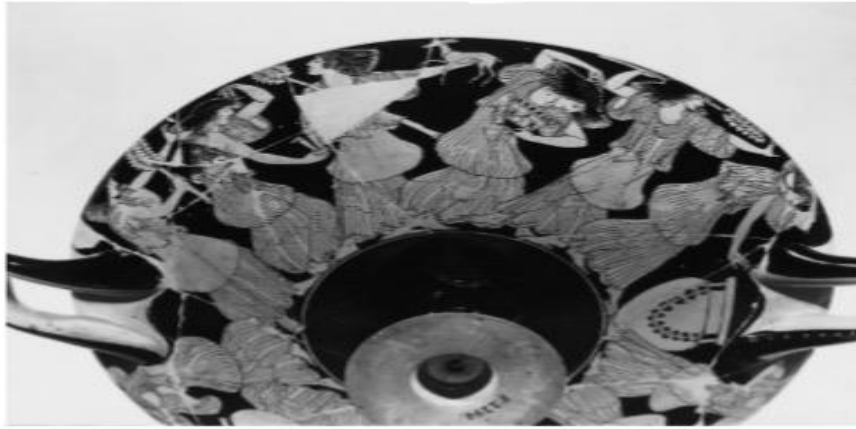
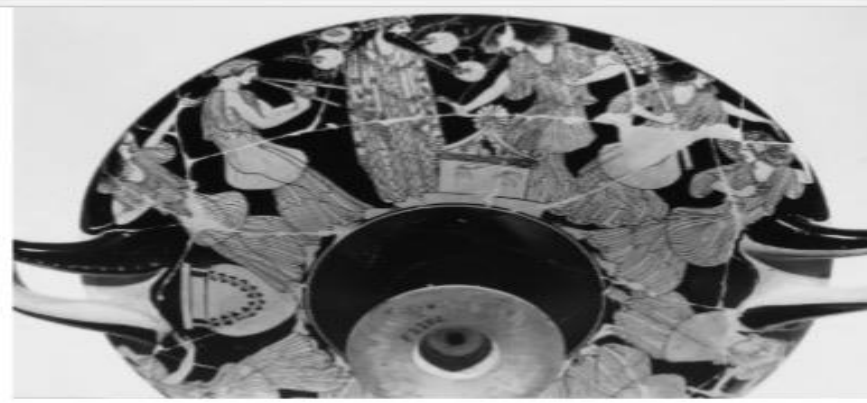
Resim 42: Bir *Stamnos* Üzerinde Kitap Okuyan Saygın Kadın Tasviri (MÖ 450) (Fantham vd. 1994: 107, fig.3.21).

Resim 43: Bir *Kylix* üzerinde Okula Giden Kızlar (MÖ 460) (New York Metropolitan Müzesi, 1906) (Neils, 2012: 164)

Resim 44: Bir Kyliks Üzerinde Ata Binen Sparte Adlı Kız (MÖ 400) (Boston Güzel Sanatlar Müzesi, Envanter no.1900.3549) (Neils, 2012: 154)

Resim 45: Bir Kyliks Üzerinde Maenadların Danslarını ve Müzik Aletlerini Gösteren Tasvir (MÖ 490-480) (Dillon, 2004: 151, fig. 5.3, 5.4)

Resim 46: Bir *Stamnos* Üzerinde Dionysus Kültündeki Kadın Tasvirleri (Fantham, 1994: 88, fig.3.6).

Resim 47: Ksenokrateia Adlı Bir Kadının Irmak Tanrısına Adağı (Dillon, 2004: 24, fig.1.3)

Resim 48: Aristylla Adlı Bir Kızın Mezar Kabartması (MÖ 430-425) (Fantham vd. 1994: 81, fig.3.1).

Resim 49: Olympias'ın Altın Madalyon Üzerinde Portresi (MÖ 215-243) (Walters Sanat Müzesi-Envanter No.59.2)

<https://art.thewalters.org/detail/35838/medallion-with-olympias/>

Resim 50: Berenike Portresi (Boston Güzel Sanatlar Müzesi) (Dillon, 2012: 30)

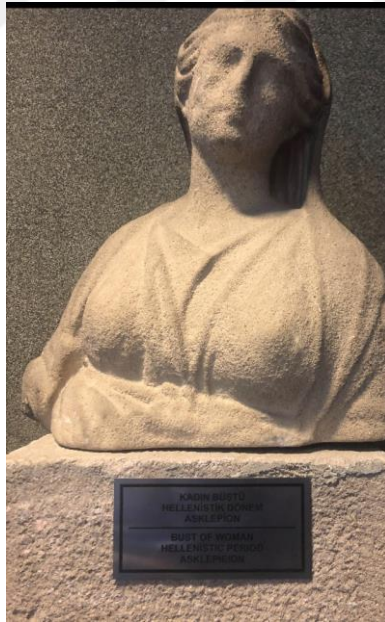
Resim 51: II. Arsinoe Portresi ve Kült Vazosu (Pomeroy, 1984: 37)

Resim 52: Tanagra Figürinleri (Louvre Müzesi) (Dillon, 2012: 232).

Resim 53: Hellenistik Dönem Kadın Takı ve Mücevherleri (Bergama Müzesi-İzmir)

Resim 54: Hellenistik Dönem Saygın Kadın Büstü (Bergama Müzesi-İzmir)

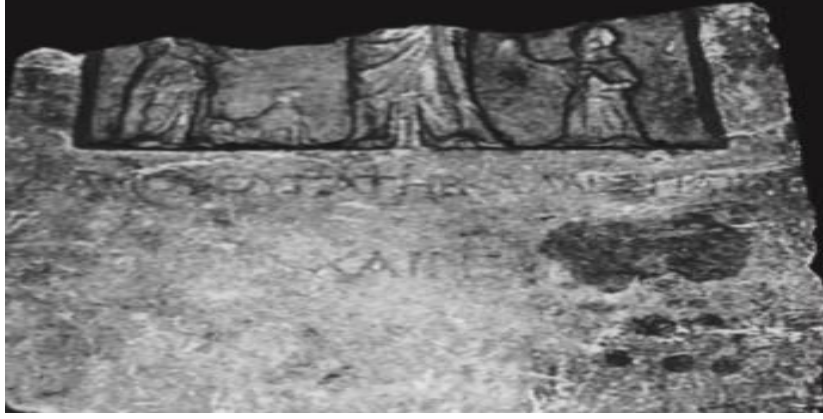
Resim 55: İskenderiyeli Kadın Portreleri (Pomeroy, 1984: 22)

Resim 56: Örnek Roma Kadın Heykeli (Bergama Müzesi-İzmir)

Resim 57: Julia Domna'nın *mater castrorum* ünvanı taşıyan Qazion yazıtı. (S. Krapiwko. The Qazion Archaeological Project.) (Harvey, J.R. 2013,162)

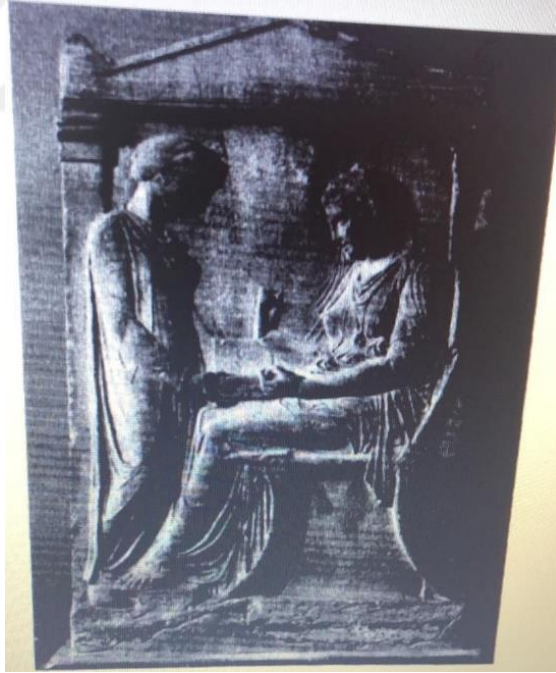
Resim 58: Damous Adlı Bir Kızın Mezar Steli ve Evcil Hayvanı (MÖ 1.yy.) (Lafli-Christof, 2015: 128)

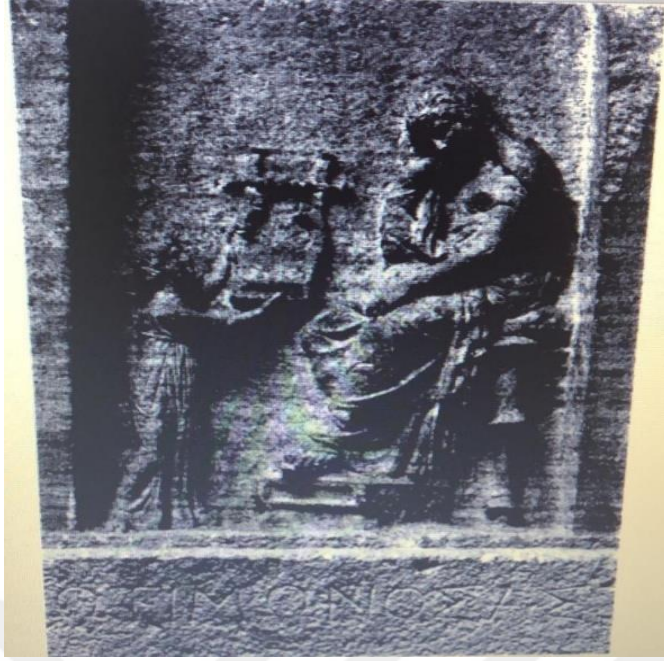
Resim 59: İskenderili Tablet Tutan Kız Çocukları (Graeco Roma Müzesi) (Pomeroy, 1984: 62)

Resim 60: Kitap Tutan Menophila Adlı Bir Kızın Mezar Steli (MÖ 2.yy. Sardes) (Buckler-Robinson, 1932: 109)

Resim 61: Saygın Yunan Kadını Atinalı Hegeso ve Kölesi (Atina Ulusal Müzesi Envanter no 3624) (Pomeroy, 1984: 166)

Resim 62: Saygın İskenderiyeli Niko ve Kölesi (MÖ 250) (Mısır Kahire Müzesi, Envanter no 9259) (Pomeroy, 1984: 167)

Resim 63: İlk Kadın Doktor Agnodike Tasviri (King, 1986: 76)

Resim 64: Agnodike Anasirmos Tasviri (King, 1986: 76)

Resim 65: Şair Aristomache'nin Mezar Steli (MÖ 330-320) (Boston Güzel Sanatlar Müzesi
Envanter No. 66.971)

<http://www.ipernity.com/doc/laurieannie/24058361#>

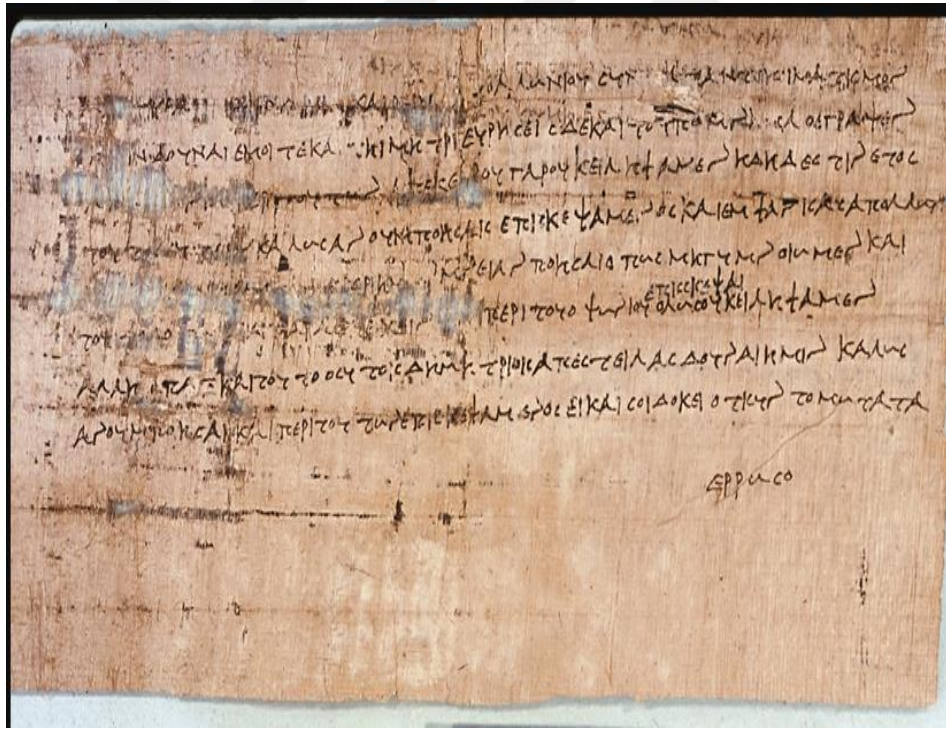
Resim 66: Şair Erinna'nın Mermer Heykeli (Royal Holloway, Londra Üniversitesi Envanter No.2020.8)

Resim 67: Şair Erinna'nın Distaff Şiiri (Biblioteca Medicea Laurenziana El Yazmaları izniyle basılmıştır. (West, 1977: Table II, III. PSI 1090)

Resim 68: Şair Korinna'nın Heykeli (MÖ 4. yy ?) (William Brodie, Metropolitan Sanat Müzesi)

Resim 69: Müzisyen Satyra'dan Bahseden bir Zenon Mektubu (MÖ 258) (Kahire Müzesi p.cair.zen. 59028)

Resim 70: Hipparchia ve Krates Duvar Boyaması (Crates and Hipparchia Cynic Handbook)
http://lucianofsamosata.info/wiki/doku.php?id=crates_of_thebes

Resim 71: Hermione Adlı Bir Kadının Adak Steli (MÖ 2.yy. Tarsus Müzesi) (Laflı-Christof, 2015: 127)